İMAM EBU'L – FEREC CEMALÜDDİN
ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

زاد المسير

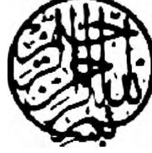
Zadü'l-Mesir

Fi İlmi't-Tefsir

1

Tercüme
Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

1. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973
•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-38-5 (1.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

1. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

**KAHRAMAN
YAYINLARI**

Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

1940 yılında Gaziantep'te doğdu. 17 yaşına kadar özel olarak klasik medrese eğitimini gördü. 1962'den itibaren imam-hatiplik yapmaya başladı. Bu görevdeyken ilköğretim ve lise eğitimini dışarıdan vererek tamamladı. 1972 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kaydoldu. 1978 yılında mezun olarak Ankara Müftü Yardımcılığı görevine atandı. Bu arada 1983 yılına kadar Hanefi fakihi El-Hassaf üzerine bir de doktora çalışmasını gerçekleştirdi. Ardından Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Raportörlüğü görevinde bulundu. Bu dönemde Türkiye'nin Kopenhag Büyükelçiliği'nde sosyal yardımcı/half diplomat statüsünde hizmet verdi. Yurda dönüşünde devlet hizmetinden emekli oldu. 1989'da emekliliği durdurulunca Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Eğitimi bölümünde 11 yıl boyunca klasik ve modern Arapça dersleri okuttu. 1999 yılında emekliliğiyle beraber telif, çeviri çalışmalarına daha çok ağırlık verdi.

Kur'an-ı Kerim meali ve kavramları üzerine telifleri ilgiyle izlenen yazarın önemli bazı eserleri ve çevirileri şunlardır:

- Satır Arası Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Meali
- Kur'an-ı Kerim Meali
- Kur'an-ı Kerim Fihristi
- Kur'an-ı Kerim Lugatı
- Elmalılı Kur'an-ı Kerim Meali (Sadeleştirme)
- İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Eserleri
- Peygamberimizin Sünnetinde Evlilik
- Açıklamalı Kadın İlmihali
- Kasas'ul-Kur'an (Çeviri)
- Riyazu's Salihin (Çeviri)
- El-Ezkar (Çeviri)
- Sıfatu's-Safve (Çeviri)

YAYINEVİNİN TAKDİMİ

Bismillahirrahmanirrahim

İnsanın tarihi boyunca var olan hak-batıl mücadelesinde, müslümanlara rehberlik eden temel kaynaklar Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetidir. 1970'li yıllardan beri faaliyet gösteren yayınevimiz bu kaynaklar ekseninde birçok eseri kütüphanelerimize kazandırmıştır: Sünen-i İbn-i Mace, Siret-i İbn-i Hişam, El-Hidaye, İslam Tarihi, Orjinal İbn-i Kesir Tefsiri'nin yanısıra onlarca Arapça eser, Elmalılı Meali, Satır Arası Kur'an-ı Kerim Meali, İslam Hukuk Tarihi, El-Hediyyetü'l Alaiyye, Sıfatu's-safve, Telbisu İblis....

Hayatı ve şahsiyeti hakkında gerekli bilgileri, bu sayfanın akabinde bulabileceğiniz, mümtaz alim İbn'ül Cevzi'nin bu tefsir çalışmasını, okunma kolaylığı ve genel okuyucunun azami istifade elde etmesi gayesiyle Kuran-ı Kerim metni dışında Arapça ibarelere ve farklı karakterlerde yazı şekillerine yer vermeden, değerli hocamız Doç. Dr. Abdulvehhab Öztürk'ün akıcı ve anlaşılır Türkçesiyle yayınlıyoruz. Bu vesileyle kendisine ve emeği geçenlere teşekkür ediyoruz.

***

Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi eserinde bu tefsiri şöyle takdim etmektedir:

"...el-Cevzi, Kur'an'ın ruhuna aşina, mütefekkir bir müfessir olduğundan Zadu'l-Mesir unvanlı tefsirini alimane, beligane, mürşidane bir tarzda yazmıştır. Bu eserinde meani ve beyan ilimlerine çok itina göstermiş, bu iki ilim olmaksızın Kur'an-ı Azimuşşan'ın bihakkın tefsir edilemeyeceğini Cahız'dan naklen beyan etmiş..."

****

Çalışma bizden, tevfik Allah Teala'dandır.

Kahraman Yayınları

BU CİLTTE YER ALAN SURELER

İMAM EBU'L – FEREC CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

İbnü'l Cevzî, Hicri 510 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Bazı alimler doğum tarihinin Hicri 508 olduğunu söylerler. Soyu Ebû Bekr es-Sıddîk'a dayanmaktadır. Ondokuzuncu göbekten torunudur. Babası dahil atalarının yukarıya doğru adları şöyledir: Ali, Muhammed, Ali, Ubeydullah, Abdullah, Hummadi, Ahmed, Muhammed, Cafer, Abdullah, Kasım, Nadr, Kasım, Muhammed, Abdullah, Abdurrahman, Kasım, Muhammed, Hz. Ebubekir (ra). Ceddinden Câfer el-Cevzî'ye âit El-Cevzî nisbetinden dolayı (Vasıt'ta sadece bu zatın bahçesinde bir ceviz ağacı bulunurmuş), İbn-i Cevzî diye meşhur olmuştur. Lakabı Cemaleddin'dir. Küçük yaşlarda dönemin büyük alimlerinin yanına girmiş, onların himayesinde yetişmiştir. Ebu'l-Kasım b. el-Hüseyin, Ali bin Abdulvahid ed-Dineveri, Ebu Abdullah el-Bari', Ebu Galib Muhammed el-Hasen el-Maverdi gibi dönemin meşhur ilim ve irfan erbabından, seksen civarında şahsiyetten istifade etmiştir. Yine kendisinden sonra gelen birçok alim de onun tarafından yetiştirilmiştir. Birkaç medresede ders vermenin yanında, İbn-ul Cevzî halka vaaz ve nasihatlerde bulunurdu. Vaazlarını halktan pekçok kimse dinlediği gibi, dönemin yönetici ve önde gelen şahsiyetleri, alimleri bu ilim ziyafetini kaçırmazdı. Abid, zahid, latif, dengeli ve tatlı konuşan; tefsir, hadis ve tarih konusunda ihtisaslı, ayrıca birçok ilimle mücehhez bulunan Cevzi, üç yüz üzerinde telifatta bulunmuştur.

Hanbeli mezhebine mensup olmasına rağmen bu şahsiyet, esasen bütün İslam mezheplerini kucaklayan bir inanç ve uygulama ile İslam içtihad kurumunun evrenselliğini, saygınlığını ve dokunulmazlığını çok güzel şekilde korumaya çalışmış ve canlı tutmuştur.

Hayatının tümünü gerçekleri yakalamak, doğruları tespit etmek ve yanlışları düzeltmekle geçirmiş olan bu değerli İslam alimi, ümmetin çöküş trendine hızla girdiği bir dönemde yaşamıştır. Cesareti, güçlü iman ve samimiyeti sayesinde sözünü kimseden esirgememiş, bid'atçılara, hurafecilere, sapıklara ve İslam düşmanlarına karşı yoğun bir savaş vermiştir. Ömrünün son dönemlerinde Vezir İbnü'l-Kassab'ın hışmına uğramış, ev hapsine tabi tutulmuş ve Vasıt'a sürgün edilmiştir. Hicri 597 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Babu'l-Harb mezarlığına defnedilmiştir.

Eserlerinden bazıları:

Adabü'l-Hasan el-Basri ve Zühdühü ve Mevaizuhu, Ahbarü'l-Hamka ve'l-Mugaffelin, Ahbarü'z-Ziraf ve'l-Mütemacinin, Ahkamü'n-Nisa, Bustanü'l-Vaizin ve Riyazi's-Samiin, Camiü'l-Mesanid, Def'u Şübehi't-Teşbih bi-Ekeffi't-Tenzih, Ed-Duafa ve'l-Metrukin, El-Birr ve's-Sıla, El-Ezkiya, El-İlelü'l-Mütenahiye fi'l-Ehadisi'l-Vahiye, El-Muğni fit-Tefsir, El-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem, El-Müdhiş, El-Vefa bi-Ahvali'l-Mustafa, Et-Tahkik fi Ehadisi'l-Hilaf, Et-Tahkik fi Mesaili'l-Hilaf ve Maahu Tenkihü't-tahkik, Et-Tebsıra, Fedailü'l-Kuds, Fünunü'l-Efnan fi Uyuni Ulumi'l-Kur'an, Garibü'l-Hadis, İhbaru Ehli'r-Rusuh fi'l-Fıkh ve't-Tahdis bi Mikdari'l-Mensuh mine'l-Hadis, İ'lamü'l-Alem Ba'de Rusuhihi bi-Hakaiki Nasihi'l-Hadis ve Mensuhihi, Keşfü'l-Müşkil min Hadisi's-Sahihayn, Keşfü'n-Nikab ani'l-Esma ve'l-Elkab, Kitabü'l-Akaid ve'd-Diyanat, Kitabü'l-Hadaik fi İlmi'l-Hadis ve'z-Zühdiyyat, Kitabü'l-Mevduat mine'l-Ehadisi'l-Merfuat, Menakıbu Emiri'-Mü'minin Ömer b. el-Hattab, Menakıbu Ma'rufi'l-Kerhi ve Ahbaruh, Menakıbü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Merafıkü'l-Mevafık fi'l-Va'z ve Yelihi Ruusü'l-Kavarir, Müsirü'l-Azmi's-Sakin ila Eşrefi'l-Emakin, Nevasihü'l-Kur'an, Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevazır fi İlmi'l-Vücuh ve'n-Nezair, Saydü'l-Hatır, **Sıfatü's-Safve,** Silsiletu Haza Muhammed, Tarihu Beyti'l-Makdis, Ta'zimü'l-Fütya, **Telbisu İblis,** Telkihu Fuhumi Ehli'l-Eser fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer, Tenbihü'n-Naimi'l-Gamr ala Mevasimi'l-Ömr, Tezkiretu Uli'l-Basair fi Ma'rifeti'l-Kebair, Tezkiretü'l-Erib fi Tefsir'il Garib, Uyunü'l-Hikayat, **Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir,** Zemmü'l-heva

** Belirginleştirilmiş eserler, yayınevimiz tarafından okuyucunun istifadesine sunulmuştur.*

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Hamd o Allah'a mahsustur ki bizi Kur'an-ı Kerim'le bütün ümmetlere karşı şereflendirdi, bizi hikmetlere muvaffak kılmakla doğru şeylere davet etti ve nefislerimizi onun sayesinde vaat ve tehditler arasında doğrulttu ve onu (Kur'an-ı Kerim'i) cahillerin değiştirmesinden ve inatçıların bozmasından korudu. Batıl ona ne önünden ne de arkasından gelebilir, o övgüye layık himmet sahibi Allah tarafından indirilmiştir.

Bizi hamde muvaffak kıldığı için O'na hamd eder, tevhidi gerçekleştirdiği için O'na şükrederim. Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur, birdir, ortağı yoktur. Bu şahitliğin azığı ebediyete kadar kalacaktır. Yine şahadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür, onu yakına ve uzağa göndermiştir. Bütün mahlukat için müjdeci ve uyarıcıdır, kainatı aydınlatan kandilidir. Ona kendi lütfünden çok hayır bağışlamış ve onu bir büyük olarak herkesin önüne geçirmiştir. Ona kendi cinsi içinde bir benzer kılmamıştır. Saygı ve hürmet icabı ismi ile çağırmayı men etmiştir. Ona öyle bir kelam indirmiştir ki doğru söylediğini şu sözü ile meydan okuyarak ispat etmiş ve şöyle demiştir:

"De ki: Eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini meydana getirmek için toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar bunu meydana getiremezler." *(İsra: 88)*

Allah; ona, âline, ashabına, tabilerine, zevcelerine ve taraftarlarına salat ve selam etsin, çok çok da selam etsin.

Kur'an-ı Kerim ilimlerin en şereflisi olduğu için manalarını anlamak da anlayışların en mükemmeli olmuştur. Çünkü ilmin şerefi konusunun şerefi iledir. Ben tefsir kitaplarına baktım; onların kimisini öyle büyük gördüm ki onları ezberlemek mümkün değildir, kimilerini de öyle küçük gördüm ki maksadı ifa etmez. Orta halli olanların da faydası azdır, düzensizdir. Çoğu zaman müşküller ihmal edilmiş, garip olmayan kelimeler izah edilmiştir. Ben de içine bol ilimler koyarak bu muhtasar tefsiri ortaya koydum, ona:

Zadü'l – Mesir fi İlmi't- Tefsir adını verdim. Onu gayet kısa tuttum, artık sen de onu anlamak için uğraş, onu ezberlemek için Allah seni muvaffak kılsın. Allah bunu gerçekleştirmek için yardımcıdır, tevfikini hiçbir zaman eksik etmez.

TEFSİR İLMİNİN FAZİLETİ

Abdurrahman es – Sülemi, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den onar ayet öğrenirdik; içindeki ilim ve ameli iyice öğrenmedikçe diğerlerine geçmezdik.

Katade de Hasen Basri'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah bir ayet indirdi ise ben ne için indirilmiş ve onunla ne kastedilmişse onu öğrenmek istedim.

İyas bin Muaviye de şöyle demiştir: Kur'an okuyanla tefsirini bilen ve bilmeyen şuna benzer: Bir topluma bir gece tanıdıklarından bir mektup geldi, yanlarında da lamba yoktu, bu mektubun gelmesi ile içlerine bir korku düştü, çünkü içinde ne olduğunu bilmiyorlardı. Sabah olunca içinde ne olduğunu anladılar.

Alimler tefsir ve tevil kelimeleri üzerinde aynı manaya mıdırlar yoksa farklı mıdırlar diye ihtilaf ettiler. Arapçaya ağırlık verenler bunların aynı manaya olduğunu söylediler, eski müfessirlerin çoğu bu görüştedirler. Fıkha ağırlık verenler de ayrı olduğunu söylediler ve: Tefsir, bir şeyi karanlıktan aydınlığa çıkarmaktır. Tevil ise sözü bir delil dolayısıyla esas manasından çıkarmaktır, eğer o delil olmasa idi dış manası terk edilmezdi, dediler. Bu evl kökünden gelir ki dönüşmek manasınadır.

KUR'AN'IN İNİŞ SÜRESİ

İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an Kadir gecesinde Levhi- Mahfuz'dan Beytü'l – İzzet'e toplu olarak

indi. Sonra da yirmi yıl içerisinde inişi devam etti.

Şa'bi de şöyle demiştir: Allah Kur'an'ı parça parça indirdi; başı ile sonu arasında yirmi yıl vardır.

Hasen Basri de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre Kur'an'ın başı ile sonu arasında yirmi yıl vardır; Mekke'de ona sekiz sene vahiy indirildi.

KUR'AN'DAN İLK İNENLER

Kur'an'dan ilk inenler hususunda da ihtilaf ettiler; şu naklen sabittir ki ilk inen:

"İkra bismi rabbikellezi halak"tır. *(Alak: 1)*

Cabir bin Abdullah'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: İlk inen: "Ya eyyühel müddessir"dir. *(Müddessir: 1)*

Doğrusu şudur ki ona "ikra bismi rabbikellezi halak" ayeti inince eve döndü, üzerine bir örtü çekti, bunun üzerine: Ey örtüsüne bürünen ayeti indi. Buhari ile Müslim'de Cabir'den yapılan rivayet de bunu göstermektedir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den vahiy fetretinden bahsederken şöyle dediğini işittim: Ben yolda yürürken gökten bir ses işittim; başımı kaldırdım, baktım bana Hira'da gelen melek gökle yer arasında oturmaktadır. Ondan korktum; eve dönüp üzerimi kapatın, üzerimi kapatın, dedim. Allah Teala da: Ey örtüsüne sarınan ayetini indirdi.[1] Hadis metninde geçen cesestü kelimesi korkmak manasınadır. Bazıları bunu yanlışlıkla cebentü okumuşlardır ki aynı manayadır.

Hasen ile İkrime'den de: İlk inenin: Bismillahirrahmanirrahim olduğu rivayet edilmiştir.

KUR'AN'DAN SON İNENLER

Son inen ayet hakkında da ihtilaf ettiler; Buhari tek başına İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e en son inen faiz ayetidir. Müslim'in de ondan tek başına rivayetinde de şöyle denilmiştir: Toplu olarak son inen sure "iza cae nasrullahi velfeth"tir. *(Nasr: 1)*

---

1 - Buhari, tefsirü sure 74, bab, 1, 2 ve 4, tefsirü sure 96, bab, 1; Müslim, İman, hadis no, 255 ve 257. Bunu Urve, Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir. Katade ve Ebu Salih de böyle demişlerdir.

Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Son inen ayet, "Allah'a döndüreleceğiniz o günden korkun" *(Bakara: 281)* ayetidir. Said bin Cübeyr ile Ebu Salih de bu görüştedirler. Ebu İshak da Bera'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Son inen ayet: "Sana kelale hakkında sorarlar" *(Nisa: 176)* ayetidir, son inen sure de Beraet suresidir.[2]

Übey bin Ka'b'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Son inen ayet: "Size kendi içinizden bir Resul geldi" *(Tevbe: 138)* ayetidir.[3]

Ben müfessirlerin çoğunun kitaplarına baktım, neredeyse hiçbirinin maksadı ifa etmediğini gördüm, bir ayet için birçok kitaba bakmak ihtiyacı hasıl oluyor. Öyle tefsirler vardır ki içinde nasih ve mensuh ilmi yoktur yahutta az bir şey vardır. Eğer o varsa, sebeb-i nüzul yoktur, eğer o varsa Mekki veya Medeni olduğu açıklanmamıştır, eğer o varsa ayetin hükmüne işaret edilmemiştir, eğer o varsa ayette geçen müşkül bir şeye cevap verilmemiştir. Daha buna benzer birçok lüzumlu fenlere temas edilmemiştir.

Ben bu kitaba bu saydığım fenlerin gerekli olanlarını aldım, umarım ki bu tefsirim diğer benzerlerine ihtiyaç bırakmayacaktır.

Daha önce tefsirini yaptığım kelimeyi tekrar etmekten sakındım, küçük bir işaretle yetindim. Bildiğim görüşlerden de sağlam olanlarını terk etmemeye gayret gösterdim, bunu da gayet muhtasar olarak yaptım. Eğer ayetlerin hükümlerinde bir şeyin açıklanmadığını görürsen, bu iki şey dolayısıyla olmuştur; ya mesele yukarıda geçmiştir yahutta tefsire ihtiyaç duymayacak kadar açıktır.

Bu çalışma daha önceki tefsirlerden seçmedir, onlardan en sağlam, en güzel ve en mazbut olanlar alınmış, kısa bir ibare ile anlatılmıştır.

İşte şimdi konuya başlıyoruz, Tevfik Allah'tandır.

İSTİAZE (EUZU)

Allah Teala Kur'an okuyacağımız zaman euzu çekmemizi emretmiş ve şöyle demiştir:

"Kur'an okuduğun zaman euzu çekerek kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." *(Nahl: 98)* Bunun manası: Okumak istediğin zaman demektir. Euzu de sığınırım ve iltica ederim demektir.

2 - Buhari, Tefsirü suretit - Tevbe.

3 - Hakim, Müstedrek, 2/338.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

İbn Ömer: Besmele her surede inmiştir, demiştir. Alimler onun tam bir ayet olup olmadığında ihtilaf etmişlerdir, bu hususta İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Fatiha'dan olup olmadığında da ihtilaf etmişlerdir; bu hususta da İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Fatiha'dandır, namazda Fatiha okumak vaciptir, diyenler onu namazda okumayı vacip kılmışlardır. Fatiha'dan değildir diyenler de onu namazda okumayı sünnet görmüşlerdir. Bu hususta İmam Malik ayrıcalık gösterip onu namazda okumak müstehap değildir, demiştir.

Açık okunan namazlarda onu açık okumada da ihtilaf etmişlerdir; bir grup, İmam Ahmet'ten, onu açıktan okumak sünnet değildir, dediğini nakletmiştir. Bu; Ebu Bekir, Osman, Ali, İbn Mes'ud, Ammar bin Yasir, İbn Muğaffel, İbn Zübeyr ve İbn Abbas'ın da görüşleridir. Tabiinin büyükleri de böyle demişlerdir. Cnlardan sonra Hasen, Şa'bi, Said bin Cübeyr, İbrahim, Katade, Ömer bin Abdülaziz, A'meş, Süfyan Sevri, İmam Malik, Ebu Hanife, Ebu Ubeyd vd. de böyle demişlerdir.

İmam Şafii de onu açıktan okumanın sünnet olduğunu söylemiştir. Bu; Muaviye bin Ebu Süfyan, Atâ, Tavus ve Mücahit'ten de rivayet edilmiştir.

Besmelenin tefsiri: Bismillah'ta kısaltma vardır, sanki: Allah'ın adıyla başlarım veyahut Allah'ın adıyla başladım, demiştir. İsim kelimesinde beş lügat vardır: İsm, üsm, sim, süm, süma. Şair şöyle demiştir:

Allah sana mübarek bir süm (isim) vermiştir,
Allah o isimle seni tercih etmiştir.

Şöyle bir beyit de nakletmişlerdir:

Her surede süm'ü (ismi) geçen Allah'ın adıyla.

Ferra şöyle demiştir; Bazı Kaysliler: sümüh deyip ismi kasdederler. Bazı Kudaalılar da, sümüh, derler. Biri bana şöyle bir beyit nakletti:

Yılımızın başı hoştur;
O, cömertliğin babası diye çağırılır ve ona, Kırdab, derler.

Kırdab, keskin kılıç demektir.

Alimler, Allah'ın "Allah" isminde de ihtilaf etmişlerdir; bazıları, türemiş, demişlerdir. Diğerleri de: O özel isimdir, türemiş değildir, demişlerdir. Bu hususta İmam Halil'den iki rivayet vardır: *Birincisi:* O türemiş değildir, o nedenle Rahman'dan atıldığı gibi başındaki elif

lam atılmaz. *İkincisi:* O türemiştir. Bunu ondan Sibeveyh rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Hattabi de bazı alimlerden, onun aslının elihe kökünden geldiğini rivayet etmişlerdir ki başına bir şey gelenin, birine sığınması, onun da koruyup güvence vermesi manasınadır. Bu nedenle O'na İlah denmiştir, tıpkı bir kimseye imam denildiği gibi. Başkası da aslının vilah olduğunu söylemiştir, vav hemzeye tebdil edilip ilah denilmiştir, tıpkı visade ve isade, vişah ve işah denildiği gibi.

Bu durumda veleh kökünden gelir, çünkü kulların kalpleri O'na yönelmiştir, tıpkı:

"Sonra size zarar dokunduğu zaman O'na yakarırsınız" *(Nahl: 53)* ayetinde olduğu gibi. Ancak bunlar alem (özel isim) olması için kalıbında değişiklik yapmışlar, tıpkı yazılı şeye kitap, hesap edilen şeye hesap denildiği gibi. Bazıları da bunun yine elihe kökünden geldiğini söylemişlerdir ki şaşırmak manasınadır. Çünkü kalpler O'nun büyüklüğünü düşündüğü zaman şaşar. Bazı lügatçilerden de, bunun ibadet manasına olduğu rivayet edilmiştir.

İbn Abbas'tan da: "Seni ve ilahlarını bırakır" *(A'raf: 127)* ayetinde geçtiği üzere ibadet manasınadır, dediği rivayet edilmiştir. Teellüh ise taabbüd manasınadır. Şair Rube şöyle demiştir:

Allah'ı öven o kusursuz güzellere aferin ki
İbadet ederken tesbih çekip inna lillah okudular.

Burada geçtiği gibi ilah mabut manasınadır.

Rahman kelimesine gelince cumhur onun rahmetten türediğini söylemişlerdir, bunda mübalağa manası vardır. Manası: Eşsiz merhamet eden demektir. Fa'lan kalıbı mübalağa içindir. Çünkü onlar çok dolu olana mel'an, çok tok olana da şeb'an, derler.

Hattabi de şöyle demiştir: Rahman, yaratılanlara rızık veren ve onların menfaatini temin eden geniş merhametli demektir, mü'mini de kafiri de içine alır.

Rahîm ise mü'minlere hastır, Allah Teala: "O, mü'minlere rahîmdir" demiştir. *(Ahzab: 43)* Rahîm; rahim (merhametli) demektir.

FATİHA SURESİ

7 Ayettir. Mekkidir.

Ebu Hureyre şöyle rivayet etmiştir: Übey bin Ka'b, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Kur'an'ın anası olan Fatiha'yı okuyunca: Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki ne Tevrat'ta ne İncil'de ne Zebur'da ne de Kur'an'da bunun gibisi indirilmedi. O seb-i mesanidir ve bana verilen Kur'an-ı azimdir, dedi.[1]

Onun bazı isimleri: Fatiha, çünkü kitap okunur ve yazılırken onunla başlanılır. Ümmü'l – Kur'an, Ümmü'l – Kitap, çünkü kitabın başında bulunmaktadır. Seb-i mesani, buna niçin bu ad verildiği inşallah Hicr suresinde şerh edilecektir.

Ulema bunun nüzulü hususunda iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O Mekki'dir, bu Ali bin Ebu Talib, Hasen Basri, Ebu'l – Aliye, Katade ve Ebu Meysere'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Medenidir, bu da Ebu Hureyre, Mücahit, Ubeyd bin Umeyr, Atâ el – Horasani'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan da bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

---

1 – İmam Ahmed, Müsned, 2/357

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ
الرَّح۪يمِ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٤﴾
اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُ ﴿٥﴾
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَ ﴿٦﴾
صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧﴾

1 – Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

2 - Hamd (övgü) alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

3 – Rahman, Rahîmdir.

4 – Ceza gününün sahibidir.

5 – Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.

6 – Bizi doğru yola hidayet et;

7 – Nimet verdiklerinin yoluna; gazaba uğrayanların, sapıkların yoluna değil.

Tefsiri: el - Hamdü, mübteda olarak merfudur, lillahi haberdir. Manası: Övgü Allah'a aittir ve onun için kararlaştırılmıştır.

Cumhur (müfessirlerin çoğunluğu) lamı meksur (lillahi) okur. İbn Able ise merfu (lüllahi) okumuştur. Bazı Rebialıların lügati (şivesi)dir. Semeyfa' ise dalın nasbı ile alhamde ve lamın kesri ile lillahi okumuştur. Ebu Nehik ise hem dalın hem de lamın kesri ile okumuştur.

Bil ki hamd, methedilen kimseyi övmektir, şükür de ona yakındır. Ancak aralarında şöyle bir fark vardır: Hamd, direkt övmeye denir. Şükür ise ancak nimete karşı yapılır. Bunun haber şeklinde emir

manasına olduğu da söylenmiştir ki, Allah'a hamd olsun, deyin demektir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hamd, bir adamı kerem veya soy veya yiğitlik vb. bir sebepten dolayı övmektir. Şükür ise onu sana yaptığı bir iyilikten dolayı övmektir. Bazen hamd şükür yerine kullanılır. Onu bana yaptığı bir iyilikten dolayı övdüm, denir, tıpkı yiğitliğinden dolayı ona teşekkür ettiğim gibi.

Rab kelimesi ise mülk sahibi demektir. Bu mahluklar için ancak izafet şeklinde kullanılır; mesela ev sahibi, köle sahibi gibi. Bunun terbiye kökünden türetilmiş olduğu söylenmiştir.

Şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi de şöyle demiştir: Bir kimse bir şeyi tamamlayıp düzelttiği zaman rabbehu denir. Rab ve Râb aynı manayadır.

Şair de şöyle demiştir:

Yaptığı hayrı ıslah eder,
İyilik istendiği zaman onu artırır ve tamamlar.

Rab üç manaya kullanılır: *Birincisi:* Mülk sahibi demektir; mesela ev sahibi gibi. *İkincisi:* Islahatçı manasınadır, mesela: Bir şeyi ıslah etti, denir. *Üçüncüsü:* Emrine itaat edilen efendi demektir. Allah Teala:

"Rabbine içki sunar" demiştir ki *(Yusuf: 41)* efendi manasınadır. Cumhur ba'nın kesresi ile rabbi; Ebu'l – Aliye, İbn Semeyfa' ve İsa bin Ömer de nasbı ile rabbe okumuştur. Ebu Rezin el – Ukayli, Rebi bin Haysem ve Ebu İmran el – Cuni de ref'i ile rabbu okumuşlardır.

El – âlemin: Bu âlem'in çoğuludur, gramercilere göre baştan sona kadar mahlukatın ismidir. İçinde bulunulan zaman halkına âlem, denilmiştir. Şair Hutay'a şöyle demiştir:

Ey kadın, geri çekil ve otur, benden uzak dur,
Allah âlemleri senden rahatlatsın.

Gökbilimcilere göre ise âlem; felek, gök, yer ve bunların arasında yaratılan her şeye denir. Alemin türevi hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun ilimden geldiğidir ki bu, dilcilerin görüşünü kuvvetlendirir. *İkincisi:* Alamet manasınadır ki bu da gökbilimcilerin görüşünü kuvvetlendirir. Onlara göre ona alem denilmesi, sanki onun Yaratan'a delalet etmesindendir.

Alemlerden ne kastedildiğine dair müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: Bütün mahlukat, gökler, yerler, bunların içindekiler ve

arasındakiler buna dahildir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yeryüzünde hareket eden bütün canlılar. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bunlar cinlerle insanlardır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mücahit ile Muka'il de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Bunlar cinler, insanlar ve meleklerdir. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

Beşincisi: Bunlar meleklerdir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Rahman'dır, Rahîm'dir. Ebu'l – Aliye, İbn Semeyfa' ve İsa bin Ömer bunları nasb ile okumuştur. Ebu Rezin el – Ukayli, Rebi bin Haysem ve Ebu İmran el – Cuni de bunları ref ile okumuşlardır.

Maliki yevmiddin; Asım, Kisai, Halef ve Yakup elifle mâliki okumuşlardır. İbn Semeyfa' ile İbn Ebi Able de böyle okumuşlar, ancak onlar kâf'ı nasb etmişlerdir. Ebu Hureyre ile Asım el – Cuhderi de kâf'ı meksur, elifsiz ve lam'ı sakin (melki) okumuşlardır. Ebu Osman en – Nehdi ile Şa'bi de lam'ın kesri ve kâf'ın nasbı ile elifsiz olarak melike okumuşlardır. Sa'd bin Ebi Vakkas, Hazreti Aişe ve Muvarrak el – İcli de bu şekilde melikü okumuşlar, ancak onlar kâfi merfu okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Reca el – Utaridi elifsiz olarak melîki okumuşlardır. Amr bin As da böyle okumuş, ancak o zammelemiştir. Ebu Hanife ile Ebu Hayve de fiil-i mazi formatında melike ve yevme şeklinde okumuşlardır.

Abdulvaris, Ebu Amr'dan lam'ın sükununu rivayet etmiştir, Ebu Amr ile cumhur-ı kurradan gelen meşhur rivayet, melik şeklindedir. Bu da daha çok övgü ifade eder. Çünkü her melik mâliktir, ama her mâlik melik değildir.

Din üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hesap demektir. Bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* Ceza demektir, bunu da İbn Abbas demiştir.

Allah Teala "âlemlerin Rabb'idir" diyerek dünyanın sahibi olduğunu tesbit edince, "ceza gününün sahibidir" demekle de ahiretin de hakimi olduğunu göstermiştir. Ceza gününün tahsis edilmesinin de o gün hükmün yalnız O'na ait olmasından dolayıdır, denilmiştir.

İyyake nabüdü; Hasen, Ebu'l – Müttevekkil ve Ebu Miclez yanın zammesi ve banın fethası ile yu'bedü okumuşlardır. İbn Enbari: O zaman mana, yalnız sana ibadet edilir, şeklinde olur, demiştir.

Araplar gaipten hitaba, hitaptan da gaibe geçerler, mesela şu ayetlerde olduğu gibi:

"Gemide olduğunuz ve gemi onları yüzdürdüğü zaman." *(Yunus: 22)*

"Rableri onlara temiz bir şarap içirdi, bu da sizin için bir karşılıktır." *(Dehr: 21, 22)*

Şair Lebid de şöyle demiştir:

Nefis hüngür hüngür ağlayarak bana şikayete başladı:
Ben seni yetmiş yedi sene taşıdım, dedi.

Bu ibadetten ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevhit manasınadır. Bu da Hazreti Ali, İbn Abbas ve diğerlerinden rivayet edilmiştir.

İkincisi: İtaat manasınadır, tıpkı: "Şeytana tapmayın" *(Yasin: 60)* ayetinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Dua manasınadır, tıpkı: "Bana ibadetten büyüksünenler..." *(Gafir: 60)* ayetinde olduğu gibi.

Bize hidayet et. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bize sebat ver, demektir. Bunu Hazreti Ali ile Übey bin Ka'b demişlerdir.

İkincisi: Bizi irşat et, demektir. *Üçüncüsü:* Bizi muvaffak kıl, demektir. *Dördüncüsü:* Bize ilham et, demektir. Bu üç görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Sırat; bunun aslının sin ile sirat olduğu söylenmiştir. Çünkü bu istirat kökünden gelir ki yutmak demektir. Zira yol yolcuları yutar. Mücahit, İbn Muhaysın ve Yakup gibi sinle okuyanlar kelimenin aslına bakarlar. Ebu Amr ve cumhur gibi sadla okuyanlar da dile daha kolay geldiği için derler. Asmai ile Ebu Amr'dan rivayet edildiği üzere zirat okuyanlar da Arapların çakır kuşuna Sekar ve Zekar demelerindendir. Hamze'den de ze ile sin arası okuduğu rivayet edilmiştir. Ondan sıratı da sad ile ze arasında telaffuz ettiği de rivayet edilmiştir.

Ferra; Sırat daha iyi lehçedir ve ilk Kureyş'in dilidir, demiştir. Genel Araplar ise sirat derler. Bazı Kaysliler sine sad kokusu verir, sad ile sin arasında okurlar. Hamze de ze ile zirat okurdu. Bu Uzre, Kelb ve Kayn oğulları lehçesidir. Onlar esdak yerine, ezdak, derler.

Yoldan ne kastedildiğine dair dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kitabıdır, bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: İslam dinidir, bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Ebu'l – Aliye vd. demişlerdir.

Üçüncüsü: Allah'ın dinine götüren yoldur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Cennet yoludur, İbn Abbas'tan da böyle rivayet edilmiştir.

Eğer: "Müslümanlar hidayette olduğu halde hidayet istemelerinin manası nedir?" denirse, bunda üç cevap vardır:

Birincisi: Bizi yola devama hidayet et demektir. Burada muzaf olan devam hazfedilmiştir. Bunu İbnu'l – Enbari söylemiştir.

İkincisi: Bizi hidayette sabit kıl demektir. Araplar, ayakta durana: Ben gelinceye kadar dur derler ki o halinde devam et, demektir.

Üçüncüsü: Bunun manası, hidayetimizi artır demektir.

Nimet verdiğin kimseler; İbn Abbas, bunlar peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyi kimselerdir, demiştir.

Çokları he'nin kesresiyle aleyhim şeklinde okumuşlardır. Ledeyhim ve ileyhim kelimeleri de böyledir. Hamze he'nin zammesiyle okumuştur. İbn Kesir(*) zammeli mimden sonra bir vav eklerdi. İbnü'l-Enbari: Aleyhim'de on lügat vardır, demiştir, çoğu he'nin zammesi ve mimin sükunu ile aleyhüm; he'nin kesresi ve mimin sükunu ile aleyhim; henin kesresi ve kesreden sonra ye ile aleyhimî, mimin zammesi ve vav ilavesiyle aleyhimû, henin zammesi ve vav ile aleyhumû, vavsız aleyhümü şeklinde okumuşlardır. Bu altı şekil kurralardan nakledilmiştir. Dört şekil de Araplardan nakledilmiştir: Henin zammesi, mimin kesri ve ye ile aleyhümî, henin zammesi ve yesiz aleyhümi; henin kesresi mimin zammı ve vavsız olarak aleyhimü, henin ve mimin kesresi ile mimden sonra yesiz olarak aleyhimi.

Gazaba uğrayanlar: Bunlar Yahudilerdir. Sapıklar da Hıristiyanlardır. Bunu Adiy bin Hatim, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[2]

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dalalet: Şaşkınlık ve haktan sapıklıktır.

Fatiha okuyanın sonunda "âmin" demesi sünnettir. Şeyhimiz Ebu'l – Hasen Ali bin Ubeydullah: İster namaz dışında olsun ister

(*) Abdullah bin Kesir: Tabiin devrinde yetişen meşhur kıraat alimlerindendir. Müfessir İbn Kesir ile karıştırılmamalıdır. Editör.

2 - İmam Ahmed, Müsned, 4/378.

namaz içinde olsun, demiştir. Çünkü Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

İmam "gayril mağdubi aleyhim veladdallin" der de arkasındaki de amin, der ve bu da göktekilerin sözüne denk gelirse, onun geçmiş günahları bağışlanır.[3]

Amin'in manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Amin'in manası, öyle olsun, demektir. Bunu İbnü'l – Enbari, İbn Abbas ile Hasen'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'ım, kabul et manasınadır.

Üçüncüsü: O, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Bunu Mücahit, Hilal bin Yesaf ve Cafer bin Muhammed demişlerdir.

İbn Kuteybe de: Onun manası ey emin, duamızı kabul et, demektir, ey edatı düşmüştür, tıpkı: "Yusuf, sen bundan yüzünü çevir" *(Yusuf: 29)* ayetinde olduğu gibi. Bazıları da elifi uzatarak, âmin, der, nida (ünlem) elifini emin'in elifine girdirir. Nitekim: E Zeyd, ey Zeyd, bana bak, demektir.

İbnü'l – Enbari şöyle demiştir: Bu görüş bütün nahivcilerce yanlıştır, çünkü Emin'in üzerine ya gelirse, müfret münada olur ki ahiri merfu olur. Araplarsa âmine diye nunun fethası üzerinde icma edince onun münada olmadığı meydana çıkar.

Amin'in nunu neden meftuh olmuştur? Çünkü nun ve ondan önceki ye sakindir, nitekim Araplar bu gibi durumlarda leyte ve lealle, derler.

Aminde de kasırla amin ve med ile âmin şeklinde iki lügat vardır, nun ikisinde de meftuhtur.

Ebu'l – Abbas, İbnü'l – A'rabi'den şöyle bir şiir nakletmiştir:

Allah, Sara ile Hima arasındaki,
Yani çok yağmur alan Fyd himası arasındaki kabileye yağmur versin.
Amin, Allah onlara bir kervan göndersin,
Onlara hayır versin ve onları kötü kaderden korusun.

Yine Ebu'l – Abbas bize şöyle bir şiir söyledi:

Kuhtul ile annesinin oğlu benden uzak olsun,
Amin, Allah aramızdaki mesafeyi uzak eylesin.

---

3 – Buhari, Ezan, bab, 112; Bed'ü'l – Halk, bab, 7; Müslim, Salat, hadis no, 74, 75; İmam Ahmed, Müsned, 2/312.

Yine Ebu'l – Abbas bize şöyle bir şiir söyledi:

Ya Rabbi, onların sevgisini benden hiçbir zaman alma,
Buna, amin diyen kuldan Allah razı olsun.

Babam bana şöyle bir şiir söyledi:

Amin, kim benden taraf sana şefkat gösterirse,
Allah elini kolunu felç etsin, elleri ayakları kasılsın.

Babam bana şöyle bir şiir söyledi:

Ben de ona: Benim aşk potuklarımı uyandırdın,
En az sevgi duyanlarımıza ölüm gelsin.

Amin, aşk onu yerinden kalkamayacak şekilde çökertsin,
Amin, şiddetli şevk ateşleri ile karşılaşsın.

Hükümler: Birçokları İmam Ahmet'ten namazda Fatiha okumanın şart olduğunu nakletmişlerdir. Kim okuyabildiği halde onu terk ederse, namazı sahih olmaz. Bu; Malik ile Şafii'nin de mezhebidir. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh ise: Fatiha okumak şart değildir, demiştir. İmam Ahmet'ten de böyle bir rivayet vardır. Buhari ve Müslim'de Ubade bin Samit'in Peygamber salallahu aleyhi ve sellem'den: "Fatiha okumayanın namazı yoktur"[4] hadisi ise birinci görüşü destekler.

Doğrusunu Allah bilir.

4 - Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesei. Beyhaki de Sünen-i Kübra'da rivayet etmiştir, 2/38, 61, 64.

2-BAKARA SURESİ

286 ayettir.

FAZİLETİ

Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Evlerinizi mezarlık yapmayın, çünkü içinde Bakara suresi okunan eve şeytan girmez.[1]

Ebu Ümame, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İki parlak sureyi okuyun, Bakara ile Al-i İmran'ı, çünkü onlar kıyamet gününde iki bulut yahut iki gölgelik yahut iki kuş sürüsü halinde gelir, sahiplerini gölgelerler. Sihirbazlar o iki sure ile baş edemezler.[2]

Hadiste geçen "gayaye" insanı başının üzerinde gölgeleyen şey demektir. Şair Lebid de şu beytinde bu kelimeyi aynı manaya kullanmıştır:

Dönüp üzerine çullandım,

Yerde de çocuk gölgelikleri vardı.

Yine hadiste geçen "fırk" kelimesi de sürü ve parça manasınadır. Allah Teala da Kur'an-ı Kerim'de: Her parça koca bir dağ gibi oldu *(Şuara: 63)* demiştir.

Hadisteki batale kelimesi de sihirbaz manasınadır.

---

1 - Müslim, Salatü'l - Müsafirin, hadis no, 212; Ahmed, Müsned, 2/337.

2 - Müslim, Salatü'l - Müsafirin, hadis no, 252.

SEBEB-İ NÜZULÜ

İbn Abbas şöyle demiştir: Medine'de ilk inen sure budur. Hasen Basri, Mücahit, İkrime, Cabir bin Zeyd, Katade ve Mukatil de bu görüştedirler. Bazıları da şöyle demişlerdir: Bakara suresi Medine'de inmiştir, ancak:

Allah'a döndürüleceğiniz günden korkun... *(Bakara: 281)* ayeti Mekke'de nazil olmuştur. Çünkü o, Veda haccında kurban günü Mina'da inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
الٓمٓ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ف۪يهِ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَ
﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ
يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ
وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى
مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif, lam mim.

2 – Bu kitapta şüphe yoktur, müttakiler için hidayettir.

3 - Onlar gaybe iman ederler, namazı dosdoğru kılar ve rızık ettiklerimizden infak ederler.

4 - Onlar sana indirilene, senden önce indirilene iman eder ve ahirete kesinkes inanırlar.

5 – İşte Rablerinin hidayeti üzerinde olanlar onlardır ve kurtuluşa erenler de onlardır.

TEFSİRİ

Elif, lam mim.

Alimler bunlar ve diğer surelerin başlarındaki huruf-ı mukattaa üzerinde ihtilaf etmiş ve altı görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bunlar müteşabihattandır, manalarını Allah'tan başkası bilmez. Ebu Bekir es – Sıddık radıyallahu anh: Allah Teala'nın her kitapta bir sırrı vardır, Kur'andaki sırrı da surelerin başlarındaki harflerdir, demiştir. Şa'bi, Ebu Salih ve İbn Zeyd de bu manayı tercih etmişlerdir.

İkincisi: Bunlar isimlerin harfleridir; eğer bunlar uygun bir şekilde dizilirse Allah Teala'nın isimleri meydana çıkar. Ali bin Ebu Talib de şöyle demiştir: Bunlar kesik (kısaltılmış) isimlerdir, eğer insanlar onları sıralamayı bilselerdi, duaların kabulüne sebep olan ism-i azam meydana çıkardı.

İbn Abbas'a elif, lam ra; ha, mim; nun harflerini sordular, o da: Bunlar Rahman'ın hece harflerinden ibaret isimleridir, dedi. Ebu'l – Aliye ile Rebi bin Enes de aynı görüştedirler.

Üçüncüsü: Bunlar Allah Teala'nın yemin ettiği harflerdir; İbn Abbas ile İkrime de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bütün harflerle yemin etmesi caizdir, ancak birkaçını söylemekle yetinmiştir. Nitekim birisi: Ben elif, be, te, se öğrendim der ve tüm alfabeyi kasteder. Nitekim: Elhamdü okudum der ve Fatiha'yı kasteder. Onu içindeki harflerin ilki ile isimlendirir. Bu harflerle yemin etmesi bunların şerefinden dolayıdır ve bunlar indirilen kitapların temelidir, onlarla zikir ve tevhit edilir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada kasemin cevabı hazfedilmiştir, aslı şöyledir: Hece harflerine yemin ederim ki Allah size yolları açıklamış ve size indirilen kitapla delilleri göstermiştir. Cevabı hazfetmesi de muhatapların bunu bilmesindendir, bir de hemen arkadan gelen: Bu kitapta şüphe yoktur, kısmı cevabı hatırlatmaktadır.

Dördüncüsü: Bu harfleri zikrederek diğerlerine işaret etmiştir, mana şöyle olur: Harfler telif edilen sözlerin aslı olduğu için Kur'an'ın da bu harflerden oluştuğunu haber vermiştir. Ferra ile Kutrub da böyle demişlerdir.

Eğer: "Onun harflerden oluştuğu bellidir, onlara bunu bildirmekte ne yarar var?" denirse, şöyle cevap verilir: Böylece onun mucize olduğuna dikkat çekmiştir, sanki: O sizin sözlerinizi meydana getiren bu harflerinizden oluşmuştur, öyleyse neden onun bir benzerini

meydana getirmiyorsunuz? Bundan aciz kalıyorsanız, bilin ki o, Muhammed aleyhisselam'ın sözü değildir.

Beşincisi: Bunlar surelerin isimleridir. Bu; Zeyd bin Eslem, oğlu ve Ümmü Hani'nin azatlısı Ebu Fahite Said bin İlaka'dan rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Bunlar Arapların konuşmalarında kullandığı şifrelerdir. Bir adam bir adama: "Hel ta?" der, o da: Evet, der, hel te'ti (gelir misin?") demek ister ve bir iki harf ile söyler.

Bu hususta şöyle bir şiir aktarmışlardır:

Biz ona, dur, dedik, o da, kaf, dedi.
Yani ekıf (durayım), demek istedi.

Şu da öyledir:

Onlara: Atlara gem vurun diye seslendiler,
Onların hepsi: Ela fe, dediler.

Yani, ela terkebun (binmeyecek misiniz?) Binin dediler. Şu da öyledir:

Hayra karşı hayır, şerre karşı fe,

Ben şer istemiyorum, meğer ki siz te.

Manası şudur: Şer ise şer, ancak ben siz te (teşau, istemedikçe) şer istemiyorum. Ahfeş, Zeccac ve İbn el – Enbari de bu görüşe katılmışlardır.

Ebu Ravk Atıyye bin el-Haris el-Hemadani şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bütün namazlarda açık okurdu. Müşrikler ise alkışla gürültü eder ve ıslık çalarlardı. Bunun üzerine bu kesik harfler indi, bunları dinlediler ve şaşırıp kaldılar. Başkası da şöyle demiştir: İyice dinlesinler diye onlara anlamadıkları şeyle hitap etti. Çünkü nefisler manasını bilmediği şeye heves eder. Ona yönelince bu sefer onlara bildikleri şeyle hitap etti. Bu da tebliğe vesile gibi oldu. Ancak bunun başkalarının bildiği veya muhataplarınca bilinen bir manasının olması lazımdır. Bu da bütün harfler için aynıdır.

Müfessirler özellikle elif, lam, mim harflerinin seçilmesi hususunda beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bu, manasını Allah'tan başkasının bilmediği müteşabihattandır, bunun açıklaması yukarıda geçmiştir.

İkincisi: Bunun manası: Ben her şeyi bilen Allah'ım, demektir. Bunu Ebu'd – Duha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Mes'ud ile Said bin Cübeyr de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Bu yemindir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, Halid el-Hazza da İkrime'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bunlar isimlerin harfleridir. Sonra bu hususta iki görüş vardır: *Birincisi:* Elif Allah'tan, lam Cebrail'den, mim de Muhammed'dendir. Bunu İbn Abbas demiştir.

Eğer: "Her isimden ilk harfi alınıyorsa, neden Cibril'den son harfi alınmıştır?" denilirse,

Cevap şöyledir: Kur'an'ın başlaması Allah'tandır, buna isminin ilk harfi ile işaret edilmiştir. Cibril'de de Kur'an'ın inmesi ve okunması son bulmuştur, onun da son harfi alınmıştır. Muhammed de ilk okuyandır, onun da ilk harfi alınmıştır.

İkinci görüş de şöyledir: Elif Allah Teala'dandır, lam Latif'ten, mim de Mecid'dendir. Bunu Ebu'l - Aliye demiştir.

Beşincisi: Bunlar Kur'an'ın isimleridir, bunu da Mücahit, Şa'bi, Katade ve İbn Cüreyc demişlerdir.

"Bu kitapta şüphe yoktur, müttakiler için hidayettir."

Bu (zalike) ism-i işaretinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bu (zalike) haza (şu, o) manasınadır. Bu da İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Kisai, Ebu Ubeyde ve Ahfeş'in görüşüdür. Bazıları buna Haffaf bin Nüdbe'nin şu beytini kanıt getirmişlerdir:

Mızrak onun beline saplandığı zaman ben ona:
Haffaf'ı düşün, işte ben oyum, dedim.

İbn Enbari de: Ben o bildiğin kişiyim, demek istemiştir demiştir.

İkincisi: Bu, gaibe işarettir.

Sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bundan, daha önce inen Kur'an ayetleri kastedilmiştir.

İkincisi: Bundan: Sana ağır bir söz yükleyeceğiz *(Müzzemmil: 5)* diye va'dedilen vahiy kastedilmiştir.

Üçüncüsü: Bundan eski kitap sahiplerine va'dedilen şeyler kastedilmiştir, çünkü onlara peygamber ve kitap va'dedilmişti. Kitap Kur'an'dır, ona kitap denmesi bir araya getirilmesinden dolayıdır. Süvari birliğine de ketibe denmesi atlıların bir araya gelmesindendir. Katırın hayasını dikerek bağlamaya da ketb denir.

Reyb, bu kelime şüphe manasınadır. Hidayet ise irşat etmektir. Müttakiler de bazı şeylerden sakınanlardır.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah takva ile verai ayırıp, takva hazırlık yapmak, vera ise şüpheyi def etmektir, demiştir. Bu durumda takvada sebep gerçektir, verada ise sebepten meydana gelen kesin değildir.

Alimler bu ayetin manasında üç ayrı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Ayetin zahiri nefiy, manası ise nehiydir, buna göre mana, kimse bundan şüphe etmemelidir, çünkü sağlam ve kesindir, demektir. Şu ayet de böyledir: Bizim için hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmak olamaz *(Yusuf: 38)*, yani bu bize yakışmaz, demektir. Hacta kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlarda bulunmak ve kavga etmek yoktur *(Bakara: 196)* ayeti de böyledir. İmam Halil ile İbn Enbari de aynı görüştedirler.

İkincisi: Bunun manası: Bunun Allah katından olduğunda şüphe yoktur, demektir. Bunu Mukatil ve diğerleri söylemiştir.

Eğer: Bazıları bundan şüphe etmiştir, denirse,

Cevap şöyledir: O, aslında gerçektir, kim araştırırsa böyle olduğunu bilir. Şair şöyle demiştir:

Ey Ümame, hakta şüphe yoktur,
Asıl şüphe yalancıların dediği şeydedir.

Eğer: "Takva sahibi zaten hidayeti bulmuştur, burada tekrar edilmesinin ne faydası vardır?" denilirse, cevap iki türlü verilir: *Birincisi:* Aslında hem takva sahipleri hem de kafirler kastedilmiştir, birini söylemekle yetinilmiştir. Mesela Allah Teala'nın: Giysiler sizi sıcaktan korur *(Nahl: 81)* demiştir ki soğuktan da korur. *İkincisi:* Yalnız müttakilerden bahs edilmesi onların yararlanmasından dolayıdır, mesela: Sen ancak ondan korkanı uyarırsın *(Naziat: 45)* ayetinde olduğu gibi ki o, korkanı da korkmayanı da uyarmak için gönderilmiştir.

"Onlar gaybe iman ederler, namazı dosdoğru kılar ve rızık ettiklerimizden infak ederler."

Onlar gaybe iman ederler: İmanın sözlük manası bir şeyi tasdik etmektir. Şeriat ise bunu böyle kabul etmekle beraber ona söz ve ameli de ilave etmiştir. Gayb de çevresinden çukur olan engin yere denir. Onun için her engin ve gizleyici yere gayb denilmiştir. Burada gaypten ne murat edildiği hususunda altı görüş vardır:

Birincisi: O vahiydir, bunu İbn Abbas ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

İkincisi: Kur'an'dır, bunu da Ebu Rezin el - Ukayli ile Zir bin Hubeyş demişlerdir.

Üçüncüsü: Aziz ve celil olan Allah'tır, bunu Atâ ile Said bin Cübeyr demişlerdir.

Dördüncüsü: Cennet ve cehennem gibi Kur'an'da zikredilen şeylerdir. Bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Ebu'l – Aliye ile Katade de bu görüştedirler.

Beşincisi: Aziz ve celil olan Allah'ın kaderidir, bunu da Zühri söylemiştir.

Altıncısı: Onu görmeyenler için Resul'e imandır. Amr bin Mürre şöyle demiştir: Abdullah bin Mes'ud'un arkadaşları ona: "Sana ne mutlu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile cihat ettin ve onunla oturdun!" dediler. O da: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in durumu onu görenler için açıktı. Asıl şaşılacak olanı onu görmedikleri halde kitabına iman edenlerdir, dedi, sonra da: Gaybe iman ederler ayetini okudu.

Namazı dosdoğru kılarlar. Namaz (salat) lügatte dua demektir. Şeriatte ise belli söz ve hareketlerden ibarettir. Ona salat denmesinde üç görüş vardır:

Birincisi: Ona kuyruk sokumunu kaldırmaktan dolayı salat denilmiştir.

İkincisi: O, salleytül ude (sopayı doğrultmak için ateşte yumuşattım) kökünden gelir, çünkü namaz kılan yumuşar ve mütevazı olur.

Üçüncüsü: O istemek ve dua etmekten gelir, çünkü salat dua manasınadır. Burada ise cins ismidir.

Mukatil ise, burada beş vakit namaz kastedilmiştir, demiştir.

Namazı dosdoğru kılmada da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu emredildiği şekilde tam olarak yapmalıdır. Bu, İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Vakti, abdesti, ruku ve secdeleri muhafaza edilip doğru yapılmalıdır. Bunu da Katade ile Mukatil demişlerdir.

Üçüncüsü: Devam ettirmektir, Araplar düzenli bir şeye, ayakta (kaim) derler. Falan, askerlerin erzakını ikame ediyor derler ki devam ettiriyor manasınadır.

Rızık ettiklerimizden, verdiklerimizden, demektir. İnfak ediyorlar da, çıkarıyor, harcıyorlar, demektir.

İnfakın aslı çıkarmaktır, nefakatiddabbetü derlerki, hayvanın canı çıktı, demektir. Bundan ne kastedildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O aile ve evladın nafakasıdır, bunu İbn Mes'ud ile Huzeyfe demiştir.

İkincisi: Farz olan zekattır, bunu da İbn Abbas ile Katade demişlerdir.

Üçüncüsü: Nafile sadakalardır, bunu da Mücahit ile Dahhak demişlerdir.

Dördüncüsü: Bu, zekattan önce vacip olan nafakadır. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bir adam elinde ancak bir günlük yiyeceğini tutabilirdi, kalanını fakirlere dağıtırdı. Bunların dediklerine göre bu ayet, zekat ayeti ile neshedilmiştir. Önceki görüş daha doğrudur.

Bil ki kalp işi olan gaybe iman, bedenin işi olan namaz ve mala taalluk eden sadakayı birlikte zikretmenin hikmeti teklifin üç kısımdan ibaret olup bir dördüncüsünün olmadığını vurgulamak içindir. Çünkü bu kısımların dışındakiler bunlardan ikisinin bir araya gelmesinden ibarettir, mesela hac, oruç vb. gibi.

"Onlar sana indirilene, senden önce indirilene iman eder ve ahirete kesinkes inanırlar."

"İşte Rablerinin hidayeti üzerinde olanlar onlardır ve kurtuluşa erenler de onlardır."

Sana indirilene iman ederler. Kimler hakkında indiği hususunda ihtilaf edilmiş ve iki görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi: Bu ayet Abdullah bin Selam ile arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Mukatil de bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Bu; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e ve ondan önce indirilene iman edenler hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da: Kur'an ve vahiyle inen diğer kitaplardır, demiştir.

Senden önce indirilen. Bunlar da önceki kitaplarla vahiydir. Ahiret ise dünyadan sonraki şeylere denir. Ahiret denmesi dünyadan sonraya kalmasından dolayıdır. İşin sonu olduğu için ahiret denildi, diyenler de vardır.

Kesinkes (yakinen) inanırlar. Yakin güven veren ve yürek soğutan şey demektir. Bu, kazanılan ilmin en ileri seviyesidir.

İşte onlar hidayet üzerindedirler. Hidayet doğru yol demektir. İbn Abbas, nur ve istikamet üzeredirler, demiştir. İbn Kuteybe de, felah bulanlar ebediyeti kazananlardır, demiştir. Esas felah beka

manasınadır. Lebid'in şu sözü de buna şahittir:

Öyle bir ülkeye iniyoruz ki o daha önce de bize helal idi,
Ad ve Himyer'den sonra orada felah istiyoruz.

Beka istiyoruz, demektir. Zeccac, kurtulanlar, sonunda halleri ıslah olarak muradına nail olanlar manasınadır, demiştir. Hayye alel felah da bundandır ki, kurtuluş ve cennete girme yoluna geliniz, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6 - Şüphesiz kafirleri uyarsan da uyarmasan da birdir, iman etmezler.

Kafirler: Bu ayetin kimler hakkında indiğinde dört görüş vardır:

Birincisi: Bu ayet Ahzab savaşını yönetenler hakkında inmiştir. Bunu Ebu'l – Aliye söylemiştir.

İkincisi: Ebu Cehil ile ailesinden beş kimse hakkında inmiştir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Birtakım Yahudiler hakkında inmiştir, Huyey bin Ahtab bunlardandır. Bunu İbn Saib söylemiştir.

Dördüncüsü: Arap müşrikleri hakkında inmiştir, mesela Ebu Talib, Ebu Leheb ve diğer Müslüman olmayanlar gibi.

Mukatil şöyle demiştir: Ayetin tefsiri: Küfr lügatte örtmek, kapatmak manasınadır, bir şeyi örttüğün zaman kefertüşşey'e denir. Kafir de hakkın üzerini kapattığı için böyle denilmiştir.

Onlar için birdir, yani onları korkutmak da korkutmamak da birdir. Ayette geçen inzar, korku ile bildirmek demektir. Tenazere benu fülanin denir ki, birbirlerini korkuttular, demektir.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Bu ayet genel ifade ile gelmişse de maksat özeldir. Çünkü kafirin korkutulduğu zaman iman etmeyeceğini bildirmiştir, halbuki bazı kafirler uyarıldıkları zaman iman etmiştir. Eğer dış manaya olsa idi, Allah'ın haberinde gerçek dışı bir şey olurdu. Onun için onun hususi olduğunu söylemek vaciptir.

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

7 – Allah kalplerini ve kulaklarını mühürledi. Gözlerinin üzerinde de perde vardır. Onlar için acıklı bir azap vardır.

"Allah kalplerini mühürledi". Ayette geçen hatm mühürlemek demektir. Kalp ise bir parça donuk kan demektir. Yüreğe yerleşmiştir O nefsin evi ve aklın meskenidir. Kalp denmesi dönekliğindendir Ona bedenin özü de denilmiştir. Özellikle oranın mühürlenmesı anlama merkezi olmasından dolayıdır.

"Kulaklarını". Ayette kulak tekil olarak geçmişse de kulakları kastedilmiştir. Müfret lafızla zikredilmişse de manası çoğuldur. Tekil çoğul yerine geçmiştir. Bunun bir benzeri de şu ayettir: Sonra sizi analarınızın karınlarından çocuk olarak çıkarır. *(Hac: 5)* Çocuklar olarak demektir.

Bu hususta şöyle bir şiir göstermişlerdir:

Yarı karın yiyerek yaşayın,
Çünkü zamanınız kıtlık zamanıdır.

Yani karınlarınız demektir. Bu görüş Ebu Ubeyde ile Zeccac'a aittir.

Bunda başka bir izah daha vardır, şöyle ki Araplar sem' kelimesini masdar gibi kullanırlar, masdar da tekil olarak kullanılır, mesela yu'cibüni hadisüküm ve yucibüni darbuküm sözünde olduğu gibi. Basar ile kalb ise bu gibi manalarda masdar yerinde kullanılmaz. Bunu Zeccac ile İbn Kasım söylemiştir. Amr bin As ile İbn Ebi Able ve ala esmaihim şeklinde çoğul okumuşlardır.

"Gözlerinin üzerinde perde vardır". Ayette geçen ğişave örtü, kapak manasınadır.

Ferra şöyle demiştir: Kureyş ile Arapların çoğu ğaynin kesresi ile ğişave okurlar. Ukl kabilesi ise ğaynin zammesi ile ğüşave okur. Bazı Araplar da fetha ile ğaşave okurlar ki sanırım onlar Rebia kabilesidir. Mufaddal, Asım'dan ğişaveten şeklinde nasb ile okumuştur ki gözlerinin üzerine perde çekti demek olur. Azap ise sürekli acı veren şeydir. Maün azbün denir ki boğazdan hızlı geçen tatlı su demektir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨﴾

8 – İnsanlardan kimi, Allah'a ve ahiret gününe iman ettik, derler, halbuki onlar inanıcı değiller.

"İnsanlardan kimi Allah'a iman ettik" derler. Bunun kimler hakkında indiğinde iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu münafıklar hakkında nazil oldu. Bunu Süddi; İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu'l – Aliye, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Bu ehl-i kitabın münafıkları hakkında nazil oldu. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Sirin de şöyle demiştir: Onlar bu ayetten korkarlardı. Katade de şöyle demiştir: Bu ayet münafığı tarif ediyor; o dili ile inanır, kalbi ile inkar eder. Dili ile tasdik eder, ameli ile muhalefet eder. Sabahleyin bir hal üzere olur, akşamleyin onu değiştirir. Gemi gibi yalpalar, rüzgar hangi tarafa eserse o tarafa gider.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

9 – Allah'ı ve iman edenleri aldatırlar, aslında kendilerini aldatırlar da farkında değiller.

"Allah'ı aldatırlar". İbn Abbas şöyle demiştir: Abdullah bin Übey, Muattib bin Kuşeyr ve Ced bin Kays, mü'minlere rastladıkları zaman, biz de iman ettik, şahadet ederiz ki arkadaşınız (Muhammed) doğrudur, derlerdi. Yalnız kaldıkları zaman da öyle olmazlardı, bu ayet bunun üzerine indi.

Tefsiri: Ayette geçen hadia hile ve tuzak kurmak demektir. Aldatma denmesi, gizli olduğu içindir. Aynı kökten gelen mihda' evin içinde kadının gizlendiği odaya denir. Hadi' de aldatan kimseye denir, maksadı ister hasıl olsun, ister olmasın. Eğer maksadı hasıl olursa aldattı, denir. Aldatılan kimseye de inhada şeklinde aldatıldı, denir. Bu da aldanmayı kast etsin veya etmesin birdir. Araplar zamana hadda' derler, çünkü sakladığı hayır ve şer ile renkten renge girer.

Allah'ı aldatmalarında beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minleri aldatıyorlardı, sanki Allah'ı aldatmış gibi oldular. Bu, İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Onlar Allah'ın peygamberini aldatıyorlardı, Allah da peygamberini kendi yerine koydu, tıpkı şu ayette olduğu gibi: Şüphesiz sana biat edenler aslında Allah'a biat ediyorlar. *(Feth: 10)* Bunu Zeccac demiştir.

Üçüncüsü: Araplara göre aldatan bozuk demektir. Bu manada şöyle bir şiir söylediler:

Tükrük bozulduğu zaman onun tükrüğü temizdir.

Burada geçen hadaa bozuldu, demektir. İbn Kasım şöyle demiştir: Allah'ı aldatırlar kavlinin manası, içlerinde sakladıkları küfür yüzünden açıkladıkları imanı bozarlar, demektir.

Dördüncüsü: Onlar Allah'ın dininde öyle şeyler yaparlardı ki eğer onu kendi aralarında yapmış olsalardı, aldatıcı olurlardı.

Beşincisi: Onlar küfürlerini gizler, imanlarını açıklarlardı.

"Vema yahdeune illa enfüsehüm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr Yuhadiune şeklinde okumuşlardır. Kufeliler ile İbn Amir de yahdeune okurlardı. Manası: Aldatmalarının vebalini kendileri çekerler, demektir.

Aldatmalarının vebalini ne zaman çekerler? Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada çekerler, bu da iki yolla olur: *Birincisi,* istidraç (gazabına nimet) ve azaplarını artıracak mühlet ile olur. *İkincisi,* peygamberi ve mü'minleri gizledikleri hallerinden haberdar etmekle olur.

İkincisi: Veballerini ahirette çekerler, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, onlarla mü'minlerin arasına perde çekildiği zaman olur. Bu olay şu ayette anlatılmıştır: Onlara: Geriye dönün, bir nur arayın, denir. Aralarına kapısı olan bir sur çekilir. *(Hadid: 13)*

İkincisi: Veballerini cennet halkı onların hallerinden haberdar oldukları zaman çekerler, onları gördükleri zaman onlar tarafından rahata erdirilmelerini umar ve: Üzerimize sudan veya Allah'ın size rızık ettiği şeylerden aktarın, derler. *(A'raf: 50)* Onlar da şöyle cevap verirler: Şüphesiz Allah bu ikisini kafirlere haram etmiştir. *(A'raf: 51)*

"Bilmezler" (şuurunda değiller). Bilmedikleri ve şuurunda olmadıkları şeyler hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın, Peygamberini onların yalanlarından haberdar etmesi, bunu İbn Abbas söylemiştir.

İkincisi: Nefislerinde küfrü gizlemeleri, bunu da İbn Zeyd demiştir.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ
مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ
لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ
الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

10 – Kalplerinde hastalık vardır, Allah da hastalıklarını artırmıştır. Onlar için yalan söylemelerinden dolayı acıklı bir azap vardır.

11 - Onlara: Yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, denildiği zaman, biz ancak ıslahatçılarız, derler.

12 – Bilin ki onlar bozguncilardır, ancak farkında değiller.

"Kalplerinde hastalık vardır". Buradaki hastalık şüphedir, bunu İkrime ile Katade demişlerdir. Allah da hastalıklarını artırdı. Bu da kendilerine bunu yaptığına dair Allah'tan bir haberdir. Ayette geçen elîm, acıklı demektir. Cumhur şedde ile yükezzibun okur, Kufeliler ise Eban'ın dışında Asım'dan rivayetle ya'nın fethası ile yekzibun okurlar.

"Onlara, yeryüzünde bozgunculuk etmeyin", denildiği zaman. Kimin hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanındaki münafıklar hakkında inmiştir. Bu cumhurun görüşüdür, İbn Abbas ile Mücahid de içlerindedir.

İkincisi: Onlar bu ayet indiği zaman henüz yaratılmamışlardı, bunu da Selman Farisi söylemiştir. Kisai; kafın zammasıyla kuyle, ha'nın zammasıyla huyle, ğaynın zammasıyla ğuyda, cimin zammasıyla cüy'e, sinin zammasıyla süy'e ve süy'et okumuştur. İbn Amir de bunlardan huyle, süyka ve süy'e, süy'e lafızlarında zamme ile, Nafi de süy'e ve süy'et'te yine zamme ile diğerlerini de kesre ile okumuştur. Öteki kurralar da hepsinde kesre ile okumuşlardır.

Ferra şöyle demiştir: Hicazlı Kureyşliler ve onlara komşu olan Kinane oğulları kesre ile kıyle, ciy'e, ğida okurlar. Ukayl'in ve onlara komşu olanların çoğu ile Esed'in geneli kuyle ve cüy'ede zammeye yakın bir sesle okurlar.

Burada bozgunculuktan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Küfürdür, bunu İbn Abbas söylemiştir.

İkincisi: Masiyet olan şeyleri yapmaktır, bunu da Ebu'l – Aliye ile Mukatil demişlerdir.

Üçüncüsü: Küfür ve isyanlardır, bunu da Süddi, şeyhlerinden nakletmiştir.

Dördüncüsü: Emirleri yerine getirmeyi ve yasaklardan uzaklaşmayı terk etmektir, bunu da Mücahit demiştir.

Beşincisi: Kafirlere açtıkları ve onları mü'minlerin sırlarına vakıf kıldıkları münafıklıktır. Bunu şeyhimiz Ali bin Ubeydullah, demiştir

"Biz sadece ıslahatçılarız". Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası, tanındıkları şeyi inkar etmektir, sözün aslı: Biz bozgunculuk gerektirecek bir şey yapmadık, demektir.

İkincisi: Bunun manası şudur: Biz Müslümanlarla kafirlerin aralarını bulmak istiyoruz. Bu iki görüş İbn Abbas'a aittir.

Üçüncüsü: Onlar: Kafirlere karşı iyi niyet beslemek, yapıcılıktır, bozgunculuk değildir, demek istemişlerdir. Bunu da Mücahit ile Katade, söylemişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar, bizim bu yaptığımız ıslahatın ta kendisidir, Muhammed'i tasdik etmek ise bozgunculuktur, demek istemişlerdir, bunu da Süddi söylemiştir.

Beşincisi: Onlar kafirlere karşı iyi niyet beslemenin dinde de dünyada da yapıcılık olduğunu zannetmişlerdir; çünkü şöyle inanmışlardır: Eğer Muhammed kazanırsa zaten ona biat ettikleri için güvencededirler, eğer kafirler kazanırsa onlara karşı iyi niyet besledikleri için de güvencededirler. Bunu da şeyhimiz söylemiştir.

"Bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir". Zeccac şöyle demiştir: Elâ söze başlama edatıdır, onunla muhatap uyarılır ve arkadan gelenin doğruluğunu gösterir. Hüm ise tekittir.

"Bilmezler" sözünde de iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın, Peygamberini onların bozgunculuğundan haberdar edeceğini bilmezler.

İkincisi: Yaptıklarının yapıcılık değil, bozgunculuk olduğunu bilmezler.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ
النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ
وَلَٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13 - Onlara: İnsanlar iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği zaman: "Beyinsizlerin iman ettiği gibi biz de mi iman ederiz?" derler. Bilin ki onlar beyinsizlerin ta kendileridir, ancak bilmezler.

"Onlara: İman edin denildiği zaman": Bunların kim oldukları hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Münafıklardır, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir. Diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu İbn Abbas demiş ve ashaptan isim vermemiştir.

İkincisi: Bunlar belli kimselerdir, mesela Sa'd bin Muaz, Ebu Lübabe, Esiyd gibi, bunu da Mukatil, demiştir.

Davet edildikleri iman hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberi tasdik etmektir, bu; onların Yahudiler olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. *İkincisi:* Bu açıkça söylediklerinin gereğini yapmaktır, bu da onların münafıklar olduğunu söyleyenlerin görüşüdür.

Burada "insanlar"dan kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün ashaptır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Abdullah bin Selam ile onunla beraber iman eden Yahudilerdir. *Üçüncüsü:* Muaz bin Cebel, Sa'd bin Muaz, Esiyd bin Hudayr ve ensarın ileri gelenleridir. Kelbi bunları saymıştır.

Beyinsizlerle kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün ashaptır, bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Kadınlar ve çocuklardır, bunu da Hasen söylemiştir. *Üçüncüsü:* İbn Selam ve arkadaşlarıdır, bunu da Mukatil demiştir.

Beyinsiz olduklarını iddia ettikleri kimselerin gaybe imanlarından da neyi kastettikleri hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar İslam dinini kastettiler, bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilmeyi ve ceza görmeyi kastetmişlerdir, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Sonunu düşünmeden her iki fırkaya düşmanca davranmayı kastetmişlerdir. Bu ve bundan önceki yorum, onların münafıklar olduğuna göredir. Birincisi de onların Yahudiler olduğuna göredir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Beyinsizler cahiller demektir, o yüzden müstehcenliğe cahillik denir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayette geçen sefahet akıl eksikliğidir. Bu yüzden ince ve eski kumaşa sefih denir. Teseffehe de rüzgarın ağacı sallaması manasınadır. Şair şöyle demiştir:

Kadınlar yere dikilen mızrakların üst kısmını
Rüzgarların salladığı kargılar gibi salınarak yürüdüler.

"Ancak bilmezler": Mukatil: Beyinsiz olduklarını bilmezler demiştir.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا
آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا
نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ
فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

14 – İman edenlerle karşılaştıkları zaman, biz de iman ettik, derler. Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman da: Şüphesiz sizinleyiz, biz ancak alay ediyoruz, derler.

15 – Allah da onlarla alay ediyor; taşkınlıkları içinde bocalamalarına onlara süre veriyor.

"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, biz de iman ettik, derler Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman da: Şüphesiz sizinleyiz, biz ancak alay ediyoruz", derler:

Bu ayetin kimler hakkında indiği hususunda iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Bu Abdullah bin Übey ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Peygambere bir türlü ve reislerine başka bir türlü iman gösteren münafıklarla ehl-i kitap hakkında inmiştir. Bunu da Hasen demiştir.

Tefsir: Ayette geçen ila edatı beraberlik manasınadır: "Benim Allah ile beraber yardımcılarım kimlerdir?" *(Al-i İmran: 52, Saf: 14)* ayetlerinde de bu manayadır. Şeytanlar ise şeytanın çoğuludur İmam Halil: Araplara göre her dikkafalı şeytandır. Bu isim üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi* şatana kökündendir ki hayırdan uzak olmak manasınadır. Buna göre nun kelimenin aslına dahildir.

Ümeyye bin Salt, Süleyman aleyhisselam'ı anlatırken şöyle demiştir:

Hangi şeytan ona isyan ederse, onu bağlar,
Sonra da onu zincire vurarak zindana atar.

Nabiğa da şöyle demiştir:

Şeytanlar Suad'ı alıp uzaklara götürdüler,
Gönlüm ise ona bağlı olarak kaldı.

İkincisi: Şâta yeşitu kökünden gelir ki alevlenip yanmak manasınadır, bu durumda nun zaid olur. Bu hususta şöyle bir mısra demişlerdir:

Bizim mızraklarımızla kahramanlar helak olur.

Şeytanlarından kimler kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kafirlerin reisleridir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Müşrik kardeşleridir, bunu da Ebu'l-Aliye ile Mücahid, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kahinleridir ki bunu da Dahhak ile Kelbi demişlerdir.

"Biz sizinle beraberiz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Biz sizinle dininizin üzerinde beraberiz, demektir. *İkincisi:* Biz yardım ve desteklemede sizinle beraberiz, demektir. Ayette geçen istihza da alay etmek manasınadır.

"Allah onlarla alay ediyor":

Ulema Allah'ın onlarla alay etmesi hususunda dokuz görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Onlar cehennemde iken onlara cennetten bir kapı açar, onlar da oraya koşunca kapatılır, sonra onlara başka bir kapı açılır, yine koşarlar, o da kapatılır. Buna da mü'minler gülerler. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Kıyamet günü olduğu cehennem ateşi tencerede içyağının dondurulması gibi dondurulur, onlar da üzerinde yürürken birden batarlar. Bu da Hasen Basri'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlarla şöyle alay edilir: Onlarla mü'minlerin arasına iç kısmında rahmet, dış kısmında azap olan ve kapısı açık bir sur çekildiği zaman onlar karanlıkta kalırlar. Onlara: Geriye dönün, kendinize bir ışık arayın *(Hadid: 13)* de ıir. Bunu da Mukatil demiştir.

Dördüncüsü: Bundan maksat alaylarının cezasını çekmeleridir. Böyle olmakla beraber istihza kelimesi aynen tekrar edilmiştir, mesela şu ayetlerde olduğu gibi: Kötülüğün cezası misli ile kötülüktür. *(Şura: 40)* Size kim saldırırsa ona misli ile saldırın. *(Bakara: 194)*

Amr bin Kelsum da şöyle demiştir:

Aklınızı başınıza alın, bize karşı kimse cahillik etmesin;
Biz de onunkinden daha çok cahillik ederiz.

Maksat, ona daha ağır ceza veririz, demektir.

Beşincisi: Allah'ın onlarla alay etmesi onların hatalı ve cahil olduklarını söylemesidir. Bunun manası, Allah onların fiillerini yanlış buluyor ve küfürde inat etmelerinden dolayı da onları cahil sayıyor, demek olur.

Altıncısı: Onlarla alay etmek, onları yavaş yavaş helake sürüklemektir.

Yedincisi: Alaylarını onlara tatbik etmek, aldatmak ve hilelerini onlara çevirmektir. Bu görüşleri Muhammed bin Kasım el – Enbari zikretmiştir.

Sekizincisi: Onlarla alay etmek, mesela birileri ateşin içinde zilletle yanarken ona: "Azabı tat, hani sen, onurlu ve soylu idin!" *(Duhan: 49)* denilir. Bunu da şeyhimiz kitabında söylemiştir.

Dokuzuncusu: Ahirette dünyada sergiledikleri imanın tersini görünce onlarla alay edilmiş gibi olur.

"Bir süre taşkınlıkları içinde bocalamalarına onlara süre veriyor": Bunda da dört görüş vardır: Onlara imkan veriyor, bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* Onlara zaman tanıyor, bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* Onların süresini uzatıyor, bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Onlara mühlet veriyor, bunu da Zeccac demiştir.

Taşkınlık: Normalin üzerine çıkmaktır, itidalden daha fazla olmaktır. Deniz dalgalandığı zaman, taştı denir. Sel de suyu çoğaldığı zaman taştı denir. Taşkınlıkları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Küfürleridir ki bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Azgınlık ve kibirleridir, bunu da İbn Kuteybe demiştir.

Bocalamak ise şaşkınlık manasınadır. Bir halk şairi şöyle demiştir:

Uçsuz bucaksız ıssız çöllerde
Kör cahiller bocalarlar.

İbn Kuteybe de: Tepelerine binerler, etrafı görmezler, demiştir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

16 – İşte onlar hidayete karşılık dalaleti (sapıklığı) satın aldılar, ticaretleri kazanmadı ve hidayete de eremediler.

"İşte onlar hidayete karşılık dalaleti satın aldılar": Bunun nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, bütün kafirler hakkında inmiştir, bunu İbn Abbas ile İbn Mes'ud demişlerdir. *İkincisi:* Ehl-i kitap hakkında inmiştir, bunu da Katade, Süddi ve Mukatil demişlerdir. *Üçün-*

cüsü: Münafıklar hakkında inmiştir, bunu da Mücahit demiştir. Satın aldılar: Değiştirdiler demektir. Araplar bir şeyi diğer şeye tercih edene alıcı, ötekisine de satıcı derler. Dalalet ve dalâl aynı manayadır. Bu hususta da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Burada maksat küfürdür, hidayetten maksat da imandır. Bu; Hasen Basri, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Şüphedir, hidayet de kesin inançtır.

Üçüncüsü: Dalalet cahillik, hidayet de ilimdir.

Hidayeti dalaletle değiştirmeleri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar iman ettiler, sonra kafir oldular. *İkincisi:* Yahudiler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce ona iman ettiler, gönderilince de onu inkar ettiler. Bunu Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Kafirler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği hidayeti işitince reddedip de sapıklığı seçince bir şeyi diğer bir şeyle değiştirmiş gibi oldular. Bunu şeyhimiz Ali bin Ubeydullah demiştir.

"Ticaretleri kazanmadı": Bu sözde mecaz vardır, çünkü ticaret kazanmaz, ancak ticarette kazanılır. Şu ayet de böyledir: Hayır, gecenin ve gündüzün hilesi. *(Sebe': 33)* Maksat gece ve gündüz yapılan hiledir. Şu ayet de öyledir: İş azmettiği zaman... *(Muhammed: 21)* İşe karar verildiği zaman demektir. Bu hususta şöyle bir kanıt getirdiler:

Ey Haris, sıkıntımı defettin,
Gecem uyudu, kederim dağıldı.

Gece uyumaz, bilakis gecede uyunur. Bu gibi söz, müşkül olmayan ve söyleyenin maksadı belli olan yerlerde kullanılır. Ama nitelemek caiz olan bir şeye nispet edilir de başkası kastedilirse caiz olmaz. Mesela: Kölen kazandı deyip de, kölende kazandın kasdetmek gibi. Bu manaya Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac gitmişlerdir.

"Hidayeti bulamadılar": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın ilminde hidayeti bulamadılar. *İkincisi:* Sapıklıktan hidayete eremediler. *Üçüncüsü:* Mü'minlerin ticaretini anlayamadılar. *Dördüncüsü:* Sapıklığı satın almakla doğru yapmadılar. *Beşincisi:* Tüccar bazen kazanamaz, ama doğru yolda olur, bu nedenle kınanmaz. Allah ise onları kötülemek için onlarda bu iki durumun da olmadığını beyan etmiştir.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ

ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾

17 – Onların misali bir ateş yakanın hali gibidir. O ateş etrafını aydınlattığı zaman Allah onların ışığını giderir ve onları karanlıklarda bırakır, artık onlar görmezler.

"Onların misali bir ateş yakanın hali gibidir": Bu ayet münafıklar hakkında inmiştir. Misal, benzer durumları açıklamak için getirilen örnektir.

Ayette geçen "istevkade" kelimesi üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Sin zaittir, şu beyitte olduğu gibi:

Bir dua eden, ey duaları kabul eden, diye seslendi,
O zaman ona hiç kimse cevap vermedi.

Burada istecabe fi'li kullanılmış, ecabe manası verilmiştir (sin zaittir). Bu, cumhurun görüşüdür, içlerinde Ahfeş ile İbn Kuteybe de vardır.

İkincisi: Sin talep için gelmiştir, mana: Başkasından ateş isteyen gibi demektir.

"Ateş etrafını aydınlatınca Allah onların ışığını giderir ve onları karanlıklarda bırakır, artık görmezler":

Ayette geçen "edaet" kelimesi üzerinde iki görüş vardır; *Birincisi:* Geçişli fiil olmasıdır. Şair şöyle demiştir:

Soyları ve yüzleri gecenin karanlığını aydınlattı,
Öyle ki usta ipliğe boncuk geçirdi.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Ateş parlak yüzü aydınlattı,
Kalbi gibi nur saçtı.

İkincisi: Lazım (geçişsiz) fiildir. Ebu Ubeyd de, bu fiil geçişsiz ve geçişli olarak kullanılır, demiştir. Zeccac da aynısını söylemiştir.

"Ma" (felamma) edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zaittir, sanki edaet denmiştir. *İkincisi:* Ellezi manasınadır. Bir şeyin etrafı da çevresi demektir. Ha zamiri ateş yakana racidir. Eğer: Nasıl önce tekil olarak : Kemeselillezistevkade dedikten sonra, cemi yaparak "zeheballahü binurihim" demiştir, denilirse, cevap şöyledir: Sa'leb, Ferra'dan şöyle dediğini nakletmiştir: Burada misal fiil için getirilmiştir, kişilerin zatları için değil. Bu da münafıklığa misaldir. Zeheballahu binurihim demesi mananın münafıklara gitmesinden

dolayıdır. O nedenle cemi yapmıştır. Sa'leb şöyle demiştir: Ferra'dan başkaları da şöyle demişlerdir: Ellezi'nin manası cemidir, önce lafzından dolayı tekil yapılmış, sonra da manası için cemi kılınmıştır. Nitekim şair de şöyle demiştir:

Felec mevkiinde helak olanlar,
Ey Halid'in anası, işte kahramanlar onlardır!

Burada ellezi ism-i işareti cemi olarak kullanılmıştır.

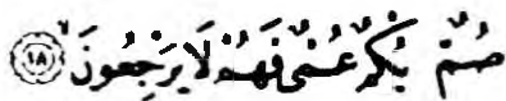
Alimler Allah Teala'nın münafıkların hallerine neyi misal getirdiği hususunda ihtilaf etmiş, iki görüş ileri sürmüşlerdir: *Birincisi:* O telaffuz ettikleri İslam kelimesini ve nurunu canları korumaya ve akan kanları durdurmaya misal getirmiştir. Öldükleri zaman ise onlardan şerefi çeker alır, tıpkı sönen ateşten ışığı alındığı gibi. Bu mana İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Bu, onların mü'minlere yönelip onlardan Resulullah'ın getirdiklerini dinlemelerine misaldir. Işıklarının gitmesi de kafirlere ve sapıklığa yönelmeleridir. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Karanlıklardan ne kastedildiğinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Azaptır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Küfrün karanlığıdır, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Ölümden sonra Allah'ın onların üzerine attığı karanlıktır, bunu da Katade demiştir. *Dördüncüsü:* Münafıklıklarıdır, bunu da Süddi demiştir.

Onlara ateşle misal getirilmesinin üç hikmeti vardır:

Birincisi: Ateşle aydınlanan kendi nefsinden gelen bir şeyle değil de dışarıdan gelen bir şeyle aydınlanır. O ateş gidince karanlıkta kalır. Sanki onlar da kalpleriyle inanmadan dilleriyle ikrar edince imanlarının nuru iğreti gibi olur.

İkincisi: Ateşin ışığı devam etmesi için odun maddesine ihtiyaç vardır, bu da canlının gıdası gibidir. İşte iman nuru da böyledir, o da devam etmesi için itikat maddesine ihtiyaç duyar. *Üçüncüsü:* Aydınlıktan sonra gelen karanlık insan için doğrudan gelen karanlıktan daha çetindir. Onların hali de buna benzetilmiştir.

18 – Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, artık dönmezler.

"Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler": Burada geçen samem, işitme kanallarının tıkanmasıdır. Bu, sağırlığın en ileri safhasıdır. Dilsizlikle ifade edilen bükm'de de üç görüş vardır:

Birincisi: Ahresliktir, bunu Mukatil, Ebu Ubeyd ve İbn Faris demişlerdir.

İkincisi: Dilde bir kusurdur ki kişi onunla konuşma imkanı bulamaz. Ahresliğin bundan meydana geldiği de söylenmiştir. *Üçüncüsü:* Kalpte bir kusurdur ki kişiyi hiçbir şeyi anlamaz hale getirir; anlama merkezi ile konuşma merkezi birlikte bozulur. Bu iki görüş şeyhimize aittir.

Artık dönmezler: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar sapıklıklarından dönmezler, bunu Katade ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* İslam'a dönmezler, bunu da Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* Sağırlıktan, dilsizlikten ve körlükten dönmezler. Neden dönmeme onlara nispet edilmiştir? Çünkü kendi istekleri ile hareket etmişlerdir. Nefsani hevesleri onları mağlup etmiş, doğru yolu araştırmaktan alıkoymuştur. Aslında onlarda ne sağırlık ne de dilsizlik vardır, ancak onlar gerçeği dinleyip onu konuşmaktan yüz çevirince sağır ve dilsizler gibi olmuşlardır. Araplar bir şeyden yüz çevirene kör, dinlemekten yüz çevirene de sağır, derler. Miskin ed – Darimi şöyle demiştir:

Kapı bir komşumun perdesinin olmaması
Ona zarar vermez.
O evinden çıkıp da tekrar odasına çekilinceye kadar
Gözüm ona karşı kör olur.
Aralarında geçen konuşmalara karşı da
Kulağım da ağırlık varmış gibi sağır olur.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ
وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ
الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

19 – Yahutta onların hali gökten inen ve içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan bir yağmur gibidir. Ölüm korkusu ile yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kafirleri kuşatmıştır.

"Yahutta gökten inen bir yağmur gibidir": Burada geçen "ev" edatı terdit (seçenek) harfidir, "onların hali ateş yakan bir kimsenin hali gibidir" *(Bakara: 17)* benzetmesinin alternatifidir. Alimler bunda da altı ayrı görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Burada seçme içindir, Araplar fakihlerle yahut dilcilerle otur derler ki, sen iki gruptan istediğinle oturmada serbestsin demektir. Sanki biz onlara bu iki misalden birini vermede serbestiz demiş gibi olur.

İkincisi: Bu, Allah'ın meydana çıkacak olanı bildiği şeyde kapalılığı göstermektedir, onların açığa çıkmasını istemediği şeyi onlara kapalı bırakmış, sanki, onların hali bu ikiden biri gibidir demiş olur. "Kalpleri taş gibidir ya da daha serttir" *(Bakara: 74)* ayeti de böyledir. Araplar açıklamasında fayda olmayan şeyi kapalı bırakırlar. Şair Lebid şöyle demiştir:

Kızlarım babalarının ebedi yaşamasını temenni ediyorlar,
Ben ancak Rebia veya Mudar erkeklerinden biri değil miyim?

Yani ben de bu iki kabilenin birindenim, onlar fani oldular, ben de onlar gibi fani olacağım.

Üçüncüsü: Bilakis manasınadır. Bu hususta Ferra şöyle bir kanıt getirmiştir:

Kuşluk güneşi gibi parlak ve o surette göründü,
Ve sen göze daha hoş görünüyorsun.

Dördüncüsü: Açıklama içindir, manası da şöyle olur: Onların bazıları ateş yakana, bazıları da gökten bu şekilde inen yağmura benzerler. Şu ayetlerde durum aynıdır: Yahudi veya Hıristiyan olun *(Bakara: 135).* Manası şöyledir: Bazıları yani Yahudi olanlar, Yahudi olun dediler, Hıristiyan olanlar da: Hıristiyan olun, dediler. Azabımız onlara geceleyin veya öğle uykusunda geldi. *(A'raf: 4)* Manası şöyledir: Azabımız kimilerine geceleyin, kimilerine de öğle uykusunda geldi.

Beşincisi: Vav manasınadır, şu ayette de öyledir: Kendi evlerinizden ve babalarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur. *(Nur: 61)*

Cerir şöyle demiştir:

Hilafete nail oldu, hilafet de ona kader oldu,
Tıpkı Musa'nın kader gereği Rabbine gelişi gibi.

Altıncısı: Bu muhataplar için şüphedir, çünkü şüphe Allah Teala için söz konusu değildir. "O, O'nun için daha kolaydır" ayeti de böyledir. *(Rum: 27)* Maksat, sizin zannettiğiniz gibi yeniden yaratmak Allah için daha kolaydır, demektir.

Tefsiri: Onların hali yağmura yakalananların hali gibidir, yağmura yakalananlar zikredilmemiştir. Çünkü "parmaklarını kulaklarına tıkarlar" ifadesinde buna işaret vardır. Ayette geçen sayyib kelimesi

yağmur manasınadır. İbn Kuteybe bunun gökten inmek manasına sabe yesubu'den geldiğini söylemiştir. Zeccac da: Her yukarıdan aşağıya inen şey için sabe yesubu fi'li kullanılır, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Sanki onların üzerine bir bulut indi,
İçinde yıldırımlar vardı, kuşlarını ürküttü.

Gök gürültüsü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, bulutları süren bir meleğin sesidir. Bu mana merfu hadis olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas ile Mücahit böyle demişlerdir. Mücahit'ten gelen bir rivayet de şöyledir: O tesbih eden bir meleğin sesidir. İkrime de: O deve sürücüsü gibi bulutları süren bir melektir, demiştir.

İkincisi: O, gökle yer arasında sıkışan bir rüzgardır. Ebu'l - Celed'den: Gök gürültüsü rüzgardır, dediği de rivayet edilmiştir. Ebu'l - Celed'in adı, Ceylan bin Ebu Ferve el - Basri'dir. Ondan Katade hadis rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bulutların çarpışmasından çıkan bir sestir, bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeyd aktarmıştır.

Şimşek için de üç görüş vardır:

Birincisi: O çomak şeklinde bükülen mendildir ki melek onunla bulutları sürer. Bu mana Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den merfu hadis olarak rivayet edilmiştir.[3] Hazreti Ali bin Ebu Talib de bu görüştedir. Hazreti Ali'nin bir rivayeti de şöyledir: O, bir çeşit demir topuzdur. İbn Abbas'tan da: Onun ateşten bir kırbaç olduğu rivayet edilmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada geçen meharik kelimesi, çocukların mendil veya peştamaldan bükerek elde ettikleri çomak ve topuza denir. Çocuklar bununla birbirlerine vururlar. Meleğin bulutlara vurup sürdüğü kırbaç da ona benzetilmiştir.

Amr bin Kelsum da şöyle demiştir:

Bizdeki ve onlardaki kılıçlar,
Oyuncularımızın ellerindeki kıvrık mendillere benzer.

Mücahit de şöyle demiştir: Şimşek, meleğin vurma ve hareket ettirme sesidir.

İkincisi: Şimşek sudur. Bunu Ebu'l - Celed demiştir, İbn Faris de şimşeğin suyun parlaması olduğunu hikaye etmiştir.

---

3 - Tirmizi, Tefsir, sure 13, bab, 1; Ahmed, Müsned, 1/274.

Üçüncüsü: O bulutların yürürken sürtünmesinden ve birbirine vurmasından çıkan sestir, bunu da şeyhimiz hikaye etmiştir.

Yıldırımlar: Yıldırım, gök gürültüsünden daha şiddetli bir sestir, ateşle beraber çıkar ve değdiği şeyi yakar. Şehr bin Havşeb'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bulutları süren melek çok kızdığı zaman ağzından ateş çıkar, işte yıldırım odur. Bir başkası da şöyle demiştir: O bulutların sürtünmesinden çıkan bir ateştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ona saika (öldürücü) denmesi, değdiği zaman öldürmesinden dolayıdır, çünkü sa'k öldürmek manasınadır.

"Allah kafirleri kuşatmıştır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'ndan hiç kimse kaçamaz. O onları kıyamet gününde toplar. Allah her şeyi ilmi ile kuşatmıştır *(Talak: 12)* ayeti de böyledir. Bunu Mücahit demiştir.

İkincisi: Kuşatmak helak etmek manasınadır, mesela: Ürünü kuşatıldı *(Kehf: 42)* ayeti böyledir.

Üçüncüsü: Yaptıkları şeyler O'na gizli kalmaz demektir.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

20 – Şimşek neredeyse gözlerini alacak. Şimşek onların etrafını aydınlatınca orada yürürler. Üzerlerine karanlık çökünce de dikilirler. Eğer Allah dileseydi onların kulaklarını ve gözlerini alırdı. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Şimşek neredeyse gözlerini alacak": Burada geçen yekâdü kelimesi yakınlık ifade eden fiildir. Bu öyle bir kelimedir ki müspet olduğu zaman fi'li menfi kılar, menfi olduğu zaman da fi'li müsbet kılar. Son devir alimlerinden birine şöyle sordular:

Ey bu asrın dil bilgini, o hangi kelimedir ki,
Cürhüm ve Semud kavmi dillerinde bulunur;

Menfi olduğu zaman Allah müspet olduğuna şahitlik eder,
Müspet olduğu zaman da inkar makamında kullanılır (menfi olur)?

Şu ayetler olumsuz durumda müspet kullanıldığına şahittir: Neredeyse söz anlamazlar *(Nisa: 78)*. Elini çıkardığı zaman neredeyse onu göremez. *(Nur: 40)* Neredeyse meramını ifade edemez

(Zuhruf: 52). Şunlarda da menfisi ispatta kullanılmıştır: Neredeyse şimşek gözlerini alacak. *(Bakara: 20)* Neredeyse ışığı gözleri alır. *(Nur: 43)* Zeytinyağı neredeyse ateş değmeden ışık verecek. *(Nur: 35)* İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kâde isteyip de yapmamak manasınadır. Bazen de müspet manasına kullanılmıştır. Şair Zürrimme şöyle demiştir:

Eğer Lokman-ı Hekim Meyye'yi açıkça görse idi,
Neredeyse gözleri kamaşırdı.

Yani, eğer karşısına çıksa idi gözleri kamaşır, dehşete kapılır, şaşardı.

Ben de derim ki Zürrimme aynı kelimeyi şurada da menfi (olumsuz) durumda müspet (olumlu) olarak kullanmıştır:

Ayrılık sevgilileri bozduğu zaman
Meyye'nin sevgi izi neredeyse kaybolmaz.

"Şimşek gözlerin alır": Cumhur yenin fethi, ha'nın sükunu ve tanın fethi ile (yahtafu) okumuşlar. Eban bin Tağleb ile Eban bin Yezid de, her ikisi de Asım'dan yenin fethası, hanın sükunu ve tanın kesri ile şeddesiz olarak (yahtıfu) okumuşlar. Bunu Cu'fi, Ebu Bekir'den, o da Asım'dan yanın ve hanın kesri ve tanın şeddesi ile (yehıttıfu) olarak rivayet etmiş. Hasen'nin kıraati de böyledir, ancak o, yanın kesri ile (yıhıttıfu) okumuştur. Ondan ya ve hının fethi ve şeddeli tanın kesri ile yahattıfu okuduğu da rivayet edilmiştir.

Yahtıfu'nun manası soymak ve kapmak manasınadır. Kovayı kuyudan çıkaran çengele huttaf denir, çünkü kendine asılanı kapar. Nabiğa da şöyle demiştir:

Sağlam iplere bağlı eğri çengel gibi eller
Bir şeyler kapmak için sana uzanır.

Beyitte geçen hacn kelimesi eğri demektir. Aynı kökten cemel haytaf da hızlı deve demektir. O hıza da hatafa denir.

"Şimşek onları aydınlattıkça": Zeccac: Dae ve edae aynı manayadır, demiştir. Edae lügati ise daha seçkindir.

Alimler münafıkların şimşeğe benzeyen halleri hususunda üç ayrı görüş aktarmışlardır:

Birincisi: Bu Kur'an'daki korkutmadır, bunu İbn Abbas söylemiştir.

İkincisi: Peygamber ve müminler onların münafıklıklarını bildikleri takdirde başlarına gelecek musibetlerden korkmalarıdır. Bunu

Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* İçlerinde sevdikleri ile cihada ve onlarla savaşa davet edilmekten korkmalarıdır. Bunu şeyhimiz anlatmıştır.

Şimşeğin onların hallerine nasıl benzediği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ın onlara öğüt ve hikmetleridir. *İkincisi:* Açığa vurdukları İslam'ın aydınlatıcı nurudur. *Üçüncüsü:* Bu, İslam'ı açıklamakla kanlarının akıtılmasını önlemelerine bir misaldir. Bu da onlara ahirette saklananlara nispetle şimşek gibi geçicidir.

"Yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına sokarlar": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ölüm korkusu ile cihadı emretmesin diye Kur'an dinlemekten kaçarlardı. Bunu Hasen ile Süddi demiştir. *İkincisi:* Bu, Kur'an'dan hoşlanmadıkları için onların yüz çevirmelerine misaldir, bunu da Mukatil demiştir.

Etraflarını aydınlattıkça içinde yürürler: Bunun da manasında dört görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bunun manası, Kur'an onlara sevdikleri bir şey getirdiği zaman ona tabi olurlardı, demektir. Bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir.

İkincisi: Şimşeğin aydınlatması can ve mal güvenliklerinin meydana gelmesidir, o zaman ona tabi olmaya koşarlardı, bunu da Katade demiştir.

Üçüncüsü: İslam'ı konuşmaları ve onun içinde yürümeleri ondan hidayet almalarıdır. Bunu terk ettikleri zaman sapıklığa düşerler, bunu da Mukatil demiştir.

Dördüncüsü: Onları aydınlatması onları denemesiz ve imtihansız bırakmasıdır. İçinde yürümeleri de açıkladıkları şey sayesinde barış içinde kalmalarıdır. Bunu da şeyhimiz demiştir.

"Üzerlerine karanlık çökünce": Kim: Aydınlatması sevdikleri şeyi getirmesidir derse, karanlık çökmesi de hoşlanmadıkları şeyi getirmesidir. Yukarıda anlattıklarımız da bütün bunların tersinedir. Dikilirler de, dururlar demektir.

"Eğer Allah dileseydi kulaklarını ve gözlerini giderirdi": Mukatil şöyle demiştir: Bunun manası: Eğer Allah isteseydi ceza olarak kulaklarını ve gözlerini alırdı, demektir. Mücahit de şöyle demiştir: Bakara'nın başından dört ayet mü'minlerin sıfatları hakkındadır, iki ayet kafirlerin sıfatları hakkındadır, on üç ayet de münafıkların sıfatları hakkındadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾
الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

21 – Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Umulur ki günahlardan korunursunuz.

22 - O ki yeryüzünü size döşek, göğü de bina kıldı. Gökten bir su indirdi de onunla meyvelerden sizin için rızık çıkardı. Öyleyse bilip dururken Allah'a eşler koşmayın.

"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Umulur ki günahlardan korunursunuz".

Ulema bu hitapla kimlerin kastedildiğinde dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu bütün insanlar için geneldir, İbn Abbas böyle demiştir. *İkincisi:* Bu yalnız Yahudilere hitaptır, bunu Hasen ile Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Bu Arap müşriklerinden ve diğerlerinden kafirlere hitaptır, bunu da Süddi demiştir. *Dördüncüsü:* Bu Münafıklara ve Yahudilere hitaptır, bunu da Mukatil demiştir.

Nâs (insanlar), Adem canlısının ismidir. Böyle denilmesi maksatlarını elde etmek için hareket etmelerinden dolayıdır, çünkü nevs hareket manasınadır. Nisyandan (unutmaktan) gelerek de nâs dendiği söylenmiştir.

Buradaki ibadetten ne kastedildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Tevhittir. *İkincisi:* Taattir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Halk (yaratmak) icat etmek manasınadır. Sizden öncekiler denmesi de daha iyi hatırlatmak, inkarı önlemek ve daha kuvvetli delil olması içindir. Şunun için de denilmiştir, itaat edenin sevap kazanması ve isyan edenin ceza çekmesini nazarı itibara alarak onlardan ibret almak.

Lealle (umulur ki) üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bu key (için) manasınadır, bu hususta şu beyti şahit getirmişlerdir:

Bize, savaştan vazgeçin ki biz de vazgeçelim dediniz
Ve bize en ağır teminatı verdiniz.

Biz de savaştan vazgeçince sözleriniz
Çölde parlayan serap gibi oldu.

Mukatil, Kutrub ve İbn Keysan bu manayı tercih etmişlerdir.

İkincisi: Rica manasınadır, Allah'a takvayı rica ederek ve ibadet etmekle kendinizi Rabbinizin azabından korumak umuduyla ibadet ediniz demek olur. Bu görüş Sibeveyh'e aittir. İbn Abbas da, umulur ki şirkten korunursunuz, demiştir. Dahhak da, umulur ki ateşten korunursunuz, demiştir. Mücahit de, umulur ki itaat edersiniz, demiştir.

"O Rab ki yeryüzünü size döşek kıldı": Yere Arapça'da arz denmesi, genişliğinden dolayıdır. Çünkü erizatül karhatü denir ki, yara genişledi, açıldı manasınadır. Göğün altında olmasından da böyle denildiği söylenmiştir. Aşağıdaki her şeye arz denir. İnsanların onu ayakları ile çiğnemesinden dolayı böyle denildiği de söylenmiştir. Göğe de sema denmesi yüksekliğindendir. Zeccac: Yerden yüksek her şeye bina derler, demiştir. İbn Abbas da: Burada bina tavan manasınadır, demiştir.

"Gökten su indirdi": Yani buluttan demektir.

Su da yağmur demektir.

"Allah'a eşler koşmayın": Ortaklar ve benzerler demektir. Nid ve endad eş ve benzer demektir.

Eşlerden ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Putlardır ki bunu İbn Zeyd demiştir. *İkincisi:* Allah'a isyan ederek itaat ettikleri adamlardır, bunu da Süddi demiştir.

"Bilerek": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O'nun göğü yarattığını, su indirdiğini ve ayette açıkladığı şeyleri yaptığını bildiğiniz halde demektir. Bu mana İbn Abbas, Katade ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Kitaplarınız Tevrat ve İncil'de böyle olmadığını bildiğiniz halde. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu mana hitabın ehl-i kitaba olması durumunda uygun olur.

Üçüncüsü: O'nun benzeri olmadığını bildiğiniz halde, bunu da Mücahit demiştir.

Dördüncüsü: Burada bilmek akıl etmek manasınadır, bunu da İbn Kuteybe söylemiştir.

Beşincisi: Bu dediklerini O'ndan başka kimsenin yapmaya gücünün yetmeyeceğini bildiğiniz halde demektir. Bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeydullah demiştir.

Altıncısı: Putların taştan yapıldığını bildiğiniz halde demektir. Bunu da Şeyh Ebu Muhammed bin el – Haşşab'tan işittim.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ
وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾

23 – Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, onun benzerinden bir sure getirin ve eğer doğru iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi getirin.

"Eğer şüphe içinde iseniz": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Yahudiler: Muhammed'in getirdiği şey vahye benzemiyor, biz bundan şüphe ediyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas ile Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İn (eğer) edatı burada şek ve tereddüt için değildir, çünkü Allah Teala onların şüphe içinde olduğunu bilmiştir. Ancak bu Arapların tarzına göre söylenmiştir. Bir adam oğluna: Eğer benim oğlum isen bana itaat et, der. Bunun burada iz (çünkü) manasına olduğu da söylenmiştir. Ebu Zeyd: Faizi bırakın, çünkü sizler mü'minlersiniz *(Bakara: 278)* ayetinde bu manaya olduğunu söylemiştir.

"Onun benzerinden bir sure getirin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu kelime hemzeli su're, hemzesiz sure şeklinde telaffuz edilir. Hemzeli okuyanlar es'ertü kökünden getirir ki ayırdım demektir. Çünkü o da Kur'an'dan bir parçadır. Hemzesiz okuyanlar da binanın suresinden hareket ederler ki sıraları (ve korları) demektir. Şair Nabiğa, Numan hakkında şöyle demiştir:

Görmüyor musun, Allah sana öyle bir sure (derece, sıra) vermiştir ki
Bütün kralların onun altında gelip gittiklerini görürsün.

Sure bu beyitte şeref derecesi manasına kullanılmıştır. Bu istiare yoluyla binanın (duvarın) sırasından, korundan alınmıştır. İbn Enbari şöyle demiştir: Ebu Ubeyde demiştir ki: Sureye sure denmesi duvar sırası (koru) gibi derece derece yükselmesinden dolayıdır. Beyitte de, Allah sana öyle bir şeref vermiştir ki kralların derecelerinin üstüne çıktın denilmek istenmiştir. İbn Kasım da şöyle demiştir: Sureye şerefinden dolayı sure denmiş olması caizdir, Araplar: Onun şerefte bir suresi vardır derler ki sırası ve derecesi var demek isterler. Yahutta o Kur'an'dan bir parça olduğu için böyle denilmiştir, es'ertü

sureten denir ki bir parça ayırdım, bıraktım demektir. Mislihi'deki zamirin nereye raci olduğunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İndirilen Kur'an'a racidir, bunu Katade ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. O zaman mana: Siz de o ümmi kul gibi bir sure getirin demek olur. Bunu Ebu Ubeyde, Zeccac ve İbn Kasım demişlerdir. Buna göne "min" edatı başlangıç manasını ifade eder. Birinci görüşe göre ise zaittir.

"Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, onlardan yardım isteyin demektir, bunu Süddi ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* İmdat çağırın, medet isteyin demektir. Kanıt olarak şu beyti getirmişlerdir:

Süvarilerimiz ve piyadelerimiz karşılaşınca
Onlar Ka'b'i çağırdılar, biz de Amir'i çağırdık (imdat istedik).

İbn Kuteybe de bu görüştedir.

Şahitleri hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlarıdır, bunu İbn Abbas, Süddi, Mukatil ve Ferra demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onlara şahitler denmesi, devamlı görmeleri ve yanlarında bulunmalarından dolayıdır. Başkası da: Allah yanında kendilerine şahitlik etsinler diye onlara ibadet ettikleri için, demiştir.

İkincisi: Çünkü onlar kendilerinin yardımcılarıdır. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Sizin getirdiğinizin de Kur'an gibi olduğuna şahitlik edecek insanlar çağırın. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Eğer doğru iseniz: Yani, bu Kur'an Allah katından değildir sözünüzde, bunu da İbn Abbas demiştir.

فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَن تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

24 – Eğer bunu yapamazsanız – ki asla yapamayacaksınız – o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten korunun. O kafirler için hazırlanmıştır.

"Eğer bunu yapamazsanız": Burada takdir edilen (söylenmeyen) sözler vardır, sözün sibakından şöyle anlaşılıyor: Allah Teala geçen

ayette onlara meydan okuyup da onlar da susup cevap veremeyince, eğer yapamazsanız, dedi. Asla yapamayacaksınız sözü de Peygamberimizin gerçek peygamber olduğuna en büyük delildir. Çünkü bunu yapamayacaklarını haber verdi ve yapamadılar.

Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının. O kafirler için hazırlanmıştır: Vekud (yakıt) vavın fethası ile odun manasınadır, zammesiyle vukud ise tutuşmak manasınadır, tıpkı vadu' abdest suyuna, vudu' da abdest almaya denildiği gibi ki abdest alanın yaptığı hareketlerdir.

Hasen ile Katade vukuduha okumuşlardır, vekud tercihe şayandır. İnsanlar orada azap yoluyla yakılırlar. Taşlar ise gücünü ve şiddetini artırmak içindir. Çünkü o taşları bile yakıcıdır. Bu taşlar hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar taptıkları putlardır. *İkincisi:* Bunlar kükürt taşıdır, onun harareti çok yüksektir, onlar kızdırılarak insanlara azap edilir. Neden Kur'an'ın benzerini getiremedikleri takdirde ateşle korkutuldular? Çünkü onlar inkar edip de onun benzerini getirmekten aciz kalınca, mağlup oldular, karşı çıkmaları inat halini aldı, inadın cezası da ateştir.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ
رِزْقًا قَالُوا هَٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ
مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ٢٥

25 – İman edip iyi şeyler yapanları kendileri için altlarından ırmaklar akan cennetlerle müjdele. Her ne zaman onun meyvelerinden rızıklansalar, "bu, daha önce rızıklandığımız şeydi" derler. Bunlar birbirine benzer olarak sunulacak. Orada onlar için tertemiz eşler vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

"İman edenleri müjdele": Müjde insana ilk gelen haberdir, Arapçada beşaret denmesi deriye (beşereye) tesir etmesinden dolayıdır. Eğer hayır haber olursa sevinç ve rahatlama tesiri, eğer kötü haber olursa üzülme ve büzülme tesiri görülür. Daha çok hayırlı haberde kullanılır. Bazen de şerde kullanılır. Münafıkları acıklı azap ile müjdele ayetinde olduğu gibi. *(Nisa: 138)*

"İyi şeyler yapanlar": Bu bütün iyi amelleri içine alır. Hazreti

Osman bin Affan'dan: Amelleri hulus-ı kalp ile yapanlar diye tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten de, beş vakit farz namazları kılanlar diye rivayet edilmiştir.

Cennet bahçe demektir, ona cennet denmesi ağaçlarından dolayı toprağının görülmemesindendir. Cinlere cin denmesi de görünmediği içindir. Cenin de bu kökten gelir, kalkana da kişiyi koruduğu için cünne denilmiştir. Gece karardığı zaman cennel leylü denir. Mufaddal'dan: İçinde hurma ağacı olan her bahçeye cennet denilir dediği rivayet edilmiştir. Zeccac da kesif ve çok olup birbirine dolaşan her bitkiye cennet denir, demiştir.

"Altından ırmaklar akar": Yani ağaçlarının altından akar, toprağının altından değil.

"Bu daha önce rızıklandığımız şeydi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Bu daha önce yediğimiz şeydir; sabah kahvaltısı akşam yemeği gibidir. Bu İbn Abbas, Dahhak ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Bu, daha önce dünyada rızıklandığımız şeydir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd demişlerdir.

Üçüncüsü: Cennet meyvesi devşirildiği zaman hemen arkasından yenisi çıkar. Bunu görünce karıştırır ve: Bu daha önce yediğimizin aynısıdır, derler. Bunu da Yahya bin Kesir ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Kendilerine benzer gelir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O görünüşte ve renkte benzerdir, tadı ise farklıdır. Bunu da Ebu'l - Aliye, Dahhak, Süddi ve Mukatil demişlerdir.

İkincisi: O kalitede benzerdir, onda kalitesiz yoktur. Bunu da Hasen ile İbn Cüreyc demişlerdir.

Üçüncüsü: O yaratılışta ve isimde dünya meyvesine benzer, ancak onun manzarası ve tadı çok güzeldir. Bunu da Katade ile İbn Zeyd demişlerdir. Benzer olması ile minnet ifade etmelerinin manası nedir? Tatları ve renkleri farklı oldukça daha mı güzel olur? Cevap şudur: Biz, onların görünüşü benzer, tadı ayrıdır dersek, halk nazarında daha garip ve daha güzel olur. Çünkü sen içinde diğer elmaların da tadını taşıyan bir elma görsen daha çok hayret edersin. Eğer biz, kalitede benzerdir, dersek, renk ve tatta farklı olması caizdir. Eğer, manaları farklı olmakla beraber şekli dünya meyvelerine benzer dersek daha hoş ve daha acayip olur. Bütün bunlar etkili ve çekici şeylerdir.

"Orada onlar için tertemiz eşler vardır": Yani yaratılışta temizdirler, çünkü onlar hayız olmazlar, idrar çıkarmazlar, helaya gitmezler. Ahlakta da temizdirler, çünkü onlar haset etmezler, kıskanmazlar, kocalarından başkasına bakmazlar. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar temizdirler, kir ve pasları yoktur. Zeccac, ayette geçen mutahhara kelimesinin daha mübalağalı olduğunu söylemiştir, çünkü teksir (çokluk) ifade eder. Hulud (ebediyet) ise kesilmeksizin süreklilik demektir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً
فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ
وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

26 – Allah bir sivrisinek olsun ve daha üstünde olsun, herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler bunun Rablerinden hak olduğunu bilirler. İnanmayanlar ise, "Allah bununla ne demek istedi?" derler. Allah onunla çoklarını azdırır ve çoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.

"Allah herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez": Bunun iniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bir misal verildi, onu dinleyin; Allah'tan başka taptıklarınız hepsi bir araya toplansalar bir sivrisinek bile yaratamazlar *(Hac: 73)* ayeti ile "Ev edinen bir örümcek gibi..." *(Ankebut: 41)* ayeti inince, Yahudiler: "Bunlar nasıl misal?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, Hasen, Katade ve Ferra demişlerdir.

İkincisi: Allah Teala yukarıda "ateş yakan gibi" *(Bakara: 17)* ve "yahut gökten inen bir yağmur gibi" *(Bakara: 19)* iki misali verince, münafıklar, Allah bu misalleri vermeyecek kadar büyüktür, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir. Hasen ile Mücahit'ten de benzeri rivayet edilmiştir.

Ayette geçen haya büzülmek ve kabuğuna çekilmek demektir. Ancak Allah Teala'nın sıfatı gerçek olarak anlaşılamaz, olduğu gibi kabul edilir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "Şüphesiz Rabbiniz haya ve kerem sahibidir" demiştir.[4] Haya etmezin, terk

4 - Ebu Davud, Tirmizi ve İmam Ahmed

etmez manasına olduğu da söylenmiştir. İbn Cerir Taberi de bazı lügatçilerden, haya etmezin, korkmaz manasına geldiğini aktarmıştır. Mesela: İnsanlardan korkarsın, halbuki en çok korkulması gereken Allah'tır *(Ahzab: 37)* ayeti de böyledir. Haya ile korku birbirinin yerine kullanılır. Mücahid ile İbn Muhaysın da: Layestahyi şeklinde bir ye ile okumuştur, bu da bir lügattir.

"Misal vermekten": İbn Abbas, benzer getirmekten demiştir. Bil ki misal vermenin faydası daha açık bir şey söyleyerek maksadı rahat anlatmaktır. O zaman kapalılık ortadan kalkar.

"Ma baudaten": Buradaki ma edatı zaittir, Ebu Ubeyde, Zeccac ve Basralılar bunu tercih etmişlerdir. Örnek olarak da Nabiğa'nın şu şi'rini göstermişlerdir:

Kadın: Keşke şu güvercinler bizim olsa, dedi. Burada leytemadaki ma edatı fazladır.

Ebu Cafer Taberi: Sivrisinekten yukarısı manasınadır demiştir. Burada "... den yukarısı" atılmıştır. Çünkü bauda kelimesinin mansup oluşu ile ikinci ma'ya fe'nin gelmesi bunlara işarettir. Nitekim Araplar: Zebale – Salebiye arası yağmur yağdı, onun yirmi dişi ve erkek devesi vardır, o tepesinden tırnağına kadar güzeldir, derler ki burada da aynı taktik uygulanmıştır. Bir başkası da baudaten'deki tenvin meselden bedeldir demiştir. Asmai de Nafi'den baudatün şeklinde merfu okuduğunu rivayet etmiştir. Burada hüve zamiri gizlidir. Bauda sivrisineğin küçük türüne denir.

"Sivrisineğin daha üstünde olsun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan daha büyük demektir, bunu İbn Abbas, Katade, İbn Cüreyc ve Ferra demişlerdir.

İkincisi: Küçüklükte ondan daha ileri demektir, o zaman mana, ondan daha küçük demek olur. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bazen yukarı alt manasında kullanılır, bu da zıtlardandır. Şu kelimeler de öyledir: Cevn: Siyah, beyaz; sarim: Sabah, akşam; sedfe: Karanlık, aydınlık; celel: Küçük, büyük; nahil: Susuz, kanık; masil: Ayakta, yere yapışan; sarih: İmdat eden, imdat çağıran; hacid: Gece namaz kılan, uyuyan; rehve: Yokuş, iniş; tel'a: Yüksek yer, alçak yer; zan: Yakin, şüphe; akra: Hayz, temizlik; mefra; Dağa çıkan yol, inen yol; vera: Arka, ön; esrertüşşey'e: Gizledim, açıkladım; ahfeytüşşey'e: Açıkladım, gizledim; retevtüşşey'e: Sıktım, gevşettim; şeabtüşşey'e: Topladım, ayırdım; bi'tüş-

şey'e: Sattım, satın aldım; şereytüşşey'e: Satın aldım, sattım, elhayyu haluf: Gaip, geride.

"Onunla çoklarını azdırır ve çoklarını da hidayete erdirir": Bu: "Allah bu misalle ne demek istiyor?" *(Bakara: 26)* sözünün devamı mıdır, yoksa yeni bir söz başı mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, önceki sözün devamıdır, bunu Ferra ile İbn Kuteybe demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Sanki: "Allah herkesin bilmediği bir şeyi misal getirmekle ne murat ediyor? Bununla bir kısmını saptırıyor ve bir kısmını hidayete erdiriyor" demişler, sonra da Allah'ın sözü yeniden başlamış ve Allah Teala haber vererek: Bununla ancak fasıkları saptırır, demiştir. *(Bakara: 26)*

İkincisi: Bu Allah Teala'nın yeni bir sözüdür. Bunu da Süddi ile Mukatil demişlerdir.

Fısk, lügatte çıkmak manasınadır, fesakatür ratbetü denir ki, hurma kabuğundan çıktı demektir. Fasık da bu itibarla Allah'a itaatten masiyete çıkan kimsedir.

Burada fasıklardan kimlerin kastedildiğinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demiştir. *İkincisi:* Münafıklardır, bunu da Ebu'l – Aliye ile Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* Bütün kafirlerdir.

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ
وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Onlar öyle kimseler ki Allah'ın emrettiği şeyi teyit ettikten sonra bozarlar, Allah'ın bağlamasını emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk ederler. İşte ziyan edenler onların ta kendileridir.

"Onlar o kimselerdir ki Allah'ın emrettiği şeyi bozarlar": Bu, fasıkların sıfatıdır, onlar hakkında da üç görüş geçmişti. Bozmak, teyit etmenin zıttıdır. Manası bir şeyi bağladıktan sonra çözmektir. Bozmak her şeye göre değişir; binayı bozmak, yıkmak, sağlamca yaptıktan sonra dağıtmak demektir. Antlaşmayı bozmak da içerdiği hükümleri tanımamaktır.

Bu söz üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ehl-i kitaba Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı hakkında verilen söz ve ona tabi olma vasiyetidir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir.

İkincisi: Onlara Kur'an'da denen sözlerdir; onlar bunu önce ikrar ettiler, sonra da inkar ettiler, bunu Süddi demiştir.

Üçüncüsü: Adem'in zürriyeti belinden çıkarılırken onlardan alınan sözdür, bunu da Zeccac demiştir. Biz bu sözleşmeyi hatırlamasak da doğru söyleyen Allah'ın haberi ile sabittir; o nedenle ona iman etmek vaciptir.

Min edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Zaittir. *İkincisi:* Başlangıç edatıdır, sanki, o söz alınıp teyit edildikten sonra bozulmuştur denilmiştir.

Misakıhi'deki zamirin nereye raci olduğu hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Söze racidir. O zaman: O sözü yerine getirme imkanı verildikten sonra demek olur.

Allah'ın bağlanmasını emrettiği şey: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Akrabalık ve yakınlıktır, bunu İbn Abbas, Katade ve Süddi demiştir. *İkincisi:* Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'dir ki ona inanmamakla onu kesmişlerdir. Bunu da Hasen Basri demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'a iman etmek ve peygamberlerinden hiçbirisinin arasında ayrım yapmamaktır. Onlar ise bazılarına iman ettiler, bazılarını inkar ettiler. Bunu da Mukatil demiştir.

Yeryüzünde bozgunculuk etmeleri de üç türlüdür:

Birincisi: İnsanları inançsızlığa davet etmeleridir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İsyan sayılan şeyleri yapmalarıdır, bunu da Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* Hicret ederek Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelenlerin yollarını kesmeleri, insanları İslam'a girmekten men etmek istemeleridir.

Ziyan ve hüsran ise lügatte eksiklik manasıdır.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28 – Allah'ı nasıl inkar edersiniz ki sizler ölüler idiniz de sizi diriltti. Sonra sizi öldürecek, sonra da diriltecektir. Sonra da O'na döndürüleceksiniz.

"Allah'ı nasıl inkar edersiniz?": Bunun nasıl olduğu hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, taaccüp manası taşıyan bir sorudur, bu taaccüp de mü'minlere aittir, yani bunların nasıl inkar ettiklerine taaccüp ediniz, Allah'ın delili karşısında diyecek bir şey bulamamışlardır, demektir. Bunu İbn Kuteybe ile Zeccac demiştir.

İkincisi: Bu tespit ve azarlama manası taşıyan bir sorudur, "Allah'ı nasıl inkar edersiniz?" demektir. Accac şöyle demiştir:

Sen beli bükük bir ihtiyarken nasıl eğlenirsin? Bunu da İbnu'l - Enbari demiştir.

"Ölüler idiniz": Ferra: Ölüler iken, demiştir. Size yürekleri sıkılarak geldiler *(Nisa: 90)* ayeti de böyledir. Eğer gömleği arkadan yırtılmış ise kadın yalan söylemiştir *(Yusuf: 26)* ayeti de böyledir. Eğer "kad" edatı takdir ederek böyle mana vermezsek, yanlış olur.

İki diriliş ve iki ölüm hakkında da çeşitli görüşler vardır, en doğrusu şudur: İlk ölüm; meni, alaka ve kan pıhtısı olmalarıdır, sonra onları rahimlerde diriltti, sonra da dünyaya çıkardıktan sonra onları öldürecek, daha sonra da kıyamet gününde kaldırmak için canlandıracaktır. Bu da İbn Abbas, Katade, Mukatil, Ferra, Salep, Zeccac, İbn Kuteybe ve İbn Enbari'nin sözleridir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

29 - O ki yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yarattı, sonra da göğe yöneldi; onları yedi kat olarak düzenledi. O her şeyi hakkı ile bilendir.

"O ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı": Bazısını yararlanmak, bazısını da ibret almak için yarattı.

"Sonra göğe yöneldi": Yani onu yaratmak için. Sema (gök) lafzı tekildir, manası ise çoğuldur. Çünkü fesevvahünne demiştir.

Hangisi önce yaratılmıştır, yer mi, gök mü? Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Yer önce yaratılmıştır. *İkincisi:* Gök önce yaratılmıştır. Bunu Mukatil demiştir.

Yerin ve içindekilerin tamamen nasıl yaratıldığı hususunda da ihtilaf edilmiştir, İbn Abbas: Önce yer iki günde yaratıldı, sonra gök-

ler iki günde yaratıldı, içindeki gıdalar da iki günde takdir edildi, demiştir. Hasen ile Mücahit de şöyle demişlerdir: Bütün yer ile içindekiler arka arkaya dört günde yaratıldı, sonra da gök iki günde yaratıldı.

Alîm: Faîl veznindedir, mübalağa içindir, Allah'ın noksansız ilmini gösterir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا۟
أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ
بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30 – Bir zamanlar Rabbin, meleklere "şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti de, onlar da, "orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın? Halbuki bizler seni hamdinle tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz" demişlerdi. O da: "Şüphesiz ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.

"Bir zamanlar Rabbin meleklere demişti ki": Ebu Ubeyde: Bu iz hükümsüzdür, manası: Rabbin dedi şeklindedir, demiş ve İbn Kuteybe de onu izlemiştir. Zeccac ile İbn Kasım da onları kınadı, Zeccac: İz, vakit manasınadır, sanki: Sizin yaratılmanızın başı, Rabbinizin meleklere şöyle dediği andır demek olur, dedi.

Melaike: Elukten gelir ki mektup manasınadır, Şair Lebid şöyle demiştir:

Çocuğu annesi bir mektupla gönderdi,
Biz de ona istediğini bol bol verdik.

Melaikenin tekili melektir, bunun da aslı mel'ektir. Sibeveyh şu beyti şahit getirmiştir:

Ben insan değilim, fakat mel'ekim,
Yerden göğe hızla inen biriyim.

Ebu İshak şöyle demiştir: Mel'ekin manası, mektup sahibi demektir. Me'leke, me'lüke ve mel'eke, denir. Mealik de me'lekenin çoğuludur. Şair şöyle demiştir:

Benden Numan'a bir mektup ilet;
Hapsim ve bekleyişim uzadı.

Bu melekler hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar bütün meleklerdir, bunu Süddi şeyhlerinden nakletmiştir. *İkincisi:* Bunlar İblis yeryüzüne inerken yanındaki meleklerdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Nakledildiğine göre yeryüzünde Adem yaratılmadan önce bir mahluk vardı, bozgunculuk ettiler, Allah da İblis'i bir bölük melekle gönderdi, onları helak ettiler.

Allah Teala'nın Adem'i yaratmak istediğini meleklere haber vermesindeki maksatta da altı görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Allah Teala İblis'in nefsinde kibir gördü, melekleri bundan haberdar etmek ve geçmiş ilmindekini onlara göstermek istedi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiştir.

İkincisi: O, meleklerin itaatini denemek istemiştir, bunu da Hasen Basri söylemiştir.

Üçüncüsü: Allah Teala cehennemi yaratınca melekler korktular: "Ya Rabbi, bu ateş kimin için yaratıldı?" dediler. O da: Bana isyan edenler için, dedi. Melekler isyan edebileceklerinden korktular, onlar kendilerinden başka bir mahlukun olduğunu bilmiyorlardı. Onlara: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. *(Bakara: 30)* Bunu da İbn Zeyd demiştir.

Dördüncüsü: Onlara kendi ilmini kavramaktan aciz olduklarını göstermek istedi, bunu haber verdi, onlar da: "Orada bozgunculuk edecek kimseler yaratmak mı istiyorsun?" dediler. O da: Ben sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.

Beşincisi: O, Adem yaratılmadan önce halife olacağını bildirmekle onu büyütmek istedi ki yarattığı takdirde daha çok tazim etsinler.

Altıncısı: Onlara Adem'i her ne kadar gökte yarattı ise de yerde iskan etmek istediğini bildirdi.

Halife, birinin yerine geçen demektir. Bu, filanın halefi ve halifesidir, denir. İbn Enbari şöyle demiştir: Aslında halif denmeli idi, he bu şekilde aşırı methedilmesi maksadıyla mübalağa için getirildi, mesela allame, nessabe ve raviye denildiği gibi.

Adem'in hilafeti hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şeriatini ve tevhit delillerini yerine getirmek ve halkı arasında hüküm vermek için Allah'ın halifesidir. Bu da İbn Mes'ud ile Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: O, kendisinden önce yeryüzünde yaşayanların halefidir, bu da İbn Abbas ile Hasen Basri'nin görüşüdür.

"Orada bozgunculuk edecek birini yaratmak mı istiyorsun?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Elif istifham içindir, hakikat manası ifade etmek için ilim manasının üzerine geçmiştir. Cerir şöyle demiştir:

Siz bineklere binenlerin en hayırlısı
Ve âlemlerin eli en açık olanları değil misiniz?

Manası: Siz bineklere binenlerin en hayırlısısınız.

İkincisi: Onlar bundaki hikmeti öğrenmek için sordular, yoksa itiraz etmek için değil. Bunu da Zeccac demiştir.

Üçüncüsü: Onlar kendi hallerini sordular, kelamın takdiri şöyledir: Biz seni hamdinle tesbih ettiğimiz halde orada fesat çıkaracak birini yaratacak mısın, yoksa değil mi?

Melekler insanların fesat çıkaracaklarını Allah'ın tevfiki ile mi bildiler, yoksa daha öncekilerin hallerine kıyas mı ettiler? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın tevfiki ile bildiler, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe demişlerdir. Süddi de şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Onlar: "Rabbimiz, bu halife ne yapar?" dediler. O da: Onun öyle zürriyeti olur ki onlar yeryüzünde bozgunculuk eder, birbirlerini kıskanır ve birbirlerini öldürürler, dedi, onlar da: "Öyleyse orada fesat çıkaracak birilerini mi yaratmak istiyorsun?" dediler.

İkincisi: Onlar bunu Adem'den öncekilerin hallerine kıyas ettiler, bunun bir benzeri İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

"Kan dökerler": Cumhur fenin kesri ile okumuş; İbn Musarrif ile İbrahim bin Ebi Able de zammı ile okumuştur. İkisi de geçerli lügattir. Talha ile İbn Mukassim: Yenin zammesi, sinin fethası ve fenin şedde ve kesresi ile yüseffikü okumuşlardır. Bu da kesret ve tekrar ifade eder. Sefküddem, kan dökmek ve kan akıtmaktır. Bu heder olan her şey için kullanılır. Ancak sefk kana hastır. Sab, saf ve iraka ise kanda da başkasında da kullanılır.

Onların tesbihlerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Namazdır, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas demişlerdir. *İkincisi:* Sübhanallah

kavlidir, bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Tazim ve hamdetmektir, bunu da Ebu Salih demiştir. *Dördüncüsü:* Tevazu ve zillettir, bunu da Muhammed bin Kasım el – Enbari demiştir.

Seni takdis ederiz: Kuds temizlik demektir, takdislerinin manasında üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, senin için onların amellerinden temizleniriz (onu yapmayız), demektir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Seni tazim ve tekbir ederiz, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Senin için namaz kılarız, bunu da Katade demiştir.

"Ben sizin bilmediğinizi bilirim": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Ben İblis'in içindeki taşkınlık ve isyanı bilirim, demektir, bunu da İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben o halifeden peygamberler ve iyiler geleceğini bilirim, bunu Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Ben cehennemi cinlerle insanlardan dolduracağımı bilirim, bunu İbn Zeyd demiştir. *Dördüncüsü:* Ben işlerin sonuçlarını bilirim, ben sizin itaatkar zannettiğinizi denerim, deneme de onu İblis gibi isyana götürür, ben isyan edecek zannettiğinizin itaat edeceğini bilirim. Bunu da Zeccac demiştir.

ADEM ALEYHİSSELAM'IN YARATILIŞINA İŞARET

Ebu Musa, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Allah Teala Adem'i yeryüzünün her tarafından aldığı bir avuç topraktan yarattı; o yüzden ademoğulları o toprağa göre yaratıldı kimi kızıl kimi siyah, kimi ona yakın, kimi yumuşak, kimi sert ve kimi ona yakın. Kimi kötü ve kimi iyi.[5] Sahih hadistir.

Buhari ile Müslim de kendi Sahihlerinde Ebu Hureyre'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Allah Adem'i altmış arşın boyunda yarattı. Müslim de tek başına Ebu Hureyre'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala Adem'i Cuma günü ikindiden sonra son saatlerde ikindi – akşam arası yarattı. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona ruh üfürülünce ruh başından girdi, neresine ulaştı ise orası et ve kan oldu.

5 - Ebu Davud, Tirmizi ve İmam Ahmed.

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ي بِاَسْمَٓاءِ
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا
مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ
بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۙ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

31 – Allah Adem'e bütün isimleri öğretti, sonra da onları meleklere sundu: "Eğer doğru iseniz bunların isimlerini bana haber verin, dedi.

32 – Onlar da: "Seni tenzih ederiz. Biz senin bize öğrettiğinden başkasını bilmeyiz. Şüphesiz hakkıyle bilen ve hikmet sahibi sensin" dediler.

33 – Allah Teala: Ey Adem, onlara bunların isimlerini haber ver" dedi. Onlara onların isimlerini haber verince, "ben size dememdim mi, şüphesiz ben göğün ve yerin gaiplerini bilirim ve ben sizlerin gizlemekte olduklarınızı da bilirim" dedi.

"Allah Adem'e bütün isimleri öğretti": Ona Adem ismi verilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü o yeryüzünden (edim'den) yaratıldı, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* O edme renginden gelmektedir ki esmer demektir, bunu Dahhak, Nadr bin Şümeyl ve Kutrub demişlerdir.

Allah'ın ona öğrettiği isimler hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona bütün isimleri öğretti, bu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Katade'nin görüşleridir. *İkincisi:* Ona belli ve özel sayıda şeylerin isimlerini öğretti. Sonra bunda da dört görüş vardır: Ona meleklerin isimlerini öğretti, bunu Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Ona nevi değil de cins isimlerini öğretti, mesela insan, melek, cin ve kuş gibi. Bunu da İkrime demiştir. *Üçüncüsü:* Ona topraktan yaratılan hayvanların, haşaratın ve kuşların isimlerini öğretti. Bunu da Kelbi, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ona zürriyetinin isimlerini öğretti, bunu da İbn Zeyd demiştir.

"Sonra onları arz etti": Mahlukatın şahıslarını meleklere arz etti, demek istiyor. İbn Abbas şöyle demiştir: Buradaki melekler özellikle İblis'le beraber olan meleklerdir.

Enbiuni, bana haber verin, demektir.

"Eğer doğru iseniz": Bunda da iki görüş vardır: Eğer benim sizden daha üstün ve daha bilgili bir mahluk yaratmadığımda, bunu da Hasen Basri demiştir. *İkincisi:* Benim orada bozgunculuk edecek kimseler yaratacağımda, bunu da Süddi şeyhlerinden naklen demiştir.

"Seni tenzih (tesbih) ederiz, dediler": Zeccac şöyle demiştir: Lügatçiler arasında ihtilaf yoktur, tesbih Allah Teala'yı bütün noksandan tenzih etmektir. Alîm, alim manasınadır, mübalağa kalıbıdır. Hakîmde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Hakim manasınadır, bunu İbn Kuteybe demiştir. *İkincisi:* Eşyayı muhkem yapan demektir, bunu da Hattabi demiştir.

"Ey Adem, onlara haber ver": İbn Abbas he'nin kesresi ile enbi'him, okumuştur. Ebu Ali de: Cumhur ise aslına göre okur demiştir, çünkü bu zamirin aslı mazmum olmaktır. Baksanıza darabehüm, ebnaehüm ve haza lehüm denir. Kesre ile okuyanlar ondan önceki be'nin kesresinden dolayı okurlar. He ile mim (hüm zamiri) meleklere racidir. Esmaihim'deki hüm zamiri üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O arz ettiği mahlukata racidir, bunu çoğunluk (cumhur) demiştir. *İkincisi:* O meleklere racidir, bunu da Rebi bin Enes demiştir.

Açıkladıkları şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* "Orada bozgunculuk edecek birini mi yaratacaksın?" sözleridir. Bunu Süddi şeyhlerinden aktarmıştır. *İkincisi:* Adem'in cesedinin yanından geçerken işittik ve kabul ettik sözleridir. O zaman İblis: "Eğer bunu sizden üstün kılarsa ne yaparsınız?" dedi, onlar da: Rabbimize itaat ederiz, dediler. İblis de içinden: Eğer ben ondan üstün kılındı isem onu mutlaka helak ederim. Eğer o bana üstün kılındı ise ona mutlaka isyan ederim, dedi. Bunu da Mukatil demiştir.

Gizledikleri şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, meleklerin Allah'ın kendilerinden daha kıymetli bir mahluk yaratmayacağı inancıdır, bunu Hasen, Ebu'l–Aliye ve Katade demişlerdir. *İkincisi:* O İblis'in içinde sakladığı kibir ve isyandır, bunu da Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir. Mücahit, İbn Cübeyr ve Mukatil de böyle demişlerdir.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ اَبٰى

وَاسْتَكْبَرَۗ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾

34 - Hani, meleklere: "Adem'e secde edin" demiştik de onlar da, İblis hariç secde etmişlerdi. O ise diretti, kibir tasladı ve kafirlerden oldu.

"Meleklere: Secde edin, demiştik": Kurraların çoğunluğu te'nin kesri ile okudular; Ebu Cafer ile A'meş ise vasl halinde zammesi ile okudular. Kisai de: Bu, Ezdişenue kabilesinin lehçesidir, demiştir.

Bu melekler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bütün meleklerdir, bunu Süddi şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* Bir grup melektir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisi daha doğrudur.

Secde lügatte tevazu göstermek ve eğilmektir. Şöyle bir şiir demişlerdir:

Burnu yerde onu kaldırmaz,
Kolları düşük, dilsiz ve itaakârdır.

Adem'e secdelerinin şeklinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Namaz secdesi gibidir ki en açık olanı budur.

İkincisi: Rukua yakın eğilme ve bükülmedir.

"Ancak İblis diretti": Bu istisnada da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cinsten istisnadır, buna göre meleklerdendir. Bunu İbn Mes'ud bir rivayetinde ve İbn Abbas demiştir. İbn Abbas'tan: O meleklerdendi, sonra Allah onu şeytana çevirdi dediği rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O cinsten istisna değildir, o cindendir, bunu Hasen ile Zühri demişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: İblis cennetin vekilharcı idi, birinci göğün işlerini idare ederdi. Eğer: "Cinsten değilse nasıl istisna edildi?" denirse, cevap şöyledir: Ona meleklerle beraber secde etmesi emredildi, secde etmediği için de onlardan istisna edildi. Bu: Köleme ve kardeşlerime emrettim, bana itaat ettiler, ancak kölem etmedi, sözüne benzer. Bu görüş Zeccac'a aittir.

İblis kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Arapça ve türemiş olmadığıdır, bunun içindir ki tenvin almaz. Bu; Ebu Ubeyde, Zeccac ve İbn Enbari'nin görüşleridir. *İkincisi:* O iblas kökünden türemiştir, umut kesmek manasınadır. Bu Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O gayri munsariftir, çünkü benzeri olmadığı için dile ağır gelir. Şeyhimiz Ebu Mansur el-Lügavi:

Birincisi daha doğrudur, demiştir. Çünkü eğer iblas kökünden gelse idi munsarıf olurdu (cer ve tenvin alırdı). Baksanıza, bir adama İhrit, İcfil adı verilse marife olduğu zaman munsarıf olur.

Eba: Diretti, demektir. İstekbere de kibirden gelir. Kâne'de iki görüş vardır: *Birincisi:* Sare manasınadır, bunu Katade demiştir. *İkincisi:* mazi manasınadır, manası: Allah'ın ilminde kafir idi demektir. Bunu Mukatil ile İbn Enbari demişlerdir.

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾

35 – Biz: "Ey Adem, sen ve zevcen cennete yerleşin, orada nerede olursanız bol bol yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın; sonra zalimlerden olursunuz" demiştik.

"Ey Adem, sen ve zevcen cennete yerleşin": Zevci Havva'dır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar erkeğin karısına zevc derler, ezvac olarak da çoğul yaparlar. Temim ile Kays'in çoğu ve Necitliler ise: Zevce derler ve zevcat şeklinde çoğul yaparlar.

Şair şöyle demiştir:

Zevcemi kışkırtanlar,

Bir sürü aslanın üzerine yürüyüp de idrarını almak isteyene benzerler.

Ebu'l – Cerrah da bana şöyle bir şiir aktardı:

Arkadaşım, bütün zevce sahiplerini ulaştır ki
Kuyruk koptuğu zaman bir daha dikilmez.

Adem'in yerleştiği cennet hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Adn cennetidir. *İkincisi:* Huld cennetidir. Rağed ise, bol ve çok rızk demektir. Erğade fulanun denir ki bolluğa ve genişliğe çıktı demektir.

"Şu ağaca yaklaşmayın": Yani meyvesini yemeye, yoksa yanına yaklaşmayın, değildir.

Ağaç hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: O buğday başağıdır, İbn Abbas, Abdullah bin Selanı, Ka'bu'l – Ahbar, Vehb bin Münebbih, Katade, Atıyye el – Ufi, Muharib bin Disar ve Mukatil bu görüştedirler.

İkincisi: Asma ağacıdır, bu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Ca'de bin Hubeyre'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İncir ağacıdır, bu da Hasen, Ata bin Ebi Rebah ve İbn Cüreyç'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O ilim ağacıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Beşincisi: Kâfur ağacıdır, bu da Ali bin Ebi Talib'ten nakledilmiştir.

Altıncısı: Hurma ağacıdır, bu da Ebu Malik'ten rivayet edilmiştir.

Vehb bin Münebbih'den yedinci bir yorum zikredilmiştir, onun huld (ölümsüzlük) ağacı olduğu söylenmiştir. Söz ağacın cinsi üzerindedir.

"Sonra zalimlerden olursunuz": İbn Enbari şöyle demiştir: Zulüm, bir şeyi yerinin dışına koymaktır. Zalemerrecüle sikaehu denir ki kırbanın içindeki süt iyice yoğurtlaşmadan birine içirmektir.

Şair de şöyle demiştir:

Süt kırbasının şikayeti beni hiç endişelendirmedi,
Ona zulmettim, açıktan zulmetmemde de sevap vardır.

Ona zulmetmesi, yağı çıkmadan, yani yoğurt olmadan içirmektir.

Araplar: O yılandan daha zalimdir, derler, çünkü o kendinin kazmadığı deliğe girer, orada kalır. Su dereye zulmetti denir ki, daha önce varmadığı yere varmasıdır.

Eğer: "Özellikle o ağacın yasaklanmasında ne hikmet vardı?" denilirse, şöyle cevap verilir: Bu Allah Teala'nın irade ettiği bir denemedir. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Cennet ağaçları arasında yalnız onun posası vardı, ondan yiyince, kendisine: Buradan çık, posanı (dışkını) atacak bir yer bul, dediler.

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ
عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ
مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

36 - Derken şeytan o ikisinin ayağını kaydırıp onları içinde bulundukları cennetten çıkardı. Biz de: Bazınız bazınıza düşman olarak inin oradan. Sizin için orada bir durak ve bir süreye kadar yararlanma vardır, dedik.

37 - Derken Adem, Rabbinden bazı kelimeler aldı; Rabbi de onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

38 - Biz de: Hepiniz oradan inin; eğer size Ben'den bir hidayet gelir de kim benim hidayetime tabi olursa, onlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir, dedik.

39 - Onlar ki inanmadılar ve ayetlerimizi yalanladılar, işte onlar cehennem arkadaşlarıdır ve orada ebedi kalacaklardır.

"Derken şeytan o ikisinin ayağını kaydırıp onları içinde bulundukları cennetten çıkardı":

Burada geçen ezellehüma, istezellehüma manasınadır. Hamze feezalehüma okumuştur ki, yerlerinden etti, demektir. Ebu Ali el - Farisi de: "Sen ve eşin cennette oturun" ifadesinin manası, orada sabit olun demek olup da onlar da sebat edince, Hamze de sebatın karşılığı olan zeval ile okumuştur. Onları çıkardı kıraati de onun okuyuşunu takviye eder.

Şeytan, İblis'tir, bu fi'lin ona nispet edilmesi sebep olmasından dolayıdır. Anha'daki he üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Cennete racidir. *İkincisi:* Taate racidir. *Üçüncüsü:* Ağaca racidir. Manası: Onları ağaçtan kaynaklanan bir zelle dolayısıyla cennetten kaydırdı demek olur.

Nasıl kaydırdığında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Hile yaptı, cennette onların yanına girdi, onu da yılan girdirdi. Bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir. *İkincisi:* O cennetin kapısında durdu ve onlara seslendi, bunu da Hasen Basri demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara vesvese verdi; konuşmadan ve görünmeden içlerine kuşku girdirdi. Bunu da İbn İshak demiştir ki uzak bir ihtimaldir. Zeccac da: En iyisi: Kasemehümaya karşılık olarak hatabehüma demektir, demiştir.

Alimler Adem'in o ağaçtan yemekle isyanı hususunda da ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: O belli bir ağaçtan men edilmişti, aynı cinsten başka bir ağaçtan yedi, demişlerdir. Diğerleri de: Yasaktaki kerahet tahrimi değil, tenzihi idi, demişlerdir.

"Biz de: Bazınız bazınıza düşman olarak inin oradan. Sizin için orada bir durak ve bir süreye kadar yararlanma vardır, dedik":

Buradaki hubut he'nin zamması ile yüksekten inmek demektir. He'nin fethası ile de inilecek mekan demektir. Bu hitap kime yöneliktir? Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Adem'e, Havva'ya ve yılana yöneliktir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Adem'e, Havva'ya, İblis'e ve yılanadır, bunu Süddi, İbn Abbas'tan hikaye etmiştir. *Üçüncüsü:* Adem ile İblis'edir, bunu Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Adem'e, Havva'ya ve İblis'e yöneliktir, bunu da Mukatil demiştir. *Beşincisi:* Adem'e, Havva'ya ve zürriyetlerinedir, bunu da Ferra demiştir. *Altıncısı:* Yalnız Adem ile Havva'yadır. Cemi lafzı tensiye yerinde kullanılmıştır, mesela: Biz de hükümlerine şahitler olduk *(Enbiya: 78)* ayetinde olduğu gibi. Bunu İbn Enbari söylemiştir. Bu, Mücahid'in görüşü için de sebep teşkil eder.

Alimler, onlar birlikte mi indiler, ayrı ayrı mı indiler diye iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Onlar birlikte indiler, ancak ayrı ülkelere düştüler, bunu Ka'b ile Vehb demişlerdir.

İkincisi: Ayrı ayrı indirildiler, İblis, Adem'den önce indi, Adem Hindistan'a, Havva Cidde'ye, İblis de Übülle'ye indi. Bunu Mukatil demiştir. İbn Abbas'dan: Yılan da Nusaybin'e indi, dediği rivayet edilmiştir.

Diyor ki: Allah Teala Cebrail'e Adem'i çıkarmasını emretti, o da perçeminden tuttu, onu yakalayan ağaçtan kurtardı. O da: Ey melek, bana kibar davran, dedi. Cebrail de: Ben Allah'a isyan edene kibar davranamam, dedi. Adem titredi ve sarsıldı, konuşamaz oldu. Cebrail ise isyanından dolayı onu kınıyor ve ona Allah'ın nimetlerini sayıyordu. Diyor ki: Adem cennete kuşluk vakti girdirildi, iki namaz arası kadar kaldı, orada yarım gün eğleşti, o da dünya hesabı ile beş yüz yıl idi.

Burada bahsedilen düşmanlık hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Zürriyetlerin birbirlerine olan düşmanlığıdır, bunu Mücahit demiştir. *İkincisi:* İblis'in Adem ile Havva'ya, onların da ona düşmanlığıdır, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* İblis'in mü'minlere, onların da ona düşmanlığıdır, bunu da Zeccac demiştir.

Durak hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* bundan maksat kabirdir, bunu Süddi, İbn Abbas'tan hikaye etmiştir.

İkincisi: Karargahtır, bunu da Ebu'l – Aliye, İbn Zeyd, Zeccac ve İbn Kuteybe demişlerdir. Bu daha doğrudur. Yararlanma da menfaat demektir. Hiyn ise zaman manasınadır. İbn Abbas: Bir zamana kadar, ölümle ecelin gelmesine kadar, demiştir.

"Adem Rabbinden bazı kelimeler aldı; Rabbi de onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir": Telekka aldı ve kabul etti, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sanki Allah ona kendi katından bazı kelimelerle istiğfar etmesini vahyetti, o da öyle yaptı, Allah da tövbesini kabul etti. İbn Kesir, nasb ile: Fetelekka ademe okumuştur. Kelimat'ı ref ile fail olarak okumuştur.

O kelimeler üzerinde çeşitli görüşler vardır:

Birincisi: O, "Rabbimiz, biz kendi nefislerimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen elbette ziyan edenlerden oluruz" *(A'raf: 23)* sözleridir. Bunu İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahid, Ata el – Horasani, Ubeyd bin Umeyr, Übey bin Ka'b ve İbn Zeyd demişlerdir.

İkincisi: Adem: "Rabbim, beni kendi elinle yaratmadın mı?" dedi. O da: Evet, dedi. Adem: "Bana kendi ruhundan üflemedin mi?" dedi. O da: Evet, dedi. Adem: "Benim için rahmetin gazabını geçmiş değil midir?" dedi. O da: Evet, dedi. Adem: "Meleklerini bana secde ettirmedin mi? Beni cennete yerleştirmedin mi?" dedi. O da: Evet, dedi. O da: "Ey Rabbim, eğer tövbe eder ve ıslah-ı hal edersem cennetine tekrar dönebilir miyim?" dedi. O da: Evet, dedi. Bunu Süddi, İbn Abbas'tan aktarmıştır.

Üçüncüsü: Adem şöyle dua etti: Allah'ım, senden başka ilah yoktur, seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim, ben kendime haksızlık ettim, beni bağışla. Şüphesiz sen bağışlayanların en hayırlısısın. Allah'ım, senden başka ilah yoktur, seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim, ben nefsime zulmettim, bana merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Allah'ım, senden başka ilah yoktur, seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim, ben kendime haksızlık ettim, tövbemi kabul et. Şüphesiz sen tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametlisin. Hadisi İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Daha buna benzer yakarışlar da rivayet edilmiştir.

"Tövbesini kabul etti": Tövbenin aslı dönmektir, Adem'in tövbesi, isyanından dönmesidir, Allah'ın kabul etmesi de ona merhamet edip sevap vermesidir. Kulun tövbesi tekerrür ettikçe Allah'ın kabulü de tekerrür eder. Tövbede neden Havva'dan bahsedilmedi? Onun adı geçmedi, yoksa tövbesi kabul edilmedi değildir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Eğer iki kişinin fi'li bir olursa yalnız birinin adının geçmesi yeterlidir, mana her ikisi için olur, mesela şu ayetlerde olduğu gibi: "Allah ve Resulü onu razı etmelerine daha haklıdır." *(Tevbe: 63)* "Sizi cennetten çıkarmasın, sonra bedbaht olursun." *(Taha: 117)*

"Biz de şöyle dedik: Hepiniz oradan inin, eğer benden size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime tabi olursa onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de":

Daha önce geçen inmenin tekrar edilmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Tekrar edilmiştir, çünkü Adem iki kere indirilmiştir: Birincisi cennetten göğe, ikincisi de gökten yere. Bu ayette zikredilen bunlardan hangisidir? Bunda da iki görüş vardır.

İkincisi: İniş tekit için tekrar edilmiştir.

İmma: Zeccac şöyle demiştir: İn ceza edatıdır, ona mim ilave edilmiştir. Aslı ayrı olarak in + ma'dır, ancak idgam edilmiştir. İn'e ma ilave edilirse fi'le şeddeli veya şeddesiz nun gerekir. Nun niçin gerekir, çünkü ma tekit için gelmiştir, nun da tekit için gelmiştir. Nitekim kasemde de lam'dan sonra mutlaka nun gelir: Vallahi letefalenne denildiği gibi. Cezanın cevabı da fe'dir.

Buradaki iki hidayetten de ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O Resulullah'tır, bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Kitaptır, bunu da bazı müfessirler aktarmışlardır.

"Fela havfun aleyhim (onlara korku yoktur)": Yakup fe'nin fethası ile tenvinsiz olarak felahavfe okumuştur. İbn Muhaysın ise fe'nin zammesi ile tenvinsiz okumuştur. Mana şöyledir: Onlara ileride azap korkusu yoktur, onlar ölüm anında da üzülmezler. Korku gelecek bir şey için, üzüntü de geçmiş bir şeyden dolayı olur.

"Onlar ki inanmadılar ve ayetlerimizi yalanladılar, işte onlar cehennemin arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır": Ayet kelimesinin manasında üç görüş vardır:

Birincisi: O alamet manasınadır, ayet de geçen ve gelecek kelamdan ayrı sözün alametidir demek olur. Şair şöyle demiştir:

Yanındaki Temimlere sevdikleri yemeğin
Alametini (işaretini) ulaştır.

Nabiğa da şöyle demiştir:

Onun alametlerini anlamaya çalıştım ve anladım,
Bunun için altı sene uğraştım, bu da yedincisidir.

Bu Ebu Ubeyd'in tercih ettiği manadır.

İkincisi: Ona ayet denmesi, Kur'anın birtakım ve bir kısım harflerinden oluşmasındandır. Ebu Amr eş-Şeybani şöyle demiştir: Harecel kavmu biayetihim denir ki, hepsi birlikte çıktılar, demektir. Kanıt için şu şi'ri getirmişlerdir:

Tünelden çıktık, bizim gibi bir kabile yoktur,
Hep birlikte, yavrulu develeri sürerek.

Üçüncüsü: Ona ayet denmesi acayipliğindendir, çünkü bir kimse onu okuduğu zaman mahlukların sözlerine benzemediğini hemen anlar. Falan bir ayet (alamet)tir sözü de böyledir ki acayip bir şeydir demektir. Bunu da İbn Enbari söylemiştir.

Bu ayetlerden ne kastedildiği hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Okunan kitapların ayetleridir. *İkincisi:* Peygamberlerin mucizeleridir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Allah'ın yarattığı şeylerdeki delilleridir.

Cehennemin arkadaşları da orada kalanlardır, onlara arkadaş denmesi, ondan ayrılmadan uzun süre beraber kalmalarındandır.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

40 – Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi hatırlayın ve sözümü yerine getirin; ben de sizin sözünüzü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.

"Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi hatırlayın ve sözümü yerine getirin; ben de sizin sözünüzü yerine getireyim. Yalnız benden korkun": İsrail, Yakup'tur. O yabancı bir isimdir, İbn Abbas: Manası: Abdullah'tır, demiştir. Araplar onu birkaç şekilde kullanmışlardır: İsrail, İsral, İsraîl ve İsraîn. Şair Ümeyye şöyle demiştir:

Ben kızgın ateş üzerinde insanlara
Geniş zırhlar yapan o kimseyim.

Hayatımda bana İsrail oğullarından başka
Yardım edecek birini göremiyorum.

Bir bedevi de bir kertenkele avladı, onu ailesine getirip şöyle dedi.

Pazardakiler geldikleri zaman:
Bu, Ka'be'nin Rabbine yemin olsun ki, İsraîn'dir, dediler.

İsrail oğullarından, yaratıklara dönenleri kastetmiştir.

Nimet de, minnet ve iyiliktir, nunun fethi ile na'ma ile namet de öyledir. Nimetten, çoğul olarak nimetler kastedilmiştir. Tekil yapılması tekilin çoğul yerine de kullanılmasındandır, mesela: "Arkasından melekler de yardımcıdır" *(Tahrim: 4)* ayetinde olduğu gibi ki, yardımcılardır, demektir.

Bu nimetten ne murat edildiğinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Tevrat'ın ayetleri içine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin sıfatlarına dair koymuş olduğu şeylerdir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Babalarını ve dedelerini Fir'avn ailesinden kurtarmış olması ve buna benzer şeylerdir, bunu da Hasen Basri ile Zeccac demiştir. Çünkü ataların iftihar ettiği şeyler çocukları için de iftihar vesilesidir. *Üçüncüsü:* O çeşitli haller göz önüne alınarak bütün nimetlerdir. Onu hatırlamaktan maksat da ona şükretmektir, çünkü şükretmeyen hatırlamış değildir.

Evfu (yerine getirin): Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Evfeytü derler, Necitliler de elifsiz olarak: Vefeytü derler. Zeccac da şöyle demiştir: Vefa bilhadi ve evfa bilahdi, denir. Şu örnekte olduğu gibi:

İbn Tavk'a gelince, sözünü yerine getirdi,

Tıpkı Süreyya'yı isterken Deberan'ın yirmi yıldız sözünü yerine getirdiği gibi.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vefeytü bilahdi ve evfeyü bihi, evfeytülkeyle denir, başka yerde kullanılmaz.

Bu sözde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlara Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarını bildiren ayetlerdir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçmaktır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İslam'dır, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Dördüncüsü:* Şu ayette alınan sözdür: "Andolsun ki Allah İsrail oğullarından söz aldı ve onlardan on iki nakib gönderdik. *(Maide: 13)* Bunu da Katade demiştir.

"Ben de sizin sözünüzü yerine getireyim": İbn Abbas: Sizi cennete girdireyim, demiştir.

"Yalnız benden korkun": Burada geçen rehb korkmak manasınadır.

وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ
وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَناً قَل۪يلاًۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾
وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

41 – Yanınızdakini tasdik edici olarak indirdiğim şeye iman edin ve ona ilk inanmayanlar siz olmayın. Ayetlerimi az pahaya satmayın ve yalnız benden korkun.

42 – Hakkı batılla karıştırmayın ve bilerek hakkı saklamayın.

"İndirdiğim şeye iman edin": Kur'an'a demektir. Yanınızdakini tasdik edici olarak: Yanınızdaki de Tevrat veya İncil'dir. Çünkü Kur'an onların Allah katından olduğunu tasdik eder ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarında onlara katılır.

"Ona ilk inanmayanlar siz olmayın": Neden ilk inanmayan demiştir? Çünkü ilk inanmayanın günahı arkasından gelenden daha büyüktür. Zira o delille değil, inatla hareket etmiştir. Onun durumu daha kötüdür. Şöyle de denilmiştir: Ona iman ettikten sonra onu ilk inkar eden siz olmayın, hitap Yahudilerin reislerinedir.

"Bihi" (ona) zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi,* o indirilen şeye racidir, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas demişlerdir. *İkincisi:* O yanlarındaki şeylere racidir, çünkü onlar yanlarındaki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarını gizlemekle onu inkar etmiş oldular, bunu Zeccac demiştir.

Ayetlerimi az pahaya satmayın ve yalnız benden korkun: Yani onları az paraya değiştirmeyin demektir, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Aldıkları dünya matahıdır. *İkincisi:* Reisliklerini sürdürmeleridir. *Üçüncüsü:* Dini öğretmekle ücret almalarıdır.

Hakkı batılla karıştırmayın ve bilerek hakkı saklamayın: Latelbisu, karıştırmayın, demektir. Lebistül emre aleyhim, elbisühu denir ki kör etmek demektir. Karıştırmaları da şöyledir: Onlar Allah bizden ümmi peygambere iman etme sözü aldı, onun Arap olduğunu söylemedi, dediler.

Haktan kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumudur, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade, Ebu'l – Aliye, Süddi ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* İslam dinidir, bunu da Hasen Basri demiştir.

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ
الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾ اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ
تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ
وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ
اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

43 – Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin; ruku edenlerle beraber ruku edin.

44 – Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz? Düşünmüyor musunuz?

45 – Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım dileyin. Gerçi bu, elbette büyük bir şeydir; ancak Allah'a saygı gösterenlere (zor) değildir.

46 – Onlar ki Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilirler.

"Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin": Beş vakit namazı murat ediyor. Namaz burada cins ismidir. Zekat da zekadan alınmadır ki artmak ve büyümek manasınadır. Zekezzer'u yezku zekaen denir ki: Ekin büyüdü demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Zekat Arap dilinde artmak ve çoğalmaktır. Ona zekat denmesi çıktığı malı çoğaltıp artırmasından ve afetlerden korumasındandır. Haza ezka min zak denir ki, bu ondan daha fazla demektir.

"Ruku edenlerle beraber ruku edin": Yani namaz kılanlarla beraber namaz kılın demektir. İbn Abbas: Allah Teala Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabını kastediyor, demiştir. Şöyle denilmiştir: Neden yalnız ruku zikredildi? Çünkü onların namazlarında ruku yoktur. Bu ayette kafirlerin de furu ile muhatap olduklarına delil vardır, bu İmam Ahmet radıyallahu anh'ten gelen iki rivayetten biridir.

"Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz? Düşünmüyor musunuz?": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet Yahudiler hakkında indi; bir adam Müslüman akrabalarına gizlice, sen dinine devam et, o haktır, derdi. Ete'murune'deki elif istifham içindir, manası azarlamaktır.

Birr (iyilik) hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kitaplarıdır, başkalarını ona tabi olmaya çağırırlardı da kendileri onu yerine getirmezlerdi. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmaktır, her iki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sadakadır, onu emrederlerdi de kendileri cimrilik ederlerdi, bunu Zeccac demiştir.

Ve tensevne, terk edersiniz demektir. Kitap hakkında iki görüş vardır; *Birincisi:* Tevrat'dır ki bunu cumhur demiştir. *İkincisi:* Kur'an'dır, O zaman hitap Yahudilere olmamış olur.

"Sabırla namazla Allah'tan yardım dileyin. Gerçi bu, elbette büyük bir şeydir; ancak Allah'a saygı gösterenlere zor değildir": Sabır:

Aslında hapsetmek, nefsi telaş etmekten alıkoymaktır. Oruçluya sabırlı denmesi de nefsini yemekten, içmekten ve cimadan alıkoymasındandır. Masbura da canlı canlı hedef yapılan hayvandır. Mücahit: Burada sabır oruçtur demiştir.

Sabretmekle emrolundukları şey hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Farzı eda etmektir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Günahları terk etmektir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Başkanlığı terk etmektir, bu da ehl-i kitaba hitaptır. Namazdan yardım istemedeki espiri, onda ahirete teşvik ve dünyadan soğutan şeylerin okunmasıdır.

"Şüphesiz o" ifadesinden ne kastedildiği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Namazdır, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Ka'be ile kıbledir, çünkü namazdan bahsedilince onun kıble olduğu anlaşılır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiş ve Mukatil de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Yardım dilemektir, çünkü yardım dileyin deyince, bunun yardım dileme olduğu anlaşılır, bunu Muhammed bin Kasım en – Nahvi demiştir.

"O elbette büyük bir şeydir": Hasen ile Dahhak şöyle demişlerdir: Büyük, ağır demektir, mesela: Ona davet ettiğiniz şey müşriklere ağır geldi *(Şura: 13)* ayetinde olduğu gibi. Huşu da lügatte huzur, tevazu manasınadır. Sükun diyenler de olmuştur.

"Onlar ki Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilirler": Buradaki zan yakîn manasınadır, bunun da izah tarzları vardır ki biz bunları "el – Vucuh ve'n – Nezair" kitabında anlattık.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

47 - Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

"Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın": Yani o zamanki alemlere, bunu İbn Abbas, Ebu'l–Aliye, Mücahit ve İbn Zeyd demişlerdir. İbn Kuteybe de: Burada genel zikredilmiş, özel kastedilmiş, demiştir.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48 – O günden sakının ki o gün kimse kimseden hiçbir şey ödemez; ondan şefaat kabul olunmaz ve bir fidye alınmaz ve onlara yardım da edilmez.

"O günden sakının ki o gün kimse kimseden hiçbir şey ödemez; ondan şefaat kabul olunmaz ve bir fidye de alınmaz ve onlara yardım de edilmez":

Zeccac şöyle demiştir: Yahudiler peygamber atalarının kıyamet gününde kendilerine yardım edeceklerini iddia ederlerdi; Allah da bu ayetle onların ümitlerini kırdı.

O günden sakının ki: Burada söylenmemiş kelime vardır, takdiri: O günün azabından veya o günde olacak şeylerden sakının demektir. O gün de kıyamet günüdür. Teczi ödemek manasınadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cezel emre anni yeczi denir ki, benim yerime yaptı demektir. Eczeeni yücziüni de aynı manayadır.

Kimse kimseden (nefis nefisten): Buradaki nefisten maksat, kafir nefistir, buna göre genel zikredilmiş, özel kastedilmiş olur.

Ondan şefaat kabul olunmaz: İbn Kesir te ile tukbelu okumuş, diğerleri ye ile okumuşlardır. Ancak Katade yenin fethası ile şefaat kelimesini mansup okumuştur ki işi yapan Allah Teala olsun. Ebu Ali de şöyle demiştir: Te ile okuyanların gerekçesi şudur: Çünkü bu fi'le isnat edilen şey (fail) müennestir, bundan da fi'lin de müennes olması lazım gelir. Ye ile okuyanların gerekçesi de şudur: Çünkü fi'lin isnat edildiği isim gerçek müennes değildir, manevidir, nitekim va'z ve mevize kelimeleri de aynı manayadır. Ayette söylenmemiş kelimeler vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: Ondan o günde şefaat kabul olunmaz. Şefaat şef' kelimesinden alınmıştır ki tek değil de çift demektir. Çünkü şefaat edenin isteği ile şefaat edilenin isteği çift hale gelmiş olur.

Ayette geçen adl kelimesi fidye manasınadır, çünkü o fidye verilenin dengi, muadilidir. Dilciler, adl ile idl'in aynı manaya mı yoksa farklı mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir; Ferra şöyle demiştir: adl bir şeye cinsinin dışından denk olana, idl de cinsinden denk olana denir, misl manasınadır, mesela başka cinsten kıymeti kastedilirse, benim yanımda kölenin adli (dengi) vardır, cinsinden kıymeti kastedilirse idli vardır, denir. Zeccac da Basralılardan adl ile idlin denk ve aynı manaya olduğunu söylemişlerdir; cinsinden olup olmadığına bakmamışlardır.

Yardım da edilmezler: Yani Allah'ın azabından men olunmazlar, demektir.

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَف۪ي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظ۪يمٌ ﴿٤٩﴾

49 - Bir vakitler, sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştık. Size azabın en kötüsünü reva görürler, oğullarınızı boğazlar ve kadınlarınızı sağ bırakırlardı. Bunda da size Rabbinizden büyük bir bela vardı.

"Bir vakitler, sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştık. Size azabın en kötüsünü reva görürler, oğullarınızı boğazlar ve kadınlarınızı sağ bırakırlardı. Bunda da size Rabbinizden büyük bir bela vardı":

Takdiri: Sizi kurtardığımızı ve atalarınıza bu nimetleri verdiğimizi hatırlayın, demektir. Fir'avn hanedanı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Mısır halkıdır, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Özellikle ev halkıdır, bunu Ebu Ubeyde demiştir. *Üçüncüsü:* Onun dinine tabi olanlardır, bunu da Zeccac demiştir. Al ile ehl aynı manaya mıdır, yoksa farklı mıdır? Bunda da iki görüş vardır. Ben al kelimesinin manasını Nezair kitabında açıkladım. Fir'avn yabancı bir isimdir, bunun lakap olduğu da söylenmiştir. İsminde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Velid bin Mus'ab'tır, bunu müfessirlerin çoğu demiştir. *İkincisi:* Feytus'tur, bunu Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Mus'ab bin Reyyan'dır, bunu İbn Cerir Taberi aktarmıştır. *Dördüncüsü:* Muğis'tir ki bunu bazı müfessirler demişlerdir.

Yesumuneküm reva görürler demektir ki, fülanün yesumuke hasfen denir ki, sana zillet ve hafifliği reva görür demektir. Kötü azap ise ağır azap demektir. Zeccac: Oğullarınızı boğazlarlar cümlesinin kötü azabı tefsir ettiğini söylemiştir. Bazı ilim adamları ise bunu kabul etmemiş ve: Allah Teala başka bir yerde bunların farklı olduğunu bildirmiş ve: Size kötü azabı reva görürler ve oğullarınızı boğazlarlar demiştir. *(İbrahim: 6)* Kötü azap yalnız onların en ağır işlerde kullanılmasıdır, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Vav'ın atıldığı yerde kötü azabı tefsir eder, vav'ın olduğu yerde ise onlara boğazlamanın dışında azap dokunduğunu bildirir, sanki: Size boğazlamanın dışında ve boğazlama ile azap ederler demiş gibi olur.

"Kadınlarınızı sağ bırakırlar": Yani kızlarınızı boğazlamazlar, demektir. Kızlarına dokunmamaları da onları hor duruma düşürmek ve hizmet ettirmek içindir.

Buradaki bela hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Nimet manasınadır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ebu Malik, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* Gazap manasınadır, bunu Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir. Buna göre zaliküm'deki za kötü azaba, oğullarını boğazlayıp kızlarını hayatta bırakmaya raci olur. Birinci görüşe göre ise Fir'avn hanedanından kurtulmaya raci olur. Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Oğlan çocuklarının boğazlanmasının sebebi şudur: Kahinler Fir'avn'e: Bu sene Mısır'da bir oğlan çocuğu doğacak, helakin onun eliyle olacaktır, dediler, o da oğlan çocuklarını öldürdü. Zeccac şöyle demiştir: Fir'avn ne ahmak birisiymiş; eğer kahinin dediği doğru ise öldürmenin ne faydası vardır? Eğer yalan ise öldürmenin manası nedir?

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50 – Bir zamanlar size denizi yarmış; sizi kurtarmış ve Fir'avn hanedanını suya boğmuştuk. Siz de onlara bakıyordunuz.

"Bir zamanlar size denizi yarmış; sizi kurtarmış ve Fir'avn hanedanını suya boğmuştuk. Siz de onlara bakıyordunuz": Ayette geçen ferk iki şeyi ayırmaktır. Biküm leküm manasınadır. Neden yalnız Fir'avn ailesi zikredilmiş de diğerleri edilmemiştir? Çünkü Fir'avn'in onların içinde olduğu biliniyordu.

Siz de onlara bakıyordunuz kavli üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Gözle bakmaktır, manası boğulduklarını görüyordunuz olur. *İkincisi:* Bilmek manasınadır, mesela: "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?" *(Furkan: 45)* ayetinde olduğu gibi. Bunu Ferra demiştir.

KISSALARINA İŞARET

Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir: Allah Teala Musa'ya İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarmasını emretti, Kıptilere ölüm verdi, her adamın ilk doğan çocuğu öldü, onu defnetmekle uğraştılar, bu nedenle güneş doğuncaya kadar İsrail oğullarını takip edemediler. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: Musa çıkınca bunu Fir'avn'e bildirdiler, o da horozlar ötünceye kadar onları takip etmeyin, dedi, o gece hiçbir horoz ötmedi. Ebu's – Selil de şöyle demiştir: Musa denize varınca: Ey Halid'in babası deniz, dedi (denize böyle derlerdi). Deniz çırpınmaya başladı, su sağda ve solda karşılıklı iki dağ gibi oldu. Onlarda delikler

vardı, her kabile diğerine bakardı. Fir'avn denizin yarıldığını görünce: Görmüyor musunuz, deniz benden korkup yarıldı, dedi. Fir'avn'ın atlıları geldi, suya dalmak istemediler, Cebrail bir kısrağa bindi, Fir'avn'ın atı kısrağın kokusunu alınca arkasından denize daldı. Baş kısımları çıkacak olup da son kısımları da girince denize onları yakalaması emrolundu, üzerilerine kapaklandı.

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

51 – Bir zamanlar Musa ile kırk gece (vahyetmek üzere) sözleşmiştik. Sonra onun ardından zalimler olarak buzağıyı tanrı edindiniz.

52 – Sonra onun arkasından belki şükredersiniz diye sizi affettik.

Ebu Cafer ile Ebu Amr burada ve A'raf ile Taha'da elifsiz olarak veadna şeklinde okudular. Eban da Asım'dan rivayetle ona katılarak sadece Bakara'da öyle okudu. Diğerleri ise elifle vâadna okudular. Birinci kıraatin yorumu Allah'ın va'dinin tek olmasıdır. İkinci kıraatinki ise şudur: Allah Teala Musa'yı kabul edince o, Allah Teala ile Musa'nın vaatleşmesi gibi oldu. "Onlarla gizlice vaatleşmeyin" ayetinde de böyledir. *(Bakara: 235)*

Ayetin manası şöyledir: Musa'ya kırk geceyi tamamlamasını va'dettik yahut kırk gecenin bitmesini va'detik. Musa kelimesi yabancı bir kelimedir, aslı İbranice'de Muşa demektir. Mu su, şa da ağaç demektir. Çünkü o, ağacın ve suyun yanında bulunmuştu. Araplar da onu sin ile söylediler. O vaat ne içindi? Bunda iki görüş vardır: Birinci Tevrat'ı alması içindir. *İkincisi:* Konuşma içindir. Bu süre hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zilkade ayı ile Zilhicce'nin on günüdür. Bu: Vaat Tevrat'ı vermek içindi diyenlerin görüşüdür. *İkincisi:* Zilhicce ayı ile Muharem'in on günüdür. Bu da vaat konuşma içindi diyenlerin görüşüdür. Neden günler değil de geceler denilmiştir? Çünkü Arapların adeti tarihi gece ile vermektir, zira ayın başı gecedir, Araplar ise hilalin görünmesini esas alırlar. O nedenle günler gecelere tabi olmuştur.

Ebu Bekir en – Nakkaş da: Neden gece denildi, çünkü ona o günleri oruç tutup geceyi de ona ilave etmesini emretmişti, demiştir ki hiçbir ilmî değeri yoktur.

Sonra onun ardından zalimler olarak buzağıyı tanrı edindiniz. Sonra bunun arkasından belki şükredersiniz diye sizi affettik: Yani Musa'nın dağa gitmesinden sonra.

BUZAĞIYI TANRI EDİNMELERİNE İŞARET

Süddi şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Musa gidip de Harun'u yerine vekil bırakınca, Harun: Ey İsrail oğulları, ganimet size helal değildir, Kıptilerin ziynetleri sizin için ganimettir, onu toplayın, bir çukura gömün. Eğer Musa onu helal ederse onu alın, yoksa yemediğiniz bir şey olur, dedi. Onlar da bunu yaptılar.

Süddi diyor ki: Cebrail, Musa'yı Rabbine götürmek için gelmişti, Samiri onu gördü, bundan hoşlanmadı ve: Mutlaka bunda bir şey vardır, dedi ve atının izinden bir avuç toprak aldı, onu da çukurun içine attı, meydana buzağı çıktı. Şöyle de denilmiştir: O ziynetlerin çukura atılmasını Samiri söylemiş ve: Musa'nın bu kadar uzun süre görünmemesinin sebebi yanınızdaki ziynetlerdir. Onun için bir çukur kazın ve onu Allah'a kurban edin. O zaman size peygamberinizi gönderir. Çünkü o ödünçtür, dedi. Bunu Ebu Süleyman Dımışkî söylemiştir.

Samiri'nin buzağı heykeli yapması üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Samiri sığıra tapan bir kavimden idi, bu da hep aklında idi, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İsrail oğulları putları olan bir kavmin yanından geçmişler, bu da hoşlarına gitmişti. Musa'dan bir tanrı heykeli isteyip de Musa da bunu kabul etmeyince Samiri Musa yokken istekleri üzerine onlara bir buzağı heykeli yaptı, bunu da İbn Zeyd demiştir.

Buzağıyı tanrı edinmeleri üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Samiri kuyumcu idi, onu kalıba döktü ve o bir avuç toprağı potanın içine attı. Bunu Ali ile İbn Abbas demişlerdir. *İkincisi:* Bir çukur kazıp Fir'avn kavminin ziynet ve ödünç eşyalarını içine attılar, çünkü onu istemiyorlardı, Samiri içine bir avuç toprak attı, o da buzağı heykeli oldu. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas şöyle demiştir: O zaman et, kan ve ceset oldu. Samiri de onlara: İşte sizin de Musa'nın da ilahı budur, Musa yolu şaşırdı, dedi. Onlar da ona tapıp etrafında dans ettiler.

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

53 – Bir zamanlar belki doğru yolu bulursunuz diye Musa'ya kitabı ve iyiyi kötüden ayırma gücü (Furkan) verdik.

"Bir zamanlar belki doğru yolu bulursunuz diye Musa'ya kitabı ve iyiyi kötüden ayırma gücü verdik": Kitap Tevrat'tır. Furkan hakkında beş görüş vardır: *Birincisi:* Yardımdır, bunu İbn Abbas ile İbn Zeyd demişlerdir. *İkincisi:* Tevrat'ta olan hak ile batılı ayırma gücüdür, o zaman furkan Tevrat'ın sıfatı olmuş olur, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Kitaptır, başka bir lafızla tekrar edilmiş olur, mesela Adiy bin Zeyd şöyle demiştir:

Ortaya yalan ve dolandan bir söz attı.

Antere de şöyle demiştir: Ümmü Heysem'den sonra fakirleşip züğürtleşti. Bu Mücahid'in görüşüdür, Ferra ile Zeccac da bunu beğenmişlerdir. *Dördüncüsü:* Onlara denizi yarmasıdır, bunu da Ferra, Zeccac ve İbn Kasım demişlerdir. *Beşincisi:* Kur'an'dır. O zaman kelamın manası şöyle olur: Andolsun ki Musa'ya kitabı, Muhammed'e de Kur'an'ı verdik. Bunu da Ferra demiştir, Kutrub da bu görüştedir.

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ
فَتُوبُوا إِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ
بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54 – Hani Musa, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, şüphesiz siz buzağıyı tanrı edinmekle kendi nefislerinize haksızlık ettiniz. Öyleyse Yaradan'ınıza tövbe ediniz ve kendi nefislerinizi öldürünüz. İşte bu, Yaradan'ınız katında sizin için daha hayırlıdır. Allah da tövbenizi kabul etti. Şüphesiz O, evet O, tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir.

"Hani Musa, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, şüphesiz buzağıyı tanrı edinmekle kendi nefislerinize haksızlık ettiniz. Öyleyse Yaradan'ınıza tövbe ediniz ve kendi nefislerinizi öldürünüz. İşte bu, Yaradan'ınız katında sizin için daha hayırlıdır. Allah da tövbelerinizi kabul etti. Şüphesiz O, evet O, tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir":

Kavim: Erkekler topluluğuna denir, kadınlarınkine denmez. Allah Teala şöyle demiştir: Bir kavim bir kavimle alay etmesin, belki onlar

kendilerinden daha hayırlıdır, kadınlar da kadınlarla alay etmesin. *(Hucurat: 11)* Şair Züheyr de şöyle demiştir:

Bilmiyorum, belki ileride bilirim,
Hısn'ın âl'i kavim midir yoksa kadınlar mıdır?

Onlara kavim denmesi, işleri yerine getirmelerinden dolayıdır.

"Fe tubu ila bariiküm": Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, bariiküm'deki hemzeyi kesre ile okurlardı, yutmazlardı, hafif de söylemezlerdi. Yezidi ile Abdülvaris de Ebu Amr'dan, hemzenin cezmi ile bari'küm şeklinde rivayet etmişlerdir. Ondan Abbas bin Fadl da müsakkal olmayan hemze ile rivayet etmiştir. Sibeveyh şöyle derdi: Ebu Amr bariiküm, ye'murukum gibi harekelerin arka arkaya geldiği benzer kelimelerdeki hemzeyi çalar, yutardı; o nedenle işitenler sakin okudu sanırlardı, halbuki sakin okumazdı. Bari Halık (Yaradan) manasınadır. Nefislerinizi öldürün: Bazınız bazılarınızı öldürsün demektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir.

Bununla kime hitap edildiği hususunda üç görüş halinde ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* Bu herkese hitaptır, bunu Süddi şeyhlerinden nakletmiştir. *İkincisi:* Buzağıya tapmayanlara, tapanları öldürmeleri için hitaptır, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Yalnız tapanlara hitaptır; birbirlerini öldürmeleri emredildi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşkî demiştir. Zaliküm'deki za işaretinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Öldürmeye racidir. *İkincisi:* Tövbeye racidir.

BU KISSALARINA İŞARET

İbn Abbas şöyle demiştir: Musa: "Babalar oğullarını, kardeş kardeşi nasıl öldürür?" dedi, bunun üzerine üzerlerine karanlık indirildi, birbirlerini görmediler. "Tövbemizin kabul işareti nedir?" dediler, o da: Silahın kalkması, öldürmemesi ve karanlığın def olmasıdır, dedi. Onlar da öldürdüler, nihayet suya daldılar ve çocuklar: Ey Musa, bizi affet, bizi affet diye çağrıştılar. Musa ağladı, silah kalktı, karanlık def oldu. Mücahit şöyle demiştir: Ölü sayısı yetmiş bine çıktı. Katade de şöyle demiştir: Öldürme ölen için şehitlik, kalan için de tövbe sayıldı.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ
الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا
عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

55 – Hatırlayın ki siz: Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz, demiştiniz de, siz de bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.

56 – Sonra belki şükredersiniz diye ölümünüzün ardından sizi diriltmiştik.

57 – Bulutu size gölgelik yapmış ve üzerinize kudret helvası ile bıldırcın eti indirmiştik. Size rızık ettiğimizin temizlerinden yiyin. Onlar bize zulmetmediler; ancak kendi nefislerine zulmediyorlardı.

"Hatırlayın ki siz: Ey Musa biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz, demiştiniz de, siz de bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra belki şükredersiniz diye ölümünüzün ardından sizi diriltmiştik":

Bunu Musa'ya kimlerin dediği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O seçilen yetmiş kişidir, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Allah'ın koruduklları hariç bütün İsrail oğulları, bunu da İbn Zeyd demiştir. Şöyle demiştir: Musa onlara Allah'ın kitabını getirince onlar da: Allah'a yemin ederiz ki Allah'ı açıkça görmedikçe sözünü tutmayız, dediler. O da: İşte kitabım, dedi. Cehreten (açıkça) sözü hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sözlerinin sıfatıdır, yani bu sözü açıkça söylediler, demektir, bunu İbn Abbas ile Ebu Ubeyde demişlerdir. *İkincisi:* Bu, görmenin sıfatıdır, yani bize O'nu açıkça göster, O'nu hiçbir şey gizlemesin, dediler. Fülanün yetecehherü bilmaasi denir ki insanlardan gizlenmeden günah işliyor demektir. Bunu Zeccac demiştir. Saika öldüren şey demektir. Onların öldüklerine delil de, sonra sizi dirilttik cümlesidir. Bazıları da onların ölmediklerini iddia etmişlerdir, delil olarak da: Musa bayılıp düştü sözünü getirmişlerdir. Bu zayıf bir görüştür. Çünkü Allah Teala iki yerde ayrı ayrı ifade etmiştir: Bir yerde, ayılınca demiş, burada ise sonra sizi dirilttik, demiştir. Ayılmak baygın için, diriltmek de ölü için kullanılır.

Bakıp dururken: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, bazınız bazınıza nasıl ölüp düşüyor diye bakıyordu, demektir. *İkincisi:* Bazınız bazılarının nasıl diriltildiğine bakıyordu, demek-

tir. *Üçüncüsü:* Azabın size nasıl indiğine bakıyordunuz demektir. Bu da: Bir ateş indi onları yaktı diyenlerin görüşüdür.

"Bulutu size gölge yapmış ve üzerinize kudret helvası ile bıldırcın eti indirmiştik. Size rızık ettiğimizin temizlerinden yiyin. Onlar bize zulmetmediler; ancak kendi nefislerine zulmediyorlardı": Ğamam bulut demektir, ona ğamam denmesi göğü kapattığı içindir. Kapattığın her şeye ğamemtuhu dersin. Bu da Tih çölünde idi.

Kudret helvası hakkında da sekiz görüş vardır: *Birincisi:* O ağacın üzerine inen ve insanların yediği bir şeydir, bunu İbn Abbas, Şa'bi ve Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* Terencebindir (müshil türü), bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Bir tür sakızdır, bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Koyu reçele benzeyen bir şeydir, bunu da İkrime demiştir. *Beşincisi:* Bir içecektir, bunu da Ebu'l – Aliye ile Rebi' bin Enes demişlerdir. *Altıncısı:* İnce mısır veya buğday ekmeği gibi bir şeydir, bunu Vehb demiştir. *Yedincisi:* Baldır, bunu da İbn Zeyd demiştir. *Sekizincisi:* Zencefildir, bunu da Süddi demiştir.

Bıldırcın (selva) hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kekliğe benzeyen bir kuştur, bazıları kekliktir, demiştir. *İkincisi:* Baldır, bunu da İbn Enbari demiş ve şu beyti delil getirmiştir:

Onlara Allah'a ağır yemin ederek:
Siz kovandan sağılan baldan daha tatlısınız, dedi.

"Bize zulmetmediler": İbn Abbas: Bize hiçbir eksiklik ve zarar vermediler, bilakis kendilerine zarar verdiler, demiştir.

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ
رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَز۪يدُ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٨﴾

58 – Hani, şu kente girin ve ondan istediğiniz yerde bol bol yiyin, kapısından secde ederek girin ve "hıtta" deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlerin ecrini yakında artıracağız.

"Hani, şu kente girin ve ondan istediğiniz yerde bol bol yiyin, kapısından saygı göstererek girin ve "hıtta" deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlerin ecrini yakında artıracağız": Bu sözü diyen hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Musa'dır, bunu kırk yıl geçtikten sonra demiştir. *İkincisi:* Yuşa bin Nun'dur, Musa'nın ölümünden sonra demiştir.

Karye cem' (toplama) manasından alınmıştır, kareytülmae filhavzı denir ki suyu havuzda topladım, demektir. Mikrat da içinde

suyun toplandığı havuzdur. Bu karyenin neresi olduğu hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi,* Beytülmukaddes'tir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade ve Süddi demişlerdir. İbn Abbas'tan bunun Eriha olduğu da rivayet edilmiştir. Süddi de: O Beytülmukaddes toprağıdır demiştir. *İkincisi:* O Şam'a yakın bir köydür, bunu da Vehb demiştir.

"Kapıdan secde ederek girin": İbn Abbas: Bu Beytülmukaddes'in kapılarından biridir, ona hıtta kapısı denir, demiştir. Secde ederek: Ruku ederek demektir. Vehb de: Allah onları oraya tekrar döndürdüğü için Allah'a şükür manasında secde etmekle emrolundular, demiştir.

Hıtta deyiniz: İbn Semeyfa ile İbn Ebi Able: Hittatan şeklinde nasb ile okumuşlardır. Hıtta'nın manası hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: İstiğfar edin, demektir, bunu İbn Abbas ile Vehb demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu istiğfar manasında bir kelimedir, hatattü'den gelir ki günahımız silindi demektir. *İkincisi:* Bunun manası: Bu durum size denildiği gibi gerçektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Lailahe illallahtır, bunu da İkrime demiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Mana: Günahlarınızı bağışlatacak bir kelime söyleyin demek olur.

Niçin o kente girmeleri emrolundu? Bunda da iki görüş vardır: Bu irtikap ettikleri günahlardan dolayıdır, onlara: Kente girin; kapıdan secde ederek girin ki günahlarınızı bağışlayalım, denilmiştir. Bunu vehb söylemiştir. *İkincisi:* Onlar kudret helvası ile bıldırcın etinden bıktılar, onlara: Şehre inin, denildi, ilk karşılarına çıkan da Eriha şehri idi, oraya girmeleri emrolundu.

"Nağfir leküm hatayaküm": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai fenin kesresi ile nunla nağfirleküm okumuşlar. Nafi ile Eban da Asım'dan rivayetle yanın zammesi ve fenin fethası ile yuğfer okumuşlardır. İbn Amir de mazmum te ve meftuh fe ile (tuğfer) okumuşlardır.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا
مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

59 – Nefislerine zulmedenler bu sözü kendilerine denenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de kendilerine zulmedenlerin üzerine ettikleri fasıklık yüzünden gökten murdar bir azap indirdik.

"Nefislerine zulmedenler bu sözü kendilerine denenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de kendilerine zulmedenlerin üzerine

ettikleri fasıklık yüzünden gökten murdar bir azap indirdik": Bil ki, aziz ve celil olan Allah onlara kente girerken bir söz ve bir iş emretti; iş secde, söz de hıtta idi. Onlar sözü de işi de değiştirdiler.

İşi değiştirmelerinde beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar kalçaları üzerine sürünerek girdiler, bunu Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar kıçları üzerine sürünerek girdiler, bunu da İbn Abas ile İkrime demişlerdir. *Üçüncüsü:* onlar başlarını eğerek girdiler, bunu da İbn Mes'ud demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar gözlerini eğerek girdiler, bunu Mücahit demiştir. *Beşincisi:* Binekli olarak girdiler, bunu da Mukatil demiştir.

Sözü değiştirmelerinde beş görüş vardır:

Birincisi: Hıtta yerine, habbetün fi şa're (arpa içinde bir habbe) dediler, bunu Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Hınta (buğday) dediler, bunu da İbn Abbas, İkrime, Mücahit, Vehb ve İbn Zeyd demişlerdir. *Üçüncüsü:* Hıntatun hamra fiha şa're (kırmızı buğdayın içinde bir habbe arpa) dediler. *Dördüncüsü:* hıntatün meskube fiha şa'retün sevda, dediler (delikli bir buğday tanesi, içinde siyah bir arpa vardır). Bunu da Süddi şeyhlerinden demiştir. *Beşincisi:* Sünbülase dediler, bunu da Ebu Salih demiştir.

Ricz ise azaptır, bunu da Kisai ile Ebu Ubeyde ve Zeccac demişler, Rube'nin şu şi'rini kanıt göstermişlerdir:

Çalım satan nicelerini gördük de,
Kalkıp tuzağını ona azap ettik (başına geçirdik).

Azabın mahiyetinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Karanlık ve ölümdür, onlardan bir saatte yirmi dört bin kişi öldü. Yetmiş bin kişi de ceza olarak helak oldu, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Onlara ölet geldi, kırk gece sürdü, sonra öldüler, bunu da Vehb bin Münebbih demiştir. *Üçüncüsü:* Kardır, ondan yetmiş bin kişi helak oldu, bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا
عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا
مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

60 – Bir zamanlar Musa kavmi için su aramıştı. Biz de: "Asanı taşa vur" dedik; ondan on iki pınar fışkırmıştı. Her kabile su alacak yerlerini öğrenmişlerdi. Onlara: Allah'ın rızkından yiyin, için, fesatçılar olarak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın, dedik.

"Bir zamanlar Musa kavmi için su aramıştı. Biz de: "Asanı taşa vur" dedik; ondan on iki pınar fışkırmıştı. Her kabile su alacak yerlerini öğrenmişlerdi. Onlara: Allah'ın rızkından yiyin, için, fesatçılar olarak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın, dedik": İstiska su istemektir, tıpkı istensara yardım istemek olduğu gibi.

Taş hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Musa pınarı diye bilinen bir taştır, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Katade, Atıyye, İbn Zeyd ve Mukatil demişlerdir. Onun nasıl olduğu hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O dört köşeli bir taş idi, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Öküz başı gibi idi, bunu da Atıyye demiştir. *Üçüncüsü:* Koyun başı gibi idi, bunu da İbn Zeyd demiştir. Said bin Cübeyr de: Musa'nın elbiselerini kaçıran taş idi, demiştir. Cebrail geldi: Allah sana bu taşı kaldırmanı söylüyor, onda güç ve senin için mucize vardır, dedi. Musa da suya ihtiyaç duyduğu zaman ona vururdu.

İkincisi: O, hangi taş olursa olsun ona vurmakla emrolundu. Birinci görüş daha sağlamdır.

Ondan fışkırdı: Sözün aslı şöyledir: Ona vurdu ve su fışkırdı, fışkırdı kelimesinden vurdu manası çıkınca onunla yetinildi, tekrar vurdu denilmedi. Şu ayet de öyledir: Asanı taşa vur, taş açıldı. *(Şuara: 63)* Ferra şöyle demiştir: Onlar on iki kabile olunca Allah da onlara on iki pınar çıkardı, bir de aralarında anlaşmazlık vardı, böylece barıştılar.

Lata'sev: Asv fesat manasınadır, asâ, âse lügattir. İbn Rakka şöyle demiştir:

Eğer haya olmasa ve saçım da bozulmasa (ağarmasa) idi,
Ben Kasım'ın anasını ziyaret ederdim.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّٓائِهَا وَفُومِهَا
وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَاۜ قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذ۪ي هُوَ اَدْنٰى

بِالَّذ۪ي هُوَ خَيْرٌۜ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْۜ
وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ
مِنَ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ
النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61 – Hani siz: "Ey Musa, biz bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz; bizim için Rabbine dua et de bize yerin bitirdiklerinden; sebzesinden, acurundan, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından çıkarsın" demiştiniz. O da: "Şu daha hayırlı olanı daha aşağısı ile mi değiştirmek istiyorsunuz? Şehre inin; şüphesiz orada istedikleriniz vardır" dedi. Üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı. İşte bunlar, isyan ettikleri ve aşırı gittikleri yüzündendir.

"Ey Musa: Biz bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz, demiştiniz": Bunu Tih sahrasında demişlerdi. Bir çeşit yemekten de kudret helvası ile bıldırcın etini kasdediyorlardı. Muhammed bin Kasım şöyle demiştir: Kudret helvası bıldırcın eti ile bıldırcın eti de kudret helvası ile yeniyordu, onun için bir çeşit yemek denilmiştir. Burada bakl, cins ismi olup onunla sebzeleri kasdetmişlerdir. Ben şeyhim Ebu Mansur el-Lügavi'den şöyle okudum: Halk bakliyat denince hayvanların değil de özellikle insanların yediği yere yayılan ve çiğ yenen sebzeleri kasteder, ama öyle değildir; bakl aslında yaş ot ve baharda bitip de hem insanların hem de hayvanların yediği şeylere denir. Bakaletil ardu ve ebkalet denir ki ikisi de fasih lügattir, sebze bitmek manasınadır. İbtekaletil ibilü denir ki deve yayıldı demektir. Ebunnecm, develeri anlatırken şöyle der:

İlk yaylımda Malik ile
Nehşel'in mızrakları arasında otladı.

Kıssâ'da da kafın kesri ve zammı ile iki lügat vardır, kesrelisi daha kalitelidir. Cumhur öyle okumuştur. İbn Mes'ud, Ebu Reca, Katade, Talha bin Musarrif ve A'meş kafın zammesi ile okumuşlardır. Ferra da: Kesre Hicazlıların, zamme de Temimliler ile bazı Esed oğullarının lügatidir, demiştir.

Fum üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Buğdaydır, bunu İbn

Abbas, Süddi – şeyhlerinden – Hasen ve Ebu Malik demişlerdir. Ferra da: O eski bir lügattir, onu konuşanlar: Fevmu lena derler ki bize ekmek yapın demektir, demiştir.

İkincisi: O sarımsaktır, Abdullah ile Übeyy'in kıraati budur. Ve sumiha kıraatini Ferra da tercih etmiş ve sebebini şöyle göstermiştir: O, benzerleriyle zikredilmiş, fe de se'den dönüşmüştür, nitekim Araplar kabir için cedes ve decef; tencerenin altına konan taş için esafi ve esasi; bir çeşit sakız için mağafir ve mağasir derler. Bu; Mücahit, Rebi bin Enes, Mukatil, Kisai, Nadr bin Şümeyl ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: O hububattır, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac demişlerdir.

"Daha aşağısını daha hayırlısı ile mi değiştirmek istiyorsunuz?": Burada geçen edna en aşağısı, hayr da en alası demektir, kudret helvası ile bıldırcın eti, aradığınız şeylerin en alasıdır, demek istiyor.

Şehre (mısra) inin: Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu belli bir mısır (şehir) değil, rastgele bir şehirdir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade ve İbn Zeyd demişlerdir. Şehre inmelerinin istenmesi, aradıkları şeylerin şehirlerde bulunmasındandır. *İkincisi:* Mısır denen şehir kastedilmiştir. Abdullah, Hasen, Talha bin Musarrif ve A'meş'in kıraatlerinde tenvinsiz olarak mısra, denmiştir. Ebu Salih de İbn Abbas'tan rivayetle Fir'avn'in şehri demiştir. Ebu'l – Aliye ile Dahhak da bu görüştedirler, Ferra da bunu tercih etmiş ve delil olarak Abdullah'ın kıraatini göstermiştir. A'meş'e de bu sorulmuş O şimdi Salih bin Ali'nin valilik ettiği şehirdir, demiştir. Mufaddal ed – Dabbi de: Ona mısır denmesi, doğu hududunun sonu, batı hududunun da başı olmasındandır, O ikisi arasında sınırdır. Mısır lügatte sınıra denir, Hecerliler antlaşmalarına: İştera fülanün eddare bimusuriha derler ki evi hudutları ile satın aldı demektir. Şair Adiy de şöyle demiştir:

Güneşi sınır kıldı, bunda da gizlilik yoktur,
Gündüzle geceyi ayıran bir sınır.

İbn Faris te birilerinden şöyle dediklerini hikaye etmiştir: Ona mısır denmesi insanların oraya niyet edip gitmelerindendir. Bu, masartüşşate gibidir ki koyunu sağmak manasınadır. İnsanlar ona niyet eder giderler, oraya konduktan sonra da nedense bir daha ondan ayrılmak istemezler.

"Üzerlerine zillet damgası vuruldu": Yani bir daha onlardan ayrılmadı demektir. Ferra: Zillet ile zül aynı manayadır, demiştir.

Hasen de onun cizye olduğunu söylemiştir. Meskenet hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O fakirlik ve ihtiyaçtır, bunu Ebu'l – Aliye, Süddi ve Ebu Ubeyd demişlerdir. Süddi'den de onun nefis fakirliği olduğu rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Baş eğmektir, bunu da Zeccac demiştir.

Bâu: Döndüler demektir, zalike de gazaba racidir. Bunun onlardan ayrılmayan zillet, meskenet ve diğer şeylere raci olduğu da söylenmiştir.

"Peygamberleri (nebileri) öldürürler:" Nafi nebiyyin, enbiya, nübuet ve bundan gelen maddeleri hemzeli okur. Ancak Ahzab'taki: "Peygamberin evlerine girmeyin" *(Ahzab; 53)* ile "eğer kendini Peygambere bağışlarsa" *(Ahzab: 50)* ayetlerinde geçenleri hemzesiz okur. Burada neden hemzesiz okumayı tercih etmiştir, çünkü aynı cinsten iki meksur hemze arka arkaya gelmiştir. Diğer kurralar ise hiçbir yerdekini hemzeli okumazlar. Zeccac: Üstün kıraat hemzesiz olandır, demiştir. Nebi kelimesi de nebee ve enbe'den gelir ki haber vermektir. Yükseklik manasına olan neba yenbu'dan gelmesi de caizdir, o zaman hemzesiz olarak yükseklik manasına faîl vezninde olur. Abdullah da şöyle demiştir: İsrail oğulları bir günde üç yüz peygamber öldürürler, sonra da akşam üzeri sebze pazarı kurarlardı.

Haksız yere: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, suçsuz yere demektir, bunu İbn Enbari söylemiştir. *İkincisi:* Tekittir, mesela şurada olduğu gibi: Ancak göğüslerin içindeki kalpler kör olur. *(Hac: 46) Üçüncüsü:* Zalimlikle öldürmelerinin sıfatıdır, Allah Teala'nın: Rabbim, hak ile hüküm ver *(Enbiya: 112)* ayetinde olduğu gibi, hükmü hak ile nitelenmiştir, bu O'nun haksız karar verdiğini göstermez.

"Onlar itida ederlerdi": Udvan aşırı zulüm demektir, Zeccac da: İtida: Her şeyde haddi aşmaktır, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62 – Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve iyi bir iş

yaparsa, onlar için Rableri katında ödülleri vardır, onlara korku yoktur. Onlar üzülecekler de değillerdir.

"Şüphesiz iman edenler": Bunların kim oldukları hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce İsa'ya iman edenlerdir, bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Onlar İsa aleyhisselam gelinceye kadar Musa'ya iman edip onun şeriati ile amel edenlerdir, Sonra İsa'ya iman ettiler, Muhammed aleyhisselam gelinceye kadar onun şeriati ile amel ettiler. Bu Suddi'nin şeyhlerinden naklettiği görüşüdür. *Üçüncüsü:* Onlar münafıklardır, bunu da Süfyan Sevri demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar İslam'ı arayanlardır, mesela Kus bin Saide, rahip Bahire, Varaka bin Nevfel ve Selman gibi. *Beşincisi:* Onlar bu ümmetin mü'minleridir.

Yahudiler: Ayette geçen hadu aslında tövbe edenler demektir. İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet edilmiştir: Onlara böyle denmesi Musa'nın "hüdna ileyk" (sana döndük) *(A'raf: 156)*; Hıristiyanlara da böyle denmesinin sebebi, İsa'nın "men ensari ilallah" demesindendir. *(Al-i İmran: 52)* Onlara Nasrani denmesi İsa'nın konuk olduğu Nasıra köyünden dolayıdır, yahutta tenasur (yardımlaşma)larındandır, denilmiştir.

Sabiilere gelince bu kelime Kur'an'ın her yerinde hemze ile okunmuştur. Nafi ise hiçbirini hemze ile okumazdı. Zeccac şöyle demiştir; Sabiiler, bir dinden başka dine geçenler demektir. Sabee fülanün denir ki din değiştirdi demektir, sabeetin nucum da yıldızlar doğdu manasınadır.

Sabiiler hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar Hıristiyanlardan bir cemaattir, daha yumuşak görüşleri vardır, onlar seyahat eder, başlarının ortasını kazırlar. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlar Hıristiyanlarla mecusiler arasında bir kavimdir, dinleri yoktur, bunu da Mücahit demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlar arasında bir kavimdir, bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Mecusiler gibi bir kavimdir, bunu da Hasen ile Hakem demişlerdir.

Beşincisi: Onlar ehl-i kitaptan Zebur okuyan bir kavimdir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Altıncısı: Onlar kıbleye dönerek namaz kılarlar, meleklere taparlar, Zebur okurlar, bunu da Katade demiştir.

Yedincisi: Onlar yalnız lailahe illallah derler, onların ne ameli ne kitabı ne de peygamberi vardır. Bunu da İbn Zeyd demiştir.

"Kim iman ederse": İmanın tekrar zikredilmesi hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mü'minlerle beraber bir bölük kafir de zikredilince tekrar "kim iman ederse" denilmiştir. *İkincisi:* Mana, kim imanında durursa demektir. *Üçüncüsü:* Birinci iman münafıkların İslamı söylemeleri, ikincisi de kalplerdeki itikattır.

"İyi bir iş yaparsa": İbn Abbas: Farzları yerine getirirse, demiştir.

Bu ayetler muhkem midir yoksa mensuh mudur? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhkemdir, bunu Mücahit, Dahhak ve diğerleri demiş ve sözü şöyle takdir etmişlerdir: İman edenler, Yahudilerden iman edenler. *İkincisi:* Bu ayet "kim İslam'dan başka bir din ararsa ondan asla kabul olunmaz *(Al-i İmran: 85)* ayeti ile mensuhtur, bunu da bir grup müfessir demiştir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ
بَعْدِ ذَٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

63 – Hani sizden kesin söz almış ve Tur'u üzerinize kaldırmıştık. Biz de size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekini hatırlayın ki günahlardan sakınasınız, demiştik.

64 – Sonra bunun ardından yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, mutlaka ziyan edenlerden olurdunuz.

"Hani sizden kesin söz almış ve Tur'u üzerinize kaldırmıştık. Biz de size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekini hatırlayın ki günahlardan sakınasınız, demiştik": Bu ayette hitap edilenler Yahudilerdir. Misak kelimesi mif'al vezninde sözü yemin veya antlaşma veya ona benzer bir şeyle tekit etmektir.

Bu misak hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlardan Tevrattakilerle amel etme sözü alındı, onlarsa içindekileri ikrar etmek istemediler, bunun üzerine Tur tepelerine kaldırıldı, bunu Mukatil demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Tevrattakilerle amel edeceklerine dair Allah'a söz verdiler, Musa da

onu getirip de içindeki ağır şeyleri görünce onu almaktan çekindiler, bunun üzerine Tur tepelerine kaldırıldı. *İkincisi:* Bu Allah Teala'nın peygamber ve onlara tabi olanlardan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı aldığı sözdür, bunu da Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Yine Zeccac: Bu misakın elestü bezminde (kalu bela'da) Adem'in zürriyetlerinden alınan söz olması da muhtemeldir, demiştir.

Tur'u üzerinize kaldırdık: Ebu Ubade şöyle demiştir: Arapça'da tur dağ demektir. İbn Kuteybe de, tur Süryanice'de dağ manasınadır, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Üzerinde bitki örtüsü olan dağ turdur, bitki örtüsü olmayan tur değildir.

O hangi dağdır? Bu hususta da üç görüş vardır: *Birincisi:* Filistin'de bir dağdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Eteğine kondukları bir dağdır, bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Rabbinın Musa'ya tecelli ettiği dağdır, bunu da Mücahit demiştir.

Ulemanın çoğunluğuna göre dağın üzerlerine kaldırılması Tevrat'ı kabul etmek istememelerinden dolayıdır. Süddi de: Kutsal topraklara girmek istememelerinden dolayıdır, demiştir.

"Size verdiğimizi kuvvetle tutun": Kuvvet hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Ciddiyet ve çaba ile demektir. Bunu İbn Abbas, Katade ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* İtaattir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü de:* İçindekilerle amel etmektir, bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Doğruluktur, bunu da İbn Zeyd demiştir.

İçindekini hatırlayın: Bunda da iki görüş vardır: İçine aldığı sevap ve azabı hatırlayın, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Bunun manası, içindekini inceleyin demektir, bunu da Zeccac demiştir.

"Umulur ki korunursunuz": İbn Abbas: Azaptan korunursunuz, demiştir.

Sonra bunun ardından yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, mutlaka ziyan edenlerden olurdunuz: Sonra yüz çevirdiniz, onu muhkem tutacağınıza dair söz verdikten sonra içindekilerle amel etmekten yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, mutlaka azap çekerek ziyan edenlerden olurdunuz.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ
فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

65 – Andolsun, içinizden Cumartesi günü yasağını çiğneyenleri bilmiştiniz. Biz de onlara: "Sefil maymunlar olun" dedik.

66 – Biz de onları öndekilere ve arkadakilere ibret verici bir ceza ve Allah'tan korkanlara bir öğüt yaptık.

"Andolsun, içinizden Cumartesi günü yasağını çiğneyenleri bilmiştiniz. Biz de onlara: "Sefil maymunlar olun" dedik":

Sebt (Cumartesi) belli bir gündür, bunu İbn Enbari demiştir. Sebt kelimesi Arapça'da kesmek manasınadır, kad sebete re'sehu denir ki başını tıraş etti ve saçını kesti demektir. Na'l sibtiyye de akasya zamkı ile tabaklanmış ve kılı tıraş edilmiş ayakkabıdır. O güne sebt denmesi Allah Teala'nın halkı o günde yaratmaya başlaması ve yeryüzünün bazı yaratıklarını onda kesmesinden (şekillendirmesinden) dolayıdır. Yahutta Allah Teala İsrail oğullarına o gün işi kesmelerini emrettiği içindir. Ona sebt denmesi, Allah Teala'nın onlara o gün çalışmayıp istirahat etmelerini emretmesindendir, diyenler de vardır ki yanlıştır. Çünkü Arapçada sebt kelimesinin istirahat manasına geldiği bilinmez.

Cumartesi günü yasağını çiğnemeleri hakkında da altı görüş vardır: *Birincisi:* Onlar cumartesi günü balıkları tuttular, bunu Hasen ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Onları Cumartesi günü hapsettiler, Pazar günü de tuttular. Bunun için çukur kazar, onu bir kanalla denize bağlarlardı, Cumartesi günü olunca kanalı açarlardı. Allah Teala ise onlara Cumartesi günü çalışmayı haram etmişti. Dalgalar balıkları çukura atar, balıklar çıkmak isterdi, fakat çıkamazdı, onlar da Pazar günü onları tutarlardı. Bunu Süddi demiştir.

SURET DEĞİŞTİRME KISSALARINA İŞARET

Osman bin Ata babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cumartesi yasağına uymayanlara üç ses edildi: Ey kent halkı, denildi, büyük bir grup uyandı. Sonra bir daha seslenildi; erkekler, kadınlar ve çocuklar uyandılar. Allah da onlara: Sefil maymunlar olun, dedi. Onları men edenler yanlarına girer: "Ey falan, biz sizi men etmedik mi?" derler, onlar da başları ile evet, derlerdi. Katade şöyle demiştir: O kavim erkekli kadınlı insanlar iken uluyan kuyruklu maymunlar oldular.

Katade'nin bir rivayeti de şöyledir: Gençler maymun, ihtiyarlar da domuz oldular. Ancak onları men edenler kurtuldular, ötekileri helak oldular. Bir başkası da şöyle demiştir: Onlar yetmiş bin kadar

idiler. Ulema bu görüştedir, ancak Mücahit'ten, onların kalpleri değişti, bedenleri değişmedi dediği de rivayet edilmiştir. Bu ise uzak bir görüştür. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar dünyada ancak üç gün yaşadılar, yeryüzünde şekli değişenler üç günden fazla yaşamadılar. Yemediler, içmediler, nesilleri devam etmedi. Mukatil ise onların yedi gün yaşadıklarını, sekizinci günde öldüklerini iddia etmiştir. Bu olay Davud aleyhisselam zamanında olmuştu.

Hasiîn: Hasi' lügatte kovulmuş demektir, köpeğe, ihse' denir ki defol, demektir.

"Biz de onları öndekilere ve arkadakilere ibret verici bir ceza ve Allah'tan korkanlara bir öğüt kıldık": Bundan ne kastedildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Hata ve günahtır, bunu Atıyye İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Cezadır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Ha zamiri onların başına gelen suret değişikliğinden kinayedir. *Üçüncüsü:* O kenttir maksat kent halkıdır, bunu da Katade ile İbn Kuteybe demişlerdir *Dördüncüsü:* O suretleri değişen ümmettir, bunu da Kisai ile Zeccac demişlerdir.

Nekal üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Cezadır, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* İbrettir, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac demişlerdir.

"Öndekilere ve arkadakilere": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Öndeki ve arkadaki kentlere, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Öndekiler günahlardır, arkadakiler de sonradan yaptıkları amellerdir. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Öndekiler isyan ettikleri senelerdir, arkadakiler de ondan sonra İsrail oğullarının onlar gibi amel etmemeleridir, bunu Atıyye demiştir.

"Allah'tan korkanlar": Bunlar için de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kıyamet gününe kadar bütün Allah'tan korkanlardır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Bunlardan maksat Muhammed ümmetidir, bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiş, Atıyye ile Süfyan da böyle demişlerdir.

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا
هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ

لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا
فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ
﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ
إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا
إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ
تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ
جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

67 – Hani Musa kavmine: "Şüphesiz Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti. Onlar da: "Bizi alaya mı alıyorsun?" demişlerdi. O da: "Ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti.

68 – Onlar da: "Rabbine dua et de onun ne olduğunu bize açıklasın?" dediler. O da: şöyle dedi: O diyor ki: "O ne çok yaşlı ne de körpe bir inektir; ikisi arasında dinç bir hayvandır". Artık size emredileni yerine getirin.

69 – Dediler: "Rabbine dua et de onun rengi ne imiş bize açıklasın". O da şöyle dedi: O diyor ki: "O, bakanlara ferahlık veren sapsarı bir inektir".

70 – Dediler: Rabbine bizim için dua et; o nedir, bize açıklasın; çünkü bizce bütün inekler birbirine benziyor. Ve biz, inşallah doğrusunu buluruz.

71 – Musa dedi: O şöyle diyor: "O, ne çifte koşulup toprağı süren ne de ekin sulayan bir inek değildir. Salmadır, onda alaca yoktur". İşte şimdi gerçeği getirdin, dediler. Onu boğazladılar. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.

Hani, Musa kavmine: "Şüphesiz Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti. Onlar da: "Bizi alaya mı alıyorsun?" demişlerdi:

İNEK BOĞAZLAMALARININ SEBEBİ

İbn Sirin, Ubeyde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsrail oğullarında kısır bir adam vardı, çocuğu olmazdı, malı da çoktu. Miraşçısı da kardeşinin oğlu idi. Kardeşinin oğlu onu öldürdü, gece onu taşıdı, başka bir kabileye götürdü, onu onlardan bir adamın kapısına koydu. Sonra sabah olunca kanını istemeğe başladı, nihayet silahlandılar, atlara binip birbirlerine gidip geldiler. Musa'ya da gelip durumu anlattılar, onlara bir inek boğazlamalarını buyurdu.

Süddi şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: İsrail oğullarında bir adam vardı, onun da bir kızı ile bir de kardeşinin fakir bir oğlu vardı. Yeğeni kızını istedi, o da kabul etmedi. Yeğeni de kızdı ve: Allah'a yemin ederim ki amcamı öldüreceğim, malını alacağım, kızını nikahlayacağım, diyetini de yiyeceğim, dedi. Amcasına geldi: İsrail oğullarından bazı tüccarlar geldiler, beraber gidelim, benim için biraz mal alalım, belki kâr ederim, dedi. Amcası onunla çıktı. O kabileye varınca genç onu öldürdü, sonra da döndü. Sabah olunca amcasına geldi, nerede olduğunu bilmiyormuş gibi onu sordu, baktı ki o kabile amcasının üzerinde toplanmışlar, onları tuttu ve: Amcamı siz öldürdünüz dedi ve ağlayıp sızlamağa, vah amcam, diye bağırmağa başladı.

Ebu'l – Aliye diyor ki: Allah'tan açıklama yapmasını isteyen o katil idi. Başkası da Hayır, kabile toplanıp Musa'ya sordular, o da onlara bir inek kesmelerini emredince: "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler.

İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai; henin, zenin zammesi ile hemzeli olarak hüzüen okumuşlardır. Hamze, İsmail, Halef – tercihli olarak – Ferra da Abdülvaris'ten rivayetle Mufaddal da, za'nın sükunu ile hüz'en okumuşlardır. Hafs da zamme ile hemzesiz okumuştur. Ebu Ali el – Farisi de Arapların başı zammalı olan bütün üç harflileri kimi ağır, kimi de hafif olarak okumuşlardır, demiştir, mesela el – usr (usür) ve el – yüsr (yüsür) gibi.

"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım": Neden alayı kabul etmedi? Çünkü alay eden cahildir, oynamaktadır. İşin Allah'tan olduğunu anlayınca: "Rabbine dua et, o nedir?" dediler. Zeccac şöyle demiştir: O nedir diye sormaları şunun içindir, çünkü onlar bir ineğin bir parçası ile vurulduğu zaman bir ölünün dirileceğini bilmiyorlardı.

Farıd: Yaşlı demektir, faradatil bakaratü fe hiye faridun denir ki yaşlı inek demektir. Bikr ise henüz doğurmayan körpe demektir.

Avan da yaşlı ile körpe arası dinç demektir. Harbün avanün denir ki ilk olmayıp ikinci olan savaşa denir.

Dediler: "Rabbine dua et de onun rengi ne imiş bize açıklasın". O da şöyle dedi: O diyor ki: "O, bakanlara ferahlık veren sapsarı bir inektir. Dediler: "Rabbine bizim için dua et; o nedir, bize açıklasın; çünkü bizce bütün inekler birbirine benziyor. Ve biz, inşallah doğrusunu buluruz, dediler:

Safra hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O sufretten gelir ki belli sarı renktir, bunu İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd, Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* O siyahtır, bunu da Hasen Basri demiştir, bunu bir grup alim reddetmiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu inek renkleri için yanlıştır; bu ancak deve sıfatı olur, mesela bairün asfar denir ki siyah demektir. Çünkü siyah deve sarıya çalar. Buna da fakıun levnüha işaret etmektedir. Araplar: Esved fakiun demez, ancak, esved halikün ve asfar fakiün, der.

Zeccac da şöyle demiştir: Fakı' aşırı sarıya sıfat olur, mesela asfar fakı' (sapsarı), ahmar kani (kan rengi, kıpkırmızı), ahdar nadır (yemyeşil), ebyad yakak (bembeyaz), esved halik (simsiyah), helekuk, decuca (kapkara) denir.

"Bakanlara ferahlık verir": Hoşlarına gider, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: O kavim zorlaştırdı, Allah da onlara zorlaştırdı. Ebu Hureyre radıyallahu anh, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer İsrail oğulları, inşallah demeselerdi, sonunda muratlarına eremezlerdi.

Muratlarına ermekte de iki görüş vardır: *Birincisi:* İnşallah o ineği buluruz, demeleridir ki bu çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* Katili buluruz demektir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

"O diyor ki: O ezilmiş bir inek değildir": Katade şöyle demiştir: Çifte koşularak ezilmiş değildir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hayvanlar için: Dabbetün zelulun denir ki, çok ezilmiş demektir. İnsanlar için de recülün zelil denir ki çok zilletli demektir.

"Toprağı sürer": İnek için müsire denir ki çifte koşulan demektir. Ferra: Okurken zelul kelimesi üzerinde durma, çünkü mana, toprağı süren bir ezilmiş inek değildir, şeklindedir. İbn Kasım da Ebu Hatim es – Sicistani'nin zelul üzerinde vakfı caiz gördüğünü hikaye etmiş, sonra onu ağır şekilde reddetmiştir. Sebep olarak da çifte koşulanın sulamada da kullanılacağını göstermiştir. Ne zaman çifte koşulursa ezilmiş olur. Ekin sulamaz demek de ekin sulamak için dolap çevirmez, demektir.

Müsellemetün (salma) demektir, bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kusursuzdur, bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Katade ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* İş yapmaz demektir, bunu da Hasen ile İbn Kuteybe demişlerdir. *Üçüncüsü:* Alacası yoktur demektir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ayakları ve gövdesi sağlamdır, demektir, bunu da Ata el – Horasani demiştir.

Şiye'ye gelince, Zeccac: Veşy lügatte bir rengin başka renge karışmasıdır, veşiytüs sevbe eşihi şiyeten ve veşyen denir ki, elbiseyi çeşitli renklere boyadım demektir, tıpkı vediytü fülanen edihi diyeten veznindedir ki diyetini verdim manasınadır. Laşiyete fiha menfi bir kelamdır, manası şöyle olur: Onda farklı renk yoktur. Ata el – Horasani de: Tek renklidir, demiştir.

"Şimdi gerçeği getirdin": Buradaki el'âne, içinde bulunduğun vakit içindir, o iki zaman arasındaki sınırdır; geçmişin sonu ve geleceğin başıdır. Hakkı getirdin: Açıkladın demektir.

"Neredeyse yapmayacaklardı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Pahalı olduğu için, bunu İbn Ka'b el – Kurazi demiştir. *İkincisi:* Katili bulmakla skandal çıkacağından korktukları için, bunu da Vehb demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: İneği bulmak için kırk sene aradılar, nihayet onu bir adamın yanında buldular, o da ancak derisi dolusu altına satmayı kabul etti. Bu; Mücahit, İkrime, Ubeyde, Vehb, İbn Zeyd, Kelbi ve Mukatil'in fiyat hakkındaki görüşleridir.

Fiyatın niçin yüksek olduğu hususunda da iki ihtimal vardır: *Birincisi:* Onlar zorlaştırdılar, Allah da onlara zorlaştırdı. *İkincisi:* Allah ineğin sahibine ikram etmek istedi. Çünkü o, ebeveynine muti birisi idi.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: İsrail oğullarında babasına muti bir genç vardı, bir adam geldi ondan bir şey almak istedi, o da ona satmak için gitti. Dükkanın anahtarının babasının yanında olduğunu hatırladı, babası ise uyuyordu, onu uyandırmadı ve müşteriyi reddetti. Müşteri de fiyatı katladı, o da babasına döndü, onu uykuda buldu, müşteriye dönüp onu reddetti. Müşteri yine fiyatı katladı, bu birkaç kere tekerrür etti. Nihayet Allah ona babasına itaat ettiği için o ineği verdi.

Vehb bin Münebbih'ten uzun bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Bir delikanlı ebeveynine çok iyi davranırdı, sırtında odun çeker, onu sattığı zaman üçte birini sadaka eder, üçte birini annesine verir, üçte birini de kendine bırakırdı. Annesi bir gün ona: Bana babandan bir inek kaldı, ben de onu Allah'ın adıyla sürüde bıraktım. Sürüye gitti-

ğin zaman onu İbrahim'in ilahının adıyla çağır, dedi. O da gitti, öyle çağırdı, inek de geldi; Allah ineği konuşturdu: Üzerime bin, dedi. O da: Annem bana bunu söylemedi, dedi. O da: Ey annesine muti delikanlı, eğer üzerime binseydin, bana gücün yetmezdi, git, eğer dağa yerinden oynamasını emretsen annene iyilik ettiğin için yerinden oynar, dedi. İneği annesine getirince annesi: Onu benim rızam ile üç yüz dinara sat, dedi. Allah bir melek gönderdi: "Bunu kaça satıyorsun?" dedi. O da: Annemin rızası ile üç yüz dinara, dedi. O da: Al sana altı yüz dinar, annene danışma, dedi. O da kabul etmedi. Annesine dönüp durumu anlattı. O da: Rızam ile altı yüz dinara sat, dedi. Melek geldi: On iki bin dinar al, annene danışma, dedi. O da kabul etmedi ve annesine dönüp durumu haber verdi. O da; Evladım, o melektir, kaça satmamı emredersin diye sor, dedi. O da ona gelip bunu dedi. O da: Ey delikanlı, senin bu ineğini İmran oğlu Musa, İsrail oğullarında öldürülecek bir ölüden dolayı satın alacak, dedi.

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ ف۪يهَاۜ وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَۚ ﴿٧٢﴾
فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰىۙ وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ
كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةًۜ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ
الْاَنْهَارُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُۜ وَاِنَّ مِنْهَا
لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

72 – Hani siz bir adam öldürmüştünüz de o hususta atışmıştınız. Allah ise gizlediğiniz şeyi açığa çıkaracaktır.

73 – Biz de: Ona bir parçası ile vurun, dedik. İşte Allah ölüleri de böyle diriltir ve belki aklınızı başınıza alırsınız diye size ayetlerini gösterir.

74 – Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı; artık onlar taş gibidir, hatta daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi vardır ki ondan nehirler fışkırır ve onlardan öyleleri de vardır ki çatlar da ondan su çıkar. Yine onlardan öyleleri vardır ki Allah korkusundan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir.

"Hani siz bir adam öldürmüştünüz": Bu ayet okunmada sonra ise de manada öncedir; çünkü ineğin kesilme emrindeki sebep adamın öldürülmesidir; buna göre sözün takdiri şöyle olur: Hani siz bir adam öldürmüş de o hususta tartışmış ve Musa'dan sormuştunuz, o da: Şüphesiz Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor, demişti. Bunun bir benzeri de şu ayettir: Allah onda (Kur'an'da eğrilik kılmadı, doğru (kıldı). *(Kehf: 1)* Şunu kastediyor: Kitabı doğru olarak indirdi, ona eğrilik koymadı. Böylece başa geleni sona bırakmış, sona geleni de başa almış oldu. Çünkü bu, Arapların adetlerindendir. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Ferezdak yuvarlak ve sert bir kayadır;
Uzadı, ona yetişemez dağkeçileri.

Maksat: Dağkeçilerinden yüksektir demek istiyor.

Şair Cerir de şöyle demiştir:

Hayal dolaştı, senden, ara sıra
Artık dön ziyaretçilerini selamla.

Hayal ara sıra dolaştı demek istiyor.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Asi kavimden hayırlıdır, şefleri,
Ey kavmim, utanın, dedi, oturan kadınlardan.

Yani: Oturan kadınlar asi kavimden daha hayırlıdır, bundan utanın demek istiyor.

İddare'tüm kelimesinin manası tartıştınız demektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. Zeccac da: İtiştiniz kakıştınız manasınadır, demiştir. Dere'tü fülanen denir ki ittim demektir. Dareytuha da müdara ettim, ona yumuşak davrandım demektir. Dereytuhu da dolandırdım demektir. Onda te dala idgam olunmuştur, çünkü mahreçleri aynıdır.

Gizlediklere şey de maktulün durumudur.

"Biz de ona bir parçası ile vurun, dedik. İşte Allah ölüleri de böyle diriltir ve belki aklınızı başınıza alırsınız diye size ayetlerini gösterir": İneği kırk yıl aradılar diyenler, bir parçasını kabrine vurdular; böyle demeyenler de, defnetmeden önce vücuduna vurdular, demişlerdir. Vurdukları parça üzerinde de altı görüş beyan edilmiştir:

Birincisi: Kıkırdağa yakın bir kemikle vurdular, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: O kemik kulak kökü kemiğidir, demiştir. Bazıları da kimin o kemiği kırılırsa asla

yaşamaz demişlerdir. Zeccac da: Kulaktaki kıkırdaktır, o kulak memesinin üzerindeki kepçedir, kulak küpesinin asıldığı yerdir, demiştir. İki kulağın arkasındaki yüksekce kemiklere de haşşavan, haşaşavan denir ki tekili huşşa' ve huşuşa'dır (kulak tozu).

İkincisi: Ona ineğin uyluğu ile vuruldu, bu da yine İbn Abbas, İkrime, Mücahit ve Katade'den rivayet edilmiştir. İkrime ile Mücahit onun sağ uyluk olduğunu söylemişlerdir.

Üçüncüsü: O kuyruktur, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: O kuyruk sokumudur, bu bedenin dayandığı ve ondan bittiği kemiktir, Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: O dildir, bunu da Dahhak demiştir.

Sözde kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Biz: Ona bir parçası ile vurun ki dirilsin, dedik. Onlar da vurunca dirildi, ayağa kalkıp katilini haber verdi.

Katil hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kardeşinin oğullarıdır, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Amcasının iki oğludur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu iki görüş katilin birden çok olduğunu gösterir. *Üçüncüsü:* Kardeşinin oğludur, bunu da Süddi – şeyhlerinden – ve Ubeyde demişlerdir. *Dördüncüsü:* Kardeşidir, bunu da Abdurrahman bin Zeyd demiştir.

"İşte Allah ölüleri de böyle diriltir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Musa kavmine hitaptır. *İkincisi:* Kureyş müşriklerinedir. Onlar öldükten sonra dirilmeyi inkar edince, ehl-i kitaba uygun bir cevap verdi. Ebu Ubeyde: Ayetleri, acayipleridir, demiştir.

Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı; artık onlar taş gibidir, hatta daha da serttir. Çünkü taşlardan öylesi vardır ki ondan nehirler fışkırır ve onlardan öyleleri vardır ki çatlar da ondan su çıkar. Yine onlardan öyleleri vardır ki Allah korkusundan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir:

Sonra kalpleriniz katılaştı: İbrahim bin Seriy şöyle demiştir: Kaset, lügatte kalınlaşmak, kurumak manasınadır. Kalbin katılaşması da ondaki yumuşaklığın, rahmetin ve huşuun gitmesidir. Kasi ile asi çok sert demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kaset, aset, atet birdir, kurumak manasınadır.

Burada (za ile) işaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bütün İsrail oğullarıdır. *İkincisi:* Katildir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onu öldürenler, maktul katilin ismini verince: Vallahi biz

öldürmedik, dediler. Zalike'nin kâf'ı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ölülerin diriltilmesine işarettir, o zaman hitap bütün İsrail oğullarına olur. *İkincisi:* Maktulün sözünedir, o zaman hitap katile olur, bu ikisini müfessirler demişlerdir. *Üçüncüsü:* Ayetlerde geçen maymunlara ve domuzlara çevrilme, dağın kaldırılması, suyun fışkırması ve maktulün diriltilmesidir, bunu da Zeccac demiştir.

"Ev" edatı hakkında da birtakım görüşler vardır, bunlar da ev kesayyibin'de geçenlerle aynıdır.

"Taşlardan öyleleri vardır ki onlardan nehirler fışkırır": Mücahit şöyle demiştir: Suyun fışkırdığı, çatlayıp da içinden su çıkan veya dağ başından yuvarlanan her taş bunu Allah'ın korkusundan yapar.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ
يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75 – Size inanmalarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir grup Allah kelamını dinler, sonra da onu kavramalarının ardından bilerek değiştirirlerdi.

"Size inanmalarını mı umuyorsunuz?": Bu ayette muhatapların kimler olduğu hususunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O özellikle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demiştir. *İkincisi:* Onlar mü'minlerdir, takdiri şöyledir: Peygamberinizi tasdik edeceklerini mi umuyorsunuz? Bunu da Ebu'l – Aliye ile Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar ensardır, çünkü onlar Müslüman olunca Yahudilerin de Müslüman olmalarını istediler, çünkü sütkardeş idiler, bunu da Nakkaş demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Efetetmaunedeki elif haber alma elifidir, sanki onların imanından ümit kesmiş gibi olurlar.

Allah'ın kelamını dinlemelerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Tevrat'ı okudular, sonra da onu değiştirdiler, bu Mücahit, Süddi ve diğerlerinin görüşüdür. Bu durumda Allah'ın kelamını dinlemeleri peygamberlerin tebliği ile değiştirmeleri de içindekileri bozmaları ile olur. *İkincisi:* Onlar Musa'nın seçtiği yetmiş kişidir, Allah'ın kelamını Tur dağının yanında doğrudan dinlediler. Kavimlerine gelip: Musa bize şöyle şöyle dedi, sonunda da: Eğer sizi men ettiğim şeyleri terk etmeye gücünüz yetmezse elinizden geldiği kadarını yapın, dedi dediler. Bu da Mukatil'in görüşüdür ki doğru olan birincisidir. Bazı ilim adamları bu görüşü şiddetle reddettiler, onlardan

biri de Nevadirü'l – Usul kitabının sahibi Tirmizi'dir ki şöyle demiştir: Allah ile özel olarak konuşan bir tek Musa'dır. O zaman diğerlerinden ne fark kalır? Tirmizi, bunları Kelbi'nin rivayet ettiği şeylerden saydı, o yalancı biri idi.

Kavramak da dinleyip anlamak manasınadır.

Bilerek: İfadesinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar onu değiştirdiklerini biliyorlardı. *İkincisi:* Onlar onu değiştirmenin azabını biliyorlardı.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا
بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ
لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾

أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

76 – İman edenlerle karşılaştıkları zaman: Biz de iman ettik, derler. Kimileri kimileri ile baş başa kaldıkları zaman da: "Allah'ın size açtıklarını Rabbinizin yanında aleyhinize delil olarak ileri sürmeleri için mi söylüyorsunuz? Aklınız ermiyor mu?" derler.

77 – Allah'ın onların gizlediklerini ve açıkladıklarını bildiğini bilmiyorlar mı?

"İman edenlerle karşılaştıkları zaman": Bu ayet, bir grup Yahudi hakkında indi, bunlar Peygamber ve mü'minlerle karşılaştıkları zaman: Biz de iman ettik, derler, birbirleriyle baş başa kaldıkları zaman da: "Allah'ın size bildirdiklerini onlara mı söylüyorsunuz?" derlerdi. Bu; İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade, Ata el – Horasani, İbn Zeyd ve Mukatil'in görüşleridir.

"Allah'ın size açtıklarını": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Size verdiği hükümleri demektir. Açmak hüküm vermektir, "Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında hüküm ver *(A'raf: 89)* ayeti de böyledir. Süddi, şeyhlerinden rivayetle şöyle demiştir: Yahudilerden birtakım insanlar iman etmişlerdi, bunlar ne için azaba duçar olduklarını mü'minlere anlatırlardı. Birbirlerine: Allah'ın size açtığı azabı onlara mı söylüyorsunuz? Sonra, biz Allah nazarında sizden daha sevgiliyiz, sizden daha kıymetliyiz, dediler. *İkincisi:* Bunun manası, Allah'ın size öğrettiklerini demektir. İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Katade şöyle

demişlerdir: Allah'ın onlara açtığı şey, Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatları ile ilgili şeylerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Müslüman, Yahudi müttefiğine veya sütkardeşine rastlar, ona: "Siz kitabınızda Muhammed'i görüyor musunuz?" derdi. Onlar da: Evet, o, gerçek peygamberdir, derlerdi. Ka'b bin el – Eşref ve diğerleri bunu işittiler, Yahudilere gizlice: "Allah'ın size açtıklarını yani Tevrat'ta Muhammed'le ilgili indirdiği şeyleri onlara mı anlatıyorsunuz? Onun peygamber olduğunu itiraf etmekle Rabbinizin katında sizinle tartışmalarını mı istiyorsunuz? Bunun aleyhinize bir delil olduğunu bilmiyor musunuz?" dediler.

"Rabbinizin katında": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Rabbinizin verdiği hükümde demektir, mesela "onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir *(Nur: 13)* ayetinde olduğu gibi. *İkincisi:* Bundan kıyamet gününü kastetmiştir.

وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78 – Onlardan kimileri ümmidir; bazı kuruntulardan başka kitabı bilmezler. Onlar yalnız zanda bulunurlar.

"Onlardan kimileri ümmidir": Yani Yahudilerden. Ümmi okuyup yazması olmayan demektir. Bunu Mücahit demiştir. Ona ümmi denilmesi hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü o yaratıldığı gibi kalmış yazı öğrenmemiştir, o cibilletinin üzerinde durmaktadır, bunu Zeccac demiştir. *İkincisi:* O anasına nispet edilmiştir, çünkü yazma erkeklerde idi, kadınlarda değildi. Şöyle de denilmiştir: Çünkü o anasından doğduğu gibi durmaktadır.

"Kitabı bilmezler": Katade: Onda olan şeyleri bilmezler, demiştir.

"Bazı kuruntulardan başka": Cumhur buradaki emaniy kelimesini ye'nin şeddesi ile okurlar; Hasen ile Ebu Cafer de ye'yi şeddesiz okurlar. Bütün emanileri odur *(Bakara: 111)*; ne sizin ne de ehl-i kitabın emanisi değildir *(Nisa: 123)*; onun ümniyyesinde *(Hac: 52)*, sizi emaniler aldattı *(Hadid: 14)* ayetlerinde emanihim kelimesinde ye şeddesiz ve he kesre iledir. Emaniyye'nin ye'sinin fethalı olduğunda ise ihtilaf yoktur.

Bu kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar yalanlardır, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bazı emanilerden (kuruntulardan) başka: Ağızlarıyla söyledikleri bazı yalan sözden başka. Bu Mücahid'in de görüşüdür, Ferra'nın da

tercihidir. Ferra şöyle demiştir: Bir Arap henüz sakalı çıkan oğluna: "Ehaza şeyün reveytehu em şeyün temenneytehu demiştir ki bu, rivayet ettiğin mi veya uydurduğun bir söz mü?" demiştir.

İkincisi: Emani okumak manasınadır, o zaman: Kitabı anlamazlar, sadece kendilerine okunanı dinlemekle yetinirler demek olur. Şair şöyle demiştir:

Allah'ın kitabını ilk gecede okudu,
Davud'un Zebur'unu da ağır ağır okudu.

Bu, Kisai ile Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: Onlar Allah'tan temenni ettikleri şeylerdir, bunu da Katade demiştir.

"Onlar yalnız zanda bulunurlar": Mukatil: Yakin üzerinde değiller; reisleri yalan söylese de doğru söylese de ona tabi olurlar, demiştir.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ
يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79 – Kitabı elleriyle yazıp, sonra da onunla az bir paha almaları için, bu, Allah katındandır, diyenlere yazıklar olsun. Elleriyle yazdıkları şeyden dolayı onlara yazıklar olsun ve kazandıkları şeyden dolayı da onlara yazıklar olsun.

"Kitabı elleriyle yazıp, sonra da onunla az bir paha almaları için, bu, Allah katındandır, diyenlere yazıklar olsun. Elleriyle yazdıkları şeylerden dolayı onlara yazıklar olsun ve kazandıkları şeyden dolayı da onlara yazıklar olsun":

Bu ayet, Tevrat'ı değiştirip ve içindeki Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarını kaldıran ehl-i kitap hakkında nazil olmuştur. Bu İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd ve Süfyan'ın görüşleridir. Yazıklar olsun diye tercüme edilen veyl kelimesine gelince, Ebu Said el – Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Veyl; cehennemde bir deredir ki ona kafir yuvarlanır da yetmiş yıldan önce dibine varamaz.[6] Zeccac da şöyle demiştir:

6 – Tirmizi, Tefsirü sure 21, bab 1; Ahmed, Müsned, 3/75.

Veyl Arapların tehlikeye düşen herkes için dediği ve kullandığı bir kelimedir. Aslı lügatte azap ve helak manasınadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Veyl'in manası azabın meşakkati demektir. Aslının: Vey lifülanin'den geldiği söylenir ki, filan üzüldü demektir. İki harf halinde çok kullanılınca lam vava bitiştirilip bir kelime oldu. Sonra da fülanın başına bir lam getirildi. Ferra'nın tercihi budur. Burada kitap da Tevrat'tır. Eller kelimesi ise tekit için getirilmiştir. Az paha da: Fani dünyalıklardır.

Kazandıkları şeyler: Bu hususta da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yazdıklarına karşılık olarak aldıklarıdır. *İkincisi:* Yaptıkları işlerin günahıdır.

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ
أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ
عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ
بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

80 – Dediler ki: Bize ateş ancak sayılı günlerde dokunur. De ki: Allah katında bir söz mü aldınız? Ki Allah asla sözünden caymaz. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?

81 – Hayır, kim bir kötülük kazanır ve suçu onu kuşatırsa, işte onlar cehennemin dostlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

82 – İman edip iyi ameller işleyenler ise, işte onlar cennetin dostlarıdır. Onlar da orada ebedi kalacaklardır.

Dediler ki: Bize ateş ancak sayılı günlerde dokunur: Bunlar Yahudilerdir. Bu günlerle ne kastettikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birinci görüş: Onlar kırk günü kastetmişlerdir, bunu İbn Abbas, İkrime, Ebu'l – Aliye, Katade ve Süddi demişlerdir.

Neden kırk olarak takdir ettiler? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şöyle dediler: Cehennemin iki ucu arasında kırk

senelik yol vardır, biz de her yıllık mesafeyi bir günde katederiz, sonra da azap biter, cehennem de yok olur. Bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Onlar şöyle dediler: Rabbimiz bir hususta bizi azarladı; bize kırk gün azap edeceğine yemin etti. Sonra da bizi cennete koyacaktır. Bu nedenle bize ateş, yemini yerine gelsin diye ancak kırk gün dokunacaktır. Bu görüş Hasen ile Ebu'l – Aliye'ye aittir.

Üçüncüsü: Bu sayı buzağıya taptıkları günlerin karşılığıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkinci görüş: Bu sayılı günler yedidir, zira onlara göre dünyanın ömrü yedi bin yıldır. İnsanlar her bin sene için bir dünya günü azap görecekler, sonra azap kesilecek. Bunu da İbn Abbas demiştir.

"De ki: Allah katından söz mü aldınız?": Yani Allah size ancak bu kadar azap edeceğine dair söz mü verdi?

"Hayır, kim bir kötülük kazanır": Bela (hayır), naam (evet) gibidir, ancak bela olumsuza cevap, naam ise olumluya cevap içindir. Ferra şöyle demiştir: Bir adam arkadaşına: Maleke aleyye şeyün der de, ötekisi de, naam derse, onda bir şeyi olmadığını tasdik etmiş olur. Eğer bela (hayır) derse, sözünü reddetmiş olur. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden bela inkarda kullanılmıştır? Çünkü o inkardan kabule dönmek içindir, o bel gibidir, bel ise inkardan sonra gelir. Mesela, makame ehuke, bel ebuke denir. Bir adam bir adama: "Ela tekumu?" dese, o da bela dese, kalkacağım demek olur. Bel'e elifin ilave edilip de bela denmesi üzerinde vakfın daha güzel olması içindir. Çünkü bel diye vakfederse, daha konuşacağı akla gelir, onun için mutahataptan bu kuruntuyu kaldırmak maksadıyla elif ilave edilmiştir.

Bela men kesebe seyyieten, bel men kesebe seyyieten manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Bela, onların: Bize ateş ancak belli günlerde dokunur iddialarını ret içindir. Burada kötülük; İbn Abbas, İkrime, Ebu Vail, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade ve Mukatil'e göre şirk manasınadır.

"Suçu onu kuşatırsa": Sararsa, çevrelerse demektir. Nafi, cemi sigasıyla hatîâtuhu okumuştur. İkrime de: Tövbe etmeden ölürse demiştir. Ebu Vail de: Hatîe şirkin sıfatıdır, demiştir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Mana ya şöyle olur: Kötülüğü iyiliğini kuşatırsa, yani onu yok ederse, çünkü kuşatan kuşatılandan daha çoktur. O zaman şu ayetler gibi olur: Gerçekten cehennem kafirleri kuşatıcıdır *(Tevbe: 49)*; duvarları onları kuşattı. *(Kehf: 29)* Yahutta kuşatmanın manası helak etti olur, mesela "meğer ki kuşatılasınız (helak olasınız) *(Yusuf: 66)* ayetinde olduğu gibi.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ
إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ
وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83 – Hani İsrail oğullarından: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin; anaya babaya, akrabalara, yetimlere, yoksullara iyilik edin, insanlara güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin" diye kesin söz almıştık. Sonra içinizden pek azı hariç yüz çevirerek arka döndünüz.

Hani İsrail oğullarından kesin söz almıştık: Bu kesin söz onlardan Tevrat'ta alınmıştır.

Lata'büdune; Asım, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hitap sigası ile te'li okumuşlar; İbn Kesir, Hamze ve Kisai de, onlardan haber manasına ye ile okumuşlardır.

"Anaya babaya iyilik": Yani babalarına ve atalarına hayır yapmalarını tavsiye ettik. Ferra şöyle demiştir: Araplar: Usiyke bihi hayren derler ki, manası, âmuruke en tefale bihi hayren (ona iyilik etmeni emrederim) demektir. Sonra "en" atıldı, hayır kelimesi vasiyet ve emre bitişti. Şair de şöyle demiştir:

Dehma'ya şaştım, bizi şikayet ederken,
Dehma'nın babasından şaştım, bize vasiyet ederken,
Ona iyilik etmemizi, sanki biz ona haksızlık etmişiz!

Ana babaya iyilik, onlara itaat etmektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Elbiseni silkme, sonra onlara tozu gider. Hazreti Aişe de şöyle demiştir: Babasına sert bakan ona isyan etmiştir. Urve de şöyle demiştir: Onların sevdiği hiçbir şeyi onlardan esirgeme!

Akrabalara: Yani onlara sıla-i rahim yapan diye vasiyet ettik.

Yetama (yetimler) kelimesi ise çoğul olup tekili yetimdir. Asmai şöyle demiştir: İnsanlarda yetim babası olmayandır, insanlardan başkasında ise anası olmayandır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Salep şöyle dedi: Arapça'da yetm kelimesi teklik anlamındadır, çocuğa yetim denmesi de babasından ayrı kaldığı içindir. Bize şöyle bir şiir okudular:

Ey Fatıme, ben öleceğim, bunu iyi bil,
Telaş etme, bütün kadınlar yetimdir.

Şöyle demiştir: Bu beyitte yetim ve yeim şeklinde iki rivayet vardır. Ye ile yetim diyen, bütün kadınlar zayıftır, yalnızdır, demek istemiştir. Yeim rivayet eden de: Bütün kadınların kocaları ölür demek istemiştir. Ve şöyle demiştir: Bize İbnu'l – A'rabi şöyle bir beyt okudu:

Üç sevgi vardır: İlişki sevgisi,
Yağcılık sevgisi ve ölümüne sevgi.

Salep diyor ki: Bize daha fazla söyle dedik, o da: Ev yetimdir, yani yalnızdır dedi. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum, dedi ki: Bir çocuk buluğ çağına varınca artık ona yetim denmez. Fi'lin çekimi şöyledir: Yetüme yeytümü yütmen ve yetemen, yetimin çoğulu da yetama ve eytam gelir. Araplara göre her yalnız erkek yetim ve her yalnız kadın yetimedir. Demiştir ki: Yütm kelimesi aslında gaflet manasınadır, yetime böyle denmesi, iyiliğinden gafil kalınmasındandır. Kadın da evlenmediği sürece yetimedir, evlendiği zaman ona artık yetim denmez. Ondan yetimlik hiçbir zaman gitmez diyenler de olmuştur. Ebu Amr da şöyle demiştir: Yetm gecikmek manasınadır, yetim de bundan alınmıştır, çünkü ona iyilik gecikir. Miskinlere (yoksullara): Mesakin de miskinin çoğuludur, bu da sükundan alınmıştır, sanki fakirlik onu sükuna itmiştir.

"Kulu linnasi hüsnen": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, Asım ve İbn Amir ha'nın zammesi ve hafif olarak (sin'in sükunu ile) hüsnen; Hamze ile Kisai de, hanın fethi ve ağır olarak (hareke ile) hasenen okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim hüsnen okursa, hasenen okumak da caizdir, mesela buhl ve bahal, rüşd ve reşed gibi. Bu, isimlerde olduğu gibi sıfatlarda da gelmiştir, baksanıza, onlar: Urb ve arab derler. Hüsn'ün küfr, şükr ve şuğl gibi masdar olması da caizdir. Muzafı hazfedilmiştir, sanki kulu lehu kavlen za husnin demiş gibi olur. Kim de hasenen okursa takdiri şöyle olur: Kulu linnasi kavlen hasenen, o zaman mevsuf hazfedilmiş olur.

Bununla kim muhatap olduğu hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, İbn Cüreyc demiştir. Manası da: Peygamberin sıfatını tasdik ve beyan edin demek olur.

İkincisi: Onlar Muhammed ümmetidir. Ebu'l–Aliye de: İnsanlara iyi konuşun demiştir. Muhammed bin Ali bin el – Hüseyn de: Onlarla size demelerini istediğiniz sözlerle konuşun, demiştir. Bir topluluk da

şöyle demiştir: Bundan maksat kafirleri İslam'a davet ederken onlara toleranslı davranmaktır. Buna göre bu ayet, kılıç ayeti ile neshedilmiş olur.

"Sonra yüz çevirdiniz": Yani yan çizdiniz. Ancak içinizden pek azı hariç: Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Tevrat'ı değiştirmeyen ilkleridir. *İkincisi:* Onlar kendi zamanında Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edenlerdir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾
ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ
مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ
يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ
اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَٓاءُ
مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

84 – Hani kanlarınızı akıtmayın, kendinizi yurtlarınızdan çıkarmayın diye kesin söz almıştık. Sonra şahitlik edip durduğunuz halde bunu inkar ettiniz.

85 – Sonra sizler o kimselersiniz ki, kendilerinizi öldürüyor ve içinizden bir grubu onlara karşı günah ve düşmanlıkla tezahürat ederek yurtlarından çıkarıyorsunuz. Size esir olarak gelirlerse onlarla fidyeleşiyorsunuz. Halbuki onların çıkarılması size haram edilmiştir. Kitabın bir kısmına inanıyor, bir kısmına inanmıyor musunuz? İçinizden bunu yapanların cezası dünya hayatında rüsvaylıktan başkası değildir. Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine döndürülürler. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

"Hani kanlarınızı akıtmayın diye sizden kesin söz almıştık": Yani kiminiz kiminizin kanını akıtmasın, bazınız bazınızı yurdundan çıkarmasın diye. İbn Abbas şöyle demiştir: Sonra o gün sözü ikrar

ettiniz, bugün ise ona şahitlik ediyorsunuz. Buna göre ikrar, geçmişlerine yönelik, şahitlik de yerlerine geçeceklere yöneliktir. Sonra sizler o kişilersiniz ki kendilerinizi öldürüyorsunuz: Yani bazınız bazınızı öldürüyor. Süddi, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Kurayzalılar Evslilerin müttefiği idi, Nadiyrler de Hazrec'in müttefiği idiler. Onlar Semir savaşında çarpışıyorlardı; Kurayza oğulları müttefikleri ile Nadiyr ve müttefiklerine karşı savaşırlardı. Nadiyrler de Kurayzalılara ve müttefiklerine karşı savaşırlardı. Onları mağlup eder, yurtlarını harap eder ve oradan çıkarırlardı. Bir adam her iki gruptan esir aldığı zaman, onun için mal toplar, fidyesini verirlerdi. Araplar da onları ayıplar ve: "Onlarla nasıl savaşıyor ve fidyesini veriyorsunuz?" derlerdi. Onlar da: Biz fidye vermekle emrolunduk, onları öldürmek bize haram kılındı, derlerdi. Araplar da: "Öyleyse onlarla niçin savaşıyorsunuz?" derlerdi, onlar da: Müttefiklerimizin hor olmalarından utanıyoruz, derlerdi. İşte Allah Teala onları ayıpladı ve:

"Sonra sizler öyle kimselersiniz ki kendilerinizi öldürüyor ve bir bölüğü yurtlarından çıkarıyorsunuz... Siz kitabın bir kısmına inanıyor ve bir kısmına inanmıyor musunuz?" dedi. Bir kısmına inanmaları esirlerin fidyelerini vermeleridir, inanmamaları da, birbirlerini öldürmeleridir.

"Tezaherune": Asım ile Kisai: Tezaherune, Tahrim suresinde (ayet: 4): Tezahera şeklinde zı'yı şeddesiz; İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir de, zı'nın şeddesi ve elifle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim zı'nın şeddesi ile tezzaherune okursa, teyi zıya idgam eder, çünkü mahreçleri yakındır, o nedenle idgamla hafiflemiş olur. Kim de şeddesiz olarak tazaherune okursa, ötekilerin idgam ettiği teyi atar, böylece hazfle hafiflemiş olur. İbn Kesir'in idgam ettiği te, işte o, Asım'ın hazfettiği te'dir. Hasen ile Ebu Cafer'den de zının şeddesi ve elifsiz olarak tezzaherune okudukları rivayet edilmiştir. Tezahürat ise yardımlaşmaktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı zahr (sırt)dan gelir, sanki tazahürat biribirine sırt verme gibi olur, kuvvet kazanırlar, birbirlerine dayanırlar. Mukatil de: İsm günah manasına, udvan da zulümdür, demiştir.

"Size esir olarak gelirlerse onlarla fidyeleşirsiniz": Esir lafzının aslı bağlamaktır. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir üsara, A'meş ile Hamze de esra okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar esiri üsara, Necidliler de çoğunlukla esra olarak cemilerler. Beriki Arapçada daha kaliteli olandır. Çünkü şunun gibi olur: Cerih ve cerha, sari' ve sar'a. Asmai, Ebu Amr'den şöyle dediğini rivayet

etmiştir: Üsara elleri bağlı olandır, esra ise ellerinde olmakla beraber bağlı olmayandır. Zeccac şöyle demiştir: Fa'la vezni insanların bedenen ve aklen maruz kaldıkları her şey için kullanılır, mesela halik ve helkâ, marîd ve marda, ahmak ve hamka, sekran ve sekra derler. Kim üsara okursa cem'i cem etmiş olur: Esir – esra – üsara, der, son kelime cem'in cim'i olmuş olur.

"Tüfaduhum": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, tefduhum; Nafi, Asım ve Kisai de elifle tüfaduhum okumuşlardır. Müfadat bir şey verip yerine başka bir şey almaktır.

"Kitabın bir kısmına mı inanıyorsunuz?": Bu, esirleri salıvermektir. "Bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?": Bu da yurttan çıkarmak ve öldürmektir. Mücahit şöyle demiştir: Başkasının elindekinin fidyesini verir ve onu bizzat sen öldürürsün, demiştir.

Rüsvaylığın ne manaya geldiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cizyedir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Kurayzalıların öldürülüp Nadiyrlilerin sürülmesidir, bunu da Mukatil demiştir.

أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ
فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ
اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا
جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا
كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

86 – İşte onlar o kimselerdir ki ahirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır. Artık onların azabı hafifletilmez ve onlara yardım da edilmez.

"İşte onlar o kimselerdir ki ahirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Yahudilerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar ahiretlerini dünya matahına satanlardır

87 – Andolsun ki Musa'ya kitabı verdik ve ondan sonra peygamberleri birbirinin ardından gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik ve onu Ruhu'l – Kuds ile destekledik. Demek ne

zaman size bir peygamber hoşunuza gitmeyen bir şey getirirse, kibirlenmek isteyeceksiniz. Kimilerini yalanladınız, kimilerini de öldürüyorsunuz.

"Musa'ya kitabı verdik": Maksat Tevrat'tır. Kaffeyna: Arkadan göndermek manasınadır. İbn Kuteybe, bunun kafa'dan geldiğini söylemiştir. Kafevtürrecüle denir ki arkasından gittim demektir. Beyyinat ise açık mucizelerdir, mesela gözsüzü ve alaca hastalığını iyi etmek gibi. Eyyednahü de: Takviye ettik, destekledik, demektir. Eyd kuvvet manasınadır.

Ruhu'l – Kuds üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Cebrail'dir, kuds temizlik manasınadır. Bu, İbn Abbas, Katade, Dahhak, Süddi ve diğerlerinin görüşüdür. İbn Kesir: Dal'ın sükunu ile ruhul kuds okurdu. Ebu Ali de şöyle demiştir: Harekeli de sükun da iki güzel lügattir, mesela: Unuk ve unk, tunub ve tunb denildiği gibi.

Onunla desteklenmesi hakkında da üç görüş vardır, bunları da Zeccac söylemiştir: *Birincisi:* Onunla desteklenmiştir ki delilini ve din işlerini açığa çıkarsın. *İkincisi:* Kendini öldürmek isteyen İsrail oğullarını def etsin. *Üçüncüsü:* Bütün hallerinde onunla desteklenmiştir.

İkincisi: O, okuyarak ölüleri dirilttiği isimdir, bunu Dahhak, İbn Ababs'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İncil'dir, bunu İbn Zeyd demiştir:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88 – Kalplerimiz perdelidir, dediler. Bilakis küfürleri yüzünden Allah onlara lanet etmiştir. Ne kadar da az iman ediyorlar.

"Kalplerimiz perdelidir (kulubuna ğulf), dediler": Cumhur-ı kurra lam'ın sükunu ile okudular, içlerinde Hasen'in de olduğu bir grup ile İbn Muhaysın da zammı ile okudular. Zeccac da şöyle demiştir: Kim lam'ın sükunu ile ğulf okursa manası, kılıflıdır, demektir. Sanki onlar kalplerimiz kapların içindedir demiş olurlar. Kim de lamın zammı ile ğuluf okursa o da ğilafın çoğuludur, sanki, kalplerimiz ilimlerin kaplarıdır demiş olurlar. İlimlerin kapları olduğu halde neden anlamıyorlar? Birinciye göre ondan (Musa'nın sözünden) yüz çevirdiklerini kastediyorlar, sanki bir şey anlamıyoruz, diyorlar. İkinciye göre de, eğer sözün hak olsa idi onu kalplerimiz kabul ederdi, diyorlar.

Ne de az iman ediyorlar: Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlardan iman edenler azdır, bunu İbn Abbas ile Katade demişlerdir. *İkincisi:* mana şöyledir: İnandıkları şey azdır. Ma'mer de şöyle demiştir: Ellerindeki şeylerin azına iman eder, çoğunu inkar ederler. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Ne aza ne de çoğa iman ederler. Bunu da İbn Enbari demiştir. Ve şöyle demiştir: Bu, Arapların şu sözleri gibidir: Kallema raeytü misle hazerrecüli (bu adam gibisini az gördüm) derler ki, onun gibisini görmedim demektir. *Dördüncüsü:* Az bir zaman iman ederler, mesela şu ayette olduğu gibi: Mü'minlere indirilen şeylere gündüz boyu iman edin. *(Al-i İmran: 72)* Bunu da İbn Enbari demiştir. *Beşincisi:* Mana şöyledir: Onların imanları azdır, bunu da İbn Cerir Taberi zikretmiştir. "Ma" edatı ise içine her şeyi alır, sonra arkasından bir şey zikredilerek geneli tahsis eder.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ
وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ
مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ٨٩
بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ٩٠

89 – Onlara Allah katından yanlarındakini tasdik edici bir kitap geldiği zaman – ki daha önce kafirlere karşı fetih istiyorlardı – tanıdıkları şey onlara gelince, onu inkar ettiler. Allah'ın laneti kafirlerin üzerine olsun.

90 – Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini inkar ederek kendilerini satmaları ne kötü bir şeydir. Böylece gazap üstüne gazaba çarpıldılar. Kafirler için aşağılayıcı bir azap vardır.

"Onlara Allah katından bir kitap gelince": Yani Kur'an, demektir. Fetih istemeleri de yardım istemeleridir. Yahudiler müşriklerle savaştıkları zaman Allah'ın nebisi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ismi ile yardım isterlerdi.

"Kendilerini sattıkları şey ne kötüdür": Bi'se, bütün kötülükleri içine alan bir kelimedir, zıttı da ni'me'dir. İşterev satmak manasınadır. Ona karşılık aldıkları şey de az bir dünyalıktır.

Bağy kıskanmak manasınadır, kelamın manası da, Allah'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e indirdiklerini kıskandıkları için kafir oldular demektir.

"Gazap üstüne gazaba çarpıldılar": Bunda beş görüş vardır: *Birincisi:* İlk gazap buzağıya taptıkları içindir, ikincisi de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkarlarındandır. Bunu da Süddi, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan nakletmiştir. *İkincisi:* Birincisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar ettikleri içindir, ikincisi, Cebrail'e düşmanlık ettikleri içindir. *Üçüncüsü: Birincisi:* Allah'ın eli bağlıdır, dedikleri zaman (105 – Maide: 64), *İkincisi:* Allah'ın nebisini yalanladıkları zaman. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ferra da bunu tercih etmiştir. *Dördüncüsü:* Birincisi İsa'yı ve İncil'i inkar ettikleri için, ikincisi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'ı inkar ettikleri için. Bunu da Hasen, Şabi, İkrime, Ebu'l – Aliye, Katade ve Mukatil demişlerdir. *Beşincisi:* Birincisi Tevrat'ı değiştirdikleri için, ikincisi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar ettikleri için. Mühin de aşağılayıcı demektir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ
عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

91 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine iman edin" denildiği zaman, "biz, bize indirilene iman ederiz" derler; onun ötesindekini inkar ederler. Halbuki o haktır ve yanlarındakini tasdik edicidir. De ki: Eğer mü'minler iseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürdünüz?

"Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin denildiği zaman": Yani Kur'an'a demektir. Onlar: Biz bize indirilene iman ederiz, derler: Yani Tevrat'a.

"Onun ötesindekini inkar ederler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ondan maadasını demektir, şu ayet de böyledir: Onun öte-

sindekini size helal kıldı. *(Nisa: 24)* Bunu Ferra ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Kendilerine indirilenden sonrasını, bunu da Zeccac demiştir.

Halbuki o haktır: O zamiri ötesindekilere racidir.

Öyleyse Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyorsunuz? Bu, "bize indirilene" cevaptır. Öldürüyorsunuz: Öldürdünüz yerinde kullanılmıştır, gelecek zaman geçmiş zaman yerine konulmuştur, çünkü akıl ondan başkasına gitmez, bu hususta şu beyti delil getirdiler:

Hutay'a Rabbinin huzuruna çıkınca şahitlik etti:
Velid çok mazurdur, diye.

Şahitlik eder, demek istemiştir.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى
بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ
﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ
خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا
وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

92 – Andolsun ki Musa size mucizelerle geldi, sonra onun ardından nefislerinize zulmederek buzağıyı ilah edindiniz.

93 – Bir vakitler sizden teminatlı söz almış ve Tur'u tepenize kaldırmıştık. Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve dinleyin. Onlarsa: Dinledik, isyan ettik, dediler. İnkarları yüzünden kalplerine buzağıya tapma tutkusu sızdırıldı. De ki: Eğer mü'minler idiyseniz imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür!

Andolsun ki Musa size mucizelerle geldi: Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar Tevrat levhalarındaki helal ve haramlardır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Dokuz mucizedir, bunu da Mukatil demiştir.

Ba'dihi'deki he zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Musa'ya racidir, manası: Onun dağa gitmesinin ardından demek olur, bunu da İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Gelmeye racidir, çünkü "size geldi" fi'li gelmeyi gösterir. Onların buzağıya ibadetle-

rinden bahsedilmesinde onların: "Bize indirilene iman ederiz" sözlerini yalanlama vardır.

"Dinledik ve isyan ettik": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar dağa baktıkları zaman: Dinledik ve itaat ettik; kitaba baktıkları zaman da: Dinledik ve isyan ettik, derlerdi.

"Kalplerine buzağıya tapma sızdırıldı": Yani buzağıya tapma sevgisi sızdırıldı demektir, bu durumda sevgi olan muzaf hazfedilmiş ve muzafunileyh onun yerine geçirilmiştir, örneğin şu ayetlerde olduğu gibi: Hac bilinen aylardır *(Bakara: 197)*; hacılara su vermeyi şöyle mi saydınız?" *(Tevbe: 19)*; Köye sor *(Yusuf: 82)*; o zaman sana hayatın iki katını tattırırız *(İsra: 75)*, yani hayat azabının demektir. Kiliseler, havralar ve namazlar yıkılırdı *(Hac: 40)*, yani namaz kılınan evler; bilakis gecenin ve gündüzün tuzağı *(Sebe': 30)*, yani onlarda yapılan tuzaklar; meclisini çağırsın *(Alak: 17)*, yani meclis üyelerini demektir.

Şairin şu sözü de bu kabildendir:

Haber aldığıma göre senden sonra savaş ateşi yakılmış
Ve ey Küleyb, senden sonra meclis birbirine sövmüşler.

Yani meclistekiler demektir. Bir başkası da şöyle demiştir:

Ölümlerin en kötüsü ailesinin arasındaki ölüdür.

Yani, ölümlerin en kötüsü ailesi arasındaki ölünün ölmesidir demektir.

"De ki: İmanınızın size emrettiği şey ne kötüdür": Yani elçileri inkar etmeniz, peygamberleri haksız yere öldürmeniz ve doğruyu gizlemeniz, demektir.

"Eğer mü'minler iseniz: "İn" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O inkar manasınadır, o zaman mana şöyle olur: Siz Allah'a isyan etmek ve buzağıya tapmakla mü'minler değilsiniz. *İkincisi:* "İn"in şart edatı olup makabline muallak olmasıdır, o zaman da mana şöyle olur: Eğer mü'minler iseniz, size buzağıya tapmayı ve peygamberleri öldürmeyi emreden iman ne kötü imandır! Bu iki görüş İbn Enbari'ye aittir.

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ
النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ
اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا
يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ
مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

94 – De ki: Eğer ahiret yurdu başkalarına değil de Allah katında sadece size has ise, eğer doğru kimseler iseniz, ölümü isteyin.

95 – Bunu önceden elleriyle gönderdikleri şey yüzünden asla temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir.

96 – Elbette onları hayata karşı insanların en hırslıları olarak bulursun. Müşriklerden de bazıları bin yıl yaşatılmasını ister. Halbuki ona o ömrün verilmesi onu azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah onların yaptıklarını görmektedir.

"De ki: Eğer ahiret yurdu size has ise": Yahudiler şöyle iddia ederlerdi: Allah Teala cenneti sadece İsrail ve oğulları için yaratmıştır. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in doğru olduğunu bildiklerinin delili ölümü istememeleridir. Onun doğruluğuna en büyük delil de onların ölümü Allah Teala'nın: "Onu asla temenni etmeyeceklerdir" sözü ile haber vermesi, onların da hiçbirinin bunu istememesidir. Ellerinin öne sürdüğü şey de: Peygamberleri öldürmeleri, onlara inanmamaları ve Tevrat'ı değiştirmeleridir.

"Veletecidennehüm": Buradaki lam kasem lamıdır, nun ise tekittir. Mana şöyledir: Andolsun ki Yahudileri ölümü istemeye davet durumunda hayata karşı en hırslı ve müşriklerden de daha hırslı bulursun. "Şirk koşanlar": Bunların kim oldukları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mecusilerdir, bunu İbn Abbas, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Arap müşrikleridir, bunu da Mukatil demiştir.

Yeveddü ahadühüm: Buradaki hüm zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Müşriklere racidir, bunu da Ferra demiştir. *İkincisi:* Yahudilere racidir, bunu da Mukatil demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Neden bin sene diye zikredildi? Çünkü o, Mecusilerin krallarına ettiği en uzun duadır, krala: Bin nevruz ve bin mehrican yaşa, diye dua ederlerdi.

"Ma hüve": Bunda da iki görüş vardır, bunları da Zeccac demiştir: *Birincisi:* O macerası anlatılan birilerine racidir, takdiri de şöyledir: O birileri bu ömrü yaşatılmakla kendini azaptan kurtaracak

değildir. *İkincisi:* Anlatılan yaşatılmaya racidir, o zaman da şöyle olur: Onun yaşatılması onu azaptan kurtaracak değildir. Sonra da "yaşatılması" onu açıklamıştır. Sanki şöyle demek olur: O adi şey onu azaptan kurtaracak değildir.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ
وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا
إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

97 – De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa, bunda şüphe yoktur ki onu önündekini tasdik edici, yol gösterici ve mü'minlere müjdeci olarak senin kalbine Allah'ın izni ile o indirmiştir.

98 – Kim Allah'a, meleklerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, bunda şüphe yoktur ki, Allah da o kafirlerin düşmanıdır.

99 – Andolsun ki sana apaçık ayetleri indirdik. Onları ancak fasıklar inkar eder.

"De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa": İbn Abbas şöyle demiştir: Yahudiler Peygamber'e gelip: "Meleklerden sana kim geliyor?" dediler. O da: Cebrail, dedi. Bunun üzerine: O savaş ve vuruşma emri getirir, o bizim düşmanımızdır, dediler. Bunun üzerine bu ve arkasındaki ayetler indi.

Cibril kelimesi üzerinde de on bir lügat vardır:

Birincisi: Cimin ve ranın kesri ile ve hemzesiz olarak Cibril'dir. Bu Hicazlıların lügatidir. İbn Amir ile Ebu Amr böyle okumuşlardır. Varaka bin Nevfel de şöyle demiştir:

Mikaille beraber Cibril ona
Göğüsleri açacak inen vahiyler getirir.

İmran bin Hattan da şöyle demiştir:

Ruh Cibril onların arasındadır, onun dengi yoktur,
Cibril Allah katında güvenilir melektir.

Hassan bin Sabit de şöyle demiştir:

Allah'ın elçisi Cebril aramızdadır,
Ruhu'l – Küds'ün de dengi yoktur.

İkincisi: Cimin fethi, ranın kesri ile arkasından sakin ye ve hemzesiz olarak Cebril'dir, fa'lil veznindedir. Hasen Basri, İbn Kesir ve İbn Muhaysın böyle okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu benim hoşuma gitmiyor, çünkü Arapçada fa'lil vezni yoktur, Ama Hasen'in de bunu doğru bildiği için okuduğunu sanıyorum, çünkü o yabancı bir isimdir.

Üçüncüsü: Cimin ve ranın fethi, arkasından meksur hemze ile Cebreîl'dir, Cebreîl (ayın ile) veznenidedir. A'meş, Hamze ve Kisai böyle okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu Temim, Kays ve Necidlilerin çoğunun lügatidir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu lügatlerin en kalitelisidir. Cerir şöyle demiştir:

Haça taptılar, Muhammed'i, Cebreîl'i
Ve Mikail'i adam akıllı yalanladılar.

Dördüncüsü: Cimin ve ranın fethi, ra ve lamın arasında kesreli ve medsiz hemze ile Cebreil'dir, Cebreil (ayınla) veznindedir, bunu da Ebu Bekir, Asım'dan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Cimin fethi, hemzenin kesri ve şeddeli lam ile Cebreill'dir, bu da Eban'ın Asım ile Yahaya bin Ya'mur'den rivayet ettiği kıraattir.

Altıncısı: Meksur hemze, arkasından ya ve elif ile Cebraîl'dir.

Yedincisi: Eliften sonra iki ye ile yazılan, birinci ye kesre ile gelen Cebrayîl'dir.

Sekizincisi: Cimin fethi ve lamın yerine nunla Cebrîn'dir.

Dokuzuncusu: Cimin ve nunun kesri ile Cibrîn'dir. Ferra, bu, Esed oğullarının şivesidir, demiştir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den, İbn Enbari'den rivayetle Cibril kelimesi üzerinde bu dokuz lügati okudum, hepsini anlattı.

İbn Enbari, er – Reddü ala men Halefe Mushafe Osmane" kitabında şöyle demiştir: *(Onuncusu:)* Cebrail, cimin fethi, elifle meksur hemze ile ve arkasından ye'sizdir. *(Onbirincisi:)* Cebreîn de cimin fethi, meksur hemze ile ve arkasından ye ve nun iledir.

Mikail'e gelince onda da beş lügat vardır:

Birincisi: Mif'al vezninde hemzesiz olarak Mîkal'dir, bu da Hicazlıların lügatidir. Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayetle böyle okumuşlardır.

İkincisi: Hemzeden sonra sanki ye ile Mîkail'dir, bu da Temim ile Kays'in lügatidir. Necidlilerin çoğu da böyle okurlar. İbn Amir, İbn Kesir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle böyle okumuşlardır.

Üçüncüsü: Elifden sonra meksur hemze ile ye'siz olarak Mikail'dir, Nafi, İbn Şenbuz ve İbn Sabah hepsi Kunbul'dan naklen böyle okumuşlardır.

Dördüncüsü: Mîkeil (ayınla) vezninde Mîkeil'dir, İbn Muhaysın da böyle okumuştur.

Beşincisi: Hemze, eliften sonra ye ve nun ile Mîkaîn'dir, İbn Enbari böyle demiştir. Kisai de şöyle demiştir: Cibril ile Mikail Arapların bilmediği iki isimdir, bunlar gelince onları Araplaştırdılar. İbn Abbas: Cibril ve Mikail, Abdullah ve Abdurrahman gibidir, demiş "îl"in Allah'ın adı, meleğin adının da Ceb ve Mîka olduğunu söylemiştir. İkrime de: Cibril'in manası Abdullah, Mikaili'in manası da Ubeydullah'tır, demiştir. Cibril ve Mikail meleklere dahildir, ancak şereflerinden dolayı isimleri tekrar edilmiştir. "O iki cennette meyveler; hurma ve nar vardır" *(Rahman: 68)* ayetinde olduğu gibi. Neden: Allah kafirlere düşmandır, demiş de, onlara düşmandır, dememiştir; onların bu düşmanlık nedeniyle kafir olduklarını göstermek içindir.

اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرٖيقٌ مِنْهُمْ بَلْ اَكْثَرُهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرٖيقٌ مِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ
كِتَابَ اللّٰهِ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

100 – Demek ne zaman bir antlaşma yapacak olsalar, onu içlerinden bir grup kaldırıp atacak, öyle mi? Dahası var, onların çoğu iman etmezler.

101 – Onların Allah katından yanlarındakini tasdik edici bir peygamber geldiği zaman, kendilerine kitap verilenlerden bir grup Allah'ın kitabını hiçbir şey bilmiyorlar gibi kaldırıp arkalarına attılar.

"Eve küllema ahedu ahden": Vav atıf içindir, üzerine istifham hemzesi gelmiştir. İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Burada işaret edilenler Yahudilerdir. Yaptıkları antlaşmanın da onların, "Allah'a yemin ederiz ki eğer Muhammed çıkarsa ona mutlaka iman

ederiz" sözleridir. Atâ'dan da, bunun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile kendi aralarında yaptıkları ve bozdukları antlaşmalar olduğunu söylediği rivayet edilmiştir, mesela Kurayza ve Nadiyr Yahudilerinin yaptıkları gibi. Nebeze'nin manası da atmaktır.

"Kendilerine kitap verilenlerden bir grup attı": Bunlar Yahudilerdir. Kitap da Tevrat'tır. "Allah'ın kitabını" kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an'dır. *İkincisi:* Tevrat'tır, Çünkü Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar edenler, Tevrat'ı da atmışlardır.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ
سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ
السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ
وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ
فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ
وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ
مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ
مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ
أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (١٠٢)

102 – Şeytanların Süleyman'ın mülkü hakkında okudukları şeye tabi oldular. Halbuki Süleyman kafir olmadı, fakat şeytanlar kafir oldular. İnsanlara sihri, bir de Harut ile Marut adında iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hiç kimseye de: "Biz ancak bir imtihanız; sakın kafir olma!" demeden bir şey öğretmezlerdi. O ikisinden karı ile kocayı birbirinden ayıracak şeyleri öğreniyorlardı. Halbuki onlar o büyü ile Allah'ın izni olmadan kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine zarar verecek ve fayda vermeyecek şeyleri öğreniyorlar. Gerçekten şunu bildiler ki onu satın alanın ahirette hiçbir nasibi yoktur. Nefislerini sattıkları şey ne kötüdür, ah bir bilselerdi!

Şeytanların okudukları şeylere tabi oldular: Bunun iniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudiler Peygamber'e Tevrat'la ilgili ne sorarlarsa onlara cevap verirdi, ona sihri sordular ve onunla tartıştılar, işte onun üzerine bu ayet indi, bunu Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Kur'an'da Süleyman peygamberden bahsedilince Medine Yahudileri: Muhammed'den şaşırmıyor musunuz? Davud oğlu (Süleyman)ın peygamber olduğunu zannediyor, Allah'a yemin ederiz ki o, ancak bir sihirbazdı, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu da İbn İshak demiştir.

Tetlu telet manasına, ala da fi manasınadır, bunu Müberred demiştir. Zeccac da şöyle demiştir. Süleyman'ın mülkü hakkında kavli de: Süleyman'ın mülküne edilen vasiyet hakkında demektir.

Şeytanların Süleyman'ın mülkü üzerine okudukları şeylerin ne olduğu hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Süleyman mülkünden çıkınca, şeytanlar sihri yazıp onu namaz kıldığı yerin altına gömdüler. Ölünce de onu çıkardı ve: Süleyman mülküne bunlarla sahip oluyordu, dediler. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan aktarmıştır. Bu, Mukatil'in de görüşüdür.

İkincisi: Vezir Asaf, Süleyman'ın emrettiği şeyleri yazar, onu tahtının altına gömerdi, Süleyman ölünce şeytanlar onu çıkardı, her iki satırın arasına bir sihir ve yalan yazdılar, Onu da Süleyman'a nisbet ettiler. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Şeytanlar Süleyman'ın ölümünden sonra sihri yazdılar, sonra da ona nisbet ettiler, bunu da İkrime demiştir.

Dördüncüsü: Şeytanlar sihri icat ettiler, Süleyman da onlardan aldı, insanlar öğrenmesinler diye onu tahtının altına gömdü. Ruhu kabzolunca şeytanlar onu çıkarıp insanlara öğrettiler ve: Süleyman'ın ilmi bu idi, dediler. Bunu da Katade demiştir.

Beşincisi: Süleyman hayvanlardan söz aldı, artık bir hayvan bir insanı yakalarsa insan o sözü yerine getirmesini ister ve ondan kurtulurdu. Sihirbazlar da kafiye ve sihri geliştirdiler. Bunu Ebu Miclez demiştir.

Altıncısı: Şeytanlar Süleyman Peygamber zamanında kulak hırsızlığı eder ve meleklerden yeryüzünde olan ölüm, yağmur veya bir mesele gibi şeyleri dinlerlerdi. Kahinlere gelip haber verirlerdi. Kahinler de insanlara anlatırlardı. Onlar da onların dediği gibi bulurlardı. Nihayet kahinler onların güvenini kazanınca onlara yalan söylediler, her kelimenin yanına yetmiş kelime ilave ettiler. İnsanlar da

bu sözleri yazıp kitaplara geçirdiler. İsrail oğulları arasında cinlerin gaybi bileceği durumu yayıldı, Süleyman da adam gönderip o kitapları bir sandığa hapsetti. Sonra da onları tahtının altına gömdü. Şeytanlardan hiçbiri ona yaklaşamazdı, yaklaşırsa da yanardı. Süleyman: Kimin şeytanlardan bahsettiğini duyarsam boynunu vururum, dedi. Süleyman ölünce bir şeytan İsrail oğullarından bazı kimselere geldi, onlara kitapların yerini gösterdi ve: Süleyman halkı bu şeylerle zaptederdi dedi. Böylece halkın arasında Süleyman'ın sihirbaz olduğu yayıldı. İsrail oğulları o kitapları aldılar. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gelince onunla bu konuda tartıştılar. Bu Süddi'nin görüşüdür.

Süleyman İbranice bir isimdir, Araplar bunu cahiliye döneminde kullanmışlardır. Nabiğa vezin zaruretinden dolayı Süleym demiştir:

Süleym de bütün hafif geniş zırhları dokudu.
Hutay'a da zorda kalınca, Sellam kılmış ve şöyle demiştir:

Onda mızraklar ve Sellam'ın dokuduğu geniş,
Muhkem zırhlar vardır.

Nabiğa ile ile Hutay'a, Süleyman'ın babası Davud'u kastetmişlerdir. Vezinleri tutmayınca onu Süleyman yapıp değiştirmişlerdir. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den böyle okudum. Süleyman kafir olmadı: Sözünde de sihirbazın kafir olduğuna delil vardır, çünkü onlar Süleyman'ı sihre nisbet ettiler, küfre değil.

"Velakinneş şeyatine keferu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım nunun şeddesiyle "lakinne" ve nunun nasbı ile de "şeyatine" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Kisai de "lakinne"nin nununu şeddesiz ve şeyatin'in nunu da merfu okumuşlardır.

Vema ünzile alel melekeyni: İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr ve Zühri, lamın kesresi ile "melikeyni" okumuşlardır. Cumhurun kıraati ise daha doğrudur.

"Ma" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İlk ma'nın üzerine matuftur, takdiri şöyle olur: Onlar şeytanların okuduklarına ve iki meleğe indirilene tabi oldular. *İkincisi:* O sihr'in üzerine matuftur, takdiri de şöyle olur: İnsanlara sihri öğretiyorlardı ve onlara iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Eğer: "Sihir iki meleğe indirildi ise onu niçin zikretti?" denirse iki türlü cevap verilir, bunları da İbn Seriy demiştir: *Birincisi:* Onlara sihrin ne olduğunu öğretiyorlardı ve ondan kaçınmalarını söylüyorlardı. Bunda da bir hikmet vardır, çünkü bir kimse: "Zina nedir?" diye sorsa, ona bunu bildirmek ve onun haram olduğunu öğretmek gerekir. *İkincisi:* Allah Teala'nın

insanları iki melekle imtihan etmesi de caizdir. Artık kim öğrenmeyi kabul ederse kafir olur, kim de onu kabul etmezse o mü'mindir, tıpkı Talut'un ırmağı ile imtihan etmesi gibi.

İki meleğe indirilen şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O sihirdir, bu İbn Mes'ud, Hasen ve İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O karı ile kocanın arasını açmaktır, sihir değildir. Mücahit, Katade ve İbn Abbas'tan bu görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu da sihirdendir.

İKİ MELEĞİN KISSASINA İŞARET

Alimler şöyle demişler: O iki melek yeryüzüne bir sebeple indirildiler, şöyle ki, ademoğullarının günahı çoğalınca melekler onlara beddua ettiler. Allah Teala da: Eğer size de ademoğullarınki gibi şehvet ve şeytan inidirilse idi siz de onlar gibi yapardınız, dedi. Onlar içlerinden şöyle geçirdiler: Eğer biz imtihan edilirsek kendimizi koruruz. Bunun üzerine Allah Teala onlara, içinizden en üstün iki melek seçin diye vahyetti. Onlar da Harut ile Marut'u seçtiler. Bu, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Alimler o iki meleğin ne günah işlediğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Zina ettiler, adam öldürdüler ve içki içtiler, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Haksız hüküm verdiler, bunu da Ubeydullah bin Utbe demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar sadece isyan ettiler. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle nakledilmiştir: Zühre (Venüs gezegeni) güzel bir kadın idi, o iki meleğe bir dava getirdi, her ikisi de ondan murat almak istediler, birbirlerine bildirmediler. Gündüzün sonunda göğe çekilirlerdi. Zühre onlara: "Ne ile inip çıkıyorsunuz?" dedi. Onlar da: İsm-i Azamla dediler. O da: Onu bana öğretmedikçe size itaat etmem, dedi. Onlar da ona öğrettiler. O da göğe uçtu, Allah da onu yıldıza çevirdi.

Hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Zühre'ye lanet etmiş ve: O, iki meleği baştan çıkardı, demiştir. Ancak bu gibi şeyler akla uzaktır, bazıları bunu tevil etmiş ve şöyle demiştir: O (Peygamber sallalalhu aleyhi ve sellem) yıldızı görünce o kadını hatırlamıştır, yoksa kadın yıldız oldu demek değildir.

Alimler onların nasıl azap çektikleri hususunda da ihtilaf etmişlerdir; İbn Mes'ud'dan onların kıyamete kadar saçlarından asıldıkları rivayet edilmiştir. Mücahit de: Bir kuyu ateş ile dolduruldu, onlar da içine atıldılar, demiştir.

Babil kelimesi hakkında İmam Halil'den tebelbülden geldiği söylenmiştir ki onda halkın dili karışmıştır. Onun sınırı hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* O Kufe ve çevresidir, bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* O Nusaybin'den Re'sü'l – Ayn'e kadar devam eder. *Üçüncüsü:* O düz yerde bir dağdır, bunu da Süddi demiştir.

"İnnema nahnu fitnetün": Fitne imtihan ve deneme demektir.

"Allah'ın izni ile": Kaza ve takdiri ile demektir. Lekad alimu (gerçekten bildiler): Yahudilere işarettir. İşterahu, onu yani sihri seçti demektir. Lam da yemin içindir. Halâk için de Zeccac: Hayırdan bol nasip demiştir.

"Lebi'se maşerev bihi enfüsehüm": Şerev satmak manasınadır. Keşke bilselerdi: Yani ondaki azabı.

Alimler sihirbaza uygulanacak hüküm hakkında ihtilaf etmişlerdir; mezhebimizin imamı Ahmed radıyallahu anh, sihri ile öldürse de öldürmese de sihirbaz kafir olur, demiştir. Tövbesi kabul edilir mi? Bunda da farklı iki rivayet vardır. İmam Şafii de şöyle demiştir: Sihirbaz sihri ile kafir olmaz. Eğer sihri ile adam öldürür de, benim sihrim onun gibisini öldürür der ve bunu da kasten yaparsa kısas olarak öldürülür. İmam Ahmed'e göre ise Müslümanlara zarar vermedikçe öldürülmez. Verdiği sözü bozduğu için öldürülür, bunda erkek ve kadın birdir. Ebu Hanife de şöyle demiştir: Ehl-i kitap sihirbazlarının öldürülme hükmü de Müslümanların sihirbazlarının hükmü gibidir. Kadın sihirbaza gelince: Hapsedilir, öldürülmez.

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا
لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا
وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

103 – Eğer onlar iman etseler ve Allah'tan korksalardı, Allah katındaki sevap daha hayırlı olurdu; eğer bilselerdi!

"Eğer onlar iman etselerdi": Bunlar yahudilerdir. Mesubet kelimesi de sevap demektir. "Eğer bilselerdi": Zeccac: İlimleriyle bilselerdi, demiştir.

104 – Ey iman edenler: "raina" demeyin; bize bak deyin ve dinleyin. Kafirler için acıklı bir azap vardır.

"La tekulu raina": Cumhur tenvinsiz; Hasen, A'meş ve İbn Muhaysın tenvinle okumuşlardır. Raina, tenvinsiz, raaytü'den, tenvinle de ruunetten gelir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Rainen tenvin ile ra'n ve ruunetten gelir ki cahil ve ahmak olmayın demektir. Başkası da şöyle demiştir: Bir adam arkadaşını susturmak istediği zaman: Er'ini sem'ake derdi. Münafıklar da: Raina der ve sen er'an yani ahmak ve aptalsın demek isterlerdi. Unzurna da intezırna manasına, bizi bekle demektir. Mücahit de: Unzurna, bizi dinle manasınadır, demiştir. İbn Zeyd de: Bizi sıkıştırma manasınadır demiştir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ
أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ
بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (١٠٥)

105 – Ne ehl-i kitaptan kafir olanlar ne de müşrikler size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah çok büyük lütuf sahibidir.

Ehl-i kitaptan...: İbn Abbas: Bunlar Medine Yahudileri ve Necran Hıristiyanlarıdır, müşrikler de Mekke halkıdır, demiştir. Size indirilmesini: Yani Peygamberinize demektir. Rabbinizden bir hayır: Peygamberlik ve İslam'ı murat etmiştir. Ebu Süleyman Dimeşki de: Hayırdan ilim, fıkıh ve hikmeti murat etmiştir, demiştir.

"Allah rahmetini dilediğine tahsis eder": Bu rahmet hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* peygamberliktir, bunu Ali bin Ebu Talib, Muhammed bin Ali bin Hüseyn, Mücahit ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* İslam'dır, bunu da İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir.

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ
أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٠٦) أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ
مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (١٠٧)

106 – Eğer bir ayeti nesh eder veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?

107 – Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz ne de bir yardımcınız vardır.

"Eğer bir ayeti nesh edersek": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, kıble değiştirilince: Muhammed istediği zaman ashabına helal ediyor ve istediği zaman da haram ediyor deyince bu ayet indi.

Zeccac şöyle demiştir: Nesh lügatte bir şeyi iptal edip yerine başka bir şey getirmektir. Araplar: Nesehatiş şemsü ezzılle derler ki, güneş gölgeyi giderdi, kendi onun yerine geçti, demektir. Bu nesihten murat edilen şey hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Lafzı ve hükmü kaldırmaktır. *İkincisi:* Ayeti başkasıyla değiştirmektir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Birincisi* Süddi'nin, ikincisi Mukatil'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* Lafzı bırakmakla beraber hükmü kaldırmaktır, bunu Mücahit, İbn Mes'ud'un arkadaşlarından rivayet etmiştir. Ebu'l – Aliye de böyle demiştir. İbn Amir de, nunun zammı ve sinin kesri ile ma nünsih okumuştur. Ebu Ali de: Mensuh bulduğumuz şey manasınadır, demiştir, mesela ahmettü fülanen denir ki onu övgüye layık buldum demektir. Onu mensuh bulması da onu nesh etmesiyle olur.

"Ev nünsiha": İbn Kesir ile Ebu Amr nunun fethi ve hemze ile nenseeha okumuşlardır, manası: Onu geciktirirsek olur. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Nese'tül ibile anil havzı, fe ene enseüha denir ki develeri havuzdan uzaklaştırmaktır. Alışverişte nesie de bu kökten gelir. Onu tehir etmenin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu tehir edip nesh etmememizdir, bunu Ferra demiştir. *İkincisi:* Onu hiç indirmememizdir. *Üçüncüsü:* Onu nesh etmekle amelden kaldırmamızdır. Bu ikisini Ebu Ali el – Farisi nakletmiştir. Sa'd bin Ebi Vakkas, meftuh te ve nun ile "tenseha; Said bin Müseyyeb ile Dahhak da tenin zammesi ile tünsiha okumuştur. Nafi de birincisi mazmum, ikincisi sakin nun ile nünsiha okumuş, manasının da nisyandan onu sana unutturursak demek olur demiştir.

Ondan daha hayırlısını getiririz: İbn Abbas, ondan daha yumuşağını ve halka ondan daha kolayını demiştir.

"Yahut aynısını": Yani sevap ve menfaatte, o zaman benzeri ile değişmesindeki hikmet deneme olur.

"Elem ta'lem (bilmedin mi)": Lafzı istifham ise de manası tesbit ve

onaylamadır. Mülk de lügatte, tam güç ve sağlamlıktır. Allah kullarına dilediği şey ile hükmeder ve hükümlerinden de dilediğini değiştirir.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ
كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108 – Yoksa siz daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi Peygamberinizi de sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imanı küfürle değiştirirse, muhakkak doğru yoldan sapmıştır.

"Yoksa siz Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?": Sebeb-i nüzulü hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Rafi bin Hureymele ile Vehb bin Zeyd, Resulullah'a: Bize gökten indireceğin ve bizim de okuyacağımız bir kitap getir, bize nehirler akıt ki sana tabi olalım dediler, Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Kureyş, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den Safa tepesini altın yapmasını istedi, o da: O sizin için inkar ettiğiniz takdirde İsrail oğullarının sofrası gibi olur, dedi, onlar da vazgeçtiler. Bunu da Mücahit demiştir.

Üçüncüsü: Bir adam: Ya Resulallah, keşke kefaretlerimiz İsrail oğullarınki gibi olsa dedi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle dedi: Allah'ım, biz onu istemiyoruz, Allah'ın size verdiği İsrail oğullarına verdiğinden daha hayırlıdır; onlar bir günah işledikleri zaman kapısının üzerinde kefareti ile yazılı bulurdu; eğer kefaretini yerine getirirse dünyada onun için rezillik, eğer yerine getirmezse, ahirette onun için rezillik olurdu. Binaenalayh Allah size İsrail oğullarına verdiğinden daha hayırlısını vermiştir, dedi ve: Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'a istiğfar ederse, Allah'ın çok bağışlayıcı ve çok merhametli olduğunu görür. *(Nisa: 110)* Beş vakit namazlar, cumadan cumaya aralarında işlenenler için kefarettir, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Dördüncüsü: Abdullah bin Ebi Ümeyye el–Mahzumi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir bölük Kureyşli ile geldi: Ya Muhammed, Allah'a yemin ederim ki Allah ile melekleri arka arkaya

getirmedikçe sana iman etmem, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Saib demiştir.

Beşincisi: Müşriklerden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Bize yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana iman etmeyiz. Bir başkası da: Bize Mekke'nin dağlarını yürütmedikçe sana iman etmeyiz. Abdullah bin Ebi Ümeyye de: Gökten bir kitap getirmedikçe ve içinde: Alemlerin Rabbi Allah'tan İbn Ebi Ümeyye'ye: Bil ki, ben Muhammed'i insanlara gönderdim, yazmadıkça sana asla iman etmem, dedi. Bir başkası da: Musa'nın Tevrat'ı getirdiği gibi hazır bir kitap getirsene, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Muhammed bin Kasım el – Enbari zikretmiştir.

Bu ayetle kimlerin muhatap oldukları hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş'tir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demiştir. *İkincisi:* Yahudilerdir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Bütün Araplardır, bunu da Ebu Süleyman ed – Dimeşki demiştir.

"em" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bel (hayır), manasınadır, Araplar: "Bende hakkın var mı yoksa sen zulümle bilinen biri misin?" derler ki, hayır sen zulümle bilinen birisin demek isterler. Şöyle bir kanıt getirmişlerdir:

Kuşluk ışığında güneş gibi doğdu,
Hayır, sen gözde ondan daha güzelsin.

Bunu da Zeccac demiştir.

İkincisi: İstifham (soru) manasınadır. Eğer biri itiraz eder de: "İstifham edatı olması için daha önce geçen istifhama dönük (mükerrer) olması lazım gelir, daha önce geçen istifham nerede?" derse, buna iki türlü cevap verilir: *Birincisi:* Ondan önce istifham geçmiştir, o da: Bilmedin ki Allah her şeye kadirdir, cümlesidir. Bunu Ferra demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: O, "elem ta'lem'deki elife dönüktür. Eğer bu cevaba da itiraz edilir ve: "Bu atıf nasıl caiz olur, "elem ta'lem" lafzı tekildir ve "türidune" ise cemidir?" denilirse, buna da şöyle cevap verilir; Burada hitabın tekilden cem'e dönmesi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap edilen şeyin ümmetine de hitap edilmiş olmasındandır. İlk hitapta onunla iktifa edilmiş, ikinci hitapta da mana açığa çıkarılmıştır. Şu ayette de durum aynıdır: Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman iddetlerini nazar-ı itibara alarak boşayın. *(Talak: 1)* Bu cevabı İbn Enbari vermiştir. "Em"in ikinci cevabı ise şöyledir: O istifham içindir, hiçbir şeye

dönük değildir. Ferra şöyle demiştir: İstifham sözün ortasında geçerse, elif ve em ile başlanır. Eğer daha önce kelam geçmezse ancak ya elifle ya da "hel" ile olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Em" "hel" yerine kullanılır, ancak aralarında fark vardır: "Hel" baştaki soru içindir, ortada ve ve sonda bulunmaz. "Em" ise ortada bulunur, ancak söz başladıktan sonra gelir.

Burada Resul ise Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Musa'dan istenen de: Bize Allah'ı açıkça göster" *(Nisa: 153)* demeleridir. Bunu Peygamberimizden istediler mi istemediler mi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İstediler, Allah'ı ve melekleri arka arkaya getirmedikçe sana asla iman etmeyiz *(İsra: 92)* dediler, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İstekte çok ileri gittiler, o yüzden onlara bu ayetle cevap verildi: Belki siz Muhammed'den size Allah'ı açıkça göstermesini istersiniz, denildi. Bunu da Ebu Süleyman ed - Dımeşki demiştir.

Küfür inkar manasınadır, iman da tasdik etmektir. Ebu'l - Aliye: Mana, kim şiddeti bollukla değiştirmek isterse, demiştir. Sevaüssebil de orta yol demektir.

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ
لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ
أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى
يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾

109 - Ehl-i kitaptan çoğu hak onlar için meydana çıktıktan sonra sırf kendi kıskançlıkları yüzünden sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin ve kusurlarından vazgeçin. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Ehl-i kitaptan çoğu istediler": Ayetin sebeb-i nüzulü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Huyey bin Ahtab ile Ebu Yasir insanları İslam'dan çevirmek için çaba sarf ederlerdi. Onun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Ka'b bin Eşref Peygamber'i hicveder, şiirleriyle Kureyş kafirlerini ona kışkırtırdı, Medineli müşriklerle Yahudiler de yeni gelen Resulullah'a eziyet ederlerdi; bunun üzerine

Peygamber onlardan vazgeçmekle emrolundu, ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Abdullah bin Ka'b bin Malik demiştir. *Üçüncüsü:* Bir grup Yahudi Huzeyfe ile Ammar'ı kendi dinlerine davet ettiler, bu ayet bunun üzerine indi, bunu da Mukatil demiştir.

Vedde: Sevmek ve temenni etmektir. Ehl-i kitap da Yahudilerdir. Zeccac şöyle demiştir: Min indi enfüsihim, vedde kesirün'e bağlıdır, yoksa haseden kelimesine değil, zira insanın hasedi ancak kendi nefsinden olur. Mana: Kendi nefislerinden sizin küfrünüzü isterler, yoksa kendileri haklıdırlar demek değildir. Haset (kıskançlık) ise kıskanılan kimsedeki nimetin benzeri kıskanan kimseye gelmese de gitmesini istemektir. Gıptadan farklıdır, zira o, nimetin gıpta edilen kimseden gitmeden benzerini temenni etmektir. Bazıları hasedi şöyle tarif etmişlerdir: O iyilerdeki hallerinin güzelliğini bilmekten dolayı duyulan bir rahatsızlıktır. Faziletli kimsenin kıskanç olması mümkün değildir, zira faziletli kimse daima güzel şey yapar. Bazı hekimler de şöyle demişler: Herkesi razı etmek mümkündür, hasetçiyi ise asla, zira o, sendeki nimet gitmedikçe razı olmaz. Asmai şöyle demiştir: Bir bedeviden şöyle dediğini işittim: Hasetçiden daha çok mazluma benzeyen bir zalim görmedim; devamlı üzülür, nefsi kırık, aklı şaşkın ve yangısı tükenmez.

Allah'ın emri gelinceye kadar: İbn Abbas: Allah'ın emri Nadirlerde sürgün ve tehcir, Kurayzalarda da öldürme ve esir etme ile gelmiştir, demiştir.

İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Katade radıyallahu anhum hazretlerinden rivayete göre affetme ve kusurlarından vazgeçme: "Ne Allah'a ne de ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulünün haram ettiğini tanımayan kimselerle savaşın *(Tevbe: 29)* ayetiyle neshedilmiştir. Ancak bir bölük müfessir ve fukaha bu görüşü kabul etmemişler, delil olarak da şöyle demişlerdir: Allah kusurları görmemeyi ve affetmeyi mutlak olarak emretmemiş, bir süreye kadar etmiştir. O süre dolduktan sonra başka bir karar verilir. Bu gibi şeyler neshe girmez, bilakis birincisi süresi dolmakla sona erer, ötekisi ise başka bir hükme ihtiyaç duyar.

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ
تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا
لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى

تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
(١١١) بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ
عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (١١٢)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى
لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ
لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا
كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (١١٣)

110 – Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin. Kendiniz için önden ne hayır gönderirseniz, onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Bulursunuz": Sevabını bulursunuz demektir.

111 – Cennete Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası asla girmez, dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru kimseler iseniz kanıtınızı getirin.

112 – Hayır, kim ihsan mertebesine yükselerek kendini Allah'a teslim ederse, onun ecri Rabbi katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değiller.

113 – Yahudiler: "Hıristiyanlar hiçbir şey üzere değiller". Hıristiyanlar da: "Yahudiler hiçbir şey üzere değiller" dediler. Halbuki onlar kitabı okuyorlar. İşte böyle, bilmeyenler de onlar gibi dediler. Allah ihtilaf ettikleri şey hususunda kıyamet gününde aralarında hükmedecektir.

Cennete Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası asla girmez dediler: İbn Abbas şöyle demiştir: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında tartıştılar, Yahudiler: Hıristiyanlar hiçbir şey üzere değiller, cennete ancak Yahudiler girer, dediler ve İncil ile İsa'yı inkar ettiler. Hıristiyanlar da: Yahudiler hiçbir şey üzere değiller, dediler ve Tevrat ile Musa'yı inkar ettiler. Bunun üzerine Allah Teala: Bu onların kuruntularıdır, dedi.

Bil ki bu kelam kapalıdır, manası şöyle demektir: Yahudiler: Cennete

ancak Yahudiler girecektir, dediler; Hıristiyanlar da: Cennete ancak Hıristiyanlar girecektir, dediler. Hud, haid'in çoğulu olup Yahudiler demektir. Bu onların kuruntularıdır: Yani bu temenni ettikleri ve zan ile söyledikleri bir şeydir. İbn Abbas ile Mücahit böyle demişler. De ki: Kanıtınızı getirin: Yani eğer cennete ancak Yahudiler veya Hıristiyanlar girecek savınızda doğru iseniz delilinizi getirin. Sonra Allah Teala durumun dedikleri gibi olmadığını beyan etti ve: Hayır kim yüzünü teslim ederse, dedi. Esleme ihlas göstermek manasınadır. "Yüz (kendi) kelimesi hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O dindir. *İkincisi:* Ameldir.

İhsan mertebesine çıkmak: Yani amelinde demektir. Onun ecri Rabbi katındadır. Zeccac, cennete girer demiştir.

"Onlar kitabı okurlar": Yani her biri inkar ettiği şeyi tasdik eden kitabını okur, demektir, bunu Katade ile Süddi demişlerdir. "Bilmeyenler de öyle dediler": Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar Arap müşrikleridir, Muhammed ve ashabına: Siz hiçbir şey üzere değilsiniz, dediler. Bunu da Süddi, şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* Onlar Yahudilerden önceki ümmetlerdir, mesela Nuh, Hud ve Salih kavimleri gibi. Bunu da Ata demiştir.

"Allah kıyamet gününde aralarında karar verir": Zeccac şöyle demiştir: Aralarında kesin karar verir ve onlara kimlerin cennete gireceğini açıkça gösterir. Akitlerdeki kararını ise onlara dünyada açık delillerle göstermiştir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ
أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَا اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ
لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114 - Allah'ın mescitlerinde adının oralarda anılmasını men edenden ve harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Onlar için oralara korkarak girmekten başka bir şey yoktur. Onlar için dünyada rüsvaylık vardır ve onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.

"Allah'ın mescitlerinde adının anılmasını men edenler": Kimler hakkında indiğinde iki görüş bildirerek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Rumlar hakkında inmiştir; bunlar Buhtunassar Beyt-i Mukaddes'i

harap ettiği zaman tezahürat gösterdiler, çünkü İsrail oğulları Zekeriyya oğlu Yahya'yı öldürmüşlerdi. Buhtunassar orayı harap etti ve içine leş attı. Bunu İbn Abbas ile diğerleri söylemiştir. *İkincisi:* Bu ayet Hudeybiye seferinde Resulullah'ı Mekke'ye girmekten alıkoyan müşrikler hakkında inmiştir. Bunu da İbn Zeyd demiştir. Mescitlerin harap olmasından ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları yıkmaktır. *İkincisi:* Oralarda Allah'ın zikrini men etmektir.

"Onlar için oralara korkarak girmekten başka bir şey yoktur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu bundan sonraki hallerini haber vermektedir. Süddi şöyle demiştir: Bu Rum Beytü'l - Mukaddes'e ancak boynunun vurulmasından veya cizye vermekten korkarak girer. *İkincisi:* Bu, emir manasında bir haberdir, manası da şöyledir: Cihatta ciddiyet gösterin ki kimse oralara korkmadan girmesin.

"Onlar için dünyada rüsvaylık vardır": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların rüsvaylığı cizye vermeleridir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Kostantiniyye'nin (İstanbul)un fethidir, bunu da Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* O, Mescid-i Haram'dan kovulmalarıdır, artık ona hiçbir müşrik açıktan giremez. Bunu da İbn Zeyd demiştir.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ
فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿١١٥﴾

115 – Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti geniş, O her şeyi bilir.

"Doğu da batı da Allah'ındır": İnişi hakkında dört görüş vardır: *Birincisi:* Ashap bir gazada karanlık bir gecede Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber idiler, kıbleyi bilemediler; her biri kendi kıblesine göre namaz kıldılar. Sabah olunca kıbleye isabet edemediklerini gördüler. Bunu Resulullah'a anlattılar, Allah Teala da bu ayeti indirdi. Bunu Amir bin Rebia rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu nafile namaz hakkında indi, bunu da İbn Ömer demiştir. *Üçüncüsü:* "Bana dua edin, kabul edeyim" *(Ğafir: 60)* ayeti inince: "Hangi tarafa dönelim?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* (Habeş Kralı) Necaşi öldüğü zaman, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem namazının kılınmasını emretti, onlar da: O kıbleye dönerek namaz kılmazdı, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade demiştir.

"Allah'ın yüzü oradadır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin nerede olduğunuzu bildiği ilmi sizinledir, demektir. Bu İbn Abbas ile Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* Allah'ın kıblesi oradadır, bunu da İkrime ile Mukatil demişlerdir. Geniştir: Zenginliği kulların ihtiyaçlarını, rızkı da bütün mahlukatını kaplamıştır, demektir. Genişlik Arap dilinde, zenginlik demektir.

Bu ayet içtihat ederek kıbleden başka tarafa namaz kılan, binek üzerinde namaz kılan ve korku halinde namaz kılan içindir. Bazıları bunun mensuh olduğuna kail olmuşlar ve şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namazında Beytü'l – Mukaddes'e döndü, sonra bu, "nerede olursanız Kabe tarafına dönün" *(Bakara: 144)* ayetiyle neshedildi. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da şöyle demiştir: Kur'an'da namazın Beytü'l – Mukaddes'e dönülerek kılınacağına dair özel bir emir yoktur. "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır" ayeti Beytü'l – Mukaddes'e dönerek namaz kılma hakkında açık değildir, bilakis o, bütün yönlerin bu hususta eşit olduğunu göstermektedir. Bu sabit olunca Beytü'l – Mukaddes'e dönerek namaz kılmanın sünnetle vacip olduğu, sonra da Kur'an'la neshedildiği meydana çıkar.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۙ سُبْحَانَهُۜ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى
اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

116 – Allah çocuk edindi, dediler. O'nu tenzih ederiz. Bilakis göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Hepsi O'na itaat etmektedir.

117 – O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeye hükmettiği zaman, ona ancak, "ol" der; o da oluverir.

"Allah çocuk edindi dediler": Kimler hakkında indiği hususunda dört görüşle ihtilaf ettiler:

Birincisi: Yahudiler hakkında inmiştir, çünkü onlar Üzeyr'i Allah'ın oğlu saydılar, bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Necran Hıristiyanları hakkında inmiştir, çünkü onlar da: İsa Allah'ın oğludur, dediler. Bunu da Mukatil demiştir.

Üçüncüsü: Hıristiyanlarla Arap müşrikleri hakkında inmiştir, çünkü Hıristiyanlar: İsa Allah'ın oğludur; Müşrikler de: Melekler

Allah'ın kızlarıdır, dediler. Bunu İbrahim bin Seriy demiştir. *Dördüncüsü:* O; Yahudiler, Hıristiyanlar ve Arap müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da Salebi demiştir.

Kunut kelimesine gelince: Zeccac o lügatte iki manaya gelir demiştir: *Birincisi:* Ayakta durmaktır. *İkincisi:* Taattir. Lügatte ve kullanışta meşhur olan, kunutun ayakta dua manasına olduğudur. Kanit: Allah'ın emrini ayakta tutan demektir ki bütün taatler için caizdir. Çünkü ayak üzerinde durmak olmasa da niyet üzerinde durmak muhakkaktır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ben kunutun aslının ancak taat olduğunu görüyorum, çünkü namaz hareketleri, ondaki kıyam, dua ve diğer şeyler taatten ibarettir.

Müfessirlerin kunuttan ne kastedildiği hakkında üç görüşleri vardır: *Birincisi:* O taattir. Bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit ve Katade demişlerdir. *İkincisi:* O ibadeti ikrardır, bunu da İkrime ile Süddi demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kıyamdır, bunu da Hasen ile Rebi demişlerdir.

Kıyam hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* Kulluğa şahitlik etmek için ayakta durmaktır. *İkincisi:* Kıyamet gününde O'nun huzurunda durmaktır. Eğer: "Bu söz nasıl genel söylenmiştir, halbuki çokları muti değildir?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bunun zahiri genel görünüyorsa da manası özeldir. Mana: Taat ehlinin hepsi O'nun divanında dururlar demek olur. *İkincisi:* Kafirlerin gölgesi sabah akşam Allah'a secde eder. Bu nedenle onlar da O'na itaat ederler. *Üçüncüsü:* Bütün mahluklar Allah'ın eseri ve onlardaki geçerli hükmünden dolayı O'na mutidirler. Bu da Rabbin huzurunda zillet göstermelerine delildir. Bunu da İbn Enbari demiştir.

"Bediüssemavati": Bedî' yaratıcı demektir. Daha önce olmayan bir şeyi inşa edene ebdea denir. Hattabi şöyle demiştir: Bedî', faîl vezninde müfil manasınadır, anlamı da: Allah mahlukatı örneksiz yaratan demektir.

"Bir şeye hükmettiği zaman": İbn Abbas: Kaza irade manasınadır, demiştir. Mukatil de: İlminde bir şeye hüküm verdiği zaman, ona "ol" der, o da oluverir, demiştir. Cumhur (kurraların çoğunluğu) "feyekunu"deki nunu cümle sonu olarak merfu okumuşlar, mana da şöyle olur: O da oluverir. İbn Amir ise nunu mansup okumuştur. Mekki bin Ebu Talib de: Mansup okunması (şarta) cevap olması mulahazasıyladır ki uzak ihtimaldir, demiştir.

Arkadaşlarımız Kur'an'ın kadim olduğuna "kün" sözü ile delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: Eğer "kün" mahluk olsa idi, onu

yaratmak için de benzer bir şeye ihtiyaç duyulurdu ve bu sonsuza kadar gider ve teselsül meydana gelirdi ki teselsül imkansızdır. Eğer: "Bu, olmayana hitaptır" denirse, cevabı şöyledir: O tekvin hitabıdır, hemen kudretin tesirini gösterir. Muhatabın mevcut olması ise imkansızdır, çünkü o, hitap ile oldu. O nedenle önceden olması veya beraber olması imkansızdır. Şu önerme de bu sözün gerçekliğini ortaya koyar: Olacak bir şey ilimde tasavvur edilmiştir, bu da mevcuda benzer. O nedenle ona hitap etmek caiz olmuştur.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْت۪ينَا اٰيَةٌ كَذٰلِكَ قَالَ
الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

118 – Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşsa, yahut bize bir ayet gelse" dediler. Onlardan öncekiler de böyle dediler. Kalpleri birbirine benzeşti. İyice anlayan bir kavme ayetleri açıkladık.

"Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşsa" dediler: Bunlar hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Hıristiyanlardır, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Arap müşrikleridir, bunu da Katade ve Süddi de şeyhlerinden demiştir. "Levla" da hella manasınadır.

"Öncekiler": Bunlar hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerdir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Süddi şeyhlerinden demiştir. *Üçüncüsü:* Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer kafirlerdir, bunu da Katade demiştir.

"Kalpleri birbirine benzeşti": Yani küfür ve inkarda.

اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَش۪يرًا وَنَذ۪يرًاۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَح۪يمِ ﴿١١٩﴾

119 – Gerçekten seni müjdeci ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Sen cehennem arkadaşlarından sorulmazsın.

"Gerçekten seni hak ile gönderdik": Bunun iniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir gün: "Keşke annemle babam ne yaptılar, bilseydim!" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Eğer Allah Yahudilere azap indirse idi iman ederlerdi, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil demiştir.

"Hak"tan kastedilen şey üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İslam'dır, bunu da İbn Keysan demiştir. *Üçüncüsü:* Sadakattir.

"Vela tüs'elü an": Çoğunluk te'nin zammesi ile haber olarak okumuşlardır, manası: Sen onların yaptıklarından mesul değilsin, demektir. Nafi ile Yakup da te'nin fethası ve lamın sükunu ile nehiy sigası ile okumuşlardır, manası: Onları sorma demek olur. Ebu'l – Hasen Ahfeş, bu kıraatin manasının şöyle olmasını da caiz görmüştür: Onlardan sorma, çünkü onlar büyük bir işin içindedirler. Bu da içinde bulundukları şeyin ciddiyetini gösterir.

Cahîm kelimesine gelince: Ferra şöyle demiştir: Cahîm ateştir, kor üzerindeki kordur. Ebu Ubeyde de: Cahim şiddetli ve alevli ateştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Cahim şiddetli ve tutuşmuş ateştir. Fülanün cahamennare denir ki, ateşi şiddetlendirdi, kızdırdı demektir. Aslanın gözüne de ateş gibi yandığı için cahme denir. Harp ateşine yani şiddetli çarpışmaya da câhim denir. İbn Faris de: Çok sıcak yere câhim derler, demiştir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Savaşa girmeden önce ona hazırlanırlar,
Savaş hazır olduğu sabah, ölüm de câhimdir.

Cehenneme de bunun için cahîm denilmiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Ahmed bin Ubeyd şöyle demiştir: Ateşe cahîm denmesi, çok alevlenmesindendir, Arapların cahamtünnare ahcemuha kavlinden gelir ki ona çok yakıt attım demektir.

Şair İmran bin Hattan da şöyle demiştir:

Allah'a itaati hidayet, tersini de
Dalalet olarak görür, sapıklar sıcak ateşe girerler.

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى
اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ
مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

120 - Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar dinlerine tabi olmadıkça senden razı olmazlar. De ki: Gerçekten Allah'ın doğru yolu, doğru yolun ta kendisidir. Sana gelen ilimden sonra eğer onların keyiflerine tabi olursan, sana, Allah'tan ne bir veli ne de bir yardımcı yoktur.

"Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar senden razı olmazlar": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kendi kıblelerine dönerek namaz kılmasını temenni ederlerdi, kıble Ka'be'ye çevrilince bundan ümitlerini kestiler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Onlar onu kendi dinlerine davet ettiler, bunun üzerine indi, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar ondan barış ister ve eğer barışırsa kendilerine katılır umut ederlerdi, işte ayet bunun üzerine indi. Bu manayı da Zeccac, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Millet lügatte usul ve yol manasınadır. İbn Abbas: Burada Allah'ın doğru yolu İslam'dır, demiştir. Ona gelen ilim hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kıbleye dönmektir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Allah'ın dininin İslam olduğunun açıklanmasıdır. *Üçüncüsü:* O Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Kavmin sapık olduğunu bilmektir.

"Sana Allah'tan bir veli yoktur", yani sana yardım edecek demektir. "Yardımcı da yoktur": Seni O'nun azabından koruyacak demektir.

اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ يَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتٖٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّٖي
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزٖي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ
شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ قَالَ اِنّٖي
جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتٖي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمٖينَ ﴿١٢٤﴾

121 – Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu okuması gerektiği şekilde okurlar. İşte onlar ona iman ederler. Kim ona inanmazsa, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

122 – Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123 – O günden korkun ki kimse kimseden hiçbir şey ödeyemez. Ondan bir fidye kabul olunmaz ve ona şefaat de fayda vermez. Onlara yardım da edilmez.

124 – Bir vakitler Rabbin, İbrahim'i bazı kelimelerle denemiş; o da onları tamamlamıştı. Allah: Şüphesiz seni insanlara imam yapacağım, demişti. O da: Soyumdan da, dedi. O da: Ahdim zalimlere ermez, dedi.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bu ayetin kimlerin hakkında indiğinde ihtilaf edilmiş, iki görüş ileri sürülmüştür: *Birincisi:* Bu, iman eden Yahudiler hakkında inmiştir, bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in mü'min ashabı hakkında inmiştir. Bunu da İkrime ile Katade demişlerdir. Kitap hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu Katade demiştir. *İkincisi:* O Tevrat'tır, bunu da Mukatil demiştir.

"Onu okuması gerektiği şekilde okurlar": Yani onunla hakkı ile amel ederler, bunu Mücahit demiştir. "Ülaike yü'minune bihi": Bihi'deki he zamiri hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Kitaba racidir. *İkincisi:* Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. "Ve izibtela İbrahime rabbuhu bikelimatin"e kadar olan kısmın açıklaması ise yukarıda geçmiştir. İbtila denemek demektir. İbrahim kelimesinde de beş lügat vardır: *Birincisi:* İbrahîm'dir, en yaygın lügat budur. *İkincisi:* İbrahum'dur. *Üçüncüsü:* İbrahem'dir. *Dördüncüsü:* İbrahim'dir, bunları Ferra demiştir. *Beşincisi:* İbraham'dır. *Altıncısı:* İbrehem'dir. Abdulmuttalib şöyle demiştir:

İbrehem'in sığındığı şeylere sığındım,
Kıbleye karşı, ayakta.

Yine şöyle demiştir:

Biz, Ka'be'sinde Allah'ın ailesiyiz,
Bu, İbrehem zamanından beri böyledir.

"Kelimeler" hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onların beşi başta, beşi de bedendedir. Baştakiler: Tepeden saçı ikiye ayırmak, ağzı çalkalamak, burna su çekmek, bıyığı kırpmak ve misvak kullanmaktır. Bedendekiler de şunlardır: Tırnakları kesmek, etek tıraşı olmak, koltuk altı kıllarını yolmak, su ile taharet etmek ve sünnet olmak. Bunu Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar on tanedir, altısı insanda, dördü de hactaki sembollerdedir. İnsandakiler şunlardır: Etek tıraşı olmak, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek, bıyığı kırpmak, misvak kullanmak, cenabetten gusül etmek, Cuma günü gusül etmek. Hactakiler de şunlardır: Beytullah'ı tavaf etmek, Safa – Merve arasında sa'yetmek, şeytanları taşlamak ve ifada tavafını etmek. Bunu Haniş bin Abdullah, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar hac merasimleridir, bunu da Katade, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onu yıldız, güneş, ay, hicret, ateş, oğlunu boğazlama ve sünnet olma ile denedi. Bunu da Hasen Basri demiştir.

Beşincisi: Onlar Kur'an'daki bütün istekleridir, mesela: "Rabbim, bu beldeyi emin kıl" *(İbrahim: 35)* demesi gibi. Bunu da Mukatil demiştir. Kim: Bunlar yaptığı fiillerdir derse, onları tamamlamasının manası, onlarla amel etmesidir. Kim de: Onlar dualar ve isteklerdir, derse, onları tamamlamasanın manası, Allah onları kabul etti demektir. Ebu Hanife'den mimin ref'i ile "İbrahimü" ve "Rabbehu"yu da benin nasbı ile okuduğu rivayet edilmiştir. Manası da şöyle olur: İbrahim, duasını kabul edecek mi ve onu dost edinip edinmeyecek mi diye Rabbini denedi?

"Zürriyetimden de": Zürriyet kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O zer kökünden fu'liyyet veznindedir, çünkü Allah onun zürriyetini Adem'in belinden küçük karıncalar (zer) gibi çıkarmıştır. *İkincisi:* Onun aslı fu'lulet vezninde zürruretti̇r. Ancak şedde çoğalınca son ra yeye tebdil edildi, zürviyet oldu, sonra da vav yeye idgam edilerek zürriyet oldu. Bu ikisini Zeccac demiş ve birincinin doğru olduğunu söylemiştir.

"Ahd (söz)": Bunun ne olduğunda da yedi görüş vardır: *Birincisi:* İmamlık (liderlik)tir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Said bin Cübeyr de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Taattır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Rahmettir, bunu da Ata ile İkrime demişlerdir. *Dördüncüsü:* Dindir, bunu da Ebu'l - Aliye demiştir. *Beşincisi:* Peygamberliktir, bunu da Süddi şeyhlerinden demiştir. *Altıncısı:* Güvendir, bunu da Ebu Ubeyde demiştir. *Yedincisi:* Sağlam sözdür, bunu da İbn Kuteybe demiştir. En doğrusu birincisidir.

Zalimlerden murat edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kafirlerdir, bunu İbn Cübeyr demiştir. *İkincisi:* Asilerdir, bunu da Ata demiştir.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا
مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا
بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125 – O zamanı hatırla ki biz Beyt'i insanlar için toplantı ve emniyet yeri yapmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den namazgah edinin. İbrahim ile İsmail'e: Evim'i tavaf edenler, ibadet kasdi ile orada kalanlar, ruku edenler ve secde edenler için temizleyin, diye emir vermiştik.

"Beyti insanlar için toplantı yeri yapmıştık": Beyt burada Ka'be'dir. Elif lam ahd (bilinen şey) veya cins içindir. Muhataplar cinsin kastedilmediğini bilince, bilinen şeye raci oldu. Zeccac şöyle demiştir: Mesab ve mesabe birdir, makam ve makame gibi. İbn Kuteybe de: Mesabe dönecek yerdir, sübtü ila keza denir ki oraya döndüm demektir. Sabe ileyhi cismuhu ba'edl illeti denir ki hastalıktan sonra vücudu kendine tekrar döndü (toparlandı) demektir. Bundan da insanın ona arka arkaya dönüp gitmesi kastedilmiştir.

"Emniyet yeri": İbn Abbas şöyle demiştir: Bir kimse başka bir yerde bir olay işler de oraya sığınırsa, güvende olur. Ancak Mekkelilerin onunla alışveriş etmemesi, ona yiyecek ve içecek vermemeleri ve onu barındırmamaları, onunla konuşmamaları gerekir ki çıksın. Çıktığı zaman da had cezası ne ise tatbik edilir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Beytullah güvenle tavsif edilmişse de maksat haremin tamamıdır, mesela: "Ka'beye yetişen kurbanlık" *(Maide: 95)* ayetinde olduğu gibi ki maksat haremin tamamıdır, çünkü ne Ka'be'de ne de Mescid-i Haram'da kurban kesilmez. Bu, hüküm yoluyladır, sadece haber tarzında değildir.

"Makam-ı İbrahim" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O haremin tamamıdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Arafat, Müzdelife ve cemrelerdir, bunu da Ata demiştir. Mücahit'ten de bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. İbn Abbas, Ata ve Mücahit'ten şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Haccın tamamı Makam-ı İbrahim'dir. *Üçüncüsü:* Belli taştır, bunu da Said bin Cübeyr demiştir, birincisi daha doğrudur. Ömer bin Hattab da şöyle demiştir: Ya Resulallah, Makam-ı İbrahim'i namazgah edinsek, dedim, bunun üzerine bu ayet indi.

İbrahim'in o taşın üzerinde durmasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, oğlu İsmail'i aradı, bulamadı, gelini ona: İn, dedi, o ise kabul etmedi. Gelini: Müsaade et, başını yıkayayım, dedi ve ona bir taş getirdi, o da ayağını onun üzerine koydu. Bineğin üzerinde idi, başının bir tarafını yıkadı. Sonra onu kaldırdı, ayağı taşa gömülmüştü, onu öteki parçasının altına koydu ve yıkadı, öteki ayağı da taşa gömülmüştü. Allah da bunu onun sembolü yaptı. Bunu Süddi, İbn

Mes'ud ve İbn Abbas'tan nakletmiştir. *İkincisi:* O Beytullah'ı yapmak için taşın üzerinde durdu, İsmail de ona taş uzatıyordu, bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

Cumhur, içlerinde İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai olmak üzere, hının kesri ile emir şeklinde "vettehizu" okumuşlar; Nafi ile İbn Amir de, hının fethası ile haber (fiil) kalıbında (vettahazu) şeklinde okumuşlardır. İbn Zeyd şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Nerede namaz kılmamı istersiniz?" dedi. Hazreti Ömer de: Makam'da dedi, bunun üzerine, "vettehizu min makamı İbrahime musalla" ayeti indi.[7] Ebu Ali de şöyle demiştir: Hı'nın fethası kıraatinin gerekçesi onun muzafunileyhe (cealnaya) matuf olmasıdır, sanki, onu namazgah edindikleri zamanı hatırla demiş gibi olur. Fetha kıraatini arkadan gelen haber "ve ahidna" kavli de destekler.

"Ve ahidna ila İbrahime ve İsmaile": Yani o ikisine emir ve tavsiye ettik. İsmail, yabancı bir kelimedir, onda: İsmaîl ve İsmaîn şeklinde iki lügat vardır. Şöyle bir şiiri kanıt getirdiler:

Köyün genç kızları gelince:
Beyt'in Rabbine yemin ederiz ki bu, İsmaîn'dir, dediler.

"Beytimi temizleyin": Katade: Putlardan, şirkten ve yalan sözden demek istemiştir, demiştir. Eğer: "O zaman orada Beyt yoktu; onlara onu temizlemelerini emretmenin manası nedir?" denirse, buna iki türlü cevap verilir: *Birincisi:* Orada putlar vardı, onu çıkarmaları emrolundu, bunu İkrime demiştir. *İkincisi:* Bunun manası, temizlenmiş olarak bina edin, demektir. Akifun, ikamet edenler demektir, akefe ya'kufu ve akefe ya'kifu ukufen denir ki bir yerde ikamet etmek manasınadır. İtikaf da bundandır. İbn Abbas, Peygamber salallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala her gece bu Beyt'in üzerine yüz yirmi rahmet indirir: Altmışı tavaf edenlere, kırkı namaz kılanlara ve yirmisi ona gözleriyle bakanlara.[8]

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ
مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلٖيلًا
ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٢٦﴾

7 – Buhari, Salat, bab, 32; Tefsirü Sureti'l – Bakara, bab, 9; Müslim, Fedailü's – Sahabe, hadis no, 24; Ahmed, Müsned, 1/24, 36.

8 – Taberani, Kebir; Beyhaki, Şuabu'l – İman; Heysemi, Mecku'z – Zevaid, 3/292.

126 – Hani İbrahim: "Rabbim, burayı emin bir belde yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere mahsullerden rızık ver" demişti. Allah da: Kim kafir olursa, onu kısa bir süre yararlandırırım, sonra da onu cehennem azabına zorlarım. Orası ne kötü yerdir, dedi.

Hani İbrahim: Rabbim, burayı emin bir belde yap, demişti": Belde köylerin başıdır, balid de beldede ikamet edendir. Belde göğüs manasınadır. Vadaatinnakatü beldeteha denir ki deve çöktü, göğsünü yere koydu demektir. Burada beldeden maksat Mekke'dir. "Emnen" emniyetli demektir. Beldenin emniyetli olması mecazidir, maksat içindeki halkın emniyette olmasıdır. Bu emniyetten kastedilen şey hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O adam öldürmekten emin olmasını istemiştir. *İkincisi:* Deprem ve yere batmaktan. *Üçüncüsü:* Kıtlık ve kuraklıktan. Mücahit şöyle demiştir: İbrahim: İman edenleri, dedi; aziz ve celil olan Allah da: Kafir olanı da rızıklandıracağım, buyurdu.

"Feümettiuhu": İbn Amir, hafif olarak emtea'dan "feümtiuhu" okumuştur. Diğerleri de metta'te kökünden şedde ile okumuşlardır. İmta', yararlanacak şeyi vermektir, müt'a de hoşa giden bir şeyden zevk almaktır. Ne ile yararlandıracak? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Güvenle. *İkincisi:* Rızıkla. Zorlamak da bir şeye sığınmaya mecbur etmektir. Masir de, işin varacağı son durumdur.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِيمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ
إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ
وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ
إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا
مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ
وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

127 – Bir vakit İbrahim Beyt'in temellerini İsmail ile yükseltiyordu. Ey Rabbimiz, bizden kabul et, şüphesiz sen çok iyi işiten, pek iyi bilensin, diye dua etmişlerdi.

128 – Rabbimiz, bizi sana teslim olanlardan eyle. Soyumuzdan

da sana teslim olan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yerlerimizi göster ve tövbemizi kabul et. Şüphesiz sen tövbeleri çok kabul eden, hakkıyle esirgeyensin.

129 – Ey Rabbimiz, onlara içlerinden onlara ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir Peygamber gönder. Şüphesiz sensin sen o izzet sahibi ve hikmet sahibi.

"Bir vakit İbrahim Beytin temellerini İsmail ile yükseltiyordu": Kavaid, Beyt'in temelidir, tekili kaidedir. Kavaidünnisa tabirindekinin tekili ise kaid olup ihtiyar kadın manasınadır. "Rabbimiz bizden kabul et": Yani, Rabbimiz, kabul et, dediler. Dediler kelimesi hazfedilmiştir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Melekler onların yanına her kapıdan girerler: Selamün aleyküm" *(Ra'd: 25)*, yani derler. "Semî' sami' manasınadır, ancak daha mübalağalıdır, çünkü faîl kalıbı mübalağa içindir. Hattabi de şöyle demiştir: İşitmek kabul ve icabet etmek manasınadır, mesela Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sözü gibi: "İşitilmeyen duadan sana sığınırım.[9] Yani kabul olunmayan demektir. Namaz kılanın: Semiallahu limen hamideh sözü de Allah hamdedenin hamdini kabul eder manasınadır. Şöyle bir şiir okudular:

Allah'a dua ettim, öyle ki
Allah'ın dediğimi işitmeyeceğinden korktum.

BEYT'İN YAPILMASINA İŞARET

Enes, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Melekler Adem'den önce Beyt'i haccederlerdi.[10]

İbn Abbas şöyle demiştir: Adem yere indirilince Allah Teala: Ey Adem, git, benim için bir Ev yap, meleklerin Arş'imin etrafında yaptığını gördüğün gibi etrafında tavaf et ve beni zikret, dedi. O da dönüp koştu, Beyt- i Haram'ın olduğu yere geldi, onu beş dağdan getirdiği malzemelerle yaptı: Lübnan, Tur-ı Sina, Tur-i Zeytun, Cudi ve Hira dağlarından. Adem Beyt'i ilk kuran ve onu tavaf eden oldu Bu böyle devam etti, sonra Allah bir sel gönderdi, Beyt'in yeri silindi Allah İbrahim ile İsmail'i gönderdi.

Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh de şöyle demiştir: Allah

9- Müslim, Zeyd bin Erkam'dan

10 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur.

İbrahim'e Beyt'i yapmasını emredince telaşlandı, ne yapacağını bilemedi, Allah da onun üzerine bulut gibi bir şey gönderdi, içinde konuşan bir baş vardı: Ey İbrahim, gölgemi işaretle, dedi. İşaretleyince çekildi. Bir rivayette de: İbrahim Beyt'i her gün onun üzerinde bina ederdi. Hazreti Ali diyor ki: İbrahim o gölgeliğin altında kazardı, temellerini çıkardı. Bir temeli otuz adam kımıldatamazdı. Hacer-i Esved'in olduğu yere gelince İsmail'e: Bana bir taş getir, dedi. O da taş aramaya gitti, Cebrail Hacer-i Esved'i getirip yerine koydu. İsmail gelince: "Bu taşı sana kim getirdi?" dedi. O da: Benim ve senin yapmamıza ihtiyacı olmayan biri getirdi, dedi.

İbn Abbas, İbn Müseyyeb ve Ebu'l – Aliye: İkisi bundan önce olan temelleri yükselttiler, dediler. Süddi de şöyle demiştir: Allah ona Beyt'i yapmasını emredince, nereye yapacağını bilemedi. Allah ona bir rüzgar gönderdi, Kabe'nin etrafında sel gelmeden önce Beyt'in üzerine kurulduğu ilk temelin etrafını süpürdü.

"Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar eyle": Zeccac: Müslim, işini Allah'a teslim eden ve tevazu gösteren kimsedir, demiştir. "Menasik" ibadet yerleri demektir. Her ibadet edilen yer mensek ve mensiktir. Abit kimseye de nasik denilmesi bundandır. Aziz ve celil olan Allah için kesilip kurban edilen hayvana da nesike, denir. Sanki neskin aslı Allah için kurban etmek ve kesmektir.

"Bize menasiklerimizi göster": Kurban kesecek yerlerimizi demektir. Bir başkası da: Onlar bütün hac fiilleridir, demiştir. İbn Kesir, ranın cezmi ile "erna", "Rabbi erni" *(A'raf: 143)*; "ernellezeyni edallana" *(Fussilet: 29)* okumuştur. Nafi, Hamze ve Kisai de bütün bu yerlerde ranın kesresi ile "erina" okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle İbn Amir de böyle okumuşlar, ancak bir tek "ernellezeyni"yi ranın sükunu ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar "erina" okurlar, Arapların çoğu ise ranın cezmi ile okur ve "erna menasikena" derler. Bazı güvenilir kimseler de böyle okumuşlardır. Bazıları şöyle bir beyti kanıt getirmişlerdir:

Süleyma: Bize un satın al (işter), dedi.
Satın al (işter), acele ile de becerikli bir hizmetçi bul.

Kisai de bana şöyle bir beyt okudu:

Kim korkarsa (yettak), Allah onun iledir,
Allah'ın rızkı ona sabah akşam gelir.

Katade de şöyle demiştir: Allah o ikisine ibadet yerlerini gösterdi: Arafat'ta vakfe yerini, ifada tavafını, şeytan taşlanacak yerleri, tavafı

ve sa'yi. Ebu Miclez de şöyle demiştir: İbrahim, Beyt'i yapmayı bitirince ona Cebrail geldi, ona tavafı gösterdi, sonra onu akabeye götürdü; ona şeytan göründü, Cebrail yedi küçük taş aldı ve yedi tane de İbrahim'e verdi ve: At ve tekbir getir, dedi. Beraber attılar ve her attıkça da tekbir getirdiler, nihayet şeytan kayboldu. Sonra onu orta şeytan taşlama yerine getirdi, yine onlara şeytan göründü, Cebrail yedi taş aldı, yedi çakıl da İbrahim'e verdi ve: At ve tekbir getir, dedi. Attılar ve her atışla tekbir getirdiler; şeytan kayboldu. Sonra onu en uzaktaki taşlama yerine götürdü, yine onlara şeytan göründü, Cebrail yedi çakıl taşı aldı, yedi tane de İbrahim'e verdi ve ona: At ve tekbir getir, dedi. Birlikte attılar ve her atışla tekbir getirdiler, nihayet şeytan kayboldu. Sonra onu Mina'ya getirdi ve: Burada insanlar başlarını tıraş ederler, dedi. Sonra onu toplantı yerine getirdi: Burada da insanlar toplanır, dedi. Sonra onu Arafat'a götürdü: Earefte (bildin mi?" dedi, O da: Evet, dedi. İşte o nedenle oraya Arafat denildi.

"Rabbena vebas fihim resulen minhüm": Hüm zamiri hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Zürriyete racidir, bunu Mukatil ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* "halkına rızık ver" dediği Mekke halkına racidir. Resul'den maksat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Ebu Ümame, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir: "Ya Resulallah, senin işin nasıl başladı?" dediler. O da: Ben İbrahim'in duası ve İsa'nın müjdesiyim. Annem kendisinden bir nur çıktığını ve Şam'ın saraylarını aydınlattığını gördü, dedi." Kitap: Kur'an, hikmet de sünnettir, bunu İbn Abbas demiştir. Ondan hikmetin fıkıh, helal ve haram, Kur'an'ın öğütleri dediği de rivayet edilmiştir. Hikmete hikmet denilmesi, insanı cahillikten men ettiği içindir *(hikmetin lügat manası gemdir. Mütercim).*

"Yüzekkihim": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası onlardan zekat alır ve onları temizler demektir, bunu İbn Abbas ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* Onları şirk ve küfürden temizler, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Onları temizlenecekleri şeye davet eder, demektir.

"İnneke entel aziz": İz, Arap dilinde üç manaya gelir: *Birincisi:* Galip gelmek manasınadır. Men azze bezze derler ki: Galip gelen parsayı toplar demektir. Azze yeuzzu babından gelir, "ve azzeni filhitab" *(Sad: 29)* beni lafta mağlup etti demektir. *İkincisi:* Şiddet ve kuvvet manasınadır, azze yaazzü babından gelir. *Üçüncüsü:* Onuruna düş-

11 - İmam Ahmed, Müsned, 4/127, 128; 5/262.

kün olmak manasınadır, bu da azze yeizzü babından gelir. Aziz kelimesi, ona hiçbir şey denk ve muadil olmaz manasınadır.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ
إِبْرٰهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا
وَإِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ
أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصّٰى بِهَا إِبْرٰهِيمُ بَنِيهِ
وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا
وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

130 – Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsunki biz onu dünyada seçmişizdir ve şüphesiz o, ahirette de iyi kimselerdendir.

131 – Çünkü Rabbi ona: Teslim ol, dedi. O da: Alemlerin Rabbine teslim oldum, dedi.

132 – Bunları İbrahim, oğullarına tavsiye etti. Yakup da: Ey oğullarım, şüphesiz, Allah bu dini sizin için seçti. Öyle ise ancak Müslümanlar olarak ölün, dedi.

"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Abdullah bin Selam iki kardeşi oğulları Muhacir ile Seleme'yi İslam'a davet etti, Seleme Müslüman oldu, Muhacir ise İslam'dan yüz çevirdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Mukatil demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Men" edatı lafız itibarı ile istifham ise de manası tesbit ve azarlamadır. Mana şöyle olur: Kendini bilmeyenden başkası İbrahim'in dininden yüz çevirmez. Rağiptü fişşey, istemek manasına, rağibtü anhü ise yüz çevirmek manasınadır. İbrahim'in milleti ise dinidir.

"İlla men sefihe nefseh": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi*: Bunun manası, ancak nefsini alçaltan demektir, bunu Ahfeş ile Yunus demişlerdir. Yunus; Bu nedenledir ki nefse taaddi etmiş ve onu nasbetmiştir, demiştir. Ahfeş de, nefs kelimesinin mansup olması harfi cerin düşmesinden dolayıdır, çünkü mana: İlla men sefihe fi nesihi demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Bizde çiğ et misafirler için pahalıdır,
Biz onu tencerede piştiği zaman ucuzlatırız.

İkincisi: Ancak nefsini helak eden demektir, bunu da Ebu Ubeyde demiştir. *Üçüncüsü:* Ancak nefsi sefih olan yapar demektir, mesela, filanca görüşünü aldattı denir. Bu, Ferra ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Ferra şöyle demiştir: Fiil nefisten "men" zamirine nakledildi, nefs de tefsire (temyize) benzetilmekle mansup kılındı, mesela, dıktü bilemri zeran denir ki: Bundan sıkıldım demektir. "veştealerre'sü şeyben" *(Meryem: 4)* de böyledir. *Dördüncüsü:* Kendini bilmeyen, onun üzerinde düşünmeyen demektir, bu da Zeccac'ın tercih ettiği bir görüştür.

"Şüphesiz o ahirette elbette iyi kimselerdendir": Allah katında hali düzgün kimselerdendir demektir. Zeccac da: Ahirette salih olan, kazanandır, demiştir.

"Rabbi ona teslim ol" demişti: Bu da onu seçtiği zaman olmuştu. İbn Abbas da şöyle demiştir: O yıldızı, ayı ve güneşi gördüğü zaman Rabbi ona: Teslim ol, yani ihlaslı ol, demişti.

"Vevessa": İbn Abbas ile Medineliler elifle ve sad şeddesiz olarak "evsa", diğerleri de elifle sad da şeddeli olarak "vessa" okumuşlardır. Bu da Mushafların farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Bize Kuşeyş haber verdi, bize İbn Hayyeveyh haber verdi, bize İbn Enbari haber verdi, bize Saleb haber verdi, bana Halef bin Hişam el – Bezzar yazı ile bildirdi ve şöyle dedi: Medine halkının mushafı ile Irak halkının mushafı on iki yerde farklıdır: Medine halkı "veevsa", Irak halkı ise "vevessa" yazdı; Medine halkı "sariu ila mağfiretin min rabbiküm", *(Al-i İmran: 132)* vavsız, Irak halkı "vesariu" yazdı; Medine halkı "yekulülezine amenu" *(Maide: 53)*, Irak halkı "veyekulu" yazdı; Medine halkı "men yertedid" *(Maide: 54)*, Irak halkı "men yertedde" yazdı; Medine halkı "ellezinettehazu mesciden" *(Tevbe: 107)*, Irak halkı "vellezine" yazdı; Medine halkı "hayran minhuma munkaleba" *(Kehf: 36)*, Irak halkı "minha" yazdı, Medine halkı "fetevekkel alel azizirrahim" *(Şuara: 217)* yazdı, Irak halkı "vetevekkel" yazdı; Medine halkı "veen yuzhire filardıl fesad" *(Ğafir: 26)*, Irak halkı "ev en yuzhire" yazdı; Medine halkı ha mim ayn sin kaf'ta "bima kesebet eydiküm"ü fesiz, Irak halkı "febima" yazdı; Medine halkı "ma teştehihil enfüs" *(Zuhruf: 71)* he ile, Irak halkı "mateştehi" yazdı; Medine halkı "innallahel ğaniyyül hamid" *(Hadi: 24)*, Irak halkı "innallahe hüvel ğaniyyül hamid" yazdı; Medine halkı " fela yehafü ukbaha" *(Şems: 15)*, Irak halkı "vela yehafü" yazdı.

Vessa, evsadan daha mübalağalıdır, çünkü onda defalarca yapılma manası vardır. Ondaki he zamiri de meseleye racidir. Bunu

İkrime ile Zeccac demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Onun oğulları dörttür: İsmail, İshak, Medyen, Medain. Mukatil'in dışındakiler de onların sekiz olduklarını söylemişlerdir.

"Müslüman olmadan ölmeyin": Maksat, İslam'dan ayrılmayın; size ölüm geldiği zaman sizi onun üzerinde bulsun demektir.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ
الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ
إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ اٰبَائِكَ إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ إِلٰهًا وَاحِدًا
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ
وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

133 – Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman orada hazır mı idiniz? Hani oğullarına: Benden sonra neye ibadet edeceksiniz, demişti? Onlar da: Senin ilahın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan bir tek ilaha ibadet edeceğiz. Biz ona teslim olmuşuzdur, demişlerdi.

134 – Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Kazandıkları onlaradır, sizin kazandığınız da sizedir. Onların yaptıklarından sorulmazsınız.

"Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman orada hazır mı idiniz?": Ayetin sebeb-i nüzulü şudur: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bilmez misin, Yakub, oğullarına öldüğü gün Yahudiliği vasiyet etmişti?" dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Mukatil demiştir.

"Onlar bir ümmetti gelip geçti": Halet madat (geçti) manasınadır, İbrahim ve iki oğluna, Yakup ve iki oğluna işaret ediyor.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ
حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ
إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلٰى إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ
مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

135 – Yahudi ve Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır, biz hanif olarak İbrahim'in dinindeyiz. O, müşriklerden değildi.

136 – Deyin: Biz Allah'a, bize indirilene; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a ve torunlarına indirilene; Musa'ya ve İsa'ya verilenlere ve peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbiri arasında ayrım yapmayız. Bizler O'na teslim olanlarız.

"Yahudi olun dediler": Manası şöyledir: Yahudiler, Yahudi olun, Hıristiyanlar da, Hıristiyan olun ki, hidayete eresiniz, dediler. "Bel millete İbrahime hanifa": Bilakis biz İbrahim'in hanif halindeki dinine tabi oluruz demektir. Hanif üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, ibadete meyleden demektir. Zeccac şöyle demiştir: Hanif lügatte bir şeye meyleden manasınadır, recülün ahnef denir ki ayak parmakları birbirine meyleden kimse demektir. Ahnef'in annesi de onu sektirirken şöyle demiştir:

Allah'a yemin ederim ki eğer ayağında eğrilik,
Zayıflığından dolayı da bacağında incelik olmasaydı,
Gençleriniz arasında onun gibisi olmazdı.

İkincisi: Doğru manasınadır, topala hanif denmesi de, sağlam olmasını istemektendir. Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Tefsirciler hanifi çeşitli sıfatlarla nitelemişlerdir; mesela; ihlaslı gibi. İbn Saib de, hac edendir demiştir. Başkaları da tevhit edip hac eden, kurban kesen, sünnet olan ve Ka'be'ye dönen demişler.

Esbat (torunlar) ise Yakub'un oğullarıdır, bunlar on iki erkek idiler. Zeccac şöyle demiştir: Esbat lügatte bir atadan gelen topluluğa denir. Sıbt lügatte dalları olan ağaçtır. Sıbt da bir şecereden gelenlerdir.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ
فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾

137 – Eğer sizin O'na iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, ancak onlar muhalefettedirler. Onlara karşı Allah sana yetecektir. O, hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Eğer iman ederlerse": Bunlar ehl-i kitaptır.

"Sizin O'na iman ettiğiniz gibi": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, sizin imanınız gibi demektir. Be tekit için

getirilmiştir, mesela: "Ve hüzzi ileyki bicizinnahleti"de olduğu gibi. *(Meryem: 24)* Bunu Enbari demiştir. *İkincisi:* Burada misilden maksat kitaptır, takdiri şöyle olur: Eğer sizin kitabınıza iman ettiğiniz gibi onlar da kendi kitaplarına iman ederlerse, bunu da Ebu Muaz en – Nahvi demiştir. *Üçüncüsü:* Burada misl sıladır (ulamadır, zaittir), mana: Sizin iman ettiğinize iman ederlerse, şeklinde olur. "Leyse kemislihi şeyün" *(Şura: 11)* ayeti de böyledir ki, O'nun gibi bir şey yoktur demektir.

Şöyle bir şiir gösterdiler:

Ey beni kınayan, beni kınamayı bırak,
Benim gibisi sizin gibileri kabul etmez.

Yani, ben sizi kabul etmem demek istiyor. Şikak ise zahmet ve düşmanlıktır. Fülanün kad şakka asal müslimine denir ki, imama tabi olanlardan ayrıldı demektir. Sanki başka bir şıkka düşmüştür.

"Onlara karşı Allah sana yetecektir": Bu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yardım edileceğine dair garantidir.

صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

138 – Biz Allah'ın boyası ile boyanmışızdır. Boyası Allah'tan daha güzel olan kimdir? Bizler O'na ibadet edenleriz.

"Allah'ın boyası": Bunun iniş sebebi şöyledir: Hıristiyanlar, birinin çocuğu olup da yedi günlük olduğu zaman onu bir suya batırırlardı ki ona vaftiz derlerdi. Böylece onu temizlemek isterler ve: Bu, sünnetin yerine geçen bir temizliktir, derlerdi. Bunu yaptıkları zaman da: Gerçek Hıristiyan oldu, derlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas demiştir. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Nahai ve İbn Zeyd: Allah'ın boyası, O'nun dinidir, demişler. Ferra da şöyle demiştir: Sıbğatallah'ın mansup okunması yukarıda geçen millete kelimesinin *(millete İbrahim)* üzerine atfedilmesinden dolayıdır. İbn Able de: Merfu olarak, "sıbğatullah" okumuştur ki, manası: Bu Allah'ın boyasıdır, demek olur. "Milletü" İbrahime'yi de böyle okumuştur ki, manası: Bu, İbrahim'in milletidir demek olur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Allah'ın boyası, sünnettir, ona boya denmesi, Hıristiyanların çocuklarını boya küpü gibi bir suya batırıp bu onun için Müslümanların sünneti gibi bir temizliktir, demelerindendir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah: Sıbğatallah dedi ki, Allah'ın boyasından ayrılmayın, yoksa Hıristiyanların evlatlarına yaptıkları boyadan değil dedi. Ondan da İbrahim milletini kastetti. Başkası da

şöyle demiştir: Neden dine boya denmiştir, çünkü boyanın elbisede göründüğü gibi onun izi de insanın üzerinde görünür.

قُلْ اَتُحَاجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۚ وَلَنَا اَعْمَالُنَا
وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۚ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَۙ ﴿١٣٩﴾

139 – De ki: Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? O, bizim de sizin de Rabbimizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir. Biz ona ihlas gösterenleriz.

"Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz?": İbn Abbas: Medine Yahudilerini ve Necran Hıristiyanlarını kastetmiştir, demiştir. Muhacce dinde tartışmaktır. Çünkü Yahudiler: Biz ilk kitap ehliyiz, dediler. Şöyle de denilmiştir: Yahudiler putlara tapanlara yardım ettiler, onlara: "Sizler muvahhit olduğunuzu iddia ediyorsunuz, biz de muvahhidız, öyleyse niçin muvahhit olmayanlara arka çıktınız denildi?!

"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir": Müfessirlerin çoğu: Bu kelamda bir nevi tolerans var, sonra kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişler.

اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ
اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰىۜ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۜ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ
مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

140 – Yoksa: "İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunları Yahudi yahut Hıristiyanlar idi mi diyorsunuz? De ki: "Siz mi daha biliyorsunuz, yoksa Allah mı? Kendindeki bir şahitliği Allah'tan saklayandan daha zalim kimdir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

141 – Onlar bir ümmetti, gelip geçmiştir. Kazandıkları onlaradır, sizin kazandığınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız.

"Yoksa, İbrahim ile İsmail... şöyle mi diyorsunuz?" Ayetin sebebi nüzulü şöyledir: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları mü'minlere: Allah'ın peygamberleri biz İsrail oğullarındandı, onlar da bizim dinimizde idiler, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil demiştir. Ayetin manası şöyledir: Allah bize peygamberlerin dinini bildirdi, onu bizden daha iyi bilen yoktur. İbn Kesir, Nafi, Asım – Ebu Bekir rivayetinde – ve Ebu Amr ye ile Yahudilerden haber haber tarzında "em yekulune" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Hafs da - Asım'dan rivayetle - te ile "tekulune" okumuşlardır, çünkü makabli muhataptır, o da "etühaccunena" dır, arkasındaki de muhataptır, o da "kul eentüm a'lemü"dür.

Gizledikleri şahitlik hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala onların yanında İbrahim ile onunla beraber adları geçenlerin Müslüman olduklarına şahitlik etti, onlarsa bunu gizlediler. Bunu Hasen Basri ile Zeyd bin Eslem demişlerdir. *İkincisi:* Onlar İslam'ı ve Muhammed'in Peygamber olup dininin de İslam olduğunu gizlediler. Bunu da Ebu'l – Aliye ile Katade demişlerdir.

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي
كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142 – İnsanlardan beyinsizler: "Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. Dilediğini doğru yola iletir.

"İnsanlardan beyinsizler diyecekler": Bunlar hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu Bera bin Azib, Mücahit ve Said bin Cübeyr demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Mekke halkıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar münafıklardır, bunu da Süddi, İbn Mes'ut ile İbn Abbas'tan nakletmiştir. Hepsinin bunları demiş olmaları da mümkündür. Ayet, kıblenin değiştirilmesinden sonra inmiştir. Süfeha: Cahiller demektir. Mavellahüm de onları kıblelerinden ne çevirdi demektir. Kıbleden de Beytü'l – Mukaddes'i kastediyor.

Alimler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'ye geldikten sonra Beytü'l – Mukaddes'e dönerek ne kadar zaman namaz kıldığında altı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* On altı veya on yedi aydır, bunu Bera bin Azib demiştir. *İkincisi:* On yedi aydır, bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* On üç aydır, bunu

Muaz bin Cebel demiştir. *Dördüncüsü:* Dokuz veya on aydır, bunu da Enes bin Malik demiştir. *Beşincisi:* On altı aydır. *Altıncısı:* On sekiz aydır. Bu iki görüş Katede'den rivayet edilmiştir.

Beytü'l – Mukaddes'e yönelmesi kendi görüşü ile mi idi veya vahiy ile mi idi? Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'ın emri ve vahyi ile idi, bunu İbn Abbas ve İbn Cüreyc demişlerdir. *İkincisi:* O, kendi içtihadı ve görüşü ile idi, bunu da Hasen, Ebu'l – Aliye, İkrime ve Rebi demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: İnsanlar, "doğu da batı da Allah'ındır" *(Bakara: 115)* kavli ile istedikleri tarafa dönerlerdi. Sonra onlara Beytü'l –Mukaddes'e dönmelerini emretti. Beytü'l – Mukaddes'i seçme sebebinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Ehl-i kitabın kalplerini kazanmak içindi, bunu bazı müfessirler demiştir. *İkincisi:* Arapları alışık olmadıkları şey ile denemek içindi, bunu da Zeccac demiştir.

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا
لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا
وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ
الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا
عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ
بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

143 – Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki siz insanlara şahit olasınız; Resulullah da size şahit olsun. Üzerinde bulunduğun kıbleyi ancak Resulullah'a tabi olanı iki ökçesi üzerine dönenden bilmemiz için yaptık. Gerçi bu, elbette Allah'ın hidayet ettiklerinden başkasına büyük bir şeydir. Allah imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah insanları çok esirgeyendir ve çok merhamet edendir.

"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Yahudiler: Bizim kıblemiz peygamberlerin kıblesidir, biz insanlar arasında adil kimseleriz, dediler, ayet de bunun üzerine indi, bunu Mukatil demiştir. Ümmet: Cemaat, vasat da adil demektir, bunu İbn Abbas, Ebu Said, Mücahit ve Katade demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vasat, adil ve hayırlı demektir. "En ortancaları dedi"

(Kalem: 28) ayetinde de böyledir ki, en adilleri ve hayırlıları demektir. Şair de şöyle demiştir:

Onlar orta kimselerdir, insanlar verdikleri karara razı olurlar,
Bir gece büyük bela indiği zaman.

Bunun aslı şudur: Her şeyin ortası hayırlıdır. Aşırılık ve taksirat kınanmış şeylerdir. İbn Cerir Taberi de bunun orta halli iş yapmaktan geldiğini söylemiştir. Çünkü Müslümanlar Yahudiler gibi dinlerinde kusur işlemediler. Zira onlar peygamberleri öldürüp Allah'ın kitabını değiştirdiler. Hıristiyanlar gibi de aşırı gitmediler, çünkü onlar da İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu kelamda atılmış kısımlar vardır, manası şöyledir: Ben sizin kıblenizi iki kıble arasında orta kıldım; zira Yahudiler batı tarafına dönerek namaz kılarlar, Hıristiyanlar ise doğu tarafına dönerek namaz kılarlar, siz ise ikisinin ortasındasınız.

"İnsanların üzerinde şahit olmanız için": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, ümmetlerine karşı peygamberlere şahitlik etmeniz içindir. Ebu Said el – Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kıyamet gününde bir peygamber gelir, yanında bir adam vardır, bir peygamber gelir, yanında iki adam vardır. Bir peygamber de gelir, yanında çok adam vardır. Onlara: "Bu Peygamber size tebliğ etti mi?" denir, onlar da, hayır, derler. Peygambere: "Sen onlara tebliğ ettin mi?" denir, o da: Evet, der. "Sana kim şahitlik edecek?" denir, o da: Muhammed ve ümmeti, der. O zaman peygamberlerin tebliğ ettiklerine dair şahitlik ederler. Onlara: "Bunu nereden biliyorsunuz?" denir, onlar da: Bize peygamberimiz, elçilerin mesajlarını ilettiğini haber verdi, biz de onu tasdik ettik, derler. İşte: "İnsanlara şahitlik etmeniz için" ayetinin manası budur.[12] İkrime ile Katade'nin de görüşü budur. *İkincisi:* Bunun manası şöyledir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e şahit olmanız için. Ümmetler de: Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerdir, bunu Mücahit demiştir.

"Peygamberin de size şahit olması için": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in şahit olması için. Onlara ne ile şahitlik edecek? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Amellerine, bunu İbn Abbas, Ebu Said el – Hudri ve İbn Zeyd demişlerdir. *İkincisi:* Mesajı onlara ilettiğine, bunu da Katade ile Mukatil demişlerdir. *Üçüncüsü:*

12 – Buhari, İtisam, bab, 19; Enbiya, bab, 3; İbn Mace, Zühd, bab, 34; Ahmed, Müsned, 3/32, 58.

İmanlarına, bunu da Ebu'l-Aliye demiştir. O zaman "aleyküm" (aleyhinize), "leküm" (lehinize) manasına olur. İkrime de şöyle demiştir: Bu ümmetten ancak peygamberi sorulur.

"Üzerinde bulunduğun kıbleyi kılmadık...": Bundan Beytü'l - Mukaddes'i irade buyuruyor. "Ancak bilmemiz için": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Görmemiz için demektir. *İkincisi:* Ayırmamız için, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Onu gerçekleşmiş olarak bilmemiz için, çünkü onun ilmi kadimdir, bunu tefsircilerden bir grup demiştir. Bu da İbn Abbas'ın, "bilmemiz için" görüşüne racidir. *Dördüncüsü:* Muhataplara racidir ki mana: Sizin bilmeniz için demek olur, bunu da Ferra demiştir.

"İki ökçesi üzerine dönenden": Yani küfre dönenden, bunu İbn Zeyd ile Mukatil demişlerdir.

"Gerçi bu büyük bir şeydir": Burada işaret edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Ka'be'ye dönmektir; bunu İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* O, ondan dönülmeden önce Beytü'l - Mukaddesin kıblesidir, bunu da Ebu'l - Aliye ile Zeccac demişlerdir.

"Allah imanınızı zayi edecek değildir": Sebeb-i nüzulü: Müslümanlar: "Ya Resulallah, Beytü'l - Mukaddes'e dönerek namaz kılan kardeşlerimizin hali ne olacak?" dediler, Allah Teala bunun üzerine: "Allah imanınızı zayi edecek değildir" kısmını indirdi.[13]

"Leraufun": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Hafs - Asım'dan rivayetle - Kur'an'ın her yerinde, leraûf (ayınla) vezninde "leraûf" okumuşlardır. Münasebeti de şöyledir: Arap dilinde faûl vezni, faul vezninden daha çoktur; darûb ve şekûr babı, hazur ve yakuz babından daha geniştir. Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle rauf (ayınla) vezninde "lerauf" okumuşlardır. Bunun Hicazlılarda daha çoğunlukta olduğu söylenmiştir. Cerir şöyle demiştir:

Müslümanların sende hakları olduğunu görürsün,
Şefkatli ve merhametli babanın yaptığı gibi.

Rauf merhametli manasınadır. Bu, Zeccac'ın görüşüdür. Hattabi de bazı ilim adamlarından rivayetle re'fetin rahmetten daha abartılı ve ondan daha ince olduğunu nakletmiştir. Re'fetin özel, rahmetin ise genel olduğu da söylenmiştir.

13 - İmam Ahmed ve Tirmizi, Tirmizi: Hasen sahih hadistir, demiştir.

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاۤءِۚ
فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۜ وَاِنَّ الَّذٖينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

144 - Yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz. Şimdi seni hoşnut olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Artık sen de yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız yüzlerinizi onun tarafına çevirin. Kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden bir hak olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir.

"Yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz": İniş sebebi şudur: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Kabe'ye dönmeyi istiyordu, bunu Bera, İbn Abbas, İbn Müseyyeb, Ebu'l – Aliye ve Katade demişlerdir. Bazı müfessirler, bu ayetin "seyekulussüfehaü" ayetinden önce indiğini söylemişlerdir. Alimler, Peygamber'in Ka'be'yi Beytü'l – Mukaddes'e tercih etme sebebinde iki farklı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, İbrahim aleyhisselam'ın kıblesi idi, bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Yahudilere muhalefet etmek için, bunu da Mücahit demiştir. Yüzünü çevirmesinin manası da sağa sola bakmasıdır. "fi" edatı da "ila" manasınadır. "Terdaha" seviyorsun, demektir. "Şatr" taraf manasınadır, bunda da ihtilaf yoktur. İbn Ömer şöyle demiştir: İnsanlar Kuba mescidinde sabah namazını kılarken biri geldi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bu gece Kur'an indirildi; Kıble'ye dönmesi emredildi, siz de ona dönün, dedi. Yüzleri Şam'a dönük idi, namazlarında döndüler.[14]

Alimler kıblenin ne zaman çevrildiği hakkında üç görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, öğle namazında Receb'in on beşinde Resulullah'ın Medine'ye gelişinden on yedi ay sonra çevrilmiştir. Bunu Bera bin Azib ile Makıl bin Yesar demişlerdir. *İkincisi:* O, Şaban'ın beşinde Peygamberin Medine'ye gelişinden on sekiz ay sonra Salı günü çevrilmiştir. Bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* O,

---

14 - Buhari, Salat, bab, 32; Ahad, bab, 1; Tefsirü sure 12, bab, 16, 19, 20; Müslim, Mesacid, hadis no, 13; Ahmed, Müsned, 2/113.

Cemaziyelahir'de çevrilmiştir, bunu da müfessir İbn Selame, İbrahim el – Harbi'den aktarmıştır.

"Kendilerine kitap verilenler" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerdir, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Onun gerçek olduğunu bilirler": Bu da ona emredilen Ka'be'ye dönme emrine işaret etmektedir. Sonra da onları ayetin kalan kısmı ile bildikleri şeyi sakladıkları için tehdit etti. Onun hak olduğunu nereden biliyorlardı? Bunda dört görüş vardır: *Birincisi:* Onların kitaplarında da ona dönme emri vardı, bunu Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Mescid-i Haram'ın İbrahim'in kıblesi olduğunu biliyorlardı. *Üçüncüsü:* Kitaplarında Muhammed'in doğru bir Peygamber olduğu ve hak dışı bir şey emretmeyeceği yazılı idi. *Dördüncüsü:* Onlar neshin caiz olduğunu biliyorlardı.

وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَۚ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ
وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاۤءَهُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا جَاۤءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَۢ ﴿١٤٥﴾

145 – Andolsun ki kendilerine kitap verilenlere bütün mucizeleri getirsen, senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblelerine uyacak değilsin. Onların kimileri de kimilerinin kıblesine uyacak değildir. Sana gelen bunca ilimden sonra eğer onların heveslerine uyarsan, şüphesiz sen muhakkak zalimlerdensin.

"Andolsun ki kendilerine kitap verilenlere bütün mucizeleri getirsen": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları, Peygamber'e: Senden önceki Peygamberler gibi sen de bize mucizeler getir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil demiştir.

"Senin kıblene tabi olmazlar": Ka'be'yi kastediyor. "Kimileri de kimilerinin kıblesine tabi olmazlar": Çünkü Yahudiler doğuda Beytü'l – Mukaddes'e doğru, Hıristiyanlar da doğuya doğru namaz kılarlar. "Andolsun ki eğer onların heveslerine uyarsan": Yani kıblelerine dönerek namaz kılarsan. "Sana gelen ilimden sonra": Mukatil: ilimden açıklamayı kastetmiştir, demiştir.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ
فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

146 – Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanır gibi tanırlar. Muhakkak onlardan bir grup bildikleri halde hakkı gizlerler.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu tanırlar": "Yarifune"deki zamir hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Kıbleye dönmesine racidir, bunu da Ebu'l – Aliye, Katade, Süddi ve Mukatil demişlerdir. Bu, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Ka'be'ye dönmedir, bunu da Süddi, Mukatil ve diğerleri demişlerdir. "Onu bilirler"de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun hak olduğunu bilirler. *İkincisi:* Ona muhalefet edene azabın olacağını bilirler.

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ
هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ
اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

147 – Hak Rabbindendir; artık şüphe edenlerden olma.

"Hak Rabbindendir": Zeccac: Bu hak Rabbindendir, demiştir. Mümterin: Şüphe edenler demektir. Hitap ise geneldir.

148 – Herkesin yüzünü döndüreceği bir yönü vardır; öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız Allah hepinizi getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Herkesin bir yönü vardır": Yönden maksat kıbledir, bunu İbn Abbas ile diğerleri söylemiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Buna cihet de vichet de denir. "Hüve" zamirinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya racidir, o zaman mana şöyle olur: Allah'tır onları o istikamete döndüren, yani oraya dönmelerini emreden. *İkincisi:* Dönene racidir, o zaman da mana şöyle olur: Odur kendisini o cihete döndüren, bu takdirde "hüve" zamiri külle ait olmuş olur. *Üçüncüsü:* Bey'te racidir, Mücahit: Her kavim Kabe'ye dönmekle emrolundu, demiştir. Cumhur "müvelliha" okur; İbn Amir ile Velid bin Yakub da "hüve müvellaha" okurlar. O zaman "hüve" zamiri küll'e raci olur. Her iki kıraatin manası birbirine yakındır.

"Öyleyse hayırlarda yarışın": Koşuşun demektir. Katade de: Kıblenizi elden kaçırmayın demiştir. "Nerede olursanız Allah hepinizi getirir": İbn Abbas ve diğerleri: Bu kıyamette olacaktır, demişlerdir.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ
فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

149 – Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Şüphesiz O, Rabbinden gelen bir haktır. Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.

150 – Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Nerede olursanız, yüzünüzü onun tarafına çevirin ki insanların, içlerinde zulmedenlerden başkasının size karşı bir kanıtı olmasın. Onlardan korkmayın, Ben'den korkun. Ta ki nimetimi size tamamlayayım. Umulur ki doğru yolu bulursunuz.

"Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir": Bu, tekrar ve tekittir, ehl-i kitabın Müslümanların onların kıblelerine dönme beklentilerini kesip atmak içindir.

"İnsanların size karşı bir kanıtı olmasın": İnsanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar ehl-i kitaptır, bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Katade ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Arap müşrikleridir, bunu Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Kim birincisini derse, şöyle demek istemiş olur: Ehl-i kitabın kanıtı şudur: Onlar Peygamber'e, "Beyt-i Mukaddes kıblesini ne için terk ettin? Eğer sapıklık idiyse, sen onunla bir süre Allah'a ibadet ettin, eğer doğru idiyse, şimdi niçin terk ettin" demiş olurlar. Katade: Adam (Peygamber) atasının Ev'ini ve kavminin dinini özledi, dediler, demiştir. Kim de ikincisini derse, müşriklerin kanıtı şöyle demeleri olur: Kıblenize döndü, yakında da dininize dönebilir.

Batıllarına kanıt denmesi, kanıt diye getirdikleri şeyi aynen anlatmasından dolayıdır, mesela şu ayetler de böyledir: "Onların kanıtları

Rableri katında geçersizdir" *(Şura: 16)*; kendilerindeki ilimle sevindiler". *(Ğafir: 83)*

İçlerinde zulmedenlerden başkası": Zeccac: Bunun manası, kim açık bilgi karşısında kanıt getirmekle kendisine zulmederse, demiştir. Mesela, birine karşı: Senin benim üzerimde zulümden başka bir şeyin yoktur, dersin ki, bana haksızlık etmekten başka bende hiçbir şeyin yoktur, ancak bana haksızlık ediyorsun, demektir. "Onlardan korkmayın": İbn Abbas: Ka'be'ye dönmenizde; "Ben'den korkun": Onu terk etmede demiştir.

كَمَٓا اَرْسَلْنَا فٖيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا

عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكّٖيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

فَاذْكُرُونٖٓي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لٖي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

151 – Nitekim size içinizden ayetlerimizi okuyacak, sizi temizleyecek ve size kitabı ve hikmeti öğretecek; bilmediklerinizi de öğretecek bir Peygamber gönderdik.

152 – Öyleyse beni zikredin (anın), ben de sizi anayım, bana şükredin; bana karşı nankörlük etmeyin.

"Nitekim size içinizden bir Peygamber gönderdiğimiz gibi": Zeccac şöyle demiştir: "Kema (nitekim)" edatının daha önce geçenlere cevap olması uygun değildir, en iyisi onun, "beni anın" kavline bağlı olmasıdır. Bu mana Hazreti Ali, İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil'den rivayet edilmiştir. Ayet Arap müşriklerine hitap etmektedir. "Sizi temizler": Bu hususta da üç görüş vardır, bunlar da yukarıda İbrahim aleyhisselam kıssasında geçmiştir. "Kitap": Kur'an'dır, "hikmet" de, sünnettir.

"Beni zikredin: İbn Abbas ile İbn Cübeyr: Beni itaatle zikredin, ben de bağışlamam ile sizi zikredeyim, demişlerdir. İbrahim bin Seriy de şöyle demiştir: Size risalet verdiğim için beni tevhit ve Peygamberimi tasdik ile zikredin. Eğer: "Gönderdiğim gibi" kavlinin cevabı, nasıl "beni zikredin" olur. Çünkü "beni zikredin" emirdir ve cezası da "ben de sizi zikredeyim"dir?" denirse, cevap şöyledir: Mana, eğer beni zikrederseniz ben de sizi zikrederim şeklinde olur.

"Bana şükredin": Şükür, nimet vereni överek hakkını itiraf etmektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾

153 – Ey iman edenler, sabırla, namazla Allah'tan yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.

"Ey iman edenler, sabırla, namazla Allah'tan yardım dileyin": Ayetin sebeb-i nüzulü şudur: Müşrikler: Muhammed, kıblemize döndüğü gibi dinimize de dönecektir, dediler, işte ayet bunun üzerine indi, bunu Katade demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Farzları eda etmeye sabır ve namazı kılmakla ahireti istemeye Allah'tan yardım dileyin. Sabır; ondan ve namazdan nasıl yardım isteneceği hakkında açıklama da yukarıda geçmiştir.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

154 – Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyin; bilakis onlar diridirler; fakat siz anlamazsınız.

"Allah yolunda öldürülenler için ölüler demeyin": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Onlar Bedir ve Uhut'ta öldürülenler için: Filanca Bedir'de öldü, filanca Uhut'ta öldü, dediler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu İbn Abbas demiştir. "Emvatun" kelimesinin merfu olması, gizli mübteda zamiri iledir, yani hüm emvatun (onlar ölüdürler), demeyin, bunun benzerini Ferra da demiştir. Eğer: "Biz onların ölü olduklarını görüyoruz, yasağın hikmeti nedir?"denirse, cevap şöyledir: Onlar ölüdürler, ruhları cennete erişmez, diriler gibi Allah'ın ikramına nail olmazlar, demeyin; bilakis onlar diridirler, ruhları cennette dolaşan yeşil kuşların kursaklarındadır.[15] İşte onlar, her ne kadar ruhlarının çıkmış olması bakımından ölüler iseler de, bu cihetten diridirler. Bunu İbn Enbari demiştir. Eğer: "Bütün mü'minler ölümlerinden sonra nimet görmeyecekler mi, neden özellikle şehitlerden bahsedildi?" denilirse, cevap şöyledir: Şehitler cennet taam ve yiyeceklerinden rızıklanmada diğerlerinden üstündürler, ötekiler daha az nimet görürler. Bunu da İbn Cerir Taberi demiştir.

15 – Müslim, Sahih'inde mana olarak rivayet etmiştir

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ
مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذِينَ
اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

155 – Sizi biraz korkudan, açlıktan; (biraz da) mallardan, canlardan ve mahsullerden eksiltme ile kesinlikle sınayacağız. Sabredenleri müjdele.

156 – Onlar ki kendilerine bir musibet geldiği zaman: "Muhakkak biz Allah'a aidiz ve şüphesiz biz, O'na döneceğiz" derler.

"Sizi biraz korkudan, açlıktan; (biraz da) mallardan eksiltme ile sınayacağız": Ferra şöyle demiştir: "min" edatı, bu sayılanlardan her birinin başında şey (biraz) gizli olduğunu gösterir, mesela biraz korku, biraz açlık ve biraz da mal eksikliği demek gibi olur.

Bu ayette kimler kastedildiği hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar özellikle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu Ata demiştir. *İkincisi:* Onlar Mekke halkıdır. *Üçüncüsü:* Bu ahir zamanda olacaktır. Ka'b: Öyle zaman gelecektir ki hurma ağacı ancak bir adet meyve verecektir, demiştir. *Dördüncüsü:* Ayet genel mana taşımaktadır.

Korkuya gelince: İbn Abbas: O savaştaki paniktir, demiştir. Açlık da Mekke halkının çektiği yedi yıllık kıtlıktır. Mal eksikliği de onların mallarının gitmesidir. Can eksikliği de başlarına gelen ölüm ve öldürülmedir. Meyveleri de, daha önceki gibi bol çıkmamasıdır. Ebu Süleyman Dımeşki bazı ilim adamlarından hikaye ile şöyle demiştir: Açlık farz oruçtakidir, malların eksikliği de onlarda farz kılınan zekat, hac vb. şeylerdir. Can eksikliği de savaşta şehit düşmedir. Meyveler de, onlarda farz kılınan sadakalardır. "Sabredenleri müjdele": Bu belalara sabredenleri cennetle müjdele demektir.

Bil ki, başlarına gelecek bu şeyleri haber vermesindeki maksat, kendilerini sabra hazırlayıp böylece telaştan daha uzak olmalarıdır. "Biz Allah'a aidiz" dediler: Maksat, biz, Allah'ın kullarıyız, bize istediğini yapar demektir. "Şüphesiz biz Allah'a döneceğiz": Biz öldükten sonra dirilmeyi, amellerimizin mükafatını ve sabrımıza karşı sevap almayı ikrar ediyoruz, demektir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Bu ümmete musibet anında öyle bir şey verilmiştir ki kendilerinden öncekilere verilmemiştir: "Onlara bir musibet geldiği zaman, şüphe-

siz biz Allah'a aidiz ve biz mutlaka Ona döneceğiz" derler. İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır". Eğer bunlar peygamberlere verilse idi, mutlaka Yakub'a verilirdi. Baksana, "ey Yusuf'a olan hasretim!" diye seslenmişti. *(Yusuf: 84)* Ferra da şöyle demiştir: Araplar musibet kelimesini üç türlü söylerler: Musibet, mesabet ve mesubet. Kisai de bir bedeviden: Cezallahu mesubeteke dediğini işittiğini anlatmıştır.

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

157 – İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır ve işte onlar, doğru yolu bulanların ta kendileridir.

"İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar vardır": Said bin Cübeyr: Allah'tan salavat, bağışlamadır, demiştir. "İşte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir": Bunu da, inna lillah diyerek O'na dönmekle bulurlar. Ömer bin Hattab da: İki denk ne güzeldir, ilavesi de ne güzeldir, demiştir: İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır ve işte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir.[16]

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ
حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ
تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ
مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

158 – Safa ile Merve İlahi sembollerdendir. Binaenaleyh kim Beyt'i hacceder veyahut umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde ona günah yoktur. Kim kendiliğinden bir hayır işlerse, şüphesiz Allah karşılığını verir, yaptığını çok iyi bilir.

159 – Gerçekten indirdiğimiz apaçık ayetleri ve hidayeti kitapta insanlara açıkladıktan sonra gizleyenlere, işte onlara Allah da lanet eder, lanetçiler de lanet ederler.

---

16 – İki denk ile bağışlanma ile rahmeti, ilave ile de hidayeti kastetmiştir.

"Şüphesiz Safa ile Merve İlahi sembollerdendir": Sebeb-i nüzulü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Ensardan bazı kimseler cahiliyede Menat putunu tavaf ederlerdi – Menat Mekke – Medine arasında bir put idi – Ya Resulallah, biz Menat'ı tazim için Safa ile Merve arasında sa'yederdik, onları tavaf etmemizde bize günah var mı?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Urve, Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir.[17]

İkincisi: Müslümanlar Safa – Merve arasında tavaf etmezlerdi, çünkü Safa'nın üzerinde putlar vardı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şa'bi de şöyle demiştir: Safa'nın üzerinde İsaf, Merve'nin üzerinde de Naile adında putlar vardı. Cahiliye halkı o ikisinin arasında sa'yeder ve onlara elleriyle dokunurlardı. İslam gelince onların arasında sa'yden men edildiler, bu ayet bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Ashap Peygamber'e: "Bizler cahiliyede Safa – Merve arasında tavaf ederdik, Allah Teala ise Beyt'i tavaf etmeyi buyurdu. O ikisini tavaf etmemede bize günah var mıdır?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Zühri, Ebu Bekir bin Abdurrahman ile bir grup ilim adamından rivayet etmiştir. İbrahim bin Seriy de şöyle demiştir: Safa lügatte üzerinde bitki bitmeyen sert kayaya denir, o cemi'dir, tekili de safat ve safadır, hasat ve hasa gibi. Merve ise, yumuşak taştır. Bu iki yer İlahi sembollerdendir, yani Allah'a ibadet yerlerindendir. Şeair'in tekili de şeiredir. Şeair de vakfe veya sa'y veyahut kurban kesme gibi şeylerdir. Şeair, şaartü bişşey'iden gelir ki bilmek manasınadır. Bu yüzden Allah'a ibadet edilmekle bilinen bu yerlere böyle denilmiştir.

Hac kelimesi de lügatte niyet edip bir yere gitmektir. O nedenle bir şeyi kastedip giden onu mamur etmiş sayılır. Cünah da günah manasınadır, sapmak ve dönmek manasından alınmıştır. Aslı kuşun cenahından gelir. Müslümanlar neden bu iki yer arasında tavaf etmekten kaçınmışlardır? Çünkü oralarda İslam'dan önce putlar vardı, ama şimdi de kaçınılmasını gerektirmez. Bil ki Allah Teala, onları tavaf etmede günah yoktur ve kim onları tavaf ederse, Allah şükrünü kabul eder ve yaptığını pekiyi bilir, demiştir. Şükür Allah'a nisbet edilirse karşılık verir ve ona ikram eder demektir. Cumhur te ile ve aynın nasbı ile "tetavvaa" okumuştur. İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir bunlara dahildir. Hamze ile Kisai de ye ile ve aynın

17 – İmam Ahmed ve Buhari uzun olarak rivayet etmişlerdir.

Cezmi ile "yettava" okumuşlardır. Arkadaki ayetlerde de aralarındaki okuyuş farkı aynıdır.

Safa – Merve arasındaki sa'y hususunda İmamımız Ahmed'den farklı rivayetler vardır; Esrem, kim sa'yi terk ederse, haccı caiz olmaz diye nakletmiştir. Ebu Talib de: Onu kasten veya sehven terk etmede bir şey yoktur, ancak terki uygun değildir şeklinde rivayet etmiştir. Meymuni de, onun nafile olduğunu nakletmiştir.

"Gerçekten indirdiğimiz açık ayetleri ve hidayeti gizleyenler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan, bunun Yahudilerin ileri gelenleri hakkında indiğini rivayet etmiştir. Onlar Tevrat'taki açık ayetleri ve hidayeti gizlemişlerdi. Açık ayetler: Helal, haram, hadler ve farzlardır; hidayet de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in na't ve sıfatlarıdır. "Onu insanlara açıklamamızdan sonra": Mukatil: İsrail oğullarına, demiştir. Kitap için de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Tevrat'tır, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Tevrat ile İncil'dir, bunu da Katade demiştir. "İşte onlar": Bunları gizleyenlere işarettir. "Allah onlara lanet eder": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Lanet lügatte kovmaktır, Allah İblis'e lanet etti, onu kovdu. Sonra bundan intikalle söze denildi. Şemmah da bir şiir demiş ve bir suyu zikrederek şöyle demiştir:

Ondan kaya kuşlarını ürküttüm ve ondan uzaklaştırdım,
Kurtu da, kovgun bir adam gibi.

Lanet edenler hakkında dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunlardan maksat yerdeki haşarattır, bunu Bera, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[18] Mücahit ve İkrime de bu görüştedirler. Mücahit şöyle demiştir: Onlar, bize yağmur onların yüzünden yağmadı der ve onlara lanet ederler. *İkincisi:* Onlar mü'minlerdir, bunu Abdullah bin Mes'ud demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar meleklerle mü'minlerdir, bunu da Ebu'l – Aliye ile Katade demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onlar cinler, insanlar ve bütün hayvanlardır, bunu da Katade demiştir.

Ayetten çıkan hükümler: Bu ayet din ilimlerini açıklamayı farz kılmaktır, bu ilimler de ister nas ile açıkça bilinsin veyahut onlardan çıkarılsın. Bu ayet aynı zamanda bunun için ücret almanın da caiz olmadığını göstermektedir. Çünkü yapması vacip olan bir şeye karşılık ücret almak caiz değildir. A'rec, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sizler: Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den çok hadis rivayet ediyor, diyorsunuz, Allah şahittir, yemin

18 – İbn Mace, senedinde Leys bin Selim vardır ki zayıftır.

ederim ki eğer Allah'ın kitabında şu ayet olmasaydı hiç kimseye asla bir şey söylemezdim dedi, sonra bu ayeti okudu: Şüphesiz indirdiğimiz şeyleri gizleyenler...[19]

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

160 – Ancak tövbe edenler, hallerini ıslah edenler ve gerçeği açıklayanlar müstesnadır ki, işte ben, onların tövbelerini kabul ederim. Ben tövbeleri çok kabul eden ve merhamet edenim.

"Ancak tövbe edenler müstesnadır": İbn Mes'ud şöyle demiştir: Ancak Yahudilerden tövbe edip iyi amel işleyenler ve Resulullah'ın kitaplarındaki sıfatlarını açıklayanlar müstesnadır.

Ayetten çıkan hükümler: Bazıları bundan önceki ayetin bu ayetteki istisna ile neshedildiğine kail olmuşlardır. Bu, nesih değildir, çünkü istisna lafzın kapsadığı bazı şeyleri ayırmaktır. Bu ise neshi değil, tahsisi gerektirir. Bu tahkikat şunu gösterir ki, nasih ve mensuhdan ancak birini terk etmekle amel caiz olur, burada ise her ikisi ile amel etmek mümkündür.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾

161 – Hakikat kafir olup da kafir olarak ölenlere, işte onlara Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti vardır.

"Hakikat kafir olup da kafir olarak ölenlere": Neden lanet için kafir olarak ölmek şart kılındı? Çünkü ölmekle hüküm kesinleşir. Eğer: "Nasıl bütün insanlar lanet eder, halbuki onun dininden olanlar lanet emezler?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Onlar ona ahirette lanet ederler. Allah Teala: "Sonra kıyamet gününde birbirinizi inkar eder ve birbirinize lanet edersiniz" *(Ankebut; 25)* demiştir. Başka bir ayette de şöyle demiştir: "Cehenneme ne zaman bir grup girerse, yoldaşına lanet eder". *(A'raf: 38) İkincisi:* Burada insanlardan maksat mü'minlerdir. Bunu da İbn Mes'ud, Katade ve Mukatil demişlerdir. O zaman, genel zikredilmiş ve özel kastedilmiş

19 – Buhari, İlim, bab, 42; Vudu, bab, 24; Hars, bab, 21; Müslim, İman, hadis no, 229; İmam Malik, Muvatta', Kitabu't – Tahara, hadis no, 29.

olur. *Üçüncüsü:* Çoğunluğun laneti bütün insanların laneti sayılır, çünkü ekser için hükm-i kül vardır.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

162 – Orada ebedi kalacaklar; azapları hafifletilmeyecek ve onlara bakılmayacak da.

"Halidine fiha": Ha zamiri hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, lanete racidir, bunu İbn Mes'ud ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, cehenneme racidir, zikri geçmese de bilindiği için ona raci olmuştur.

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحٖيمُ ﴿١٦٣﴾

163 – İlahınız bir tek İlah'tır. O'ndan başka İlah yoktur. Rahman'dır, Rahîm'dir.

"İlah'ınız bir tek İlah'tır": İbn Abbas şöyle demiştir: Kureyş kafirleri: Ya Muhammed, bize Rabbini nitele ve tavsif et, dediler, bunun üzerine bu ayet ile İhlas suresi indi. İlah da mabut manasınadır.

اِنَّ فٖي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتٖي تَجْرٖي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ
اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ
فٖيهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍ وَتَصْرٖيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ
السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

164 – Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında; gece ile gündüzün ardı ardınca gelmesinde, insanlara menfaat veren şeyle akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten bir su indirip de onunla ölü toprağı diriltip orada her türlü hayvanı yaymasında, rüzgarları evirip çevirmesinde ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutta akıllarını çalıştıran bir toplum için deliller vardır.

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında": Ayetin sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Müşrikler, Peygamber'e: Bize Safa tepesini altın yap, eğer doğru isen, dediler; bunun üzerine bu

ayet indi. Bunu Süddi, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan hikaye etmiştir. *İkincisi:* Onlar: Bize Rabbini nitele ve tavsif et, dedikleri zaman "İlahınız bir tek İlah'tır" ayeti inince: Bize bunun işaretlerini göster, dediler; bunun üzerine "şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında..." ayeti indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* "Şüphesiz İlah'ınız bir tek İlah'tır" ayeti inince, Kureyş kafirleri: Bütün insanlara bir tek İlah nasıl yeter?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ata demiştir.

"Göklere" gelince: Onlar da Yaratanına delalet eder, çünkü onlar da direksiz durmaktadır. Onların az bir kısmında dahi Yaratıcısını gösteren açık işaretler vardır. Yer de görünen meyvelerinde, ovaların düzlüğünde, dağların dikilmesinde ve daha başka şeylerde böyledir. "Gece ile gündüzün art arda gelmesinde": Bunların her biri yokken var olmuş, var olduktan sonra da yok olacaktır. "Gemiler de (fülk)": Bunun tekili ile çoğulu aynı lafızdadır. Yezidi ise: Tekili fülkedir, demiştir. Hem müzekker hem de müennestir. Zeccac şöyle demiştir: Fülk, gemiler demektir. Tekil de olur, çoğul da olur. Çünkü faal ile fuul vezinlerinin cemileri birdir. Çoğu zaman aynı manaya gelirler, mesela acem ve ucm, arap ve urb, felek ve fülk denildiği gibi. Felek tam veya kısmen yuvarlak olan şeye denir. "Deniz": Bol suya denir. "İnsanlara fayda veren şeyle": Geçinmeleri için gerekli şeylerde demektir. "Gökten indirdiği suda": Yani yağmurda. Yağmur tek olarak iner, yerin ve havanın cüzleri tek olduğu halde bitkileri, tatları, şekilleri farklıdır. Bunda: Bunu tabiat yapıyor diyenlere ret vardır, çünkü eğer öyle olsa idi, meydana gelen şeyler de aynı olurdu, zira birlikten ayrılık doğmaz. Allah Teala bu manaya işaret ederek şöyle demiştir: Bir su ile sulandığı halde tatlarını birbirinden üstün kılıyoruz. *(Ra'd: 4)*

"Besse": Yaymak ve ayırmak demektir.

"Tasrifirriyah": İbn Kesir beş yerde riyah şeklinde okumuştur: Burada, Hicr'de *(Hicr: 22)*; "erselnerriyaha levakıh"te *(kehf: 45)*; "tezruhurriyah" *(Rum: 46)*; 46. ayette öyle değildir; "ve tasrifirriyah". *(Casiye: 4)* Kur'an'ın kalan kısmında ise er- rih şeklinde tekil olarak okumuştur. Ebu Cafer de on beş yerde riyah okumuştur: Burada (konumuz olan ayette); yürsilirriyaha *(A'raf: 56)*; işteddet bihirriyah *(İbrahim: 18)*; "Riyaha levakıh" *(Hicr: 22)* ve şuralarda: İsra, 19; Kehf, 45; Enbiya, 81; Furkan, 48; Neml, 63; Rum, 48 (ikinci yerde geçen); Sebe', 12; Sad, 36; Hamim ayn sin kaf, 33; Casiye, 5. Nafi de onu izlemiş, ancak İsra ile Enbiya'da ondan ayrılmıştır. Ebu Amr da Nafi'i izlemiş, ancak o da iki yerde ondan ayrılmıştır: İbrahim ve ha mim ayn sin

kaf'ta. Ebu Amr'i de Asım ile İbn Amir izlemiştir. Hamze de riyah kelimesini iki yerde, Furkan ile Rum'un ilk riyahını cemi' sigası ile okumuş, diğerlerini tekil olarak okumuştur. Kisai de Hamze gibi okumuş, ancak ondan fazla olarak Hicr'dekini de çoğul sigası ile okumuştur. Elif lamsız olan yerlerde ise ihtilaf etmemişlerdir. Cemi sigası ile okuyan, bütün rüzgarların tevhide delalet etmede ve insanlara yararlı olmada bir olduğunu dikkate almış; tekil okuyan da cinsi kastetmiştir.

Rüzgarları evirip çevirmek de bir defa kuzeye, bir defa güneye, bir defada batıya, bir defa da sabaya, bir defa da azap ve rahmete dönmesidir. "Emre hazır bulut": Bu da hor ve zelil demektir. Onda ayet (alamet) olması dört cihetledir: İlk defa yaratılıp, sonra dağılması, desteksiz ve bağlantısız olarak yerle gök arasında durması ve Allah Teala'nın istediği yere gönderilmesidir. Elbette ayetler vardır: Ayet, alamet ve delil manasınadır. Bize İbn Safvan haber verip dedi, bize İbn Ebi'd – Dünya söyleyip dedi, bana Affan, Mübarek bin Fadale'den anlattı, dedi ki: Hasen'den şöyle dediğini işittim: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı şöyle derlerdi: Merhametli Allah'a hamd olsun ki, eğer bu yaratılanları hareketsiz yaratsa idi, Allah hakkında şüphesi olanlar: Eğer bu mahlukatı Allah yaratsa idi, mutlaka onu değiştirirdi, derlerdi. İşte Allah Teala da bu gördüğünüz ayetleri (delilleri) getirdi. O, doğu ile batı arasını tıka basa dolduran bir ışık getirdi, ona insanların geçimini koydu, ona parlak bir kandil astı, sonra da o yaratığı giderip gece ile gündüzün arasını dolduran bir karanlık getirdi, ona da yıldızları koydu ve parlak bir ay koydu. Ve istediği zaman bir bina yaptı, içine yağmur, şimşek, gök gürültüsü, yıldırımlar ve daha istediği şeyler koydu. Dilediği zaman bunları götürür, dilediği zaman soğuğu getirir, insanları titretir, dilediği zaman onu götürür, insanlara nefes aldırmayan sıcağı getirir ki insanlar bu mahlukatı yaratan ve onları bu gördüğünüz alametlerle değiştiren bir Rab vardır. Aynı şekilde istediği zaman da dünyayı götürür, ahireti getirir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ
اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

165 - İnsanlardan kimileri vardır ki Allah'tan başka eşler edinirler; onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise Allah'ı

daha çok severler. Keşke nefislerine zulmedenler azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu görselerdi.

"İnsanlardan kimileri vardır ki Allah'tan başka eşler edinirler": Eşler hakkında iki görüş vardır, bunlar da surenin başında geçmiştir. "Onları Allah'ı sever gibi severler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: O'nu iman edenlerin Allah'ı sevmesi gibi severler. Bu; İbn Abbas, İkrime, Ebu'l - Aliye, İbn Zeyd, Mukatil ve Ferra'nın görüşleridir.

İkincisi: O'nları Allah'ı sevdikleri gibi severler, yani sevgide putlar ile Allah'ı bir tutarlar. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. Birinci görüş hiçbir şey değildir. Onun çürük olduğuna delil de: "İman edenler Allah'ı daha çok severler" kavlidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'ı putperestlerin putlarını sevmelerinden daha çok severler.

"Velev yerellezine zalemu": Ebu Amr, İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai ye ile "yera" okumuşlar, manası da: Ahiret azabını görselerdi bütün güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilirlerdi, şeklindedir. Nafi, İbn Amir ve Yakub da, te ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaben "velevtera" okumuşlardır. Ondan maksat da bütün insanlardır. Cevabı mahzuftur, takdiri şöyledir: Büyük bir olay görürdün. Nitekim: Filanı kırbaç altında görseydin... denir. Cevabı niçin hazfedilmiştir, çünkü mana onsuz da açıktır. Ebu Ali şöyle demiştir: "Neden "iza" demedi de "iz" dedi, halbuki "iz" edatı mazi (geçmiş zaman) içindir? Çünkü durumu yakınlaştırmak istemiş, onun için de mazi misali getirmiştir. "Lev"in cevabı niçin hazfedildi, çünkü bu, daha haşmetlidir. Zira akla her türlü tehdidi getirir. Ebu Cafer "innel kuvvete lillah" ve "innallahe" her ikisin de cümle başı olarak hemzenin kesri ile okumuştur. Sanki şöyle demiştir: Onların putlarını sevmelerini görmen seni üzmesin, "çünkü bütün güç Allah'ındır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kuvvet, güç ve mukavemet demektir.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ
حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

166 – O zaman izlenenler izleyenlerden uzaklaşır ve azabı görürler. Aralarındaki sebepler de kesilir.

167 – İzleyenler; "bizim için bir dönüş olsa da onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak!" derler. Böylece Allah onlara amellerini pişmanlıklar olarak gösterir. Ve onlar cehennemden çıkacak da değiller.

"Minellezinettebeu": Bunlar hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar liderler ve reislerdir, bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Katade, Mukatil ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* Onlar şeytanlardır, bunu da Süddi, demiştir.

"Azabı gördükleri zaman": Bu hepsini içine alır. "Aralarındaki sebepler kesilmiştir": Buradaki be, an manasınadır, tıpkı "fes'el bihi habira"da olduğu gibi. *(Furkan: 59)* Sebepler hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar sevgilerdir, İbn Abbas, Mücahit ve Katade de benzer görüş beyan etmişlerdir. *İkincisi:* Onlar amellerdir, bunu da Süddi, İbn Mes'ud ve İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, Bu aynı zamanda Ebu Salih ile İbn Zeyd'in görüşleridir de. *Üçüncüsü:* Onlar akrabalardır, bunu da İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onun içine bu görüşlerin hepsi dahildir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bunlar dünyada aralarında ilişkileri sağlayan sebeplerdir. Onlara sebep denmesi şunun içindir, sebep lügatte ip demektir. Sonra maksada ulaştıran her şeye sebep denildi. "Kerre": Dünyaya dönüş demektir, bunu İbn Abbas ve diğerleri demiştir. "Onlardan uzaklaşsak": Liderlerden demek istiyorlar. "Onlar da bizden uzaklaştıkları gibi": Yani ahirette. ""Böylece Allah onlara amellerini gösterir": Yani birbirlerinden uzaklaşmaları gibi Allah onlara amellerini pişmanlıklar olarak gösterir. Çünkü kafirlere amelleri fayda vermez. İbn Enbari şöyle demiştir: Onlar mü'minlerin amelleri ile mükafatlandırıldıklarını gördükleri zaman Allah onlara da çirkin amellerini pişmanlıklar olarak gösterir. Şöyle olması da caizdir: Böylece Allah onlara iyi amellerinin sevabını ve mükafatını gösterir. Bu durumda ceza hazfedilmiş ve ameller onun yerine geçirilmiştir. İbn Faris de: Hasret, elden kaçan bir şeye duyulan özlemdir, demiştir. Başkası da: Hasret pişmanlığın en şiddetli şeklidir, demiştir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾

168 – Ey insanlar, yeryüzündekilerden helal ve temiz olarak yiyin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin için açık bir düşmandır.

"Ey insanlar, yeryüzündekilerden helal ve temiz olarak yiyin": Bu ayet; Sakif, Huzaa ve Amir bin Sasaa oğulları hakkında indi; bunlar bazı ekin ve hayvanları kendilerine haram etmiş; Bahire, Saibe, Vasile ve Ham'ı da haram etmişlerdi. Bunu İbn Saib demiştir.

"La tettebiu hutuvatiş şeytan": İbn Kesir, İbn Abbas, Kisai ve Hafs – Asım'dan rivayetle – tının zammesiyle "hutuvat okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle – ve Hamze tının sükunuyla "hutvat" okumuşlardır. Hasen ile Ebu'l – Cevza da hının fethası ve tının sükunu ile elifsiz olarak "hatvet" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cuni de hının ve zının zammesi, elifle okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şeytanın hutuvatı yolu ve mesleğidir, hutvenin çoğuludur. Hutve de hının zammesiyle adım, hının fethası ile tek adım demektir. Onun adımlarını izlemeleri de Allah'ın helal ettiği şeyleri haram, haram ettiği şeyleri de helal etmeleridir.

"Şüphesiz o sizin için açık bir düşmandır": Mübin açık demektir. Düşmanlığını Adem ile geçen macerasında açığa vurmuştur, denilmiştir.

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوٓءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

169 – O, size ancak kötülüğü ve hayasızlığı ve bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi emreder.

"O, size ancak kötülüğü" emreder. Kötülük bütün günah ve çirkin şeyler demektir.

İbn Abbas şöyle demiştir: Ona kötülük denmesi, akibetinin kötü olmasındandır. Açığa çıkarmanın kötü olmasından diyenler de olmuştur. "Fahşa" da fahaşeşşeye'den gelir ki haddini aşmaktır. Ondan ne kastedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, dünyada cezası olan bütün isyanlardır. *İkincisi:* Ne şeriatte ne de sünnette bilinmeyen şey demektir. *Üçüncüsü:* Cimriliktir, bu üç görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *Dördüncüsü:* O zinadır, bunu da Süddi demiştir. *Beşincisi:* Masiyetlerdir, bunu da Mukatil demiştir.

"Ve bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi emreder": Yani size haram etmediği şeyleri haram etti, demenizi emreder.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا
عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَاۜ اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـٔاً وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabi olun" denildiği zaman, "hayır biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz" derler. Ya atalarının akılları bir şeye ermiyor ve doğru yolu bulmuyorlar idiyse!

"Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabi olun" denildiği zaman": Kimler hakkında indiğinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir. *Birincisi:* Onlar kendilerine, "yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olarak yiyin" denilen kimseler hakkında indi. Buna göre "hüm" zamiri onlara raci olur. Bu Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* Yahudiler hakkında indi, bu yeni başlayan bir kıssadır. O zaman "hüm" zamiri zikredilmeyen bir şeye raci olur. Bunu da İbn İshak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Arap müşrikleri ve Kureyş kafirleri hakkında inmiştir; o zaman "hüm" zamiri "insanlardan kimileri de Allah'tan başka eşler edinirler" kavline raci olur. Birinci görüşe göre, Allah'ın indirdiğinden maksat, helali helal ve haramı haram bilmek olur. İkinci görüşe göre, İslam'dır. Üçüncü görüşe göre de tevhit ve İslam'dır. "Elfeyna" da, bulduk manasınadır.

"Ya atalarının akılları bir şeye ermiyor idiyse!": Yani dinden olan bir şeye, onu bulamıyorlar idiyse de mi onların adımlarını ve iftiralarını izleyecekler?!

وَمَثَلُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذ۪ي يَنْعِقُ
بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءًۜ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

171 – Kafirlerin hali bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara haykıran o kimsenin hali gibidir. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Artık onlar anlamazlar.

172 – Ey iman edenler, size rızık ettiklerimizin temizlerinden yiyin, Allah'a şükredin; eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız.

"Kafirlerin hali bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara haykıran o kimsenin hali gibidir": Bu ayetin manasında üç görüş vardır: *Birincisi:* Manası şöyledir: Kafirlerin hali çobanın seslendiği davarlar gibidir. Bu Ferra ile Saleb'in görüşleridir. İkisi de şöyle demişlerdir: Önce halleri dedi, sonra da onları çobana benzetti, davardan bahsetmedi, buna göre mana şöyle olur: Kafirlerin hali çobanın sesinden daha fazla bir şey anlamayan hayvanların hali gibidir. Eğer çoban onlara: Otlayın veya su için dese, kendilerine ne dediğini anlamazlar. İşte kafirler de Kur'an'ın kendilerine getirdiği ve Resul'ün uyardığı şeylerde böyledir ki onlar da anlamazlar. Çobana teşbih edilmişse de mana sürü ile ilgilidir. Bu, Arap kelamında çok açıktır. Mesela, fülanün yahafüke kehavfil esedi derler ki, senden aslan korkusu gibi korkar demektir. Çünkü aslanın korkunç olduğu bilinen bir şeydir. Şair de şöyle demiştir:

Senin dediğin farzdır, tıpkı
Zinanın recmin farzı olması gibi.

Yani, recmin zinanın farzı olması gibi demek istiyor.

İkincisi: Manası şöyledir: Kafirlerin hali ile bizim onlara öğüt verme halimiz, bağırıp çağıran çobanla davarına benzer. Bizim halimiz, kısaltmak maksadıyla atılmıştır, çünkü kelamda ona delalet edecek şey vardır, bu da İbn Kuteybe ile Zeccac'ın görüşleridir.

Üçüncüsü: Kafirlerin putlarına dua etme hali bağırıp çağıran çobanın haline benzer, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Bağırıp çağıran da çobandır. Naaka bilğanemi yenıku na'kan ve naikan ve naakanenen denir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Arap dilinde yaygın olan, naak maddesinin sadece koyuna seslenmede kullanılmasıdır. Bu durumda koyun sesi işitir, manayı anlamaz. "Sağırlardır, dilsizlerdir": Neden onları sağırlık ve dilsizlikle niteledi? Çünkü onlar işittikleri şeyi kabul etmemede işitmeyen kimse gibidirler. Konuşma ve bakmada da aynı durumdalar. Bu mananın izahı yukarıda geçmiştir.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا
أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا
إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

173 – Allah size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasına kesileni haram etti. Kim darda kalır da saldırmaz ve

haddi aşmazsa, ona günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"İnnema harreme aleykümül meytete": Ebu Cafer Burada, Maide'de ve Nahl'de, "beldeten meyyiteten"de *(Kaf: 11)* ve diğer yerlerde şedde ile okumuştur. Meyyite Arap dilinde boğazlanmadan canı çıkan hayvana denir. Şöyle denilmiştir: Ölünün haram edilmesindeki hikmet, ölmekle içinde kalan kanın yiyene zarar vermesinden dolayıdır. Bazı hallerde boğazlanan hayvana da hükmen ölü denir. Çünkü o da ölü hükmündedir, mesela mürted kimsenin boğazladığı hayvan gibi.

Kana gelince, onun da haram edileni akıcı olanıdır, çünkü Allah Teala. Ya da akıcı kan, demiştir. *(En'am: 145)* Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Boğazlandıktan sonra etin arasında ve damarlarda kalan kan ise mübahtır.

Domuz etine gelince: Maksat her tarafı haramdır, demektir. Sadece etinden bahsedilmesi, etinden daha çok istifade edildiği içindir. Zeccac şöyle demiştir: Hınzir (domuz), erkeğine de dişisine de denir. "Allah'tan başkasına kesilen" *(Bakara: 173)*: Üzerine Allah'ın adı anılmayan demektir. İhlali bilhac da böyledir ki lebbeyk okumak için sesi yükseltmeye denir.

"Femenidturra": Yani kim darda kalırsa demektir. Ebu Cafer, nerede olursa olsun tının kesri ile "udtırre" okumuş, İbn Muhaysın da dadı tıya idgam etmiştir.

"Ğayre bağin": Zeccac şöyle demiştir: Bağy fesat aramaktır ki, beğal cürhu derler ki aza bozulmaya yüz tuttu, demektir. "Saldırmadan ve haddi aşmadan": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, idarecilere isyan etmeden ve tecavüz edip yol kesmeden demektir. Bu, Said bin Cübeyr ile Mücahid'in görüşüdür. *İkincisi:* Yemesinde ihtiyacının üzerine çıkmaması, başka yiyecek bir şey bulduğu zaman ille de haram edileni yemek istememesidir. Bu da Hasen, İkrime, Katade ve Rebi'in görüşleridir. *Üçüncüsü:* Helal saymadan ve darda kalmadan demektir. Bu da Said bin Cübeyr ile Mukatil'in görüşleridir. *Dördüncüsü:* Zevkinin ardına düşmeden ve doyuncaya kadar yemeden demektir, bunu da Süddi demiştir.

Ayetten çıkan hüküm: Ölü etinin mubah olması için zaruretin manası, yemediği takdirde canından veya bazı organlarından korkmaktır. İmam Ahmed radıyallahu anh'e sordular, darda kalan kimse ölü eti yemezse ne olur, dediler? Mesruk onun: Kim darda kalır da yemez ve ölürse, cehenneme girer, dediğini rivayet etmiştir. Yiyeceği

şeyin miktarına gelince: Hanbel, ölmeyecek kadar, İbn Mansur da: Yetecek kadar yer, diye nakletmiştir. Birinciden anlaşılana göre, doyuncaya kadar yemesi caiz değildir. Bu; Ebu Hanife ile Şafii'nin de görüşleridir. İkinciden anlaşılana göre de doyuncaya kadar yemek caizdir, bu da İmam Malik'in görüşüdür.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾

174 – Allah'ın kitaptan indirdiği şeyleri gizleyip de onunla az bir değeri satın alanlar var ya, işte onlar karınlarına ancak ateş tıkarlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

"Allah'ın kitaptan indirdiği şeyleri gizleyenler": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet, Yahudiler hakkında indi, onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kitaplarındaki ismini gizleyip onu değiştirdiler. Az paha da: Arkalarına düşenlerden elde ettikleri dünyalıktır. "İşte onlar karınlarına ancak ateş tıkarlar": Zeccac şöyle demiştir: Bunun manası şudur: Onu yiyenler onunla azap görürler, sanki onlar ateş yemiş gibi olurlar. "Allah onlarla konuşmaz": Bu da Allah Teala'nın kafirlerle konuşmayacağına ve onları hesaba çekmeyeceğine delildir.

"Onları temize çıkarmaz": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların amellerini temizlemez, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Onları övmez, bunu da Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Onları küfürlerinin ve günahlarının kirinden temizlemez, bunu da İbn Cerir Taberi demiştir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾

175 – İşte onlar; doğru yola bedel sapıklığı ve bağışa bedel azabı satın almışlardır. Ateşe ne de dayanıklıdırlar!

"İşte onlar sapıklığı satın aldılar": Yani onu hidayete tercih ettiler, demektir. "Ateşe ne de dayanıklıdırlar!": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, onları ateşe götürecek amele karşı ne de sabırlıdırlar, demektir. Bunu İkrime ile Rebi demişlerdir. *İkincisi:*

Ateşe karşı ne de cesurdurlar! Bunu da Hasen ile Mücahit demişlerdir. Kisai de şöyle bir şey anlatmıştır: Adamın biri bir bedeviye yalan söyledi, o da: Allah'a karşı ne sabırlısın, dedi, ne de cesursun demek istedi. *Üçüncüsü:* Onları ateşte ne bıraktı demektir, mesela: Filanı hapiste ne bıraktı, derler ki onu orada ne alıykoydu, demektir. Bunu da Zeccac demiştir. *Dördüncüsü:* Mana şöyle demektir: Onları ateşe karşı sabırlı kılan nedir? Bunu da İbn Enbari demiştir. "Ma" edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O istifham içindir, takdiri: Onları sabırlı kılan nedir? Bunu Ata, Süddi, İbn Zeyd ve Ebu Bekir İbn Ayyaş demişlerdir. *İkincisi:* O, taaccüp içindir, mesela: Maahsene Zeyden, maa'leme Amren'de olduğu gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Ayetin manası taaccüptür, Allah da mahluklarından taaccüp eder. O'nun taaccübü onların taaccübü gibi değildir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

176 – Sebebi şu ki Allah, kitabı hak olarak indirmiştir. Kitapta ihtilafa düşenler elbette derin bir ayrılık içindedirler.

"Sebebi şu ki Allah kitabı hak ile indirdi": Bu, yukarıda geçen azap tehdidine işarettir, takdiri şöyledir: Bu azap, Allah'ın kitabı hak ile indirip kafirlerin onu inkar ederek onda ihtilafa düşmeleri sebebiyledir. "Kitap" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O Tevrat'tır. *İkincisi:* Kur'an'dır. "Hak"ta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, adalettir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* O, batılın zıttıdır, bunu da Mukatil demiştir.

"Kitapta ihtilafa düşenler": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Tevrat'tır. Sonra onda ihtilafları da üç çeşittir: *Birincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlar onda ihtilaf ettiler; Hıristiyanlar onda İsa'nın sıfatları olduğunu iddia ettiler, Yahudiler ise bunu inkar ettiler. *İkincisi:* Onlar Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in görülen sıfatlarında ihtilaf ettiler. *Üçüncüsü:* Onlar ona sarılmada eski geçmiş atalarına muhalefet ettiler.

İkincisi: O Kur'an'dır; kimisi şiirdir, dediler, kimisi ona bir insan öğretiyor, dediler.

"Şikak" da birbirlerine düşmanlıklarıdır. "Uzak" kelimesinin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların bazısı bazılarına uzak bir ayrılık içindedirler, bunu Zeccac demiştir. *İkincisi:* O, hidayetten uzaktır.

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ
وَالنَّبِيّٖنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِي الرِّقَابِۚ
وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ
وَالصَّابِرٖينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحٖينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذٖينَ صَدَقُواۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177 – Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Ancak iyilik; Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere iman edenin; sevdiği halde akrabalara, yetimlere, yoksullara, dilenenlere ve kölelere mal verenin; namaz kılanın, zekat verenin, söz verdikleri zaman sözlerini yerine getirenlerin; sıkıntıda, hastalıkta ve savaşta sabredenlerin iyiliğidir. İşte sadıklar onlardır ve işte takvaya erenler onlardır.

"Yüzlerinizi doğuya batıya çevirmeniz iyilik değildir": Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre, bir adam, "iyiliği" sordu, bu ayet bunun üzerine indi. Resulullah da onu çağırdı ve ona okudu. Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Müslümanlardır. *İkincisi:* Ehl-i kitaplardır. Birinci görüşe göre manası: Bütün iyilik namazda değildir; ancak iyilik bu ayette zikri geçenlerdedir. Bu mana İbn Abbas, Mücahit, Ata, Dahhak ve Süfyan'dan rivayet edilmiştir. İkinci görüşe göre, manası: İyilik Yahudilerin batıya dönerek, Hıristiyanların doğuya dönerek kıldıkları namaz değildir; asıl iyilik bu ayette zikredilenlerdir. Bu da Katade, Rebi, Avf el – A'rabi ve Mukatil'in görüşleridir.

Hamze ile Hafs – Asım'dan rivayetle – ranın nasbı ile "leysel birre" okumuşlardır. Diğerleri ise zammı ile okumuşlardır. Ebu Ali: Her ikisi de güzeldir; çünkü her iki isim, yani leyse'nin ismi ile haberi, marifedir; ikisi de marife olunca birinin isim, diğerinin haber olması eşittir, nitekim nekire olmalarında da durum eşittir.

İyilikten ne kastedildiği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* İmandır. *İkincisi:* Takvadır. *Üçüncüsü:* Allah'a yaklaştıran ameldir.

"Ancak iyilik Allah'a iman edendir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, ancak iyilik, Allah'a iman edenin iyiliğidir. *İkincisi:* Ancak iyilik sahibi, Allah'a iman edendir, bu ikisini de Zeccac anlatmıştır. Nafi ile İbn Amir, lakinin nununu şeddesiz ve el birrü de merfu olarak, "lakinil birrü" okumuşlardır. Özellikle ahiret gününün zikredilmesi, putlara tapanların öldükten sonra dirilmeye inanmamalarından dolayıdır. Kitaptan ne kastedildiğine dair de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Kur'an'dır. *İkincisi:* O, kitaplar manasınadır; buna Yahudiler de girer, çünkü onlar bazı peygamberlere inanmazlar ve Kur'an'ı reddederler.

"Ve atel male ala hubbihi": Hubbihi'deki he zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, mala racidir. *İkincisi:* Vermeye racidir. Hasen Basri bunu okuduğu zaman: Farz olan zekat dışındakiler, derdi.

"Akrabalara": Maksat, verenin akrabalarıdır. Yetim ve miskinlerin manasını da bu surenin seksen üçüncü ayetinin başında şerh etmiştik. "Yolculara": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O misafirdir, bunu Said bin Cübeyr, Dahhak, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* Yolcu olarak yanından geçendir, bunu da Rebi bin Enes demiştir. Mücahit ile Katede'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. İmam Ahmed'den de: O, başka yere gitmek isteyen ve yolda kalan kimsedir, dediği rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi'nin, Ebu Süleyman Dımeşki'nin ve kadı Ebu Ya'la'nın tercihleri de budur. Şu inceleme de bunun doğru olduğunu göstermektedir: Sebil yol, oğlu da o yoldan gidendir. Onun muhtaç olarak uğradığı kimselerde hakkı vardır. Belki de ilk görüşün sahipleri buna işaret etmişlerdir. Çünkü o yolcu olunca, o konaklamamış misafirdir. Üçüncü görüş: O sefere çıkmak isteyen fakat harcırah bulamayan kimsedir, bunu da Maverdi ve diğerleri İmam Şafii'den aktarmışlardır.

"Kölelere": Yani köle azat etmeğe, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar taksitlerini ödemede zorluk çeken azat belgesi almış kölelerdir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu, Ali bin Ebu Talib, Hasen, İbn Zeyd ve Şafii'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar bu hisseyi alıp da azat edilen kölelerdir, bunu da Malik bin Enes, Ebu Ubeyd ve Ebu Sevr demişlerdir. İmam Ahmed'den de her iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

"Be'sa": Fakirlik, darra da hastalıktır. Hinelbe's de savaştır, bunu Dahhak demiştir. "İşte sadıklar onlardır": Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Bunlar imanı dilleriyle söylediler ve onu amelleriyle gerçekleştirdiler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى
بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

178 – Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı: Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi. Kim kardeşi tarafından cüz'i bir şey affedilirse, örfe uymak ve ona güzelce ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Kim bundan sonra tecavüz ederse, onun için çok acıklı bir azap vardır.

"Ey iman edenler, size kısas yazıldı": Şeyban, Katade'den şöyle rivayet etmiştir: Cahiliye halkında tecavüz ve şeytana uyma vardı. Bir kabile kalabalık ve güçlü olur da kölelerini başkalarının kölesi öldürürse: Biz ona karşı ancak hür öldürürüz, der ve ötekilere karşı gurur duyarlardı. Başkalarından bir kadın onların bir kadınını öldürürse: Biz ona karşılık ancak bir erkek öldürürüz, derlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. "Yazıldı" kelimesinin manası, farz kılındı demektir, bunu da İbn Abbas ile başkaları demiştir. Kısas: Bir fiile misli ile karşılık vermektir, kassal esere (iz sürmek)ten gelir. Eğer: "Nasıl farz olur, halbuki veli kısas ile af arasında muhayyerdir?" denilerse, buna şöyle cevap verilir: O, veli için katile farzdır, yoksa velilin üzerine değil.

"Kim kardeşi tarafından cüz'i bir şey affedilirse": Yani kardeşinin kanı tarafından, daha açıkçası, öldürmeyi terk eder ve onun yerine diyete razı olursa, demektir. "Kardeşinden" kavli de katilin İslam'dan çıkmadığını gösterir. "Örfe uymak": Yani örfe uyması, diyeti zorlamadan kibarca istemesi, "ona güzelce ödemek" de, diyet istenenin cimrilik edip savsaklamaması gerekir, demektir. "Bu Rabbinizden bir hafifletmedir": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Allah'ın Tevrat halkına emri, taammüden adam öldürenin öldürülmesi, affedilmemesi ve ondan diyet alınmaması şeklinde idi. Allah ümmet-i Muhammed'e izin verdi, taammüden öldürülenin velisi, isterse katili öldürür, isterse diyeti alır.

"Kim tecavüz ederse": Yani haksızlık eder de diyet aldıktan sonra katili öldürürse demektir. "Onun için acıklı bir azap vardır": Katade şöyle demiştir: Öldürülür ve diyeti kabul edilmez.

Bazı müfessirler bu ayetteki hitap delilinin mensuh olduğuna kail olmuşlardır, çünkü: "Hüre hür" deyince, köleye karşılık hürün öldürülmemesi gerekti. Aynı şekilde: "Dişiye dişi" deyince de dişiye karşılık erkeğin öldürülmemesi hitap açısından meydana çıktı. Bu ise: "Biz onlara kısası, cana can şeklinde yazdık" ayeti ile neshedilmiştir. Şeyhimiz Ali bin Abdullah ise şöyle demiştir: Bu, fakihlere göre nesih değildir, çünkü fakihler: Hitap delili, ancak ona muarız ve ondan daha kuvvetli bir delil olmadıkça kanıttır, demişlerdir.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

179 – Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır; umulur ki kötülüklerden korunursunuz.

"Kısasta sizin için hayat vardır": Zeccac şöyle demiştir: Bir adam, öldürdüğü takdirde öldürüleceğini bilirse, öldürmekten vazgeçer. Bu da hem öldürmek istediği kimse hem de kendi nefsi için hayat olur. Çünkü o, kısas için vazgeçmiştir. Şair de bu manayı almış ve şöyle demiştir:

Benden Ebu Malik'e elden bir mektup gönderin,
İtapta kavimler arasında hayat vardır.

Yani birbirlerine itap ederlerse, itap konusu meseleyi düzeltmiş olurlar. "Elbab": Akıllar demektir. Neden hitap genel olduğu halde özelikle onlara hitap edilmiştir? Çünkü hitaptan istifade edecek olan onlardır, zira onlar onun emrini tutar, yasağından kaçarlar.

"Belki korunursunuz": İbn Abbas: Belki kan dökmekten korunursunuz, demiştir. İbn Zeyd de: Belki sen onu öldürüp de ona karşı kendinin de öldürülmesinden korunursun, demiştir.

İbn Mansur, Ahmed'den şöyle dediğini nakletmiştir: Bir adam bir adamı sopa ile öldürür veya onu boğar ve başını taş ile yararsa, öldürdüğü şekilde öldürülür. Bundan da çıkan zahir mana şudur: Kısas kılıçtan başka bir şeyle olur ve öldürdüğü aletin benzeri ile olur. Bu; İmam Malik ile Şafii'nin görüşüdür. Harb de ondan: Odunla öldürürse kılıçla öldürülür dediğini nakletmiştir. Ebu Talib de: Onu boğarsa, kılıçla öldürülür, diye nakletmiştir. Bunun da zahir manası şudur: Kısas ancak kılıç ile olur. Ebu Hanife rahmetullahi aleyhin görüşü de budur.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ

الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ

بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾

180 – Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakmış ise ana babaya ve akrabalara meşru surette vasiyet etmek takva sahipleri üzerine bir hak olarak yazıldı.

"Birinize ölüm geldiği zaman yazıldı": Zeccac şöyle demiştir: Mana: Ve size yazıldı demektir. Ancak söz uzadığı için atıfa gerek duyulmamış ve ondan vav manası anlaşılmıştır. Maksat: Birinize ölüm anında vasiyet etmek yazıldı demek değildir. Çünkü o, o anda meşguldür, asıl mana: Vasiyete gücünüz yeterken vasiyet etmek size yazıldı, demektir. O zaman adam: Ben öldüğüm zaman filana şu kadar bıraktım, der. Burada "hayır" ise, bir grup müfessire göre maldır.

Bu vasiyetin geçerli olacağı malın miktarı üzerinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Bin dirhem ve üstüdür. Bu Hazreti Ali ile Katade'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Yedi yüz dirhem ve üzeridir, bunu da Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Altmış dirhem ve üzeridir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, ailenin nafakasından artan çok maldır. Hazreti Aişe, kendisine, vasiyet etmek istiyorum diye soran bir adama: "Malın ne kadar?" dedi. O da: Üç bin dirhem deyince: "Ailen ne kadar?" dedi. O da: Dört kişi, dedi. Hazreti Aişe de: Bu azdır, onu ailene bırak, dedi. *Beşincisi:* O beş yüz ila bin dirhemdir, bunu da İbrahim Nahai demiştir. *Altıncısı:* O az da olabilir, çok da olabilir, bunu da Ma'mer, Zühri'den rivayet etmiştir. Maruf ise, içinde haksızlık olmayan şey demektir.

Hüküm: Vasiyet mendup mu idi, yoksa vacip mi idi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O mendup idi. *İkincisi:* O farz idi, bu daha doğrudur, çünkü Allah Teala: Yazıldı, demiştir ki manası, farz kılındı, demektir. Bu ayet ise miras ayeti ile neshedilmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onu "erkekler için ebeveynin ve akrabaların bıraktıklarından hisse vardır" *(Nisa: 7)* ayeti neshetmiştir. Alimler ebeveyn ile mirasçı olan akrabalara vasiyetin neshedildiğinde müttefik, mirasçı olmayan akrabalar hususunda da farklıdırlar: Onlara vasiyet vacip mi? Bunda da iki görüş vardır: En doğrusu kimseye vacip olmamasıdır.

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَا اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾

181 – Kim bunu işittikten sonra değiştirirse, onun günahı sadece onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz Allah hakkıyle işitici ve hakkıyle bilendir.

"Onu kim değiştirirse": Zeccac şöyle demiştir: Kim vasiyet emrini işittikten sonra değiştirirse, onun günahı ancak onu değiştirenin üzerinedir; ne vasiyet edenin ne de kendisine vasiyet edilenin üzerine değil. "Şüphesiz Allah işitendir": Vasiyet edenin dediğini; "bilendir": Kendisine vasiyet edilenin ne yaptığını.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا اِثْمَ
عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

182 – Kim vasiyet edenin haksızlığa meylinden veyahut günah işlemesinden korkar da onların aralarını bulursa, ona bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

"Femen hafe min musin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da – Asım'dan rivayetle- vavın sükunu ile "mûsin"; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de – Asım'dan rivayetle – vavın fethası ve sadın şeddesi ile "muvassin" okumuşlardır. Burada korkudan ne murat edildiğine dair de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, ilimdir. *İkincisi:* O, korkunun ta kendisidir. Birinciye göre haksızlık gerçekleşmiş olur, ikinciye göre de gerçeklemesinden korkulmuş olur. "Cenef" haktan sapmak demektir. Zeccac da: Cenef meyl, ismen de günaha kasdetmektir, demiştir. İbn Abbas da: Cenef hata, isim de kasıt demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Cenef haktan çıkmaktır. Bazen hata yapana da kasıtlı yapana da böyle denir. Ancak müfessirler cenefi hata yapanla, ismi de kasıtlı yapanla ilişkilendirmişlerdir.

Bu ayeti yorumlamada iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası şudur: Bir kimse ölmek üzere olan, vasiyetinde israf eden veya bir hakta kusur eden bir adamın yanında olursa, ona doğruyu emretsin. Bu, Mücahit'in görüşüdür. İkincisi de şudur: Kim haksız vasiyette bulunur, velisi onun vasiyetini reddeder veya Müslümanların lideri onu Allah'ın kitabına vehayut Peygamberin sünnetine çevirirse, ona günah yoktur. Bu da Katade'nin görüşüdür.

"Aralarını bulursa": Yani kendilerine vasiyet edilenlerin aralarını bulursa demektir. Onların zikri geçmemiştir, ancak vasiyet eden zikredilince hitaptan orada kendisine vasiyet edilenin de olduğu anlaşılır. Ferra şöyle bir şiir okumuştur:

Bilmiyorum, ben bir yere niyet ettiğim zaman
Hayrı mı isterim, bana hangisi yaklaşır?:

Benim istediğim hayır mı
Yoksa beni isteyen şer mi?

Birinci beyitte yalnız hayırdan bahsedince şerri kapalı geçmiştir. Çünkü ondan anlaşılmaktadır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾

183 – Ey iman edenler, oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki günahlardan korunursunuz.

"Ey iman edenler, oruç size yazıldı": Oruç (sıyam) lügatte genel olarak eylemsizliktir. Mesela, sametilhaylü denir ki, at yürümedi, demektir. Sametir rihu denir ki, rüzgar esmedi demektir. Şeriatte oruç ise, niyetli olarak yemekten, içmekten ve cinsi münasebette bulunmaktan çekinmektir. Bizden öncekiler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar ehl-i kitaptır. Bunu Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de bu görüştedir. *İkincisi:* Onlar Hıristiyanlardır, bunu da Şabi ile Rebi demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onlar milletlerin hepsidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

"Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi": Bu benzetme de iki görüş vardır: *Birincisi:* Benzeme orucun hüküm ve sıfatındadır, sayısında değildir. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onlara oruç şöyle yazılmıştı: Onlardan biri yemeğini yemeden uyursa, ertesi güne kadar yemesi haram olurdu. Oruç gecesi de kadınlar onlara haram idi. Oruçları böyle idi. Ama size bunlar müsaade edildi. Buna göre ayet: "Oruç gecesi kadınlara yaklaşmak size helal kılındı" *(Bakara: 187)* ayetiyle neshedilmiştir. Bu, ehli- kitabın orucu ile Müslümanların orucunu birbirinden ayırdı. *İkincisi:* Benzeme günlerin sayısındadır, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu ümmete her aydan üç gün oruç tutmak farz kılındı, bu, onlardan öncekilere de farz idi. Atıyye, İbn Abbas'tan nakille: "Sizden öncekilere yazıldığı gibi" kavli üzerin-

de şöyle demiştir: Her aydan üç gün idi, sonra ramazan orucu ile neshedildi. Mamer de Katade'den şöyle nakletmiştir. Allah insanlara ramazandan önce her aydan üç gün farz etmişti. Buna göre ayet, "Ramazan ayı Kur'an'ın indirildiği aydır" ayetiyle neshedilmiş olur. *İkincisi:* Bizden öncekilere de aynen ramazan orucu farz kılındı. İbn Abbas şöyle demiştir: Hıristiyanlar bir gün öne aldılar, bir gün de sona bıraktılar, sonra da: On gün öne alalım, on gün sonraya bırakalım, dediler. Süddi de şeyhlerinden naklederek şöyle demiştir: Hıristiyanlara ramazan orucu zor geldi, yaz ve kış yer değiştiriyordu, bunu görünce toplandılar, onu yazla kış arasında bahara bıraktılar ve: Yirmi gün ilave edip günahımıza kefaret kılalım, dediler. Buna göre ayet muhkem olur, neshedilmemiş olur.

"Belki korunursunuz": Çünkü oruç takvaya ulaşmak için vesiledir, zira o insanları heves ettikleri birçok günahlardan alıkoyar. Bunu, orucun yasaklarından korunursunuz diye açıklayanlar da olmuştur.

أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ
خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

184 – Oruç sayılı günlerdir. Sizden kim hasta olur veyahut yolculukta bulunursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar. Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır. Kim gönlünden gelerek bir hayır yaparsa bu, kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

"Eyyamen madudatin": Zeccac şöyle demiştir: "Eyyamen" zarf olarak mansup olmuştur, sanki: Oruç size bu belli günlerde farz kılındı demiş gibi olur. Onun amili de "sıyam"dır. Sanki mana: Size belli günlerde oruç tutmak yazıldı demiş gibi olur. Bu günler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar her aydan üç gündür. *İkincisi:* O her aydan üç gün ile Aşure günüdür. *Üçüncüsü:* O ramazan ayıdır, en doğrusu da budur. Buna göre ayet muhkem olur. Ondan önceki iki görüşe göre de mensuh olur. "İçinizden kim hasta olur veya yolculukta bulursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar": Bunda şöyle saklı bir ifade vardır: Yani böyle olur da oruç tutmazsa, sayısınca oruç tutar, demektir.

Ayetin hükmü: Hastalık ve yolculuk mutlak değildir, çünkü hastaya oruç tutması zarar vermezse, oruç tutmaması caiz değildir. Bu merhamet ancak oruç tutmakla hastalığın artmasına bağlıdır. Ulemalar şunda ittifak etmişlerdir ki yolculuk miktarı bellidir, onun takdirinde ihtilaf etmişlerdir. İmam Ahmed, Malik, ve Şafii: On altı fersah yani iki gündür demişler; Ebu Hanife ile arkadaşları: En azı yirmi dört fersah yani üç gündür, demişler. Evzai ise: Sekiz fersah yani bir günlük yoldur, demiştir. Sefer'in sefrden geldiği söylenmiştir açığa çıkarıp keşfetmektir. Esferetil mer'etü an vechiha denir ki, kadın yüzünü açtı demektir. Esferes subhu da, sabah aydınlanmak manasınadır. O nedenle uzak yere çıkmaya da sefer denmiştir, çünkü yolcunun ahlakını ortaya çıkarır.

"Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır": İbn Mes'ud, Muaz bin Cebel, İbn Ömer, İbn Abbas, Seleme bin Ekva', Alkame, Zühri ve diğerlerinden şöyle dedikleri nakledilmiştir: İlk zamanlarda isteyen oruç tutar, isteyen tutmaz, fidye verirdi, her gün için bir yoksul doyururdu. Sonunda "kim ramazanda hazır olursa oruç tutsun" ayeti indi. Buna göre kelamın manası şöyle olur: Ona gücü yetip de oruç tutmayanlar fidye verirler. Sonra bu ayet neshedildi. İkrime'den: Bunun gebe ve emzikli kadınlar hakkında indi, dediği rivayet edilmiştir. Ebu Bekir es – Sıddik ile İbn Abbas, yenin zammesi, tının fethası ve vavın şeddesi ile "ve alellezine yutavvekunehu" okumuşlar. İbn Abbas da: O Yaşlı erkek ve kadınlardır, demiştir.

"Fidyetün taamü miskin": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, tenvinli olarak "fidyetün", "tamu miskin"i de tekil olarak okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, tenvinsiz, cer ile "taami" ve cemi sigasıyla "mesakin" okumuşlardır. Ebu Ali, ilk okuyuşun manası şöyledir demiştir: Bunlardan her biri bir yoksulu doyurur. Mesela "Onlara seksen değnek vurun" *(Nur: 4)* ayeti de böyledir ki: Her birine seksener değnek vurun demektir. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Eteynel Emire fekesana hulleten ve a'tana küllena mieten, denir ki, Emire geldik, her birimize bir, yüz elbise verdi, yani her birimize o kadar verdi, demektir. Ama kim de fidyeyi taama izafe ederek okursa, bazı baza izafe etmiş gibi olur, çünkü o, fidye edilen şeye taam demiş, sonra da fidyeyi fidye ve diğer şeyi kaplayacak taama izafe etmiştir. Bu da, hatemu hadid izafesine benzer ki demir yüzük demektir.

"Kim gönülden gelerek bir hayır yaparsa": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Kim iki yoksul doyurursa, demektir.

Bunu da İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Gönülden gelmek, birkaç yoksulu doyurmaktır, bunu da Tavus demiştir. *Üçüncüsü:* Bu, yoksulun bir günlük yiyeceğinden fazla vermektir, bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Enes bin Malik de yaşlanınca böyle yapmıştır.

"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır": Bu, daha önce ayetin başında seleften hikaye ederek dediğimiz sağlıklı ve mukim olup da oruç tutmakla fidye vermek arasında muhayyer olanlar hakkındadır; yoksa hastalar, yolcular, gebe ve emzikli kadınlar hakkında değildir. Çünkü oruç tutmamak bunlar hakkında oruç tutmaktan daha faziletlidir. Kendilerini telef etme riskine atmaktan men edilmişlerdir. Bu da ayetin mensuh olduğunu söyleyenlerin tezini destekler.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى
لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ
مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا
يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى
مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

185 – O ramazan ayıdır ki Kur'an insanları irşat için ve hak ile batılı ayırmanın açık delilleri olarak onda indirilmiştir. Kim içinizden o aya erişirse, orucunu tutsun. Kim de hasta veya seferde bulunursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar. Allah size kolaylık istiyor, size zorluk istemiyor. (Bunu istemesi) sayıyı tamamlamanız ve sizi ilettiği şeye karşı Allah'ı ululamanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

"Şehrü ramazane": Ahfeş şöyle demiştir: Şehrü ramazan merfu olarak eyyamı tefsir eder, sanki: Sayılı günler demiş, onu da: Onlar ramazan ayıdır demiş gibi olur. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Mücahit nasb ile "şehre ramazane" okumuş, sanırım iğra yoluyla: Ramazan ayını kaçırmayın, onu oruç tutun demek istemiştir. Tıpkı "millete ebiküm" ve "sıbğatallah" ayetlerinde olduğu gibi. Ben de derim ki: Nasb ile okuyanlar şunlardır: Muaviye, Hasen, Zeyd bin Ali,

İkrime, Yahya bin Yamer. İbn Faris şöyle demiştir: Ramz güneşin sıcaklığından kızmış taşa denir. Ramazan ayı denilmesi de taşların kızmasındandır, çünkü onlar ayların isimlerini eski lügatlerden çevirirken onlara içinde bulundukları zamanın (mevsimin) adlarını vermişlerdir. Ramazan da taşların kızdığı mevsime rastlamıştır. Cemisi de ramazanat, ermizâ ve ermiza şeklindedir.

"Kur'an onda indirilmiştir": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an onda toptan indirildi, bu da Kadir gecesinde dünya göğünden Beytü'l - İzzete indirildi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Manası şöyledir: Kur'an onda orucun farz olduğunu bildirmek için indirildi, bu da Mücahit ile Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası şöyledir: Kur'an ramazanda Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e indirilmeye başladı. Bunu da İbn İshak ile Ebu Süleyman Dımeşki demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Furkan dinde şüphe ve sapıklıktan çıkaran şey demektir.

"Kim içinizden o aya erişirse": Yani kim yolcu değil de mukim olursa, demektir. Eğer: "Bu ayette hastalık ile yolculuğun tekrar zikredilmesinin faydası nedir? Bu daha önce geçmişti?" denilirse, şöyle cevap verilir: Çünkü geçen ayette mensuh vardı, burada tekrar etti ki mensuha yakın olmasın.

"Allah size kolaylık istiyor": İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Dahhak: Kolaylık yolculukta oruç tutmaktır, zorluk da onda oruç tutmaktır, demişlerdir. Ömer bin Abdülaziz de şöyle demiştir: Yolculukta oruç tutmak veya tutmamaktan hangisi sana kolay gelirse, onu yap.

"Velitükmilül iddete": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai: kâfın sükunu ile hafif olarak "velitükmilu" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle mimin şeddesi ile okumuştur. Bu, vessa ve evsa gibidir. İbn Abbas: Oruç tutmadığınız sayıyı tamamlamanız için, demiştir. Bazıları da şöyle demişler: Bundan maksat, size farz olandan fazlasını yapmayın, demektir, nitekim Hıristiyanlar öyle yapmışlardı. Onların yaptıkları gibi başka aylara taşımayın.

"Ve sizi ilettiği şeye karşı Allah'ı ululamanız içindir": İbn Abbas şöyle demiştir: Şevval ayının hilalini gördükleri zaman ta bayramdan ayrılıncaya kadar tekbir getirmek Allah'ın Müslümanlar üzerinde hakkıdır. Eğer: "Velitükmilül iddete ve litükebbirullahe"de vav niçin gelmiştir, orada atfedilecek şey yoktur?" denilirse, cevabı şöyledir: Bu vav, kendisinden sonraki lamı hazfedilen lamın üzerine atfetmiştir, mana şöyledir: Allah sizi mutlu etmek ve sayıyı tamamlamanız için

size kolaylık istiyor. Böylece ilk lam manası açık olduğu için hazfedilmiştir. Bunu da İbn Enbari demiştir.

Ayetin hükmü: Ramazan bayramı gecesi, kurban bayramı gecesi ve musallaya çıktıkları zaman sesli tekbir getirmek sünnettir. Bayram günü tekbirin ne zaman kesileceğine dair İmam Ahmed radıyallahu anh'ten farklı iki rivayet vardır: Hanbel ondan: İmam hutbeyi bitirdikten sonra keser dediğini; Esrem de: Musallaya geldiği zaman keser dediğini nakletmiştir. Kadı Ebu Yala da: Musallaya gelip de imam hutbeye çıktığı zaman keser, demiştir.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186 - Kullarım sana Ben'i sorarlarsa, şüphesiz Ben yakınımdır. Dua edenin dua ettiği zaman duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da bana icabet etsinler ve bana iman etsinler, belki onlar doğruyu bulurlar.

"Kullarım sana Ben'i sorarlarsa": İniş sebebi hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir bedevi geldi: "Rabbimiz yakın mıdır, ona fısıldayalım, yoksa uzak mıdır, seslenelim?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu Salt bin Hakim, babasından ve dedesinden rivayet etmiştir.

İkincisi: Medine Yahudileri: "Ya Muhammed, Rabbimiz duamızı nasıl işitiyor, halbuki sen bizimle göğün arasında beş yüz yıllık mesafe olduğunu söylüyorsun?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar: Ya Resulallah, Allah'ın en çok sevdiği saati bilseydik onda dua ederdik, dediler; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ata demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı, ona: "Allah nerededir?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hasen demiştir.

Beşincisi: İlk oruçta Müslümanlara uyuduktan sonra yemek ve cima etmek haram kılınınca; içlerinden bir adam uyuduktan sonra yemek yedi, bir adam da uyuduktan sonra cima etti; yaptıklarının tövbesinin nasıl olacağını sordular. Bunun üzerine bu ayet indi.

Bunu Mukatil demiştir. Kelamın manası şöyledir: Sana benden sorarlarsa, onlara benim yakın olduğumu bildir.

"İcabet ederim"in manası hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İşitirim, demektir. Bunu Ferra ile İbn Kasım demişlerdir. *İkincisi:* O icabetten gelir, "felyestecibu" da, bana icabet etsinler demek olur. Şair şöyle demiştir:

Bir duacı: Ey çağrıya cevap veren diye dua etti,
O zaman ona icabet eden olmadı.

İstecabe kullandığı halde ecabe manasını kastetmiştir. Bu Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşleridir.

"Belki doğruyu bulurlar": Ebu'l – Aliye: Hidayete ererler, demiştir.

Ayetin hükmü: Eğer biri: Bu ayet Allah Teala'nın dua edenlerin duasına icabet edeceğini gösteriyor, halbuki çoklarına icabet etmediği görülüyor?" derse; cevap şöyledir:

Ebu Said, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Herhangi bir Müslüman Allah'a bir dua ederse, içinde sıla-i rahme ters bir şey veya günah olmazsa, mutlaka Allah ona şu üç şeyden birini verir: Ya duasını hemen kabul eder, ya onun için ahirette azık olarak saklar, ya da ondan benzer bir kötülüğü def eder.[20]

Başka bir cevap da şöyledir:

Dua kabul edilmesi için bazı şartlara bağlıdır, bunların aslı da Allah'a itaat etmektir. Biri de helal yemektir. Eğer haram yerse duası kabul olunmaz. Kalp huzuru da bunlardan biridir, bir hadiste şöyle denilmiştir: Allah gafil kalp ile yapılan duayı kabul etmez.[21]

Başka bir cevap: Dua eden duasına icabette çıkarının olduğuna inanır, aslında öyle olmayabilir, onun esas isteğine cevap verilir, o da çıkarının olmasıdır. Çıkarı geri bırakılma veya reddedilme de olabilir.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ
لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ
فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا

20 – İmam Ahmed, Müsned, 3/18.
21 – İmam Ahmed, Müsned, 2/177; Tirmizi, Daavat, bab, 65.

مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ
الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ
اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ
تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187 – Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar sizin için libastır, siz de onlar için libassınız. Allah kendi nefislerinize hiyanet ettiğinizi bildi de tövbenizi kabul etti ve sizi affetti. Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın size yazdığını arayın. Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da orucu geceye kadar tamamlayın. Mescitlerde ibadete çekilmişken onlara (kadınlara) yaklaşmayın. Böylece Allah ayetlerini insanlara açıklamaktadır; belki korunurlar.

"Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı": Bu ayetin iniş sebebi şudur: Ashap zamanında bir adam yemeden ve cima etmeden önce uyursa, bunlar ona haram olurdu. Ensardan bir ihtiyar oruçlu iken ailesine geldi ve akşam yemeğimi getirin, dedi. Onlar da: Isıtıp getirelim, dediler. Adam başını yere koyup uyudu. Yemeği getirdiler: Ben uyumuştum, dedi. Gece sabaha kadar açlıktan kıvranarak dönüp durdu. Sabah olunca Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip haber verdi. Hazreti Ömer bin Hattab da kalktı: Ya Resulallah, ben bu gece ailemi istedim, o da: Ben uyumuştum, dedi. Ben onun nazlandığını zannettim ve ona temas ettim, o da uyumuş olduğunu bildirdi, dedi. Bunun üzerine Allah Teala, Ömer bin Hattab hakkında "oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı" kavlini indirdi. Ensari hakkında da: "Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayrılıncaya kadar yiyin, için" kavlini indirdi. Bu, bir grup müfessirin görüşüdür.

Bu adamın ismi üzerinde de dört görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Kays bin Sırmadır, bunu Bera demiştir. *İkincisi:* Sırma bin Enes'tir, bunu Kasım bin Muhammed demiştir. Abdurrahman bin Ebi Leyla da: Sırma bin Malik, demiştir. *Üçüncüsü:* Damre bin Enes'tir. *Dördüncüsü:* Ebu Kays bin Ömer'dir. Son iki görüşü Ebu

Bekir el – Hatip demiştir. "Refes"e gelince: İbn Ömer, İbn Abbas, Mücahit, Ata, Hasen, İbn Cübeyr ve diğerleri; cimadır, demişler.

"Onlar sizin için libas, siz de onlar için libassınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Libas, huzur, demektir, mesela "geceyi sizin için libas kıldı" *(Furkan: 47)* ayetinde de böyledir ki, dinlenme yeri demektir. Bu da İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit ve Katade'nin görüşleridir.

İkincisi: Onlar libas gibidirler, çünkü karı kocadan her biri derisini ötekisinin derisine libas gibi dokundurur. Onların çıplak olarak birleşmelerine kinaye yoluyla libas denilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Araplar kadına, libas ve etek, derler. Şair Nabiğa el – Ca'di de şöyle demiştir:

Yatak arkadaşı gerdanını kırdığı zaman,
Katlanır ve ona (erkeğe) libas olur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Duyun, benden Ebu Hafs'a elçi gönderin:
Senin gibi güvenilir kardeşe eteğim feda olsun.

Etekle karısını kastetmiştir.

"Allah kendi nefislerinize hiyanet ettiğinizi bildi": İbn Kuteybe: Size haram kılınanı irtikâp etmekle kendinize hiyanet ettiğinizi, demiştir. İbn Abbas da: Bununla Ömer'in yaptığını kastetmiştir, çünkü o, ailesine yaklaşmış, gusül edince kendini kınamaya ve ağlamaya başlamıştı, demiştir. "Felâne başiruhünne": Esas mübaşaret deriyi deriye dokundurmak demektir. İbn Abbas da: Burada mübaşeretten cimaı murat etmiştir, demiştir. "Allah'ın size yazdığını arayın": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O çocuktur, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve diğerleri demişlerdir. Bazı ilim adamları da: Bazen yaklaşma cimasız da olduğundan onlara çocuk istemek için cimaı da mübah kıldı ve: "Allah'ın size yazdığını arayın" dedi, bundan da çocuğu kastetti. *İkincisi:* Onlar için yazılan şey, izindir. Bu da Katade ile İbn Zeyd'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* O Kadir gecesidir, bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O Kur'an'dır. Buna göre kelamın manası: Kur'an'a tabi olun; size mubah kılınan ve yapmanız emredilen şey, işte aranan odur. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

"Beyaz iplik siyah iplikten belli oluncaya kadar yiyin, için": Adiy bin Hatim şöyle demiştir: Bu ayet inince biri beyaz ve biri siyah olmak üzere iki yular aldım, onları yastığımın altına koydum; gece

kalkıp onlara bakıyor, siyahı beyazdan ayıramıyordum. Sabah olunca Resulullah'a koştum, ona durumu anlattım; güldü ve: Senin yastığın genişmiş; o sadece gündüzün beyazlığı ile gecenin siyahlığıdır, dedi.[22]

Sehl bin Muaz da şöyle demiştir: "Beyaz iplik siyah iplikten belli oluncaya kadar" ayeti inmiş, "şafağın" ifadesi inmemişti; bazı adamlar ayaklarına siyah ve beyaz iplik bağladı, renkleri belli oluncaya kadar yemeğe ve içmeğe devam ettiler. Bunun üzerine Allah Teala: "şafağın" açıklamasını indirdi. O zaman bundan gece ile gündüz kastedildiğini anladılar.

Ayetin hükmü: Şafakta şüphe ettiği zaman sahur yemeyi bırakır mı, yoksa bırakmaz mı? İmam Ahmed'in sözünden anlaşıldığına göre sahur yemeyi bırakmaz, şafağın doğduğu belli oluncaya kadar yer. İmam Malik de şöyle demiştir: Şafağın doğduğunda şüphe ettiği zaman yemesini mekruh görürüm, eğer yerse ona kaza gerekir. İmam Şafii de: Ona bir şey lazım gelmez, demiştir.

"Mescitlerde itikaf ederken kadınlara yaklaşmayın": Bu yaklaşmada iki görüş vardır: *Birincisi:* Cima etmektir, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O, cimadan aşağı dokunma ve öpme gibi şeylerdir, bunu da İbn Zeyd demiştir. Katade de şöyle demiştir: Bir adam itikafta iken çıkar, karısı ile buluşur ve isterse ona dokunurdu, Allah bu hususta onlara öğüt verdi.

İtikafın hükmü: İtikaf lügatte eğleşmektir, fülanün mutekifun ala haza ve akifün denir. Bu mendup bir fiildir, ancak insan adak ederse vacip olur. İtikaf ancak cemaatle namaz kılınan camide olur. Kadın için cemaat şartı aranmaz, çünkü cemaat ona vacip değildir. İtikaf oruçsuz caiz olur mu? Bu hususta İmam Ahmet'ten iki görüş vardır.

"Bunlar Allah'ın hudududur": İbn Abbas, yani dokunma huduttur, ona yaklaşmayın, manasınadır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Hudud Allah'ın muhalefet etmeyi men ettiği şeydir, onu geçmek caiz değildir. Haddin aslı men etmektir. Evin hududu denir ki başkalarının giremeyeceği sınır demektir. Haddad da perdedar ve kapıcıya denir. Bir şeye yaklaştırmayan her şeye haddad denir.

Şair A'şa da şöyle demiştir:

Kalktık, henüz horozumuz ötmemişti,
Onu bekleyen bir tepeye gittik.

---

22 - İmam Ahmed, Müsned, 4/377.

Yani o tepeye başkalarını yaklaştırmayan biri vardı, demek istemiştir. Ehaddetil mer'etü ala zevcihe denir ki, kadın ölen kocasına yas tuttu, ziynetlerini kesip attı demektir. Ahdettünnazara ila fülanin de denir ki, birine sürekli bakıp başkalarına bakmamaktır. Demire hadid denmesi de düşmanları yaklaştırmadığı içindir.

"İşte böyle Allah açıklar": Yani bu yaptığı açıklama gibi demektir.

وَلَا تَأْكُلُوٓا أَمْوَالَكُم
بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا
مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188 – Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin; insanlardan bir kısmının mallarını günahla yemek için bilip dururken onları hakimlere aktarmayın.

"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin": Ayetin iniş sebebi şudur: İmruulkays İbn Amir ile Abdan bin el – Hadrami bir toprak parçası için tartıştılar. Abdan davacı idi, kanıtı da yoktu. İmruulkays yemin etmek istedi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona: "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az pahaya satanlar" *(Al- i İmran: 77)* ayetini okudu. O da yemin etmek istemedi ve davadan vazgeçti. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu bir grup müfessirin görüşüdür; Said bin Müseyyeb de içlerindedir. Ayetin manası şöyledir: Bazınız bazınızın mallarını yemesin. Tıpkı "kendi nefislerinizi öldürmeyin ayeti gibi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Batıl iki türlüdür: *Birincisi:* Onu sahibinden rızası olmadan almaktır, mesela çalmak, gasbetmek ve hiyanet etmek gibi. *İkincisi:* Onu gönül hoşluğu olmadan almaktır, mesela kumar, şarkı söylemek ve içki bedeli gibi. Zeccac da: Batıl zulümdür, demiştir. "Tüdlû"nun aslı edleytüddelve'den gelir ki kovayı dolması için kuyuya sarkıtmaktır. Delevtüha da, kovayı çıkardım demektir. Edla fülanün bihuccitihi de, delilini ortaya sürüp savını sağlamlaştırmaktır. Buna göre kelamın manası: İleri sürdüğün delilin gereğini yapar, emanete hiyanet edersiniz, batınınızda (aslında) ise delilin aleyhinize olduğunu bilirsiniz.

"Biha"daki zamirin mercii hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, mallara racidir, sanki: Bazı malları hakimlere rüşvet vermeyin, demek gibi olur. *İkincisi:* O, davaya racidir. Eğer: Neden yeme (ekl) iki kere zikredilip "vela te'külu", "lite'külu" denildi, denirse, cevap şöy-

ledir: Birinci lafız batıla yaklaştırıldı. İkincisi de günaha; böylece daha çok mana kazanmak için onu tekrar etti. Bunu da İbn Enbari demiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ
الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ
الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189 – Sana hilalleri sorarlar; de ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Evlere arkalarından gelmek iyilik değildir. Ancak iyilik sakınan kimsenin iyiliğidir. Evlere kapılarından gelin. Allah'tan korkun ki kurtulasınız.

"Sana hilalleri sorarlar": Bu ayetin, başından "velhac" kelimesine kadar iniş sebebi şöyledir: Ashaptan iki kimse: "Ya Resulallah, neden hilal ince görünür, sonra artar ve dolar, nihayet yuvarlak ve dümdüz olur. Sonra da azalır, incelir, eski halini alır?" dediler. Bunun üzerine: "Sana hilalleri sorarlar; de ki: Onlar insanlar ve hac için zaman ölçüleridir" ayeti indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür.

"Evlere arkalarından gelmek iyilik değildir...": Bu da başka bir sebebi gösterir, o da şudur: Onlar Ka'be'yi haccedip de Medine'ye geldikleri zaman evlere kapıdan girmezler, evlere arkadan gelirlerdi. Bir adam bunu unutup kapıdan girdi, bunun üzerine: "Evlere arkadan gelmek iyilik değildir" kısmı indi. Bu da Bera bin Azib'in görüşüdür.[23]

Evlere niçin kapılardan girmedikleri hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar bunu ihram için yaparlardı. Bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Nahai, Katade ve Kays en – Nehşeli demişlerdir. *İkincisi:* Cahiliye halkından biri bir şey yapmak ister de bir engel çıkarsa, dediği şey oluncaya kadar evine kapısından girmezdi, bunu da Hasen demiştir. *Dördüncüsü:* Medine halkı bayramdan döndükleri zaman bunu yaparlardı. Bunu da Osman bin Ata babasından rivayet etmiştir.

Tefsirine gelince: Peygamberimize hilallerin büyüyüp küçülmesinin hikmetini sordular, o da bunun insanların oruç, hac vs. gibi ihtiyaçlarını görmeleri için olduğunu haber verdi. "Ehille" hilalin çoğuludur. Kaç güne kadar hilal denir? Bunda Arapların dört görüşü vardır: *Birincisi:* Ona iki gecelik iken hilal denir. *İkincisi:* Üç gecelik

23 – Buhari, Tefsirü sure, 2, 30.

iken hilal denir, sonra ay, denir. *Üçüncüsü:* Engellenip kısa adımlarla yavaş yavaş yürümesine kadar, denir. *Dördüncüsü:* Işığı ile gecenin karanlığını götürdüğü sürece denir. Bu görüşleri İbn Seriy nakletmiştir. Hilal kelimesi de, istehellessabiyyü'den gelir ki, çocuk doğarken ses çıkarmak manasınadır. Ehellel kavmu bilhacci de derler ki hacılar hilali gördükleri zaman seslendiler demektir. Çünkü hilal görüldüğü zaman insanlar ona seslenirler.

"Ancak iyilik sakınan kimsedir" kavli de "ancak iyilik Allah'a iman edendir" ayeti gibidir ki bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. Kurralar buyut vb. kelimelerde ihtilaf ettiler; İbn Kesir, İbn Amir ve Kisai, buyutu benin kesresi, uyunu aynin kesresi ve ğuyubı ğaynin kesresi ile okudular. Nafi'den buyutu benin zammesi, uyunu aynin zammesi, ğuyubu ğaynın zammesi, cuyubu cimin zammesi ve şuyuhu şinin zammesi ile okuduğu rivayet edilmiştir. Kalun da ondan buyut'u benin kesresi ile okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Cafer de beş kelimeyi de ilk harflerinin zammesi ile okumuş, Hamze de bunların hepsini kesre ile okumuş ve Asım'dan ayrılmıştır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim buyutu zamme ile okursa, esas cemi sigasına göre okumuştur, mesela beyt buyut, kalb kulub, fels fulus gibi. Kim de yeyi kesre ile okursa, ba'dan sonraki ye için okumuştur. Bu da Baralılarca kötü bir lügattir, çünkü Arap dilinde fenin kesresi ile fiul kalıbı yoktur. Ben Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle dediğini işittim: Eğer bir cemi fuul vezninde olur, ikinci harf de ye olursa, onda zamme de kesre de caizdir. Buyut, biyut; şuyuh, şiyuh; kuyud ve kıyud diyebilirsin.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

190 – Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın. Şüphesiz Allah aşırı gidenleri sevmez.

"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Beytullah'tan men edilip kurbanını Hudeybiye'de kesip de ertesi sene gelmek üzere müşriklerle anlaşınca, döndü. Ertesi sene hazırlığını yapınca ashap Kureyş'in sözünde durmamasından ve onları men edip onlarla savaşmasından korktular. Ashap ise haram ayda savaşmak istemediler; işte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir.

"Vela ta'tedu": Zulmetmeyin, buradaki zulümden ne kastedildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, kadınları ve çocukları

öldürmektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Bunun manası: Sizinle savaşmayanlarla savaşmayın, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye ve İbn Zeyd demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, yasak edildikleri şeyi yapmaktır, bunu da Hasen demiştir. *Dördüncüsü:* Haram ayda savaş başlatmaktır, bunu da Mukatil demiştir.

Alimler bu ayetin mensuh olup olmaması hususunda iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mensuhtur, bu görüşün sahipleri bunun mensuh kısmında da iki görüşle ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, baş tarafıdır ki "Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaş edin" kısmıdır. Bu da savaşın çarpışan kafirler hakkında mubah olup savaşmayanlar hakkında mubah olmadığını gerektirir. Bu da: "Onları nerede bulursanız öldürün" ayeti ile mensuhtur. *İkincisi:* Mensuh olan "tecavüz etmeyin" kısmıdır. Bunların da tecavüz etmeyin üzerinde iki görüşleri vardır: *Birincisi:* O, savaşmayanı öldürmektir. *İkincisi:* Müşriklere savaş açmaktır. Bu da kılıç ayetiyle mensuhtur.

İkincisi: O, muhkemdir, manası da onlara göre: Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaşındır. Bunlar da kendilerini savaşa hazırlayanlardır. Ama rahipler, pir-i faniler, kötürümler, gözsüzler ve deliler gibi kendilerini savaşa hazırlamayanlarla savaşılmaz. Bu da baki bir hükümdür, mensuh değildir.

Alimler savaşı serbest bırakan ilk ayet hakkında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O "zulme uğrayarak öldürülenlere izin verildi" *(Hac: 39)* ayetidir. Bunu Ebu Bekir es – Sıddik, İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Zühri demişlerdir. *İkincisi:* O bu ayettir: "Allah yolunda savaşın" ayetidir. Bunu da Ebu'l – Aliye ile İbn Zeyd demişlerdir.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ
أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ
فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾

191 – Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden onları da çıkarın. Fitne adam öldürmekten beterdir. Mescid-i Haram yanında sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer sizinle savaşırlarsa, onları öldürün. İşte kafirlerin cezası böyledir.

"Onları nerede yakalarsanız öldürün": Sekiftümuhüm, bulursanız demektir. Sekiftuhu denir ki, onu buldum demektir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: "Onları nerede bulursanız öldürün" ayeti müşrikler için geneldir. Ancak Mekke'de olanlar istisna edilmişlerdir ki ondan çıkarılmaları buyurulmuştur. Bundan da savaşanlar müstesnadır ki onlann da öldürülmeleri emredilmiştir. Buna da: "Onlar sizinle Mescid-i Haram'da savaşmadıkça onlarla savaşmayın" ayetinin akışı delalet etmektedir. Onlar Müslümanlara Mekke'de eziyet etmiş, onları çıkmak durumunda bırakmışlardı.

Fitneye gelince, o hususta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şirktir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Ömer, Katade ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O mü'minin tekrar putlara tapmaya dönmesidir. Bunu da Mücahit demiştir. O zaman kelamın manası birinci görüşe göre: O kavmin şirki sizin onları Harem'de öldürmenizden daha büyüktür şeklinde olur. İkinciye göre de: Mü'minin dönüp putlara tapması kendisi için haklı olarak öldürülmesinden daha çetin bir şeydir şeklinde olur.

"Vela tükatiluhum": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım: "Vela tükatiluhum indelmescidil harami hatta yukatilukum fih fein katelukum faktüluhum" şeklinde okumuşlar; Hamze, Kisai ve Halef de: "Vela taktüluhüm hatta yaktuluküm fein kateluküm" şeklinde hepsini elifsiz okumuşlardır. Hepsi "faktüluhüm" kelimesini böyle okumada ittifak etmişlerdir. Elifle okuyan "ve katiluhüm hatta latekune fitnetün"ü delil getirmiş, elifsiz okuyan da "faktuluhüm"ü delil getirmiştir.

Alimler: "Onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla Mescid-i Haram'ın yanında savaşmayın" ayetinin mensuh olup olmaması hakkında ihtilaf etmişlerdir: Bir grup fukaha onun muhkem olduğuna ve orada ancak savaşanlarla savaşılacağına kani olmuşlardır. Bunu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sahih hadisi göstermektedir: O, Mekke'nin fethinde hutbe irat etti ve şöyle dedi: Ey insanlar, Allah göklerle yeri yarattığı gün Mekke'yi haram etti, benden önce hiçbir kimseye helal etmedi. Benden sonra da kimseye helal etmeyecektir. Bana da ancak gündüz bir saat helal edildi. Sonra da kıyamet gününe kadar haram edildi *(Sıhah sahipleri İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir).* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, o saatte kendisine özel olarak helal kılındığını, yoksa neshedilmediğini açıklamıştır. Böylece Harem'de savaşmanın mahzuru sabit olmuştur. Ancak oradakiler savaş açarlarsa, onları defetmek için onlarla savaşılır. Bu da sürekli bir şeydir, hüküm mensuh değildir.

Katade de: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ayetini delil getirerek mensuh olduğuna ve her halukârda hil ve harem'de öldürülmeleri emredildiğine kail olmuştur. Rebi bin Enes ile İbn Zeyd de: "Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın" kavli ile mensuh olduğunu söylemiştir. Mukatil de: "Onları nerede bulursanız öldürün" *(Bakara: 191)* ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmiştir. Birinci görüş daha doğrudur.

"Eğer sizinle savaşırlarsa onları öldürün" ayetinde de Mukatil: Onlarla savaşın, demiştir.

فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾

192 – Eğer savaşa son verirlerse, şüphesiz Allah gafurdur, rahimdir.

"Eğer son verirlerse": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Eğer şirklerine ve sizinle savaşmaya son verirlerse, demektir *İkincisi:* Küfürlerine son verirlerse, demektir. *Üçüncüsü:* Küfürlerine değil de sizinle savaşmaya son verirlerse, demektir. İlk iki görüşe göre ayet muhkem olur, "şüphesiz Allah gafurdur"un manası da: Şirk ve cürümlerini bağışlayandır, şeklinde olur. Son görüşe göre de, "gafur rahimdir"in iki manası olur: *Birincisi:* Sizin için gafurdur, çünkü sizden onlarla savaşma mükellefiyetini düşürdü. *İkincisi:* Bunun manası: Size onları bağışlayıp merhamet etmenizi emreder, demektir. Buna göre ayet, kılıç ayetiyle neshedilmiş olur.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

193 – Fitne kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer son verirlerse, zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.

"Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın": İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve diğerleri: Burada fitne şirktir, demişlerdir.

"Din Allah'ın oluncaya kadar": İbn Abbas: Tevhit O'na has oluncaya kadar, demiştir. Udvan da: Zulümdür, burada da ondan ceza (karşılık) kastedilmiştir. Karşılığa udvan denilmesi, misliyle mukabeleden dolayıdır; mesela: "Femeni'teda aleyküm fa'tedu aleyhi" ayetinde olduğu gibi. Burada zalimler de: Müşriklerdir. Bunu İkrime, Katade ve diğerleri demişlerdir.

İçlerinde Katade'nin de bulunduğu bir bölük müfessir: "Eğer son verirlerse zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur" ayetinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Bu da ancak kelamın manası: "Eğer dinlerinde kalmakla beraber sizinle savaşmaya son verirlerse" şeklinde olursa doğru olur. Ama: Bunun manası: "Dinlerine son verirlerse" olursa, ayet muhkemdir.

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ
بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾

194 – Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa size saldırdığı kadar siz de ona saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah takva sahipleri ile beraberdir.

"Haram ay haram aya karşılıktır": Bu ayet bir sebeple inmiştir; bunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı zilkade ayında umre niyetiyle çıktılar, yanlarında da kurbanları vardı. Müşrikler ise onları çevirdiler; Allah'ın Nebisi geri dönüp gelecek sene gelmek üzere onlarla barış yaptı. Mekke'de üç gün kalacak, oraya silahla girmeyecek, giderken Mekkelilerden hiçbir kimseyi çıkarmayacaktı. Ertesi sene olunca o ve ashabı geldiler, Mekke'ye girdiler. Müşrikler ona karşı övündüler, çünkü Hudeybiye günü onu geri çevirmişlerdi. Allah da onlardan kısasını (rövanşını) aldı ve onu o geri çevirdikleri haram ayda Mekke'ye girdirdi, bunun üzerine: "Haram ay haram aya karşılıktır, hürmetler karşılıklıdır" dedi. İbn Abbas, Mücahit, Ata, Ebu'l – Aliye ve diğerleri bu kanaate varmışlardır.

İkincisi: Arap müşrikleri, Peygamber aleyhisselam'a: Haram ayda bizimle savaşmaktan men mi edildin?" dediler, o da: Evet, dedi. Kendisini haram ayda gevşetip onunla o ayda savaşmak istediler. Bu ayet onun üzerine indi, şöyle demek istiyor: Eğer haram ayda sizden bir şeyi helal etmek isterlerse, siz de onlardan aynısını helal sayın. Bu; Hasen'in görüşüdür, İbrahim bin Seriy ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir. Birinci görüşün sahipleri ise, ayetin manası şöyledir, derler: İçinde hareme girdiğiniz haram ayı geçen sene sizi içeri sokmadıkları haram aya karşılıktır. "Hürmetler karşılıklıdır": Sizi zilkade ayında hareme sokmadıkları gibi ben de sizin için rövanşını aldım. Zeccac ise şöyle demiştir: Haram ay: Yani haram ayda savaşmak, haram ay iledir; böylece Allah Teala onlara bu haram şeylerin

Müslümanlara ancak kısas (misilleme) ile caiz olacağını bildirdi, sonra da bunu kılıç ayeti ile neshetti. Şöyle de denilmiştir: Hürmetlerin çoğul yapılması; haram ayı, haram şehri ve ihram hürmetini kastetmesindendir.

"Kim size saldırırsa siz de ona saldırın": İbn Abbas: Kim sizinle haremde savaşırsa siz de onunla savaşın, demiştir. Saldırıya mukabele etmek neden saldırı sayılmıştır? Çünkü iki fiil şeklen birbirine benzemektedir; gerçi biri taat, diğeri masiyettir. Zeccac da şöyle demiştir: Araplar: O bana zulmetti, ben de ona zulmettim; filan bana cahillik etti, ben de ona cahillik ettim, derler. Bu mananın izahı surenin başında geçmiştir.

"Allah'tan korkun": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Allah'tan korkun, haremde onlara önce siz savaş açmayın.

وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا
اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ
فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَاْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ
صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ
مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ
تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

195 – Allah yolunda harcayın. Kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin; şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

196 – Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer engellenirseniz kolayınıza gelen kurbanı yollayın. Kurban, yerine erişinceye kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta veya başından rahatsız olursa, ona oruçtan, yahut sadakadan veyahut kurbandan fidye vardır. Emin olduğunuz vakit kim hacca kadar umre ile faydalanırsa, kolayına gelen kurbandan kesmek vaciptir. Kim de

bunu bulamazsa hacta üç, döndüğü zaman da yedi gün oruç tutar. Bunlar tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da ikamet etmeyen içindir. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir.

"Allah yolunda harcayın": Bu ayet bir sebeple inmiştir; bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Mekke'ye gitmek için hazırlık yapınca, bazı bedeviler: "Ya Resulallah, biz ne ile hazırlık yapacağız; ne azığımız vardır ne de malımız?" dediler. İşte bunun üzerine indi, bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Ensar Allah yolunda harcar ve sadaka ederlerdi, bir sene kıtlık oldu, bunu yapamadılar. İşte ayet bunun üzerine indi, bunu Ebu Cebire bin Dahhak demiştir. Sebil: Lügatte yol demektir. Bu kelimenin cihatta kullanılması, onun din bağı üzerine savaşılan bir yol olmasındandır. Tehlike de, helak manasınadır: Helekerrecülü helaken ve hülken ve tehlüketen, denir. Müberrid şöyle demiştir: Eydi, nefisler manasınadır, parça bütün yerine kullanılmıştır. Burada tehlikeden ne kastedildiği hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah yolunda harcamayı terk etmektir, bunu Huzeyfe, İbn Abbas, Hasen, İbn Cübeyr, İkrime, Mücahit, Katade ve Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* O, malla meşgul olarak oturup savaşmamaktır, bunu da Ebu Eyyub el - Ensari demiştir. *Üçüncüsü:* O, Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir, bunu da Bera, Numan bin Beşir ve Ubeyde, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O, Allah'ın azabıdır. Bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"İyilik edin": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Güzel infak edin, demektir. Bu da ilk görüş sahiplerinin fikirleridir. *İkincisi:* Allah hakkında hüsn-i zanda bulunun, demektir. Bunu da İkrime ile Süfyan demişlerdir. Bu da tehlikenin ümit kesmek manasına olduğunu söyleyenlerin fikrine dayanır. *Üçüncüsü:* Bunun manası: Farzları eda edin, demektir. Bunu da Süfyan, Ebu İshak'tan rivayet etmiştir.

"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın": İbn Faris şöyle demiştir: Hac lügatte bir yere gitmeyi hedef almaktır. Hacta umre, aslında ziyaret demektir. Saleb şöyle demiştir: Hac hanın fethası ile mastardır, kesresi ile de isimdir. Ve şöyle demiştir: Bazen Ferra ikisinin de iyi lügat olduğunu söylerdi. İbn Enbari de umre üzerinde iki görüş beyan etmiştir: *Birincisi:* Ziyaret manasınadır. *İkincisi:* Niyet edip bir yere gitmektir. Onu tamamlama üzerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Onun, tamamlamanın manası, ayrı ayrı yapmaktır; mesela

umreyi hac aylarının dışında yapmak gibi. Bunu Ömer bin Hattab, Hasen ve Ata demişlerdir. *İkincisi:* Bir kimsenin umre için hemen evinden ayrılırken ihrama girmesidir. Bunu da Ali bin Ebu Talib, Tavus ve İbn Cübeyr, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Birine başladığı zaman onu tamamlamadan fesh etmez. Bunu da İbn Abbas demiştir. *Dördüncüsü:* O, Allah'ın ikisinde emrettikleri şeyleri yerine getirmektir, bunu da Mücahit demiştir. Kurraların çoğunluğu umreyi mef'ul olarak mansup okumuşlar, Asmai de Nafi'den, Kazaz da Ebu Amr'den, Kisai de Ebu Cafer'den naklen merfu okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Hasen ve Şabi'nin kıraati de böyledir. Cumhurun okuyuşu onun vacip olduğunu gösterir. Umrenin vacip olduğunu söyleyenlerin bazıları şunlardır: Hazreti Ali, İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen, İbn Sirin, Ata, Tavus, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ahmed ve Şafii. İbn Mes'ud, Cabir, Şabi, İbrahim, Ebu Hanife ve İmam Malik'ten de onun sünnet ve nafile olduğu rivayet edilmiştir.

"Eğer engellenirseniz": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ahsarahul maradu veladüvvü denir ki, hastalık ve düşman onu seferden engelledi, demektir. Bu ayet de bundandır. Hasarahul adüvvü de düşman zorlamak demektir. Zeccac da, engellenen kimseye husıra fehüve mahsur denildiğini söylemiştir. Ulemanın ihsar (engellenme) konusunda iki görüşü vardır: *Birincisi:* Onun ancak düşman ile olup hastalık ile olmayacağıdır. Bu İbn Ömer, İbn Abbas, Enes, Malik, Şafii ve Ahmed'in görüşleridir. "Feiza emintüm" kavli de bunu gösterir. *İkincisi:* Onun hastalık veya düşman veyahut bir mazeret dolayısıyla olacağıdır; bu da Ata, Mücahit, Katade ve Ebu Hanife'nin görüşleridir. Bu kelamda kısaltma vardır, mana şöyledir: Eğer engellenir de haccı ve umreyi tamamlayamazsanız, gücünüzün yettiği kurbanı gönderin. "Başından hastalığı olan" da böyledir ki: Tıraş olursa, fidye verir, demektir.

"Hedy", Beytullah'a hediye edilen kurbandır. Aslı şeddeli olarak hediyy'dir, sonra tahfif edilmiştir. Bunu İbn Kuteybe demiştir. Hasen ile Mücahit şedde ile okumuşlardır. "Kolayına gelen kurban" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O koyundur, bunu Hazreti Ali, İbn Abbas, Hasen, Ata, İbn Cübeyr, İbrahim, Katade ve Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* Kolayına gelen deve ve sığırdır, başkası değildir. Bunu da İbn Ömer, Hazreti Aişe ve Kasım demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, gücünün yettiğidir. Bunu da Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen ile Katade'den de: En yükseği deve, ortası sığır, en düşüğü koyundur, dedikleri rivayet edilmiştir. İmam Ahmed de: Hedy üç sınıftan, deve, sığır ve koyundan olur, demiştir. Ebu Hanife

rahmetullahi aleyh, Malik ve Şafii rahmetullahi aleyhimalar da bu görüştedirler.

"Hatta yebluğal hedyü mahilleh": İbn Kuteybe: Mahil kurban kesilen yerdir, demiştir. Halle yehillü'den gelir. Mahil hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O haremdir, bunu İbn Mes'ud, Hasen, Ata, Tavus, Mücahid, İbn Sirin, Sevri ve Ebu Hanife demişlerdir. *İkincisi:* O, engellendiği yerdir ki kurbanını orada keser ve ihramdan çıkar. Bunu da İmam Malik, Şafii ve Ahmed demişlerdir.

"Sizden kim hasta olur veya başından bir rahatsızlığı olursa bir fidye verir": Bu da bir sebeple inmiştir, şöyle ki Ka b bin Ucre'nin başına bitler üşüştü, öyle ki yüzünde yürümeye başladılar. Ayet bunun üzerine indi. O da: Özellikle benim hakkımda indi, derdi.[24]

Ayetin hükmü: Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: "Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" sözü, başı tıraş etmenin haram olduğunu gösterdi, ister onda bir rahatsızlık olsun ister olmasın, nihayet: "Sizden kim hasta olur veya başından rahatsız bulunursa, bir fidye versin" kısmı indi. Bu da rahatsızlık olduğu zaman fidye vererek başı tıraş etmenin mubah olduğunu gösterdi. Bu da önceki haramlığı neshetti.

Ayetin manası şudur: Sizden yani ihramlılardan – ister engelli olsun ister olmasın – kim hasta olur veya ihramın yasak ettiği bir şeyi giymeye mecbur kalır veyahut başından bir rahatsızlığı olur da tıraş olursa, ona oruç fidyesi vardır. Oruç hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, üç gündür, Ka'b bin Ucre radıyallahu anh hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den böyle rivayet edilmiştir.[25] Bu, cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* O, on günlük oruçtur. Hasen, İkrime ve Nafi'den rivayet edilmiştir. Sadaka hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, altı yoksulu doyurmadır, Ka'b bin Ucre hadisinde rivayet edilmiştir. Bu, aynı zamanda, oruç üç gündür diyenlerin görüşüdür. *İkincisi:* O, on yoksulu doyurmadır, bu da on günlük orucu vacip kılanların görüşüdür. Nüsük de koyun kesmektir, nesektü lillahi denir ki, O'nun için kurban kestim, demektir. Nüsük'te de iki lügat vardır: Nunun ve sinin zammı, ki cumhur böyle okumuştur. Nunun ve sinin sükunu, ki bu da Hasen'in kıraatidir.

"Emin olduğunuz zaman": Yani düşmandan, çünkü hastalığın ne zaman dönüp geleceğinden emin olunmaz. Alkame ve diğerleri:

24 – Buhari, Müslim ve diğerleri, Ka'b bin Ucre radıyallahu anh'ten rivayet etmişlerdir.
25 – İmam Ahmed, Müsned, 4/242; Buhari ve Müslim.

Korku ve hastalıktan emin olduğunuz zaman, demişlerdir. "Kim hacca kadar umreden faydalanırsa": Bunun manası: Kim hac aylarında işe umre ile başlar ve o senenin haccını bu şekilde bitirirse, ona gücünün yettiği bir kurban gerekir, demektir. Bu; İbn Ömer, İbn Müseyyeb, Ata ve Dahhak'ın görüşleridir. Güç yeten kurban hakkında ise yukarıda söz geçmiştir. "Kim bunu bulamazsa hacta üç gün oruç tutar": Hasen şöyle demiştir: Bu; terviyeden bir gün öncesi ile terviye ve arefe günleridir. Bu Ata, Şa'bi, Ebu'l - Aliye, İbn Cübeyr, Tavus ve İbrahim'in görüşleridir, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten nakledilmiştir. Hasen ile Ata'dan da: Hangi ayda isterse onları oruç tutar, dedikleri de rivayet edilmiştir. Tavus, Mücahit ve Ata'dan da: Hac aylarının hangisinde isterse onları tutar, dedikleri rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den de: İhrama girmesinden arefe gününe kadar dediği rivayet edilmiştir.

Ayetin hükmü: Eğer kurbanlık bulamaz da kurban gününden önce üç gün oruç tutmazsa, ne yapar? Ömer bin Hattab, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Tavus ve İbrahim: Kurbandan başkası olmaz, oruç tutamaz, demişlerdir. İbn Ömer ile Hazreti Aişe de: Mina günlerinde oruç tutar, demişlerdir. Bunu Salih, İmam Ahmed'den rivayet etmiştir. Bu İmam Malik'in de görüşüdür. Diğerleri ise teşrik günlerinde oruç tutamayacağına, ancak onlardan sonra tutacağına kani olmuşlardır. Bu da Hazreti Ali'den rivayet edilmiştir. Bunu Mervezi, İmam Ahmed'den de rivayet etmiştir. İmam Şafii'nin de görüşü budur.

Eğer üç günlük oruca başladıktan sonra kurban bulursa, orucu kesmesi lazım gelmez. Bu; İmam Malik ile Şafii'nin görüşüdür. Ebu Hanife ise: Orucu durdurması lazım gelir, kurban keser, demiştir. Ata da: Eğer iki gün oruç tuttuktan sonra kurban bulursa, kurban keser. Eğer üç gün tuttuktan sonra bulursa yedi gün oruç tutsun, ona kurban gerekmez, demiştir. "Hac"ta sözünün de iki manası vardır: *Birincisi:* Hac aylarında demektir. *İkincisi:* Hacca ihram zamanında demektir. "Döndüğü zaman yedi gün oruç tutar" kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Memleketlerinize döndüğünüz zaman demektir. Bunu İbn Abbas, Hasen, Ebu'l Aliye, Şa'bi ve Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Haccınızdan döndüğünüz zaman, demektir. Bu da Ata, Said bin Cübeyr, Ebu Hanife ve Malik'in sözleridir. Esrem şöyle demiştir: Ebu Ubeydullah'a, yani Ahmed bin Hanbel'e: "Yedi gün orucu memleketine döndüğünde ne zaman tutar; yolda mı yoksa ailesinde mi?" dedim. O da: Bunların hepsi hakkında görüşler vardır, dedi. Ebu Abdullah'a: "Bunları ayrı tutarsa?" dediler; o da buna müsaade etti.

"Bunlar tam on gündür": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: O kurban yerine geçmede tamdır. İbn Abbas ile Hasen bu manaya kail olmuşlardır. Kadı Ebu Ya'le da şöyle demiştir: Biri tam sevap kazanmada üç günün kurban yerine geçebileceğini düşünebilirdi; onun için Allah Teala bize ancak tam on günün onun yerine geçeceğini bildirdi.

İkincisi: Vav bazen "ev" yerine geçer, mesela": "Fenkihu matabe leküm minennisai mesna ve sülase ve ruba" ayetinde olduğu gibi. İşte burada da Allah Teala seçme ihtimalini "İşte bunlar tam ondur" demekle ortadan kaldırmıştır. Zeccac bu manaya kail olmuştur.

Üçüncüsü: Bu tekit içindir. Şair Ferazdak şöyle demiştir:

Üç artı iki, beştir;
Altıncısı da benim keskin koku alma duyumdur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Kinde topluluğuna, kaçtıkları zaman:
Nerede olduklarını sorsaydın, nerede?

Bir başkası da şöyle demiştir:

Onun nice nimetleri vardı;
Nice nice nice!

Kur'an ise Arapların dili ile inmiştir. O da tekit için bir şeyi tekrar eder.

Dördüncüsü: Bunun manası: İşte o, fazilette tam ondur, her ne kadar hacta üç ve daha sonra da yedi ise de. Maksat yedinin üçten daha geri olduğu kimsenin aklına gelmemesidir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

Beşincisi: O lafzan haber, mana itibarı ile ise emirdir; takdiri: Bunlar ondur, onu tamamlayınız, demektir.

"Bu, ailesi Mescid-i Haram'da ikamet etmeyen içindir": Burada işaret edilen hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hacca kadar umreden yararlanmaktır. *İkincisi:* O ibadet ve oruçların karşılığıdır. Bu manaya göre "limen"deki lam, "ala" manasınadır. Mescid-i Haram'da ikamet edenlere gelince: İbn Abbas, Tavus ve Mücahit: Onlar harem halkıdır, demişlerdir. Ata da: Evi mikat sınırları içinde olanlar, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şudur: Bu farz, garipler (yabancılar) içindir. Maksat kendisi olduğu halde ailesinden bahsedilmesi ise, insanın genellikle ailesinin oturduğu yerde oturmasındandır.

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ
وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ
وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

197 - Hac belli aylardır. Kim bunlarda haccı kendine farz kılarsa, hacta kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Hayırdan ne yaparsanız, Allah onu bilir. Azık edinin; şüphesiz azığın hayırlısı takvadır. Ey saf akıl sahipleri, benden korkun.

"Hac belli aylardır": Hac kelimesinde iki lügat vardır: Hanın fethası Hicaz halkının lügatidir, cumhur da böyle okumuştur. Kesri de Temim veya Necid lügatidir, Hasen de böyle okumuştur. Sibeveyh de şöyle demiştir: Hacce haccen denir ki, zekere zikren gibidir. Hicce dediklerinde yıl manasını kastederler. Ferra şöyle demiştir: Mana: Hac vakti bu aylar demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun manası: Hac ayları bilinen aylardır.

Hac ayları üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar şevval, zilkade ve zilhicce ayından da on gündür. Bunu İbn Mes'ud, İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Hasen, İbn Sirin, Ata, Şa'bi, Tavus, Nahai, Katade, Mekhul, Dahhak, Süddi, Ebu Hanife, Ahmed bin Hanbel ve Şafii radıyallahu anhum, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar şevval, zilkade ve zilhicce aylarıdır. Bu da Yine İbn Ömer, Ata, Tavus, Mücahit, Zühri, Rebi ve Malik bin Enes'ten rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Bunlar, bu aylar umre aylan değildir, sadece hac aylarıdır demek istememişlerdir. Gerçi hac işleri, Mina ibadetleri bitmekle sona ermiştir. Onlar umreyi bu ayların dışında yapmayı müstehap görürlerdi. İbn Sirin de şöyle demiştir: İlim adamlarından hiçbiri hac ayları dışındaki umrenin hac aylarındaki umreden daha faziletli olduğunda tereddüt etmemiştir.

Neden: "Hac ayları" dedi, halbuki onlar, iki ay ile bir de öteki ayın birkaç günüdür? Bunu Arapların adetlerine göre demiştir. Ferra şöyle demiştir: Araplar: Bugün iki gündür onu görmedim, derler ki bir günle bir de bir günün bazı kısımlarını kastederler. Sen de: Seni bu sene ziyaret ettim, sana bugün geldim, dersin. Halbuki o hareket belli bir zaman dilimi içinde gerçekleşmişti.

İbn Enbari de bu hususta iki görüş zikretmiştir: *Birincisi:* Araplar tesniye için cemi sigası kullanırlar, mesela şu ayette olduğu gibi: Onlar dediklerinden müberradır". *(Nur: 26)* Aslında Hazreti Aişe ile Safvan'ı kasdetmiştir. Şu ayet de öyledir: "Biz onların kararlarına şahit olduk". *(Enbiya: 78)* Burada ise Davud ile Süleyman'ı kasdetmiştir. *İkincisi:* Araplar uzun vakit söyler, kısa vakti kastederler; mesela: İbn Zübeyr hac günlerinde öldürüldü, derler ki aslında daha kısa zamanda öldürülmüştür.

Ayetin hükmü: Alimler hac aylarından önce ihrama giren kimse hakkında da ihtilaf etmişlerdir: Ata, Tavus, Mücahit ve Şafii: Caiz olmaz demişler ve: "Hac belli aylardır" kavlinden haccın ancak bu aylarda gerçekleşeceği kararına varmışlardır. Ebu Hanife, Malik, Sevri, Leys bin Sa'd ve Ahmed bin Hanbel de: Bu aylardan önce ihram sahih olur, demişlerdir. Buna göre: "Hac belli aylardır" kavli de: Haccın büyük kısmı bu aylardır, demek olur. Tıpkı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Hac arefedir" demesi gibi.[26]

"Kim bunlarda haccı kendine farz ederse": İbn Mes'ud: Bu, hacca niyet edip ihrama girmektir, demiştir. Tavus ile Ata da: Bu, lebbeyk okumaktır, demişlerdir. Hazreti Ali, İbn Ömer, Mücahit, Şabi ve diğerlerinden de: Devesine işaret vurduğu zaman olur, dedikleri rivayet edilmiştir. Bu da hacca niyet ederek işaret vurma manasına alınmıştır. İmam Ahmed radıyallahu anh de, Esrem rivayetinde: İhram niyetledir, demiştir. Ona: "Telbiyesiz ihrama girmiş olur mu?" dediler; o da: İhrama karar verdiği zaman evet, demiştir. Bu da İmam Malik ile Şafii'nin görüşleridir. Ebu Hanife ise: İhrama girmek; ya telbiye okumak ya da kurbanı işaretleyip sürmekle caiz olur, demiştir.

"Fela refese": İbn Kesir, Ebu Amr ve Ebu Cafer, zamme ve tenvinle: Fela refesün vela füsukun" okumuşlardır; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, tenvinsiz olarak okumuşlardır. Ebu Cafer dışında hiç kimse "vela cidale"yi merfu okumamıştır. Ebu Ali şöyle demiştir: Fetha ile okuyanların delili, bunun kastedilen manaya çok sıkı bağlı olmasıdır. Çünkü fetha ile okuyan, bütün kötülük ve fısk hareketlerini reddetmiştir, "la reybe fih" kavlinde olduğu gibi. Merfu ve tenvinli okuyunca da yasak bunlardan biri için olur. Cidale'nin lamını niçin meftuh okumuşlardır; bütün cinsi içine alsın diye. Ondan önceki iki isim için de durum aynıdır. Merfu okuyanların delili de, sözün akı-

26 - İmam Ahmed, Müsned; Sünen sahipleri, Hakim, Beyhaki; hepsi Abdurrahman bin Yamur ed - Deylemi radıyallahu anh'ten rivayet etmişlerdir.

şından bütün kötülüklerin yasak olduğunun anlaşılmasıdır. Bazen bir lafız tekil olur, manası ise çoğul olur.

"Refes" üzerinde üç görüş vardır: *Birincisi:* O cimadır, bunu İbn Ömer, Hasen, İkrime, Mücahit, Katade ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* o, cima ile ondan aşağı olan temas gibi şeylerdir. Bu da yine İbn Ömer, İbn Abbas, Amr bin Dinar ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O boş sözdür, bunu da Ebu Abdurrahman Yezidi demiştir. "Füsuk" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, sövüşmedir, bunu İbn Ömer, İbn Abbas, İbrahim ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O birbirine lakap takmaktır, mesela din kardeşine, ey fasık, ey zalim, demek gibi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, çeşitli günahlardır, bunu da Hasen, Ata, Tavus, Mücahit, Katade ve diğerleri demiştir. Bizim de tercihimiz budur. Çünkü günahlar hepsini içine alır. Bir de fasık, taatten masiyete çıkan demektir.

"Vela cidale fihac": Cidal tartışma demektir. Bu durumda kelamın manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Manası: Kimse kimse ile tartışmasın; tartışma onu öfkeye ve hacca yakışmayan şeyi yapmaya sürükler, demek olur. Bu manaya İbn Ömer, İbn Abbas, Tavus, Ata, İkrime, Nahai, Katade, Zühri, Dahhak ve diğerleri kani olmuşlar.

İkincisi: Bunun manası: Hacta şüphe ve tartışma yoktur, çünkü o doğru bir şeydir, vakti bellidir, yerinden oynatılmamıştır. Mücahit şöyle demiştir: Zilhiccede iki yılın haccını ederlerdi, muharremde de iki yılın haccını ederlerdi. Sonra da saferde de iki yılın haccını ettiler. Her sene her ayda iki yılın haccını ederlerdi. Nihayet Ebu Bekir'in Peygamber sallallahu aleyhi ve selleminkinden önce iki yılın son haccı zilkadeye, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ertesi sene yaptığı hac da zilhicceye denk geldi. Nitekim Efendimiz bu durumu veda haccında şöyle dile getirmişti: Şüphesiz zaman döndü, Allah Teala'nın göklerle yeri yarattığı zamandaki konumuna geldi.[27]

'Şeyhlerinden rivayet eden Süddi ile Kasım bin Muhammed bu manaya kail olmuşlardır.

"Azık hazırlayın, şüphesiz azığın hayırlısı takvadır": İbn Abbas şöyle demiştir: Yemen halkı haccederlerdi, yanlarına azık almazlardı: Bizler mütevekkiliz der ve insanlardan dilenirlerdi. Bunun üzerine

27 - Buhari, Tefsirü sure 9, bab, 8; Bed'ü'l-Halk, bab, 2; Mağazi, bab, 77; Adahi, bab, 5; Tevhid, bab, 24; Müslim, Kasame, hadis no, 29; Ebu Davud, Menasik, bab, 67; İmam Ahmed, Müsned, 5/37, 73.

Allah Teala: "Azık edinin, şüphesiz azığın hayırlısı takvadır" kavlini indirdi. Zeccac şöyle demiştir: İnsanlara azık edinmeleri ve azığın hayırlısının da takva olduğunu bilmeleri emredildi.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ
وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ أَفِيضُوا
مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

198 – Hacta Rabbinizden bir lütuf istemenizde size günah yoktur. Arafat'tan sökün ettiğiniz zaman Allah'ı Meş'ar-i Haram'ın yanında zikredin. Sizi hidayet ettiği gibi O'nu zikredin. Şüphesiz bundan önce gerçek sapıklardan idiniz.

199 – Sonra insanların sökün ettiği yerden sökün edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Rabbinizden bir lütuf istemenizde size günah yoktur": İbn Abbas şöyle demiştir: İnsanlar hac mevsiminde alışverişten ve ticaretten korkarlar ve: Zikir günleridir, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. İbtiğa, istemek demektir. Burada fadl da ticaret ve kazançla rızk aramaktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Efattüm, itilmek ve atılmak manasınadır. Zeccac da: Kalabalıkla itilmektir, demiştir. Efadal kavmü filhadis denir ki, konuşmaya daldılar, ileri geri çok şey konuştular, demektir.

O bölgeye "Arafat" denilmesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala Cebrail'i İbrahim'e gönderdi, ona haccettirdi. Arafat'a gelince: Kad arafte: "Bildin mi?" dedi. O nedenle Arafat denildi. Bunu Hazreti Ali demiştir.

İkincisi: Arafat denilmesi, Adem ile Havva'nın orada buluşup tanışmalarındandır. Bunu da Dahhak demiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Meş'ar alamet demektir, çünkü namaz

onun yanındadır. Makam, Beyt ve dua haccın alametlerindendir. O Müzdelife'dir. O toplantı yeridir, ona bu iki isim de denir. İbn Ömer ile Mücahit de: Meş'ar-i Haram Müzdelife'nin tamamıdır, demiştir.

"Sizi hidayet ettiği gibi O'nu zikredin": Yani hidayetinize karşılık olarak, demektir. Eğer: "Zikri tekrar etmenin faydası nedir?" denilirse?" Buna dört türlü cevap verilir: *Birincisi:* Emirde mübalağa için onu tekrar etmiştir. *İkincisi:* ikinci zikre, birinci zikre bitiştirilmeyen (yeni bir) şey bitiştirilmiş; o nedenle tekrarı güzel olmuştur: Mana şöyledir: O'nu tevhidi ile zikredin, hidayetiyle zikretmeniz gibi. *Üçüncüsü:* Devam için onu tekrar etmiştir, mana şöyle olur: O'nu zikirden sonra tekrar zikredin. Bu görüşleri Muhammed bin Kasım en – Nahvi demiştir. *Dördüncüsü:* "Allah'ı Meş'ar-i Haram'ın yanında zikredin" sözünden maksat Müzdelife'de birleştirilerek kılınan akşamla yatsı namazlarıdır. "Sizi hidayet ettiği gibi" kavlindeki zikirden maksat da Müzdelife sabahında toplu halde edilen zikirdir. Bunu da Kadı Ebu Ya'la nakletmiştir.

"Şüphesiz bundan önce sapıklardan idiniz": Ha zamirinin mercii hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* İslam'a racidir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Hidayete racidir, bunu da Mukatil ile Zeccac demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kur'an'a racidir, bunu da Süfyan Sevri demiştir.

"Sonra insanların sökün ettiği yerden sökün edin": Hazreti Aişe şöyle demiştir: Kureyşliler ve onların dininden olanlar – ki bunlara humus denirdi – Arafe akşamında Müzdelife'de vakfeye durur ve: Biz Beytullah'ın sakinleriyiz, derlerdi. Arapların kalanları ile halk ise Arafat'ta vakfeye dururlardı; işte ayet bunun üzerine indi. Zeccac şöyle demiştir: Onlara humus denmesi dinlerindeki şiddetten dolayıdır. Hamaset, her şeyde şiddet göstermektir (fanatiklik).

Burada insanlardan kimin kastedildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar humusun dışındaki bütün Araplardır. Hazreti Aişe hadisi de bunu göstermektedir. Urve, Mücahit ve Katade de bu görüştedirler. *İkincisi:* Buradaki insanlarla murat edilen İbrahim aleyhisselam'dır, bunu da Dahhak bin Müzahim demiştir. *Üçüncüsü:* İnsanlardan murat, Adem'dir, bunu da Zühri demiştir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve Muvarrık el – İcli, ye ile "enasiy" okumuşlardır. *Dördüncüsü:* Onlar Yemen ve Rebia halkıdır. Çünkü onlar Arafat'tan sökün ederlerdi, bunu da Mukatil demiştir.

Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Kureyş'e hitaptır, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* O, bütün

Müslümanlara hitaptır. Bu da yukarıda geçen insanlardan Adem veya İbrahim kastedilmiştir, diyenlerin görüşüne uyar. Buradaki ifada lafzın zahirinden anlaşılan ifadadır ki kurban sabahı Müzdelife'den yapılan ifadadır. Ancak müfessirlerin çoğunluğu bunun Arafat'tan olan ifada olduğunu söylerler. Kelamın zahiri ise buna müsaade etmez. Nasıl: "Arafat'tan ifada ettiğiniz zaman" sonra Arafat'tan ifade edin, denir? Tefsircilerin dediğinin yorumu ise şöyledir: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Sonra insanların sökün ettiği yerden siz de sökün edin, Arafat'tan sökün ettiğiniz zaman da Allah'ı zikredin.

"Ğafur" aziz ve celil olan Allah'ın isimlerindendir. Ğafertüşşey'e denir ki, bir şeyi kapattım demektir. Sanki ğafur da kulunu rahmetiyle örten veya kullarının günahlarını örten demektir. Ğafur bağışlaması bol olan demektir, çünkü mef'ul kalıbı çoklukta mübalağa içindir, mesela sabur, darub ve ekul gibi.

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ
اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًاۜ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا
فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ
نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِٓي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ
فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىۜ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

200 – Hac ibadetini bitirdiğiniz zaman Allah'ı zikredin, tıpkı atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta daha çok zikredin. İnsanlardan

kimileri, "Rabbimiz, bize dünyada ver" der; onun ahirette nasibi yoktur.

201 – Onlardan kimi de: Rabbimiz, bize dünyada da iyilik, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru" der.

202 – İşte onların kazandıklarından nasibi vardır. Allah'ın hesabı çok hızlıdır.

203 – Allah'ı sayılı günlerde zikredin. Kim iki günde acele ederse, ona günah yoktur. Kim de geri kalırsa, Allah'tan korkan için ona da günah yoktur. Bilin ki O'nun huzurunda toplanacaksınız.

"Hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman Allah'ı zikredin": Bunun sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Cahiliye halkı hac mevsiminde toplandıkları zaman atalarının günlerini ve cahiliyedeki soylarını zikrederlerdi, işte ayet bunun üzerine indi. Bu mana Hasen, Ata ve Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Araplar konuştukları veya kelam ettikleri zaman: Babanın başı için şöyle oldu, böyle oldu, derlerdi; işte ayet bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Onlar hac ibadetlerini bitirdikleri zaman adam Mina'da kalır ve: Allah'ım, benim babamın kâsesi, yemek tabağı büyüktü, malı çoktu, bana da onunki gibi ver, der ve Allah'ı zikretmez, sadece babasını zikreder, ona dünyalık verilmesini isterdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Menasik: İbadet yapılan şeyler demektir, bundan ne murat edildiği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hac fiillerinin hepsidir, bunu Hasen demiştir. *İkincisi:* O kan akıtmaktır, bunu da Mücahit demiştir. Babalarını zikretmelerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Onları ikrar etmeleridir. *İkincisi:* Onlarla yemin etmeleridir. *Üçüncüsü:* babalarının onlara iyilik etmeleridir. Çünkü onları zikreder ve Allah'ın onlara ihsanını unuturlardı. *Dördüncüsü:* O çocukların babalarını zikretmesidir, çünkü ilk defa konuşmaya başladıkları zaman onların adını söylerler. Bu mana Ata ile Dahhak'tan rivayet edilmiştir. "Ev" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, "bel" manasınadır. *İkincisi:* Vav manasınadır. Halâk ise daha önce geçmiştir.

Dünya iyiliği hakkında da yedi görüş vardır: *Birincisi:* O, iyi kadındır, bunu Hazreti Ali demiştir. *İkincisi:* O ibadettir, bunu Süfyan bin Hüseyn, Hasen'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O ilim ve ibadettir, bunu Hişam, Hasen'den rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Maldır, bunu da Ebu Vail, Süddi ve İbn Zeyd demişlerdir. *Beşincisi:* Afiyettir,

bunu Katade demiştir. *Altıncısı:* Bol rızktır, bunu da Mukatil, demiştir. *Yedincisi:* Nimettir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Ahiret iyiliği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O huriliyndir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Cennettir, onu Hasen, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Af ve afiyettir, bu da Hasen ile Sevri'den rivayet edilmiştir.

"Onların kazandıklarından nasibi vardır": Zeccac şöyle demiştir: Bunun manası: Onların duaları kabuldür, demektir, çünkü onların buradaki kazançları duadır. Bu ayet bir öncekine bağlıdır, ancak bunun ötekisinden farklı bir sebeple indiği rivayet edilmiştir. Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, babam öldü, haccetmedi, onun yerine haccedeyim mi?" dedi. O da: "Babanın borcu olsaydı da onu sen ödeseydin, olmaz mıydı?" dedi. O da: Olurdu, dedi. Efendimiz de: Allah'ın borcu daha çok ödenmelidir, dedi.[28]

Hesabın çabuk görülmesi hakkında da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onun azlığıdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Gelmesinin yakın olmasıdır, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Hesaba çekilenin lehinde ve aleyhinde neler olduğunu bildiği için onu hesaba çekmesi çabuk olmuştur. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Allah'ın karşılık vermesi çabuktur. Bu görüşü ve bir öncekini Zeccac demiştir. *Beşincisi:* O, acizler gibi fikir yürütmeye ve düşünüp taşınmaya muhtaç değildir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Allah'ı sayılı günlerde zikredin": Bu zikir için de iki görüş beyan edilmiştir: *Birincisi:* O cemrelerde, namazların arkasında ve diğer hac vakitlerinde edilen zikirdir. *İkincisi:* O farz namazların arkasından getirilen tekbirdir. Bu görüşün sahipleri tekbire ne zaman başlayıp ne zaman keseceği hususunda da altı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Arefe günü sabah namazından başlar, son teşrik günü ikindi namazının sonuna kadar devam eder. Bunu Hazreti Ali, Ebu Yusuf ve Muhammed demişlerdir. *İkincisi:* Arefe günü sabah namazından başlar, kurban günü ikindi namazına kadar devam eder. Bunu da İbn Mes'ud ile Ebu Hanife demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kurban günü öğle namazından başlar, son teşrik gününe kadar devam eder. Bunu da İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, İbn Abbas ve Ata demişlerdir. *Dördüncüsü:* Kurban günü öğle namazından başlar, Mina'dan Mekke'ye intikal

---

28 - Bedel haccı ile ilgili hadisler, sağlam yollarla Hazreti Ali, İbn Abbas ve Abdullah bin Zübeyr radıyallahu anhum tarafından rivayet edilmiştir.

ettikleri günün öğle namazına kadar devam eder. Bu da Teşrik günlerinin ikincisidir, bunu da Hasen demiştir. *Beşincisi:* Kurban günü öğle namazından başlar, son teşrik gününe kadar devam eder, bunu da Malik bin Enes demiştir. Şafii'nin iki görüşünden biri de budur. *Altıncısı:* Kurban günü akşam namazından başlar, son teşrik gününün sabah namazına kadar devam eder. Bu da Şafii'nin görüşüdür. İmamımız Ahmed'in görüşü de şöyledir: Eğer ihramlı değilse yirmi üç vaktin arkasından tekbir getirir; başı Arefe gününün sabah namazıdır, sonu da teşrik günlerinin son günüdür. Eğer ihramlı ise on yedi namazın arkasından tekbir getirir; başı kurban gününün öğle vaktidir, sonu da son teşrik günlerinin ikindi vaktidir.

Bu tekbir, cemaatle kılınan farz namazlara mı hastır yoksa değil midir? Bunda da İmam Ahmet'ten iki görüş vardır: *Birincisi:* Cemaatle kılana hastır. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh'in görüşü de böyledir. *İkincisi:* Farza hastır, ister ki onu tek başına kılsın. Bu da Şafii'in görüşüdür.

Sayılı günler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar teşrik günleridir, bunu İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen, Ata, Mücahit, Katade ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O kurban günü ile arkasındaki iki gündür, bu da Hazreti Ali ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O zilhiccenin on günleridir, bunu da Said bin Cübeyr ile Nahai demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: "Sayılı" tabiri genellikle adedi az olan şey için kullanılır, mesela birkaç dirhem, birkaç güvercin gibi.

"Kim iki günde acele ederse": Yani kim Mina günlerinin ikincisinde yapılan ilk intikali acele ederse, ona günah yoktur, kim ikinci intikali geciktirirse ki o da Mina günlerinin üçüncüsüdür, ona da günah yoktur. Eğer: "Günahtan ancak acele eden korkar, geciktirene ne oluyor, onun yaptığı daha faziletlidir?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: Mana şöyle demektir: Acele edene günah yoktur, geciktiren de sevap kazanır. Bu durumda ona günah yoktur denilmesi, ilk lafzı aynen tekrar etmesindendir, mesela, "femen iteda aleyküm fatedu aleyhi" ayetinde olduğu gibi. *İkincisi:* Mana şöyledir: Geciktirene verilen ruhsatı terk ettiği için günah yoktur. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Acele edenin de geciktirenin de haclarından önceki günahları bağışlanmıştır. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Acele edenin de geciktirenin de günahının atılması, takva şartı iledir.

"Kim korunursa": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Av avlamaktan çekinirse, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Haccında

günahlardan çekinirse, bunu da Katade demiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Allah'ın mağfireti ancak haccında Allah'tan korkan içindir. *Üçüncüsü:* Kalan ömründe Allah'tan korkarsa, bunu Ebu'l – Aliye ile İbrahim, demişlerdir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ
عَلٰى مَا فِي قَلْبِهٖ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾

204 – İnsanlardan öyleleri vardır ki dünya hayatına ait sözü senin hoşuna gider ve en yaman düşman olduğu halde kalbindekine Allah'ı şahit getirir.

"İnsanlardan öyleleri vardır dünya hayatına ait sözü senin hoşuna gider": Bu ayetin kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Bu Ahnes bin Şurayk hakkında inmiştir. Kendisi yumuşak sözlü, kalbi kafir idi, Peygamber'e güzel görünür ve onu sevdiğine dair yemin ederdi. Dinine uyardı, içinde ise başkasını gizlerdi. Bu İbn Abbas, Süddi ve Mukatil'in sözüdür.

İkincisi: O münafıklık edip dilleriyle kalplerinde olmayanı söyleyen münafıklar hakkında indi. Bu da Hasen, Katade ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

Üçüncüsü: O Reci askerî birliği hakkında inmiştir, şöyle ki: Kureyş kafirleri Medine'de bulunan Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e heyet gönderdiler, biz Müslüman olduk, bize ashabından dinimizi öğretecek birkaç kişi gönder, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de Hubeyb bin Adiy, Mersed el – Ğanevi, Halid bin Bükeyr, Abdullah bin Tarık ve Zeyd bin Desine'yi gönderdi. Başlarına da Asım bin Sabit'i kumandan tayin etti. Onlar Mekke tarafına yürüdüler, Mekke – Medine arasında bir yere indiler, yanlarında hurma vardı, ondan yediler. Oradan yaşlı bir kadın geçti, çekirdekleri gördü, kavmine dönüp, bu yoldan Yesribliler geçmiş dedi. Onlardan yetmiş kişi atlarına binip onları kuşattılar. Onlarla savaştılar. Mer'sed'i, Halid'i ve İbn Tarık'ı öldürdüler. Asım ise sadakını (ok kılıfını) boşalttı, içinde yedi ok vardı, her ok ile onların büyüklerinden birini öldürdü. Sonra da: Allah'ım, ben gündüzün başında senin dinini korudum, sen de gündüzün sonunda etimi koru, dedi. Sonra etrafını sarıp onu öldürdüler. Başını kesip Sülafe bin Sa'd denilen kadına satmak istediler. Asım onun ailesinden birini öldürmüştü. O da: Eğer kafasını elime geçirirsem, kafatasında şarap içeceğim, diye yemin etmişti.

Allah Teala eşekarıları gönderdi, onlar da onu korudular. Ona bir şey yapamadılar. Bırakın, akşam arılar gider, o zaman onu alırız, dediler. Bir bulut geldi, bardaktan boşanırcasına yağmur yağdı. Allah Teala sel gönderdi, o da onu sürükleyip götürdü.

Hubeyb ile Zeyd'i esir aldılar, Hubeyb'i öldürmeleri için Haris bin Amir oğulları satın aldılar, çünkü o, babalarını öldürmüştü. Onu öldürmek için çıkarınca: Bırakın beni, iki rekat namaz kılayım, dedi. Sonra da: Eğer Hubeyb ölümden korktu demeyecek olsaydınız daha çok kılardım, dedi. Ve şöyle bir şiir söyledi:

Müslüman olarak öldürüldükten sonra,
Hangi yanımın üzerine öleceğimi hiç düşünmem,

Bu da Allah yolundadır, eğer O dilerse,
Darmadağın olan cesedimi mübarek eyler.

Onu diri olarak astılar, o da: Allah'ım, sen bilirsin ki etrafımda selamımı Resulüne ulaştıracak kimse yoktur, dedi. İçlerinden Ebu Sirvaa denen bir adam geldi, elinde mızrağı vardı, onu Hubeyb'in önüne dikti, Hubeyb ona: Allah'tan kork, dedi. Bu da onun taşkınlığını artırmaktan başka bir işe yaramadı.

Zeyd'e gelince, onu da Safvan bin Ümeyye satın aldı, onu babasına karşılık öldürmek istiyordu. Safvan onu öldürmek için ilerleyince, Süfyan bin Harb geldi: "Ey Zeyd, Allah için söyle, ister misin, Muhammed senin yerinde olaydı da, sen de ailenin arasında olaydın?" dedi. O da: Allah'a yemin ederim ki, değil Muhammed'in yerimde olmasını istemek, ben ailemin arasında otururken onun ayağına bir diken bile batmasını istemezdim, dedi. Sonra öldürüldü. Haber Peygamber'e ulaştı: "Kim Hubeyb'in cesedini darağacından alıp gelir, onun için cennet vardır?" dedi. Zübeyr de: Ben ve arkadaşım Mikdad, dedi. Çıktılar, geceleri yürüdüler, gündüzleri saklandılar, sonunda o yere vardılar. Darağacının etrafında sarhoş kırk müşrik olduğunu gördüler. O ise terü taze duruyordu, kırk gün sonra bile hiç bozulmamıştı. Zübeyr onu atına yükledi, onlardan yetmiş kişi arkasına düştü. Zübeyr Hubeyb'i bıraktı, onu yer yuttu. Zübeyr: "Ey Kureyş topluluğu, bize karşı ne de cesursunuz!" dedi, sonra da başındaki sarığı kaldırdı ve: Ben Zübeyr bin el - Avvam'ım, annem de Safiyye bint Abdülmuttalip'tir. Arkadaşım da Mikdat'tır. Yavrularını müdafaa eden iki aslanız. Eğer isterseniz sizinle mücadele ederiz. Eğer isterseniz sizinle dövüşürüz. İsterseniz çeker gidersiniz, dedi. Onlar da çekildiler. O ikisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e

geldiler, Cebrail yanında idi: Ya Muhammed, melekler ashabından bu ikiyle iftihar ediyor, dedi.

Bazı münafıklar Hubeyb ve arkadaşları için: Yazık şu maktullere, ne evlerinde oturdular ne de sahiplerinin mesajını ilettiler, dediler. Allah Teala Zübeyr, Mikdad, Hubeyb, arkadaşları ve münafıklar hakkında bu ayeti ve bundan sonraki üç ayeti indirdi. Bu hadis uzun olarak İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Kalbindekine Allah'ı şahit getirir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şöyle der: Allah şahitlik eder ki dilimin konuştuğu şey, kalbimdekinin aynısıdır. *İkincisi:* O şöyle der: Allah'ım, bu sözde bana şahitlik et. İbn Mes'ud, sin ve te ziyade ederek: "ve yesteşhidullahe" okumuştur. Hasen, Talha bin Musarrif, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able de: Yenin fethası ve "Allahu"nun refi ile "yeşhedullahu" okumuştur.

"Ve hüve eleddül hısam": Hisam, hasmın çoğuludur. Hasm, hisam ve husum, denir. Zeccac: Eled, şiddetli husumet edendir, demiştir. Ledideyil unuk'tan gelir ki boynun iki yanıdır, manası da: Hasmı hangi taraftan gelse onu mağlup eder, demektir.

وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

205 – İş başına geçtiği zaman orada fesat çıkarmak; ekini ve nesli helak etmek için yeryüzünde koşar. Allah bozgunculuğu sevmez.

"Ve iza tevella": Bunda dört görüş vardır. *Birincisi:* Kızmak manasınadır, bu da İbn Abbas ile İbn Cüreyc'ten rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Dediği sözden dönmektir, bunu da Hasen demiştir. *Üçüncüsü:* Velayetten gelir ki vali (idareci) olduğu zaman, demektir. Bunu da Mücahit ile Dahhak demişlerdir. *Dördüncüsü:* Bedenen çekip gitmek manasınadır, bunu da Mukatil ile İbn Kuteybe demişlerdir.

"Sea"nın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Çalışmak manasınadır, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir.

İkincisi: Ayakla koşmak manasınadır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir. Fesat çıkarmak üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Küfürdür. *İkincisi:* Zulümdür. Hars ekin, nesl de her türlü hayvan neslidir. Bu İbn Abbas, İkrime ve diğerlerinin sözüdür. Zeccac, bir topluluktan, harsin kadınlar, neslin de çocuklar olduğunu

aktarmış ve: Bu hoş olmayan bir görüş değildir, demiştir. Çünkü kadına hars (ekin) denir.

Onun ekini ve nesli helak etmesinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O onları öldürmek, yakmak ve ifsat etmekle helak etmektir ki bunu çokları demiştir. *İkincisi:* O zulüm ettiği zaman zulmü yağmurun kesilmesine sebep olur; böylece ekini ve nesli helak eder. Bunu da Mücahit demiştir ki bu, başa geçme manasınadır diyenlerin görüşüne uygun düşer. *Üçüncüsü:* Onu helak etmesi helake götüren sapıklık iledir, bunu da bazı müfessirler hikaye etmişlerdir.

"Allah fesadı sevmez": İbn Abbas: Günahlara razı olmaz manasınadır, demiştir. Mutezile bu ayeti görüşlerine delil getirmişler; arkadaşlarımız ise ona çeşitli cevaplar vermişlerdir: *Birincisi:* O, onu din olarak sevmez, şeriat olarak onu istemez, demektir. Ama varlık olarak irade etmez demek değildir. *İkincisi:* Onu kafirler için değil de mü'minler için sevmez. *Üçüncüsü:* İrade etmemek, sevmemek manasınadır, çünkü insan bazen acı bir şeyi yer ve yaranın geç iyileşmesini ister, ama bunlardan hiçbirini sevmez. Makul şeylerde irade ile sevmek arasındaki fark meydana çıkınca, onların bu ikisinin eşit oldukları iddiası batıl olur. Bu da itimat edilecek bir cevaptır. "Kulları için küfre razı olmaz" *(Zümer: 7)* ayetinin manası da böyledir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ
أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

206 – Ona: "Allah'tan kork" denildiği zaman izzet-i nefs onu günah işlemeye götürür. Cehennem ona yeter. O ne kötüdür!

"Ahazethülizzetü": İbn Abbas: Onu gayret tutar, demiştir. Bu manada şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Cahilliğindan dolayı onu gayret tuttu;
İçi sıkılmış gibi öfkeyle dönüp gitti.

Sözün manası şöyle olur: Gayret onu günah işlemeye götürür. "Cehennem" kelimesi hakkında da iki görüş vardır, bunları İbn Enbari demiştir: *Birincisi:* O yabancı bir kelimedir, o yüzden gayri munsarif olup cer ve tenvin almaz. *İkincisi:* O Arapça bir isimdir, cer ve tenvin almaması tenis ve tariften dolayıdır. Rube şöyle demiştir: Rekiyye cehennam derler ki, derin kuyu demektir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Ben dostum Mishal'i çağırdım, onlar ise,
O adi ve kınanmış genç erkeğe cehennemi çağırdılar.

Burada gayri munsarif olması, onun yabancı olup sonradan Arapçalaşmış olduğunu gösterir.

Kelamın manası hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cehennem ona günahının karşılığı olarak yeter. *İkincisi:* Cehennem ona izzetine karşılık zillet olarak yeter. Mihad da yatak manasınadır, mehettü lifülanin denir ki ona yatak hazırladım, demektir. Çocuğun mehd'i (beşiği) de buradan gelir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

207 – İnsanlardan öyleleri vardır ki Allah rızası için nefsini satın alır. Allah kullarına çok merhametlidir.

"İnsanlardan öyleleri vardır ki nefsini satın alır": Bu ayetin kimler hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: O, emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker hakkında inmiştir, bu da Hazreti Ömer ile Hazreti Ali radıyallahu anhumanın görüşleridir. *İkincisi:* O Zübeyr ile Mikdat hakkında inmiştir, onlar gidip Hubeyb'i darağacından indirmişlerdi. Kıssayı yukarıda anlatmış bulunuyoruz. Bu da İbn Abbas ile Dahhak'ın görüşleridir. *Üçüncüsü:* O Suheyb-i Rumi hakkında nazil olmuştur, onun kıssasında ihtilaf edilmiştir. Rivayete göre o, hicret ederek Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, Kureyş'ten birkaç kişi onu takip ettiler; o da atından inip ok kabını boşalttı ve: Benim en iyi ok atıcı olduğumu bilirsiniz; Allah'a yemin ederim ki bana kim yaklaşırsa, ona bir ok atarım. Sonra da kırılıncaya kadar size kılıcımla vururum. Eğer isterseniz size malımın yerini söylerim, dedi. Onlar da: Bize malının yerini söyle, seni serbest bırakalım, dediler. O da onlarla anlaştı. Bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu görünce: "Ey Ebu Yahya, ticaretin kâr etti" dedi ve ona Kur'an okudu. Bu, Said bin Müseyyeb'in görüşüdür.

Ebu Salih de İbn Abbas'tan rivayet ederek benzerini anlatmış ve şöyle demiştir: Onu karşılayıp ona inen ayetin müjdesini veren Ebu Bekir es – Sıddik'tir. Mukatil de şöyle demiştir: O, müşriklere, ben yaşlı bir ihtiyarım, benim sizinle veya size karşı olmam size bir zarar vermez, benim sizde komşuluk hakkım vardır, bineğimden başka malımı alın, beni dinimle baş başa bırakın, dedi. Namazdan ve hic-

retten alıkoymamalarını şart koştu, o da Allah'ın dilediği kadar kaldı, sonra bineğine binip Medine'ye muhacir olarak geldi. Ebu Bekir onu karşılayıp müjdeledi ve bu ayet senin hakkında indi, dedi.

İkrime de: Bu ayet Suheyb ile Ebu Zer el – Gifari hakkında inmiştir, demiştir. Suheyb'i ailesi yakaladı, mal vererek canını kurtardı. Ebu Zer'i de ailesi yakaladı, o da onlardan kurtularak Medine'ye muhacir olarak geldi. *Dördüncüsü:* Bu, Allah yolunda cihat edenler hakkında indi, bunu da Hasen, İbn Zeyd ve diğerleri demiştir. *Beşincisi:* O Allah'ın dini için savaşıp sonunda galip gelen ensar ve muhacirler hakkında inmiştir. Bu da Katade'nin görüşüdür.

"Yeşri" kelimesi zıt manalar taşıyan kelimelerdendir: Şera denir, sattı ve satın aldı manasına kullanılır. Ayet Suheyb hakkında indi diyenlere göre: Satın alan manasına olur. Diğerlerinin görüşlerine göre: Sattı manasına olur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا
فِي السِّلْمِ كَٓافَّةًۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ
اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾

208 – Ey iman edenler, hep birden barışa girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o sizin için açık bir düşmandır.

209 – Eğer size açık deliller geldikten sonra kayarsanız, bilin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

210 – Allah'ın, onlara bulutun gölgesinde meleklerle beraber gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? İşler Allah'a döndürülür.

"Ey iman edenler, hep birden barışa girin": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf ettiler: *Birincisi:* O Müslüman olan ehl-i kitap hakkında inmiştir. Onlar İslam'a girdikten sonra Cumartesi tatilinden, et yemekten ve ehl-i kitabın kaçındı-

ğı şeylerden çekinirlerdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmeyen ve İslam'a girmeleri emredilen ehl-i kitap hakkında inmiştir. Bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Dahhak de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* O Müslümanlar hakkında inmiştir, onlara İslam'ın bütün şer'i emirlerine girmeleri emredilmiştir. Bunu da Mücahit ile Katade demişlerdir.

"Silm" kelimesinde de üç lügat vardır: Sinin kesri ve lamın sükunu ile silm; Ebu Amr ile İbn Amir, Bakara'da böyle okumuşlar; Enfal ile Muhammed suresinde sinin fethi ile (selm) okumuşlar. İbn Kesir, Nafi ve Kisai de üç yerde böyle okumuşlardır. Lamın ve sinin fethası ile "selem" de vardır ki bunu da A'meş özel olarak Bakara'da okumuştur.

"Silm"in manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İslam'dır, bunu İbn Abbas, İkrime, Katade, Dahhak, Süddi, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O taat manasınadır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu aynı zaman da Ebu'l - Aliye ile Rebi'in de görüşüdür. Zeccac: Şöyle demiştir: "Kâffeten" toptan manasınadır, ma yeküffüşşey'e fiahiri, sonunda bir şeyden çeviren manasından türemiştir. Bu itibarla gömleğin kenar kıvrımına da küffetül kamis denir. Her uzun şeyin kenarına küfe denir. Yuvarlak şeye de kiff denir, mesela kefftül mizan, terazi kefesi demektir. Şöyle denilmiştir: Elbisenin kenarına küff denilmesi sökülüp dağılmasını önlediği içindir. Aslında kef, men etmek manasınadır. Elin tarafına da kef denilmesi, onunla bedenin diğer kısımlarının önlenmesindendir. Küffe basaruhu da gözü görmemektir.

"Kâffeten" silme mi racidir yoksa barışa girenlere mi racidir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O barışa racidir, takdiri şöyledir: İslam'ın şer'i emirlerinin hepsine girin. Bu da ayetin inişinde söylediğimiz ilk görüşe uygundur. *İkincisi:* O barışa girenlere racidir, takdiri de şöyle olur: Hepiniz İslam'a girin. Bu da ikinci görüşe uygundur. Üçüncü görüşe göre de üç ihtimal vardır: *Birincisi:* Dilleriyle iman eden mü'minlere kalpleriyle de iman etmeleri için emir olur. *İkincisi:* Mü'minlere İslam'ın bütün şer'i emirlerine girme için buyruk olur. *Üçüncüsü:* Onlara bunun üzerinde sebat etmeleri için emir olur. Mesela: "Ey iman edenler, iman edin" *(Nisa: 136)* ayetinde olduğu gibi.

Şeytanın adımları da isyanlardır, bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. "Beyyinat" ise açık delillerdir. İbn Cüreyc de: Bunların

İslam ve Kur'an olduğunu söylemiştir. "yanzurun" da bekliyorlar, demektir.

"Allah'ın gelmesi": Seleften bir cemaat, bu gibi konularda konuşmak istemezlerdi. Kadı Ebu Yala, İmam Ahmet'ten: Bunun Allah'ın kudret ve emri olduğunu nakletmiş ve bunu: "Yahut Rabbinin emrinin gelmesi" *(En'am: 158)* ayetiyle beyan etmiştir, demiştir.

"Fizulelin minel ğamami": Gölgelerle gelmesi demektir. Zulel, zullenin çoğuludur. Ğamam da içinde su olmayan buluttur. Dahhak: Bulut parçasının içinde, demiştir. Melekler ne zaman gelecektir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kıyamet günündedir, bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Ölüm anındadır, bunu da Katade demiştir. Hasen cer ile "elmelaiketi" okumuştur. "Kudıyel emr" de işin bitirilmesidir.

"Ve ilellahi türcul umur": İşler Allah'a döndürülür, demektir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, tenin zammesiyle "türceu" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Kisai de fethasiyle okumuşlardır. Eğer: "İşler başkasında mı idi ki Allah'a döndürülsün?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bundan maksat, halka amellerinin sevap ve azabını göreceklerini bildirmektir, bunu Zeccac demiştir. *İkincisi:* Bir kavim O'ndan başkasına ibadet edip fiillerini ötekisine nisbet edip de kıyamet gününde perde açılınca, başkasına nisbet ettiklerini O'na döndürürler. *Üçüncüsü:* Araplar: Falandan bana kötü bir şey döndü, derler ki ilk defa da olsa da böyle derler. Şair de şöyle demiştir:

Eğer günler bana bir defa iyilik ederse,
Onlara da günahlar döner.

Bu ikisini İbn Enbari demiştir. Lebid'in şu sözü de buna benzer:

Kişi kayan yıldıza ve ışığına benzer;
Göklerde parladıktan sonra kül olur.

Yani küle döner demiştir, yoksa kül idi, demek istememiştir. Ümeyye bin Salt da şöyle demiştir:

Bu menkıbeler iki kab sütün
Suyla karıştırılıp da idrar olmaları değildir.

Yani idrara dönmesi değildir.

Dördüncüsü: İşler yaratılmadan önce O'da olup da sonra onları icat edip de bazılarını insanlara verince, onlar helak olduktan sonra kendisine dönmüştür. Eğer: En ye'tiyehumullahu" da Allah Teala'nın ismi geçtiği halde neden yeniden ismi zikredilmiştir?" denildiği

halde "ileyhi türceul umur" demedi, bundaki hikmet nedir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Adının tekrar edilmesi daha haşmetli ve daha büyüktür. Araplar büyük bir şey zikrettikleri zaman onu tekrar ederler. Şöyle bir beyit vardır:

Ben ölümü hiçbir şeyin geçeceğini görmüyorum,
Ölüm zenginin de fakirin de hayatını zehir etmiştir.

Ölümü içlerindeki haşmetinden dolayı tekrar etmişlerdir, bunu da Zeccac demiştir.

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَٓائِيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ
نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

211 – İsrail oğullarına: Kendilerine ne kadar açık ayetler verdiğimizi sor. Kim Allah'ın nimetlerini o nimet kendine geldikten sonra değiştirirse, şüphesiz Allah'ın azabı şiddetlidir.

"İsrail oğullarına sor": Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, mana ise hem ona hem de mü'minleredir. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar hemzesiz olarak "sel" derler. Bazı Temimliler hemze ile "is'el" derler. Bazıları da hemzesiz olarak elifle "isel" derler. *Birincisi:* En garip olanıdır. Kur'an da o şekilde gelmiştir. Onlara sormaktan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Nimetleri ikrar ettirip hatırlatmaktır. *İkincisi:* Şükrü terk ettikleri için azarlamaktır.

"Ayeti beyyinat": Açık mucizelerdir, mesela asa, bulut, kudret helvası, bıldırcın eti ve deniz gibi. Allah'ın nimetlerinden de iki şey kastedilmiştir: *Birincisi:* Onlar zikrettiğimiz açık mucizelerdir, bunu Katade demiştir. *İkincisi:* O Peygamberin durumunu gösteren Allah'ın delilleridir, bunu da Zeccac demiştir.

Onu değiştirme hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu inkar etmektir, bunu Ebu'l - Aliye ile Katade demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Tevrat'taki sıfatlarıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın delillerini zırva tevillerle hükümsüz kılmaktır.

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ
اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212 – İman etmeyenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay ederler. Takvaya erenler kıyamet gününde onların üzerindedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

"İman etmeyenlere dünya hayatı süslü gösterildi": Bunun inişi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Cehil ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Yahudi alimleri hakkında inmiştir, bunu da Ata demiştir. *Üçüncüsü:* Münafıklardan Abdullah bin Übey ile arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu da Mukatil demiştir. Neden "züyyine"de müzekker lafız kullanmak caiz olmuştur? Çünkü hayat kelimesinin dişiliği gerçek değildir, zira hayatla geçim (ayş) aynı manayadır.

Bu süslü gösterme kime nisbet edilmiştir, bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'a nisbet edilmiştir (O Allah'tır). Übey bin Ka'b, Hasen, Mücahid, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, zenin ve yenin fethası ile "zeyyene" okumuşlardır ki manası: Onu kendilerine Allah süsledi, demek olur. *İkincisi:* O şeytana nisbet edilir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Allah'ın süslemesi, doğal olarak insanların içine koymasıdır. Çünkü O, sevilen şeyin sevgisini nefse süslü gelen bir suretten dolayı tabiatların içine koymuştu. Bu da Allah'ın işidir. Şeytanın süslemesi ise insanın süslü olduğu için nefsine davet eden şeyden gafletini kaldırarak onu hatırlatmasıdır. Böyle olunca Allah Teala yaratma ile süsler, şeytan ise hatırlatma ile süsler.

Kafirlerin mü'minlerle alay etmelerinin sebebi nedir? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar onlarla fakirliği için alay ederler. *İkincisi:* Ahireti tasdik ettikleri için alay ederler. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e uydukları için alay ederler. Şöyle de denilmiştir: Onlar alay yollu onların hak üzerinde olduğunu ima ederlerdi.

"Onların üzerindedirler"in manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu aslında böyledir; çünkü mü'minler illiyyindedir, kafirler ise siccindedir. *İkincisi:* Mü'minlerin delilleri kafirlerin şüphelerinin üzerindedir, onlar yardıma mazhardırlar. *Üçüncüsü:* Cennette mü'minlerin nimetleri kafirlerin dünyadaki nimetlerinden üstündür.

"Allah dilediğine hesapsız rızık verir": Bunda da iki görüş vardır

Birincisi: O dilediğine dar olmayan bol rızık verir. *İkincisi:* Dilediğine ahirette hesap sormaksızın rızık verir.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فٖيمَا اخْتَلَفُوا
فٖيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فٖيهِ اِلَّا الَّذٖينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا
فٖيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهٖ وَاللّٰهُ يَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢١٣﴾

213 – İnsanlar bir tek ümmet idi de Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi. Onlarla beraber kitabı hak olarak indirdi ki, insanlar arasında ihtilaf ettikleri şeyde karar versin. Onda ancak kendilerine kitap verilenler kendilerine apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilaf ettiler. Allah iman edenleri ihtilaf ettikleri hakta izni ile gerçeğe ulaştırdı. Allah dilediğini doğru yola iletir.

"İnsanlar bir tek ümmet idi": Buradaki insanlardan kimler kastedildiğinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün ademoğullarıdır. *İkincisi:* Yalnız Adem'dir, bunu da Mücahit demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu yorum caizdir, çünkü Araplar çoğulu tekil şeklinde söylerler. Ayetin manası: Adem tek dine sahip idi, evlatları onun arkasından ihtilafa düştüler. *Üçüncüsü:* Adem ve evlatları hak üzerinde idiler, Kabil Habil'i öldürdüğü zaman ihtilaf ettiler. Bunu da İbn Enbari demiştir. Burada ümmet, hedefleri bir olan tek sınıftır.

Bu hedef konusunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İslam'dır, bunu Übey bin Ka'b, Katade, Süddi ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Küfürdür, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bu ne zaman idi? Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O zürriyeti Adem'e arz olunduğu ve kulluğu ikrar ettikleri zaman idi. Bunu Übey bin Ka'b demiştir. *İkincisi:* Onlar İbrahim zamanında kafir idiler. Bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* Adem'le Nuh arasında, bunu da Katade demiştir. *Dördüncüsü:* Gemiye bindikleri zaman, hak üzerinde idiler, bunu da Mukatil demiştir. *Beşincisi:* Adem zamanında, bunu da İbn Enbari, demiştir. Allah peygamberleri (cennetle) müjdeci, (cehennemle de) uyarıcı olarak gönderdi. Bu cumhurun görüşüdür. Seleften bazıları da şöyle demişler: Ya Muhammed, sana iman edenleri müjdeleyici, seni inkar edenleri de korkutucu olarak

gönderdi. "Onlarla beraber kitabı hak ile indirdi ki insanlar arasında hükmetsin": Kitap cins ismidir, mesela insanların ellerindeki dirhem çoğaldı sözündeki dirhem gibi. Bazıları da, bunun Tevrat olduğunu söylemişlerdir.

Burada haktan irade edilen şey üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O doğruluk ve adalet manasınadır. *İkincisi:* İhtilaf ettikleri şeyde verilen karardır. "İnsanlar arasında hüküm versin diye": Hüküm veren üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O Allah Teala hazretleridir. *İkincisi:* O üzerine kitap indirilen Peygamber'dir. *Üçüncüsü:* Kitaptır, mesela "bu kitabımızdır, size hakkı konuşur" *(Casiye: 29)* ayetinde olduğu gibi. Ebu Cafer: Yenin zammesi ve kâfın fethası ile "liyuhkeme" okumuştur. Mücahit de: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olarak "litahküme" okumuştur.

"Üzerinde ihtilaf ettikleri şeyde": Yani dinde.

"Vemahtelefe fihi"deki he zamiri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* Dine racidir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Kitaba racidir, bunu da Ebu Süleyman Dimeşki, demiştir. "Utuhu"daki he zamiri ise ihtilafsız olarak kitaba racidir. Zeccac şöyle demiştir: "Bağyen" meful-i leh olarak mansup okunmuştur. Mana da şöyle olur: İhtilafa ancak kıskançlık için düştüler, çünkü onlar kitaplarında işin hakikatini biliyorlardı. Ferra da ihtilaflarında iki ihtimal vardır demiştir: *Birincisi:* Birbirlerinin kitabını inkar etmeleridir. *İkincisi:* Değiştirdikleri şeyleri değiştirmeleridir.

"Allah iman edenleri ihtilaf ettikleri hakta gerçeğe ulaştırdı": Yani ihtilaf ettikleri şeyi bilmeleri veya ihtilaf ettikleri şeyi düzeltmeleri için.

İhtilaf ettikleri şeyde de altı görüş vardır: *Birincisi:* O Cuma günüdür, Yahudiler onu Cumartesi yaptılar, Hıristiyanlar da Pazar günü yaptılar. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Ebu Hureyre hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bizler son ümmet isek de kıyamet gününde öndeyiz; ancak onlara bizden önce kitap verilmiş, bize de onlardan sonra verilmiştir. İşte onlara farz kılınan günleri, onda ihtilaf ettiler; Allah da onu bize bildirdi; bugün (Cuma) bizimdir, yarın Yahudilerindir, ertesi gün de Hıristiyanlarındır.[29] *İkincisi:* O namazdır; onlardan kimileri doğuya dönerek kılarlar, kimileri de batıya dönerek kılarlar. *Üçüncüsü:* O,

29 - Hadis müttefekunaleyhtir, onu Müslim bu lafızla Cuma kitabında rivayet etmiştir, hadis no, 19.

İbrahim'dir; Yahudiler, İbrahim Yahudi idi, dediler. Hıristiyanlar da: O Hıristiyan idi, dediler. *Dördüncüsü:* O, İsa'dır, Yahudiler onu, gayri meşru saydılar, Hıristiyanlar da onu İlahlaştırdılar. *Beşincisi:* O kitaplardır; bir kısmına iman ettiler, bir kısmını da inkar ettiler. *Altıncısı:* O dindir, en doğrusu da budur, çünkü bütün görüşler onun içine dahildir.

"O'nun izniyle": Zeccac: O'nun ilminin izniyle, demiştir. Başkası da: Emriyle demiştir. Bazıları da: Tevfiki ile demişlerdir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ
مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ
وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ
أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

214 – Yoksa sizler sizden önce geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Onlara sıkıntılar ve hastalıklar dokundu. Öyle sarsıldılar ki nihayet peygamberleri ve onunla beraber iman edenler: "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediler. Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.

"Cennete gireceğinizi mi zannettiniz?": Bunun iniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Sahabiler Ahzap savaşında belaya çattılar ve mahsur kaldılar, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Süddi, şeyhlerinden nakletmiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı Medine'ye gelince, çok sıkıntı çektiler, bu ayet onun üzerine indi, bunu da Ata demiştir. *Üçüncüsü:* Münafıklar kafirlere: Eğer Muhammed Peygamber olsaydı, başınıza bu ölüm gelmezdi, dediler. Onlar da: Bizden öldürülenler cennete gire., diye cevap verdiler. Onlar da: "Neden kendinizi batıl şeylerle oyalıyorsunuz?" dediler, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil demiş ve bunun Uhut savaşında indiğini iddia etmiştir.

"Emhasibtüm": Zannettiniz mi manasınadır. Zeccac da: "Em" bel manasınadır, demiştir. Biz de "em"in manasını yukarıda yeteri kadar izah ettik. Mesel: Sıfat ve hal manasınadır. "Zülzilu" korkutulup eziyet veren şeyle sarsılmaktır. Asıl zelzele lügatte; Zelleşşey'ü an mekanihi'den gelir, bir şeyi yerinden kaydırmak manasınadır. Zelzeltuhu dersen, o kaydırmayı tekrar ettiğini söylemiş olursun. Tekrar edilen fi'lin

ilk harfi de tekrar edilir, mesela: Ekalle fülanün eşşey'e an mekanihi, denir ki bir şeyi yerinden uzaklaştırmaktır. Bunu defalarca tekrar etmişse, kalkalahu denir. Buna göre ayetin manası: Onlar defalarca korku ile sarsıldılar demek olur. Bunu İbn Abbas demiştir.

"Be'sa, şiddet ve sıkıntı demektir. Darra da: Bela ve hastalıktır. Ümmetine gönderilen her peygamber: "Allah'ın yardımı (nasrı) ne zaman?" dedi. Nasr, feth iledir. Cumhur "yekule"nin lamını feth üzere okumuş, Nafi de zam ile okumuştur.

Tefsir: Ayetin manası şöyledir: Bela ve sıkıntı ümmetleri o noktaya getirdi ki belanın şiddetinden dolayı yardımın geç kaldığını zannettiler. Bu da cennet yolunun sadece belaya sabırdan geçtiğini göstermektedir. Hazreti Aişe şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dünyadan göçünceye kadar arpa ekmeğinden üç gün arka arkaya doymadı.[30] Huzeyfe de şöyle demiştir: Gözümün neşe ile en çok parladığı gün, ailemin ihtiyaçtan şikayet ettiği gündür. "Neden?" dediler, o da şöyle dedi: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini işittim: Baba nasıl çocuğu için hayrı beklerse, Allah da mü'min için belayı öyle bekler. Hasta sahipleri hastayı nasıl yemekten perhiz ederlerse, Allah da mü'mini dünyadan öyle perhiz eder. [31]

Bize Ebu Bekir Sufi haber verdi, bize Ebu Said bin Ebi Sadık haber verdi, dedi, bize Ebu Abdullah eş – Şirazi haber verdi, Ebu'ttayyib bin Ferhan'dan şöyle dediğini işittim: Cüneyd, Seriy es – Sakati'nin yanına girdi, o anda şöyle diyordu:

Yanına girmek istemedim, ta ki
Kendimi hor köle yerine koydum,

Kirlerine karşı göz kapaklarımı yumdum,
Nefsimi de dedikodudan çektim.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَآ

اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ

وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

30 – Buhari, Rikak, bab, 17; Et'ime, bab, 23; Müslim, Zühd, hadis no, 21; Tirmizi, Zühd, bab, 38; Ahmed, Müsned, 6/42, 156, 255 ve 277.

31 – Hakim, Müstedrek, 4/314)

215 – Sana Allah yolunda neyi harcayacaklarını sorarlar. De ki: Hayırdan ne harcarsanız ana babalar, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalanlar içindir. Şüphesiz Allah onu çok iyi bilmektedir.

"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını sorarlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Amr bin Cumuh el – Ensari hakkında inmiştir. Onun çok malı vardı. "Ya Resulallah, ne sadaka edeceğiz? Kimlere harcayacağız?" dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bir adam, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Benim bir dinarım var, dedi; o da: Onu kendine harca, dedi. Adam. Benim iki dinarım var, dedi; o da: Onları ailene harca, dedi. Adam: Benim üç dinarım var, dedi, o da: Onları hizmetçine harca, dedi. Adam: Benim dört dinarım var, dedi, o da: Onları ebeveynine harca, dedi. Adam: Benim beş dinarım var, dedi, o da: Onları akrabalarına harca, dedi. Adam: Benim altı dinarım var, dedi; o da: Onları Allah yoluna harca, en güzeli budur, dedi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: "Maza" lügatte iki kısımdır: *Birincisi:* "Za"nın ellezi manasına olup "yünfikun" da onun sılası olmasıdır. Buna göre mana: Sana harcadıkları şeyin ne olduğunu sorarlar, olur. *İkincisi:* "Ma ile za bir isim olur, o zaman da mana şöyle olur: Sana hangi şeyi harcayacaklarını sorarlar. Sanki: Onlar: Kimlere ikram edelim, ne şekilde harcayacağız demiş, olurlar. Çünkü onlar neyi harcayacaklarını biliyorlardı. Allah Teala da ihsan edileceklerin en faziletlisi ana baba ile akrabalardır, demiş olur. Hayır: Maldır. Bunu İbn Abbas ile diğerleri demiştir. Ve: Ana baba içindir'in manası, ana baba üzerinedir, olur demiştir.

Hüküm: Tefsir alimlerinin çoğunluğu bu ayetin mensuh olduğu üzerindedirler. Hasen Basri ise muhkem olduğuna kail olmuştur. İbn Zeyd de: Bu, nafileler içindir, demiştir ki ayetin zahirinden anlaşılan da budur. Çünkü zahiri, bunun mendup olduğunu göstermektedir. Bunun mensuh olduğunu söylemek doğru değildir, meğer ki bu sayılanlara harcamayı vacip kılmıştır, denilsin.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا
شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216 – Savaş size yazıldı; oysa o, hoşunuza gitmiyor. Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için daha hayırlıdır. Ve olur ki sevdiğiniz bir şey sizin için şerlidir. Allah bilir de siz bilmezsiniz.

"Savaş size yazıldı": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Müslümanlara cihadı yazınca onlara zor geldi ve ondan hoşlanmadılar, bunun üzerine bu ayet indi. "Kütibe": cumhura göre, farz kılındı manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Kerihtüşşey'e ekrehuhu kerhen ve kürhen, ve keraheten ve karahiyeten, denir. Allah'ın kitabındaki bütün kerh maddesinde fetih caizdir. Ancak Ebu Ubeyd insanların bu ayetteki lafzın kürh olduğunda icmaı vardır, demiştir. Savaştan hoşlanmamaları da nefislere zor gelmesindendir, yoksa onların Allah'ın farzından hoşlanmamaları değildir. Ferra şöyle demiştir: Kürh de kerh de lügattir, nahivciler zorlanmadığın şeye kürh, zorlandığın şeye de kerh denildiğine kani olmuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kerhin manası: Zorlama ve bastırmadır, kürhün manası da meşakkattir. Bunun bir benzeri de cühd ile cehttir. Bazıları da bu ikisinin bir olduğunu söylerler. Uzmüşşey', o şeyin en büyüğüdür, azmuşşey ise o şeyin kendisidir. Urdüşşey: Bir şeyin yanlarından biridir, ardı ise eni demektir. Ekl ekelenin masdarıdır, ükl ise yiyecek şeydir. Ebu Ali de: Bu ikisi de lügattir; tıpkı fakr ile fukr, da'f ile du'f; deff ile düff, şehd ile şühd gibi, demiştir.

"Olur ki hoşlanmadığınız şey": İbn Abbas, yani cihat demiştir. "O sizin için hayırdır": Fetih ve ganimet veya şehitliktir. "Olur ki sevdiğiniz şey": Bu da savaşa gitmemektir. "O sizin için şerdir": Fetih yapamazsınız, ganimet ve şehitlik elde edemezsiniz. "Allah bilir": Yani cihadın hayırlı olduğunu. "Siz bilemezsiniz": Ona gitmediğiniz zaman.

Hüküm: Alimler ve bu ayetteki nasih ve mensuh kısımlar üzerinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu muhkemdir, müşrikleri affetmeyi neshetmiştir. *İkincisi:* O mensuhtur. Çünkü o cihadı herkese vacip kılmıştır; halbu ki o: "Mü'minler toptan cihada gidecek değildir" *(Tevbe: 122)* kavli ile neshedilmiştir. *Üçüncüsü:* O bir yönden nasih ve bir yönden de mensuhtur.

Ve şöyle demişlerdir: Savaşın üç derecesi vardır: *Birincisi:* Savaş men edilmiştir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Kendilerine: Ellerinizi savaştan çekin, denenleri gördün mü?". *(Nisa: 77) İkincisi:* Herkese savaşın emredilmesi; mesela: Hafif ve ağır olarak savaşa katılın" *(Tevbe: 41)* gibi. Bu ayet de böyledir. *Üçüncüsü:* Savaşın farz-i kifaye

olmasıdır, mesela: "Mü'minlerin hepsi savaşa gidecek değildir" *(Tevbe: 122)* ayeti gibi. O zaman bundan nasih olanı, yasaktan sonra savaşı vacip kılan tarafıdır, mensuh olanı da savaşı herkese vacip kılmasıdır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ
الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ
أَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ
يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ
يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولٰئِكَ حَبِطَتْ
أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

217 – Sana haram aylarda savaşmayı sorarlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. İnsanları Allah'ın yolundan men etmek, Allah'ı inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyüktür. Fitne katilden daha büyüktür. Eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşa devam ederler. Sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse, işte onların amelleri dünya ve ahirette boşa gitmiştir. Ve işte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

"Sana haram ayda savaşmayı sorarlar": Cündeb bin Abdullah rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik gönderdi, başlarına da Ebu Ubeyde'yi komutan tayin etti. Emredildiği yöne gitmek üzere dönünce, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hasretine dayanamayarak ağladı, onun yerine Abdullah bin Cahş'i gönderdi. Ona bir mektup yazdı ve, falan mevkie varmadan onu okumamasını emretti ve: Arkadaşlarından hiçbirini seninle beraber yürümeğe zorlama, dedi. O mevkie varınca mektubu okudu ve: İnna lillah, dedi ve: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emri baş göz üstüne, dedi ve

onlara haberi bildirdi, onlara mektubu okudu. Arkadaşlarından ikisi döndü, kalanları devam ettiler. İbn Hadrami'ye gelip onu öldürdüler. O günün recepten mi veyahut cemaziyelahirden mi olduğunu bilemediler. Müşrikler Müslümanlara: Haram ayda adam öldürdünüz, dediler, onlar da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bazı Müslümanlar: Ellerine bir şey geçtiyse de onlar için sevap yoktur, dediler. Bunun üzerine de: "Şüphesiz iman edenler, hicret edenler... Allah merhametlidir *(Bakara: 218)* ayeti indi.

Zühri şöyle demiştir: İbn Hadrami'nin adı Amr'dir, onu öldürenin adı da Abdullah bin Vakıd el – Leysi'dir. İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı o geceyi cemaziyelahirden sayıyorlardı, halbuki o recebin ilk günü idi.

Atıyye, İbn Abbas'tan onun şu iki hususta indiğini rivayet etmiştir: *Birincisi:* Bu anlatılandır. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem fetih günü Mekke'ye haram ayda girdi, Müşrikler de haram ayda savaş yapmasını kınadılar.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e soranlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona Müslümanlar: hatamı ettiler yoksa isabet mi ettiler diye sordular. Bunu İbn Abbs, İkrime ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Onlar müşriklerdir, bunu müslümanları ayıplamak için sordular, bunu da Hasen, Urve ve Mücahit demişlerdir.

Haram ay, recep ayıdır, ona sağır ay derlerdi, çünkü ona tazimden dolayı onda silah sesi duyulmazdı. "Onda savaşmaktan": Sana onda savaşmayı sorarlar, demektir. "De ki: Onda savaşmak büyüktür": İbn Mes'ud: Helal değildir, demiştir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Cahiliye insanları bu aylarda savaşın haram olduğuna inanırlardı, Allah Teala da bu ayette onlara haramlığın devam ettiğini bildirdi.

Alimler; haram aylarda savaşın haramlığında: O baki midir, yoksa nesh mi edildi diye ihtilaf ettiler. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bakidir, İbn Cüreyc şöyle demiştir: Ata: Şimdi insanlar için ne haremde ne de haram aylarda savaşmaları caiz değildir, ancak kendileriyle savaşılması veya işgale uğramaları durumu hariçtir ki o, neshedilmemiştir, demiştir.

İkincisi: O neshedilmiştir, Said bin Müseyyeb ve Süleyman bin Yesar şöyle demişlerdir: Haram ayda savaşmak caizdir. Bu ayet: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ve: "Ne Allah'a ne de ahiret gününe inanmayanlarla savaşın" *(Tevbe: 19)* ayetiyle neshedilmiştir. Bu, merkezlerdeki alimlerin görüşleridir.

"Ve saddün an sebilillahi": Bu, müpteda olarak merfudur, bunların haberi de: "Ekberu indellah"tır. Burada Allah yolundan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O hactır, çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Mekke'ye sokmamışlardı. Bunu İbn Abbas ve Süddi de şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* O İslam'dır, bunu da Mukatil demiştir.

"Küfrün bihi" buradaki zamirin mercii hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Allah'a racidir, bunu Süddi şeyhlerinden, Katade, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir. *İkincisi:* O, yola racidir, bunu da İbn Abbas demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Mescidilharam"ın cerri "sebilillah"a uyum sağlamak içindir. Sanki şöyle demiş olur: Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan çevirmek.

"Halkını oradan çıkarmak": Müşrikler Resulullah ile ashabına eziyet edince, onları Mekke'den çıkmak zorunda bıraktılar; sanki kendileri çıkarmış gibi oldular. Allah Teala da onlara bu fiillerin bütün kafirleri öldürmekten daha büyük olduğunu bildirdi.

"Fitne": Burada şirk manasınadır; bunu İbn Ömer, İbn Abbas, Mücahit, İbn Cübeyr, Katade ve büyük bir grup demiştir. Kur'an'da fitne birçok manaya kullanılmıştır. Ben bunları "En – Nazair" kitabında bahsettim. "Devamlı uğraşırlar": Yani kafirler; "sizinle savaşırlar": Yani siz Müslümanlarla. "Habitat": Batıl oldu manasınadır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

218 – Hakikat iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah cidden yarlığayıcı, cidden esirgeyicidir.

"Hakikat iman edenler, hicret edenler": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an Abdullah bin Cahş'in arkadaşlarına İbn Hadrami'yi öldürme izni ile inince, bazı Müslümanlar: Onların sevapları yoktur, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Biz de bunu "sana haram aydan sorarlar" ayetinin iniş sebebinde Cündeb bin Abdullah'tan naklen anlatmıştık.

İkincisi: Bu müsaade inince, kalkıp: "Ya Resulallah, biz gaza yapıp da mücahitler gibi sevap umabilir miyiz?" dediler; bunun üze-

rine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir ve: "Hicret ettiler": Yani Mekke'den Medine'ye, "cihat ettiler": Allah'a itaat hususunda İbn Hadrami ve adamları ile. "Allah'ın rahmeti": Bağışlaması ve cenneti, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplarda hicret; Vatandan, aile ve evlattan ayrılmaktır. Mühacirlerin manası da: Evlatlarını ve ailelerini terk edenler, demektir. Ayette mef'ul (nesne) bilindiği için düşürülmüştür. Şa'bi şöyle demiştir: İslam'da ilk açılan sancak Abdullah bin Cahş'in sancağıdır, İslam'da ilk paylaştırılan ganimet de onun ganimetidir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ
نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾

219 – Sana içkiden ve kumardan sorarlar; de ki: Onlarda büyük günah ve insanlar için yararlar vardır. Günahları ise yararlarından daha büyüktür. Sana, neyi harcayacaklarından sorarlar; de ki: İhtiyaç fazlasını. İşte Allah ayetlerini size böyle açıklar; umulur ki düşünürsünüz. Dünya ve ahirette.

"Sana içkiden ve kumardan sorarlar": İniş sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ömer bin Hattab: Allah'ım, bize içki hakkında yeterli bilgi ver, dedi; bunun üzerine bu ayet indi.[32] *İkincisi:* Ensardan bir bölük Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, içlerinde de Ömer ile Muaz da vardı: Bize içki hakkında fetva ver; o aklı giderici malı soyucudur, dediler; bunun üzerine bu ayet indi.

İçkiye hamr denmesi hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ona hamr denilmesi, aklı bürüdüğü içindir. *İkincisi:* Ona hamr denmesi aklı örttüğü içindir. *Üçüncüsü:* O tahammur eder, mayalanır. Bu görüşleri Muhammed bin Kasım demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Hamr lügatte aklı örten şeydir, dahale fülanün fi himarinnas denir ki, insanların içinde kayboldu, demektir. Himarulmer'eti de kadının başörtüsüdür, çünkü başı kapatır.

Burada içki, üzerinde icma edilen şeydir, onun görevini yapan

32 – İmam Ahmed, Müsned, 1/53.

her şey de ona kıyas edilerek o da içkidir denir ve haramlıkta onun yerine konulur. Çünkü alimler bütün kumarların haram olduğunda icma etmişlerdir; meysir ise onların arasından zikredilmiştir. Hepsi de meysire kıyas edilmiştir. Meysir ise sadece devede kumar olur. Meysir için İbn Abbas, İbn Ömer, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve diğerleri, o, kumardır, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yesertü denir ki, ok ile kumar oynamaktır. Ok ile kumar oynayana: Yasir, yasirun, yüsr ve eysar, denir.

Servet sahipleri kışın şiddetli ve zor zamanlarda deve keser, onu parçalara ayırır, sonra da üzerinde oklarla kumar oynarlardı. Biri üttüğü (galip geldiği) zaman bunu ihtiyaç sahiplerine ve yoksullara verirdi. İşte Allah Teala'nın bahsettiği yarar budur. Bunu yapmakla övünür; bunu yapmayana kötü söyler ve bu kumarı oynamayanı kınarlardı.

"Kul fihima ismün kebir": Kurraların çoğu be ile (kebir), Hamze ile Kisai de se ile (kesir) okumuşlardır.

İçkinin günahı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu içmek dine eksiklik getirir. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İçki içtiği zaman sarhoş olur ve insanları rahatsız eder. Bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O düşmanlıktır, nefrettir ve iyiyi kötüyü ayıran aklı pusturmaktır, bunu da Zeccac demiştir.

Kumarın günahı hakkında da iki görüş vardır: O, insanı Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkor, insanların arasına düşmanlık sokar. *İkincisi:* O, haksızlığa ve hakka mani olmaya davet eder. Bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Hepsinin kastedilmesi de caizdir.

İçkinin yararları ise iki türlü düşünülebilir: *Birincisi:* Onun satışındaki kârdır. *İkincisi:* Bedenlerin yararlanmasıdır. *(Modern tıbbın ispat ettiği gibi içkide hiçbir yarar yoktur. Muhakkik.)*

Kumarın yararlarına gelince: Kişinin yorulmadan mal kazanmasıdır.

"Onların günahları yararlarından daha çoktur": Bunda da iki görüş vardır: Bunun manası şudur: Onların haram kılındıktan sonraki günahı haram kılınmadan öncekinden daha büyüktür. Bunu Said bin Cübeyr, Dahhak ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Onların haram edilmeden önceki günahları yine haram edilmeden önceki günahından daha büyüktür. Çünkü onların sebebiyle meydana gelen günah, onların yararlarından daha büyüktür. Bu da yine Said bin Cübeyr'den nakledilmiştir. İçki hangi gerekçe ile mubah idi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'nın: "Hurma meyvelerinden

ve üzümlerden içki edinirsiniz" *(Nahl: 67)* ayetiyle. Bunu İbn Cübeyr demiştir. *İkincisi:* Eski şeraitlerle, Müslümanlar da bunu onaylamışlardı, sonradan haram edildi.

Ulema, bu ayetin içkinin haram edilmesinde tesirinin olup olmadığında iki görüş beyan ederek ihtilaf ettiler? *Birincisi:* Bu ayet, onun haram olmasını değil de kötülenmesini iktiza eder, bunu Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir. Bu fikre göre bu ayet mensuh olur.

İkincisi: Bunun haramlıkta da tesiri vardır, şöyle ki Allah Teala onda büyük günah olduğunu haber verdi, günahın ise hepsi: "Günah ve tecavüz" *(A'raf: 33)* ayetiyle haramdır. Bu da bir grup ulemanın görüşüdür. Bunu Zeccac hikaye etmiş. Kadı Ebu Yala da bunu açıkladığımız gerekçeden dolayı tercih etmiştir. Bazı alimler de bunun doğruluğunu şöyle diyerek ispatlamışlardır: Allah Teala: "De ki: O ikisinde büyük günah ve insanlar için yararlar vardır" deyince, iki durum eşit oldu. "Onların günahları yararlarından daha büyüktür" deyince de, günah tarafı ağır bastı ve yarar günah tarafında gömülü kaldı. Hüküm de onu içine gömen galip tarafa döndü, böylece mahzurlu tarafı galip geldi.

Kumara gelince, onda da içkide söylenen şeyler söylenir; eğer: Bu ayet onun haramlığını gösterir dersek, kumarın hükmü de haram olur. Eğer: Bu ayet onun mekruh olduğunu gösterir, dersek en doğru görüş şöyle olur: Maide suresindeki ayet kumarın haram olduğunu açıkça öngörmüştür.

"Sana ne harcayacaklarını sorarlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunu soran, Amr bin Cemuh idi, İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Buradaki nafakadan maksat sadaka ile ikramdır.

"Kulil afv": Ebu Amr vav'ın ref'i ile "elafvu" okumuştur, diğerleri de nasbı ile "elafve" okumuşlardır. Ebi Ali şöyle demiştir: "Maza": Nasb mahallindedir, onun cevabı olan afve de nasb iledir. Tıpkı: Maza enfakte'nin cevabında: Dirhemen dersin ki, bir dirhem harcadım, demektir. İşte afv'in mansup okunmasının izahı budur. Kim de merfu okursa, "za"yı ellezi gibi sayar ve "maza"yı tek ismi kabul etmez. Bu durumda: Biri: Maza enzele rabbüküm deyince, mellezi enzele rabbüküm demiş gibi olur, bunun cevabı da "Kur'anun" olur. Zeccac şöyle demiştir: Afv lügatte çokluk ve fazlalık manasınadır ki: Kad afel kavmu denir ki nüfus arttı, demektir. Afv, külfetsiz olarak meydana gelene denir. İbn Kuteybe: Afv kolay şeydir. Huz ma afake,

sana kolay yoldan, zorlanmadan ve meşakkatsiz olarak geleni al, demektir.

Müfessirler afv'den ne murat edildiği hususunda da beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, kişinin ve ailesinin ihtiyacından artan şeydir, bunu Mukassim, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Az olsun çok olsun, gönlün razı olduğu şeydir, bunu da Atiye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O israfla cimrilik arasında orta yoldur. Bunu Hasen, Ata ve Said bin Cübeyr demişlerdir. *Dördüncüsü:* O, farz olan sadakadır, bunu da Mücahit demiştir. *Beşincisi:* O miktarı belli olmayan şeydir, afal eserü sözünden gelir ki iz, gizlenmek ve silinmek demektir. Bunu da şeyhimiz bir bölük müfessirden hikaye etmiştir.

Ulema bu ayetteki nasih ve mensuh üzerinde de konuşmuştur: Süddi, şeyhlerinden bunların zekatla neshedildiğini rivayet etmiş, diğerleri ise kabul etmemişlerdir. Bu hususta en kesin söz şudur: Biz, ne zaman: Bu ayetle onlara fazla malı sadaka etmek farz kılındı dersek, veya: bu ayet zekattan önce bir sadakayı farz kıldı, dersek, ayet zekat ayetiyle mensuh olur. Ne zaman da: Bu, farz olan zekattan veya mendup sadakadan ibarettir, dersek, o zaman da muhkemdir.

"Allah böylece açıklar": Zeccac şöyle demiştir: Onun, cemaate hitap ettiği halde (tekil olarak) "kezalik" demesi, burada cemaatin "kabil" manasına olmasındandır. Sanki: "Kezalike ya eyyühel kabil" demiş gibi olur. Kâf'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olması da caizdir. Sanki: İşte böyle, ey O Peygamber, demiş gibi olur. Çünkü ona hitap ümmetine de hitap demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "kazalike"deki kâf, açıklanan infaka işarettir. Sanki: Size infakta anlattığı gibi ayetleri de açıklar demek olur. "Kezalike"nin makabline işaret olmaması da caizdir, o zaman manası: Böylece, demek olur. Bunu da İbn Abbas demiştir. "Umulur ki dünyada ve ahirette düşünürsünüz": Aralarındaki üstünlüğü anlar, o ikisinden baki olan için amel edersiniz.

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ
لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ
مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

220 – Bir de sana yetimlerden sorarlar. De ki: Onları ıslah etmek daha hayırlıdır. Eğer kendileri ile karışırsanız, sizin kardeşlerinizdir. Allah, ıslah edenle bozguncuyu bilir. Eğer Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Sana yetimlerden sorarlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala: "Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın" *(İsra: 34)* ayeti ile "onlar ki yetimlerin mallarını haksız olarak yerler" *(Nisa: 9)* ayeti inince, yanında yetim olanlar gitti, onun yiyeceğini kendi yiyeceğinden, içeceğini de kendi içeceğinden ayırdı. Kendi yiyeceğinden bir şeyler kaldırıp onun yemesine veya bozulmasına kadar sakladı, bu da onlara ağır gelmeye başladı. Bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattılar; bunun üzerine bu ayet indi.[33] Bu; İbn Abbas, Ata, Said bin Cübeyr, Katade ve Mukatil'in görüşleridir. *İkincisi:* Araplar yetim hususunda çok sert davranır, onunla beraber tabağından yemez ve ondan bir hizmet istemezlerdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e, onlara karışmalarını sordular, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi, şeyhlerinden nakletmiştir. Bu aynı zamanda Dahhak'in de görüşüdür.

Bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e soranlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu soran Sabit bin Rifaa el – Ensari'dir, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Abdullah bin Ravaha'dır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"De ki: Onları ıslah etmek daha hayırlıdır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun manası: Mallarını çalıştırmak ve velisinin onları yemekten çekinmesi daha hayırlıdır, demektir. "Eğer onlarla karışırsanız sizin kardeşlerinizdir": Yani onlar sizin kardeşlerinizdir, onların bu husustaki hükmü kardeşlerinizin hükmü gibidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Karışmak: Onun senin sütünden içmesi, senin de onun sütünden içmendir, onun senin tabağından yemesi, senin de onun tabağından yemendir. "Allah ıslah edeni bilir": Yani yetim malını kasten yemek isteyenle ancak onun ıslahını düşüneni bilir, demektir.

"Allah dileseydi sizi zora sokardı": İbn Abbas: Zora sokar ve sizi sıkıştırırdı, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Anet'in aslı zorluk çıkarmaktır. Araplar: Fülanün yeteannetü fülanen ve yunituhu derler ki, birine zorluk çıkarmak ve onu ödemede sıkıntı çekeceği şeye zorlamaktır. Sonra bu manadan helak manasına geçti. Bu madde,

33 – Ebu Davud, Nesei ve Hakim. Hakim: sahihtir, Buhari ile Müslim rivayet etmemişlerdir, dedi. Zehebi de ona katıldı.

Arapların: Ekemetün anut sözünden gelir ki, çıkılması zor dik yokuş demektir. Sonra bu lafız bütün zorluklar için kullanıldı.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ
مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ
يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ
بِاِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221 – Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin. Mü'min bir cariye müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri hoşunuza gitse de iman edinceye kadar evlendirmeyin. Onlar cehenneme çağırırlar; Allah ise kendi izni ile cennete ve bağışa çağırır. Belki düşünürler diye insanlara ayetlerini açıklar.

"Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Mersed bin Ebi Mersed denen bir adamı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem oradaki tutsak Müslümanları çıkarmak için Mekke'ye gönderdi. Oraya gelince Anak adında ve eskiden tanıştığı bir kadın onun geldiğini işitti. O ise Müslüman olunca ondan yüz çevirmişti. Kadın ona geldi: "Ey Mersed, yazıklar olsun sana, benimle buluşmayacak mısın?" dedi. O da: İslam seninle benim aramıza girdi, ancak istersen ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e döndüğüm zaman ondan izin ister, seninle evlenirim, dedi. Kadın da: "Benden hoşlanmıyor musun?" dedi ve feryadı bastı. İnsanlar onu fena şekilde dövdüler, sonra serbest bıraktılar. O da Mekke'deki işini bitirince Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e döndü: O kadınla evlenmesinin helal olup olmayacağını sordu. Onun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. Mukatil, bu kişinin Ebu Mersed el – Ğanevi olduğunu söylemiştir.

İkincisi: Abdullah bin Revaha'nın siyahi bir cariyesi vardı, bir gün ona kızdı ve onu tokatladı, sonra da bundan rahatsızlık duydu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu anlattı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "O cariye nedir?" dedi. O da: Ya Resulallah, oruç tutar, namaz kılar, güzelce abdest alır ve eşhedü enlailahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah diye

kelime-i şahadet getirir, dedi. O da: Ey Abdullah, o mü'minedir, dedi. O da: Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, onu azat edeceğim ve onunla evleneceğim, dedi ve bunu da yaptı. Bazı Müslümanlar ise onu kınadılar ve: Bir cariyeyi nikahladı, dediler. Onlar soylarını dikkate alarak müşrik kadınlarla evlenmeye rağbet ederlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Bazı müfessirler de Anak ile Ebu Mersed hadisesinin "müşrik kadınlarla iman edinceye kadar onlarla evlenmeyin" kavlinin inmesine, "İbn Revaha kıssasının da, "mü'min bir cariye bir müşrike kadından daha hayırlıdır" kavlinin inmesine sebep olduğunu söylemişlerdir.

Ayetin tefsirine gelince: Mufaddal şöyle demiştir: Aslında nikah, cima manasınadır, sonra çok kullanıldı, nikah akdine denildi. Allah Teala ise müşrik kadınları akit manasında da cima manasında nikahlamayı haram etti.

"Müşrik kadınlar" hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* O, kitabileri de diğerlerini de içine alır, bu çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O putperestlere hastır, bu da Said bin Cübeyr, Nahai ve Katade'nin görüşüdür.

"Eme"den ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O mülk altındaki cariyedir, bu da çoğunluğun görüşüdür. Bu takdirde mana şöyle olur: Mü'min bir cariye hür bir müşrik kadından daha hayırlıdır. *İkincisi:* O, köle sınıfından olmasa da kadın demektir, nitekim hür kadına da: Hazihi emetullah, denir. Birincisi daha doğrudur.

"Hoşunuza gitse de": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cemal ve güzelliği ile demektir. *İkincisi:* Soyu ve sopu ile demektir.

Alimler bu ayetteki nasih ve mensuh kısımlar hakkında ihtilaf etmişlerdir: Müşrikler putperestlerdir diyenler, onun muhkem olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü destekleyen bazıları da: Yahudilerle Hıristiyanlar, Peygamberimizin peygamberliğini inkar etseler de Allah'a şirk koşanlardan değildir, demişlerdir. Bu görüş ise iki açıdan bozuktur: *Birincisi:* Onlar gerçek müşriklerdir, çünkü: Üzeyr Allah'ın oğludur, Mesih de Allah'ın oğludur, dediler. *İkincisi:* Onların Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar etmeleri, onun getirdiği şeyler Allah katından değildir manasına gelir. Bunu da Allah'tan başkasına nispet etmek şirktir. Bunun bütün müşrikler için genel olduğunu söyleyenlerin de bu hususta iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Onun bazı hükümleri: "Sizden önce kendilerine kitap verilenler"

kavli ile neshedilmiştir. *(Maide: 6)* Ehl-i kitap olmayanlar hakkındaki hüküm ise sabit kalmıştır. *İkincisi:* O nasih de mensuh da değildir, bilakis bütün müşrike kadınlar için geneldir. Onu kafir kadının mubah olmasından çıkaran şey ise "sizden önce kendilerine kitap verilenler" *(Maide: 6)* kavlidir. Bu da umumu tahsistir, nesih değildir. Fukahanın büyük çoğunluğu bu görüştedir. Bu mana bir grup ashaptan da rivayet edilmiştir; Hazreti Osman, Talha, Huzeyfe, Cabir ve İbn Abbas da onlardandır.

"Müşrik erkekleri evlendirmeyin": Yani onları iman edinceye kadar Müslüman kadınla evlendirmeyin, demektir. "Mü'min bir köle... hoşunuza gitse de" kavli üzerindeki görüşler, ayetin başındaki görüşler gibidir.

"Vallahu yed'u ilel cenneti velmağfireti biiznihi": Cumhur "elmağfiretihi"yi cer ile okumuş; Hasen ile Kazzaz da Ebu Amr'dan rivayetle ref' ile okumuşlardır.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ
وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ
اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

222 – Sana hayızdan sorarlar: De ki: O eziyettir. Bu sebeple hayızda kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman onlara Allah'ın size emrettiği yerden gelin. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever ve iyice temizlenenleri sever.

"Sana hayızdan sorarlar": Sabit, Enes'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudiler onlardan kadın hayız olunca onunla yemez, içmez ve evlerde onlarla cima etmezlerdi. Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e soruldu, bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlara cima dışında her şeyi yapmalarını buyurdu.[34]

İbn Abbas da şöyle demiştir: Ensar'dan İbn Dahdaha adında bir adam Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Kadınlar hayız oldukları zaman onlara nasıl yapacağız?" diye sordu. Bunun üzerine bu ayet indi. Mehîd kelimesi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O,

34 - Müslim, Hayz, hadis no, 16; Ahmed, Müsned, 3/132, 133.

hayzın ismidir. Zeccac şöyle demiştir: Hâdatil mer'etü tehidu haydan ve mahadan ve mehidan denir. İbn Kuteybe de: Mehîd, hayzdır, demiştir. *İkincisi:* O hayz yerinin ismidir, mesela makîl'in kaylule yeri ve mebitin beytute yeri olduğu gibi. Kadı Ebu Ya'la da: İmam Ahmed'in sözünden anlaşılan da budur, demiştir. Birinci görüşün sahipleri, sözün içinde görüşlerini destekleyecek şeyin olduğunu söylerler, o da onun eza ile nitelenmesidir. Bu da yerinin değil, hayzın izahıdır. İkinci görüşün sahipleri de şöyle derler: Mehidin yerin sıfatı olup sonra ona yakın ve komşu bir şeyle sıfatlanması da imkansız değildir, mesela akika gibi ki o, aslında çocuğun saçının ismidir, çocuk için kesilen hayvana da mecazen akika denilmiştir. Raviye de devenin ismidir, devenin taşıdığı çifte tuluma da mecazen raviye denilmiştir. Eza ise cima edenin hissettiği necaset ve kötü kokudur. Şöyle de denilmiştir: Hayızlı kadınla cima etmek çok acı verir."Hayızda kadınlardan uzak durun": Bundan maksat ferçten cimaden uzak durmaktır, çünkü mahid kanın kendisidir yahut fercin kendisidir. "Onlara yaklaşmayın": Yani cimalarına yaklaşmayın, bu da "kadınlardan uzak durun" ifadesinin tekitidir.

"Hatta yethurne": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "hatta yethurne"; Hamze, Kisai, Halef, Ebu Bekir de, Asım'dan rivayetle tının ve henin fethası ve şeddesi ile "yattahherne" okumuşlardır. İbn Kuteybe de: Yethurne, kanın kesilmesidir demiştir. Tahuretil mer'etü ve taharet denir ki kadın, su ile gusül etmese de temizliği gördü demektir. Şedde ile "yettaherne" okuyanlar, su ile gusül etmeyi, demek isterler. Aslı yetatahhernedir ki te tıya idgam edilmiştir. İbn Abbas ile Mücahit: Yethurne, kandan temizlenme, yetahherne de su ile gusül etmedir, demişler.

"Onlara gelin": Bu, yasağın kalkmasıdır, vücup için değildir.

"Allah'ın emrettiği yerden": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Temizlik tarafından gelin, hayız tarafından değil, demektir, bunu İbn Abbas, Ebu Rezin, Katade, Süddi ve diğerleri demiştir.

İkincisi: Bunun manası: Onlara yaklaşmayınız diye emrettiği yerden gelin demektir, o da hayız mahallidir, bunu Mücahit demiştir. Bu görüşü destekleyenler şöyle demişlerdir: Allah'ın emrettiği yerden demesinin manası, men ettiği yer demektir, zira men etmek de yasaklanan şeyi terk etme emridir. Burada "min" "fi" manasınadır, "iza nudiye lissalati min yevmil cumuati" *(Cuma: 9)* ayetinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Onlara helal evlilik yolundan gelin, zina yolundan değil. Bunu da İbn Hanefiyye, demiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası şöyledir: Onlara kadına yaklaşılması helal olan cihetlerden gelin; oruçlu veya itikaflı veyahut ihramlı olmaları gibi durumlarında değil. Bunu da Zeccac ile İbn Keysan demiştir.

"Allah tövbe edenleri sever": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Günahlardan tövbe edenleri. Bunu Ata, Mücahit ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* Hayızlı kadınlara gelmekten tövbe edenleri. Bunu da bazı müfessirler, zikretmiştir.

"Allah temizlenenleri sever": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Günahlardan temizlenenleri, bunu Mücahit, Said bin Cübeyr ve Ebu'l – Aliye demişlerdir. *İkincisi:* Su ile temizlenenleri, bunu da Ata demiştir. *Üçüncüsü:* Kadınlara makatlarından gelmekten temizlenenleri sever. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Fıkıh: Hayzın en azı, İmam Ahmet'ten gelen iki rivayetin birinde bir gün ve bir gecedir. *İkincisi:* Bir gündür. Ebu Hanife ise: En azı üç gündür, demiştir. İmam Malik ile Davud da: En azı için sınır yoktur, en çoğu için de İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır: *Birincisi:* On beş gündür, bu da Malik ile Şafii'nin kavilleridir. *İkincisi:* On yedi gündür. Ebu Hanife de: En çoğu on gündür, demiştir.

Hayız on şeye engel olur: Namaz kılmak ve namazın vacip olması, oruç tutmak, vacip olması değil, mescitte oturmak, itikaf, tavaf, Kur'an okumak, mushafı taşımak, ferçten cima dışında istifade etmek ve talak niyetinin gerçekleşmesi.

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

223 – Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza nasıl isterseniz gelin. Kendiniz için ameller gönderin. Allah'tan korkun. Bilin ki siz O'na kavuşacaksınız. İnananları müjdele.

"Kadınlarınız sizin tarlanızdır": Bunun iniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Yahudiler kadına yalnız ön tarafından gelme dışında bir şey kabul etmediler ve bu pozisyonun dışında gelenleri ayıpladılar, işte ayet bunun üzerine indi. Bu; Cabir, Hasen ve Katade'den rivayet

edilmiştir. *İkincisi:* Kureyş'ten bir kabile Mekke'den kadınlarla evlenir, onlardan ön ve arka pozisyonlarda zevk alırlardı. Medine'ye gelince ensar kadınlarıyla evlendiler, aynı şeyi yapmaya kalktılar, onlar da bunu kabul etmediler. Durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e intikal etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Ömer bin Hattab, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, helak oldum, bu gece semerimi ters çevirdim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[35]

Ekin: tarla demektir, bununla cimadan kinaye edilmiştir, kadınlara ekin denilmiştir. Çünkü onlar evlatların ekildiği tarla gibidir. Eğer: "Nisa çoğuldur, neden hurus denilmedi?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir; bunları İbn Kasım el – Enbari demiştir: *Birincisi:* Harsin cemi yerinde kullanılan mastar olmasındandır, o nedenle tekil kullanılmıştır, mesela Araplar ihvetüke savmun, ve evladüke fıtrun, der ki, saimun ve muftirun, demek isterler. Böylece mastar tekil olarak cemi lafzın yerine kullanılmış olur. *İkincisi:* Maksat: Hurusun lekümdür; cemi yerine tekil kullanılmıştır. Nitekim şair şöyle demiştir:

Külu fi nisfi batniküm teişu (yarı karın yiyin rahat yaşarsınız), yani karınlarınızın yarılarını doldurun, demek istemiştir. *Üçüncüsü:* Harsin tekil kullanılması, kadınların ekine benzetilmiş olup aynı cinsten olmamasındandır. Mana: Kadınlarınız ekinleriniz gibidir, demektir.

"Nasıl isterseniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana: Bu, keyfinize bağlıdır, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana: Nasıl isterseniz, ister ön pozisyondan, ister arka pozisyondan, her hal ü kârda ferçten gelmek şartı ile. Bu, İbn Abbas, Mücahit, Atıyye, Süddi, İbn Kuteybe ve diğerlerinin görüşüdür. *İkincisi:* O, azil (doğum kontrolü) hakkında inmiştir, bunu da Said bin Müseyyeb demiştir. O zaman mana şöyle olur: İsterseniz azil yaparsınız, isterseniz yapmazsınız.

İkincisi: İsterseniz, ne zaman isterseniz demektir, bu da İbn Hanefiyye ile Dahhak'in görüşüdür. İbn Abbas'tan da aynısı rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Bu, istediğiniz yerden, demektir. Bu da İbn Ömer ile Malik bin Enes'ten hikaye edilmiştir. Bu da birkaç yönden bozuktur: *Birincisi:* Salim bin Abdullah, Nafi'in İbn Ömer'den böyle

35 – İmam Ahmed, Müsned, 1/297.

konuştuğunu işitince, o kul yalan söylemiş, Abdullah sadece: Onlara arka pozisyondan önden gelin, dedi, demiştir. Malik'in arkadaşları ise, bunun Malik'ten sahih olduğunu kabul etmezler. *İkincisi:* Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kadınlara arkalarından gelenler mel'undur.[36]

Üçüncüsü: Ayet, "ekin tarlanıza gelin" demekle çocuk mahalline dikkat çekmiştir. Ekin yeri de çocuk yeridir. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah Teala açıkça ekin vurgusu yapınca, bitki de ekinle olup da çocuk da bitkiye benzetilince, cimaın çocuk olmayacak yerden yapılması caiz değildir.

Dördüncüsü: Hayızlıya yaklaşılmasının haram olması (kadına) eziyetten dolayıdır; eziyet ise o mahalden hiç ayrılmaz.

"Nefisleriniz için önden gönderin": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Nefisleriniz için iyi amel takdim edin, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Cima anında besmele çekiniz, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kendiniz için çocuk arayın, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'a itaat etmeğe ve emrine tabi olmaya öncelik tanıyın. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٢٤﴾

224 – Yeminlerinizden dolayı Allah'ı iyilik etmenize, fenalıktan sakınmanıza ve insanların arasını bulmanıza engel yapmayın. Allah hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Allah'ı yeminlerinizden dolayı engel yapmayın": Bunun iniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: O, Abdullah bin Ravaha hakkında inmiştir. Onunla damadı arasında bir şey oldu, Abdullah onun yanına girmemeye ve onunla konuşmamaya yemin etti. Hep: Allah'a yemin ettim, benim için yeminimi yerine getirmekten başka bir şey helal değildir, derdi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Bir adam, sıla-i rahim yapmamaya ve insanların arasını düzeltmemeye yemin ederdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu da Rebi bin Enes demiştir.

36 - İmam Ahmed, Müsned, 2/444; Ebu Davud, Nikah, bab, 46.

Üçüncüsü: O, Ebu Bekir'in, Mistah'a iyilik etmeyeceğine dair yemin etmesi üzerine indi. Bunu da İbn Cüreyc demiştir.

Dördüncüsü: Ebu Bekir, oğlu Abdurrahman Müslüman oluncaya kadar onu görmeye gitmeyeceğine yemin etti. Bunu da iki Mukatil, yani İbn Hayyan ile İbn Süleyman demişlerdir.

Ferra şöyle demiştir: Mana şöyledir: Allah'ı yeminlerinizin önüne çıkan bir şey yapmayın. Ebu Ubeyd de: Yeminlerinizin önüne dikmeyin, sanki her şeyde O'nu öne çıkarıyor ve O'na yemin ediyor olmayınız, demiştir. Ayetin manası üzerinde üç görüş vardır: *Birincisi:* İyilik yapmamaya, günahtan sakınmamaya ve insanları barıştırmamaya yemin etmeyin. Bu; İbn Abbas, Mücahit, Ata, İbn Cübeyr, İbrahim, Dahhak, Katade, Süddi, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerlerinin görüşleridir. *İkincisi:* Manası şöyledir: Mahlukundan korkmak ve onlara iyilik etmek, aralarını yalanla düzeltmek için Allah adına yalan yere yemin etmeyin. Bu manayı Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası: Doğru olsanız da, arabulsanız da Allah adına çokça yemin etmeyin. Zira çok yemin etmek Allah'a karşı bir nevi cürettir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ
قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

225 – Allah sizi boş yere yapılan yeminlerinizden sorumlu tutmaz; ancak kalplerinizin kazandığı (azmettiği) şeylerden (yeminlerden) sorumlu tutar.

"Allah sizi boş yere yapılan yeminlerinizden sorumlu tutmaz": Zeccac şöyle demiştir: Lağv Arapça'da atılan ve üzerine hiçbir şey terettüp etmeyen nesneye denir. Önem verilmeyen şeye lağv denilir. İbn Faris şöyle demiştir: Bu kelime diyet ve diğer konularda önem verilmeyen deve yavruları ve diğer şeylere denir, babı leğa yelğu olup birinci baptır. Lağiye bilemr de denir ki, bir şeyi diline dolamaktır. Lügat kelimesinin de bundan türediği söylenmiştir ki kelimelerin telaffuz edilmesindendir.

Burada lağvden ne kastedildiği hususunda beş görüş vardır: *Birincisi:* Bir şeye yemin ettiği gibi zannedip de sonra öyle olmadığı meydana çıkmaktır. Ebu Hureyre, İbn Abbas, Hasen, Ata, Şa'bi, İbn Cübeyr, Mücahit, Katade, Süddi – şeyhlerinden – Malik ve Mukatil bu manaya kail olmuşlardır. *İkincisi:* O: Hayır vallahi, evet vallahi gibi

iradesiz olarak yemin etmektir. Bu da Hazreti Aişe, Tavus, Urve, Nahai ve Şafii'nin görüşleridir. Bu görüşün sahipleri "ancak Allah sizi kalplerinizin kazandığı şeyle sorumlu tutar" kavlini delil getirmişlerdir. Kalbin kazandığı da bir şeye bağlanıp kasdetmesidir. Bu iki görüş İmam Ahmet'ten nakledilmiştir. Oğlu Abdullah ondan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bana göre lağv, bir şeye böyle yemin etmektir, ona da kefaret yoktur. Bir adam kalbini bağlamadan yemin eder ki ona kefaret yoktur. *Üçüncüsü:* O, bir adamın öfkeli iken ettiği yemindir, bunu da Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, bir adamın günaha ettiği yemindir ki, yeminini bozsun ve kefaretini versin, ona günah yoktur. Bunu da Said bin Cübeyr demiştir. *Beşincisi:* Bir adamın bir şeye yemin edip de sonra da onu unutmasıdır, bunu da Nahai demiştir. Bunların hepsinin en doğrusu Hazreti Aişe'nin görüşüdür. Hanbel de şöyle demiştir: İmam Ahmed'e, lağv nedir diye soruldu, o da şöyle dedi: Bir adam yemin eder: Hayır vallahi, evet vallahi der, aklına yemin etmeyi getirmez, eğer yemin etmeye niyet ederse, ona kefaret lazım gelir.

"Ancak sizi kalplerinizin kazandığı şey ile sorumlu tutar. Allah gafurdur, halimdir". Mücahit: Kalplerinizi bağladığınız şeylerden sorumlu tutar, demiştir. "Halîm": Affeden, kızarak zıvanadan çıkıp da telaş etmeyen, bir cahilin cahilliği kendisini hafif davranmaya sürüklemeyen, bununla beraber ceza verme gücü olan kimsedir. Ebu Süleyman el – Hattabi şöyle demiştir: Ceza vermeye gücü yetmeyen müsamahalı kimseye halim denmez. Ancak halim, gücü yettiği halde paniğe kapılmayarak acele ile ceza vermeyene denir. Bir şair bu manaya birkaç beyit söylemiş ve şöyle demiştir:

Bazı kimseler asil de olsalar şerefe nail olamazlar,
Aziz oldukları halde bazılarına zillet göstermedikçe,

Onlara kötü konuşulur, yüzleri ışıldar,
Affederler, ancak zilletten değil, izzetlerinden ederler.

Çekimi de şöyledir: Halümerrecülü yahlumu hulumen, lam mazide de muzaride de mazmumdur. Lamın mazide fethası, muzaride ve mastarda da zammı ile haleme finnevmi yahlumu hulmen ise, kötü rüya görmek manasınadır.

Yeminler geçmişe ve geleceğe dönük olarak iki kısımdır: Mazi de iki kısımdır: Haram yemindir ki, bu yalan yemindir. Bu da: Allah'a yemin ederim ki şunu yaptım, der, aslında yapmamıştır. Mubah yemindir ki bu da yapmadığım dediği şeyde doğru olmasıdır. Geleceğe dönük olan da beş kısımdır: *Birincisi:* Kalbini bağlayarak taat olan bir

şeye yemin etmektir. Onun üzerinde durmak taattır, onu bozmak ise masiyettir. Mesela: Vallahi beş vakit namaz kılacağım, ramazan orucunu tutacağım yahut içki içmeyeceğim demek gibi. *İkincisi:* Masiyet olan bir şeye kalbini bağlayarak yemin etmektir ki, bunun üzerinde durmak günah, bozmak ise sevaptır. Bu da tam birincinin tersidir. *Üçüncüsü:* Taat olan bir şeye kalbini bağlayarak yemin etmektir ki, bunun da üzerinde durmak sevap, bozmak mekruhtur, mesela nafile ibadetler yapacağına dair yemin etmek gibi. *Dördüncüsü:* Mekruh bir şeye kalbini bağlayarak yemin etmek, bunun da üzerinde durmak mekruhtur, bozmak ise taattir. Bu da bir öncekinin tersidir. *Beşincisi:* Mubah yemin etmektir ki üzerinde durmak da mubahtır, bozmak da mubahtır, mesela: İçinde insanlara haksızlık edilen şehre girmeyeceğim, korkulu yola gitmeyeceğim vs. gibi.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾

226 - Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme vardır. Eğer zevcelerine geri dönerlerse, şüphesiz Allah pek yarlıgayıcı ve çok merhametlidir.

"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler": İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye halkından bir adam karısından bir şey ister de o da vermek istemezse, ona bir sene iki sene ve üç sene yaklaşmamaya yemin ederdi; onu ne dul ne de kocalı olarak bırakırdı. İslam gelince Allah Teala bunu dört ayla sınırladı, Allah bu ayeti indirdi. Said bin Müseyyeb şöyle demiştir: İla cahiliye halkının zararlı bir adeti idi, adam karısını istemezdi, başkasıyla evlenmesini de içine sığdıramazdı, ona hiçbir zaman yaklaşmayacağına yemin ederdi. Allah Teala erkeğin karısından ayrı kalacağı süreyi bildiği için bunu dört ay yaptı ve bu ayeti indirdi.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yu'lune: Yemin edenler demektir. Aleytü min imreeti, uli ilaen denir ki, onunla cima etmeyeceğine yemin etmektir. İsim: Elye'dir. Zeccac da şöyle demiştir: İla için: Aleytü ilaen ve eliyyeten ve ülüveten ve elveten ve ilveten denir. En az kullanılan kesr (ileveten)dir. Küseyyir şöyle demiştir:

Az yemin eder, yeminini tutar,
Ağzından bir yemin (eliyye) çıkarsa, onu yerine getirir.

İbn Enbari, bir dilciden, buradaki "min"in "fi" veya "ala" manasına olduğunu anlatmıştır. O zaman mana: Kadınları ile cima etme-

meye yemin edenler şeklinde olur. Cima kaldırılmış, kadınlar onun yerine konulmuştur, tıpkı Allah Teala'nın: "Bize peygamberlerinle vaad ettiğin şeyi ver" *(Al-i İmran: 194)* kavli gibi ki, peygamberlerinin dili ile demektir. Ayetteki kelamda da atmalar vardır, takdiri: Kadınlarından ayrı kalmaya niyet edenler, demektir. Terabbus da, Beklemektir.

Bir adam karısına dört aydan daha fazla dokunmayacağına yemin etmedikçe îla etmiş olmaz. Dört ay veya daha eksik yemin ederse, îla etmiş olmaz. Bu; İmam Malik, Ahmed ve Şafii'nin görüşleridir. "Fau" dönmektir, manası da: Cimaa dönerlerse, olur. Bunu da Hazreti Ali, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mesruk ve Şa'bi demişlerdir. "Îla" edenin cimaa engel bir özrü olursa: Ne zaman gücüm yeterse onunla cima ederim der. Bu da onun için dönme olur. Ne zaman gücü yeter de dönmezse, boşaması emredilir, eğer boşamazsa, hakim onun adına boşar.

"Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir": Hazreti Ali ile İbn Abbas: Yeminin günahını bağışlayıcıdır, demişlerdir.

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

227 – Eğer kadınlarını boşamaya karar verirlerse, şüphesiz Allah hakkı ile işitendir ve her şeyi bilendir.

"Eğer boşamaya karar verirlerse": Yani onu gerçekleştirirlerse, demektir. Talaka karar verme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dört ay geçince dönmesi gerekir, yahutta boşar. Bu da Hazreti Ömer, Osman, Ali, İbn Ömer, Sehl bin Sa'd, Hazreti Aişe, Tavus, Mücahit, Hakem ve Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. Bunu Ebu Salih, on iki ashaptan nakletmiştir. Bu İmam Malik, Ahmed ve Şafii'nin de görüşleridir.

İkincisi: Dönmez de dört ay geçerse, böylece talak kelimesini telaffuz etmese de boşanır.

Bu görüş sahipleri talak türünün ne olacağı hakkında da iki farklı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Bain talaktır; Hazreti Osman, İbn Ömer, Zeyd bin Sabit ve Kabise bin Züeyb'ten rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Ric'î talaktır, bu da Said bin Müseyyeb, Ebu Bekir bin Abdurrahman ve İbn Şübrüme'den rivayet edilmiştir.

"Şüphesiz Allah işitendir, bilendir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun talakını işitir ve niyetini bilir. *İkincisi:* Yeminini işitir ve onu bilir.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ
قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ف۪ٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا
اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذ۪ي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ
دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٨﴾

228 – Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç temizlenme / hayız süresi beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir. Eğer kocaları barışmak isterlerse, bu hususta onları geri almaya daha haklıdırlar. Kadınların meşru surette vazifeleri kadar hakları da vardır. Erkeklerin onların üzerinde daha üstün bir derecesi vardır. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç temizlenme / hayız süresi beklerler": İniş sebebi şöyledir: Bir kadın boşanır da kocasına dönmek isterse, duruma göre: Ben hamileyim, ben hamile değilim, derdi. Eğer hamile olur da kocasına dönmek istemezse: Ben hamile değilim, derdi ki kocası ona dönemesin. İslam gelince bu halleri devam etti, bunun üzerine Allah Teala: "Ey O Peygamber, kadınları boşadığınız zaman iddetlerini nazar-ı itibara alarak boşayın ve iddeti sayın" dedi. *(Talak: 1)* Sonra da: "Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç ay beklerler" ayeti indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Ayetin tefsiri: Talak salıvermektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Arapların: Atlaktünnakate, fetalukat kavlinden gelir ki bağlı deveyi salıvermektir. Kadının durumu da buna benzetilmiştir, çünkü o da bazı sebeplerle erkeğe bağlıdır. Bu sebepler onu bağlamış gibi olur. Onu koparınca da onu kesmiş gibi olur. Talukatül mer'etü ve tullikat denir ki boşamak manasınadır. Bir başkası da şöyle demiştir: Talak, etlaktüşşey'e min yedi'den gelir ki elimdeki şeyi bıraktım demektir. Ancak onlar bu iki kelimeyi çok kullanınca, aralarında bir ayrım yaptılar, tatliki sadece kadın boşamada kullandılar.

Kuru' ise: Bundan kadının temizlik halleri de hayz halleri de kastedilir. Akraetil mer'etü denir ki kadın hayız oldu demektir, Akreet de denir ki temizlendi demektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem:

Yalancı hayız gören kadın akra günlerinde evde oturur demiştir, hayız günleri demek istemiştir. Şair A'meş de şöyle demiştir:

Sen her sene bir gazveyi hedefliyorsun,
En uzak seferlere ciddi kararlar veriyorsun.
Mal bırakan ve kabileye şan getiren sefer.
Kadınlarının temizlik günlerini dikkate almayarak.

Burada kuru' kullanmıştır ki temizlik günlerini kastetmiştir. Çünkü o gazi sefere çıkınca kadınlarının temizlik günlerini gözden çıkarmış oluyor.

Dilciler kuru' kelimesinin aslı üzerinde iki farklı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Onun aslı vakittir, mesela: Racaa fülanün lukurihi denir ki, her zamanki döndüğü vakitte döndü, demektir. Recaa likarihi de aynı manayadır. Şair Hüzeli şöyle demiştir:

Şelil oğullarının yurdunu hiç sevmedim,
Hele mevsimlik rüzgarları (kari') estiği zaman.

Bu itibarla hayz da temizlik de belli zamanlarda gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür. *İkincisi:* Onun asıl manası toplamaktır, Kare'tül Kur'ane denir ki, Kur'an kelimelerini baştan sona topladım, demektir. Kur' da kanın bedende toplanmasıdır. Bu da ancak temizlik halinde olur. Rahimde toplanması da caizdir ki her iki kelam da güzeldir. Bu, Zeccac'ın görüşüdür.

Fakihler akra' kelimesi üzerinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O hayzdır. Bu; Hazreti Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Ebu Musa, Ubade bin Samit, Ebudderda, İkrime, Dahhak, Süddi, Süfyan Sevri, Evzai, Hasen bin Salih, Ebu Hanife ve arkadaşlarından rivayet edilmiştir. İmam Ahmed bin Hanbel radıyallahu anh de şöyle demiştir: Ben kuru'un temizlik manasına olduğunu söylerdim, şimdi ise hayz manasına olduğunu söylüyorum. *İkincisi:* O temizliktir. Bu da Zeyd bin Sabit, İbn Ömer, Hazreti Aişe, Zühri, Eban bin Osman, Malik bin Enes ve Şafii'nin görüşleridir. İmam Ahmed'de buna taraftardır.

"Boşanan kadınlar beklerler": Bu haber şeklinde ise de emir manasınadır (beklesinler demektir). Tıpkı "Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler" *(Bakara: 233)* ayetinde olduğu gibi. Bazen emir lafzı haber manasında gelir, mesela: "Rahman onu uzattıkça uzatsın" *(Meryem: 75)* ayetinde olduğu gibi ki, uzatır, demektir. Buradaki boşanmış kadınlardan maksat, buluğa ermiş, duhul görmüş ve hamile olmayan kadınlardır.

"Onlar için Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri helal

değildir": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O gebeliktir, bunu da Hazreti Ömer, İbn Abbas, Mücahit, Katade, Mukatil, İbn Kuteybe ve Zeccac, demiştir. *İkincisi:* O hayzdır, bunu da İkrime, Atıyye, Nahai ve Zühri demişlerdir. *Üçüncüsü:* Gebelik ve hayzdır, bunu da İbn Ömer ile İbn Zeyd demişlerdir.

"Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa": Bu, tehdit ve tekit sadedinde kullanılmıştır. Zeccac şöyle demiştir: Bu, bir adama: Eğer mü'min isen haksızlık etme demeye benzer. Bu tehdide maruz kalmalarının sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Kocanın dönüşten hak ettiği şey için, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Çocuğu babasından başkasına nisbet ettiği için. Bunu da Katade demiştir. Şöyle de denilmiştir: Kadın kocasına dönmek isterse, temizlendiği halde, ben hayızlıyım, derdi. İstemezse, gusül edinceye kadar hayzını gizlerdi.

"Buulet": Kocalar manasınadır, "zaileke" de iddete işarettir. Bunu Mücahit, Nahai, Katade ve diğerleri demiştir. Ayette şuna delil vardır ki lafzın sonunun hususi olması başının umumi olmasına mani değildir ve tahsisi de icap etmez. Çünkü "boşanmış kadınlar" beklerler ifadesi, kesin ve rici şekilde boşanmış kadınlar için umumidir; "kocaları onlara dönmeye daha haklıdırlar" kavli de ric'i boşanmış kadınlar için tahsistir.

"Eğer düzeltmek isterlerse": Şöyle denilmiştir: Bir adam karısına zarar vermek istediği zaman onu bir defa boşar ve terk ederdi. İddetinin bitimi yaklaştığı vakit de ona ric'at ederdi, sonra da onu bir süre daha terk ederdi. Sonra da onu boşardı. İşte bu yasak edildi. Ayetin zahiri, ancak iddetini gereğinden fazla uzatmayan ve karısına zarar vermek istemeyenlerin bu hakka sahip olduklarını gösterir. Ancak "Onlar zarar vermek ve onlara tecavüz etmek için" kavli, zarar vermek kastetse de bu ric'atin sahih olduğunu göstermektedir. Çünkü ricat zarar vermek maksadıyla yapıldığı zaman sahih olmasa idi, yaptığı hareketten dolayı haksız olmazdı.

Kadınların meşru surette vazifeleri kadar hakları da vardır": Bu da iyi geçim ve tatlı sohbettir. Rivayete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e kadının kocası üzerindeki hakkı soruldu şöyle dedi: Yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek, yüzüne tokat vurmamak, çirkin olduğunu söylememek ve evin dışında yalnız bırakmamak.[37]

37 - Ebu Davud, Nikah, bab, 41; Ahmed, Müsned, 4/447; 5/4, 5.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Nasıl kadınımın bana süslenmesini istersem, bu ayetten dolayı benim de onun için süslenmemi isterim.

"Erkeklerin onların üzerinde bir dereceleri vardır": İbn Abbas: Mehir vermeleri ve nafakalarını temin etmeleridir, demiştir. Mücahit de: Cihat ve miras ile demiştir. Ebu Malik de: Onu boşar, o ise bir şey yapamaz, demiştir. Zeccac da: Kocasının ondan istifade ettiği gibi o da kocasından istifa eder, nafaka vermesi dolayısıyla da ona karşı üstünlüğü vardır. Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Eğer bir kimsenin başka bir kimseye secde etmesini emredecek olsaydım, kadının kocasına secde etmesini buyururdum.[38]

Said bin Müseyyeb'in kızı da: Siz amirlerinizle nasıl konuşursanız biz de kocalarımızla öyle konuşurduk, demiştir.

Alimler, bu ayetlerde mensuh var mı, yok mu diye ihtilaf etmişler, bunun için de iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bunlarda mensuh vardır. Hangileri mensuhtur, bunda ihtilaf etmişlerdir: Bir grup: Mensuh "boşanan kadınlar kendi başlarına üç ay beklerler" kavlidir, demişler ve her boşanan kadının üç kuru' beklemesi vacip idi, sonra hamile kadının hükmü "Gebelerin iddeti de doğumlarını yapmakla sona erer" *(Talak: 4)* kavliyle neshedildi, dediler. Duhuldan önce boşananın hükmü de: "Mü'min kadınları nikahlayıp da onlara el sürmeden boşadığınız zaman onlar için sayacağınız bir iddet yoktur" *(Talak: 1)* ayetiyle neshedildi. Bu da İbn Abbas, Dahhak ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bir grup da: Başı muhkem, sonu ise: "Kocaları onlara dönmede en çok haklıdırlar" kavli ile neshedilmiştir, dediler ve: Bir adam karısını boşarsa ona dönecekler içinde en haklı olan o idi, talak da ister üç olsun isterse daha az olsun, dediler. Bu da. "Eğer onu boşarsa, başka kocaya varmadıkça ona helal olmaz" kavli ile neshedildi.

İkincisi: Ayet muhkemdir, başı umumidir, iddet hususunda gelen ayetler ise o genelliği tahsis etmiştir, bu da nesih değildir, demişlerdir. Ric'at hususuna gelince: "Kocaları onlara dönmek için en haklıdırlar" kavlinin manasının, iddette ve üç bekleme süresi bitmeden olduğunu yukarıda demiştik. Bu da doğru bir görüştür.

---

38 - Ebu Davud, Nikah, bab, 40; Tirmizi, Rada, bab, 10; İbn Mace, Nikah, bab, 4.

الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ
بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ
شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا
حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ
فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

229 – Boşama iki defadır: Ondan sonrası ya iyilikle tutmak yahut güzellikle salıvermektir. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız size helal değildir; meğer ki karı koca Allah'ın sınırlarını ayakta tutmaktan korkalar. Eğer Allah'ın sınırlarını ayakta tutmaktan korkarsanız, kadının verdiği fidyede onlara günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Boşama iki defadır": İniş sebebi şöyledir: Adam karısını boşar, sonra da ona dönerdi, bunun bir sınırı yoktu. Ensardan bir adam, karısına: Allah'a yemin ederim ki seni ne evde barındırırım ne de benden kurtulursun, dedi. Karısı. "Bu nasıl olur?" dedi. O da: Seni boşarım, iddetin biteceği zaman da sana dönerim, dedi. Kadın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gidip bunu şikayet etti. Bunun üzerine bu ayet indi. Boşayan ve boşamayan herkes de bunu yenilik olarak kabul ettiler. Bunu Hişam bir Urve, babasından rivayet etmiştir.

Tefsirine gelince: "Boşama iki defadır": kavlinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, sünnete uygun boşamayı ve her temizlikte bir boşama olmasını açıklamaktadır. Bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Bu ric'i talakı beyan etmektedir, bunu da Urve, Katade, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerleri demişlerdir.

"İyilikle tutmak": Bunun manası şöyledir: Onları iyilikle tutmak size vaciptir, bu da kadını tutmada yerine getirilmesi gereken hak olarak bilinendir. Ata, Mücahit, Dahhak ve Süddi şöyle demişlerdir: "İyilikle tutmak"tan maksat, ikinci kez dönmektir. "Yahut güzellikle salıvermektir" kavli hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bundan maksat, üçüncü boşamadır, bunu da Ata, Mücahit ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* O kadının iddeti bitinceye kadar ona dönmemektir.

Bunu da Dahhak ile Süddi demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la Muhammed bin Hüseyn bin Ferra da: Doğru görüş budur, demiştir. Çünkü ayetin arkasında: "Eğer onu boşarsa başka kocaya varmadıkça ona helal olmaz" denilmiştir ki, bundan maksat, şüphesiz üçüncü boşamadır. O zaman "yahut güzelce salıvermek" ifadesini, iddeti bitinceye kadar kadını hali üzere bırakmak vaciptir şeklinde anlamak gerekir. Çünkü eğer üçüncüye hamledilirse, "eğer onu boşarsa" sözünü dördüncüye hamletmek vacip olur ki bu, caiz değildir.

Boşama dört kısımdır: Vacip, mendup, haram ve mekruh. Vacip olan, îla edenin, süreyi bekleyip de dönmediği takdirde vereceği talak ile eşlerin anlaşamamaları durumunda hakemlerin öngörecekleri boşamadır. Mendup olan da: Eşlerin anlaşamadıkları ve aralarındaki geçimsizliğin şiddetlenmesi durumunda günahtan kurtulmaları için verilen talaktır. Haram talak da: Duhul edilen hayızlının ve temizin de temizlenmeden önce cimada verilen talaktır. Mekruh olan da: Her ikisinin de halleri iyi olup karşılıklı olarak haklarını yerine getirdikleri durumda verilen talaktır.

"Onlara verdiklerinizden bir şey almanız size helal değildir": Bu da Sabit bin Kays bin Şemmas hakkında inmiştir; eşi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Allah'a yemin ederim ki Sabit'i ne dininde ne ahlakında beğenmediğim bir şeyi yoktur, ancak İslam'da iken küfre dönmek istemiyorum; nefret ettiğim için ona dayanamıyorum, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: "Aldığın bahçeyi ona geri verir misin?" dedi. O da: Peki, dedi. Peygamberimiz de Sabit'e, onu almasını ve daha fazla bir şey istememesini emretti.[39] Hadisi İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zevcesinin adı hususunda ihtilaf etmişlerdir; İbn Abbas: Cemile demiş, Yahya bin Ebu Kesir de: Cemile bint Abdullah bin Übey bin Selul olduğunu söylemiştir. Mukatil de: Künyesinin Ümmü Habibe bint Abdullah bin Übey olduğunu bildirmiştir. Başkaları da: O, Abdulah bin Übey'in kız kardeşi Cemile'dir, demişler. Yahya bin Said de Amre'den iki rivayet nakletmiştir: *Birincisi:* O Habibe bint Sehl'dir. *İkincisi:* Sehle bint Habib'tir.

Bu hul', İslam'da ilk vuku bulan olaydır. Ayetteki korku: Bilmek manasınadır. Ebu Ubeyd de: "Eğer korkarlarsa"yı, kesin bilirlerse manasına almıştır. Hududun manasını ise yukarıda anlatmıştık.

Ayetin manası şudur: Kadın kocasını sevmediği için Allah'a isyan

---

39 - Buhari, Talak, bab, 12; İbn Mace, Talak, bab, 22; Nesei, Talak, bab 34.

etmekten korkar, kocası da ona itaat etmediği için ona saldırmaktan korkarsa, kadın istediği takdirde kocanın ondan fidye alması caizdir. Bu, "yehafa"nın yesini cumhur kıraati üzere fetha ile okumaya göredir. Hasen, Mücahit, Ebu Cafer, Hamze ve A'meş de, yenin zamması ile "yuhafa" okumuşlardır.

"Eğer korkarsanız": Katade: Bu, idarecilere hitaptır, demiştir. "Onlara günah yoktur": Kadına verdiği fidyede, erkeğe de aldığı şeyde, çünkü o, hakkının karşılığıdır. Ferra şöyle demiştir: Her ne kadar cemi sigası ile gelmişse de bundan yalnız kocanın kastedilmesi de caizdir, mesela: "Onlardan inci ve mercan çıkar" *(Rahman: 22)* denilmiştir, aslında birinden çıkar. Şu ayet de öyledir: "Balıklarını unuttular" *(Kehf: 61)*, aslında biri (Hazreti Musa) unutmuştu.

Kocanın karısına verdiğinden daha çok alması caiz midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Caizdir, bunu Hazreti Ömer bin Hattab, Osman, Ali, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Nahai, Dahhak, Malik ve Şafii, demişlerdir. *İkincisi:* Caiz değildir, bunu da Said bin Müseyyeb, Ata, Şa'bi, Tavus, İbn Cübeyr, Zühri ve Ahmed bin Hanbel, demişlerdir. Hazreti Ali ile Hasen Basri'den de nakledilmiştir. Yetkili olmadan caiz olur mu? Hazreti Ömer, Osman, Ali, İbn Ömer, Tavus, Şureyh ve Zühri, caiz olur, demişlerdir, ulemanın çoğunluğu da bu görüştedirler. Hasen, İbn Sirin ve Katade de: Yetkili olmadan caiz olmaz, demişlerdir.

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ
فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا
حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

230 – Eğer kocası onu boşarsa, kadın ondan başka bir ere nikahlanmadıkça ona helal olmaz. Eğer yeni kocası onu boşarsa, karı koca Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını zannederlerse, birbirlerine dönmelerinde günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; bunları bilen bir topluma açıklıyor.

"Eğer kocası onu boşarsa, kadın ondan başka bir ere nikahlanmadıkça ona helal olmaz": Mukatil, bu ayetin Temime bint Vehb bin Atik en – Nadiri ile kocası Rifaa bin Abdurrahman el – Kurazi hakkında indiğini söylemiştir. Mukatil'den başka biri de: Onun Aişe bint Abdurrahman bin Atik olduğunu söylemiştir ki o, amcası oğlu Rifaa

bin Vehb bin Atik'in nikahında idi ve onu üç talakla boşamıştı. O da ondan sonra Abdurrahman bin Zübeyr ile evlendi, sonra da onu boşadı. Kadın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ben Rifaa'nın yanında idim, beni boşadı, hem de kesin olarak boşadı, ben de ondan sonra Abdurrahman bin Zübeyr ile evlendim. O da bana el sürmeden beni boşadı, amcam oğluna döneyim mi?" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gülümsedi ve: Rifaa'ya dönmek mi istiyorsun? Hayır, sen onun balcağını, o da senin balcağını tatmadıkça olmaz, dedi.[40]

"Eğer onu boşarsa": Yani kocası onu iki kere boşarsa; İbn Abbas, Mücahit ve Katade de: Üçüncü kez boşarsa demişlerdir. Bil ki, Allah Teala bu ayette hul'un hükmü üzerinde kelam ettikten sonra talak hakkındaki sözü tamamlamaya dönmüştür.

"Eğer onu boşarsa": Yani ikinci kez, "onlara günah yoktur": Yani kadın ile ilk kocasına. "Eğer Allah'ın hududunu ayakta tutacaklarını zannederlerse": Tavus: Allah'ın her birine iyi geçim ve tatlı sohbet gibi farz ettiği şeyleri, demiştir.

"Tilke hududullahi yübeyyinüha": Cumhur bunu ye, Hasen, Mücahit ve Mufaddal bin Asım da nun ile okumuşlardır. "Bilen bir toplum için": Zeccac: Allah'ın emrinin hak olduğunu bilen için, demiştir.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ
اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا
اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

231 – Kadınları boşarsınız da iddetlerini bitirirlerse, onları ya iyilikle tutun yahutta iyilikle salıverin. Onlara zarar vermek ve onları çiğnemek için onları tutmayın. Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur. Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın size olan nimetini ve size onunla öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah her şeyi pekiyi bilmektedir.

40 - Hadisi aynı mana ile Buhari, Müslim ve Ebu Davud hariç Sünen sahipleri rivayet etmişlerdir.

"Kadınları boşarsınız da iddetlerini bitirirlerse" İbn Abbas şöyle demiştir: Bir adam karısını boşar, sonra da iddeti bitmeden ona dönerdi, sonra ona zarar vermek ve onun evlenmesini engellemek için bunu yine yapardı. İşte ayet bunun üzerine indi. Burada ecel; iddet zamanıdır. Burada bitirmek de iddetin sonuna yaklaşmaktır, gerçekten bitirmek değildir. Mesela şehre yaklaştığın zaman da şehre yetiştim, girdiğin zaman da şehre yetiştim, dersin. Ulemanın bu yetişmesi yaklaşma manasına almaları, iddet bittikten sonra dönüşün olmamasından dolayıdır.

"Onları iyilikle tutun": İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve Katade: Bundan maksat iddet bitmeden önceki dönüştür, demişlerdir.

"Onları iyilikle salıverin": Bu da iddet bitinceye kadar kadını terk etmektir. Tutmada iyilik: Kadının haklarını yerine getirmektir. Salıvermede de iyilik: Tekrar tekrar dönmekle iddetini uzatarak ona zarar vermemektir. Zaten "onlara zarar vermek ve onları ezmek için onları tutmayın" kavlinin manası budur. Bunu Hasen, Mücahit, Katade ve diğerleri demiştir. Dahhak da: Kadın fidye versin diye bu zararı yaparlardı, demiştir. Kim bunu yaparsa": Yani bu tecavüzü, "kendine haksızlık etmiştir": Günah irtikap etmekle.

"Allah'ın ayetlerini alaya almayın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Adam, karısını boşar veya karısına döner veya kölesini azat eder: Ben oynuyordum (şaka ediyordum), derdi. Bu; Hazreti Ömer, Ebudderda ve Hasen'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O dönmek ve talakla kadının iddetini uzatarak ona zarar vermektir. Bunu da Mesruk ile Mukatil demişlerdir.

"Allah'ın size olan nimetini ve size onunla öğüt vermek için indirdiği kitabı hikmeti hatırlayın": İbn Abbas: Onun size İslam'ı ihsan etmesini unutmayın, demiştir. Kitap: Kur'an'dır; hikmet de fıkıhtır. "Allah'tan korkun": Birbirinize zarar vermekten. "Bilin ki Allah her şeyi bilir": Onu da başkasını da bilir.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ

فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ

بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ

الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232 – Kadınları boşarsınız da onlar da iddetlerini bitirirlerse, aralarında meşru bir surette rızalaştıkları takdirde kocalarına nikahlanmalarını engellemeyin. Sizden kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa, ona bu öğüt veriliyor. Bu sizin için daha erdemli ve daha temizdir. Allah bilir, sizse bilemezsiniz.

"Kadınları boşarsınız da onlar da iddetlerini bitirirlerse, onların evlenmelerini engellemeyin": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Hasen'in rivayetine göre Makıl bin Yesar, kız kardeşini Müslümanlardan bir erkekle evlendirdi. Onun yanında kısmet olduğu kadar kaldı. Onu bir talakla boşadı, sonra da onu terk etti, iddet de bitti. Onu istemek için en haklısı o idi. Onu diğer isteyenlerle beraber istedi. Kadın ona dönmeye razı oldu. Adam gitti onu Makıl'dan istedi. Makıl kızdı: Onu sana ikram etmiştim, sense onu boşadın!? Allah'a yemin ederim ki en son döneceği sensin, dedi. Hasen diyor ki: Allah Teala o erkeğin karısına, o kadının da kocasına ihtiyacını bildi ve bu ayet indi. Makıl da bunu işitti: Rabbimin emri baş göz üstüne, dedi adamı çağırıp kızkardeşini onunla yeniden evlendirdi ve: Seninle evlendiriyor ve onu sana ikram ediyorum, dedi.[41]

Hafız Abdülgani, Kelbi'den o kadının adının Cimile bint Yesar olduğunu nakletmiştir. *İkincisi:* Cabir bin Abdullah'ın bir amcası kızı vardı, kocası onu bir talakla boşadı, iddeti de bitti. Sonra kocası ona dönmek istedi, Cabir kabul etmedi ve: "Sen amcamızın kızını boşadın, sonra da onu ikinci kez nikah etmek istiyorsun!?" dedi. Kadın da kocasını istiyordu, ona razı olmuştu. Bunun üzerine bu ayet indi.

Süddi şöyle demiştir: Bu ayette sürenin sona ermesi: İddetin bitmesidir, önceki ayette ise öyle değildir. Şafii radıyallahu anh de şöyle demiştir: İki kelamın farklı oluşu, sürelerin sona ermesinin de farklılığını gerekli kılmıştır.

"Onlara engel olmayın": Velilere hitaptır. İbn Abbas, İbn Cübeyr, İbn Kuteybe ve diğerleri: Bunun manası: Onları alıkoymayın, demektir, demişler. Araplar, zor problemlere mudalat, derler. Daun udal da çaresiz hastalıktır. Evs bin Hacer şöyle demiştir:

Senin esas dostun arkasını döndüğü zaman seni kınayan,
Yanına geldiği zaman da seni memnun eden değildir.

Asıl dostun odur ki uzakta iken ondan emin olursan,
Yanında iken de çetin problemlerini halleder.

---

41 – Hadisi bu mana ile Buhari, Ebu Davud ve Tirmizi rivayet etmişlerdir. Tirmizi: Hasen sahih hadistir, demiştir.

Leyla el – Ahyeliyye de şöyle demiştir:

Haccac hasta (ölü) bir toprağa indiği zaman
Onun en ağır hastalığını araştırıp tedavi eder;
Ondaki çaresiz hastalığa çare bulur;
O mızrağını havada salladığı zaman o toprağı sular (suya kandırır).

Zeccac da şöyle demiştir: Aslında adl, Arapların: Adaleti'd-Decacetü sözlerinden gelir ki, yumurta tavuğun karnında yapışıp kalarak çıkmamasıdır. Adaletinnakatü de öyledir ki o da: Devenin yavrusu yapışıp karnından çıkmamasıdır.

"Kendi aralarında meşru surette rızalaştıkları takdirde": Süddi ile İbn Kuteybe şöyle demişler : Bunun manası: Eşler sağlam nikahla rızalaştıkları takdirde, demektir. Şafii de: Kadının velisiz evlenme hakkının olmadığını en açık gösteren bu ayettir, demiştir.

"Bununla öğüt veriliyor": Bu, velinin kadını evlenmekten men etmesine işarettir. Zeccac şöyle demiştir: Cemaate hitap ettiği halde "zaliküm" diyeceği yerde "zalike" demesi, cemaat lafzının da tekil lafzı ile bir olmasındandır, mana: Ey o topluluk demektir.

"Bu sizin için daha erdemlidir": Yani kadınları kocalarına döndürmek, onları ayırmaktan daha faziletlidir. " Ve daha temizdir": Kalplerinize şüphenin girmesinden, zira eski muhabbet sebebiyle uygunsuz şekilde buluşabilirler.

"Allah bilir, siz bilemezsiniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası şöyledir: Eşlerin birbirlerine karşı olan sevgilerini bilir. Bunu İbn Abbas ile Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* Er veya geç menfaatlerinizi bilir. Bunu da diğerleriyle beraber Zeccac demiştir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ
الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا
مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِه۪ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا
عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ
اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا اٰتَيْتُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢٣٣﴾

233 – Kim emzirmeyi tamamlamak isterse, anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği çocuk sahibi olan babanın üzerinedir. Hiçbir kimse gücünün üstünde sorumlu tutulmaz. Bir anne çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın, çocuk sahibi baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın. Mirasçıya da bunun gibisi vardır. Eğer ikisi rızalaşarak ve müşavere ederek çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı sütanneye emzirtmek isterseniz verdiğiniz ücreti meşru surette teslim ettiğiniz takdirde size günah yoktur. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Anneler çocuklarını emzirirler": Bunun lafzı haber şeklinde ise de manası emirdir (emzirsinler), mesela "boşanmış kadınlar kendi başlarına üç hayız / temizlik süresi beklerler" *(Bakara: 228)* ayetinde olduğu gibi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu emrin babalara dönük olması emzirtme işinin onların üzerine olup annelere olmamasındandır. Delili de şu ayetlerdir: "Annelerin geçimi çocuk sahibinin üzerinedir", "annelere ücretlerini verin". *(Nisa: 24)* Eğer anneye vacip olsa idi ücreti hak edemezdi.

Bu, bütün anneler için genel midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, boşanmış kadınlara özeldir. Bunu Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak, Süddi, Mukatil ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O, zevceler ve boşanmışlar için geneldir. Bunun içindir ki Biz: Anne ister kocanın yanında olsun, ister boşanmış olsun çocuğunu emzirme ücretini isteyebilir, deriz. Bunu Kadı Ebu Ya'la, Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri demişlerdir.

"Havl" sene, yıl demektir. "Tam iki yıl": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu tekit için gelmiştir, mesela: "Bu, tam on gündür" *(Bakara: 196)* ayetinde olduğu gibi. *İkincisi:* "İki yıl" deyip de daha azını kastetmek caiz olunca, örneğin: "Kim iki günde acele ederse ona günah yoktur" *(Bakara: 203)* ayetinde olduğu gibi, halbuki onun bir gün ile bir günün de bir kısmı olduğu bilinmektedir; nitekim Araplar: Falanı iki gündür görmedim, derler ki maksatları bir gün, bir de günün bir kısmı demektir, işte onun için tam iki yıl dedi ki daha azının caiz olmadığı meydana çıksın. Bu da Zeccac ile Ferra'nın görüşleridir.

Nasih ve mensuh alimleri, ayetin bu kadarı hakkında ihtilaf ettiler: Bazıları: Muhkemdir, ondan maksat da emzirme süresini açıklamaktır, demişlerdir. Ona bazı hükümler de taalluk eder, mesela tam emzirmek, iki yıl içinde emzirme masrafını babanın zorunlu olarak

vermesi, hakimin buna zorlaması; emişme ile haramlığın iki yıl içinde sabit olup bundan fazlasında sabit olmaması gibi. Katade ile Rebi bin Enes'ten de, bunun: "Eğer eşler rızalaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse" ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah ise şöyle demiştir: Bu uzak bir ihtimaldir, çünkü Allah Teala ayetin başında: "Kim emzirmeyi tamamlamak isterse" demiş, ikincisine de: "eğer rızalaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse" demiş, iki irade arasında serbest bırakmıştır. Bu da tamamlamak için takdir edilen süre ile çelişmez.

"Emzirmeyi tamamlamak isteyen için": Yani iki yılla takdir edilmesi, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Mücahit iki te ile ve merfu olarak "en tütemmerradaatü" okumuştur. Bu Haleb'inin de Abdülvaris'ten ettiği rivayettir. Tam kaydı iki yıldan sonra emişme hükmünün olmayacağına dikkat çekmektedir. Kurraların çoğu, radaate'de rayı fetha ile okurlar; Talha bin Musarrif, İbn Ebi Able ve Ebu Reca kesri ile (ridaa) okurlar. Zeccac şöyle demiştir: Radaa ranın fethi ve kesri ile caizdir, fethi daha çoktur. Ma hamelehu ala zalike illellü'mü verradaah (bunu başka değil, adiliğinden ve sütü bozuk olduğu için yapmıştır) kavlinde ise yalnız fetha iledir.

"Çocuk sahibi" ise babadır, "kadınların yiyim ve giyimleri", yani emziren kadınlar demek istiyor. "Meşru bir surette": Bu da görevin kişinin zenginlik ve fakirliğine göre olmasına işarettir. Çünkü fakiri kaldıramayacağı şeye ve zengini ona dokunmayacak şeye zorlamak meşru ve akılkârı değildir. Ayette olayların hükmünü belirlerken görüş beyan etmek için içtihadın caiz olduğuna da delil vardır, çünkü nafakayı meşru surette takdir etmek ancak iyi düşünmekle olur. Adet icabı muteber olan budur.

"Hiçbir nefis gücünün üstünde sorumlu tutulmaz": Yani takat getiremeyeceği şeye zorlanmaz. "Latüdarre validetün bivelediha": İbn Kesir, Ebu Amr ve Eban da Asım'dan rivayetle ranın zammesi ile "latüdarru" okumuşlardır. Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de nasbı ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Merfu okuyan, makablinin merfu olmasını dikkate almıştır ki o da "latükellefu"dur, ses uyumundan dolayı öyle okumuştur. Mansub okuyanlar da onu emir sigası kabul etmiş, rayı da makablindeki elife uydurmak için meftuh okumuştur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Manası: Latüdarir'dir, ra raya idgam edilmiştir. Said bin Müseyyeb de: Boşanan kadın çocuğunu atarak zevceyi zarara sokmasın, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kadın da çocuğun babasına zarar vermek için onu emzir-

mekten kaçınmasın. Baba da anneyi üzmek için annenin emzirmesine mani olmasın. Ata, Katade, Zühri, Süfyan, Süddi ve diğerleri de: Anne başka kadınların aldığı ücrete razı olursa, çocuğu emzirmede en çok hak sahibi kendisi olur, demişlerdir. Ebu Cafer de, rayı şeddesiz ve sakin olarak "latudar" okumuştur.

"Mirasçıya da aynısı vardır": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, doğan çocuğun mirasçısıdır, bu da Ata, Mücahit, Said bin Cübeyr, İbn Ebi Leyla, Katade, Süddi, Hasen bin Salih, Mukatil ve diğerlerinin görüşüdür. Bu görüşün sahipleri de farklı fikir beyan ettiler: Kimileri: O doğan çocuğun kim olursa olsun asabeden mirasçılarıdır, dediler. Bu da Hazreti Ömer, Ata, Hasen, Mücahit, İbrahim ve Süfyan'dan rivayet edilmiştir. Kimileri de: Erkeklerden olsun, kadınlardan olsun çocuğun tüm mirasçılarıdır, dediler. Bu da İbn Ebi Leyla, Katade, Hasen bin Salih, İshak ve Ahmed bin Hanbel'den rivayet edilmiştir. Diğerleri de: O çocuğun yakın mirasçılarıdır, demişlerdir. Bu da Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Burada mirasçıdan maksat, babanın mirasçısıdır, bu da Hasen ile Süddi'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Maksat birinin ölümünden sonra ebeveynden hayatta kalanın mirasçısıdır, bu da Süfyan'dan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O bizzat çocuğun kendisidir, nafaka da onun üzerinedir. Eğer bir şeyi yoksa asabesinin üzerinedir. Bunu da Dahhak ile Kabisa bin Züeyb demişlerdir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da: Bu görüş, mirasçıdan maksat çocuğun mirasçısıdır diyenlerin görüşüne aykırı değildir; çünkü nafaka verilecek kimsenin fakirliği sabit olursa nafaka varisin üzerine vacip olur.

"Aynısı vardır": Bunun üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, emzirme ücreti ile nafakaya işarettir. Bunu Hazreti Ömer, Zeyd bin Sabit, Hasen, Ata, Mücahit, İbrahim, Katade, Kabisa bin Züeyb ve Süddi demişlerdir, İbn Kuteybe de tercih etmiştir. *İkincisi:* Zarar verme yasağına işarettir, bu da İbn Abbas, Şa'bi ve Zühri'den rivayet edilmiştir. Zeccac da bunu beğenmiştir. *Üçüncüsü:* Bunların hepsine işarettir, bu da Said bin Cübeyr, Mücahit, Mukatil ve Ebu Süleyman Dımeşki'den rivayet edilmiş, kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir. Bunun makabline matuf olması da buna şahitlik eder. Orada nafaka ile giyimin çocuk sahibinin üzerine olduğu ve zarar vermemesi gerektiği sabit olmuştu. "Bunun gibi" sözünün de çocuk sahibinin üzerindeki bütün şeylere işaret ediyor olması da vacip olur.

"Fein erada fisalen an taradın": Fisal, çocuğu sütten kesmektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Fasaltüssabiyye min ümmihi denir ki,

çocuğu sütten kesmektir. Sütten kesilen deve potuğuna da fasil denir, çünkü annesinden ayrılmıştır. Aslında fasl, ayırmaktır. Mücahit şöyle demiştir: İki yıl tamamlanmadan önce istişare edilir de anne çocuğu sütten kesmek ister, baba kabul etmezse, annenin buna hakkı yoktur. Eğer baba ister de anne istemezse, onun da buna hakkı yoktur. Bu, ikisinin rızalaşmasından ve istişaresinden meydana gelmedikçe olmaz. Rıza ve müşavere de: Ne kendi nefislerine ne de çocuklarına kötülük etmemeleridir.

"Ve in erettüm en testerdıu evladeküm": Zeccac: Lievladiküm manasınadır, demiştir. Mukatil de: Anne diğer kadınların razı olduğu ücrete razı olmazsa, babanın çocuğu için başka emzirici aramasında bir sakınca yoktur, demiştir.

"Verdiğinizi meşru surette verirseniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ey babalar, annelere emzirme ücretlerini onlar çekinmeden önce verdiğiniz zaman, demektir ki bunu Mücahit ile Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Sütanneye ücretini meşru surette verdiğiniz zaman demektir, bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil demişlerdir. İbn Kesir, medsiz olarak "ma eteytüm" okumuş; Ebu Ali de bunu şöyle yorumlamıştır: Burada "ma eteytüm nakdehu ev sevkahu" takdir edilmiş, muzaf atılarak muzafunileyh onun yerine geçirilmiştir. Sanki: "Maeteytumuhu" demiş, sonra da sıladan zamiri atmış gibi olur, mesela eteytü cemilen (iyi bir iş yaptım) deyip de faaltuhu kastetmek gibi olur.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ
أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾

234 – İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler. İddetlerini bitirdikleri zaman onların meşru surette yaptıklarında size günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"İçinizden ölenler": Yani ölümle ruhları kabz olunanlar demektir. Mufaddal, Asım'dan rivayetle iki yerde de yenin fethi ile "yeteveffevne" okumuştur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, sayıyı tamamlamak, bir şeyi eksiz olarak almaktır. Mesela teveffeytuhu ve istevfeytuhu denir, tıpkı teyekkantül habere vesteykatuhu (haberi kesin

aldım) denildiği gibi. Aslı böyledir, sonra bu, ölüm için kullanılıp vefat ve teveffi denildi. "Yeterabbesne": Beklerler, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Ve aşra" deyip de aşreten dememesi şunun içindir; çünkü Araplar gecelerin ve gündüzlerin sayısı tam belli olmadığı zaman onu geceden sayarlar, hatta; Sumna aşren min şehriramazane, derler. Bu da günleri de geceden saymalarındandır. Sayı ile birlikte açıklamasını da zikrederlerse, eğer müennes ise he'siz, müzekker ise he'li söylerler, tıpkı "sahhereha aleyhim seb'a leyalin ve semaniyete eyyamin husuman" *(Hakka: 7)* ayetinde olduğu gibi.

Eğer: "Bu on sayısının ilave edilmesinde ne hikmet var?" denilirse, cevabı şöyledir: O, ruh üfürülmekle hamileliği tam olarak meydana çıkarmak içindir. Bunu da Said bin Müseyyeb, Ebu'l – Aliye demişlerdir. Buna da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih olarak rivayet edilen şu hadis şahitlik eder: Şüphesiz biriniz anasının karnında kırk gün meni olarak yaratılır, sonra o kadar da kan pıhtısı olur, sonra o kadar da bir çiğnem et olur. Sonra ona melek gönderilir; ona ruh üfler.[42]

Bu ayet, kendinden birkaç ayet sonra geleni neshetmektedir, o da şudur: "Sizden ölüp de dul eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda vasiyet etsinler". *(Bakara: 240)* Çünkü o ayet bir sene iddet beklemeyi vacip kılıyordu. Orada konu ile ilgili şeyleri zikredeceğiz, inşaallah. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayete gelince, İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunu da: "Hamilelerin iddeti doğum yapmakla sona erer" *(Talak: 4)* ayeti neshetmiştir. Doğrusu o geneldir, tahsis edilmiştir. Çünkü zahiri kocası ölen kadının dört ay on gün iddet beklemesini gerektirmektedir, o da ister hamile olsun isterse hamile olmasın. Ancak Allah Teala'nın bu ayeti hamileri tahsis etmiştir. O da hür olan gebelere hastır. Zira cariyenin iddeti iki ay beş gündür. Bundan da onun tahsis edilmiş bir umum olduğu meydana çıkar.

"İddetlerini bitirdikleri zaman": Yani iddetleri sona erdiği zaman demektir.

"Size günah yoktur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Erkeklere bundan sonra onların evlenmelerinde günah yoktur, demektir. *İkincisi:* Kadınlar süslenip de evlendikleri takdirde

---

42 – Buhari, Bed'ü'l – Halk, bab, 6; Ahadisü'l – Enbiya, bab, 1; Kader, bab, 82; Tevhid, bab, 28; Müslim, Kader, hadis no, 1.

onları kötülememede erkeklere günah yoktur, demektir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Bu, kadının velilerine hitaptır, demiştir.

"Kendi başlarına meşru surette yaptıklarında": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu süslenme ve evlenme özlemidir. Bunu da Dahhak ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* O evlenmedir, bunu da Zühri ile Süddi demişlerdir. "Habîr" ise Allah Teala'nın isimlerindendir, manası da her şeyin gerçeğini bilir, hakikatinden haberdar, demektir. Habîr mahlukların sıfatı olarak da ancak bir çeşit bilgide kullanılır ki o da akıl için çok açık olan değil de içtihatla varılan ilimdir. Allah'ın ilmi ise kapalı ve ince olanla açık ve zahir olanda birdir.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ
النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ
وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا
وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

235 – Kadınları çıtlatarak (üstü kapalı) şekilde istemenizde yahut içinizde saklamanızda size günah yoktur. Allah onları anacağınızı bildi. Ancak uygun bir söz söylemeniz dışında onlarla gizlice va'tleşmeyin. Farz olan iddet süresine varıncaya kadar nikah akdetmeye karar vermeyin. Bilin ki Allah sizin içinizdekini biliyor; O'ndan sakının. Ve bilin ki şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, yumuşaktır.

"Kadınları üstü kapalı şekilde istemenizde size günah yoktur": Bu iddet bekleyen kadınla evlenmek isteyene hitaptır. Ta'riz: Çok açmadan ima ve işaret etmek, dokundurmaktır. Bu da kelamda geçmeyen şeye işaretle olur. Hıtbe, ha'nın kesri ile evlenmek istemek, dünür düşmektir. Hutbe ise kalabalık huzurunda konuşmak, hutbe irat etmektir. Bunun mektup gibi başı ve sonu olur. İbn Abbas şöyle demiştir: İma etmek: Ben evlenmek istiyorum, demekle olur. Mücahit de: Sen güzelsin, hoş bir cemalin vardır, senin sonun hayırlıdır gibi sözlerle olur, demiştir.

"Ev eknentüm fi enfüsiküm": Ferra şöyle demiştir: Bunda iki lügat vardır: Kenentüş şey'e ve eknentuhu, gibi. Salep de: Eknentüşşey'e denir ki bir şeyi içinde gizlemektir. Kenentuhu ise bir

şeyi örtmektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Eknentüşşey'e denir ki, bir şeyi kapattım, demektir. Bu ayet de ondan gelir. Kenentuhu, onu sakladım demektir, "sanki huriler saklı yumurtalardır" *(Saffat: 49)* ayeti de bundandır. Bazıları da: Kenentuhu ile eknentuhu aynı manayadır, demişlerdir.

"Allah onları hatırlayacağınızı (zikredeceğinizi) bildi": Mücahit: Onları içinizde zikredeceğinizi, demiştir.

"Ancak onlarla sirren (gizlice) vaatleşmeyin": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Burada sirren nikah manasınadır, bunu İbn Abbas demiş ve İmruulkays'in şu beytini okumuştur:

Duyun, Besbase kadın bugün benim yaşlandığımı
Ve benim gibilerinin sir (nikah) yapamayacağını iddia etti.

Bir rivayette de: Eğlenceye şahit olamayacağımı iddia etti, denilmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Biz burada Allah Teala'nın kinaye yollu konuştuğunu görüyoruz, mesela "yahut birinizin ayakyolundan gelmesi gibi" ayetinde olduğu gibi. *(Nisa: 43)* Zeccac da Ebu Ubeyde'den sirrin haram yolla cima manasına olduğunu söylemiş ve şu şi'ri şahit getirmiştir:

Onlara komşu kadını ile sir (gizli ilişki) yapmak haramdır,
Onların komşuları tabağın tepesinden yer.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nikaha istiare yolu ile sir denilmiştir. Çünkü nikah (cima) gizli olur. Buna göre mana: O kadınlarla evlenme va'tleşmesinde bulunmayın, onlar iddette iken bunu açıkça konuşmayın, demek olur. "Ancak uygun bir söz söylemeniz başka": Onlara cima ve nikah gibi söz etmezsiniz. *İkincisi:* Gizli vaatleşmedir, mesela ona: Ben seni seviyorum, benden başkasıyla evlenmeyeceğine bana söz ver gibi. Bunlar da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sir'den maksat zinadır. Bunu da Hasen, Cabir bin Zeyd, Ebu Miclez, İbrahim, Katade ve Dahhak demişlerdir. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Onları iddetlerinde gizlice nikahlamayın, iddeti bittiği zaman ona açıklarsınız. Bunu da İbn Zeyd demiştir. "Uygun söz"de de iki görüş vardır: *Birincisi:* O ima etmektir, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Ata, Kasım bin Muhammed, Şa'bi, Mücahit, İbrahim, Katade ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* O kadının velisine onda gözü olduğunu bildirmektir, bu da Ubeyde'nin görüşüdür.

"Nikah akdetmeye karar vermeyin": Zeccac şöyle demiştir: "La tazimu ala ukdetinnikahi" akıcılık için "ala" hazfedilmiştir. Nitekim Araplar: Darebe Zeydün ezzahre velbatne derler ki, manası: Alazzahi

velbatni (sırtına ve karnına vurdu), demektir. "Hatta yebluğal kitabu eceleh": Yani kitabın farzı süresine varıncaya kadar demektir. Kitabın farz manasına olması da caizdir, mesela "kütibe aleykümüs sıyamü" *(Bakara: 183)* ayetinde olduğu gibi. O zaman mana: Farz süresine varınca demek olur. İbn Abbas, Mücahit, Şa'bi, Katade ve Süddi de: Kitap süresine varınca, yani iddet bitince, demişlerdir.

"Bilin ki Allah nefislerinizdekini bilir": İbn Abbas: Nefislerinizdeki vefayı bilir; O'nun emrine muhalefet etmekten sakının, demiştir. Halîm'in ise manası yukarıda geçmiştir.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ
أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى
الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

236 - Kadınları onlara dokunmadan yahut onlara bir mehir belirlemeden boşamanızda size günah yoktur. Onları örfe uygun bir şekilde faydalandırın; zengin olanlar kudretince, darda olanlar da kudretince. Bu, iyilerin üzerine bir haktır.

"Kadınları onlara dokunmadan boşamanızda size günah yoktur": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir ve Ebu Amr nerede olursa olsun elifsiz ve tenin fethası ile "temessuhünne" okumuşlardır; Hamze, Kisai ve Halef de, burada iki yerde ve üçüncü olarak Ahzap'ta elifle tenin zammesiyle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Faale ve feale kalıpları birbirinin yerine kullanılır; mesela târektünna'le ve âkabtüllıssa, dersin. Süleyman bin Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Hanife oğullarından bir kadınla evlenen, ona mehir kesmeyen ve onu el sürmeden boşayan bir ensari hakkında indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ona müt'a (faydalı bir şey) verdin mi?" dedi. O da: Hayır, deyince: Takkeni de olsa bir şey ver, dedi. Ayetin manası ise şöyledir: Onlara dokunmayıp mehir kesmedikçe. Bazen "ev" "ve" yerine kullanılır. Mesela: "Vela tuti' minhüm asimen ev kefura" *(Dehr: 24)* ayetinde olduğu gibi.

"Mess" nikahtır, fariza da mehirdir. Ayet, mehir kesmeden nikah kıymanın caiz olduğuna delildir. "Mettiuhünne": Onlara zenginlik ve fakirliğinize göre mallarınızdan yararlanacak bir şey verin. Metâ: Faydalanacak şeydir. "Alel musii kaderuhu ve alel muktiri kaderuh": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr her ikisinde de dalın sükunu ile "kadruhu"

okumuşlar. İbn Amir, Hamze ve Kisai de: Her ikisini de harekeli şekilde "kaderuhu" okumuşlardır. Asım'dan da böyle iki şekilde okuduğu rivayet edilmiştir.

Bu müt'a vacip midir yoksa müstehap mıdır? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Vaciptir. Bu görüşün sahipleri, hangi boşanmış kadına vaciptir, diye de üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O bütün boşanmış kadınlara vaciptir. Bu Hazreti Ali, Hasen, Ebu'l – Aliye ve Zühri'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, her boşanan kadın için vaciptir, ancak mehir kesilip de el sürmeden boşanan kadın bunun dışındadır ki ona da kesilen mehrin yarısı vaciptir. Bu İbn Ömer, Kasım bin Muhammed, Şureyh ve İbrahim'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O mehri belirtilmeyen ve duhul da edilmeyen boşanan kadın için vaciptir. Eğer duhul edilmişse, ona müt'a yoktur, onun için mehri- misl (emsal mehir) vardır. Bu Evzai, Ebu Hanife ve Ahmed bin Hanbel'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Müt'a müstehaptır, hiç kimseye vacip değildir, ister kadının mehrini belirtsin, ister belirtmesin, ister duhul etsin, ister etmesin. Bu da Malik, Leys bin Sa'd, Hakem ve İbn Ebi Leyla'nın görüşüdür. Alimler müt'anin miktarı hakkında da ihtilaf etmişlerdir; İbn Abbas, Said bin Müseyyeb: En yükseği hizmetçi, en düşüğü de içinde namaz kılması caiz olan giysidir, demişlerdir. Hammad ile Ebu Hanife'den, onun mehri- mislin yarısı kadar olduğu rivayet edilmiştir. Şafii ile İmam Ahmed'den de: Kişinin zenginlik ve fakirliğine bağlıdır, demiştir ki hakimin içtihadına bırakılır. İmam Ahmed'den: Müt'a, içinde namaz kılmak caiz olan şeydir ki o da gömlekle başörtüsünden ibarettir, dediği rivayet edilmiştir.

"Örfe uygun olarak faydalandırın": Bu da imkana göre, demektir. Hak da vacip manasınadır. İyilik edenler ve infak edenler ise tekit için zikredilmiştir.

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ
فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي
بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا
تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

237 – Onları kendilerine dokunmadan ve bir mehir tesbit etmiş olarak boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısını verin; meğer

onlar affede veyahut nikah bağı elinde olan kimse affede. Affetmeniz takvaya daha yakındır. Aranızdaki üstünlüğü unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Onları dokunmadan boşarsanız": Yani cima etmeden önce, demektir. "Ve kad farattümm lehünne": Üstlendiğiniz şeyi onlar için vacip kılarak, ki bu da mehirdir. "Meğer ki kadınlar affede": Kadının affetmesi mehirdeki hakkından vazgeçmesidir. Nikah bağı elinde olanda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, kocadır, bu da Hazreti Ali, İbn Abbas, Cübeyr bin Mut'im, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, Mücahit, Şüreyh, Cabir bin Zeyd, Dahhak, Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, Rebi bin Enes, İbn Şübrüme, Şafii ve Ahmed radıyallahu anhuma ve daha başkalarının görüşleridir. *İkincisi:* O velidir, bu da İbn Abbas, Hasen, Alkame, Tavus, Şa'bi, İbrahim ve diğerlerinin görüşüdür. *Üçüncüsü:* O bakire kızın babasıdır, bu da İbn Abbas, Zühri, Süddi ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Birinci görüşe göre, kocanın affetmesi, mehri tam vermesidir. İkinciye göre, velinin affetmesi, kadın kabul etmediği takdirde hakkına dokunmamaktır, bu da İbn Abbas ile Ebu'ş – Şa'sa'dan rivayet edilmiştir. Üçüncüye göre, kadınların affetmesi dullara, erkeğin affetmesi de bakirenin babasına has olur. Bunu da Zühri demiştir. Birincisi en doğru olanıdır. Çünkü nikah bağı velinin elinden çıkmış kocanın eline geçmiştir. Af ise ancak insanın sahip olduğu şeye denir, velinin affı ise sahip olmadığı bir şeyi affetmektir. "Aranızdaki üstünlüğü unutmayın": Üstünlük de insanın başkasının malını değil de kendi malını hibe etmesidir.

"Affetmeniz takvaya daha yakındır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, karı kocaya birlikte hitaptır. İbn Abbas ile Mukatil'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, yalnız kocaya hitaptır, bunu da Şa'bi demiştir. O, ye ile "ve en yafüve" şeklinde okurdu.

"Aranızdaki üstünlüğü unutmayın": Bu, eşlere hitaptır. Mücahit: O da erkeğin mehri tam vermesi, kadının da yarısını terk etmesidir, demiştir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

238 – Namazları ve orta namazı muhafaza edin. Huşu ile Allah'ın divanına durun.

"Namazları muhafaza edin": Muhafaza etmek, onlara gayret ve devam etmektir. Salavat elif lam ile bilinen namazı çağrıştırır, maksat beş vakit namazdır.

"Orta namazı": Zeccac: Bu vav tahsis edici olarak gelince, tahsis ettiği şeyin faziletini gösterir, demiştir, mesela: "Ve cibrile ve mikale" *(Bakara: 98)* ayetinde olduğu gibi. Said bin Müseyyeb de: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı orta namazda şöyle idi, dedi ve parmaklarını birbirine geçirdi. Sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, ikindi namazıdır. Müslim, fert hadislerinde Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayetle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Ahzab savaşında: Bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular, Allah onların mezarlarını ve evlerini ateşle doldursun" demiştir.[43] İbn Mes'ud, Semüre ve Hazreti Aişe Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den onun ikindi namazı olduğunu rivayet etmişlerdir.[44] Müslim, fert hadislerinde Bera bin Azib'ten şöyle rivayet etmiştir: "Namazları, orta namazı ve ikindi namazını muhafaza edin ayeti indi, biz de onu Allah'ın dilediği süre kadar okuduk, sonra Allah Teala onu neshetti: "Namazları ve orta namazı muhafaza edin" ayeti indi. Bu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, İbn Mes'ud, Übey, Ebu Eyyub, İbn Ömer – bir rivayetinde – Semüre bin Cündeb, Ebu Hureyre, İbn Abbas - Atıyye rivayetinde – Ebu Said el – Hudri, Hazreti Aişe – bir rivayette – Hafsa, Hasen, Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr, Ata – bir rivayette – Tavus, Dahhak, Nahai, Ubeyd bin Umeyr, Zir bin Hubeyş, Katade, Ebu Hanife, Mukatil ve diğerlerinin görüşüdür. Arkadaşlarımızın mezhebi de böyledir.

İkincisi: O sabah namazıdır, bu da Hazreti Ömer, Hazreti Ali – bir rivayette – Ebu Musa, Muaz, Cabir bin Abdullah, Ebu Umame, İbn Ömer – Mücahit rivayetinde – Zeyd bin Eslem, İbn Abbas – Ebu Reca el – Utaridi rivayetinde – İkrime, Cabir bin Zeyd, Enes bin Malik, Ata, İkrime, Tavus – oğlunun rivayetinde – Abdullah bin Şedda, Mücahit, Malik ve Şafii'den rivayet edilmiştir. Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı ile birlikte sabah namazını kıldım, onlara "Orta namaz hangisidir?" dedim. Onlar da: Az önce kıldığın namazdır, dediler. *Üçüncüsü:* O öğle namazıdır, bu da İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, Üsame bin Zeyd, Ebu Said el – Hudri ve bir rivayette Hazreti Aişe'den rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O akşam namazıdır, bu da İbn Abbas ile Kabisa bin Züeyb'ten rivayet edilmiştir. Beşincisi. O yatsı namazıdır, bunu da Ali bin Ahmed en –

---

43 - Buhari, Cihad, bab, 98; Mağazi, bab, 29; Müslim, Mesacid, hadis no, 202, 206; Ahmed, Müsned, 1/79, 81, 113, 126, 135, 146, 150, 152, 404, 456; Nesei, Salat, bab, 14; İbn Mace, Salat, bab, 6

44 - İmam Ahmed, Müsned, 1/122; Tirmizi, Cami.

Neysaburi, "Tefsir"inde zikretmiştir. Ortadan da ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O yer itibarı ile namazların ortasıdır. *İkincisi:* Miktar bakımından ortasıdır. *Üçüncüsü:* Fazilet bakımından ortasıdır. Her şeyin ortası hayırlı ve dengelidir. "Sizi orta bir millet kıldık" *(Bakara: 142)* ayeti de böyledir. Eğer biz, o fazilet bakımından üstündür dersek, her mezhep kendi görüşünün öyle olduğunu iddia eder. Eğer: O, miktar bakımından üstündür, dersek, o akşam namazıdır, çünkü farzların en azı iki, en çoğu da dört rekattır. Eğer: O yer itibarı ile ortadır, dersek, o ikindidir diyenlerin: Gündüz ondan önce iki namaz vardır, gece de ondan sonra iki namaz vardır, orta namaz odur deme hakları vardır. Kim de: Sabah namazıdır, derse, İkrime: O, gece ile gündüzün ortasındadır, demiştir. İbn Enbari de: O gece ile gündüzün ortasıdır, demiştir. Ebu'l – Abbas'tan yani Salep'ten şöyle dediğini işittim: Araplara göre gündüzün başı güneşin doğmasıdır. İbn Enbari şöyle demiştir: Buna göre sabah namazı gece namazındandır. Diyor ki: Başkaları da şöyle demişler: Hayır, o gündüz namazındandır, çünkü onun ilk vakti oruç vaktinin ilkidir. Diyor ki: Bizce doğrusu şöyle demektir: Katışıksız gecenin sonu şafağın sökmesidir. Katışıksız gündüzün başı da güneşin doğmasıdır. Şafağın sökmesi ile güneşin doğması arasındaki şeye gündüz demek de gece demek de caizdir, çünkü onda karanlık da aydınlık da vardır. Bu her iki görüşü de doğrulayan bir görüştür. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim, orta namaz ikindidir derse, gündüzün ortasıdır demiş olur. Kim de akşam derse, ilk farz olan namazın öğle olduğunu, dolayısıyla akşamın da orta olduğunu söylemiş olur. Kim de: Yatsıdır, derse, kısaltılmayan iki namazın ortasıdır demiş olur.

"Allah'ın divanına huşu ile durun": Burada durup kıyam etmekten maksat, namazda kıyam etmektir. Kunutun manasını da yukarıda açıklamıştık. Burada ondan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, taattir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İbn Cübeyr, Şa'bi, Tavus, Dahhak, Katade ve diğerleri demiştir. *Üçüncüsü:* O, namazda uzun kıyama durmaktır. İbn Ömer, Rebi bin Enes ve Ata'dan da bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O namazda dilini tutup konuşmamaktır. Zeyd bin Erkam şöyle demiştir: Biz namazda konuşurduk, nihayet: "Allah'ın divanında huşu ile durun" ayeti indi, biz de konuşmamakla emrolunduk.[45]

---

45 – Buhari, el – Amel fissalat. Bab. 2; Tefsirü Suretil Bakara, bab. 43; Müslim, Mesacid, hadis no. 35; Tirmizi. Mevakit, bab. 180; Tefsirü Suretil Bakara, bab. 33; Ahmed, Müsned, 4/368.

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنتُمْ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (239)

239 – Eğer korkarsanız namazı yaya yahut binekli olarak kılın. Emin olduğunuz zaman Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi anın.

"Eğer korkarsanız yaya kılın": Yani düşmandan korkarsanız, yaya kılın. Buradaki rical, racil'in cem'idir, rükban da rakib'in cem'idir. Bu da namaz işinin ciddi olduğunu gösterir. Çünkü her hal u kârda kılınmasını emretmiştir. Bu ayetin Nisa suresindekinden sonra indiği de söylenmiştir. Çünkü Allah Teala: "Onların arasında olup da onlara namazı kıldırdığın zaman" *(Nisa: 102)* ayetinde onlara korku namazını anlatmış, sonra bu: "Eğer korkarsanız" ayeti inmiştir, yani ondan daha çok korkarsanız, birbirinize kılıç çalarken namazı nasıl kılabilirseniz öyle kılın, demiştir.

Eğer: "Bu ayet ile İbn Abbas'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den Hendek savaşında öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını güneşin kızıllığı kaybolduktan sonra kıldı, hadisini nasıl cem edersiniz?" denilirse, cevap şöyledir: Ebu Said el - Hudri, bunun: "Eğer korkarsanız yaya veyahut binekli kılın" ayetinden önce indiğini rivayet etmiştir. Allah Teala Hendek savaşında yapılan şeyin mensuh olduğunu beyan etmiştir.

"Emin olduğunuz zaman Allah'ı zikredin": Bu zikirde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, namazdır, takdiri şöyledir: Emin olduğunuz zaman kıldığınız gibi kılın. *İkincisi:* O, Allah'a hamd ü sena etmektir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً
لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (240)

240 – İçinizden ölüp de geriye eşler bırakanlar, eşleri için evlerinden çıkarılmayarak yılına kadar faydalanmalarını tavsiye etsin-

ler. Eğer çıkarlarsa onların meşru şeylerden kendi başlarına yaptıklarında size günah yoktur. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Sizden ölüp de geriye eşler bırakanlar": İbn Hayyan, bu ayetin Taif halkından Hakîm bin el – Haris adında bir adam hakkında indiğini rivayet etmiştir. O, yanında ana babası, karısı ve evlatları olarak Medine'ye hicret etti, yolda öldü. Durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iletildi, bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de mirasından ana babasına ve evlatlarına verdi, karısına bir şey vermedi, ancak onlara adamın terekesinden bir sene nafakasını vermelerini emretti.

"Vasiyyeten liezvacihim": Ebu Amr, Hamze, İbn Amir nasb ile "vasiyyeten"; İbn Kesir, Nafi ve Kisai de ref ile "vasiyyetün" okudular. Asım'dan her iki kıraat rivayet edilmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Mansup okuyanlar fiil takdir etmişler, liyusu vasiyyeten demişler; merfu okuyanlar da iki şey düşünmüşlerdir: *Birincisi:* Vasiyet mübteda, ezvacihim de haber kabul edilir. *İkincisi:* Vasiyet mübteda haberi de mukadder aleyhimdir. Bundan (ölenden) maksat, ölüme yaklaşan demektir, zira ölene ne emir verilir, ne de bir şeyden men edilir.

"Yılına kadar faydalanmalarını": Yani o kadınların bir yıl nafakasını verin, onları evlerinden çıkarmayın. Bundan maksat; bir yıllık nafaka, giyim ve meskendir. "Eğer çıkarlarsa": Yani kendi istekleriyle "size günah yoktur", yani ölünün velilerine. "Kendi başlarına yaptıkları meşru şeylerde": Bu da evlenme istemeleridir. Erkeklerden kaldırılan günah nedir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kadınlar iddetleri bitmeden çıktıkları takdirde nafakalarını kesmektir. *İkincisi:* Çıkmalarına mani olmamaktır, zira bir sene beklemeleri onlara vacip değildi, bu hususta serbest idiler.

Tefsir alimleri şöyle demişler: Cahiliye halkından biri öldüğü zaman karısı evde bir sene beklerdi. Ona adamın mirasından nafaka verilirdi. Sene tamam olunca, evinden çıkardı. Yanında bir deve kığı olurdu, onu bir köpeğe atar ve böylece iddetinden çıkardı. Kığıyı atmasının manası: Kocamın ölümünden sonra orada kalmam benim için şu kığıdan daha değersizdir, demekti. Sonra İslam geldi, bir yıl beklemelerini bu ayetle onayladı. Sonra bu da Kur'an'ın nazmına göre daha önce yazılan ayetle neshedildi. O da şudur: İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları eşleri, kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler.

Kadına vasiyet edilmesi emri, ona verilen mirasla neshedildi.

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾

241 – Boşanan kadınlar için usulü dairesinde yararlanma vardır. Bu, müttakilerin üzerine bir haktır.

"Boşanan kadınlar için usulü dairesinde nafakadan yararlanma vardır": Müt'a denen bu yararlanma üzerinde daha önce yeteri kadar söz etmiştik.

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

242 – Allah ayetlerini size böyle açıklar, belki siz aklınızı çalıştırırsınız.

"Allah ayetleri size böyle açıklar": Yani daha önce geçen hükümleri açıkladığı gibi. "Belki aklınızı çalıştırırsınız diye size ayetlerini açıklar": Size açıkladıklarını kullanmakla size akıllı sıfatını vermiştir. Aklın semeresi de doğru şeyleri kullanmaktır, baksanıza, Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Allah ancak bilmeden (cahillikle) kötülük yapanların tövbelerini kabul eder. *(Nisa: 17)* Onlara cahil denilmesi, nefsi arzularını hak olduğunu bildikleri şeye tercih etmelerindendir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِۖ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ
اَحْيَاهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243 – Binlerce oldukları halde ölüm korkusu ile yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara: "Ölün" dedi; sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat insanların çoğu bilmezler.

"Yurtlarından çıkanları görmedin mi?": Bunun manası: Bilmedin mi, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, hayret tarzında söylenmiştir, mesela: "Falanın yaptığına bakmıyor musun?" denir.

"Binlerce oldukları halde": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, koalisyon kurarak demektir, bunu İbn Zeyd demiştir. *İkincisi:* Ondan bin sayısı kastedilmiştir. Ulema da bu görüştedirler. Sayıları hakkında da yedi ayrı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar dört bin idiler. *İkincisi:* Onlar kırk bin idiler. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Doksan bin idiler, bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir. *Dördüncüsü:* Yedi bin idiler, bunu da Ebu Salih, demiştir. *Beşincisi:* Otuz bin idiler, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Altıncısı:* Otuz küsur bin idiler, bunu da Süddi, demiştir.

Yedincisi: Sekiz bin idiler, bunu da Mukatil, demiştir. Ölümden kaçmalarının manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Taundan kaçtılar, onlara taun (veba) hastalığı gelmişti, bunu Hasen ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Onlara cihat etmeleri emredilmişti, onlarsa ondan kaçmışlardı, bunu da İkrime ile Dahhak demişlerdir. İbn Abbas'tan da bu iki görüşün benzeri nakledilmiştir.

KISSALARINA İŞARET

Husayn bin Abdurrahman, Hilal bin Yesaf'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsrail oğullarından bir ümmet, içlerinde bir hastalık görüldüğü zaman zenginleri ülke dışına çıkar, fakirleri de orada kalırlardı. Kalanlar öldüler, çıkanlar da kurtuldular. Eşrafları: Biz de onlar gibi kalırsak biz de ölürüz, dediler. Ferra şöyle demiştir: Biz de onlar gibi sefer etsek, biz de kurtuluruz, dediler. Bir sene hep beraber çıkmaya karar verdiler. Hareket ettiler, hepsi de öldüler. Kuru kemik oldular. Ev halkları onları evlerinden ve yollarından süpürdüler. Onlara peygamberlerden biri uğradı: Ya Rabbi, istesen onları diriltirsin, sana ibadet ederler ve sana ibadet edecek evlat doğururlar. Ülkeni imar ederler, dedi. Allah Teala da: "Bunu yapmamı ister misin?" dedi. O da: Evet, dedi. Kendisine: Şu kelimeleri söyle, denildi. O da söyledi, kemiklere baktı, kümeden çıkıp birbirlerine yaklaşıyorlardı. Sonra ona: Şöyle de, dediler. O da dedi, kemiklere baktı, onların et ve sinirle giydirildiğini gördü. Sonra ona: Şu kelimeyi söyle dediler, onlara baktı, oturmuş Allah'ı tesbih ve takdis ettiklerini gördü. Allah onlar hakkında bu ayeti indirdi. Bu hadis, ölü olarak kaldıkları sürenin uzun olduğunu gösterir. Bazı hadislerde ise yedi veya sekiz gün ölü olarak kaldıkları bildirilmiştir.

Onlar için dua eden peygamber hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* O Hazkıl'dır. *İkincisi:* O Şem'un'dur. Eğer: "Nasıl iki defa öldürüldüler, halbuki Allah Teala: "Ancak ilk ölüm vardır" *(Duhan: 56)* demiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Onların ceza olarak ölmeleri ömürlerini bitirmemişti. Sanki: "Rüyada ölmüş gibi idiler". *(Zümer: 42)* Şöyle de denilmiştir: Onların diriltilmesi peygamberlerinin mucizesinden idi. Peygamberlerin mucizeleri de nadir şeylerdir, onlara kıyas olunmaz. Bu durumda: "Ancak ilk ölüm vardır" kavli, mucizelerden ve nadirattan olmayan durumlar içindir. Bu kıssada Yahudilerin aleyhine delil vardır; çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara görmedikleri ve doğru olduğunu bildikleri bir şeyi haber vermiştir. Ölümden sonra dirilmeyi inkar edenlere de delil var-

dır, onlara da dünyada ölüleri diriltmeyi göstermiştir. Bütün bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir": Allah Teala onlara lütufta bulunduğunu zikretmekle onların diğer insanlardan üstün olduklarına, fakat az şükrettiklerine dikkat çekmiştir.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

244 – Allah yolunda savaşın. Bilin ki şüphesiz Allah hakkıyle işitici, kemaliyle bilicidir.

"Allah yolunda savaşın": Muhatapların kimler olduğu hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Allah'ın öldürdüğü, sonra da dirilttiği kimselerdir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ümmetine hitaptır, manası da: Ötekilerin kaçtığı gibi sizler de ölümden kaçmayın, kaçmak size fayda vermez, demektir. "Bilin ki Allah işiticidir" sözlerinizi, "bilicidir" kalplerinizin içinde saklı olanları.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً
وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

245 – Kimdir o ki Allah'a güzel bir ödünç versin de Allah da onu kendisi için birçok katlasın. Allah daraltır ve genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz.

"Kimdir o ki Allah'a güzel bir ödünç (karz) versin": Zeccac şöyle demiştir: Aslında karz bir kimsenin karşılığını görmek için verdiği veya yaptığı şeydir. Bunun da lügatte aslı kesmektir, mikraz (makas) da ondan alınmıştır. Akraztuhu'nun manası: Bana karşılığını vermesi için ona bir şey kesip verdim demektir. Eğer: "Sadakaya karz denmenin münasebeti nedir?" denirse, cevap üç türlüdür: *Birincisi:* Çünkü bu karzın da karşılığı vardır. *İkincisi:* Çünkü ödenmesi kıyamet gününe bırakılmıştır. *Üçüncüsü:* Sevabını pekiştirmek için, çünkü ne zaman karz (ödünç) olursa mutlaka karşılığı olur. Yahudiler ise bunu anlamadılar: "Allah bizden ödünç mü istiyor?" dediler. Müslümanlar ise Allah'ın va'dine güvendiler ve onu yerine getirmeye koştular. İbn Mes'ud şöyle anlatmıştır: Bu ayet inince Ebuddehdah: "Allah bizden ödünç mü istiyor?" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de:

Evet, dedi. O da: "Bana elini ver, ben hurma bahçemi Rabbime ödünç verdim, dedi. Bahçesinde de altı yüz hurma ağacı vardı. Sonra bahçeye geldi, karısına: Ey Dehdah'ın annesi, bahçeden çık, ben onu Rabbime ödünç verdim, dedi.[45] Hadisin bir varyantı da şöyledir: Çocuklarının yanına gitti, ağızlarındaki hurmaları çıkardı, eteklerindekini de silkeledi. Bunun üzerine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Cennette Ebuddehdah için nice büyük salkımlar vardır!" dedi.

Güzel ödüncün manası hakkında da altı görüş vardır: *Birincisi:* Allah için ihlaslı yapılandır, bunu Dahhak demiştir. *İkincisi:* Gönül hoşluğu ile verilendir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Helal olmaktır, bunu İbn Mübarek demiştir. *Dördüncüsü:* Sevabını Allah'tan ummaktır. *Beşincisi:* Arkasından eziyet edip başa kakmamaktır. *Altıncısı:* En iyi mallarından olmaktır.

"Feyudaifehu lehu": Ebu Amr fe merfu olarak elifle "feyudaifehu"okumuştur. Kur'an'ın her tarafında bu kelimeyi böyle okumuş, ancak Ahzab suresindeki "yudif leha dıfeyn" okumuştur. Nafi, Hamze ve Kisai de bütün bunları fenin refi ve elifle okumuşlardır. İbn Kesir ise Kur'an'ın her yerinde fenin refi ve elifsiz olarak okumuştur. İbn Amir de Kur'an'ın her yerinde şeddeli olarak elifsiz "feyuda'ifehu" okumuş, Asım da Kur'an'ın her tarafında fenin mansup oluşunda ona katılmış, ancak elifle (feyudaifehu" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Ref'in iki gerekçesi vardır: *Birincisi:* Sıla cümlesi olan yukridu'nun üzerine atfedilmesidir. *İkincisi:* Yeni cümle başı olmasıdır. Mansup okuyanlar da manayı dikkate almışlardır, çünkü mana, "eyekunu karzun?" şeklindedir, "feyudaifehu'yu da onun üzerine atfeder. Daafe ile Da'afe'nin manası birdir: Bir şeyi iki veya daha çok kat artırmaktır. Çok çok artırmada da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sayısı belirsiz demektir, bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir. Ebu Osman en – Nehdi de Ebu Hureyre'den: Şüphesiz Allah bir tek iyiliği iki milyon kez katlar demiş ve bu ayeti okumuştur. Sonra da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den "Allah iyiliği iki milyon defa katlar" dediğini işittim, demiştir. *İkincisi:* Onun miktarı bellidir, çünkü her dirhem yedi yüz kattır. Nitekim ondan sonraki ayette zikredilmiştir. Bunu İbn Zeyd demiştir.

"Allahu yakbidu ve yebsut": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, sin ile "yebsütu" ve "bestah" okumuşlardır, Nafi ise bu ikisini sad ile

45 – Heysemi, Mecmau'z – Zevaid, 6/321; 9/324.

okumuştur. Kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Dilediğinin rızkını daraltır, dilediğininkini de bollaştırır, demektir, bunu İbn Abbas, Hasen ve İbn Zeyd demişlerdir. *İkincisi:* Dilediğinin elini kendi yolunda harcamaktan tutar, engel olur ve dilediğinin de elini harcamada açar demektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki ile diğerleri demiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى
إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا
تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ
أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

246 – Musa'dan sonra İsrail oğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Hani onlar, peygamberlerine: "Bize bir Kral gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da: "Size savaş yazılırsa, savaşmamanız sizden beklenir mi?" demişti. Onlar da: "Neden Allah yolunda savaşmayalım ki yurtlarımızdan ve oğullarımızdan çıkarılmışızdır" dediler. Savaş onlara yazılınca, içlerinden azı müstesna olmak üzere ondan yüz çevirdiler. Allah o zalimleri çok iyi bilmektedir.

"Elemtere ilel melei min beni israile": Ferra şöyle demiştir: Mele': Kur'an'ın her yerinde içinde kadın bulunmayan erkekler topluluğu için denilmiştir. Kavm, nefer ve raht kelimeleri de öyledir. Zeccac da şöyle demiştir: Mele': İleri gelenler ve fikir sahibi olanlardır. Onlara mele' denilmesi, ihtiyaç duyulan şeylerle dolu olmalarındandır. Peygamberleri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Şemvil'dir, bunu İbn Abbas ile Vehb demişlerdir. *İkincisi:* O, Yuşa bin Nun'dur, bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Noktasız sin ile Sem'un denilen bir peygamberdir, annesi ona bu ismi vermişti. Çünkü kendisine bir oğlan çocuğu vermesi için Allah'a dua etti, duası kabul olundu, o da ona bu ismi verdi. Bu Süddi'nin görüşüdür.

Bir kral istemelerinin sebebi de düşmanlarının onları mağlup etmesidir.

"Nukatil": Cumhur nun ve cezimle böyle okumuştur. İbn Ebi Able de ye ile merfu "yukatilü" okumuştur. Zamiri de Krala racidir.

"Hel aseytüm": Cumhur sinin fethesi ile okumuştur. Nafi de burada sinin fethası ile okumuş; Muhammed suresindekinde ise iki lügat vardır.

"Eğer size savaş yazılırsa": Yani farz kılınırsa demektir. "Belki savaşmazsınız": Yani korkaklık edersiniz, demektir.

"Yurtlarımızdan çıkarılmış bulunuyoruz": Yani bazımız çıkarılmıştır, onlar da esir edilip ezilenlerdir. Lafzın zahiri umumidir, manası ise hususidir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani cihattan. "Pek azları müstesna": Bunlar da ırmağı geçenlerdir. Bunlar az sonra anlatılacaktır.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ
مَلِكًا قَالُوا أَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ
بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ
اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ
وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾

247 – Peygamberleri onlara: "Allah size Talut'u Kral gönderdi" dedi. Onlar da: "O üzerimize nasıl kral olur ki biz krallığa ondan daha layıkız. Hem ona bolca mal da verilmiş değildir" dediler. Peygamberleri onlara: "Şüphesiz Allah onu size seçti ve ona ilimde ve vücutta bir üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniş, her şeyi bilendir" dedi.

"Peygamberleri onlara, "Allah size Talut'u kral olarak gönderdi, dedi": Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: İsrail oğullarının peygamberi Allah'tan kendilerine bir kral göndermesini istedi; kendisine bir asa ile içinde yağ bulunan bir boynuz verildi ve ona: Size kral olacak arkadaşınızın boyu bu asa uzunluğundadır. Sana ne zaman bir adam gelir de bu yağı koklarsa, o kraldır. Onun başına yağ sür ve onu İsrail oğullarına kral yap, denildi. Herkes kendini o asa ile ölçtü, kimse o boyda çıkmadı. İkrime şöyle demiştir: Talut saka idi, merkebinin üzerinde su dağıtırdı. Merkebi kayboldu, onu aramaya çıktı. Vehb de

şöyle demiştir: Hayır o, deri işleyen bir tabaktı. Babasının merkepleri kayboldu, bir adamı ile beraber onları aramaya gönderdi. Onlar Peygamber Şemvil'in evine uğradılar; yitiklerini sormak için içeri girdiler. Talut yağı kokladı; Şemvil de kalkıp Talut'un boyunu asa ile ölçtü. Tam o boyda idi. Ona yağ sürdü, sonra ona: Sen İsrail oğullarının kralısın, dedi. Talut da: Bilmez misin, benim kabilem İsrail oğulları kabilelerinin en düşüğüdür, evim de onların evlerinin en bayağısıdır, dedi. O da: Evet, dedi. Talut da: "İşareti nedir?" dedi. O da: İşareti şudur ki döndüğün zaman baban eşeklerini bulmuş olacaktır, dedi ve dediği gibi de oldu.

Zeccac şöyle demiştir: Talut, Calut ve Davud gayri munsariflerdir, çünkü onlar yabancı isimlerdir ve marifedirler. Onlar da tarif ile ucmelik birleşmiştir.

"Mülk onun nasıl olur?" kavlinin manası: O hangi nedenle bize kral olur, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Böyle demeleri şunun içindi; çünkü İsrail oğulları iki büyük kabileye ayrılmıştı; birinde peygamberlik, diğerinde krallık vardı. O ise hiçbirinden değildi. Katade şöyle demiştir: Peygamberlik Lavi oğullarında, krallık da Yahuda oğullarında idi.

"Ona bol mal verilmemiştir": Yani kral olacak kadar mülke sahip değildir. "Kale innallahestafahu aleyküm": İstafahu: Seçti manasınadır, safvet'ten ifteala veznindedir. Besta, genişlik manasınadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: O: Besattüşşey'e kavlinden gelir ki dürülü bir şeyi açmak ve yaymaktır. İbn Abbas şöyle demiştir: Talut İsrail oğulları içinde savaş tekniğini en bilen kimseydi. Boyu posu ile de erişilmez biriydi. Bu, krallıktan önce de mi böyle idi, yoksa kral olduktan sonra mı oldu? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Krallıktan önce de öyle idi, bunu Vehb ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Kral olduktan sonra oldu, bunu da İbn Zeyd demiştir. Vücudunun iri olmasından maksat, kuvvet üstünlüğüdür, çünkü vücut ne kadar iri olursa, kuvvet de o kadar fazla olur. Vâs'i ise, zengin demektir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ
التَّابُوتُ ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا
تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٤٨﴾

248 – Peygamberleri onlara: Onun krallığının alameti size tabut'un gelmesidir ki onun içinde Rabbinizden bir sükunet ve Musa hanedanının, Harun ailesinin bıraktığı şeylerden bir kalıntı vardır. Onu melekler taşıyacaktır. Şüphesiz bunda eğer mü'min kimseler iseniz sizin için bir ibret vardır, dedi.

"Ve kale lehüm inne ayete mülkihi": Ayet: Alamet manasınadır, buna göre manası: Allah'ın onu kral yapmasının alameti "size tabutun gelmesidir", bu söz mecazdır, çünkü tabut getirilir; gelmez. "İş azmettiği zaman" kavli de böyledir. Bu gibi şeylerin caiz olması, karışık olmamasındandır. Nitekim bunu: "Ticaretleri kâr etmedi" *(Bakara: 16)* ayetinde açıklamıştık. İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Onlar peygamberlerine: Eğer doğru isen bize onun kral olacağına dair bir işaret göster, dediler. O da onlara bunu dedi. Vehb de şöyle demiştir: Onları serbest bıraktı ve: "Hangi işareti istiyorsunuz?" dedi. Onlar da Tabut bize geri gelsin, dediler. İbn Abbas şöyle demiştir: Tabut şimşir ağacından idi, üzerinde altın kaplama vardı. Peygamberler savaşa gittikleri zaman yanlarında götürür, önlerine kor ve onunla yardım isterlerdi. Onda sekine vardı. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Üçe iki arşın boyutunda idi. Mukatil de şöyle demiştir: İsrail oğulları tefrikaya düşüp de peygamberlere isyan edince, Allah onlara düşmanlarını musallat etti ve onları yendiler.

Sekine hakkında da yedi görüş vardır: *Birincisi:* O uğultulu bir rüzgardır, insan yüzü gibi yüzü vardır. Bunu Ebu'l – Ahvas, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. *İkincisi:* O kedi büyüklüğünde bir hayvandır, ışık saçan gözleri vardır. İki ordu karşılaştığı zaman elini çıkarır, onlara bakardı. Ordu da korkusundan yenilirdi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de: Sekinenin kedi gibi bir başı ve iki kanadı vardır, demiştir. *Üçüncüsü:* O cennetten gelen bir tastır, onda peygamberlerin kalpleri yıkanırdı. Bunu Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O Allah'ın konuşan bir ruhudur, bir şeyde ihtilafa düştükleri zaman onlara konuşur ve onlara istedikleri şeyi açıklardı. Bunu da Abdüssamed bin Makil, Vehb bin Münebbih'ten rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Sekinet onların bildikleri ayetlerdir, onda huzur bulurlardı. Bunu İbn Cüreyc, Ata bin Ebi Rebah'tan rivayet etmiştir. Zeccac da bu görüşü kabul etmiş ve: Sekine sükundan gelir, manası da: Size geldiği zaman içinde huzur bulacağınız şey var, demektir. *Altıncısı:* Burada sekinetin manası, vakardır. Bunu da Mamer, Katade'den rivayet etmiştir. *Yedincisi:* Sekinet rahmet demektir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

"Kalıntı" hakkında da dokuz görüş vardır: *Birincisi:* O Musa attığı zaman Tevrat levhalarının kırıntıları ile asasıdır. Bunu İbn Abbas, Katade ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* O levhaların kırıntılarıdır, bunu da İkrime demiş ve asadan bahsetmemiştir. Şöyle de denilmiştir: Musa'nın tabutu alması onda levha kırıntılarını saklamak içindi. *Üçüncüsü:* O, Musanın asası ile sekinettir, bunu da Vehb demiştir. *Dördüncüsü:* Musa'nın asası, Harun'un asası, elbiseleri, Tevrat'tan iki levha ve kudret helvasıdır. Bunu da Ebu Salih demiştir. *Beşincisi:* Kalıntı; ilim ve Tevrat'tır. Bunu da Mücahit ile Ata bin Ebi Rebah demişlerdir. *Altıncısı:* O; levha kırıkları, altın bir tas içinde bir ölçek kudret helvası, Musa'nın asası ve sarığıdır. Bunu Mukatil, demiştir. *Yedincisi:* O bir ölçek kudret helvası ile levha kırıklarıdır. Bunu da Sevri, bazı alimlerden nakletmiştir. *Sekizincisi:* O Musa'nın asası ile ayakkabısıdır, bunu da Sevri bazı ilim adamlarından aktarmıştır. *Dokuzuncusu:* Kalıntıdan maksat, Allah yolunda cihattır, onlara bu emredilmişti. Bunu da Dahhak demiştir.

Musa hanedanından ve Harun ailesinden maksat da Musa ile Harun'dur. Ebu Ubeyde şu beyiti kanıt getirmiştir:

Dostlar öldükten sonra hiçbir ölüye ağlama:
Ali, Abbas ve Ebu Bekir ailesi.

Maksat Ebu Bekir'in kendisidir.

"Tahmiluhul melaiketü": Cumhur-ı kurra, te ile "tahmilühu" okumuş; Hasen, Mücahit ve A'meş de ya ile "yahmiluhu" okumuşlardır. Meleklerin onu taşıyıp kendilerine getirdiği mahal hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İsrail oğullarından çıktığı andan itibaren onu melekler yerle gök arasında taşırlardı, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* O yeryüzünde idi.

O nerede idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Amalikalıların elinde idi, onu yere gömmüşlerdi. İbn Abbas şöyle demiştir: Tabut'u Calut'un adamları alıp onu çöplüklerine gömdüler. Basur hastalığına yakalanıp helak oldular. Sonra onu başka bir şehir halkı aldı, onların da başı beladan kurtulmadı, onlar da helak oldular. Sonra onu başkaları alıp aynı şekilde helak oldular. Böylece beş şehir helak oldu. Onu çıkarıp iki sığıra yüklediler, onu İsrail oğullarına doğru çevirdiler, melekler de onları sürdü.

İkincisi: O Tih çölünde idi. Onu orada Yuşa bin Nun bırakmıştı, melekler getirinceye kadar yerini bilemediler, bunu da Katade demiştir.

Meleklerin onu nasıl getirdiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu bizzat kendileri getirdiler. Vehb şöyle demiştir: Peygamberlerine: Bize geleceği vakti tayin et, dediler. O da: Sabah vakti, gelir, dedi. O gece uyumadılar, melekler de onu şafakla beraber getirdiler. Onu yerle gök arasında taşıyan meleklerin hışırtısını işittiler.

İkincisi: Onu melekler iki öküzün çektiği bir araba ile getirdiler, bunu da Vehb demiştir. Birinci görüşe göre mana: Melekler onu nakleder, taşırlar demektir. İkinciye göre de mana şöyle olur: Melekler onu taşımaya sebep olurlar. Zeccac şöyle demiştir: Lügat itibarı ile taşımasına sebep olduğun şeyi, taşıdım demek caizdir.

"Şüphesiz bunda sizin için bir ayet vardır": Yani Talut'un krallığını gösteren bir alamet vardır, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Tabut onlara gelince krallığını kabul ettiler ve çıkmak için hazırlandılar. Hemen ona itaate koştular ve onunla beraber çıktılar. İşte Allah Teala'nın şu ayeti bunu anlatmaktadır:

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ
بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ
فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا
مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ
وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ
كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً
بِإِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

249 – Talut ordusu ile ayrılınca: "Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla sınayacaktır. Binaenaleyh kim ondan içerse, benden değildir. Kim ondan tatmazsa, o bendendir; ancak eliyle bir avuç alanlar hariç" dedi. Derken pek azı hariç ondan içtiler. Onu kendisi ve onunla beraber iman edenler geçince, "bugün bizim Calut'a ve ordusuna dayanacak gücümüz yoktur" dediler. Allah'a kavuşacak-

larını düşünenler ise. "Nice az bir topluluk Allah'ın izni ile çok topluluğu yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.

"Talut ordusu ile ayrılınca": Yani çıkıp da görününce, demektir. Kendisiyle beraber çıkanların sayısında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Yetmiş bin kişi idiler, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Seksen bin kişi idiler, bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Yüz bin kişi idiler, bunu da Mukatil demiştir. Dedi: Şiddetli bir sıcakta yürüdüler, Allah onları bir nehirle ibtila etti, ibtila imtihan etmektir. Nehir kelimesinde iki lügat vardır: *Birincisi:* Henin harekesiyledir ki cumhurun kıraatidir. *İkincisi:* Henin sükunu iledir ki Hasen ile Mücahit öyle okumuşlardır. Bu nehir hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Filistin nehridir, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Ürdün'le Filistin arasında bir nehirdir, bunu da İkrime, Katade ve Rebi bin Enes, demişlerdir. Denenmelerindeki hikmet de Talut'un onlardan savaşmak niyetinde olanlarla olmayanları bilmesidir.

"Benden değildir": Yani benim arkadaşlarımdan.

"İlla meniğterefe ğurfeten biyedih": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ğaynin fethasiyle "ğarfeten" okumuşlardır. İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de zammesiyle "ğurfeten" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Ğayni meftuh okuyanlar, eliyle bir defa almayı, mazmum okuyanlar da el dolusu almayı kastetmişlerdir. Mukatil de: Ğurfe o kadar idi ki ondan adam, hayvanı ve hizmetçileri içer, kırbasını da doldururdu, demiştir. Bazı müfessirler de: Ondan el avucunu değil de kırba veya testi veya benzeri ile bir defa almayı kastetmiştir, demişlerdir. Ancak bir avuç içen azınlığın sayısında da iki görüş halinde ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* Onlar dört bin kişi idiler, bunu İkrime ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Üç yüz on üç kişi idiler, doğrusu da budur. Çünkü rivayete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşında ashabına: Siz Calut'la karşılaştığı zaman Talut'un arkadaşları kadarsınız, demiştir. O gün üç yüz on üç kişi idiler.

"Bizim gücümüz yoktur": Takatimiz yoktur, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Etaktüşşey'e itakaten ve takaten ve tavkan denir, eta'tuhu itaeten ve taaten ve tav'an dediğin gibi. Bu sözü söyleyenler hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar bir avuçtan daha çok içenlerdir, çünkü onlar çekip gittiler, savaşa katılmadılar. Şüpheci ve münafık kimseler idiler. Bunu İbn Abbas ile Süddi, demiştir. *İkincisi:* onlar basiretleri kıt olan mü'minlerdir, bunu da Hasan, Katade ve İbn Zeyd demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, kendisiyle beraber nehri geçenlerin sözüdür. Bunu da az olduklarını gördükleri

zaman demişlerdir. Zeccac'ın tercihi de budur.

"Zannedenler dediler ki": Bu zan hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, yakîn manasınadır, bunu Süddi ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O tereddüt manasına olan zandır. Çünkü o kavim, sayılarının azlığından dolayı öldürüleceklerini ve Allah'ın huzuruna çıkacaklarını vehmetmişlerdi, bunu da Zeccac ve diğerleri demişlerdir. Bu zannı ileri sürenlerin sayıları hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar üç yüz on üç kişi idiler, dönenlere: Nice az topluluk vardır ki çok topluluğa galip gelmişlerdir, dediler. Bunu Süddi, demiştir. *İkincisi:* Onlar azim ve fazilet sahibi üç yüz on üç kişi idiler. "Fiet": Fırka ve grup manasınadır, Zeccac şöyle demiştir: Onlara fiet denmesi, feevtü re'sehu bilasa ve feeytuhu kavlinden gelir ki, başını sopa ile yardım demektir.

"Allah'ın izniyle": Hasen Basri: Yardımıyla, demiştir.

"Allah sabredenlerle beraberdir": Yardım ve desteği ile onlarla beraberdir.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾

250 – Calut ve arkadaşlarına karşı çıkınca: "Rabbimiz, üzerimize sabır aktar ve ayaklarımızı kaydırma. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et" dediler.

"Ve lemma berezu": Beraz yere çıkınca, o görünen ve düz yer, demektir. "Efriğ": Dök, aktar demektir. "Ayaklarımıza sebat ver": Yani ayaklarımıza sebat vermek için kalplerimizi kuvvetlendir, demektir. Ayaklar ancak kalpler kuvvetli olduğu zaman sebat eder. Mukatıl: Calut ve askerleri putlara tapardı, demiştir.

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللّٰهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ
الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ
اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

251 - Derken Allah'ın izni ile onları yendiler. Davut, Calut'u öldürdü. Allah da ona mülk ve hikmet verdi. Dilediğinden ona öğretti. Allah kimilerini kimileri ile önlemese idi, yeryüzü elbette bozulurdu. Fakat Allah alemlere karşı lütuf sahibidir.

"Fehezemuhum": Onları, kırdılar, püskürttüler, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Aslında hezm bir şeyi kırmak ve üst üste katlamaktır. Sekaün münhezimün ve mühezzemün denir ki kurumuş ve katlanmış su kırbası demektir. Kasabun münhezimün de kırılmış ve parçalanmış kamıştır. Araplar: Hezemtü ala Zeydin derler ki, ona doğru döndüm, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Ey Malik'in kızı, sana döndüm,
Sen de bana nimetinle cömertlik ve ihsan et.

Semi'tü hezmererra'di denir ki: Çatlayarak ses çıkaran gök gürültüsünü işittim, demektir.

Davud, Allah'ın peygamberi ve Süleyman'ın babasıdır. Yabancı bir isimdir. Şöyle denilmiştir: Davud'un kardeşleri Talut'un yanında idiler, Davud onlara bakmaya gitti, taşlar ona: Beni al, beni al, diye seslendi. O da onları aldı, Talut'a geldi: "Calut'u öldürürsem bana ne verirsin?" dedi. O da: Mülkümün üçte birini veririm ve kızımı sana nikahlarım, dedi. O da Calut'u öldürdü.

"Allah ona mülk verdi": Yani Davud'a Talut'un mülkünü verdi. Burada "hikmetten" ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O peygamberliktir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Zebur'dur, bunu da Mukatil, demiştir. "Ona dilediği şeylerden öğretti": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Zırh yapmaktır. *İkincisi:* Zebur'dur. *Üçüncüsü:* Kuşdilidir.

"Velevla defullahinnase ba'daham biba'dın": Cumhur, burada ve Hac suresinde elifsiz olarak "defullahi" okumuştur. Nafi, Yakub ve Eban da her iki yerde elifle "velevla difau" okumuşlardır. Ebu Ali: Her iki mana da birbirine yakındır, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Onları savunmaya hırs gösterdim,
Bir de baktım ki ölüm geldi, def edilmiyor.

Kelamın manası hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun manası: Eğer Allah kendine itaat edenleri kendine isyan edenlere karşı müdafaa etmeseydi, demek olur. Mesela Talut'tan ayrılanları ona itaat edenlerle def etmesi gibi. Eğer böyle olmasa idi asiler derhal azap ile helak olurlardı. Bunu Mücahit demiştir. *İkincisi:* Manası şöy-

ledir: Eğer Allah Müslümanlar sayesinde müşrikleri def etmese idi, müşrikler yeryüzüne hakim olurlar, Müslümanları öldürürler ve mescitleri yıkarlardı. Bunu da Mukatil, demiştir. "Yeryüzü bozulurdu" kelamının manası da: Halkı helak olurdu, demektir.

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

252 – Bunlar Allah'ın ayetleridir; onları sana hak olarak okuyoruz. Ve şüphesiz sen gönderilen elçilerdensin.

"Bunlar Allah'ın ayetleridir; onları sana okuyoruz": Yani sana öncekilerin haberlerini aktarıyoruz. "Ve sen şüphesiz elçilerdensin": Senin hükmün de onların hükmü gibidir; binaenaleyh seni kim tasdik ederse, onun yolu öncekileri tasdik edenin yolu gibidir, sana asi olanların yolu da onlara asi olanların yolu gibidir.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ
بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ
مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

253 – İşte o elçilerin kimilerini kimilerine üstün kıldık. Onlardan kimileri ile Allah konuştu, kimilerini de derecelerle yükseltti. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik ve onu Ruhu'l – Kuds ile destekledik. Allah dileseydi onların ardından kendilerine açık deliller gelenler birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler; onlardan kimileri iman etti, kimileri de inkar etti. Eğer Allah dilese idi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapar.

"Onlardan kimileri ile Allah konuştu": Yani Musa aleyhisselam ile. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve İbn Semeyfa, kelleme'yi lam şeddesiz ve elifle "kâleme" ve Allah ismini de mansub olarak okumuşlardır. "Kimilerini derecelerle yükseltti": Bundan kim kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Dereceleri yükseltilen Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Çünkü o, bütün insanlara gönderilmiştir. Diğerleri ise özel olarak kendi ümmetine gönderil-

miştir. Bu Mücahid'in görüşüdür. *İkincisi:* Allah kimilerini verdiği şeylerle üstün kılmıştır. Bu da Mukatil'in görüşüdür. İbn Cerir Taberi şöyle demiştir: "Derecat": derece'nin çoğuludur, o da mertebe demektir. Bunun da aslı merdivenin ayak ve basamaklarıdır, sonra mevki ve mertebelerin yükselmesinde kullanılmıştır. "Beyyinat" ile "Ruhu'l – Kuds"ün tefsiri de yukarıda geçmiştir.

"Eğer Allah dileseydi onların ardından birbirlerini öldürmezlerdi": Yani peygamberlerin ardından. Katade: Musa ile İsa aleyhimesselamların ardından, demiştir. Mukatil de ikisinin arasında bin peygamber vardır, demiştir.

"Fakat ayrılığa düştüler": Yani ümmetler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ
يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254 – Ey iman edenler, onda ne alışveriş ne dostluk ne de şefaatin olmadığı gün gelmeden önce size rızık ettiklerimizden Allah yolunda harcayın. Kafirler zalimlerin ta kendileridir.

"Ey iman edenler, size rızık ettiklerimizden Allah yolunda harcayın": Bu ayet, sadakalara ve hayır yollarına infak etmeye teşvik etmektedir. Hasen de: Farz olan zekatı irade etmiştir, demiştir.

"O gün gelmeden": Yani kıyamet günü. "La bey'un": İbn Kesir ile Ebu Amr: "Labey'a fihi vela hullete vela şefaate" şeklinde nasb ile tenvinsiz olarak okumuşlardır. İbrahim suresindeki "la bey'a fih", Tur suresindeki "lalağve fiha vela te'sime"yi de böyle okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, bütün bunları merfu olarak tenvinle okumuşlardır. İbn Abbas: Onda fidye yoktur, demiştir. Alışveriş denilmesi onda karşılık ve bedel alma olmasındandır. Hulle: Dostluk demektir. O günde bu şeylerin olmaması, kafirlere nispetledir, çünkü bunlar onlara fayda vermez. Bunun içindir ki: Kafirler zalimlerin ta kendileridir, demiştir.

اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ
سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا
خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ
كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾

255 – Allah öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. Gerçek hayat sahibidir, her şeyi ayakta tutandır. Onu ne uyuklama ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. O'nun izni olmadan O'nun yanında kim şefaat edebilir? O kulların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. O'nun dilediğinden başka O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları korumak O'na ağır gelmez. O, çok yüce, çok büyüktür.

"Allah öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur, hay ve kayyumdur": Müslim, Sahih'inde şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Übey bin Ka'b'e: "Ey Münzir'in babası, Allah'ın kitabında en büyük ayet hangisidir?" dedi. O da: Allahü lailahe illa hüvel hayyül kayyum, dedi. Übey diyor ki: Efendimiz göğsüme vurdu ve: Ey Münzir'in babası, ilmin mübarek olsun!" dedi.[46] Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kayyum: Varlık sıfatıyla nitelenmesi doğru olduğu için yerinden ayrılmayan demektir. Öyle ki onun herhangi bir şekilde değişmesi caiz değildir. Zeccac da şöyle demiştir: Kayyum: Mahlukatın işlerini idare eden demektir. Hattabi de şöyle demiştir: Kayyum: Daima var olup zeval bulmayandır. "Feyul" veznindedir, kıyam kökünden gelmektedir. Bir şeyin üzerinde titizlikle durmak için sıfattır. Her şeyi koruyana denir. Kum bişşey de: Bir şeyi koruyup ıslah etmektir. "Kayyum"da üç lügat vardı: Kayyum, cumhur böyle okumuştur. Kayam: Ömer bin Hattab, İbn Mes'ud, İbn Ebi Able, A'meş böyle okumuşlar. Kayyim: Ebu Rezin ile Alkame de böyle okumuşlardır. İbn Enbari de: İbn Mes'ud'un mushafında da böyle yazılıdır, demiştir. Ve şöyle demiştir: Kayyum'un aslı kayvumdur; vav ile birleşip de önceki sakin olunca şeddeli ye'ye dönüştüler. Kayyam'ın aslı da kavvammdır, Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar fa'al veznini fey'al'a çevirirler; mesela savvağ yerine sayyağ derler. "Sine" ise uyuklama manasınadır, vesnan da o kökten gelir, uyuklayan demektir. İbn Rakka' şöyle demiştir:

46 - Müslim, Müsafirin, hadis no, 258; Ebu Davud, Vitr, bab, 17; Ahmed, Müsned, 5/142.

Sanki ona kadınlar arasında
Ceylan gözünü ödünç vermiştir.

Uykusuzluk canına kastetmiş, gözlerini kapatmıştır.
Gözlerinde uyuklama vardır, fakat uyumuyor.

"Lehu mafissemavati vema filard": Bazı alimler şöyle demişler: Çoğul sigasıyle aradin dememesi, daha önce semavat geçmesindendir, O nedenle tekrar cemi kullanılmamıştır, "Ve cealezzulumati vennur" da öyledir, çoğul sıgasıyle envar, dememiştir.

"O'nun izni olmadan O'nun yanında kim şefaat edebilir?": Bu, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsın diye putlara tapıyoruz, diyenlere reddiyedir. *(Zümer: 3)*

"Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir": Kelamın zahirinden bunun bütün mahlukat için genel olduğu anlaşılır. Mukatil ise: Bunlardan maksat meleklerdir, demiştir. "Önlerindekinden ve arkalarındakinden" ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Önlerindeki ahiret işleridir, arkalarındaki de dünya işleridir. Bu da İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Önlerindeki dünyadır, arkalarındaki de ahirettir. Bunu da Süddi şeyhlerinden, Mücahit, İbn Cüreyc ve Hakem bin Uteybe demişlerdir. *Üçüncüsü:* Önlerindeki yaratılmalarından önce olanlar, arkalarındaki de yaratıldıkdan sonra olanlardır. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Bir şey kavrayamazlar": Leys şöyle demiştir: Bir şeyi ele geçiren veya en ilerisini bilene: Onu kavradı, denir. Burada ilimden maksat, malumat, yani bilinen şeylerdir. "Kürsüsü kaplamıştır": Yani taşır ve takat getirir. Kürsüden ne murat edildiğinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O yedi kat göklerin üstünde ve Arş'in altında bir kürsüdür. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Yedi kat gökler, kürsüye nispetle çöle atılmış küçük bir halka gibidir, demiştir. Bu, Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Kürsüden maksat Allah Teala'nın ilmidir. Bunu da İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kürsü Arş'tir, bunu da Hasen demiştir.

"Vela yeuduhu": O'na ağır gelmez, demektir. Âdehuşşeyü yeuduhu eveden ve iyaden, denir ki ağır gelmektir. Bu İbn Abbas, Katade ve bir grup müfessirin görüşüdür. "Aliyy": Yüce ve ezici demektir. "Faîl", "fâil" manasındadır. Hattabi şöyle demiştir: Bunun ala yalu fehüve alin'den gelmesi de caizdir. "Er – Rahman alel arşisteva" *(Taha: 5)* ayetinde olduğu gibi. O zaman şeref ve asalet yüceliğinden olur. Çekimi de: Aliye ya'la alaen şeklinde olur. "Azim"in manası da:

Azamet ve celal sahibi demektir. Allah Teala hakkında azimlik, şanının yüceliğine ve kadrinin büyüklüğüne dönüktür. Yoksa cisimlerdeki irilik manasına değildir.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

256 – Dinde zorlama yoktur; doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Artık kim tağutu ikrar ederse, kopması olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Dinde zorlama yoktur": Sebeb-i nüzulü için dört görüş vardır: *Birincisi:* Ensar kadınının cahiliye devrinde çocuğu yaşamadığı zaman ant içer: Eğer yaşarsa onu Yahudi edeceğim, derdi. Yahudi Nadiyr oğulları Medine'den sürülünce, onların arasında ensar çocukları da vardı. Ensar: "Ya Resulallah, çocuklarımız ne olacak?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Şabi de şöyle demiştir: Ensar: Allah'a yemin ederiz ki çocuklarımızı İslam'a zorlayacağız. Biz onları ondan daha üstün din olduğunu bilmediğimiz için Yahudi dinine sokmuştuk, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce ensardan bir adamın iki çocuğu Hıristiyan oldular. Sonra da Medine'ye geldiler. Babaları onları takip etti ve: Allah'a yemin ederim ki Müslüman olmadıkça sizi bırakmam, dedi. Onlar da kabul etmediler. Hep birlikte Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e başvurdular. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mesruk'un görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bazı çocuklar Yahudilerde sütanneye verilmişlerdi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Nadiyr oğullarını sürünce onlar: Allah'a yemin ederiz ki biz de onlarla beraber gideriz ve onların dinine gireriz, dediler. Aileleri bunları men etti ve onları İslam'a girmeleri için zorladı. Bunun üzerine bu ayet indi. *Dördüncüsü:* Ensardan bir adamın Subeyh adında bir kölesi vardı, onu İslam'a girmesi için zorladı, bunun üzerine bu ayet indi. Bu iki görüş Mücahit'ten nakledilmiştir.

Nasih ve mensuh alimleri ayetin bu kadarı hakkında ihtilaf etmişlerdir; bazıları onun muhkem ve umumi olup tahsis edildiğine kani olmuşlardır. Çünkü ehl-i kitap bundan tahsis edilmiştir; zira

onlar İslam'a girmeleri için zorlanmazlar, bilakis İslam'la cizye verme arasında serbest bırakılırlar. Bu mana İbn Abbas, Mücahit ve Katade'den rivayet edilmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Din, zorlanarak, kalbinin razı olmadığı ve vicdanının kabul etmediği din değildir. Asıl din kalbinin bağlandığı dindir. Bir grup da bunun mensuh olduğuna kani olmuş ve bu ayetin savaş emri getiren ayetten önce indiğini söylemişlerdir. Bunlara göre bu ayet, kılıç ayetiyle mensuh olur. Bu Dahhak, Süddi ve İbn Zeyd'in görüşleridir. Burada dinden maksat, İslam dinidir. Rüşd de haktır, ğay ise batıldır. Onun iman ile küfür olduğu da söylenmiştir. Tağut ise tuğyandan alınmıştır ki haddi aşmak demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tağut tekil, cemi, müzekker ve müennes olarak kullanılır. Allah Teala: "Onların dostları tağuttur" ve "Tağuta tapmaktan kaçınanlar" *(Zümer: 17)* buyurmuştur. Burada tağuttan ne kastedildiğine dair beş görüş vardır; *Birincisi:* O şeytandır; bunu da Hazreti Ömer, İbn Abbas, Mücahit, Şabi, Süddi ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O kâhindir, bunu da Said bin Cübeyr ile Ebu'l – Aliye demişlerdir. *Üçüncüsü:* O sihirbazdır, bunu da Muhammed bin Sirin, demiştir. *Dördüncüsü:* O putlardır, bunu da Yezidi ile Zeccac demişlerdir. *Beşincisi:* O ehl-i kitabın azgınlarıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"En sağlam kulpa yapışmıştır": Bu iman için misaldir, ona yapışan, sağlam kulpa yapışana benzetilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası: Nefsi için sağlam bir düğüm çalmıştır, demek olur. İnfisam ise bir şey ayrılmadan kırılmaktır.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ
مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257 – Allah iman edenlerin yardımcısıdır; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin ise dostları tağuttur; onları nurdan karanlıklara çıkarır. İşte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

"Allah iman edenlerin dostudur": İşlerini görür, onlara doğru yolu gösterir, onlara yardım eder, destek olur. Zulumat: Sapıklık; nur da: Doğru yoldur. Tağut ise şeytanlardır. Bu İbn Abbas, İkrime ve diğerlerinin görüşüdür. Mukatil de: Kafirlerin Yahudiler, tağutun da

Ka'b bin Eşref olduğunu söylemiştir. Zeccac şöyle demiştir: Burada tağut tekildir, çoğul manasınadır, bu da sözde çoğul olduğunu gösteren şey olduğu zaman dilde caizdir. Şair şöyle demiştir:

Orada terk edilmiş develerin leşleri vardır, kemikleri ise
Kaval gibi olmuştur, derisinden ise irin akmaktadır.

Derilerinden demek istemiştir. Eğer: "Mü'minler ne zaman karanlıkta, kafirler de ne zaman nurda idiler?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Allah'ın mü'minleri sapıklık yerlerinden koruması, onları küfrün karanlığından çıkarmaktır. Kafirlerin yakınlarının da onları doğru yoldan saptıran batılı süslemeleri de onları doğru yoldan çıkarmaktır. Burada "çıkarmak" istiare ile kullanılmıştır. Bazen bir şeyi yapmayana, ondan çıktı, denir, ister ki daha önce ona girmiş olmasın. Allah Teala şöyle demiştir: "Ben Allah'a iman etmeyen kavmin dinini terk ettim" *(Yusuf: 37)*; "İçinizden kimileri hayatın en rezil çağına döndürülür (bunar)". *(Nahl: 70)* Bunun şahitleri "İşler yalnız Allah'a döndürülür" *(Bakara: 210)* ayetinde geçmişti. *İkincisi:* Ehl-i kitabın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gönderilmeden önce iman etmeleri onlar için nurdur, meydana çıktıktan sonra da onu inkar etmeleri, karanlıklara çıkmadır. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mucizeleri açığa çıkınca ona muhalefet eden, bildiği nurdan çıkmış olur, ona katılan da cehalet karanlıklarından ilim nuruna çıkmış olur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ
أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي
وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ
يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

258 – Allah kendisine mülk vermesi dolayısıyla Rabbisi hususunda İbrahim'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "benim Rabbim diriltir ve öldürür" demişti. O da: "Ben de diriltir ve öldürürüm" demişti. İbrahim: "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir; sen de onu batıdan getir" dedi de o kafir lal olup kaldı. Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"Rabbi hususunda İbrahim'le tartışanı görmedin mi?" "Görmedin mi"nin manası yukarıda geçti. "Hâcce": Tartışmak manasınadır, o da bir grup müfessire göre Nemrut'tur. İbn Abbas şöyle demiştir: Yeryüzüne, doğusuyla batısıyla iki mü'min, iki de kafir sahip oldu. Mü'minler; Süleyman bin Davud ile Zülkarneyn'dir. Kafirler de Nemrut ile Buhtunassar'dır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ayetin manası: Allah kendisine mülk verip de nefsini ve mülkünü beğendiği için İbrahim'le tartışan kimse, demektir.

"Hani İbrahim: Benim Rabbim diriltir ve öldürür, demişti": Bazıları şöyle demişler: Bu, gizli ve geçmiş bir sorunun cevabıdır, takdiri şöyledir: Ona: "Rabbin kim?" dedi. O da: Benim Rabbim öldürür ve diriltir, dedi. Nemrut da: Ben de öldürür ve diriltirim, dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Ben dilediğimi bırakır, dilediğimi de öldürürüm, dedi. Eğer: "İbrahim neden başka bir delile geçti, ilk savını neden terk etti?" denilirse, cevap şöyledir: İbrahim tartışırken onun anlayışının kıt olduğunu gördü, o nedenle sözüne benzer kelime ile cevap verdi ve iki fi'lin farklı olduğunu unuttu, başka bir delile geçti. Maksadı hasmını pusturmak idi, yoksa ilk görüşünü desteklemekten aciz kalmamıştı. "Kafir lal oldu": Delil getiremez oldu, şaşırdı. Ebu Rezin el - Ukayli ile İbn Semeyfa, benin ve henin fethi ile: Febehete okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Yahya bin Yamur ve Ebu Hayve de, benin fethi ve henin zammı ile "febühite" okumuşlardır. Kisai de şöyle demiştir: Araplardan henin kesri ve zammı ile bühite ve behüte diyenler olmuştur. "Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez": Mukatil: Akıllarına delil getirmez, demiş ve bununla Nemrud'u kastetmiştir.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى
يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ
بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ
قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ
لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ
وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا
تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

259 - Yahut o kimse gibisini görmedin mi ki çatıları üzerine çökmüş bir kasabaya uğradı; "Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi. Allah da onu yüz sene öldürdü, sonra da diriltti. Ona: "Ne kadar eğlendin?" dedi. O da: "Bir gün yahut bir kısmı" dedi. Allah: "Hayır, yüz sene ölü kaldın; yiyeceğine ve içeceğine bak; bozulmamış. Eşeğine de bak; seni insanlara ibret yapmak istiyoruz. Kemiklere bak; onları nasıl birleştiriyor, sonra da onlara et giydiriyoruz" dedi. Durum kendisi için belli olunca: "Artık biliyorum ki Allah her şeye kadirdir" dedi.

"Yahut kasabaya uğrayan kimse gibisini?": Zeccac şöyle demiştir: Bu, kendisinden önceki sözün üzerine matuftur, manası şöyledir: İbrahim'le tartışanı gördün mü? Yahut o kente uğrayanı gördün mü? Kasabadan neresi kastedildiğine dair iki görüş vardır: *Birincisi:* O Beytü'l - Mukaddes'tir, onu Butunassar harap etmişti. Bunu Vehb, Katade ve Rebi bin Enes demişlerdir. *İkincisi:* O binlerce kişinin ölüm korkusu ile çıktığı kenttir, bunu da İbn Zeyd demiştir. Oradan geçen hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Üzeyr'dir, bunu Ali bin Ebu Talip, Ebu'l - Aliye, İkrime, Said bin Cübeyr, Neaciye bin Ka'b, Katade, Dahhak, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O Ermiya'dır, bunu da Vehb, Mücahit, Abdullah bin Ubeyd bin Umeyr, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O öldükten sonra dirilmede şüphesi olan bir kafir idi. Bu da yine Mücahit'ten nakledilmiştir. Haviye, boş ve ıssız demektir, bunu Zeccac, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Haviye: Harap demektir. Uruş da: Çatılardır. Bunun aslı şudur: Önce çatılar çöker, sonra da duvarlar onun üzerine düşer. "Allah bunu nereden diriltir, dedi?": Yani nasıl diriltir, dedi. Eğer: Bu adam bir peygamber idi dersek, bu, ölülerin nasıl diriltildiğini görmek isteyen ve bunu gözünde büyüten kimsenin sözüdür ki, Allah'ın kudretini tazim ediyordur. Eğer: Bu, kafir bir kimsenin sözü idi, dersek, bu da şüphe eden bir kimsenin sözüdür. Birincisi daha doğrudur.

"Allah da onu yüz sene öldürdü, sonra da onu diriltti":

ONUN KISSASINA İŞARET

Naciye bin Ka'b, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın nebisi Uzeyr kendi şehrinden çıktı, o genç bir adam idi. Bir kente uğradı, o çatıları üzerine çökmüştü: "Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltir?" dedi. Allah da onu yüz sene öldürdü, sonra da onu diriltti. Allah'ın ondan ilk dirilttiği gözleri idi, kemiklerine bakmağa başladı; birbirine ekleniyordu. Sonra et giydi-

rildi, ona ruh üfürüldü. Hasen şöyle demiştir: Allah onun ruhunu gündüzün ilk vaktinde kabzetti, yüz sene sonra da gündüzün son vaktinde diriltti. Mukatil şöyle demiştir: Gökten: "Ne kadar kaldın?" diye bir ses geldi, o da: Bir gün, dedi, sonra güneşin daha batmadığını görünce, yahut günün bir kısmı, dedi. Bu da o kimsenin Uzeyr olduğunu gösterir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Ermiya Mısır toprağında ikamet etti, Allah ona İlya toprağına geçmesini vahyetti, o da merkebine bindi, yanına bir sepet üzüm ve incir aldı. Yanında da yeni bir su kırbası vardı, içi su dolu idi. Beytü'l – Mukaddes'in karaltısını, çevresindeki kasabaları ve mescitleri görünce, öyle bir harabe gördü ki tarif edilmez. Beytü'l – Mukaddes'in ulu bir dağ gibi harabesini görünce: "Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi. Sonra orada bir yere konakladı. Merkebini bağladı ve su kırbasını astı. Allah ona bir uyku verdi. Ruhunu yüz sene aldı. Yetmiş yıl geçince, Allah Fürs krallarından büyük birine bir melek gönderdi, Melek ona: Allah sana kavminle gidip Beytü'l – Mukaddes'i, İlya'yı ve toprağını eski haline dönünceye kadar tamir etmeni buyuruyor, dedi. Kıral da: Bana üç gün süre ver, bu iş için hazırlanayım, gerekli malzemeleri temin edeyim, dedi. Ona üç gün süre verdi, o da üç yüz ustabaşı hazırladı. Her bir ustabaşıya bin işçi ile gerekli malzemeleri verdi. Ustabaşılar yanlarında üç yüz bin işçi ile oraya yürüdüler. Allah Teala da Ermiya'nın gözlerine hayat verdi, cesedinin diğer kısımları ölü idi. Şehir tamir edilirken ona baktı. Otuz sene geçince, Allah ona ruhunu iade etti. O da yiyeceğine ve içeceğine baktı, bozulmamıştı; merkebine baktı, bağladığı günkü gibi duruyordu, yememiş, içmemişti. Merkebin boynundaki ipe baktı, değişmemişti, yepyeniydi, Halbuki üzerinden yüz senenin rüzgarı, yüz senenin soğuğu ve yüz senenin sıcağı geçmişti. Değişmemiş ve hiçbir şeyi eksilmemişti. Ermiya'nın vücudu ise yıpranmaktan incelmişti. Allah ona yeniden et verdi, Kemiklerini dizdi, o da buna bakıyordu. Allah ona: Yiyeceğine ve içeceğine bak, bozulmamış; merkebine de bak, seni insanlara ibret kılmak istiyoruz. Kemiklere bak, onları nasıl terkip edecek, sonra da onlara et giydireceğiz, dedi. Durum meydana çıkınca: Biliyorum ki Allah her şeye kadirdir, dedi. Mukatil, bu olayın İsa aleyhisselam'ın göğe çekilmesinden sonra vuku bulduğunu iddia etmiştir.

"Kem lebiste": İbn Kesir, Nafi ve Asım, Kur'an'ın her yerinde te ayrı olarak "lebiste" ve "libistüm" okumuşlardır. Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, idgam ile "lebitte" okumuşlardır. Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Kim ayrı okur da idgam etmezse, harflerin mah-

reçlerinin ayrı olduğunu dikkate alır, çünkü zı, zal ve se bir yerden; tı, te ve dal da bir yerden çıkar. Mahreçler ve yerler ayrı olunca idgam edilmez. İdgam eden de onları misleyn kabul eder, çünkü her iki harf de dilin ucundan ve ön dişlerin köklerinden çıkmada, fısıltılı olmada birdirler. Aralarındaki fark azdır, onları misleyn kabul eder. Yiyeceğine ve içeceğine gelince, Vehb: Bir sepet içinde üzüm ve incirden ibaretti. Bir de su kırbası vardı, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Yanında incir ve üzüm vardı. İçeceği de üzüm şırası idi. İncir ile üzüm ekşimemiş, şıra da mayalanmamıştı.

"Lem yetesenneh": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir; vasl halinde heyi isbat ederek "yetesenneh", ma ağna anni maliyeh", "sultaniyeh" ve "mahiyeh" şeklinde okumuşlardır. Hamze ise vasl halinde onları atardı. Kisai de iki yerde hazf te ona uymuştur: "yetesenneh" ve "iktedih". Hepsi he üzerinde durur. "Kitabiyeh" ve "hisabiyeh"in vasılda da vakıfta da he ile olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. "Lemyetesenneh"in manasında İbn Abbas, Hasen, Katade ve diğerleri: Bozulmamıştır, demişler. İbn Kuteybe de: Üzerinden senelerin geçmesine rağmen bozulmamıştır, demiştir. Lafız sene'den alınmıştır: Sanehetin nahletü denir ki, hurma bir sene ürün verdi, bir sene vermedi, demektir.

"Merkebine bak": Mukatil ona bak, kemikleri kaval gibi olmuş, organları ayrılmıştır, Allah Teala onu yeniden yarattı, demiştir. "Velinecaleke ayeten linnasi": Lam gizli bir fi'le müteallıktir, takdiri şöyledir: Fealna bike zalike linüriyeke kudretena ve linecaleke ayeten linnası: Yani seni kudretimize bir işaret kılmak istiyoruz, demektir. Mana açık olduğu için fiil gizlenmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: O, kırk yaşında öldü, oğlu ise yirmi yaşında idi. Sonra Allah onu kırk yaşında diriltti, oğlu ise yüz yirmi yaşında idi. Sonra o dönüp Beytü'l – Makdis'teki kavmine geldi, onlara: Ben Üzeyr'im, dedi. Onlar da: Bize babalarımız Üzeyr'in Babil toprağında öldüğünü anlattılar, dediler. O da: Size Tevrat'ınızı yenilemek için beni Allah gönderdi, dedi. Tevrat yok olmuştu, içlerinde onu okuyan kimse yoktu. O da Tevrat'ı onlara yazdırdı.

"Kemiklere bak": Bunun kendi kemikleri olduğu söylenmiştir. Merkebinin kemikleridir, diyenler de olmuştur. Her ikisidir, diyenler de vardır.

"Keyfe nünşizüha": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ilk nunun zammesi, sinin kesri ve ranın zammesi ile "nünşirüha" okumuşlardır. Manası da: Onları diriltiyoruz, demektir. Enşezallahülmeyyite denir ki, Allah ölüleri kaldırdı, demektir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai

de, nunun ve zenin zammı ile "nünşizüha" okumuşlardır ki, yükseklik manasına gelen neşz'dendir. Mana: Onları diriltmek için birbirinin yanına kaldırıyoruz, demektir. A'meş ise, nunun fethi ve şinin ref'i ile ze ile "nenşüzüha" okumuşlardır. Hasen ile Eban da Asım'dan rivayetle, nunun ve ranın fethi ile "nenşürüha" okumuşlardır ki, bu dürülü bir şeyi açmaktır, sanki ölüm onu dürmüş, diriltme de onu açmıştır.

"Ona belli olunca": Ölülerin diriltilmesi onun için meydana çıkınca, demektir. "A'lemü": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, hemze-i katı'la mim mazmum olarak, "a'lemü" okumuşlardır. Mana da: Gayb olarak bildiğimi şimdi gözümle görerek bildim, demektir. Hamze ile Kisai de hemze-i vasl ve mimin sükunu ile emir şeklinde "i'lem" okumuşlardır. Arkasından inne de cümle başı olmak üzere meksur okunur. Kelamın zahirine göre bu Allah'ın emridir. Ebu Ali ise: Kendi nefsini başkasının yerine koymuş ve ona emrederek hitap etmiştir, demiştir. Cu'fi de Ebu Bekir'den rivayetle: "A'lim" okumuştur ki, başkalarına bildir, demektir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ
قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ
فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ
ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260 – Hani İbrahim: "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demişti de, O da: "İman etmedin mi?" demişti. İbrahim: "Hayır, öyle değil, ancak kalbim yatışsın diye istedim" demişti. Rabbi: "Öyleyse dört kuş yakala; onları kendine çevir, sonra da her dağın üzerine onlardan bir parça bırak, daha sonra onları çağır; sana koşarak geleceklerdir. Bil ki şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Hani İbrahim: "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demişti: İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: O bir leş gördü, hayvanlar ve canavarlar onu parçalamıştı, bunun üzerine o soruyu sordu. Bu İbn Abbas, Hasen, Katade, Dahhak, Ata el – Horasani, İbn Cüreyc ve Mukatil'in görüşleridir. Bu ölü ne idi? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O ölü bir adam idi,

bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* O bir merkep leşi idi, bunu da İbn Cüreyc ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O ölü bir balık idi, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Allah'ın onu dost edindiği müjdesini alınca müjdenin doğruluğunu öğrenmek için bu soruyu sordu, bunu Süddi, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr'den de bu müjdeyi alınca: "Bunun işareti nedir?" dedi. O da: Allah'ın duanı kabul etmesi, istemenle ölüleri diriltmesidir, dedi; o da bunun üzerine bu soruyu sordu.

Üçüncüsü: Bu soruyu içindeki vesveseler gitsin diye sordu, bu da Ata bin Ebi Rebah'ın görüşüdür.

Dördüncüsü: Nemrut onunla ölülerin diriltilmesi hususunda tartışınca Allah'ın haber verdiği şeyi görmek için bunu istedi. Bu da Muhammed bin İshak'ın görüşüdür.

"İman etmedin mi?": Yani benim ölüleri dirilteceğime iman etmemiş miydin? İbn Cübeyr de: "Dostluğa güvenmedin mi?" demiştir.

"Bela velakin liyatmeinne kalbi": Lam gizli bir fi'le müteallikür, takdiri de: Velakin seeltüke liyatmeinne kalbi, ev erini liyatmainne kalbi, demektir. Sonra manada da üç görüş vardır: *Birincisi:* Sana dua ettiğim zaman bana icabet edeceğini çok iyi biliyorum, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kalbimdeki yakîn artsın diye, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: İbrahim buna yakinen inanıyordu, ancak duymak görmek gibi değildi. *Üçüncüsü:* Kalbim dostluğa inansın, diye. *Dördüncüsü:* O, ölülerin diriltileceğine kalbi ile inanıyordu, görerek kalbi mutmain olsun istedi. Bunu da İbn Kuteybe demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Nefsi bunu görmeğe hevesleniyordu, bir şeyi isteyen de onu elde etmek için telaş eder. Şüphe üzerine sormadığını, "ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" deyip de, "ölüleri diriltir misin?" dememesi de bunu gösterir.

"Dört kuş al": Aldığı bu dört kuşta da yedi görüş vardır: *Birincisi:* Onlar güvercin, horoz, turna ve tavus idi, Bunu Abdullah bin Hübeyre, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar tavus, horoz, sint tavuğu ve kaz idi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir varyantta da sint tavuğunun yerine reel gösterilmiştir ki, devekuşu yavrusu, demektir. *Üçüncüsü:* Onlar, büyük yortudan önceki Pazar bayramında kestikleri kuşlardır, O gün için Allah'a sundukları en kıymetli şeyler bunlardı. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar tavus, kartal, karga ve horoz idi.

Bu da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *Beşincisi:* Onlar horoz, tavus, karga ve güvercin idi. Bunu da İkrime, Mücahit, Ata, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd demişlerdir. *Altıncısı:* Onlar horoz, karga, ördek ve tavus idi. Bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Yedincisi:* Onlar horoz, ördek, karga ve güvercin idiler. Bunu da Mukatil, demiştir. Ata da şöyle demiştir: Allah ona bir ördek, bir siyah karga, ak güvercin ve çil horoz almasını vahyetti.

"Fesurhünne ileyke": Cumhur, sadın zammı ile okumuştur ki, mana: onları sana çevir, demektir. Surtüşşey'e fensara, denir ki, bir şeyi eğdirdim, o da eğildi, demektir. Şöyle bir şahit getirmişlerdir:

Allah bilir ki biz onları ararken,
Ayrılık gününde komşularımıza meylettik.

Kelamın manası: Onları yanında biriktir, demektir. "Sonra onlardan her dağın başına bir parça koy": Burada, onları parçala fi'li takdir edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Parçala fi'li takdir edilmiş, "onlardan her dağa bir parça koy" kavli ile yetinilmiştir. Çünkü onu hatırlatmaktadır. Bu da şunun gibidir: Şu kumaşı al, yanındaki her bayrağa ondan bir parça koy, maksat: Onu kes ve bunu yap, demektir. Ebu Cafer, Hamze, Halef, Mufaddal, Asım'dan rivayetle sadın kesresiyle "fesırhünne ileyke" okumuştur. Yezidi de: Bu ikisi birdir, demiştir. İbn Kuteybe de: Kesre ile zamme lügattir, demiştir. Ferra da: Arapların çoğu sadın zammesi ile okurlar. Kisai bana bazı Süleym oğullarından sırtuhu, feene esiruhu dediklerini işittiğini söyledi. İbn Abbas, Vehb, Ebu Malik, Ebu'l - Esved ed - Düeli ve Süddi'den, meksurunun manasının, onları kes olduğu rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyde'den de, zam ile olanının manasının, onları topla, kesr ile olanının manasının da, onları parçala olduğu rivayet edilmiştir.

"Sonra onlardan her dağın üzerine bir parça koy": Zeccac bunun manası: Onların her birinden her dağın başına birer parça koy, demektir, demiştir. Avf de Hasen'den: Onları boğazla, tüylerini yol, sonra onları parçala, sonra onları birbirine karıştır, sonra onları dört parçaya ayır, her dağın başına bir parça koy, dediğini rivayet etmiştir. İbrahim bunları yaptı, geri çekilip onları çağırdı, her biri kendi parçasına koştu, sonunda eskisi gibi sapasağlam birer kuş oldular. Sonra ona koşarak geldiler. Katade şöyle demiştir: Başlarını elinde tuttu, kemik kemiğin, tüy tüyün ve parça parçanın yanına gelmeğe başladı. O da bunu görüyordu. Sonra onları çağırdı, ayaklarıyla koşarak geldiler, o da her kuşa kendi başını attı.

Kuşları taksim ettiği dağların sayısında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları dört dağa taksim etti. Bunu İbn Abbas, Hasen ve Katade, demişlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Onları dünyanın dört bucağına böldü, sanki dört tarafa gibi. *İkincisi:* Onları yedi dağa taksim etti, bunu da İbn Cüreyc ve Süddi, demişlerdir.

"Sümmeduhünne ye'tineke sa'ya": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Adven: Ayağı ile koşarak gelmeğe denir. Kuş uçtuğu zaman ise: Saa (koştu) denilmez. "Bil ki Allah azizdir": Yani yanına yaklaşılmaz. İdare ettiği şeyde de "hakîm"dir. Mukatil de şöyle demiştir: Bu kıssa İbrahim aleyhisselam Şamda iken henüz çocuğu olmadan ve üzerine suhuflar inmeden başından geçmiştir. O sırada kendisi yetmiş beş yaşında idi.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ
سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

261 - Mallarını Allah yolunda harcayanların hali yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan tohumun hali gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın rahmeti geniştir, her şeyi bilendir.

"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali": Bize Salep'den anlatıldığına göre, temsil nafaka içindir, adamlar için değildir. Ancak Araplar mana anlaşıldığı takdirde bazı kelimeleri atarlar, mesela şu ayette olduğu gibi: "Kalplerine buzağı sızdırıldı", burada sevgi kelimesi atılmıştır. Çünkü mana bellidir. Burada da durum aynıdır. Mallarını infak edenlerin hali demek istemiştir. Şu ayet de öyledir: "Cimrilik edenler Allah'ın kendilerine lütfünden verdiğini kendileri için hayır zannetmesinler". *(Al-i İmran: 18)* Maksat, cimrilerin cimriliğini demektir. Burada cimriliği sözü atılmıştır. "Allah yolu" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cihattır. *İkincisi:* O bütün hayır kapılarıdır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ayet, "ey iman edenler, size rızk ettiklerimizden infak edin" ayetinin üzerine atfedilmiştir. Allah Teala bu temsille Allah yolundaki harcamanın yedi yüz kat katlanacağını bildirmiştir. Şabi de şöyle demiştir: Bir adamın kendine ve aile halkına harcadığı, yedi yüz kat katlanır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: "Allah dilediğine artırır": Yedi yüz kattan fazla verir.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًى لَهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

262 – Mallarını Allah yolunda harcayıp da sonra o harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin mükafatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

"Mallarını Allah yolunda harcayanlar": İbn Saib ile Mukatil şöyle demişlerdir: Bu ayet; Osman bin Affan'ın Tebuk gazasında orduya yardım etmesi, Medine'deki Rume kuyusunu satın alıp Müslümanlara vakfetmesi ile Abdurrahman bin Avf'in de malının yarısı olan dört bin dirhemi sadaka etmesi üzerine inmiştir. "Menn" (başa kakma) hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fakirin başına kakıp: Sana iyilik ettim, seni fakirlikten kurtardım, gibi sözler etmektir. Bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Sadaka verdiği için Allah'a karşı böbürlenmektir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Eğer: "Allah onları men etmedikleri için nasıl övüyor, halbuki kendini Mennan olmakla nitelemiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Menne fülanün ala fülanin denir ki, birine nimet verip ihsan etmektir. Kendisi övülen durumdadır. Şair de şöyle demiştir:

Ey kadın, bize selamla ikram (men) et,
Senin sözün yakut ve dizili incidir.

Burada men ile nimet vermek kastedilmiştir. Kötü olanı ise, birine verdiğini gözünde büyütüp onunla iftihar etmektir. Şair de bu hususta şöyle demiştir:

Az bir ikram ettin, sonra hemen başa kaktın,
Başa kakarak ettiğin ikram azdır.

Bunu Ebu'l – Enbari demiştir. Eziyet etmeğe gelince bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, fakirin yüzüne karşı: "Sen fakirlikten asla kurtulamazsın, başıma bela mı kesildin, bana senden rahatlık yok mu?" demek gibi sözler söylemektir. *İkincisi:* Fakire ettiği iyiliği fakirin duymasını istemediği kimseye söylemektir. Böyle her iki söz de fakiri rahatsız eder, bunlar ihlasla sadaka verenlerin sıfatından değildir. Bize anlatıldığına göre Hassan bin Ebu Sinan bir köleyi ailesiyle birlikte satın alır ve kendini onlara tanıtmaz, kim olduğunu bildirmezdi.

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

263 – Güzel bir söz ve ayıp örtme, arkasından eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır. Allah zengindir, çok yumuşaktır.

"Güzel söz": Fakire: Allah bol rızık versin demek gibi sözler söylemektir. "Ayıp örtme" de: Müslümanın fakirlik ve ihtiyacını kimseye söylememektir. Bundan, eğer fakir reddedildiği zaman fazla konuşursa, ona kızmamak olduğu da söylenmiştir. "Güzel söz arkasından eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır": Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ
بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا
يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ
مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

264 – Ey iman edenler, malını insanlara gösteriş için harcayan ve Allah'a ve ahiret gününe inanmayan gibi sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Bunun hali, üzerinde toprak bulunan ve şiddetli yağmurun değip de katı taş halinde bıraktığı kaypak kayanın hali gibidir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah kafirler topluluğuna hidayet etmez.

"Sadakalarınızı boşa çıkarmayın": Yani sevabını iptal etmeyin, demektir. Nitekim Allah'a iman etmeyen gösterişçi kimsenin, yani münafığın da sadakasının sevabı yoktur. "Onun hali": Yani sadakasının hali "safvan gibidir": İbn Kuteybe: Safvan taş, "vabil" şiddetli yağmur, sald de düzdür, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Safvan düz kayadır, safa da öyledir. Saleb de: Sald, temizdir, demiştir. İbn Abbas ile Katade'den: "Onu taş halinde bıraktı" demenin, üzerinde bir şey kalmadı demek olduğu rivayet edilmiştir. Bu, Allah Teala'nın gösteriş için hayır edenlere verdiği bir misaldir, kıyamet gününde bunun hiçbir sevabını göremeyecektir.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا
مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا
ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

265 – Mallarını Allah rızasını elde etmek ve imanı kalplerine yerleştirmek için harcayanların hali, tepelik bir yerde bulunan ve kendisine bol yağmur değip de meyvesini iki kat veren bir bahçenin hali gibidir. Eğer ona bol yağmur düşmezse bir çisinti değmiştir. Allah yaptıklarınızı pekiyi görmektedir.

"Mallarını Allah rızası için harcayanların hali": Yani O'nun rızasını elde etmek için harcayanların hali, demektir. "İmanı kalplerine yerleştirme" hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kesin inanarak ve tasdik ederek Allah yolunda harcamaktır, bu da Şa'bi, Katade, Süddi ve diğerlerinin görüşüdür. *İkincisi:* Doğru harcama yerlerini tespit etmek için çaba göstermektir, onlar harcayacakları yere iyi bakarlar. Bu da Hasen, Mücahit ve Ebu Salih'in görüşüdür.

"Kemeseli cennetin": Cennet bahçe demektir. Mücahit ile Asım el – Cuhderi, ha ile "habbetin" okumuşlardır. "Rebve" de, yüksek yer demektir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai ranın zammesi ile "rübve" okumuşlardır. Asım ile İbn Amir de, ranın fethası ile "rebvetin" okumuşlardır. Hasen ile A'meş de, ranın kesresiyle okumuşlardır. İbn Abbas ile Ebu Rezin de, bir elif ziyadesi ve ranın fethası ile "rebavetin" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Asım el – Cuhderi de böyle okumuşlar, ancak onlar rayı zammelemişlerdir. Mü'minun suresindeki ihtilafları da böyledir. Zeccac şöyle demiştir: Rebve, ribve, rübve ve rebave, yüksek yere denir. Eğer yüksek yerin suyu olursa, ovadan daha çok ürün verir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yükselen ve artan her şeye reba, denir, alışverişteki riba (faiz) de bundandır.

"Feâtet üküleha": İbn Kesir ile Nafi ükleha okumuşlardır, ükl Kur'an'ın neresinde gelirse kâfın sükunu iledir. Ebu Amr da müennese muzaf olan yerlerde onlara katılmıştır, mesela "ükleha" gibi. Ama "ükülehu" gibi müzekkere muzaf olursa veyahut "ükülin hamtın"de olduğu gibi muzaf olmazsa, Ebu Amr zammeli okumuştur. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de bunların hepsini harekeli okumuşlardır. Ükül, meyve demektir. "Dı'feyn" de iki kat demektir. "Tall" de zayıf yağmurdur, bunu İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O

sürekli, damlaları ufak neredeyse kanallardan akmayan yağmura denir. Salep şöyle demiştir: Bu, gelecek zaman şeklinde ise de aslında geçmiş zaman içindir, manası: Eğer ona yağmur değmediyse çiğ değmiştir. Bu misalin manası da şöyledir: Bu bahçenin sahibi, hiç hüsrana uğramaz; eğer ona çiğ değerse, güzel olur, eğer bol yağmur değerse, kat kat verir. Mü'minin ihlaslı harcaması da böyledir. Basîr de Allah Teala'nın isimlerindendir, manası: Çok iyi gören demektir. Bu, faîl vezninde ise de müf'il manasınadır, elimin mü'lim manasına olduğu gibi.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ
الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ
فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

266 – Sizden biriniz ister mi ki hurmalardan ve üzümlerden altlarından ırmaklar akan, içinde her türlü meyvelerin bulunduğu bir bahçesi olsun da başına ihtiyarlık çöksün ve zayıf çocukları da bulunsun. Onu da içinde ateş bulunan bir kasırga vursun; o da yansın (bunu) ister mi? Allah belki düşünürsünüz diye size ayetlerini böyle açıklar.

"Eyeveddü ahadüküm": Bu ayet, Allah Teala'nın: "Latübtilu sadakatiküm" ayetine bağlıdır. "eyeveddü": Sever mi, demektir. Hurma ve bağlardan bahsedilmesi, bu ikisinin en nefis bahçelerden olmasındandır. Özelikle ihtiyardan bahsetmesi de küçük çocuklarına yeniden bir şeyler kazanma şansını kaybetmesindendir.

"Onun zayıf çocukları olsun": Zürriyet zayıf olursa onlara daha çok şefkat gösterilir ve daha çok merhamet edilir. "Ona değdi": Yani bahçeye isabet etti, "i'sar": Şiddetli esen, göğe direk gibi duman kaldıran rüzgardır ki hortum, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer sen rüzgar isen, fırtınayla karşılaşırsın.
Yani daha sert mukabele görürsün (rüzgar eken fırtına biçer).

Eğer: Neden "feesabeha" dedi de "feyusuibuha?" demedi? Böyle: Eyeveddü en yusibe malen, fedaa, deyip, feyediu kastetmek caiz olur mu?" denilerse, cevap şöyledir: Bu "vedittü" fi'li için caizdir; çünkü

Araplar ondan sonra bazen "en", bazen de "lev" kullanır ve: Vedittiü lev zephebte anna ve vedittü en tezhebe anna (başımdan gitmeni isterim) derler.

Bu ayet, bir misaldir, Allah Teala bunu çok ihtiyaç duyulduğu anda nimetin kaybolup hasret çekilmesine örnek vermiştir. Bununla kimi kastettiği hususunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O ahir ömründe defterini kötülükle kapatan kimseye misaldir, bunu İbn Abbas demiştir: *İkincisi:* O Ölünceye kadar Allah Teala'ya itaatte kusur eden kimse için misaldir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* O hayır işlerinde riya eden kimsenin misalidir. O en çok ihtiyaç duyduğu anda eline bir şey geçmez. Bunu da Süddi, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا
الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا
فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

267 – Ey iman edenler, kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın güzellerinden Allah yolunda harcayın. Ondan göz yummadan almayacağınız kötüsünü harcamaya kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, övgüye layıktır.

"Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzellerinden harcayın": İniş sebebi için iki görüş vardır: *Birincisi:* Ensar hurma kestikleri zaman, bir adam ondan bir şeyler getirir ve onu mescide asardı. Ondan da fakir muhacirler yerlerdi. Hayra pek rağbet etmeyen bazıları da adi hurma getirir ve onu asarlardı. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu, Bera bin Azib'in görüşüdür. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem fitreyi emretti, bir adam adi hurma getirdi, bunun üzerine bu ayet indi, bu da Cabir bin Abdullah'ın görüşüdür.[47] Bu nafakanın ne olduğu hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O farz olan sadakadır, bunu Ubeyd es – Selmani ve diğerleri demişler. *İkincisi:* O nafile sadakadır. Temizden de ne murat edildiği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O kaliteli ve enfes olanıdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Helal olanıdır, bunu da Ebu Ma'kıl ve diğerleri demiştir.

---

47 – Hakim, Müstedrek, 2/283.

"Vela teyemmemu": Kastetmeyin, yeltenmeyin, demektir. Teyemmüm lügatte, kastetmektir. Şair Meymun bin Kays el – A'şa şöyle demiştir:

Kays'e niyet ettim, onun önünde ise
Nice engebeli ve uzak çöller vardır.

"Habis" kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O adi şeydir, bunu çoğunluk demiştir. Ayetin iniş sebebi de bunu göstermektedir. *İkincisi:* O haramdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Onu göz yummadan almazdınız": İbn Abbas şöyle demiştir: Birinde alacak hakkınız olsa idi, o da onu öyle şeyle ödese idi, bazı hakkınızdan vazgeçmeden onu almazdınız. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı bir kimsenin hoşlanmadığı bir şey gördüğü zaman göz yumup onu hoş karşılamasıdır. Bu nedenle toleransa da göz yumma denilmiştir. İnsanların satıcıya: Hoşgör, demeleri de bundandır ki orasını görme, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Bir adam hoşlanmayacağı bir şey gördüğü zaman gözlerini kapatır, onu görmek istemez, işte her şeyde vazgeçmeye ve tolerans göstermeye de göz yumma denilmiştir.

"Bilin ki Allah zengindir": Zeccac şöyle demiştir: Size sadaka vermenizi ihtiyacından emretmemiş, ancak sizi denemek istemiştir. O bundan dolayı övgüye layıktır. Kad ğaniye Zeydün denir ki, zenginleşip bir şeye muhtaç olmamaktır. Ğaniyel kavmu da: İnsanı zengin edecek bir yere inmektir. İndikleri o yere de, mağna denir. Ğavani ise güzel kadınlardır. Onlara böyle denilmesi, güzellikleri ile zengin olmalarındandır. "Hamîd"e gelince: Hattabi o hususta şöyle demiştir: O, övülendir, fail, mef'ul manasına kullanılmıştır.

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ
مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

268 – Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri emreder. Allah ise kendisinden bağışlama ve lütuf va'deder. Allah'ın rahmeti geniş, ilmi sonsuzdur.

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur": Zeccac şöyle demiştir: Vaattuhu eiduhu va'den va'deten mevideten ve mev'uden. Fakr ve fukr da denir. Kelamın manası şöyledir: Şeytan sizi adi şeyleri sadaka etmeye sürükler, iyisini vermekle sizi fakirlikle korkutur. Yeidükümül fakra: Yeidüküm bilfakri demektir, be harfi atılmıştır. Şair de şöyle demiştir:

Sana hayrı emrettim, sana ne emrediliyorsa onu yap,
Ben seni mal mülk sahibi olarak bıraktım.

"Çirkin şeyler" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Cimriliktir. *İkincisi:* Günahlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Allah sizin çirkin şeylerinizi bağışlamayı ve bol rızk vermeyi va'deder.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ
خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269 – Allah hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilirse, ona çok hayır verilmiş demektir. Ancak saf akıl sahipleri düşünürler.

"Hikmeti dilediğine verir": Hikmetten ne kastedildiği hususunda da on bir görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu İbn Mes'ud, Mücahit, Dahhak, Mukatil ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'ın nasih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, önce ve sonra ineni vb. şeyleri bilmektir. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Kur'an'ı anlamaktır, bunu da Ebu'l – Aliye, Katade ve İbrahim, demişlerdir. *Beşincisi:* İlim ve fıkıhtır, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Altıncısı:* İsabetli sözdür, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Yedincisi:* Allah'ın dininde takva sahibi olmaktır, bunu da Hasen, demiştir. *Sekizincisi:* Allah korkusudur, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. *Dokuzuncusu:* Dinde akıl çalıştırmaktır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Onuncusu:* Anlayıştır, bunu da Şerik, demiştir. *On Birincisi:* İlim ile amel etmektir. Bir adam kendinde bu ikisini bulundurmadıkça ona hekîm, denmez, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ve men yü'tel hikmete": Yakup tanın kesri ile "yü'ti" okumuş ve üzerinde he ile durmuştur, manası da: Allah kime hikmet verirse, demektir. İbn Mes'ud'un teden sonra he ile okuması da böyledir.

"Ve ma yezzekkerü": Zeccac şöyle demiştir: Kur'an ayetlerinin anlattığı şeyleri ancak akıl sahipleri düşünürler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Ülu" zu (sahip) manasınadır, "ülu"nun tekili de "zu"dur, "Ülat"ın tekili de "zat"tır.

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ
يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

270 – Nafakadan ne harcadıysanız veyahut sadakadan neyi adadınızsa, şüphesiz Allah onu bilir. Zalimler için yardımcılar yoktur.

"Yahut adaktan neyi adarsanız": Adak (nezr): İnsanın kendine vacip kıldığı şeydir. Bazen mutlak, bazen de şartlı olur. "Şüphesiz Allah onu bilir": Mücahit: Onu tespit eder, demiştir: Zeccac da: Onun karşılığını verir, demiştir. Burada zalimlerden kimlerin kastedildiğine dair iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar müşriklerdir, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlar başa kakarak, eziyet ederek ve gösteriş yaparak hayır işleyenler ve günah yerlere adak edenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dimeşki, demiştir. Yardımcılar: Koruyucular demektir ki, bunun da manası: Onları Allah'ın azabında koruyacak kimsecikler yoktur, demektir.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا
الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

271 – Eğer sadakaları açıktan verirseniz o ne güzeldir! Eğer onları gizler de fakirlere verirseniz o, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızı yarlığar. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Sadakaları açıktan verirseniz, o ne güzeldir!": İbn Saib şöyle demiştir: "Ne infak ederseniz" kavli inince, ashap: "Ya Resulallah, gizli sadaka mı daha faziletlidir yoksa açık sadaka mı?" diye sordular; bunun üzerine bu ayet indi. Zeccac şöyle demiştir: Bedeşşey'ü yebdu, bir şey görünmek manasınadır. Ebdeytuhu da, onu açığa çıkardım, demektir. Ve beda li bed'ün ise: Fikir değiştirdim, demektir.

"Feniimmahi": "Nime"de dört lügat vardır: Nunun ve aynin fethiyle "naam", alem gibi; nunun kesriyle, "ni'me"; nunun fethi ve aynın sukunu ile "na'me"; nunun kesri ve aynın sükunu ile "ni'me". "Feniimmahi": Nafi, -Verş kıraati dışında -, Ebu Amr, Asım - Ebu Bekir kıraatinde - ve Mufaddal "nunun kesri ve aynın sükunu ile "ni'ma" okumuşlardır. İbn Kesir, Asım – Hafs rivayetinde – Nafi de Verş rivayetinde ve Yakup nunun ve aynın kesriyle okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Kisai de, nunun fethi ile "feneimma" okumuşlardır. Hepsi mimi şeddeli okumuşlardır. Nisa suresindeki ihtilafları da böyledir. Zeccac şöyle demiştir: "Ma" şey manasınadır, yani o ne güzel

şeydir, demek olur. Ebu Ali de: Onu açıktan vermek ne güzel şeydir, demiştir. "O sizin için daha hayırlıdır": Yani onu gizlemek. Alimler şunda ittifak etmişlerdir ki nafile sadakayı gizlemek, onu açıklamaktan daha faziletlidir. Farz sadakada ise iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu açıklamak daha faziletlidir. Bunu İbn Abbas ve diğerleri demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında zekatı gizli vermek daha güzeldi. Ama bugün insanlar kötü düşünüyorlar; onun için onu açık vermek daha güzeldir. *İkincisi:* Onu gizli vermek daha faziletlidir, bunu Hasen, Katade ve Yezid bin Ebi Habib demişlerdir. İlk görüşün sahipleri ayetteki sadakaları farza, "vein tuhfuha"dakini de nafileye hamletmişlerdir. Gizli sadakanın faziletli olması iki sebepten dolayıdır: *Birincisi:* Verenle ilgilidir ki o da riyadan uzak, ihlasa yakın olması ve açık vermede nefsin etkilenmesinden yüz çevirmesidir. *İkincisi:* Verilenle ilgilidir ki o da halini gizlemekle mahcup olmamasıdır. Çünkü açık verilirse kalbi kırılır.

"Ve yükeffirü anküm min seyyiatiküm": İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle - nun ve merfu olarak "nükeffirü anke" okumuşlardır. Mana da: Biz seni bağışlarız, demek olur. Yeni söz başı olması da caizdir. Nafi ile Kisai de, nun ile ranın da Cezmi ile "nükeffir" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: bu, sözü "fehüve hayrün leküm"ün üzerine atfetmek düşüncesiyledir. Zira "fehüve hayrun leküm" kavli, cezm mahallindedir. Baksanıza, bir kimse: Ve in tuhfuha yekunu azame liecriküm, deseydi, meczum okurdu. "Levla ahherteni ila ecelin karibin feetesaddeka" *(Münafikun: 10)* kavli de böyledir. "Ekün" kavlini "feessaddeka"nın mahalline hamletmiştir. İbn Amir de ye ve merfu olarak "yükeffirü" okumuştur. Hafs da Asım'dan rivayetle zamiri Allah Teala'ya göndermiştir. Eban da Asım'dan rivayet ederek merfu te ve meftuh fe ve sakin ra ile "tükeffer" okumuştur.

"Min seyyiatiküm": "Min üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Zaittir. *İkincisi:* Ba'z manasınadır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bundaki hikmet de kulların korku ve endişe içinde olmalarıdır.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

272 – Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir. Ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayırdan ne harcarsanız kendiniz içindir. Zaten ancak Allah rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayırdan ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve siz haksızlığa uğratılmazsınız.

"Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir": Sebeb-i nüzulü hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Müslümanlar müşrik akrabalarına sadaka vermek istemediler; ayet bunun üzerine indi. Bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ancak kendi dininizden olanlara sadaka verin" dedi; ayet bunun üzerine indi. Bunu Said bin Cübeyr demiştir. Ayetteki hayır lafzı ile mal kastedilmiştir. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. "Kendiniz içindir": Yani sevabı size aittir, demektir.

"Zaten ancak Allah rızası için harcarsınız": Zeccac şöyle demiştir: Bu mü'minlere hastır, Allah onlara niyetlerini bildirdi; niyetlerinin doğru olduğunu bildirince de onlara bunun karşılığını göreceklerini de bildirdi.

"Size eksiksiz ödenir": Yani ecir ve mükafatını göreceksiniz, demektir. Ayetin manası şudur: Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir ki onlara sadaka vermeyesiniz de İslam'a girsinler. Eğer onlara sadaka verirseniz sevabını alırsınız. Ayet nafile sadakalar hakkındadır, denilmiştir. Zira kafire farz olan sadakadan hiçbir şey vermek caiz değildir.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾

273 – (Sadakalar) Allah yolunda mahsur kalan ve yeryüzünde ticaret için dolaşmaya güçleri yetmeyen fakirler içindir. Bilmeyen onları onurlu davranışlarından dolayı zengin kimseler sanır. Sen onları simalarından tanırsın. İnsanlardan yüzsüzlük ederek istemezler. Hayırdan ne harcarsanız, şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir.

"Sadakalar Allah yolunda mahsur kalanlar içindir": Onları sada-

ka ve nafakalara teşvik edince, onlara en iyi sadaka verilecek kimseleri de gösterdi. İhsarın açıklaması "eğer mahsur kalırsanız *(Bakara: 196)* ayetinde geçti. Mahsur olanlar hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Suffe'de yaşayanlardır, onlar kendilerini Allah'a ibadet etmeye vermişlerdi. Hiçbir şeyleri yoktu. Bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Fakir muhacirlerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kendilerini savaşa adayan kimselerdir, mal kazanmaya güçleri yoktu, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile yaralanıp da kötürüm olanlardır. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Kisai de bunu tercih etmiş ve: Onlar hastalıktan mahsur kalmışlardı. Eğer başka bir şeyden olsa idi, "husiru" derdi. İhsar korku veya hastalıktan, hasr da bu ikisinden başka bir şeyden dolayı engellenmektir.

"Allah yolu" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cihattır. *İkincisi:* Taattir. "Yeryüzünde dolaşma" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cihattır, fakirliklerinden dolayı ona imkanları yoktu. Bu, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *İkincisi:* Kazanç sağlamaktır, bunu da Katade, demiştir. "Onları engelleyen şey" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O fakirliktir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hastalıklarıdır, bunu da İbn Cübeyr ve İbn Zeyd, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Cihadı bırakmamalarıdır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Yahsebühümül cahilü": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisai bunu Kur'an'ın her yerinde "yahsibühüm" ve "yahsibenne" okumuşlardır. İbn Amir, Asım, Hamze ve Ebu Cafer de hepsini sinin fethasiyle okumuşlardır. Ebu Ali Şöyle demiştir: Sinin fethası kıyasa daha uygundur, çünkü mazi "faile" (hasibe) vezninde olursa, muzari de "yef'alü" olur, mesela, ferika yefraku, şeribe yeşrebü gibi. Kesr de kulağa hoş geldiği için güzeldir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Burada aklın zıttı olan cahillik kastedilmemiş, ancak denemenin zıttı olan cahillik (toyluk) kastedilmiştir. Sanki: Hallerini bilmeyenler, onları denemeyenler onları zengin zannederler, denilmiştir. Taaffüf ise: İstememektir. Affe anişşey'i ve taaffefe, denir. "Sima": Bir şeyin kendisiyle bilindiği işarettir, aslı sime'dir. Simalarından ne kastedildiği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kibarlıklarıdır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tevazularıdır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Fakirliğin onların üzerindeki izidir. Bunu Süddi ile Rebi bin Enes, demişlerdir. Bu da bir şeye hüküm verirken işaretin önemli olduğunu gösterir. İmamımız Ahmed şöyle demiştir: Dar-ı harpte bulunan ve durumu bilinmeyen kimse hakkında: Simasına bakılır; eğer üzerinde sünnetsizlik gibi kafir siması bulunursa, onlardan olduğuna

karar verilir; Müslümanların kabristanına defnedilmez ve üzerine namaz kılınmaz. Eğer üzerinde müslümanların siması varsa, onlardan olduğuna karar verilir. "İlhaf": Israr ve yüzsüzlük etmektir. İbn Kuteybe: Elhafe filmes'emleti, denir ki: Yüzsüzlük ederek dilencilik etmektir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Elhafe'nin manası, her yönden istemektir, lihaf (yorgan) da bundan gelir, çünkü insanı sarar, kaplar. Eğer: "Onlar ısrar etmeden isterler miydi?" denilerse, cevap şöyledir: Hayır, kelamın manası şöyledir: Onlar istemezlerdi ki ısrar etmiş olsalardı. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Yorgunluk ve ağrıdan bacağını oğuşturmaz,
Açlıktan da midesi kazınmaz (safrası kalkmaz).

Manası: Bacağında yorgunluk ve ağrı yoktur ki onu oğuştursun, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Şu söz de öyledir: Bunun gibisini pek az gördüm, dersin, aslında ona benzer hiç kimse görmemişsindir. Onlar insanlardan ne ısrarla isterler ne de ısrar etmeden isterler. Zeccac, İbn Enbari ve diğerleri de bu görüşü kabul etmişlerdir.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ
وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

274 – Mallarını gece gündüz, gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar için Rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değiller.

"Mallarını gece gündüz, gizli ve açık harcayanlar": Ayetin kimler hakkında indiğinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Allah yolunda at besleyenler hakkında inmiştir, bunu Haniş es – San'ani, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebudderda, Ebu Ümame, Mekhul, Evzai ve diğerleri de bu görüştedirler. *İkincisi:* Hazreti Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh hakkında inmiştir; onun dört dirhemi vardı; birini gece, birini gündüz, birini gizli ve birini de açık olarak infak etmişti. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, İbn Saib ve Mukatil de aynı görüştedirler. *Üçüncüsü:* O Hazreti Ali ile Abdurrahman bin Avf hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hazreti Ali, suffe halkına geceleyin bir yük hurma, Abdurrahman bin Avf de gündüz çok miktarda dinar göndermişti. Dahhak, bunu İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا
وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ
فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

275 – Faiz yiyenler kabirlerinden ancak dokunarak şeytan çarpmış kimselerin kalkmaları gibi kalkarlar. Bu, onların: "Alışveriş de ancak faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal ve faizi haram etmiştir. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de buna son verirse, geçmişi onundur ve işi Allah'a kalmıştır. Kim de tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemin arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

"Ellezine ye'külünerriba": Riba (faiz) lügatte artmak manasınadır, rebve ve rabiye (tepe) ve erba fülanün ala fülanin denir ki, falancadan artıktır, demektir. Bu tehdit, yiyene de, onunla muamele edene şamildir, sadece yiyenden bahsedilmesi, en büyük kitle o olduğu içindir. Sahih hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Allah faiz yiyene de yedirene de, şahitlerine de katiplerine de lanet etsin, demiştir.[48]

"Kalkmazlar": İbn Kuteybe: Kıyamet günüde kabirlerinden kalkmazlar, demiştir. "Mess": Delililiktir, recülün memsus da: Delidir. İnsanlar kabirlerinden çıktıkları zaman Allah Teala'nın, "o gün mezarlardan hızla çıkarlar" *(Maaric: 43)* dediği süratle koşarlar, ancak faiz yiyenler kalkamazlar, yere düşerler. Çünkü Allah Teala yedikleri faizi kıyamet gününde karınlarında artırmış ve onları yerlerinden kalkamaz hale getirmiştir. Bu nedenle koşamazlar. Said bin Müseyyeb de: Bu, dünyada helal sayıp da faiz yiyenlerin kıyamet günündeki alametidir, demiştir.

"Zalike": Bu, yani anlatılan bu azapları, "alışveriş de faiz gibidir,

---

48 - Buhari, Talak, bab, 51, Buyu, bab, 24, 25, 113; Libas, bab, 86, 96; Müslim, Müsakat, hadis no, 106, 107; İmam Ahmed, Müsned, 1/83, 87, 107, 133, 150, 158, 393, 394, 402, 448, 453, 465, 3/304.

demelerindendir. Anlatıldığına göre Sakif Arapları faizle çok muamele ederlerdi, onlar: Faiz de alışveriş gibidir, demişlerdir.

"Femen caehu mevizetün min rabbihi": Zeccac şöyle demiştir: Hakiki olmayan her müennese müzekker muamelesi etmek caizdir, mesela vaaz ile mevize aynı manayadır.

"Geçmişi onundur": Yani geçmişte yediği faiz, demektir.

"Ve emruhu ilallah": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* He zamiri faiz yiyene racidir, takdiri de şöyledir: Allah dilerse onu korur, dilerse yapmaz. Bunu Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O faize racidir, manası: Allah dilediğini ondan bağışlar, dilediğine de ondan dolayı azap eder. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Kim dönerse": İbn Cübeyr: Kim helal sayarak ve: "Alışveriş de faiz gibidir" diyerek tekrar dönerse, demektir.

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٧٦﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

276 – Allah faizi mahveder ve sadakaları artırır. Allah hiçbir azılı kafiri ve çok günahkarı sevmez.

277 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler işleyenler, namazı dosdoğru kılanlar ve zekatı verenler için Rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

"Allah faizi mahveder": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun mahvolmasının manası, azalması ve eriyip yok olmasıdır. Muhakuşşehr de hilalin küçülüp ışığının azalmasıdır. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Cübeyr de böyle demiştir. *İkincisi:* Ondan verilen sadaka gibi şeylerin batıl olmasıdır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Sadakaları artırır": İbn Cübeyr: Onları katlar, demiştir. "Keffar" da kendisini küfre götürecek şeyleri çok yapan kimsedir. Esim de durmadan günah işleyen ve üzerinde ısrar eden kimsedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٧٨﴾

278 – Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer mü'minler idiyseniz faizden kalanı bırakın.

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer mü'minler idiyseniz faizden kalanı bırakın".

İnişi hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Sakif kabilesinden Amr bin Umeyr bin Avf ve Mahzum oğullarından da Muğire oğulları hakkında indi. Muğire oğulları Sakiflilerden faiz alırlardı. Allah Teala faizi iptal edince, Sakifliler Mahzum oğullarından alacaklarını istediler. Bunun üzerine bu ve arkasındaki ayet indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* O Osman bin Affan ile Abbas hakkında indi, onlar hurma üzerine faizli para vermişlerdi. Hurma kesim zamanı gelince, hurma sahibi: "Eğer haklarınızı alırsanız, bana ve aileme yetecek kadar kalmaz, yarısını alsanız da faizi katlasak?" dedi. Onlar da öyle yaptılar. Süre dolunca, fazlasını istediler. Bu durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e intikal etti, onları bundan men etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bu; Ata ile İkrime'nin görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bu Abbas ile Halid bin Velit hakkında indi, bunlar cahiliye döneminde ortak idiler. İslam geldiğinde bunların faize verilmiş büyük miktarda malları vardı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Bilin ki cahiliyedeki bütün faizler kaldırılmıştır; ilk kaldırdığım faiz de Abbas'ın faizidir"[49] dedi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

İbn Abbas, İkrime ve Dahhak şöyle demişlerdir: Neden: "Faizden kalanı bırakın" dedi. Çünkü bütün faiz terk edilmiş ancak Sakif'in faizi kalmıştı. Bazıları da: Ayet, İslam'dan önce faize mal verip bir kısmını küfründe alan, sonra da Müslüman olan kimse hakkında inmiştir; onun kalanı terk edip ve geçeni affetmesi gerekiyordu, demişlerdir. Ama İslam'dan sonra faiz verip almaya gelince, aldığı iade edilir, kalan da düşer.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

279 – Eğer öyle yapmazsanız, Allah ve Resul'ü ile savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir; haksızlık da etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız.

"Fein lem tef'alu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir hemzenin sükunu ve zalın fethası ile "fe'zenu" okumuşlardır. Hamze ile Ebu Bekir de: Zalın kesresi ve elifle: "Feâzinu" okumuşlardır. Zeccac

49 - Ebu Davud, Buyu, bab, 5.

şöyle demiştir: Kısaca "fe'zenu" okuyanlar, iyi bilin manasını vermişler; uzun hemze ve meksur zal ile okuyanlar da, manasının: Bilin ki kim faizi terk etmezse o Allah'a savaş açmıştır, demek istemiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Faiz yiyene kıyamet gününde: Silahını al, savaşa hazırlan, denir.

"Eğer tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir; zulüm de etmezsiniz, zulme de uğramazsınız": Yani ödünç verdiğiniz mal sizindir, zulüm etmezsiniz, yani ondan daha çoğunu almazsınız, zulme de uğramazsınız, yani ondan daha az da almazsınız. Cumhur, ilk tenin fethası ile "tazlimun" ve ikinci tenin zammesi le "tuzlemun" okurlar. Mufaddal da Asım'dan ilkinin zammesini ve ikincisinin de fethasını rivayet etmiştir.

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

280 – Eğer borçlu darlık içinde ise bolluğa kadar mühlet verin. Borcu bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.

"Eğer borçlu darlık içinde ise": İbn Saib ile Mukatil şöyle demişlerdir: "Kalan faizi bırakın" kavli inince, Amr bin Umeyr oğulları, Muğire oğullarına: Sermayemizi getirin, biz de sizden faiz almayalım, dediler. Muğire oğulları da ellerinin dar olduğundan şikayet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Usre fakir ve darlık, demektir. Cumhur sini sakin okur, Ebu Cafer ise burada ve "saatil usreti"inde zamme ile okur. Cumhur "meysere"yi sinin fethasıyla okumuştur. Nafi ise zammesiyle okumuş, Zeyd de Yakup'tan rivayetle sinin zammesiyle okumuştur. Ancak o bir fark gösterip rayı meksur okumuş, teyi heye çevirmiş ve sonuna da ye ilave etmiştir (meysirihi). Zeccac şöyle demiştir: "İn kane"nin manası: Eğer böyle bir şey vaki olursa, demektir. Nazire de süre vermek manasınadır. Böylece onlara, eğer verecekliler darda iseler sermayeyi almada süre vermelerini emretti ve sadaka olarak vermenin üstünlüğünü bildirdi. "Ve en tesaddaku": Kurraların çoğu sadı şeddeli okumuş; Asım ise onu şeddesiz, dalı şeddeli okumuş, İbn Ebi Able de zalı zammeli okumuş ve onun sıdk, doğruluktan geldiğini söylemiştir.

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ

ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

281 – O günden korkun ki onda Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra da her nefse kazandığı tastamam verilir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.

"Vetteku yevmen türcaune fihi ilallahi": Ebu Amr teyi meftuh (terciun" okumuş, diğerleri ise zamme ile türcaun okumuşlardır. İbn Abbas, Ebu Said el – Hudri, Said bin Cübeyr, Atiye, Mukatil ve diğerleri: Bu ayet Kur'an'dan en son inen ayettir, demişlerdir. İbn Abbas: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bundan seksen bir gün sonra vefat etti, demiştir. İbn Cüreyc de: Dokuz gün sonra vefat etti, demiştir. Mukatil ise: Yedi gün sonra, demiştir. "Sonra her nefse kazandığı tastamam verilir": Yani kazandığının karşılığı tastamam verilir, demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُۜ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِۖ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ
كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ
اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔاۜ فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ
سَف۪يهًا اَوْ ضَع۪يفًا اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ
وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِۜ وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْۚ فَاِنْ
لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰىۜ
وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُواۜ وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغ۪يرًا اَوْ كَب۪يرًا اِلٰٓى اَجَلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ
لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً
تُد۪يرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَاۜ
وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْۖ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا

شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا
اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

282 – Ey iman edenler, belli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı onu doğru yazsın. Katip onu Allah'ın ona bildirdiği gibi yazmaktan çekinmesin. Üzerinde hak olan borçlu da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun. Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer üzerinde hak olan beyinsiz yahut zayıf olur veyahut yazdırmaya gücü yetmezse, velisi onu doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, beğeneceğiniz şahitlerden bir erkek, iki kadın tutun. Kadınlardan biri unutursa biri diğerine hatırlatır. Şahitler çağrıldıkları zaman kaçınmasın. Borç az olsun çok olsun süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır. Ancak peşin bir ticaret olup da aranızda döndürmeniz hariç. O zaman onu yazmamakta size bir günah yoktur. Alışveriş ettiğiniz zaman şahit tutun. Ne katip ne de şahit zarara uğratılmasın. Eğer bunu yaparsanız bu, kendinize bir kötülüktür. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyle bilendir.

"Ya eyyühellezine amenu iza tedayentüm": Zeccac şöyle demiştir: Dayentürrecüle, veresiye alışveriş edip ondan borç almak ve ona borç vermektir.

Şair de şöyle demiştir:

Erva ile borca alışveriş yaptım;
Bir kısmını savsakladı, bir kısmını da ödedi.

Mana şöyledir: Kiminizin kimi üzerinde belli bir süreye kadar borcu olursa, onu yazın. Allah Teala borcu yazmayı ve şahit tutmayı malları korumak ve insanları haksızlıktan men etmek için buyurdu. Çünkü bir kimse aldığını şahitli ispatlı yazarsa, vermemek için daha az tamah eder. İbn Abbas: Bu ayet özellikle barış içinde inmiştir. Eğer: "Tedayentüm" lafzı yettiği halde yeniden "bideynin" demesinin ne faydası vardır?" denilirse, cevabı şöyledir: "Tadayentüm" lafzı iki manaya gelir: *Birincisi:* Alışveriş yapmak, ödünç vermektir. *İkincisi:* Fi'lin karşılığını görmektir. Birincisi için dalın fethasıyla "deyn", denir, ikincisi için ise dalın kesresiyle "din" denir. Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Din gününün ne zaman olduğunu sorarlar". *(Zariyat: 12)* Yani amellerin karşılığı alınacak gün, demektir.

Şöyle bir kanıt getirmişlerdir:

... Onlar bizi cezalandırdıkları gibi Biz de onları cezalandırdık.

Bu durumda "bideynin" kavli, "tedayentüm"den neyin irade edildiğini göstermiş oluyor. Bunu İbn Enbari demiştir. "Adl: Hak demektir. Katade şöyle demiştir: Hakkı bırakma, batılı fazla yapma.

"Vela ye'be katibün": Yani katip Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın ona yazmayı öğrettiği gibi demektir. Şabi de: Yazı yazmak cihat gibi farz-ı kifayedir, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın ona öğrettiği hakkı, demektir, bunu da Zeccac demiştir.

"Üzerinde hak olan da yazdırsın": Said bin Cübeyr: Aranan yani verecekli demektir. Demek istiyor ki: Alacaklının kendi üzerindeki hakkını katibe yazdırsın. "La yebhas minhü şey'en": Ondan hiçbir şey eksik etmesin. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi şöyle demiştir: Emleltü, ümillü, emleltü ümli denir, bunların ikisi de vardır. Emleytü imladan gelir, emleltü ise melel ve milaldan gelir. Çünkü yazdıran katibe uzun uzadıya anlatır ve onu usandırır.

"Üzerinde hak olan kimse sefih olursa": Burada sefihten ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır: *Birincisi:* O malı bilmeyen ve yazdırmayı bilmeyendir. Bunu Mücahit ile İbn Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* O çocuk ve kadındır, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Küçük çocuktur, bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O, saçıp savurandır, bunu da Kadı Ebu Yala, demiştir. Zayıftan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O aciz, dilsiz ve aptaldır, bunu İbn Abbas ve İbn Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* O ahmaktır, bunu Süddi ile Mücahit, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O çocuktur, bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

"Yahut yazdırmağa gücü yetmezse": İbn Abbas: Meramını ifade edemediği için, demiştir. İbn Cübeyr de: Üzerinde vermesi gereken şeyi yazdırmayı bilmeyendir, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da: O delidir, demiştir.

"Felyümlil veliyyuhu": He zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır: Birincisi. O hakka racidir, takdiri şöyledir: Hakkın velisi (sahibi) yazdırsın. Bu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Rebi bin Enes ve Mukatil'in görüşüdür. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* O üzerinde hak olana, yani verecekliye racidir. Bu da Dahhak ile İbn Zeyd'in görüşüdür. Zeccac da bunu tercih edip ilk iki görüşü ayıplamış ve: "Davacının sözü nasıl kabul edilir? Onun yazıya ve şahide ne ihtiyacı vadır?" demiştir. Yine Kadı Ebu Ya'la bunu tercih etmiştir. Adl ise,

insaflı olmaktır. "Erkeklerinizden": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Yani hürlerden, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Ehl-i İslam'dan, yani Müslümanlardan, bu da Zeccac ile Kadı Ebu Ya'la'nın tercihidir. Ayetin başında mü'minlere hitap etmesi de bunu gösterir.

"Eğer iki erkek olmazsa": Şahitler iki erkek olmazsa, demek istiyor. "Bir erkek ve iki kadın": Eğer iki erkek bulunmazsa, demek isteniyor.

"Beğendiğiniz şahitlerden": İbn Abbas: Faziletli ve dindar kimselerden, demiştir. "Biri unutursa diğeri ona hatırlatır": Zeccac şöyle demiştir: Halil, Sibeveyh ve ilimlerine güvenilir diğer nahiv alimleri, bunun manası şöyledir, demişlerdir: Biri diğerine hatırlatması için iki kadın tutun". Hamze, hemzenin kesri ile "in tedılle" okumuştur. Burada dalalet unutmak manasınadır. Bunu İbn Abbas, Dahhak, Süddi, Rebi, Mukatil, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. "Fetüzekkire" kavline gelince: İbn Kesir ile Ebu Amr şeddesiz ve rayı mansup okumuşlardır. Hamze de merfu olarak ve kâfın şeddesi ile okumuştur. Diğerleri de nasp ve kâfın şeddesiyle okumuşlardır. Kim şedde ile okursa, unutma anında hatırlamayı kastetmiştir. Şeddesiz okuyanda iki görüş vardır: *Birincisi:* O da şeddeli manasınadır, bu da cumhurun görüşüdür. Bunu Dahhak, Rebi bin Enes ve Süddi, demişlerdir. İki okuyuşun da manası birdir. *İkincisi:* O, ikisinin şahitliği bir erkeğin şahitliği gibi sayılır, demektir. Bu da Süfyan bin Uyeyne'nin görüşüdür. Asmai de Ebu Amr'dan benzerini nakletmiştir. Kadı Ebu Ya'la da bunu beğenmiştir. Bir cemaat de bunu reddetmiştir ki İbn Kuteybe de içlerindedir. Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Uyeyne'nin görüşü sağlam değildir, çünkü kadınlar ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar yanlarında bir erkek olmazsa şahitlikleri caiz olmaz. Bir de burada dalal, unutmak manasınadır. Bu nedenle ona denk bir şey söylenmelidir ki o da hatırlatmaktır.

"Şahitler davet edildikleri zaman kaçınmasın": Katade şöyle demiştir: Bir adam içi insan dolu obayı dolaşır, onları şahitliğe çağırırdı da içlerinden bir tanesi kabul etmezdi. Ayet bunun üzerine indi. Bu davet neye idi? *Birincisi:* Şahitliği üstlenmeye ve onu yazıya geçirmeye. Bunu İbn Abbas, Atıyye, Katade ve Rebi demişlerdir. *İkincisi:* Üstlendikleri şahitliği hakim huzurunda eda etmeye, bunu da Said bin Cübeyr, Tavus, Mücahit, İkrime ve Ata, Şa'bi, Ebu Miclez, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir. Bunu el-Meymuni, Ahmed bin Hanbel'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Şahitliği üslenip onu yerine getirmeye, bu İbn Abbas ile Hasen'den rivayet edilmiş, Zeccac da bunu beğenmiş-

tir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bir kimseye şahitlik ancak kendinden başkası bulunmadığı takdirde lazım gelir. Ama onu bir grup üstlenmişse, ona şahsen lazım gelmez. şahitliği üstlenmek de böyledir. Çünkü o cihat gibi farz-ı kifayedir. Bütün insanların ondan kaçınmaları caiz değildir.

"Vela tes'emu": Yani uzun olsun kısa olsun süresine kadar yazılması adet olan şeyi yazmaktan bıkıp usanmayın, demektir. "Zaliküm eksatü indallah": Bu, sizin için daha uygun bir şeydir. "Ve akvamü lişşehadeti": Şahitlik için daha sağlamdır, zira yazı bütün şahitlere şahit oldukları şeyin hepsini hatırlatır. "Ve edna": Daha yakındır, "enla tertabu": Şüphe etmemenize. "İlla en tekune": Meğerki mallar ola, "ticareten" bir ticaret. Asım nasp ile ticareten okumuştur ki manası da mallar hazır (peşin) ticaret ise demek olur ki o da tarafların üstlerine düşeni derhal yerine getirmeleri ve vadesiz alışveriş yapmaları demektir. O zaman genişlik için yazmamak mübahtır. Ta ki insanlar yiyecek ve içecek alışverişlerinde sıkılmasınlar.

"Alışveriş ettiğiniz zaman şahit tutun": Şahit tutmak adet olan şeylerde şahit tutmak menduptur.

Bu ayet; borcu yazıya geçirme ve alışveriş ve borçlanmada şahitlik yapma emrini içermektedir. Alimler bu emrin vacip mi yoksa mübah mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir; cumhur bu emrin mendup ve müstehap olduğunu bildirmiştir. Buna göre bu muhkemdir. Bir bölük de yazmanın ve şahit tutmanın vacip olduğunu söylemişlerdir. İbn Ömer, Ebu Musa, İbn Sirin, Ata, Dahhak, Ebu Kılabe, Hakem ve İbn Zeyd bu görüştedirler. Sonra bunlar da bu hükmün geçerli mi yoksa mensuh mu olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Çokları bu hükmün muhkem olup mensuh olmadığına kani olmuşlardır. Bir grup da onun: "Eğer kiminiz kiminize güvenirse, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin" kavli ile mensuh olduğunu söylemişlerdir.

"Vela yudarre katibün vela şehid": Ebu Cafer "yudarre"nin rasını şeddesiz ve sükun ile (yudarir) okumuştur. Bu kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onun manası: Meşgul iken çağrılıp da zarara uğratılmasın, demektir. Bu İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Süddi, Rebi bin Enes, Ferra ve Mukatil'in görüşleridir. Rebi de şöyle demiştir: Birileri katibe gelir: Benim için yaz, derdi. O da: Meşgulüm, dediği halde yakasını bırakmaz ve: Sen yazmakla memursun, der; ona zarar verirdi. Başkasını bulduğu halde onu bırakmazdı. Şahide de aynısını yapardı. Bunun üzerine: "Ne katip ne de şahit zarara sokulmasın" kısmı indi. *İkincisi:* Bunun manası şöyledir: Katibin yazdığı

kimseye zarar vermemesinin manası, kendisine yazdırılandan başkasını yazması, şahidin zarar vermemesinin manası da, şahit olmadığı şeye şahitlik etmesidir. Bu; Hasen, Tavus, Katade ve İbn Zeyd'in görüşleridir. İbn Kuteybe ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir. Zeccac bunun doğruluğuna: "Eğer böyle yapmazsanız bu sizin için bir kötülüktür" kavlini delil getirmiş ve: Meşgul bir katibi yazmaya veya şahidi şahitliğe çağırana fasık denmez. Ancak yazıyı değiştirene veya yalancı şahitlik edene fasık denir. *Üçüncüsü:* Zarar vermenin manası: Katibin katiplikten, şahidin de şahitlikten kaçınmasıdır. Bu da Ata ile arkadaşlarının görüşüdür.

"Eğer yaparsanız": Yani zarar verirseniz, demektir.

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ
اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ
وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ
اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283 – Eğer yolculukta olur da katip bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeter. Eğer birbirinizden emin olursanız, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin ve Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, onun kalbi günahkardır. Allah yaptıklarınızı hakkıyle bilmektedir.

"Eğer yolculukta olursanız": Özellikle yolculuktan bahsedilmesi, genellikle onda katibin ve şahidin bulunmamasındandır. Kelamın maksadı şöyledir: Eğer yazı ve şahitle işi sağlama alamazsanız, o zaman rehin alın.

"Ferihanün": İbn Kesir, Ebu Amr ve Abdülvaris ranın ve henin zammesiyle elifsiz olarak "ferühünün" okumuşlardır. Abdülvaris ile bir grup, heyi sakin okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai ranın kesresi ve henin fethası ve elifle "firihanün" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim "ferihanün" okursa, rehnin çoğulunu kastetmiştir. Kim de "ferühünün" okursa, rihanı cem etmiş ve cemin cemini kastetmiştir.

"Rehin alın": Bu da rehnin devreye girmesi için almanın şart olduğunu gösterir. Rehin de taşınır olursa alınır. Eğer ev ve arazi

gibi gayri menkul olursa, onu almak, rehin alana boş olarak teslim etmektir.

"Eğer kiminiz kiminizden emin olursa": Yani alacaklı vereceklinin emin olduğuna güvenir de malı ona katipsiz, şahitsiz ve rehinsiz teslim ederse, "kendisine güvenilen", ki o da borçludur, "emanetini yerine getirsin ve Rabbi olan Allah'tan korusun": Yani kendisine güvenene hiyanet etmekten.

"Onun kalbi günahkardır": Süddi, şeyhlerinden rivayetle: Onun kalbi fisk u facurdur, demiştir. Ebu Ya'la da: "Neden kalbi günahkardır?" denilmiştir; çünkü günahlar ancak kalp o şeye bağlanırsa meydana gelir. Şahitliği gizlemek de onu yerine teslim etmemeye niyet etmektir.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٨٤﴾

284 – Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir. Eğer içinizdekini açıklar veya gizlerseniz, Allah sizi ondan hesaba çeker. Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.

"Eğer içinizdekini açıklar veya gizlerseniz Allah sizi ondan hesaba çeker": İçtekini açıklamak, kulun sakladığı şeyle amel edip veya konuşmasıdır. Bu da kulun hesaba çekilmesine sebeptir. Ama içinde sakladığı şeye gelince, ulema bu ayette gizlenen şeyden ne kastedildiği hususunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O bütün gizlenenler için geneldir, bu da çoğunluğun görüşüdür. Sorumlu olmak için bu hükmün geçerli mi veya mensuh mu olduğunda da iki görüş halinde ihtil f etmişlerdir: *Birincisi:* O "Allah kimseye kaldıramayacağı şeyi teklif etmez *(Bakara: 286)* ayetiyle mensuhtur. Bu da İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, bir rivayette İbn Abbas, Hasen, Şa'bi, İbn Sirin, Said bin Cübeyr, Katade, Ata el – Horasani, Süddi, İbn Zeyd ve Mukatil'in görüşleridir. *İkincisi:* O sorumluluk bakımından muhkemdir; dilediğini sorumlu tutar, dilediğini bağışlar. Bu da İbn Ömer ile Hasen'den rivayet edilmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki ile Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmişlerdir. İbn Ebi Talha

da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet neshedilmemiştir, ancak Allah Teala mahlukatı topladığı zaman onlara şöyle diyecektir: Ben size içinizde saklayıp da meleklerimi dahi haberdar etmediğim şeyleri haber vereceğim. Mü'minlere onları haber verir ve onların içlerinden geçenleri bağışlar. O da Allah Teala'nın "Allah sizi onlardan hesaba çeker" kavlidir. Allah onları size haber verir. Şirk ve şüphe ehline gelince, onlara da gizledikleri yalanlamayı haber verir. Bu da: "Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder" kavlidir. Çoğunluk "feyağfirün"ün rasını ve "yuazzibü"nün basını sakin okur; İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai bunlardandır. Cezm okumaları da makablindeki "yuhasibküm" kavline mutabık olması içindir. Ebu Cafer, İbn Amir, Asım ve Yakup da, ikisinde de ranın ve banın ref'i ile okumuşlardır. Onlar da yeni cümle başı yapmışlardır. İbn Enbari şöyle demiştir: Bazıları burada Allah Teala'nın hesaba çekmesini, Allah Teala'nın kıyamet gününde kulun dünyada iken kalbinden geçenlerden haberdar olmasıdır. Bilsin ki ona hiçbir şeyden azap etmemiştir. Diyor ki: Bizim tercihimiz ayetin muhkem olmasıdır. Çünkü nesh ancak emir ve nehiyde olur. Hazreti Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Senin açıkladıklarına gelince, Allah seni ondan hesaba çeker. Gizlediklerine gelince, o da dünyada peşin olarak cezasını çektiğin şeylerdir.

İkinci görüş: O bir çeşit gizli şeylere has bir durumdur, bu görüş sahiplerinin de iki fikri vardır: *Birincisi:* O, şahitliği gizlemektir, bunu İbn Abbas - bir rivayette – İkrime ve Şa'bi, demişlerdir. *İkincisi:* O şüphe ve kesin inançtır, bunu da mücahit, demiştir. Bu anlatılana göre ayet muhkemdir.

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ
مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ
وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

285 – O Peygamber, Rabbinden kendine indirilene iman etti, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. "O'nun peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayrım yapmayız. İşittik ve itaat ettik. Bağışlamanı dileriz, ey Rabbimiz! Dönüş ancak sanadır" dediler.

"Peygamber Rabbinden kendine indirilene iman etti": Buhari ile Müslim, Sahihlerinde, Ebu Mes'ud el – Bedri'nin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Bakara suresinin sonunda iki ayet vardır ki, kim onları gece okursa, ona yeterler".[50] Ebu Bekir en – Nakkaş da şöyle demiştir: Bunun manası şöyledir: Ona gece namazı yerine yeterler. Bu iki ayetin şu sebeple indiği söylenmiştir: Ala, babasından Ebu Hureyre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala: "İçinizdekileri açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker" ayeti inince bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına zor geldi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip önünde diz çöktüler ve: Allah sana bu ayeti indirdi, bizim ise ona gücümüz yetmez, dediler. O da: Sizden önceki iki kitap sahiplerinin dediği, "işittik ve isyan ettik" demek mi istiyorsunuz? "İşittik ve itaat ettik, Rabbimiz, bağışlamanı dileriz, dönüş ancak sanadır" deyiniz, dedi. Onlar da bunu deyip de dilleri iyice alışınca, Allah Teala arkasından "amenerresulü" ayetini indirdi.[51]

Zeccac şöyle demiştir: Bu sureyi içindeki kıssa ve hükümlerle zikredince onu Peygamberin ve mü'minlerin tasdiki ile bitirdi. İbn Abbas, "ve kitabihi" okumuş ve kitap kütüpten daha kapsamlıdır, demiştir. Böylece kelimenin cins ismi olduğunu hatırlatmıştır, mesela halkın elinde dirhem çoğaldı sözündeki dirhem gibi. Hamze, Kisai ve Halef de İbn Abbas'ın bu okuyuşuna katılmışlardır. Tahrim suresinde de böyle okumuşlardır. İbn Kesir, Nafi, Asım - Ebu Bekir rivayetinde - ve İbn Amir burada "kütübihi" şeklinde çoğul okumuşlar, Tahrim suresinde ise tekil şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr da her iki yerde de cemi sigasıyla okumuştur.

"La nüferriku beyne ahadin mirrüsülih": Ebu Amr rüsl kelimesini sinin sükunu ile "rüslina" ve rüsliküm" okumuş, bunun dışındakileri harekeli okumuştur. Ondan "ala rüsilike"de ise sakin ve harekeli olmak üzere iki nakil vardır. Diğerleri Kur'an'daki bütün bu tip kelimeleri harekeli okumuşlardır. "Peygamberlerinden hiçbiri arasında ayrım yapmayız": Yani Ehl-i kitabın yaptığı gibi kimilerine iman eder, kimilerine etmeyiz, demeyiz. Yakup ranın fethası ve ye ile "yefraku" okumuştur.

"Ğufraneke": Yani bağışlamanı dileriz, demektir. Masir de, dönecek yerdir.

50 – Müslim bu lafızla, Buhari de az farkla rivayet etmiştir.

51 – İmam Ahmed, Müsned, 2/412.

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ
نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ نَسٖينَٓا اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَٓا
اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا
مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا
اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٨٦﴾

286 – Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı hayır lehine, işlediği şer de aleyhinedir. Ey Rabbimiz, eğer unutur yahut hata edersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen Mevla'mızsın bizim. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et.

"Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez": Burada vüs' güç ve takat demektir. Bunu İbn Abbas demiştir. Manası da şöyle demektir: Allah ona gücünün yetmediği şeyi yüklemez, çünkü bu muhaldir, mesela kötürüme koşmayı, köre görmeyi teklif etmek gibi. Ama alet olmadığından değil de mükellef birine imkansız bir şeyi teklif etmesi caizdir; mesela ilm-i ezelisinde iman etmeyeceğini bildiği bir kafire imanı teklif etmesi gibi. Bu ayet, birinci görüşe göredir. Bizim dediğimize delil de ayetin siyakında, "Rabbimiz, bize takat getiremeyeceğimiz şeyi yükleme" demesidir. Eğer güç yetmeyecek şeyi teklif etmek mümkün olmasa idi, bu istek anlamsız olurdu. Kaldı ki Allah Teala Nebisine bir kavme dua etmesini buyurmuştu; onlar hakkında da: "Eğer onları hidayete davet etsen ebediyen hidayeti bulamazlar" *(Kehf: 57)* demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Bize yapması ağır gelen şeyi yükleme, her ne kadar ona zorla ve istemeyerek katlanır isek de. Araplara anlayacakları şekilde hitap etti. Çünkü onlardan bir adam, sevmediği birine: Sana bakmaya dayanamıyorum, der; aslında dayanmaktadır, ancak ona ağır gelmektedir. Şu ayet de öyledir: "Onu dinlemeye dayanamazlardı." *(Hud: 20)*

"Kazandığı onadır": İbn Abbas: Yaptığı taat onadır; "kazandığı şer de onun aleyhinedir": Yani masiyet, günah, demektir. Ebu Bekir en-Nakkaş şöyle demiştir: "Leha" demesi hayra delildir, "aleyha" demesi de şerre delildir. Bazıları da şu görüşü ileri sürmüşlerdir: "kesebet (kazandığı) bir veya birkaç kere olana, "iktesebet" (kazandığı) da bir şey yaptıktan sonra tekrar yapılana denir. Bu kişi bazılarına göre de aynı manayadır, mesela: Femehhilil kafirine emhilhüm Rüveyda ayetinde olduğu gibi. *(Tarık: 17)*

"Rabbimiz, bizi sorumlu tutma": Bu, böyle dememiz için Allah'tan bir talimattır. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada nisyandan maksat, kasten terk etmektir. Zira gaflet manasına gelen unutma zaten aftır. Buradaki hata da kasıt manasındadır, yoksa yanılmak manasına değildir. Mesela: O hata etti, denir ki, kasten yaptı demektir, nitekim gafletle yaptığı zaman da böyle denir. "Isr" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sözdür, bunu İbn Abbas, Mücahit, Dahhak ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Ağırlıktır, yani İsrail oğullarına ağır şeyler yüklediğin gibi bize de onları yükleme demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Zor ve çetin amellerdir, bunu Dahhak, Süddi, İbn Zeyd ve cumhur, demiştir. *İkincisi:* Sevgidir, bunu da Sevri, Mansur'dan, o da İbrahim'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* cinsel istektir, bunu da Mekhul, demiştir. *Dördüncüsü:* İçten geçen şeyler, vesveselerdir. *Beşincisi:* Cehennem azabıdır.

"Sen Mevlamızsın": Yani velimizsin, "bize yardım et": Bize destek ver. Muaz bu sureyi bitirdiği zaman: Amin, derdi.

3-AL-İ İMRAN SURESİ

200 ayettir.

Tefsirciler bunun Medine'de indiğini söylemişlerdir. Baş tarafından bir kısmı ise (Hıristiyan) Necran heyeti hakkında inmiştir. Onlar Medine'ye altmış kişilik binekli olarak geldiler, içlerinde Akıp ile Seyyid de vardı. Onunla İsa hakkında tartıştılar: "Eğer Allah'ın oğlu değilse, babası kimdir?" dediler. Al-i İmran'ın başından seksen küsur kadar ayet onların hakkında indi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
الٓمٓ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُۜ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَۙ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى
لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌۜ
وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 - O öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. Hay ve kayyumdur.

3 – Kitabı sana kendinden öncekileri tasdik edici olarak hak ile indirdi ve Tevrat'ı ve İncil'i de indirdi.

4 - Daha önce; insanlar için hidayet olarak; Furkan'ı indirmişti. Allah'ın ayetlerini inkar edenler için pek çetin azap vardır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir.

"Kitabı sana indirdi": Yani Kur'an'ı. "Hak ile": Yani adaletle. "Önündekileri tasdik edici olarak": Yani önceki kitapları. Kur'an için "nezzele", Tevrat ve İncil için "enzele" demesi, onların her birinin bir seferde, Kur'an'ın ise birçok seferlerde inmesindendir. İbn Kuteybe Tevrat'ı: Veriyezzende yeri'den getirir ki çakmak ateş çıkarmak manasınadır. Evreytu da aynı manayadır. Onun ışık olduğunu demek ister. Yine İbn Kuteybe: Onda başka lügatler de vardır: Veriyet bike zinadı denir ki (çakmağım seninle ateş aldı demektir). İncil de: Neceltüşşey'eden gelir ki, çıkardım, demektir. Adamın evladına da necl'i denir. Sanki ondan çıkmadır. Kabbehallahu nacileyhi denir ki ana babasına bedduadır. Kuyudan damlayan suya da necl denir. Kad intencelel vadi de, dereden su sızarak çıktı, demektir. İncil ise bu kökten ifil veznindedir; sanki Allah onunla silinen ve yok olan hakkı açığa çıkardı, demektir. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi de: İncil yabancı bir kelimedir, Arapçalaşmıştır, demiştir. Bazıları da eğer Arapça ise, necl kökünden gelir ki, suyun yeryüzüne çıkıp yayılması manasınadır. Neceltüşşey'e de bir şeyi çıkarıp ortaya koymaktır. İncil de kendisiyle ilim ve hikmetler çıkarılan kitaptır. Onun necIden İfil vezninde olduğu söylenmiştir ki asıl demektir. İncil de ilim ve hikmetlerin aslıdır. Burada Furkan için de iki görüş vardır: *Birincisi*: O, Kur'an'dır, bunu Katade ve Cumhur demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Kur'an'a Furkan denmesi, hak ile batılı, mü'min ile kafiri ayırdığı içindir, demiştir. *İkincisi*: O, İsa hakkında ihtilafa düşenler arasında hak ile batılı ayırandır. Süddi şöyle demiştir: Ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Allah Tevratı, İncil'i ve Kuran'ı indirdi, onda hidayet vardır.

"Allah'ın ayetlerini inkar edenler": İbn Abbas: Hıristiyan Necran heyetini kastediyor ki Kur'an'ı ve Muhammed'i inkar ettiler, demiştir. İntikam ise aşırı ceza vermedir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا
فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

5 – Şüphe yok ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

6 – Size rahimlerde istediği gibi şekil veren O'dur. O'ndan başka İlah yoktur. Mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Şüphe yok ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bu, içlerinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tuzak kuran Necran heyetine imadır (göndermedir). Rahimlerde şekil verilmesinden bahsedilmesi de İsa aleyhisselam'ın durumuna dikkat çekmek içindir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ
مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا
يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ
رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾

7 – Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bazı ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır, diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne aramak ve teviline gitmek için onun müteşabihlerine tabi olurlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde kökleşenler: "Ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır" derler. Bu inceliği ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.

"Ondan bazı ayetler muhkemdir": Muhkem sağlam ve açıktır. Bundan kastedilen şey hususunda da sekiz görüş vardır: *Birincisi:* O nasihtir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade, Süddi ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O helal ve haramdır, İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O, alimlerin tevilini bildikleri şeydir, bu da Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O neshedilmeyendir, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* O lafızları tekrar edilmeyendir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Altıncısı:* Kendi başına müstakil olup açıklamaya ihtiyaç duymayan şeydir, bunu da Kadı Ebu Ya'la, İmam Ahmet'ten nakletmiştir. Şafii ile İbn Enbari de: Tevilinde ancak bir veche (yoruma) ihtimali olandır, demişlerdir. *Yedincisi:* O, huruf-ı mukattaa dışında Kur'an'ın tamamıdır. *Sekizincisi:* O; emir ve nehiy, vaat ve tehdit, helal ve haramdır. Bunu ve bir öncekini Kadı Ebu Ya'la demiştir.

"Kitabın anası": Aslı demektir. İbn Abbas ile İbn Cübeyr şöyle demişlerdir: Sanki: Onlar hükümleriyle amel edilen kitabın aslı ve helal ile haramın toplandığı noktalardır, demek istiyor. Müteşabih üzerinde de yedi görüş vardır: *Birincisi:* O, mensuhtur, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas. Katade, Süddi ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O, ulemanın bilmelerine imkan olmayan şeydir, mesela kıyametin kopması gibi. Bu, Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar; elif, lam, mim vs. gibi huruf-ı mukataalardır, bunu da İbn Abbas demiştir. *Dördüncüsü:* Manası karışık şeylerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* O lafızları tekrar edilendir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Altıncısı:* Birkaç yoruma ihtimali olan şeylerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Muhkem, birkaç tevile ihtimali olmayan, aklı başında birine kapalı gelmeyen şeydir. Müteşabih de birçok tevili olan şeydir. *Yedincisi:* Kıssalar ve misallerdir, bunu Kadı Ebu Ya la demiştir Eğer: "Kur'an'dan maksat açıklık ve hidayet iken muteşabihi indirmenin ne faydası vardır?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir: *Birincisi:* Arap dili iki kısım olduğu için: Biri, işitene kapalı gelmeyen ve zahirinden başka bir şeye ihtimali olmayan; *İkincisi:* Mecaz, kinayeler, işaretler, referanslar olduğundan ve bu ikinci bölüm de Araplara tatlı geldiğinden, bu da kelamlarında harika sayıldığından; Allah Teala da Kur'an'ı bu iki bölüm üzerine indirmiştir ki benzerini getirmekten aciz kalsınlar. Sanki onlara: Bu iki bölümden hangisiyle olursa olsun benzerini getirin, diye meydan okumuştur. Eğer hepsi muhkem ve açık inse idi: Bize daha tatlı gelen şeyle inseydi, ya derlerdi. Bir sözde ne kadar işaret veya kinaye veya ima veya benzetme olursa, o kadar fasih ve o kadar dikkat çekici olur. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Gözlerin ancak kırık ve ezik kalbime
İki ok atmak için ağladı.

Şair, bakışı teşbih yoluyla oka benzetmiştir. Bu da şi'ri işiten ve okuyana daha tatlı gelir, şi'rin belagatini artırır. Yine İmruulkays şöyle demiştir:

Bana bir ok attı; ayrılırken,
Kalbime isabet etti, bense intikamını alamadım

(sevgilinin bakışını oka benzetmiş ve sevgisi karşılıksız kalmıştır).

Yine şöyle demiştir:

Ona beliyle gerinip de eteklerinin karanlığı çökerek
Göğsü ile üzerime yüklenince dedim ki...

Şair teşbih yoluyla gecenin beli, eteği ve göğsü olduğunu söylemiştir. Böylece şi'ri daha güzel olmuştur. Bir başkası da şöyle demiştir:

Kestaneyi iki aşçısı çok iyi yapmış;
Onu tencerede tam öldürmemiştir.

İki aşçıdan maksat, teşbih yoluyla gece ile gündüzdür.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Her şafak vakti Haşim'e ağlar;
Dalların üzerinde güvercinlerin ağladığı gibi.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Şaştım ona, nasıl güzel şarkı söylüyor diye;
Konuşmak için ağzını açmadığı halde.

İstiare yoluyla ona şarkı ve ağız nispet etmiştir.

İkincisi: Allah Teala onu kullarını denemek için indirmiştir ki mü'min orada dursun da onu bir bilene havale etsin; böylece sevabı büyük olsun; münafık da ondan şüphe etsin, içine kuşku girsin; böylece azabı hak etsin, tıpkı onları Talut'un ırmağı ile denemesi gibi. *Üçüncüsü:* Allah Teala ilim adamlarını müteşabihi muhkeme havale etmekle denemek istemiştir. Böylece onun üzerindeki düşünceleri artar, onu araştırma ilgileri kesintiye uğramaz. Bu yorgunluktan dolayı da sevap kazanırlar, tıpkı diğer ibadetlerden sevap kazandıkları gibi. Eğer Kur'an'ın tamamı muhkem olsa idi, onda bilenle bilmeyen bir olur, alimin başkasından üstünlüğü olmaz ve düşünce fonksiyonları ölürdü. Halbuki düşünce ve çare ancak anlama ihtiyacı duyulduğu zaman gerçekleşir. Hekîmler şöyle demişlerdir: Zenginliğin kusuru ahmaklık getirmesi, fakirliğin üstünlüğü de çare aratmasıdır. Çünkü muhtaç olduğu zaman çare arar. *Dördüncüsü:* Her sanat erbabı ilimlerinde kapalı şeyler ve ince meseleler koyarlar ki öğrettikleri kimseleri denesinler, onları cevap bulmaya alıştırsınlar. Zira onların kapalı şeye güçleri yeterse, açığa daha çok yeter. Bu da alimlerce güzel olduğundan Allah Teala'nın indirdiği müteşabihin de bu türden olması güzel olmuştur. Bu cevaplar, İbn Kuteybe ile İbn Enbari'nin görüşlerinden çıkarılmıştır.

"Kalplerinde eğrilik olanlar": Eğrilik hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şüphedir, bunu Mücahit ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Bu, meyildir, bunu da Ebu Malik, demiştir, İbn Abbas'tan da bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Bunun doğru yoldan sapmak olduğu da söylenmiştir.

Bunların kimler olduğu hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Haricilerdir, bunu Hasen Basri, demiştir. *İkincisi:* Münafıklardır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *Üçüncüsü:* Necran'ın Hıristiyan heyetidir. *Dördüncüsü:* Yahudilerdir, onlar ebcet hesabı ile bu ümmetin süresini bilmek istemişlerdir, bunu İbn Saip demiştir.

"Onlar müteşabih olan şeye tabi olurlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar muhkemi müteşabihe, müteşabihi de muhkeme havale eder ve karıştırırlar. Süddi de şöyle demiştir: "Bu ayete ne oluyor ki, onunla şöyle şöyle amel edildiği halde sonra neshediliyor?" derler. Burada fitneden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, inkardır, bunu Süddi, Rebi, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Şüphelerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Arayı bozmaktır, bunu da Zeccac, demiştir. Tevil hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O tefsirdir. *İkincisi:* Beklenen sonuçtur. Rasih ise sabit ve sağlam şeydir. Resaha yersahu rusuhan denir. Rasihler (köklü ilim adamları) onun tevilini bilirler mi yoksa bilmezler mi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu bilmezler, burası söz başıdır. Tavus, İbn Abbas'tan (yekulurrasihune fililmi amenna bih) okuduğunu rivayet etmiştir. Bu manaya İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Katade, Ömer bin Abdülaziz, Ferra, Ebu Ubeyde, Salep, İbn Enbari ve cumhur kail olmuşlardır. İbn Enbari şöyle demiştir: Abdullah bin Mes'ud kıraati: "İn te'viluhu illa indellah, verrasihune fililmi) şeklindedir; Übey ile İbn Abbas kıraati de: "Ve yekulurrasihune fililmi" İlimlerde kökleşenler şöyle derler: Allah Teala kitabında bazı şeyler indirmiştir, bunların ilmini kendine saklamıştır. Tıpkı: "Onun ilmi ancak Allah katındadır" *(A'raf: 187)*; "bunların arasında daha birçok nesiller" *(Furkan: 38)* ayetlerinde olduğu gibi. Böylece Allah Teala kapalıyı indirmiştir ki ona mü'min iman etsin de mutlu olsun; kafir de onu inkar etsin de bedbaht olsun. *İkincisi:* Onlar bilirler ve onlar ifadesi istisnaya dahildir. Mücahit, İbn Abbas'tan: Ben onun tevilini bilenlerdenim, dediğini rivayet etmiştir. Bu da Mücahit ile Rebi'in görüşüdür. İbn Kuteybe ile Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmişlerdir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu görüşü Mücahit'ten İbn Ebi Necih rivayet etmiştir; onun Mücahit'ten ettiği tefsir rivayeti sahih değildir.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ
هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا
إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

8 – Ey Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize kendi katından bir rahmet ver. Şüphesiz Sen, bağışı en çok olansın.

9 – Ey Rabbimiz, şüphesiz insanları vukuundan önce şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden caymaz.

"Ey Rabbimiz, kalplerimizi eğriltme": Yani: Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi hidayetten saptırma, derler. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İbn Ya'mur ve Cahduri, tenin fethi ve banın zammı ile "lateziğ" ve "kulubuna" okumuşlardır. Ledünke: Katından demektir. Vehhab da: Beklemeden bol bol ihsan eden manasınadır. Mahluklar ise bir hastaya şifa veremez, bir kısıra çocuk veremezler, Allah Teala ise bunların hepsini karşılıksız vermeye kadirdir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ
مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَأُولٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾

10 – Şüphesiz kafirleri ne malları ne de evlatları Allah'ın yanında hiçbir şeyden asla kurtaramaz. İşte onlar cehennemin yakıtıdır.

"Len tuğniye anhum emvaluhum": Yani onları müdafaa edip savunamaz; zira mal sahibini dünyada müdafaa eder, evlat da öyle. Ahirette ise kafire ne malı ne de evladı fayda vermez. "Allah'tan": Yani azabından, demektir.

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
فَأَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

11 – Onların gidişi tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir. Onlar ayetlerimizi inkar etmişlerdi de Allah da onları günahları yüzünden yakalamıştı. Allah'ın cezası çok şiddetlidir.

"Kede'bi al-i Fir'avn'e": De'b üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* O adet demektir; manası da: Fir'avn hanedanının adeti gibi demek olur, yani Yahudiler kendilerinden öncekilerin küfrü gibi küfrettiler. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Kede'bi"deki kâf, gizli bir fi'le müteallıktir, sanki şöyle demiş gibi olur: Yahudiler Fir'avn hanedanının küfrü gibi küfrettiler (inanmadı-

lar). *İkincisi:* Gayrettir, manası da şöyledir: Onların gayretleri ötekilerin gayretleri, onların Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı yardımlaşmaları Fir'avn hanedanının Musa aleyhisselam'a karşı yardımlaşmaları gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا
سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

12 – Kafirlere de ki: "Yakında mağlup olacak ve cehenneme sürüleceksiniz". O, ne kötü yataktır!

"Kul lillezine keferu setuğlebune ve tuhşerune": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir te ile "setuğlebune" ve ye ile "yerevnehüm" okumuş; Nafi de üçüncü te ile okumuş; Hamze de onları ye ile okumuştur. Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Medine Yahudileri Bedir savaşını görünce: İslam'a girmeye niyetlendiler ve: Bu, kitabımızda gördüğümüz peygamberdir, bunun sancağı geri dönmez, dediler. Sonra da birbirlerine: Acele etmeyin, başka bir savaşını da görelim, dediler. Uhut savaşı olunca şüphelendiler ve: Bu o değildir, dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmayı bozdular. Ka'b bin Eşref altmış atlı ile Mekkelilere gitti: Sizinle söz birliği edelim, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu Bedir savaşından önce Kureyşliler hakkında indi, Allah ona va'dettiğini Bedir savaşında gerçekleştirdi. Bu da İbn Abbas ile Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Ebu Süfyan Bedir savaşından sonra kavminden bir bölük insanla Resulullah'ın karşısına çıkmak üzere toplandılar, ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Saib, demiştir.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ
وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

13 – Karşılaşan iki toplulukta sizin için ibret vardı: Bir topluluk Allah yolunda savaşıyor; diğeri ise kafirdi. Onları iki kat görüyorlardı. Allah dilediğini yardımı ile destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır.

"Karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardır": Muhataplar hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir, bu da İbn Mes'ud ile Hasen'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Kafirlerdir; bu durumda makabline matuf olur. Bu da İbn Abbas'ın daha önce zikrettiğimiz kavline uyar. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerdir, bunu da Ferra, İbn Enbari ve İbn Cerir, demişlerdir. Eğer: Neden "kad kane leküm" dedi de, "kad kanet leküm" demedi?" denirse, buna iki şekilde cevap verilir: *Birincisi:* Hakiki müennes olmayanı müzekker saymak caizdir. *İkincisi:* O beyan manasına alınmıştır; manası da: Sizin için açıklama vardır, olur. O nedenle mana cihetine gidilmiş, lafız terk edilmiştir. Şöyle bir kanıt getirdiler:

İçinizden birinin aldattığı adam,
Benden ve senden sonra dünyada mutlaka aldanmıştır.

"Ayet" ve "fiet" kelimelerinin de manası yukarıda geçmişti. Açıklamasını yapmadığım bütün zor şeyleri yukarıda bulabilirsin. İki topluluktan maksat da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile Bedir günündeki Kureyş müşrikleridir. Bunu da Katade ile bir cemaat demiştir. "Onları iki kat görüyorlardı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları üç misli görüyorlardı, demektir, bunu da Ferra demiş ve şöyle delil getirmiştir: Yanımda bin dinar var, iki misline daha ihtiyacım var, desen, sen üç bin dinara muhtaçsın demektir. *İkincisi:* Bunun manası: Onları ve ve misillerini görüyorlar, demektir. Zeccac da: Doğrusu budur, demiştir.

"Re'yel ayn": Baş gözü ile demektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Bu, raeytuhu fi'linin mastarı olarak gelmiştir: Raeytuhu re'yen ve rü'yeten, denir. Gören topluluk hakkında da üç görüş ileri sürerek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* "Kad kane leküm ayetün" kavlinde anlattığımızdır. Eğer: Gören topluluk Müslümanlardır dersek, bunun izahı şöyle olur: Müşriklerin sayısı Müslümanların birkaç katı idi. Onları oldukları gibi gördüler, sonra da Allah onlara yardım etti. Eğer: Onlar Yahudilerdir dersek, aynı olur. Eğer onlar müşriklerdir dersek, Müslümanların onların gözlerine çok gösterilmesi, zafer sebeplerindendir. Nafi, te ile: "Terevnehüm" okumuştur. İbn Enbari de hitabın Yahudilere dönük olduğunu söylemiştir. Ferra da ye ile "yerevnehüm" okuyarak fi'lin Yahudilere ait olduğunu söylemiştir. "Kad kane leküm ayetün" demekle onlara (mü'minlere) hitap etmişse de böyledir. Çünkü Araplar hitaptan gaibe ve gaipten hitaba geçerler. Biz de bunu Fatiha'da ve diğer yerlerde izah ettik. Eğer: nasıl "müşrikler Müslümanları çok gördüler, Müslümanlar da müşrikleri çok gördü-

ler, halbuki Allah Teala: "Hani karşılaştığınız zaman size onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde az gösteriyordu" *(Enfal: 44)* diyerek iki topluluğun da birbirlerini az görmede eşit olduklarını beyan etmiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Onları bir pozisyonda çok gördüler, bir pozisyonda da az gördüler. Eğer: Gören topluluk Müslümanlardı, dersek izahı şöyledir: Onlar müşriklerin sayısını savaş başlarken olduğu gibi gördüler, sonra Allah müşrikleri onların gözlerinde azalttı ki onlara karşı cesaret bulsunlar. Bu sebeple Allah onlara yardım etti. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Biz müşriklere baktık, onları bizim birkaç katımız gördük, sonra onlara baktık, bizden bir adam dahi fazla olmadıklarını gördük. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: Gözümüze az göründüler, öyle ki yanımdaki bir adama: "Onlar yetmiş kişi varlar mı?" dedim. O da: Yüz kişi varlar, dedi. Onlardan birini esir ettik, ona: "Kaç kişisiniz?" dedim, o da: Bin, dedi. Eğer: Gören topluluk müşriklerdi, dersek, izahı şöyle olur: Onlar bir durumda Müslümanları az gördüler, bu nedenle onlara saldırdılar. Onları bir durumda da çok gördüler, bu da bozulmalarına sebep oldu. Nakledildiğine göre müşrikler o gün esir edilince, Müslümanlara: "Kaç kişi idiniz?" dediler, onlar da: Üç yüz on üç, dediler. Müşrikler de: Biz sizi bizim birkaç katımız görüyorduk, dediler.

"Allah destekler": Yani takviye eder, demektir. "Şüphesiz bunda vardır": İşaret edilen şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* yardıma racidir. *İkincisi:* Orduyu iki misli görmelerine racidir. İbret: Yakine götüren ve ilme ulaştıran delalettir. O da uburdan gelir ki sanki o geçilen bir yoldur, onunla maksada ulaşılır. Şöyle de denilmiştir: İbret, cahillik menzilinden ilim menziline geçilen işarettir. Ebsar da: Akıllar ve basiretler, demektir.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ
الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ
وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ⑭

14 – Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, salma atlara, hayvanlara ve ekinlere karşı aşırı istek insanlara süslü gös-

terildi. Bunlar dünya hayatının faydasıdır. Varılacak yerin güzeli Allah'ın yanındadır.

"Züyyine linnasi hubbüşşehevati": Ebu Rezin el - Ukayli, Ebu Reca el - Utaridi, Mücahit ve İbn Muhaysın zenin fethasiyle "zeyyene" ve benin nasbi ile "hubbe" okumuşlardır. Süslemenin açıklaması da Bakara suresinde geçmişti. Kanatir: Kantarın çoğuludur. İbn Düreyd: Ondaki nun asli değildir, onun Arapçalaşmış olduğunu sanıyorum, demiştir. Alimler, onun sınırlı mı sınırsız mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir? Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O sınırlıdır; sonra bunda da on bir görüş vardır: *Birincisi:* O bin iki yüz okkadır, bunu Übey bin Ka'b, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Muaz bin Cebal, İbn Ömer, Asım bin Ebinnücud ve bir rivayette de Hasen de böyle demişlerdir. *İkincisi:* O on iki bin okkadır, bunu da Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[1] Ebu Hureyre'den iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Yine Ebu Hureyre'den onun on iki okka olduğu rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O bin iki yüz dinardır, bunu da Hasen demiş ve onu el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O on iki bin dirhem veya bin dinardır, bunu İbn Ebı alha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen ile Dahhak'tan da bunun ve bir öncekinin benzeri rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* O yetmiş bin dinardır, bu da İbn Ömer ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *Altıncısı:* Seksen bin dirhem veya yüz rıtıl altındır, bu da Said bin Müseyyeb ile Katade'den rivayet edilmiştir. *Yedincisi:* O yedi bin dinardır, bunu da Ata, demiştir. *Sekizincisi:* O sekiz bin miskaldır, bunu da Süddi, demiştir. *Dokuzuncusu:* O bin miskal altın veya gümüştür, bunu da Kelbi, demiştir. *Onuncusu:* O bir öküz derisi dolusu altındır, bunu da Ebu Nadre ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. *On Birincisi:* Bir rıtıl altın veya gümüştür, bunu da İbn Enbari nakletmiştir. İkinci görüş: Kantarın belli bir miktarı yoktur. Rebi bin Enes: Kantar üst üste yığılmış çok maldır, demiştir. Ebu Ubeyde'den, Araplarca kantarın belli bir miktarı yoktur, dediği rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi'nin tercihi de budur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bazı dilciler: Kantarın sağlam istif edilmiş mal olduğunu söylemişlerdir. Kantar kantar tabiri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kat kat edilmiştir, İbn Abbas: Üç kantar veya dokuz kantardır, demiştir. Ferra'nın görüşü de böyledir. *İkincisi:* O tekmil edilmiş manasınadır, mesela bedrün mübeddere, elfün müellefe denildiği gibi. Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür. *Üçüncüsü:* Darb edilip

1 - İmam Ahmed, Müsned, 2/363; İbn Mace, hadis no, 3660.

dinar ve dirhem haline getirilmiş, demektir, bunu da Süddi, demiştir.

"Müsevveme" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Otlayan atlar demektir, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, bir rivayette Mücahit, Dahhak, Süddi, Rebi ve Mukatil, demişlerdir. Sametil haylü ve hiye saimetün denir ki atlar otladı demektir. Esemtüha ve müsametün ve sevvemtüha, otlayan atlar demektir. Başka yerdeki müsevveme ise savaşta işaretlenen, yani kendisine alamet vurulan at manasınadır. *İkincisi:* İşaretli demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de böyle demiş ve Zeccac da onu tercih etmiştir. Hasen'den de iki görüşün benzeri nakledilmiştir. Alametli kelimesinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Farklı renkle alamet vurulmuştur, bu Katade'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Dağ vurulmuştur, bu da Müerric'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Alacalı demektir, bunu da İbn Keysan, demiştir. *Üçüncü görüş:* O güzel demektir, bunu da İkrime ile Mücahit, demişlerdir. "En'am" ise deve, sığır ve koyundur. Tekili naamdir, bu cemidir, lafzından tekili yoktur. Meab ise döncek yer, demektir. Bu şeyler bazen iyi niyetle bulundurulur ve kul ondan sevap kazanır. Ancak onlarda ve onlara kötü niyet eşlik ettiği zaman kınanır.

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ
مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

15 – De ki. Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'tan korkanlar için Rableri katında altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada ebedi kalacaklardır. Onlar için tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır. Allah kullarını hakkıyla görmektedir.

"De ki: Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi?": İbn Saib, Ebu Bekir bin Hafs'tan rivayetinde şöyle demiştir: "İnsanlara bu zevkler hoş gösterildi" ayeti inince Hazreti Ömer: "Ya Rabbi, şimdi de onları süsledin" dedi. Bunun üzerine: "Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi?" ayeti nazil oldu. Ayetin yorumu şöyledir: O, kendi katındakilerin dünyadaki sevilen şeylerden daha hayırlı olduğunu haber verdi ki sevdikleri şeyleri umdukları şeyler için terk etsinler.

Rıdvan'a gelince: Asım Kur'an'ın her tarafında ranın zammesiyle rudvan okumuştur, ancak Hafs ile Eban'ın ondan rivayetleri müstesnadır. Yahya ile Uleymi de, "menittebea rıdvanehu"yu istisna etmişlerdir. Diğerleri ise ranın kesresi ile okumuşlardır. Kesre Kureyş'in lehçesidir. Zeccac da şöyle demiştir: Radıytüşşey'e erdahu rıdan ve merdaten ve rıdvanan ve rudvanen, denir. "Allah kullarını hakkıyla görmektedir": Kendi yanındakileri dünya zevklerine tercih edenleri bilir; onlara amellerinin karşılığını verir.

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ
وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

16 – O Allah'tan korkanlar: "Ey Rabbimiz, şüphesiz biz iman ettik; sen de günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru" diyenlerdir.

17 – Sabredenler, doğrular, Allah'a itaatte boyun eğenler, mallarını Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde istiğfar edenlerdir.

"Sabredenler": Yani Allah Teala'ya taata ve haramlarından kaçınmaya sabredenler. "Doğrular": İtikatlarında ve sözlerinde doğrular. "Kanitin": Allah'a itaat edenler manasınadır, "İnfak edenler": Hayır yollarına harcayanlar. İbn Kuteybe, nafakadan sadaka kastedilmiştir, demiştir. İstiğfarlarının manasında da iki görüş vardır. *Birincisi:* Bilinen dille istiğfardır, bunu İbn Mes'ud, Hasen ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O namazdır, bunu da Mücahit, Katade, Dahhak, Mukatil ve diğerleri demişlerdir. Buna göre, namaza istiğfar denmesi, onunla mağfiret istemelerindendir. Sehere gelince: İbrahim bin Seriy şöyle demiştir: Seher, şafaktan önceki vakittir, bu da gecenin gitmeye yüz tutmasından şafağın sökmesine kadar geçen süredir. Allah Teala onları bu taatlerle niteledi, sonra da onları şiddetli korkularından dolayı istiğfar edenler diye sıfatladı.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

18 – Allah; adaleti ayakta tutarak kendinden başka İlah olmadığına, melekler ve ilim sahipleri de şahitlik etti. O'ndan başka İlah yoktur. Mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Allah kendinden başka İlah olmadığına şahitlik etti": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Şam hahamlarından iki tanesi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, Medine'yi görünce, biri arkadaşına: Bu şehir ahir zamanda çıkacak Peygamberin şehrine ne kadar da çok benziyor, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna girince: Onu sıfatı ile tanıdılar ve: "Sen Muhammed misin?" dediler. O da: Evet, dedi. Onlar da: "Ahmed misin?" dediler; o da. Evet, dedi. Onlar: Senden bir şahitlik soracağız, eğer onu bize haber verirsen sana inanır ve seni tasdik ederiz, dediler. O da: Bana sorun, dedi. Onlar da: Bize Allah'ın kitabındaki en büyük şahitliği haber, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Onlar da Müslüman oldular. Bunu İbn Saib ve diğerleri, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Bu ayet, Necran Hıristiyanlarının İsa aleyhisselam hakkında dediklerine reddiyedir. Onların haberi de surenin başında geçmiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Ka'be'nin çevresinde üç yüz altmış put vardı. Her Arap kabilesinin bir veya iki putu vardı. Bu ayet inince putlar secdeye kapandılar. "Allah'ın şahitlik etmesi" hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O karar ve hüküm verdi manasınadır, bunu Mücahit, Ferra ve Ebu Ubeyde, demişlerdir.

İkincisi: Açıkladı manasınadır, bunu Salep ile Zeccac demişlerdir. İbn Keysan da: Allah acayip tedbiri ve mahlukatı üzerindeki hikmetli işleriyle kendisinden başka İlah olmadığına şahitlik etti, demiştir.

Bir bedeviye: "Allah'ın varlığının delili nedir?" dediler, o da şöyle dedi: "Kığı deveye delalet eder, ayak izleri yolcuya delalet eder, bu kadar güzellikteki çatı ve bu kesafetteki yer merkezi, bir Yaratıcının olduğuna delalet etmez mi?" dedi. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Semeyfa ve Asım el–Cuhderi, şinin zammı, henin ve dalın fethası ve merfu hemze-i memdude ile "şühedaü" ve Allah isminin kesri ile okumuşlardır. "Kaimen bilkıst": Adaleti ayakta tutarak demektir.

Cafer-i Sadık da şöyle demiştir: "Lailahe illa hu"'nun iki defa tekrar edilmesi şunun içindir: Birincisi vasıf ve tevhittir, ikincisi resim ve talimdir, yani O'ndan başka ilah yoktur, deyiniz, buyurmaktadır.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ

الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ

الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

19 – Allah katında gerçek din İslam'dır. Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilafa düştü. Kim Allah'ın ayetlerini inkar ederse, şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur.

"İnneddine indallahil İslam": Cumhur, Kisai hariç, hemzenin kesri ile "inne" okumuşlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu'l – Aliye ve Katade'nin kıraati de böyledir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Yahudiler Yahudilikten daha faziletli din yoktur, Hıristiyanlar da Hıristiyanlıktan daha faziletli din yoktur diye iddia edince bu ayet indi. Zeccac şöyle demiştir: Din; mahlukatın Allah'a ibadet ettiği, onu yerine getirmeleri ve adetleri olmasını emrettiği ve onlara ona göre karşılık verdiği şeyin adıdır. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da şöyle demiştir: Din; kulun Allah için sarıldığı şeydir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İslam, silm'e yani itaat ve mütabaate girmedir. İstislam da öyledir. Selime fülanün liemrike vestesleme ve esleme denir, tıpkı eşterrecülü, adam kışa girdi; Erbaa, adam bahara girdi denildiği gibi. Kendilerine kitap verilenler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu Rebi demiştir. *İkincisi:* Onlar Hıristiyanlardır, bunu da Muhammed bin Cafer bin Zübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da İbn Saib, demiştir. Şöyle denilmiştir: Burada kitap cins ismidir, kitaplar manasınadır. İhtilaf ettikleri şey hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Dinleridir. *İkincisi:* İsa aleyhisselam'ın durumudur. *Üçüncüsü:* Doğru olduğunu bildikleri İslam dinidir. *Dördüncüsü:* Sıfatını bildikleri Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğidir.

"Ancak kendilerine ilim geldikten sonra": Yani üzerinde ihtilaf ettikleri şeyin açıklaması. "Kıskançlıktan dolayı": Manası şöyledir: Kıskançlıktan dolayı ihtilaf ettiler, delil aramak için değil. Hesabın çabuk olmasını da Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz.

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ
اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ
فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ
الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

20 – Eğer seninle tartışırlarsa, de ki: "Ben bana tabi olanlarla beraber kendimi Allah'a teslim ettim". Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere: "Müslüman oldunuz mu?" de. Eğer Müslüman olurlarsa, doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, sana ancak tebliğ etmek düşer. Allah kullarını hakkıyle görendir.

"Fe in haccuke": Eğer seninle tartışır ve hasımlık ederlerse. Mukatil: Yahudileri; İbn Cerir de İsa hakkında Necran Hıristiyanlarını kastetmiştir, demiştir. Bu ikiden başkaları da: Yahudilerle Hıristiyanlardır, demişlerdir. "Kendimi/ yüzümü Allah'a teslim ettim": Ferra: Manası, amelimi ihlasla yaptım demektir, demiştir. Zeccac da: İbadetimle Allah'ı kasdettim, demiştir.

"Ve menittebani": Medineliler ve Basralılar vakıfta değil de vasılda yeyi ispat etmiş (ye üzerine durmuş)lardır. İbn Şünbuz, Kunbul'dan bunu nakletmiştir. İbn Şünbuz ve Yakup yenin üzerine vakfetmişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Bence en güzeli Kur'an'daki imlaya tabi olmaktır. "Vemenittebani", "velein ahharteni", "Rabbi ekremen" ve "Rabbi ehahen" gibi yenin hazfedildiği yerler iki kısımdır: *Birincisi:* Nunla olandır ki, eğer ayet başı ise dilciler yeyi hazfetmeyi caiz görmüşlerdir. Onlar ayet sonlarına fasıla adını verirler. Bunu şiirde de caiz görmüşlerdir. Şair A'şa şöyle demiştir:

Nice yüzü ekşi, kalbi öfkeli vardır ki,
Ona intisap ettiğim zaman hoşlanmazlar,
Ölüm korkusu ile ülkeyi dolaşmam,
Beni ölümden korur mu?

Ama ayet sonu veya kafiye olmazsa, çoğunluk yeyi ispat eder, düşürmezler. Düşürülmesi de güzeldir, hele nunla olursa. Çünkü "ittebeani"nin aslı "ittebeai"dir. Aynın fethasını kurtarmak için nun ilave edilmiştir. Nunla beraber kesre, yenin yerine geçer. Ama nun olmazsa, mesela ğulami ve sahibi gibi, en iyisi yeyi atmamaktır. Atmak da az olmakla beraber nun olmadığı zaman caizdir, haza ğula-

mi, kad cae ğulamî, gibi. Ğulami de yenin fethası da sükunu da caizdir. Çünkü kesre onu gösterir.

"Kendilerine kitap verilenlere, de ki": Yahudilerle Hıristiyanları kastediyor. "Ümmilere de": Bunlar Arap müşrikleridir. Bu ismin açıklaması Bakara suresinde geçmiştir.

"Müslüman oldunuz mu?" Ferra: Bu sorudur, emir manasınadır, demiştir, tıpkı: "Son verdiniz mi?" kavlinde olduğu gibi. *(Maide: 91)*

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette ihtilaf etmişlerdir; bir grup onun muhkem olduğuna ve bundan maksadın da onu sevmeyenin yanında Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in nefsini teskin etmek olduğuna kail olmuşlardır. Çünkü durmadan onların iman etmelerini istiyor, icabet etmemelerinden acı duyuyordu. Bir grup da bundan maksadın tebliğle yetinme olduğuna kail olmuşlardır ki bu da kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ
بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

21 – Kuşkusuz Allah'ın ayetlerini inkar edip de Peygamberleri haksız yere öldürenleri ve adaleti emreden insanları öldürenleri, onları acıklı bir azapla müjdele.

22 – İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Onlar için yardımcılar da yoktur.

"Kuşkusuz Allah'ın ayetlerini inkar edenler": Bununla Yahudilerle Hıristiyanlar kastedilmiştir. İbn Abbas: Allah'ın ayetlerinden maksat Muhammed ile Kur'an'dır, demiştir. Peygamberleri öldürmelerinin açıklaması da Bakara suresinde geçmiştir. Kıst: Adalet demektir. Cumhur "yaktülunellezine ye'murune bilkıstı" okurlar, Hamze ise elifle "yukatilune" okur. Ebu Ubeyde bin Cerrah, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsrail oğulları günün başında bir saatte kırk üç peygamber öldürdü. Bunun üzerine İsrail oğullarından on iki adam kalktı; onları öldürenlere emr-i bilma-

ruf ve nehy-i anil münker görevinde bulundular; gündüzün sonunda onların da hepsi öldürüldü. İşte Allah'ın, kitabında bahsettiği ve haklarında ayet indirdiği onlardır. Neden bu kötü geçmişle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in zamanındakiler kınandı? Çünkü onlara sahip çıktılar ve yaptıklarından razı oldular. "Onları müjdele": Onlara haber ver manasınadır. Bunun şerhi de Bakara suresinde geçmiştir. Habitat ise, batıl oldu, boşa gitti, demektir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى
كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Kendilerine kitaptan bir nasip verilenleri görmedin mi; bunlar aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına davet ediliyorlar da sonra içlerinden bir grup yüz çeviriyorlar.

"Kendilerine kitaptan bir nasip verilenleri görmedin mi?": Bunun iniş sebebi için dört görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem dershanede oturan bir Yahudi cemaatinin yanına girdi, onları Allah'a davet etti; içlerinden iki adam kalktı: "Sen kimin dinindensin?" dediler. O da: İbrahim dininden, dedi. Onlar da: O Yahudi idi, dediler. O da: Öyleyse Tevrat'ı getirin, dedi; kabul etmediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerden bir erkekle bir kadın zina ettiler, önemlerinden dolayı onları recmetmek istemediler. Belki müsaade eder diye durumlarını Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdüler. O da onların recmedilmelerine hükmetti. Onlar da: Ya Muhammed, bize haksızlık ettin, bizde recim yoktur, dediler. O da: Tevrat'a başvuralım, dedi. İbn Soriya geldi, Tevrat'tan okudu. Recm ayetinin üzerine gelince eliyle orayı kapattı ve arkasını okudu. İbn Selam: Orayı atladı, dedi. Sonra kalkıp kendisi okudu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de o iki Yahudinin recmedilmelerini emretti. Yahudiler buna kızdılar, ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Yahudileri İslam'a davet etti, Numan bin Ebi Evfa: Gel, seninle hahamlara başvuralım, dedi. O da: Hayır, Allah'ın kitabına müracaat edelim, dedi. O da: Hayır, hahamlara edelim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Bu bir bölük Yahudi hakkında indi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onları İslam'a davet etti ve Tevrat'ı getirin, onda benim peygamber oldu-

ğum yazılıdır, dedi. Onlar da kabul etmediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Açıklama: Onlara verilen nasip Tevrat'tan öğrendikleri ilimdir. Davet edildikleri kitap hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Tevrat'tır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Çoğunluğun görüşü de budur. *İkincisi:* O Kur'an'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da Hasen ile Katade'nin görüşüdür. Aralarında kitabın vermesi istenen hükümde de dört görüş vardır: *Birincisi:* İbrahim'in dinidir. *İkincisi:* Zina cezasıdır. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* İslam dininin doğruluğudur, bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğinin gerçekliğidir, bunu da Mukatil, demiştir. Eğer: "Tevelli yüz çevirmektir, tekrar irazı kullanmasının ne faydası vardır?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: O tekittir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Onlar davetçiden yüz çevirir, onun davet ettiği şeyden yan çizerler. *Üçüncüsü:* Bedenleri ile yan çizerler, kalpleri ile haktan yüz çevirirler, demektir. *Dördüncüsü:* Yüz çevirenler alimleridir, yan çizenler de onlara uyanlardır, bunu da İbn Enbari, demiştir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ
وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Bunun sebebi de şudur: Çünkü onlar: "Cehennem ateşi bize ancak sayılı günler dokunacaktır" demişlerdir. Uydurdukları şeyler onları dinleri hakkında aldatmıştır.

"Çünkü onlar şöyle dediler": Yani onları yüz çevirip yan çizmeye iten şey: Bize cehennem ateşi ancak sayılı günler dokunur, demeleridir. Biz de bunu Bakara suresinde zikrettik. "Yefterun: Uyduruyorlar, demektir. Uydurdukları şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O: Bize ateş ancak sayılı günlerde dokunur, demeleridir, bunu Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, demeleridir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ
كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

25 – Onları vukuunda şüphe olmayan ve herkese kazancı eksiksiz olarak ödenecek günde onları topladığı zaman nasıl olacak? Onlara haksızlık da edilmeyecektir.

"Onları topladığımız zaman nasıl olacak?": Manası şöyledir: Onları topladığımız zaman halleri nasıl olacak? "Bir gün için": Yani ceza günü için veya hesap günü için. "Lam'ın "fi" manasında olduğu da söylenmiştir.

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ
وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ
بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾

26 – De ki: "Allah'ım, ey mülkün sahibi, sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden çeker alırsın. Dilediğini aziz eder, dilediğini hor edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadirsin.

"De ki: Allah'ım, ey mülkün sahibi": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Mekke'yi fethedip de ümmetine İran ile Roma'nın mülklerini va'dedince, münafıklarla Yahudiler: Heyhat, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas ile Enes bin Malik, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Rabbinden ümmetine İran ile Roma'nın mülklerini vermesini istedi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Yahudiler: Allah'a yemin ederiz ki biz peygamberliği İsrail oğullarından başkalarına taşıyan bir adama itaat etmeyiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Açıklama (tefsir): Zeccac şöyle demiştir: İmam Halil, Sibeveyh ve ilimlerine güvenilen bütün gramer alimleri şöyle demişlerdir: "Allahümme", ya Allah, demektir. Şeddeli mim, yanın yerine getirilmiştir. Çünkü onlar bir kelimede ye ile bu mimi bulamadılar. Aziz ve celil olan Allah'ın adının mim zikredilmediği zaman "ya" ile kullanıldığını gördüler, bundan da kelimenin sonundaki mimin kelimenin başındaki "ya" yerinde olduğunu anladılar. Sonundaki zamme de müfred manada ismin zammesidir. Ebu Süleyman Hattabi şöyle demiştir: "Mülkün sahibi"nin manası: Mülk elinde olup onu dilediğine veren, demektir. Mülklerin sahibi olabileceğini de söylemiştir. Manasının: Hiçbir iddiacının iddia edemeyeceği günde mülkün

mirasçısı olma ihtimali de vardır, mesela: "O gün mülk Hak olan Rahman'ındır *(Furkan: 26)* kavlinde olduğu gibi.

"Mülkü dilediğine verirsin": Bu mülkte de iki görüş vardır: *Birincisi:* O peygamberliktir, bunu İbn Cübeyr ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* O mal, köle ve torunlardır, bunu da Zeccac demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Mülkü dilediğine verirsin, yani Muhammed'e ve ümmetine; mülkü dilediğinden çeker alırsın, yani İranlılarla Romalılardan. "Dilediğini aziz edersin": Muhammed ve ümmetini. "Dilediğini hor edersin": Yani İran ile Roma'yı. Bu izzet ve zillet ne ile olur? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O zaferle izzettir, kahırla zillettir. *İkincisi:* Zenginlikle izzettir, fakirlikle zillettir. *Üçüncüsü:* Taatle izzettir, masiyetle zillettir.

"Hayır senin elindedir": İbn Abbas: Zafer ve ganimet, demiştir. Manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: Hayır ve şer senin elindedir; biri ile yetinilmiştir; çünkü istenen odur.

تُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَتُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ
وَتُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَتَرْزُقُ
مَن تَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

27 – Geceyi gündüze, gündüzü de geceye sokarsın. Ölüden diri, diriden de ölü çıkarırsın. Dilediğine hesapsız rızık verirsin.

"Geceyi gündüze sokarsın": Yani bundan eksilttiğini ötekinin içine girdirirsin. İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Birinden eksileni ötekisinin içerisine sokar. Zeccac da şöyle demiştir: Veleceşşey'ü yelicü vülucen ve velcen ve velceten.

"Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekr, Asım'dan rivayetle "ve tuhricül hayye minel meyti ve tuhrucül meyte minelhayyi" okumuşlardır. "Libeledin meytin" *(A'raf: 57)*; "evemen kane meyten" *(En'am: 122)*; "ve in yekün meyteten" *(En'am: 139)*, "elardul meyteh" *(Yasin: 33)* hepsi şeddesizdir. Nafi, Hamze ve Kisai de: "ve tuhricül hayye minel meyyiti ve tuhricül meyyite minel hayyi", "libeledin meyyitin", "ila beledin meyyitin" okumuşlardır. Hamze ile Kisai bunların dışındakileri şeddesiz okumuşlardır. Nafi de: "evemenkane meyyiten", "elardul meyyitetü", "velahme ehihi meyyiten" *(Hucurat: 12)* şeddeli oku-

muş, Kur'an'daki diğer yerleri gerçek ölü olmadıkça şeddesiz okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Esas olan şeddeli olmaktır, şeddesizde bile şedde hazfedilmiştir, ölsün ölmesin bu bapta kullanım aynıdır. Şu beyiti kanıt getirmişlerdir:

Nice kaynak vardır ki onda ölü kargalar (meyt) vardır:
Ben ondan topluluğu suavardım ve ondan su taşıdım.

Burada meyt gerçek ölüdur. Bir başkası da şöyle demiştir:

Ölüp de rahat eden ölü (meyt) değildir,
Asıl ölü dirilerin ölüsüdür.

Gerçek ölüyü şeddesiz, ölmeyeni ise şeddeli okumuştur. "İnneke meyyitün ve innehüm meyyitun" *(Zümer: 30)* kavli de böyledir. Sonra ayetin manasında üç görüş vardır: *Birincisi:* İnsanı ölü meniden diri olarak çıkarmak ve meniyi de insandan çıkarmaktır. Aynı şekilde civcivi yumurtadan ve yumurtayı kuştan çıkarmaktır. Bu; İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit, İbn Cübeyr ve cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* O imanla diri olan mü'mini küfürle ölü olan kafirden çıkarmak, küfürle ölü kafiri de imanla diri olan mü'minden çıkarmaktır. Bunun bir benzerini de Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu Hasen ile Ata'nın da görüşüdür. *Üçüncüsü:* O canlı başağı ölü taneden ve canlı hurmayı ölü çekirdekten, ölü çekirdeği de canlı hurmadan çıkarmaktır. Bunu da Süddi, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O taze bitkiyi ölü taneden ve ölü taneyi canlı ve büyüyen bitkiden çıkarır.

"Hesapsız": Kısmadan demektir, geniş harcayan için: Filan hesapsız harcıyor, denir. Sanki harcadığını harcama saymaz.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ
الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا
أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تَقِيَّةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

28 – İnananlar mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa, Allah katında hiçbir değeri yoktur. Meğer ki onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı sakınmış olasınız. Allah sizi kendisinden sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır.

"Mü'minler kafirleri dost edinmesinler": Sebeb-i nüzulü için dört görüş vardır: *Birincisi:* Ubade bin Samit'in Yahudi müttefikleri vardı. Hendek savaşında: Ya Rasulallah, benimle beraber beş yüz Yahudi

vardır, onlardan düşmana karşı yardım almak istiyorum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu; Abdullah bin Übey ve münafık arkadaşları hakkında inmiştir; Yahudilerin tarafını tutarlar, onlara haber getirir ve Peygambere galip gelmelerini umarlardı. Bunun üzerine Allah mü'minleri bu gibi işlerden men etti. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Yahudilerden bir grup Ensarı dinlerinden çıkarmak için onlara sokulurlardı, Müslümanlardan bazıları onları bundan men ettiler ve: Bu Yahudilerden sakının, dediler, onlar da kabul etmediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O Hatıb bin Ebi Beltaa ve diğerleri hakkında inmiştir. Onlar Mekke kafirlerine dostluk gösterirlerdi. Allah Teala onları bundan men etti. Bu da Mukatil İbn Süleyman ile Mukatil İbn Hayyan'ın görüşleridir.

Tefsir: Zeccac şöyle demiştir: "Mü'minleri bırakıp": Yani mü'min, mü'min olmayanı veli edinmesin, daha açıkçası: Velayeti mü'minlerin yerinden daha aşağı bir yerden almasın, demektir. Bu mekan ile misal verilerek söylenen bir sözdür, mesela: Zeyd senden aşağıdadır, dersin, bundan mekanı kastetmezsin, ancak sen şerefi mekanın yüksekliği, düşüklüğü de mekanın alçaklığı gibi kabul edersin. "Allah katında hiçbir değeri yoktur": Yani Allah ondan uzaktır, demektir.

"İlla en tetteku minhüm tükah": Yakup ile Mufaddal –Asım'dan rivayetle– tenin fethası ve elifsiz olarak "takiyye" okumuşlardır. Mücahit de: Dünyada onların yüzüne gülmektir, demiştir. Ebu'l – Aliye de: Sakınmak (takıyye) davranışla değil, dille olur, demiştir.

Takıyye, bir izindir, farz değildir. İmam Ahmed'e: "Tepene kılıç kaldırsalar yine doğruyu söyler misin?" dediler. O da: "Alim takıyye ile cahil de bilgisizlikle cevap verirse, hakkı kim açığa çıkaracak?" dedi.

Bu manayı Nahl suresinde: " Ancak zor altında kalan hariçtir" *(Nahl: 106)* ayetinde açıklayacağız, inşallah.

قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ
مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

29 – De ki: göğüslerinizdekini gizleseniz de yahut onu açıklasanız da Allah onu bilir. Göklerdeki ve yerdeki şeyleri de bilir. Allah her şeye kadirdir.

"De ki: Göğüslerinizdeki şeyleri gizleseniz de yahut onu açıklasanız da": İbn Abbas: Kafirleri dost edinmeyin, demiştir.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ
لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ
بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

30 – Hatırlayın o günü ki o gün her nefis, yaptığı hayrı hazır bulacak. Yaptığı kötülükle de kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek. Allah sizi kendisinden sakındırır. Allah kullarını pek esirgeyendir.

"Yevme tecidü küllü nefsin ma amilet min hayrin muhdara" Zeccac şöyle demiştir: "Yevme" kelimesi "ve yuhazzirükümullah" kavl. ile mansup olmuştur, o günde demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir Masir'e müteallik olması da caizdir, takdiri şöyle olur: Dönüş Allah'adır, herkes amelini bulduğu gün. Gizli bir fi'le müteallik olması da caizdir, takdiri şöyle olur: Herkesin amelini bulacağı günü hatırla. Amelin nasıl bulunacağı hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu kitapta yazılı olarak bulacaktır. *İkincisi:* Karşılığını bulacaktır. Emed, sürenin sonu yani gaye demektir. Şair Tırmah da şöyle demiştir:

Her canlı ömrü için hazırlanan şeyi tamamlayacak,
Ölecek ve sürenin sonuna varacaktır.

Maksat, ecelinin sonuna, demektir.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

31 – De ki. "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin": Sebeb-i nüzulü için dört görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Kureyşlilerin yanına gitti, onlarsa putlarını dikmiş onlara secde ediyorlardı: Ey Kureyş topluluğu, atanız İbrahim'in dinine muhalefet ettiniz, dedi. Onlar da: Ya Muhammed, biz onlara Allah'ı sevdiğimiz ve bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapı-

yoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yahudiler: Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onu onlara sundu, onlarsa kabul etmediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bazı insanlar: Biz Rabbimizi çok seviyoruz, dediler; Allah Teala da kendini sevme için bir işaret koymak istedi ve bu ayeti indirdi. Bunu Hasen ile İbn Cüreyc, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Necran Hıristiyanları: Biz bunu İsa'ya Allah'ı sevdiğimiz için diyoruz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn İshak, Muhammed bin Cafer bin Zübeyr'den nakletmiş, Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiştir.

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

32 – De ki: "Allah'a ve Resul'üne itaat edin". Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kafirleri sevmez.

"De ki: Allah'a ve Resul'üne itaat edin": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Abdullah bin Übey, arkadaşlarına: Muhammed kendisine itaati Allah'a itaat gibi sayıyor ve bize Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı sevdikleri gibi kendisini sevmemizi emrediyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Yahudileri İslam'a davet etti, onlar da: Bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, biz Allah'ı senin bizi davet ettiğin şeyden daha çok severiz, dediler. Bunun üzerine: "Eğer Allah'ı seviyorsanız" ayeti ile bu ayet indi. Bu Mukatil'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bu Necran Hıristiyanları hakkında inmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾

33 – Allah; Adem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını ve İmran ailesini alemlerin üzerine seçti.

"Allah Adem'i seçti": İbn Abbas şöyle demiştir: Yahudiler: Biz İbrahim, İshak ve Yakub'un oğullarıyız, biz onların dini üzereyiz, dediler. Zeccac şöyle demiştir: Istafa'nın lügatte manası: Onları seçti, onları halkının safı kıldı, demektir. Bu, gözle görülen bir şeyle temsildir. Zira Araplar bilinen bir şeyi görünen bir şeyle temsil ederler. Dinleyici de o bilinen şeyi işittiği zaman gözü ile görmüş gibi olur. Biz de saf bir

şeyi bulanıklıktan arınmış olarak görürüz. Allah'ın seçkin kulları da böyledir. Safvet kelimesi üzerinde de üç lügat vardır: Safvet, sıfvet ve sufvet. Adem kelimesine gelince. O Arapça'dır, onun türevini de Bakara suresinde anlatmıştık. Nuh kelimesine gelince: O Yabancıdır, Arapçalaşmıştır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Nuh'un adı Seken'dir. Ona Nuh denmesi ağladığı içindir. Ağlaması hakkında da beş görüş vardır: *Birincisi:* O kendi nefsine ağlardı, bunu Yezid er – Rakkaşi, demiştir. *İkincisi:* O ailesinin ve kavminin isyanlarına ağlardı. *Üçüncüsü:* Çocuğu hakkında Rabbine müracaat etmişti. *Dördüncüsü:* Kavminin helakı için beddua ettiği için ağlardı. *Beşincisi:* O, cüzamlı bir köpeğe rastladı: Defol, ey çirkin hayvan, dedi. Allah da ona: "Ey Nuh, beni mi ayıpladın yoksa köpeği mi?" diye vahyetti.

İbrahim hanedanı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, kendi dininden olanlardır, bunu İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar; İsmail, İshak, Yakup ve Esbat'ın nesilleridir. *Üçüncüsü.* İbrahim hanedanından maksat, İbrahim'in kendisidir, mesela: "Musa ailesinin ve Harun ailesinin terk ettiği şeylerden bir kalıntı" *(Bakara. 248)* ayetinde olduğu gibi. Bunu da bazı tefsirciler demişlerdir.

İmran hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Meryem'in babasıdır, bunu Hasen ile Vehb, demişlerdir. *İkincisi:* O; Musa ile Harun'un babasıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onun "al"i hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, İsa aleyhisselam'dır. Bunu Hasen Basri, demiştir. *İkincisi:* Onun al'i Musa ile Harun'dur, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Al'inden maksat bizzat kendisidir, bunu da bazı müfessirler demişlerdir. Neden özellikle bunlar zikredildi? Çünkü bütün peygamberler onların neslindendir. Bu adı geçenleri seçmesinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Maksat, dinlerini diğer dinlerin üzerine çıkarmasıdır. Bunu İbn Abbas demiş ve Ferra ile Dımeşki de tercih etmişlerdir. *İkincisi:* Onları peygamberlikle seçmiştir, bunu da Hasen, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onları zamanı halklarının yaptıkları işlerden üstün iş yapmaları ile seçmiştir. "Alemlerden maksat da, kendi zamanlarının alemleridir, nitekim bunu Bakara suresinde zikretmiştik.

ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

34 – Bunlar birbirinden gelme zürriyettir. Allah hakkıyle işitici, kemaliyle bilicidir.

"Zürriyyeten baduha min ba'd": Zeccac şöyle demiştir:

Zürriyeten'in nasbı bedel olmasından dolayıdır, mana: Birbirinden olan zürriyeti seçti demek olur. İbn Enbari şöyle demiştir: "Neden ba'duha?"dedi. Çünkü zürriyet lafzı müennestir. Eğer, "ba'duhum" dese idi, zürriyetin manasını dikkate almış olurdu. Bu birbirinden olmada da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yardımlaşma ve dinde birbirindendirler, nesilleşmede değil. Bu mana İbn Abbas ile Katade'nin görüşlerinden çıkarılmıştır. *İkincisi:* O art arda gelmededir, çünkü onların hepsi Adem zürriyetidir, sonra Nuh zürriyetidir, sonra da İbrahim zürriyetidir. Bunu da bazı tefsirciler demişlerdir. Ebu Bekir en– Nakkaş şöyle demiştir: "Birbirinden gelme zürriyet"in manası: Oğullar babalar için zürriyettir, babalar da oğullar için zürriyettir. Mesela: "Zürriyetlerini dolu gemide taşıdık" *(Yasin: 41)* ayetinde olduğu gibi. Böylece babaları oğulların zürriyeti, kılmıştır. Bunun caiz olması da şundandır; çünkü zürriyet "zereallahulhalka" (Allah mahlukatı yarattı) kavlinden alınmadır; çocuk baba için zürriyet sayılmıştır, çünkü ondan gelmedir. Babaya da oğul için zürriyettir demek de caizdir, çünkü oğlu ondan gelmiştir. Böylece fiil her iki yönden birbirine bağlıdır. "Onları Allah'ı sever gibi severler" *(Bakara: 165)* ayeti de böyledir. Burada sevgi Allah'a izafe edilmiştir, mana: Mü'minin Allah'ı sevmesi gibi demektir. Şu da öyledir: "Sevgisine rağmen yemek yedirirler" *(Dehr: 8)*, burada sevgiyi yemeğe izafe etmiştir.

اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ

عِمْرٰنَ رَبِّ اِنّ۪ي نَذَرْتُ لَكَ مَا ف۪ي بَطْن۪ي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنّ۪يۚ

اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٥﴾

35 – Hani İmran'ın karısı: "Rabbim, karnımdakini azatlı bir kul olarak sana adadım; Benden kabul buyur. Şüphesiz sen hakkıyle işiten ve kemaliyle bilensin" demişti.

"İzkaletimreetü İmrane": "İz" hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O zaittir. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe bunu tercih etmişlerdir. *İkincisi:* O asıldır, zait değildir, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: İmran'ın karısının şöyle dediği zamanı hatırla, bunu da Müberrid ile Ahfeş, demişlerdir. *İkincisi:* "İzkalet"in amili ıstıfanın manasıdır; anlam şöyle olur: Allah İmran ailesini seçti, İmran'ın karısı şöyle dediği zaman; onları seçti, melekler: Ey Meryem, dediği zaman. Bu da Zeccac'ın tercihidir. *Üçüncüsü:* O "semiun"a bağlıdır, takdiri: Allah işi-

ticidir, İmran'ın karısı şöyle dediği zaman, olur. Bu da İbn Cerir Taberi'nin tercihidir. İbn Abbas şöyle demiştir: İmran'ın karısının adı Hanne'dir, o da Meryem'in annesidir. Bu, Matan oğlu İmran'dır, Musa'nın babası İmran değildir. Bu Meryem de Musa'nın kardeşi Meryem değildir. Musa ile İsa arasında bin sekiz yüz sene vardır.

Muharrer: Azatlı demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: A'taktül ğulame ve harrertuhu denir ki ikisi de eşittir. İmran'ın karısı şöyle demek istemiştir: Karnımdakini dünyaya tapmaktan azatlı olarak sana adadım ki yalnız sana ibadet etsin. Zeccac şöyle demiştir: Atalarının adaklarına itaat etmek çocuklarına farzdı; bir adam mabede hizmet etmesi için çocuğunu adardı. İbn İshak şöyle demiştir: Annesinin bu adağı etmesindeki sebep yaşlanıncaya kadar çocuğunun olmaması idi. Bir gün, yavrusunu yemleyen bir kuş gördü; kendisine de bir evlat vermesi için dua etti ve: Allah'ım, eğer bana bir evlat nasip edersen onu Beytülmukaddes'e adarım, dedi. Ve Meryem'e hamile kaldı. İmran öldü, o hamile idi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Böyle bir adak, bizim şeriatimizde de doğrudur, çünkü bir insan doğacak çocuğunu Allah'a ibadete ve taate, ona Kur'an, fıkıh ve din ilimleri öğretmeye adak etse, sahihtir.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي
وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى
وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ
الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾

36 – Onu doğurunca, "Rabbim, onu dişi olarak doğurdum!" dedi. Oysa Allah onun ne doğurduğunu pekiyi biliyordu. "Erkek kız gibi değildir. Gerçek ben onun adını Meryem koydum. Onu ve soyunu Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytandan sana ısmarlarım" dedi.

"Vallahu a'lami bima vadaat": İbn Amir, Asım – Hafs hariç – ve Yakup aynın sükunu ve tenin zammı ile "bima vada'tü" okumuşlar kalanlar ise aynın fethi ve tenin cezmi ile (vadaat) okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tenin cezmi ve aynın fethi ile okuyan kelamda takdim ve tehir düşünmüştür; takdiri şöyle olur: Ben onu dişi olarak doğurdum, erkek de dişi gibi değildir, Allah ise onun ne doğurduğunu çok iyi bilir. Tenin zammı ile okuyan ise, Meryem'in annesi-

nin sözünü devam ettirmiş olur.

"Erkek dişi gibi değildir": Bu kadının özür cümlesidir, manası şöyledir: Dişi erkeğin mescide yapacağı hizmeti ve onda ikamet gibi şeyi tam yapamaz, çünkü hayz ve nifas gibi halleri vardır. Süddi şöyle demiştir: O, karnındakinin oğlan olduğunu zannediyordu, kız olarak doğurunca, özür diledi. Meryem ismi Arapça değildir. Recim'de iki görüş vardır: Birisi: Mel'undur, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Mercum (taşlanmış) demektir; katîl maktul manasına olduğu gibi. Bunu Ebu Ubeyde demiştir. Buna göre ona racîm denmesi, yıldızlarla taşlanmış olduğu içindir.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا
حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ
وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ
مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

37 – Bunun üzerine Rabbi de onu iyi bir rıza ile kabul buyurdu. Ve onu güzel bir bitki gibi büyüttü. Zekeriyya'yı da ona bakmaya memur etti. Zekeriyya ne zaman onun yanına mihraba girse, yanında bir rızık bulurdu. "Ey Meryem, bu sana nereden?" derdi. O da: "O, Allah katındandır. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız rızık verir" derdi.

"Fetekabbeleha rabbuha bikabulin hasenin": Mücahit, lamın sükunu ve rabbenin besinin nasbi ile "fetekabbilha" ve benin kesri ve tenin sükunu ile dua manasına "veenbitha" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Arapçada aslolduğu üzere, "fetekabbeleha bitekabbulin hasenin" denilmesidir. Ancak "kabul" da kabileha kabulen, kabiltüşşey'e kabulen'e hamledilmiştir. Razı olmak manasına kubulen de caizdir. "Ve enbeteha nebaten hasenen": Yani onu güzelce yetiştirdi demektir. Nabaten de enbeteden gelmemiştir, mana ise nebete nebaten hasenen demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Enbete" "nebete"ye delalet ettiği için fiil manaya hamledilmiş, sanki ve enbeteha, fenebetet hiye nebaten hasenen denmiştir.

Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

Güzel konulara geçtik, ince ince konuştuk,
Kendimi eğittim, o zaman bütün zorluklar kolaylaştı.

Burada eyye riyadatin demek istemiştir, çünkü rudtu ezleltü manasını akla getirdiği için o manaya verilmiştir. Müfessirler güzel bitki hususunda da iki görüş ileri sürmüşlerdir: *Birincisi:* O iyi yetişmedir. İbn Abbas: O, Yani Meryem, bir günde bir çocuğun bir yılda geliştiği kadar gelişirdi, demiştir. *İkincisi:* Hataları terk etmesidir. Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre o, insan oğlunun aksine, hiç günah işlemezdi.

"Vekeffeleha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, fenin fethası ile şeddesiz olarak kefeleha" okumuşlardır. Zekeriyyâu da merfu ve medlidir. Ebu Bekir de Asım'dan fenin şeddesini ve Zekeriyyae'nin nasbını rivayet etmiştir. O Ebu Bekir rivayetinde Kur'an'ın her yerinde Zekeriyyay'ı med ederdi. Hafs da Asım'dan fenin şeddesini ve Zekeriyya'yı da Kur'an'ın her yerinde kısa okuduğunu rivayet etmiştir. Hamze ile Kisai de "ve keffeleha" diye şeddeli ve Zekeriyye'yi de Kur'an'ın her yerinde medsiz okurlardı. Zekeriyya'ya gelince: Onda üç lügat vardır: Hicazlılar. Haza Zekeriyya kad cae diyerek maksur ve Zekeriyâ diye de memdud okurlar. Necidliler ise: Zekeriy der ve cer ile okurlar, elifi de atarlar. Ben şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle dediğini okudum: Zekariyya Arapça değildir, Zekeriyy, med ile Zekeriyâ, kasr ile Zekeriyya, denir. Başkaları da şeddesiz olarak Zekeriy, derler. Kim med ile Zekeriyyâ derse, tesniyesinde Zekeriyyavani der, cem'inde de Zekeriyyavune der. Kim de kasr ile Zekeriyya, derse, tesniyesinde Zekeriyyani, der, tıpkı medeniyyani dediği gibi. Kim de şeddesiz olarak Zekeriy derse, tesniyesinde Zekeriyani, cem'inde de: Zekerune der ve yeyi atar.

ZEKERİYA'NIN MERYEM'E BAKMASINA İŞARET

Süddi şöyle demiştir: Annesi onu beze sararak götürdü, onlar ise gelen çocuk üzerinde kur'a çekerlerdi. Zekeriyya o gün için peygamberleri idi: Onu almaya en haklı benim, çünkü kız kardeşi benim yanımdadır, dedi. Onlarsa kabul etmediler, Ürdün nehrine çıktılar, yazı yazdıkları kalemlerini suya attılar. Kalemler yürüdü, Zekeriyya'nın kalemi sabit kaldı, o da onun bakımını üstlendi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar yirmi yedi kişi idiler: Kalemlerimizi atalım, dediler, kimin kalemi akmaz da suyun üzerine çıkarsa Meryem'in bakımını o üstlensin, dediler. Zekeriyya'nın kalemi suyun üzerine çıktı. Buna göre Zekeriyya onları kaleminin suyun üzerine çıkması ile yenmiş oldu. Süddi'nin görüşüne göre ise akmayıp suyun üzerinde durması ile yendi.

Mukatil şöyle demiştir: Zekeriyya Meryem'in üzerine kapıları kapatırdı, anahtarı da yanına alırdı, onu kimseye güvenemezdi. Adet olduğu zaman onu yanındaki kız kardeşinin ve Yahya'nın annesinin yanına götürürdü. Temizlenince de onu Beytülmukaddes'e geri getirirdi. Çokları onu çocukluğunda kur'a ile üstlendiği görüşündedir. Bazıları da onu çocukken kur'asız olarak aldı, derler, çünkü annesi ölmüştü ve teyzesi Zekeriyya'nın yanında idi. Meryem buluğa erince onu annesinin adağından dolayı kiliseye soktular. Kur'a ise bundan bir müddet sonra oldu. Çünkü kıtlık başlamıştı. Muhammed bin İshak da şöyle demiştir: Kıtlık başlayıncaya kadar onu Zekeriyya aldı, sonra Zekeriyya elinin darlığından İsrail oğullarına şikayet etti, onlar da, biz de öyleyiz, dediler. Onu itmeye başladılar, nihayet kur'a çektiler. Kur'a marangoz Cüreyc'e çıktı, o da fakir idi. Meryem'e az bir yiyecek getirirdi, o da çoğalırdı. Zekeriyya içeri girdi: "Cüreyc'in getirdiği bu kadar değildi, bunlar sana nereden?" dedi. O da: O, Allah katından, dedi. Doğrusu çoğunluğun görüşüdür. Toplumda herkes onu almak istediler, çünkü efendileri ve imamları İmran'ın kızı idi. Katade ve diğerleri böyle demişlerdir. Zekeriyya Meryem'i çocukluğundan itibaren kur'a ile aldı. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Mihrap, meclisin üstü, baş tarafıdır, en şerefli yeridir. Mescitte de öyledir. Asmai de şöyle demiştir: Burada mihrap oda manasınadır. Zeccac da: Mihrap lügatte, yüce ve şerefli yerdir, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

O kadın mihrap sahibidir,
Ona geldiğim zaman ona merdivensiz çıkamam.

"Onun yanında bir rızk buldu": İbn Abbas: Cennet meyveleri, demiştir. Kışın yaz meyvelerini, yazın da kış meyvelerini bulurdu. Bu da cemaatin görüşüdür.

"Bu sana nereden": Bu sana nereden geliyor? Rebi bin Enes şöyle demiştir: Zekeriyya dışarı çıktığı zaman Meryem'in üzerine yedi kapı kapatırdı, içeri girdiği zaman yanında bir rızık bulurdu. Hasen Basri de şöyle demiştir: Meryem hiç meme emmedi, rızkı ona cennetten gelirdi. Zekeriyya da: "Bu sana nereden?" derdi. O da: Allah katındandır, derdi. O küçükken konuştu. Mukatil ise Zekeriyya'nın Meryem için bir sütanne tuttuğunu iddia etmiştir. İbn İshak'tan naklettiğimize göre Zekeriyya'nın ona: "Bu sana nereden?" demesi, yanındaki şeyi çok görmesindendir. Cumhurun görüşü daha doğrudur. Hesap da lügatte: Az vermek ve darlıktır.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً
طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

38 – Orada Zekeriyya Rabbine dua etti: "Rabbim, bana kendi katından tertemiz bir zürriyet ver. Şüphesiz sen duayı hakkıyle işitensin" dedi.

"Orada Zekeriyya Rabbine dua etti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Zekeriyya Allah'ın Meryem'e bu zamansız rızık verme mucizesini görünce yaşlılığına rağmen çocuk istedi. "minledünke" kendi katından, demektir. Zürriyet de cemi için de tekil için de denir. Burada ondan maksat tekildir. Ferra şöyle demiştir: "Tayyibeten" demesi, zürriyetin müennes olmasındandır. Tayyibeten maksat da temiz ve salih, demektir. Semî' ise sâmi' (işitici) manasınadır. Duayı kabul edendir de denilmiştir.

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ
قَٓائِمٌ يُصَلّ۪ي فِي الْمِحْرَابِۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقاً بِكَلِمَةٍ
مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّداً وَحَصُوراً وَنَبِياًّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٣٩﴾

39 – O mihrapta divan durmuş dua ederken melekler ona: "Şüphesiz Allah, sana kendinden bir kelimeyi tasdik edici, bir efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler" diye seslendi.

"Fenadethül melaiketü": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile fenadethü; Hamze ile Kisai de imaleli elifle fenadahu okumuşlardır. Ebu Ali: Bu "Vekale nisvetün" *(Yusuf: 20)* kavli gibidir, demiştir. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve İbn Abbas, elifle "fenadahu" okumuşlardır. Meleklerde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O yalnız Cebraildir, bunu Suddi ile Mukatil, demişlerdir. İzahı da şöyledir: Araplar tekili çoğul lafızla ifade ederler, mesela: Rekibtüssüfene (gemilere bindim) ve: Semi'tü haza minennas (bunu insanlardan işittim) derler. *İkincisi:* O meleklerden bir bölüktür, bu da içlerinde İbn Cerir Taberi'nin olduğu bir grubun görüşüdür.

Mihrap hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O mescittir. *İkincisi:* O mescidin kıblesidir. Namaz mihrabına mihrap denmesin-

de üç görüş vardır: *Birincisi:* İmam orada tek başına durup insanlardan uzaklaşmasındandır. Fülanün harbün lifülanin denir ki aralarında nefret ve uzaklık vardır, demektir. Bunu da İbn Enbari, babasından, o da Ahmed bin Ubeyd'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Mihrap lügatte mekanların en şereflisine denir. Mescidin de en şerefli yeri imamın durduğu yerdir. *Üçüncüsü:* O harpten gelir, çünkü namaz kılan, şeytanla harb eder.

"Ennallahe yübeşirüke biyahya": Çokları: "fenadethül melaiketü biennallahe" manasına hemzenin fethi ile okumuşlardır. Bi hazfedilince fiil ona bitişmiş ve onu nasbetmiştir. İbn Amir ile Hamze de kesr ile "inne" okumuş ve kavl maddesini gizlemişlerdir. Takdiri: Fenadethü, fekalet: İnnallahe yübeşşirüke. İbn Kesir ile Ebu Amr da yenin zammesi, benin fethası ve Kur'an'ın her yerinde şedde ile yübeşşirüke okumuşlardır. Ancak ha mim ayn sin kaf'ta "yübeşşirullahu ibadehu" *(Şura: 23)* kavlini yenin fethası ve şinin zammesi ile şeddesiz "yebşürü" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir ve Asım da Kur'an'ın her yerinde şedde ile okumuşlardır. Hamze de Kur'an'ın her yerinde tahfifle (şeddesiz) okumuştur. Ancak "febime tübeşşirun" *(Hicr: 54)* hariç. Kisai de beş yerde hafif olarak (şeddesiz) okumuştur: Al-i İmran Zekeriyya kıssasında, Meryem kıssasında, Beni İsrail suresinde (İsra'da), Kehf'te ve ha mim ayn sin kaf'ta.

Zeccac şöyle demiştir: Yübeşşirüke'de üç lügat vardır: *Birincisi:* Benin fethası ve şinin şeddesiyle yübeşşirüke. *İkincisi:* Benin sükunu ve şinin zammesiyle "yebşürüke". *Üçüncüsü:* Yenin zammesi ve benin sükunu ile "yübşirüke". Yenin zammesiyle yübeşşirüke ile yübşirükenin manası: Müjdelemek demektir. Yebşürekenin manası ise seni sevindirir ve neşelendirir, demektir. Beşertürrecüle ebşüruhu denir ki onu sevindirdim, demektir. Beşire yebşerü ise sevinmek manasınadır.

Ahfeş ile Kisai şu beyti şahit getirmişlerdir:

Gözleri yüksekte olanlarla karşılaştığın zaman,
Elleri tozlu ve kıraç yerlerde,

Onlara yardım et ve sevinçlerine katıl,
Dar bir yere inerlerse sen de in.

Burada beşire yebşerü babı kullanılmıştır ki sevinmek manasınadır. Bütün bunların aslı şudur: İnsan sevindiği zaman yüzünün cildi genişler. Yelkani bibişrin denir ki, beni güler yüzle karşıladı, yüzünü buruşturmadı, demektir.

Ona Yahya adının verilmesinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü Allah onun sayesinde kısır annesine hayat vermiştir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Çünkü Allah Teala onun kalbine imanla hayat vermiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü ona ihtiyar bir erkekle yaşlı bir kadın arasında hayat vermiştir, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* O, kendisine verilen ilim ve hikmetle hayat bulmuştur, bunu da Zeccac demiştir. *Beşincisi:* Çünkü Allah onu taatle ihya etmiştir, hiç isyan etmedi ve aklına bile getirmedi, bunu da Hasen bin Fadl demiştir.

"Kelime" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İsa aleyhisselam'dır, ona kelime denilmesi, "kün" (ol) kelimesinden meydana gelmesindendir. Bu; İbn Abbas, Hasen Basri, Mücahit, Katade, Süddi ve Mukatil'in görüşleridir. Şöyle denilmiştir: Yahya, İsa'dan altı ay büyük idi. Yahya, İsa göğe kaldırılmadan önce öldürüldü. *İkincisi:* Kelime Allah'ın kitabı ve ayetleridir, bu da Ebu Ubeyde ile diğerlerinin görüşüdür. Bunun izahı da şöyledir: Araplar; Filan bana bir kelime okudu, derler ki bir kaside, demek isterler.

Seyyid'in manasında da sekiz görüş vardır: *Birincisi:* O, Rabbinin nazarında kıymetli demektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* O halim ve takva sahibi demektir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Dahhak da böyle demiştir. *Üçüncüsü:* O hikmet sahibidir, bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime, Ata, Ebu'ş – Şa'sa, Rebi ve Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O fıkıhçı ve alim demektir, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *Beşincisi:* Takva sahibi demektir. Bunu da Salim, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir. *Altıncısı:* O güzel huyludur, bunu da Ebu Ravk, Dahhak'tan rivayet etmiştir. *Yedincisi:* O şereflidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Sekizincisi:* O, hayırda kavminden üstün olandır, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari de: Burada seyyid reis ve hayırda imamdır, demiştir.

Hasura gelince, İbn Kuteybe şöyle demiştir: O kadınlara gelemeyen kimsedir. O feuldur, mef'ul manasınadır, sanki o kadınlara karşı tutuklu ve mahpustur. Hasrın aslı hapsolmaktır. Feful vezninde olanlardan bazıları da rekub merkub manasınadır, halub mahlup, hayup de mehib manasınadır.

Kadınlara niçin gelemediği hakkında da müfessirler dört görüşle ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onda kadınlara gelecek alet yoktu. Abdullah bin Amr bin As, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bütün insanoğulları kıyamette günahla gelirler, ancak Zekeriyya oğlu Yahya bundan müstesnadır. Ravi

diyor ki: Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem eğildi yerden bir küçük çöp aldı, sonra da: İşte Yahya'nınki ancak bu çöp kadar idi. Bunun için Allah ona seyyid ve hasur demiştir, dedi. Said bin Müseyyeb de: Onunki hurma çekirdeği kadardı, demiştir. *İkincisi:* Onun suyu gelmezdi, bunu da İbn Abbas ile Dahhak demişlerdir. *Üçüncüsü:* O kadınlara karşı şehvet duymazdı, bunu da Hasen, Katade ve Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O nefsini şehvetlerden men ederdi, bunu da Maverdi, demiştir.

"İyilerden bir peygamber": İbn Enbari: Bunun manası: Allah katında halleri iyi olanlardan, demiştir.

قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ
وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ ۖ قَالَ كَذَٰلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿٤٠﴾

40 – O da şöyle dedi: "Rabbim, benim nasıl bir çocuğum olabilir ki bana ihtiyarlık gelmiş, karım da kısırdır!". O da: "Öyledir, fakat Allah dilediğini yapar" dedi.

"Rabbim, benim nasıl bir çocuğum olur?": Yani bu nasıl olabilir, dedi.

Şair Kümeyt de şöyle demiştir:

Bu coşku sana nereden ve nasıl geldi?

Ulema, içlerinde Hasen Basri, İbn Enbari ve İbn Keysan olduğu halde şöyle demişler: O sanki: Benim çocuğum hangi cihetten olur? Zevcemin kısırlığının gitmesi ve gençliğimin geri gelmesiyle mi? Yoksa biz bu halde iken mi gelir? Sanki bu, öğrenmek için bir soru idi, yoksa şüphe üzerine değildi. Zeccac şöyle demiştir: Ğulam beyyinül ğulumiyye, ve beyyinül ğulamiyye, ve beyyinül ğulume, denir. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lüğavi de şöyle demiştir: Ğulam ğulmeden fual veznindedir, şiddetli evlenme isteği duymaktır, yani delikanlılıktır. Ortayaşlıya da ğulam (ihtiyar delikanlı) denir: Leyla Ahyeliyye: Haccac'ı methederken şöyle demiştir:

Öyle bir ğulam (delikanlıdır) ki, mızrağını havada salladığı ona su içirir.

Sanki ortayaşlıya ğulam demeleri, bir zaman delikanlı olmasındandır. Çocuğa da ğulam demeleri, hayra yorarak, ileride delikanlı olacaktır, demektir. Şöyle de denilmiştir: Ğulam bıyığı yeni biten gence denir.

Şair şöyle demiştir:

....

Delikanlı oğlanlar ve kızlar onun için önem teşkil etmezler.

"Yaşlılık bana yetişti": Yani ben yaşlılığa yetiştim, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Yetiştiğin her şey de sana yetişmiştir. O günki yaşı hakkında ise altı görüş vardır: O yüz yirmi yaşında idi, karısı da doksan sekiz yaşında idi. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O yetmiş küsur yaşında idi, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* O yetmiş beş yaşında idi, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* O yetmiş yaşında idi, bunu da Fudayl bin Gazvan nakletmiştir. *Beşincisi:* Altmış beş yaşında idi. *Altıncısı:* Altmış yaşında idi.

Neden: Akır, dedi de akira, demedi? Çünkü bu sıfatta aslolan müennestir, bunda müzekker iğreti gibidir. Tâlık ve hâyız sıfatları da böyledir (bunlar kadınlara hastır, tekrar tenis edilmez). Bu, Ferra'nın görüşüdür.

قَالَ رَبِّ اجْعَل لِّي آيَةً قَالَ
آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُر رَّبَّكَ
كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾

41 – Zekeriyya: "Rabbim, bana bir nişan ver" dedi. O da: "Nişanın sade bir işaretten başka insanlarla üç gün konuşamamandır. Rabbini çok zikret ve sabah akşam O'nu tesbih et" dedi.

"Rabbim, bana bir nişan ver": Yani karımın hamile olduğuna dair bana bir alamet ver. Bir alamet istemesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona şeytan geldi: Bu işittiğin şeytanın sesidir, eğer Allah'ın vahyi olsa idi, onu sana vahyederdi, sana başka şeyleri vahyettiği gibi, dedi; o da bir işaret istedi. Bunu Süddi şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* Gebeliğin olduğuna dair işaret istemesi hemen şükretmek ve derhal sevinmek içindir. Zira hamilelik hemen baştan bilinmez. Allah da hamileliğin işareti olarak dilinin üç gün tutulmasını işaret kıldı. "Remz"e gelince. Ferra şöyle demiştir: Remz dudaklar, kaşlar ve gözlerle olur. En çok dudaklarla olur (dudak okumak). İbn Abbas da şöyle demiştir: İnsanlara eliyle işaret ederek konuşmaya başladı. Sadece insanlarla konuşmaktan men edilmiş, Allah'ın zikrinden men edilmemişti. İbn Zeyd şöyle demiştir: Allah'ı zikrederdi, insanlara ise işaret ederdi. Ata bin Saib de şöyle demiştir: Bir arıza olmadığı halde

dili tutuldu. Alimlerin çoğu gebeliğe bir işaret olmak üzere dilinin tutulduğunu söylerler. Katade ile Rebi bin Enes ise: Melekler ona sözlü olarak müjde verdikten sonra nişan istediği için ceza olarak dili tutulmuştur, demişlerdir.

"Tesbih et": Mukatil: Namaz kıl, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Tesbihimi bitirdim denir ki, namazımı bitirdim, demektir. Namaza tesbih denmesi şunun içindir, çünkü tesbih Allah'ı tazim etmek ve O'nu kötülüklerden uzak kılmaktır. Namazda ise bunların hepsi vardır.

"Aşiy": Güneşin zevalinden gündüzün sonuna kadar olan vakte denir. "İbkar" da: Şafağın sökmesinden kuşluk vaktine kadar olan vakte denir. Şair şöyle demiştir:

Ne kuşluğun soğuğunda gölgeye dayanabilirsin (ibkar),
Ne de öğleden sonra gölgenin tadını alırsın (aşiy).

Zeccac şöyle demiştir: Ebkererrecülü yübkirü ibkaren ve bekkere yübekkirü tebkiren ve bekere yebkürü, bütün bunlar bir şeye erkenden başlamak manasınadır.

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ
يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى
نِسَٓاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾

42 – Hani melekler: "Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, seni tertemiz etti ve seni dünya kadınlarının üzerine mümtaz kıldı" demişti.

"Hani melekler: Ey Meryem, Allah seni seçti, demişti": Bir bölük müfessir şöyle demişlerdir: Meleklerden maksat yalnız Cebrail'dir. Seçmenin manası da yukarıda geçmiştir. Burada temizlemekten ne kastedildiğine dair dört görüş vardır: *Birincisi:* O, hayızdan temizlemedir, bunu İbn Abbas demiştir. Süddi de: Meryem'in hayız görmediğini söylemiştir. Bazıları da: Hayız ve nifastan temizlemektir, demişler. *İkincisi:* Erkeklerin dokunmasından temizlemektir. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Küfür ve inkardan, bunu Hasen ile Mücahit, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Fuhuş ve günahtan, bunu da Mukatil, demiştir. Seçmenin ikinci kez tekrar edilmesinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* O, birincinin tekididir. *İkincisi:* Birincisi

ibadet içindir, ikincisi İsa aleyhisselam'ın doğumu içindir. *Üçüncüsü:* İlk seçme belirsiz bir üstünlüktür, geneldir, içine bütün saliha kadınlar girer. Dünya kadınlarına üstün kılındığını bildirmek için seçme tekrar edilmiştir. *Dördüncüsü:* İlk seçme genel söylenince ikincisi ile sadece kadınlara karşı seçilip erkeklere karşı seçilmediği vurgulanmıştır. İbn Abbas, Hasen ve İbn Cüreyc: Allah onu zamanının kadınlarına üstün kılmıştır, demişler. İbn Enbari de: Bu çoğunluğun görüşüdür, demiştir.

يا مريم اقنتي لربك واسجدي واركعي مع الراكعين ﴿٤٣﴾

43 – Ey Meryem, huşu ile Rabbinin divanına dur, secde et ve ruku edenlerle beraber ruku et!"

"Ey Meryem, huşu ile Rabbinin divanına dur": Kunutun açıklaması Bakara suresinde geçmiştir. Burada ne kastedildiği hususunda dört görüş vardır: *Birincisi:* O ibadettir, bunu Hasen Basri, demiştir. *İkincisi:* Namazda kıyamda uzun durmaktır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Taattir, bunu da Katade, Süddi ve İbn Zeyd demişlerdir. *Dördüncüsü:* İhlastır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Secdenin rukudan önce zikredilmesinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Vav tertip iktiza etmez, sadece toplar, binaenaleyh ruku öncedir. Bunu Zeccac ile diğerleri, demişlerdir. *İkincisi:* Mana: Bir durumda secde et, bir durumda da ruku et, demektir, ikisini bir rekatta birleştir demek değildir. Sanki hayır işlemeye teşvik edilmiştir. *Üçüncüsü:* Kelamda takdim ve tehir vardır, mana: Ruku et, secde et, demektir, tıpkı: "şüphesiz ben seni öldürecek ve bana yükselteceğim" *(Al-i İmran: 55)* kavlinde olduğu gibi. Bu ikisini İbn Enbari, demiştir. *Dördüncüsü:* Onların şeriatinde öyleydi, secde rukudan önce idi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Mukatil de: Bunun manası şöyledir demiştir: Beytülmukaddes'in namaz kılan kurralarıyla beraber ruku et. Mücahit de: O kadar secde etti ki her tarafını yara kapladı, demiştir.

ذلك من أنباء الغيب نوحيه إليك
وما كنت لديهم إذ يلقون أقلامهم أيهم يكفل مريم وما
كنت لديهم إذ يختصمون ﴿٤٤﴾ إذ قالت الملائكة يا مريم

إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ
مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾
وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

44 – Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlardan, "Meryem'i kim himayesine alacak?" diye (kur'a çekmek için) kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin. Onlar çekişirlerken de yanlarında değildin.

45 – Hani melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem, Allah seni kendinden bir kelime olan Mesih ve Meryem oğlu İsa adında, dünya ve ahirette şanı yüce ve Allah'a yakınlardan biri ile müjdeliyor.

46 – O, beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlarla konuşur ve o, salihlerdendir, dediği zaman da (sen yanlarında değildin).

"Bunlar gayb haberlerindendir": "Zalike" yukarıda geçen Zekeriyya, Yahya, İsa ve Meryem kıssalarına işarettir. Enba haberler, demektir. Gayb de: Sana görünmeyen şeylerdir. Vahiy: Delil olarak kullandığın söz veya yazı veya işaret veyahut mektup gibi şeylerdir. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Kur'anda vahiy birkaç anlama gelir; bunları "El – Vücuh ve'n – Nezair" adlı kitabımızda zarif bir şekilde bulabilirsin.

"Kalemler" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Yazı malzemesidir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Sopalardır, bunu da Rebi bin Enes demiştir. *Üçüncüsü:* Fal oklarıdır, İbn Kuteybe bunu tercih etmiştir. Aynı şekilde Zeccac da şöyle demiştir: Bunlar üzerinde işaretler olan fal oklarıdır, bunu kur'a çekiminde kullanırlardı. Oka kalem denmesi, yontulmasındandır, bir şeyden parça parça koparıyorsan onu taklim etmiş, kesmişsindir, Yazı kalemi de bundandır, çünkü o da defalarca yontulur (kamış ve kurşun kalem gibi). Tırnak kesmeye de kallemtü ezfari, denir. "Hangileri Meryem'i himayesine alacak": Meryem'i kim tekeffül edecek ve ona bakacak diye kalemlerini atıyorlardı. "Ledeyhim" Yanlarında demektir. Himayelerinin açıklaması da az önce geçmiştir.

Burada "kelimeden" ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'nın "ol" emridir, o da oldu. Bunu İbn Abbas ile Katade demişlerdir. İkincisi. O, Meleklerin Meryem'i İsa ile müjdelemesidir, bunu da Ebu Süleyman nakletmiştir. *Üçüncüsü:*

Kelime İsa'nın adıdır, ona kelime denilmesi, Allah'ın kelimesinden olmasındandır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Çünkü Allah'ın kelimesiyle hidayete erildiği gibi onunla da hidayete erilir.

Ona Mesih denilmesinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Onun ayağının altında çukurluk yoktu (düztaban idi). Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O ne zaman elini bir hastaya sürerse, mutlaka iyileşirdi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O bereketle sıvazlanmıştı, bunu da Hasen ile Said, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Mesihin manası sıddik, demektir, bunu Mücahit ile İbrahim Nahai, demişler ve bunu Yezidi de zikretmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bunun manası, Allah onu sıvazladı ve onu günahlardan temizledi, demektir. *Beşincisi:* O yeri mesheder, yani gezerek katederdi, bunu da Salep, demiştir. Açıklaması, çok seyahat ederdi, demektir. *Altıncısı:* O anasının karnından yağ sürülmüş olarak çıktı, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiş ve İbn Kasım nakletmiştir. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Mesih'in Arap dilinde iki manası vardır: *Birincisi:* Mesih Deccal'dır ki onun memsuh, yani bir gözünün silme olmasındandır. *İkincisi:* Mesih İsa'dır, Aslı İbranca'da şin ile "Meşiha"dır. Araplar onu dillerine alınca şini sine çevirdiler, mesela Musa, dedikleri gibi, onun da aslı Muşa idi.

İbn Enbari şöyle demiştir: Onun lakabı ile başlanıp Mesih Meryem oğlu İsa denilmesi, Mesih'in İsa'dan daha meşhur olmasındandır. Çünkü bu isimde az kimse vardır, karışıklık olmaz. İsa adında ise çok insan vardır, meşhur olduğu için önce o söylenmiştir. Baksanıza, Halifelerin lakapları isimlerinden daha meşhurdur.

Anasına nispet edilip Meryem oğlu İsa denilmesi ise inançsız Hıristiyanların ona dedikleri şeyi bertaraf etmek içindir, çünkü O'nu Allah'a nisbet edip Allah'ın oğludur, dediler.

"Vecih": İbn Zeyd şöyle demiştir: Vecih, Arap dilinde: Sevilen makbul kimsedir. İbn Kuteybe de: Vecih, itibarlı ve şanlıdır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kadr ve marifet sahiplerinin yanında derecesi yüksek olandır. Vecüherrecülü yevcühü vecahaten denir, filanın halkın nazarında cahı vardır denir ki, itibarlıdır demektir.

"Allah'a yakınlardan": Katade: Kıyamet gününde Allah katında yakın olanlardan, demiştir. Mehd: Çocuğun beşiğidir, temhid kökünden gelir ki yatak hazırlamaktır. O durumda insanlarla konuşması hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Annesini atılan iftiradan temize çıkarmak içindir. *İkincisi:* Peygamberliğini gösteren mucize-

sini gerçekleştirmek içindir. İbn Abbas şöyle demiştir: Beşiğinde bir saat konuştu, sonra konuşma dönemine gelinceye kadar konuşmadı. "Kehlen" (yetişkin): İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala onu otuz yaşında peygamber gönderdi, otuz ay da peygamberlik etti. Sonra Allah onu göğe kaldırdı. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Otuz yaşının başında ona vahiy geldi, otuz ay da peygamberlik etti, sonra Allah onu göğe kaldırdı. İbn Enbari de şöyle demiştir: İsa aleyhisselam otuzunu geçmişti, onu geçen kehl sınırına girmiş olur. Kehl Araplarda otuzu geçen kimsedir. Ona kehl denmesi kuvvetini toplayıp gençliği kemale erdiği içindir. Kad iktehelennebatü denir ki, ot yükselip boy salmaktır. İbn Faris de şöyle demiştir: Kehl saçı ağaran kimseye denir.

Eğer: Ergin bir kimse zaten konuşur, denirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bu söz uzun yaşayacağına yani erişkin olacağına dair bir müjde yerinde söylenmiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "kehlen", yani bu, gökten indikten sonra olacaktır. *İkincisi:* Onlara şunu haber vermiştir ki zaman ona tesir edecek ve günler onu halden hale geçirecektir. Eğer İlah olsa idi, bu değişikliği yaşamazdı. Bunu İbn Cerir Taberi, demiştir. *Üçüncüsü:* Kehlden maksat halim selim kimsedir, bunu da Mücahit, demiştir.

قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ
يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

47 – Meryem: "Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken nasıl bir çocuğum olur?" dedi. Rabbi de: Öyledir; Allah dilediğini yapar. Bir şeye hükmettiği zaman sadece ona: "Ol" der; o da oluverir.

"Rabbim, nasıl bir çocuğum olur?": Böyle demesinin iki sebebi vardır: *Birincisi:* Bunu şaşırdığı için ve soru mahiyetinde dedi, şüphe ve inkar için demedi. Bunu da Zekeriyya kıssasında anlatmıştık. Cumhur da bu görüştedir. *İkincisi:* Ona hitap eden Cebrail idi, onu kendisine kötülük etmek isteyen bir insan olarak zannetmişti, onun için: "Eğer sen iyi bir kimse isen senden Rahman'a sığınırım" demişti. *(Meryem: 189)* Ona müjde verince sözünün doğruluğundan emin olmamıştı, çünkü onun melek olduğunu bilmiyordu. Bunun için: "Çocuğum nasıl olur?"dedi. Bunu İbn Enbari, demiştir.

"Bana bir beşer dokunmadı": Yani bana koca yaklaşmadı. Mes cima manasınadır, bunu İbn Faris, demiştir. İnsanlara beşer denil-

mesi görünmelerinden dolayıdır. Beşere insanın derisi, cildidir. Ebşeretil ardu da yerden bitki çıkmak manasınadır, beşşertül edime de derinin kılını almak demektir. Tebaşirssubh da sabahın erkenden görünen ışıklarıdır. Cebrail: "Allah böyle yapar" dedi, yani sebeple de yapar, sebepsiz de yapar, demektir. Ayetin kalan kısmı ise Bakara'da tefsir edilmiştir.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾

48 – Allah ona kitabı hikmeti, Tevratı ve İncili öğretecektir.

"Veyuallimuhul kitabe": Çokları nunla "venuallimuhu" okumuşlardır. Nafi ile Asım da ye ile okumuşlar ve onu "yübeşşiriüke" kavlinin üzerine atfetmişlerdir. Kitap üzerinde de iki görüş vardır. *Birincisi:* O peygamberlerin kitapları ve ilimleridir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yazı yazmaktır, bunu da İbn Cüreyc ile Mukatil, demişlerdir. İbn Abbas da: Hikmet fıkıh ve peygamberlerin hükümleridir, demiştir.

وَرَسُولًا إِلٰى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي
أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ
طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتٰى
بِإِذْنِ اللّٰهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ
إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾

49 – Allah onu İsrail oğullarına Resul gönderecek. Onlara şöyle diyecek: Size Rabbinizden şöyle bir mucize getirdim: Şüphesiz ben, size çamurdan kuş suretinde bir şey yaparım; ona üflerim; o da Allah'ın izni ile kuş olur. Yine Allah'ın izni ile anadan doğma körü ve baras hastasını iyi ederim. Ve Allah'ın izni ile ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz bunda, eğer inanan kimseler iseniz sizin için elbette bir ibret vardır.

"Resulen": Zeccac şöyle demiştir: Mansup okunmasının iki izahı vardır: *Birincisi:* nec'aluhu resulen, demektir. Benim tercihim ise: Veyükellimünnase resulen, demektir.

"Enni ahluku": Çoğunluk feth ile "enni" okumuş ve onu ayet kelimesinden bedel yapmıştır, sanki kadci'tüküm bienni ahluku leküm, demiş gibi olur. Nafi ise kesr ile "inni" okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: İki yoruma da ihtimali vardır: *Birincisi:* Cümle başı olmasıdır. *İkincisi:* Ayeti, inni ahluku (usavvirü ve ukaddirü) kavli ile tefsir etmiş olur. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bir çamur aldı, ondan bir yarasa şekli yaptı ve ona üfürdü, baktılar ki uçuyor. Yarasadan başka bir şey yapmadığı söylenmiştir. İsrail oğullarının ondan bunu istedikleri de söylenmiştir. Çünkü yarasa acaip yaratılışlı bir kuştur. Ebu Said el – Hudri'den rivayet edildiğine göre onlara: "Ne istiyorsunuz?" dedi. Onlar da: Yarasa, dediler. Ondan yaratılması en zor kuşu istediler, çünkü o tüysüz uçar. Vehb de şöyle demiştir: Yaptığı şey insanlar ona baktığı sürece uçardı, gözlerinden kaybolunca ölür yere düşerdi. Maksat halkın yaptığı ile Halık'ın yaptığının ayrılması idi. Çoğunluk "feyekune tayren" okumuşlardır. Nafi ise burada ve Maide suresinde tairen okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Cumhurun delili Cenab-ı Allah'ın "keheyetit tayri" kavlidir, orada: Keheyetit tairi, dememiştir. Nafi kıraatinin izahı da şöyledir: O: Üfürdüğüm veya heykelini yaptığım şey kuş olur, demek istemiştir.

"Ekmeh"te ise dört görüş vardır: Birincisi. O kör olarak doğandır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan, Said de Katade'den rivayet etmiştir. Yezidi, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O amadır, bunu İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan, Mamer de Katade'den rivayet etmiştir. Hasen ile Süddi de böyle demişlerdir. Zeccac da Halil'den, ekmeh'in âmâ doğduğunu, gözlü doğup da sonradan kör olduğunu nakletmiştir. *Üçüncüsü:* O gözü iyi görmeyendir, bunu da İkrime demiştir. *Dördüncüsü:* O gündüz görüp gece görmeyendir, bunu da Mücahit ile Dahhak, demişlerdir.

Abras ise derisinde parlaklık, beyazlık olandır. İsa aleyhisselam zamanında tıp ilmi ileri idi, onlara o türden mucize gösterdi. Ancak tıpta gözsüzü ve abraşı iyi etmek yoktu. Bu da onun doğruluğuna delildi. Vehb de şöyle demiştir: Bazen Hazreti İsanın başına bir günde elli bin hasta toplanırdı, onları sadece dua ile tedavi ederdi. Müfessirler onun dört ölüyü dirilttiğini söylemişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: O dördün hepsi yaşadılar, çoluk çocukları oldu, ancak Sam bin Nuh yaşamadı.

"Size yediklerinizi haber veririm": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: İsa aleyhisselam onlara yediklerini haber verirdi ve çocuğa: "Ey delikanlı, ailen sana şöyle şöyle yiyecek hazırladı, ondan bana da

yedirir misin?" derdi. Mücahit de: Size dün akşam yediklerinizi ve ondan ne sakladığınızı haber veririm, demiştir. Müfessirler böyle derler, ancak Katade: Size gökten inen sofradan ne yediklerinizi ve ondan ne sakladıklarınızı haber veririm, demiştir. Onlara o sofradan yemelerini ve ondan bir şey saklamamalarını söylerdi. Ona hiyanet edince domuza çevrildiler.

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ
الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ
هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

50 – Önümdeki Tevrat'ı tasdik etmek ve size haram edilen bazı şeyleri sizin için helal etmek üzere geldim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. Öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin.

51 – Şüphesiz Allah benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur.

"Ve musaddikan lima beyne yedeyye": Zeccac: Musaddikan hal olmak üzere mansub olmuştur: Tasdik edici olarak geldim, demektir. "Size haram edilen bazı şeyleri de helal etmek için": Katade şöyle demiştir: Musa deveyi, içyağını ve bazı kuşları haram etmişti; İsa da onları helal etti.

"Size bir mucize getirdim": Onunla benim doğruluğumu bileceğiniz mucizeler getirdim. Neden tekil olarak ayet denilmiştir? Çünkü hepsi aynı cinstendir. "Rabbinizden": Yani Rabbinizin katından, demektir.

فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ
الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِي اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ
اَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾

52 – İsa onlardan inkarı hissedince, "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimlerdir?" dedi. Havariler: "Allah'ın yardımcıları bizleriz; biz Allah'a iman ettik. Bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol" dediler.

"İsa hissedince": Yani bilince, demektir. Şeyhimiz Ebu Mansur el–Lügavi şöyle demiştir: Ahsestü bişşey'i, ve hasestuhu, denir. İnsanların bilinen şeyler için "mahsusat" demeleri hatadır; doğrusu "muhassat"tır. Mahsusat ise öldürülmüş kimselerdir. Hassehu, onu öldürdü, demektir. Ensar ise yardımcılardır, "ila", "maa" manasınadır, bir cemaat bu görüştedir. "Maa" yerinde ila'nın hoş düşmesi, ila'nın gaye manasını içermesinden, maa'nin de iki şeyi birleştirmesindendir. İbn Enbari şöyle demiştir: Mananın: Allah'ın emrini açıklamada yardımcılarım kimlerdir, demek de caizdir.

Havarilerden yardım istemesinde de ihtilaf etmişlerdir; Mücahit: Kavmi onu inkar edip de onu öldürmek istedikleri zaman havarilerden yardım istedi, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Onu inkar edip de onu kentlerinden çıkarınca havarilerden yardım istedi. Şöyle de denilmiştir: Hakkı ayakta tutmak ve delili ortaya çıkarmak için onlardan yardım istedi. Cumhur yenin şeddesi ile havariyyun okumuştur; el – Cuni, Cuhderi ve Ebu Hayve de yeyi şeddesiz olarak havariyun, okumuşlardır.

Havarilerin manasında ise altı görüş vardır;

Birincisi: Onlar gözde ve seçkin kimselerdir. İbn Abbas: İsa'nın seçkin dostları demiştir. Ferra da: Onlar İsa'nın gözdeleridir, demiştir. Zeccac da: Havariler lügatte ihlaslı ve her türlü kusurdan arınmış kimselerdir. Kaliteli buğday ununa da bu nedenle huvvari denilmiştir, çünkü unun özü ve halis kısmıdır. Mahir dilciler de şöyle demişlerdir: Havariler, tasdik ve yardımlarında samimi ve ihlaslı kişilerdir. Aynün havra da beyazı çok fazla beyaz, karası da çok fazla kara göze denir. Gözleri bu nitelikte olmayan kadına havra, denmez. *İkincisi:* Onlar beyaz giysililerdir, Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan, onlara bu ismin verilmesinin beyaz giymelerinden olduğunu nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kasar idiler, onlara bu adın verilmesi çamaşırları beyazlattıkları içindir. Dahhak ile Mukatil de: Havariler kasar idiler, demişler. Yezidi de: Kasarlara havari denmesi elbiseleri beyazlattıkları içindir. Una da huvvari denmesi beyazlığındandır. Aynün havra da, gözbebeğinin etrafı beyaz olan gözdür. *Dördüncüsü:* Havariler, mücahitler, demektir. Şöyle bir kanıt getirmişlerdir:

Biz öyle insanlarız ki başımız miğferi doldurur,
Bizler sürünerek ilerleyen savaşçılarız (havarileriz).

Düşmanla karşılaştığımız gün kafataslarımız kalkanlarımızdır,
Ölüme koşarken de ayaklarımız dolaşmaz.

Beşincisi: Havariler avcılardır. *Altıncısı:* Havariler krallardır. Bu üç görüşü İbn Enbari nakletmiştir. İbn Abbas: Havariler on iki kişi idiler, demiştir.

Sanatları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar balık avlarlardı, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar çamaşır yıkarlardı, bunu da Dahhak ile Ebu Ertat, demiştir.

رَبَّنَآ ءَامَنَّا بِمَآ أَنزَلْتَ وَٱتَّبَعْنَا ٱلرَّسُولَ فَٱكْتُبْنَا مَعَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٥٣﴾

53 – Ey Rabbimiz, indirdiğine iman ettik ve o elçiye tabi olduk: Sen de bizleri şahitlerle beraber yaz, dediler.

"Rabbimiz, indirdiğine iman ettik": Bu, havarilerin sözüdür. İndirilen İncil, elçi de İsa'dır. Şahitlerle kimlerin kastedildiği hususunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ümmetidir. Çünkü onlar peygamberlere görevlerini tebliğ ettiler diye şahitlik edeceklerdir. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar kendilerinden önce iman eden mü'minlerdir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar peygamberlerdir, çünkü her peygamber ümmetinin şahididir, bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Şahitler doğru kimselerdir, bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Onlar peygamberleri tasdik etmekle şahitlik edenlerdir. Ayetin manası: Tasdik ettik ve itiraf ettik, bizi de bizim fi'limizi yapanlarla beraber yaz, demektir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ ٱللَّهُ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ ﴿٥٤﴾

54 – Yahudiler tuzak kurdular; Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.

"Ve mekeru ve mekerallah": Halkın tuzak kurması kötülük ve aldatmadır, Allah'ınki ise karşılık vermedir. Ona tuzak denilmesi karşılık olmasındandır, mesela şu ayette olduğu gibi: "Allah onlarla alay ediyor". *(Bakara: 15)*

"Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır": Çünkü onun tuzağı yapılan kötülüğün karşılığıdır ve mü'minlere yardımdır. İbn Abbas şöyle demiştir: Onların tuzağı şudur: Yahudiler İsa'yı öldürmek isteyince, bir kulübeye girdi; içlerinden bir adam da girdi; İsa'ya benzetildi ve İsa göğe kaldırıldı. Adam çıkınca onu İsa zannedip öldürdüler.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ
مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا
إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا
كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾

55 – O zaman Allah şöyle demişti: "Ey İsa, şüphesiz seni öldürecek, seni kendime yükseltip kaldıracak, seni kafirlerden temizleyecek ve sana tabi olanları kıyamet gününe kadar seni inkar edenlerin üstünde tutacağım. Sonra da dönüşünüz bana olacak; ben de ihtilaf ettiğiniz şeyde aranızda hüküm vereceğim.

"O zaman Allah şöyle demişti: Ey İsa, seni öldürecek": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Teveffi, sayıyı tamamlamaktan gelir: Teveffeytü vestevfeytü denir, tıpkı teyakkantül habere vesteykantuhu gibi. Sonra ölüm için vefat denildi. Ebu Ubeyde şu beyti delil getirmiştir:

Edred oğulları hiç kimseden değillerdir;
Kays'ten de değillerdir, Eset'ten de değillerdir:
Kureyş bile onların sayısına yetişemez.

Vefa tamamlamak demektir. Bu teveffide de iki görüş vardır: *Birincisi:* O göğe kaldırmadır. *İkincisi:* Ölümdür. Birinci görüşe göre kelamın nazmı tamam olur, takdim ve tehire ihtiyaç kalmaz. "Seni teveffi edeceğim"in manası da seni yerden tam olarak ve Yahudiler sana bir kötülük yapmadan alacağım, olur. Bu Hasen, İbn Cüreyc ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Ferra da bunu tercih etmiştir. Bu yorumun şahidi de Cenab-ı Allah'ın: "Felemma teveffeyteni künte enterrakibe aleyhim *(Maide: 117)* kavli olur. Yani seni öldürmeden göğe kaldırdığım zaman, demektir. Çünkü nimeti o göğe kaldırıldıktan sonra değiştirdiler; ölümünden sonra değil. İkinci görüşe göre ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Ben seni kendime kaldırıp kafirlerden temizleyeceğim ve ondan sonra da seni öldüreceğim. Bu da Ferra, Zeccac ve diğerlerinin görüşüdür. Öldüreceğini bildirmedeki fayda; göğe kaldırmanın onu ölümden kurtaramayacağını ona bildirmek olur. Said bin Müseyyeb de şöyle demiştir: İsa, otuz üç yaşında göğe kaldırıldı. Mukatil de şöyle demiştir: Ramazanda Kadir gecesi Beytülmukaddes'ten göğe kaldı-

rıldı. Annesi Meryem'in onu göğe kaldırılmasından sonra altı yıl daha yaşadığı söylenmiştir. Annesinin onun kaldırılmasından önce öldüğü de denilmiştir.

"Seni kafirlerden temizleyeceğim": bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu onların arasından kaldırmıştır. *İkincisi:* Onu öldürülmekten men etmiştir. Ona tabi olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar ümmet-i Muhammed'in Müslümanlarıdır, çünkü onun peygamberliğini ve onun ruhullah olup O'nun kelimesi olduğunu tasdik ettiler. Bu da Katade, Rebi ve İbn Saib'in görüşüdür. *İkincisi:* Onlar Hıristiyanlardır; onlar Yahudilerin üstündedir, Yahudiler zelil ve eziktirler, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"İhtilaf ettikleri şeyde": Yani dinde, demektir.

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾

56 – Kafirlere gelince, ben onlara dünyada da ahirette de şiddetle azap edeceğim. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.

"Kafirlere gelince": Bunların Yahudilerle Hıristiyanlar olduğu söylenmiştir. Dünyada azapları kılıç ve cizye iledir, ahirette de ateş iledir.

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

57 – İman edip iyi amel işleyenlere gelince, Allah onlara mükafatlarını tastamam ödeyecektir. Allah zalimleri sevmez.

"Feyüveffihim ucurehüm": Çoğunluk nunla okumuşlardır. Hasen, Katade, Hafs da Asım'dan rivayetle ye ile "feyüveffihim" okumuş ve "izkalellahu ya İsa" kavlinin üzerine atfetmişlerdir.

ذَٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

58 – Bunları sana ayetlerden ve hikmet dolu zikirden okuyoruz.

"Bunları sana okuyoruz": Yani macerası geçen kıssaları, "ayetlerden", elçiliğinin doğruluğunu gösteren delillerden, çünkü bunlar bir ümminin bilemeyeceği haberlerdir. "Ve hikmetli zikirden": İbn Abbas:

O Kur'an'dır, demiştir. Zeccac da manası şöyledir, demiştir: Telif ve nazmında, ondan faydaların açığa çıkmasında hikmetli, demektir.

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ
آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

59 – Kuşkusuz İsa'nın hali, Allah katında Adem'in hali gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra da ona: "Ol" dedi, o da oluverdi.

"Kuşkusuz İsa'nın hali, Allah katında Adem'in hali gibidir": Tefsirciler şöyle dediler: Bu ayetin iniş sebebi Necranlı Hıristiyan heyetinin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile İsa hakkında tartışmalarıdır. Bunu da surenin başında anlatmış bulunuyoruz. İsa'nın Adem'e benzemesi, her ikisinin de babasız meydana gelmesinden dolayıdır.

"Onu topraktan yarattı": Yani Adem'i, Salep şöyle demiştir: Bu, Adem'in durumunun tefsiridir. (Gramerdeki) hal değildir.

"Sonra ona dedi": Yani Adem'e. İsa'ya da diyenler olmuştur. "Ol" o da oluverdi: Burada muzari kullanılmış mazi kastedilmiştir, tıpkı şurada olduğu gibi: "Vettebeu ma tetluşşeyatinu", yani "telet", demektir.

الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

60 – Hak Rabbindendir; artık sen de şüphecilerden olma.

"El – Hakku min rabbike": Zeccac şöyle demiştir: Hak mahzuf mübtedanın haberi olarak merfudur, mana: Ellezi enbe'tüke bihi fi kıssati ademe elhakku min rabbik. "Sen de şüphecilerden olma": Yani tereddüt edenlerden, Peygambere hitap halka hitaptır, çünkü o şüphe etmedi.

فَمَنْ حَاجَّكَ
فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا
وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ
ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

61 – Kim sana ilim geldikten sonra bu hususta seninle tartışırsa, de ki: "Geliniz; oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı ve kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra da dua ve niyaz edelim de Allah'ın lanetini yalancıların üzerine kılalım.

"Femen hacceke fihi": Fihi'deki he zamirinin mercii hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* İsa'ya racidir. *İkincisi:* Hakka racidir. İlim de: Açıklama ve izahtır.

"Fekul tealev": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tealev, alevtü'den gelmektedir. Erkek ve kadın iki kişi için: Tealeya, çok kadınlar için de: Tealeyne, denir. Ferra şöyle demiştir: Aslı uluvden gelmektedir. Sonra Araplar onu çok kullanınca, onlara göre "helümme" gibi oldu. Sonra da mecaz yolu ile yüksekte duran adama: Teale: Yani in, dediler. Aslı yukarı çıkmadır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Oğullarımız kelimesinden Fatıme, Hasen ve Hüseyn kastedilmiştir. Müslim, Sahih'inde Sa'd bin Ebi Vakkas hadisinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu: "Tealev ned'u ebnaena ve ebnaeküm" ayeti inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali, Fatıme, Hasan ve Hüseyn'i çağırdı: "Allah'ım, bunlar benim ehl-i beytimdir, dedi.[2]

"Kendilerimizi": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Hazreti Ali bin Ebu Talib kastedilmiştir. Şa'bi şöyle demiştir: Araplar, amcaoğlu için, kendim tabirini kullanır. *İkincisi:* Kardeşlerini kastetmiştir, bunu İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Dininden olanları kastetmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir. *Dördüncüsü:* Zevcelerini kastetmiştir. *Beşincisi:* Yakın akrabaları kastetmiştir. Bu ikisini Ali bin Ahmed en – Neysaburi demiştir.

İbtihal'e gelince, İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, lanetleşmeye çağırmaktır. Aleyhi behletullah ve behletuhu, Allah'ın laneti onun üzerine olsun, demektir. Zeccac şöyle demiştir: İbtihal lügatte, duada ileri gitmektir, aslı lanet etmektir. Behelehullah, Allah ona lanet etsin, demektir. Peygamberimiz delil getirdikten sonra lanetleşme ile emrolundu: Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Necran heyeti geldi, içlerinde Seyyid ile Akıb da vardı... Peygamberimiz onları lanetleşmeye çağırdı. Onlar da yarın görüşelim, dediler. Sabah olunca Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali, Fatıme, Hasan ve Hüseyn'in ellerinden tuttu, sonra o ikisine haber gönderdi. Onlarsa gelmek istemediler, haraç vermeyi kabul ettiler. Peygamberimiz de:

2 - Tirmizi, Tefsirü Sureti Al-i İmran, bab, 7; Menakıb, bab, 20.

Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer bunu yapsalardı, vadileri ateşle dolardı, dedi.[3]

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾

62 – Şüphesiz bu, gerçek kıssadır, Allah'tan başka hiçbir İlah yoktur. Gerçekten Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Vema min ilahin illallah": Zeccac şöyle demiştir: Burada "min" edatı tekit ve müşriklerin iddia ettikleri bütün İlahların boş olduğuna delil olmak için gelmiştir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

63 – Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah bozguncuları hakkıyle bilendir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Lanetleşmeden yüz çevirirlerse, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği açıklamadan, bunu da Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın birliğini ve O'nun eş ve evlattan münezzeh olduğunu ikrardan. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bozgunculuk hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O masiyet olan şeyleri yapmaktır, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* İnkar etmektir, bunu da Dımeşki, demiştir.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ
أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا
بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ ۚ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا
مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

64 – De ki: Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Kimimiz kimimizi Allah'tan başka Tanrılar edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse, "şahit olun ki muhakkak bizler Müslümanlarız" deyin.

---

3 – Hakim, Müstedrek, 2/593, 594. Hakim, sahihtir, Buhari ile Müslim kitaplarına almamışlardır, demiştir.

"De ki: Ey kitap ehli": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu Katade, İbn Cüreyc ve Rebi bin Enes, demişlerdir. *İkincisi:* İsa hakkında tartışan Necran heyetidir, bunu da Süddi ile Mukatil demişlerdir. *Üçüncüsü:* Her iki kitap ehlidirler, bunu da Hasen, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet keşiş ve rahipler hakkında indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu Habeşistan'da bulunan Cafer ve arkadaşlarına gönderdi. Cafer onu okudu, Necaşi ile Habeşlilerin ileri gelenleri oturuyorlardı.

"Kelime"ye gelince: Müfessirler onun: Lailahe illallah olduğunu söylemişlerdir. Eğer: "Bunlar birkaç kelimedir, neden tekil olarak kelime, dedi denilirse?", buna iki türlü cevap verilir: *Birincisi:* Kelime, kelimelerin yerine kullanılır. Dilciler: Kelime: İçinde uzun da olsa bir kıssanın açıklaması bulunan kelamdır, demişlerdir. Araplar: Züheyr bir kelimesinde dedi ki, derler, kasidesinde, demek isterler.

Hansa da şöyle demiştir:

Öyle kafiyedir ki mızrağın ucu gibi keskindir,
Bunlar kalır, söyleyeni gider.

Yezbül dağının zirvesini biçer,
O ise dağkeçilerine evlik eder.

Onu Amr'in oğluna söyledin ve kolay söyledin.
İnsanlar ise onun gibisini söylemediler.

Bütün kasideye, kafiye demiştir. Kafiye genellikle beytin son kelimesinde olur. Ona kafiye denilmesi, kelimenin beyte tabi olup sonunda bulunmasındandır. Kafiye, Arapların: Kafevtü fülanen sözünden alınmıştır ki onu takip ettim, demektir. Zeccac ve diğerleri de bu cevabı benimsemişlerdir. *İkincisi:* Kelimeden, kelimeler kastedilmiştir, kelimeler diyecekken kelime demekle yetinilmiştir. Nitekim Alkame bin Abde de şöyle demiştir:

Orada sıska develerin leşleri vardır, kemikleri ise
Kaval gibi olmuştur, derisi de lime limedir.

Derileri demek istemiştir. Çoğul yerine tekille yetinmiştir. Bunu ve öncekini İbn Enbari demiştir.

"Sevaün beynena ve beyneküm": Zeccac: Adil söz, demiştir. Bu istivaüşşey'den gelir, adil bir şey için: Sevâ', sivâ' ve süvâ', denir.

Züheyr bin Ebi Sülma da şöyle demiştir:

Bana bir plan gösterin ki içinde haksızlık olmasın,
Aramızda eşitliği temin etsin, içinde adalet (seva) olsun.

Eğer adaleti terk ederseniz benimle sizin aranızda,
Ey Hısn oğulları, birliktelik yoktur.

"Enla na'büde illallah" kavli, "kelime"den bedel olmak üzere mahallen mecrurdur. Mana: Gelin Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim, demektir. "En"in mahallen merfu olması da caizdir, sanki biri: "Melkelime?" "o söz nedir?" demiş; ona da: Hiye ella na'büde illallah "o da Allah'tan başkasına tapmamaktır" denilmiştir.

"Kimimiz kimimizi Allah'tan başka Tanrılar edinmesin": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, kiminin kimine secde etmesidir, bunu İkrime, demiştir. *İkincisi:* Allah'a isyan konusunda kimimiz kimimize itaat etmesin, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'tan başkasını Rab edinmeyelim, demektir. Nitekim Hıristiyanlar Mesih için öyle demişlerdir, bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا
اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾

65 – Ey kitap ehli, İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz; halbuki Tevrat ve İncil ancak ondan sonra indirilmiştir. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

"Ey kitap ehli, İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz?" İbn Abbas, Hasen ve Süddi şöyle demişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında Necran Hıristiyanları ile Yahudi hahamları toplandılar; berikiler: İbrahim başka değil, ancak Yahudi idi, dediler, ötekiler de: Hayır, Hıristiyan idi, dediler, bunun üzerine bu ayet indi.

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ حَاجَجْتُمْ ف۪يمَا لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪يمَا لَيْسَ
لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

66 – İşte sizler onlarsınız ki bilginiz olduğu şeyde tartıştınız. Bilginiz olmayan şeyde ise niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, oysa siz bilmezsiniz.

"Haentüm": İbn Kesir: heantüm gibi "heentüm" okumuş; soru hemzesini "he"ye çevirmiştir, eentüm, demek istemiştir. Nafi ile Ebu Amr da, med ile istifham şeklinde hemzesiz olarak, "hâentüm" okumuşlardır. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, medli ve hemzeli

olarak, "hâentüm" okumuşlardır. "Haulâi" ve "ulâi"nin meddinde ise ihtilaf etmemişlerdir.

"Bilginiz olduğu şeyde": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O görüp müşahede ettikleri şeydir, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Yapmaları ve yapmamaları emredilen şeylerdir. Bunu da Süddı, demiştir. Bilgileri olmayan şey ise İbrahim aleyhisselam'ın durumudur. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: İbrahim ile Musa'nın arasında beş yüz yetmiş beş sene vardı. Musa ile İsa'nın arasında bin altı yüz otuz iki yıl vardı. İbn İshak da şöyle demiştir: İbrahim ile Musa'nın arasında beş yüz altmış beş yıl; Musa ile İsa'nın arasında da bin dokuz yüz yirmi beş yıl vardı. Hanif'in manası da Bakara suresinde geçmiştir.

مَا كَانَ إِبْرٰهِيمُ
يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا
كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ
اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

67 – İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi. Ancak dosdoğru bir Müslüman idi. Müşriklerden değildi.

68 – Şüphesiz insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona tabi olanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah mü'minlerin yardımcısıdır.

"Şüphesiz insanların İbrahim'e en yakın olanı": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerin başları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Sen de biliyorsun ki biz İbrahim dinine senden daha evlayız ve o Yahudi idi. Sen ise bizi kıskanıyorsun, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Manası şöyledir: İnsanların İbrahim dinine en yakın olanı dininde ona tabi olandır. Bu Peygamber de onun dinindedir. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amr bin As, Necaşi'yi kızdırıp Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabının üzerine kışkırtmak istedi. Necaşi'ye: Bunlar İsa'ya sövüyorlar, dedi. Necaşi de: "Sizin büyüğünüz İsa hakkında ne diyor?" dedi. Onlar da: O Allah'ın kulu ve ruhudur, Meryem'e attığı kelimesidir, diyor, dediler. Necaşi misvakinden göze girecek kadar küçük bir parça aldı ve: Allah'a yemin ederim ki sizin arkadaşınızın dediği bizim dediğimiz-

den bunun kadar farklı değildir, dedi. Sonra da: Müjde, bugün İbrahim'in partisine sıkıntı yoktur, dedi. Amr bin As da: "İbrahim'in partisi kimdir?" dedi. O da: İşte şu bölük ile arkadaşlarıdır, dedi. Allah Teala onların çekiştikleri gün bu ayeti indirdi. Bu, Abdurrahman bin Ganem'in görüşüdür.

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا
يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

69 – Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmek istedi. Onlar ancak kendilerini saptırırlar; fakat bunun farkında değiller.

"Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmek istedi": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Yahudiler Muaz bin Cebel ile Ammar bin Yasir'e: Dininizi bıraktınız, Muhammed'in dinine geçtiniz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Taife (grup): Bir din, bir görüş, bir mezhep vs. üzerinde birleşen topluluktur. Bu taife hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Dalal (sapıklık): Şaşkınlıktır, burada onun üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O haktan batıla geçmektir, bu da İbn Abbas ve Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* Helak etmektir. "Ve iza dalelna filardı" *(Secde: 10)* da bundandır. Bunu İbn Cerir ile Dımeşki, demişlerdir. "Bunun farkında değiller": Bunun üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın onların halini mü'minlere göstereceğini bilmezler. *İkincisi:* Kendilerini saptırdıklarını bilmezler.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

70 – Ey kitap ehli, şahit olup dururken Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?

"Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?" Katade, Muhammed ile İslam'ı kastetmiştir, demiştir. "Şahit olup dururken": Muhammed'in gönderileceğine kitabınızda şahit oluyor, sonra da onu inkar ediyorsunuz.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

71 – Ey kitap ehli, niçin hakkı batılla karıştırıyorsunuz; bildiğiniz halde hakkı niçin gizliyorsunuz?

"Lime telbisunel hakka bilbatıli": Yezidi, manası: Niçin hakkı batılla karıştırıyorsunuz, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Lebs: İşin karışmasıdır. Vefilemri lebsetün denir ki, iş açık değildir, demektir. Hak ve batıl konusunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Hak, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in bazı işlerini kabul etmeleri, batıl da bazı işlerini gizlemeleridir. *İkincisi:* Hak, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sabahleyin iman etmeleri, batıl da akşam üzeri inkar etmeleridir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Hak Tevrat, batıl da elleriyle yazdıklarıdır, bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Hak İslam, batıl da Yahudilik ile Hıristiyanlıktır, bunu da Katade, demiştir.

"Hakkı gizliyorsunuz?" Katade: İslam'ı gizlediler ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gizlediler, demiştir.

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا
بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾

72 – Kitap ehlinden bir grup dedi ki: İman edenlere indirilene gündüzün başlarında iman edin; sonunda da inkar edin. Belki (dinlerinden) dönerler.

"Kitap ehlinden bir grup dedi ki": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerden bir bölük: Muhammed'in ashabı ile gündüzün başında karşılaştığınız zaman iman edin, sonu olduğu zaman da siz kendi namazınızı kılın, belki: Bunlar kitap ehlidir, onlar bizden daha iyi bilirler, derler de dinlerinden dönerler, dediler. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen ile Süddi de şöyle demişler: Yahudilerden on iki hamam anlaştılar; birbirlerine: Muhammed'in dinine gündüzün başında iman edin, sonunda da inkar edin ve: Biz kitaplarımıza baktık, alimlerimizle istişare ettik, Muhammed'in o beklenen peygamber olmadığını gördük, deyin. O zaman ashabı dinlerinden şüphe ederler ve: Onlar kitap ehlidir, onlar bizden daha iyi bilerler, derler de dinlerinden dönerler, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Cumhur da bu manaya kail olmuştur. *İkincisi:* Allah Teala Nebisini öğle namazı sırasında Ka'be'ye çevirdi,

Yahudilerden bir topluluk: "İman edenlere indirilene gündüzün başında iman edin. Sabahleyin dönerek kıldığı namaza iman edin, gündüzün sonunda kıldığı namazı inkar edin, belki sizin kıblenize dönerler, dediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, Katade, Zeccac ve diğerleri de: Vechennehar: Gündüzün başı, demişlerdir. Zeccac delil olarak şu beyti getirmiştir:

Kim Malik'in ölümüne sevinmiş ise,
Gündüzün başında kadınlarımıza gelsin;

Onların başları açık ona ağıt yaktıklarını,
Seher yeri ağarmadan buna başladıklarını görür.

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ
الْهُدَى هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ
عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

73 – "Dininize tabi olandan başkasına iman etmeyin. De ki: Gerçek doğru yol, Allah'ın doğru yoludur. "Size verilenin bir benzeri hiç kimseye verilmiş olduğuna, yahut onların Rabbiniz katında size karşı deliller getireceklerine inanmayın". De ki: Gerçek lütuf ve inayet Allah'ın elindedir. Dilediğine verir. Allah rahmeti bol olandır, her şeyi hakkıyla bilendir.

"Dininize tabi olandan başkasına iman etmeyin": Alimler bu ayeti yorumlamada dört ayrı fikir beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Bunun manası şöyledir: Ancak dininize tabi olanı tasdik edin, bir kimseye size verilen ilim, denizin yarılması, kudret helvası, bıldırcın eti vs. gibi şeylerin verileceğini tasdik etmeyin. Rabbinizin katında sizinle tartışacaklarını tasdik etmeyin; çünkü sizin dininiz onlarınkinden daha sağlamdır. O zaman bütün bunlar, Yahudilerin sözlerinden olur. "Limen"deki lam da sıla olur ve: "De ki: Gerçek doğru yol Allah'ın doğru yoludur" kavli de ikisi arasında ara cümle olur. Mücahit ile Ahfeş'in dediklerinden bu anlaşılmaktadır. *İkincisi:* Yahudilerin sözü: "Dininize tabi olan" kısmında biter, kalan da Allah Teala'nın sözünden olur. Araya onların sözü girmez. Takdiri de şöyle olur: Ya Muhammed, de ki: Doğru yol Allah'ın doğru yoludur, ey

ümmet-i Muhammed, kimseye size verilenin benzeri verilmemiştir, ancak Yahudiler batılla sizinle mücadele ederler ve: Biz sizden üstünüz, derler. Bu da Hasen ile Said bin Cübeyr'in dediklerinden anlaşılmaktadır. Ferra şöyle demiştir: "Ey yü'ta" "en la yü'ta" manasınadır. *Üçüncüsü:* Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Dininize tabi olmayan hiç kimseye size verilenin bir benzerinin verileceğine inanmayın. Bu durumda "en" akılda olduğu halde tehir edilmiş olur. Nitekim Araplarda da böyle şey vardır. Lam da tekit yoluyla girmiştir, "asa en yekune redife leküm" *(Neml: 72)* kavlinde olduğu gibi. Yani redifeküm, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Ben dosta dostluk için hile yapmam (ahdeu lilhalili),
Ta ki o bana hile yapmadıkça.

Ma küntü ahdaul halile, demek istemiştir.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Dünyayı kınıyorlar (yezummune liddünya), ama onu sağıyorlar,
Arada da sağıyorlar, fazla küçük memede bile süt bırakmıyorlar.

Yezummuneddünya demek istiyor, bunu İbn Enbari, demiştir. *Dördüncüsü:* Lam zait değildir, mana şöyledir: Peygamberi tasdikte ne kullanırsanız onu sadece Yahudiler için yapın, çünkü bunu müşriklere derseniz, onu tasdik etmelerine yardım etmiş olursunuz. Bunu da Zeccac demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Muhammed ve asabı haklıdır, demeyin, ancak bunu dininize tabi olanlara deyin, sonra hakka karşı inat ettiğinizi anlarlar da Rabbinizin huzurunda sizinle tartışırlar. Buna göre kelamın manası şöyle olur: Dininize tabi olandan başkasına size verilenin benzerinin verileceğini ikrar etmeyin. Bu manayı Nahivci Ebu Talib Mekki zikretmiştir. İbn Kesir iki hemze ile een yü'ta okumuştur; birincisi hafif, ikincisi de istifham olmak üzere yumuşak; eentüm a'lemü emillah gibi. Ebu Ali şöyle demiştir: Bunun izahı şöyledir: "En" mübteda olarak mahallen marfudur, haberi de yusaddikune bihi yahut ev yaterifune bihi, yahut ev yezkurunanehu liğayriküm'dür. "En"in mahallen mansub olarak mananın şöyle olması da caizdir: "Bir kimseye size verilenin mislinin verildiğini herkese yayıyor musunuz veyahut zikrediyor musunuz?" "Allah'ın size açtığını onlara mı söylüyorsunuz?" *(Bakara: 76)* ayeti de öyledir. A'meş ile Talha bin Musarrif hemzenin kesri ile in yü'ta okumuştur, mana da, ma yü'ta (verilmez) olur. "Rabbinizin yanında sizinle tartışmalarını mı istiyorsunuz?" kavli üzerinde de iki görüş

vardır: *Birincisi:* Bunun manası şöyledir: Rabbinizin katında sizinle tartışacaklarını tasdik etmeyin, çünkü onların kanıtları yoktur. Bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Bunun manası şöyledir: Kendini Allah'a adama tarzında Rabbinizin katında sizinle tartışana kadar, mesela: Kıyamet kopana kadar onunla görüşmeyecektir, denildiği gibi. Bunu da Kisai, demiştir.

"De ki: Lütuf Allah'ın elindedir": İbn Abbas: Peygamberlik, kitap ve hidayet, demiştir. "Onu dilediğine verir": Yoksa ey Yahudiler, sizin dediğiniz gibi sizden başkasına vermez, değildir.

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

74 – Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Rahmetini dilediğine özgü kılar": Rahmet hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, İslam'dır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an ve İslam'dır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ
إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا
دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ
سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75 – Kitap ehlinden öyle kimse vardır ki eğer ona bir kantar (altın) emanet etsen, onu sana tastamam öder. Onlardan öylesi de vardır ki, eğer ona bir altın emanet etsen, ancak başına dikilip durduğun sürece sana öder. Zira onlar: "Ümmilere karşı bize bir yol yok" dediler. Onlar bilerek Allah'a karşı yalan söylüyorlar.

"Kitap ehlinden öyle kimse vardır ki": İbn Abbas şöyle demiştir: Bir adam Abdullah bin Selam'a bin iki yüz okka altın emanet etti; o da onu ödedi. Allah bu ayetle onu methetti. Bir adam, Finhas bin Azura'ya bir dinar emanet etti, o da ona hiyanet etti. Ehl-i kitap: Yahudilerdir. Kantar hakkında da yukarıda söz geçmiştir. "Bıkıntarin"deki be'nin "ala" manasına olduğu da söylenmiştir.

"Dinar"a gelince: Ben Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum: Dinar Farsça'dır, Arapçalaşmıştır, aslı dinnardır. O da her ne kadar Arapça ise de Araplar dinardan başkasını bilmezler. O da Arapça gibi olmuştur. Bunun içindir ki Allah Teala onu kitabında zikretmiştir. Çünkü onlara bildikleri şeyle hitap eder. Ondan fiil türetmiş ve: Recülün müdenner (altını çok adam), birzevnün müdenner (yuvarlak alaca nakışlı beygir) demişler. Eğer: "Neden içlerinde hain de var, emin de var, denilmiş; halbuki başkalarında da böyleleri vardır?" denilirse, cevap şöyledir: Onlar Müslümanlara hiyanet etmeyi helal sayarak bunu yaparlar. Allah Teala: "Ümmiler hakkında bize günah yoktur" diyerek onlara karşı Müslümanları uyarmıştır. Mukatil de şöyle demiştir: Emanet onların Müslüman olanlarındadır, hiyanet de Müslüman olmayanlarındadır. Şöyle de denilmiştir: Emaneti yerine teslim edenler Hıristiyanlardır, etmeyenler de Yahudilerdir.

"İlla ma dümte aleyhi kaima": Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Dümte, dümtüm, mütte, müttüm, derler; Temimliler de, kesr ile mitte, mitti, derler. Her ikisi de yef'ulu babında birleşir, yedumu ve yemutu, derler. Tepesinde dikili durma hakkında da iki görüş vardır: Birincisi. O istemedir, bunu Mücahit, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. İbn Kuteybe de mana şöyledir, demiştir: Almak ve istemek için tepesine dikilmedikçe. Bunun aslı şudur: Bir şeyi isteyen ayağa kalkar ve bir şeyler yapar. Terk eden ise oturur, bir şey yapmaz. Şair A'şa şöyle demiştir:

Kavmine rağmen ayağa kalkar,
Dilediğini affeder, dilediğini de cezalandırır.

Yani kalkar, kan davası güder, oturup kalmaz demek istiyor. Allah Teala şöyle demiştir: "Onlar bir değiller; ehl-i kitaptan bir cemaat vardır ki ayaktadır" *(Al-i İmran: 113)*, yani amel etmektedir, bırakmış değildir. Ve Allah Teala şöyle demiştir: "Her nefsin üzerinde yaptığı ile ayakta duran, öteki gibi midir?". *(Ra'd: 33)* Yani kazandığını onun için alan, demektir. *İkincisi:* Bu gerçekten ayakta durmaktır, takdiri şöyledir: Ancak tepesine dikildiğin sürece emaneti itiraf eder; gider de geri gelirsen, inkar eder. Bunu Süddi, demiştir.

"Zalike": İşte bu hiyanet, demektir. Sebil de günah ve sorumluluktur. Bunun bir benzeri de: "İyilik edenlere sorumluluk (sebil) yoktur" *(Tevbe: 91)* kavlidir. Katade şöyle demiştir: Yahudilerin, Müslümanların mallarını helal sayması, onlara göre ehl-i kitap olmamalarındandır.

"Allah'a karşı yalan söylerler": Süddi şöyle demiştir: Allah bize Arapların mallarını helal kıldı, derler.

"Bilirler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın Tevrat'ta ödemeyi ve emaneti yerine getirmeyi indirdiğini bilirler. *İkincisi:* Yalan olduğunu bildikleri halde yalan söylerler.

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧٦﴾

76 – Hayır, kim sözünü yerine getirir ve sakınırsa, şüphesiz Allah sakınanları sever.

"Hayır": Allah onların: "Ümmilerde bize günah yoktur" sözlerini "hayır" ile reddetti, Zeccac şöyle demiştir: Bence söz burada bitti, sonra da: "Kim sözünü yerine getirirse" diye yeni söze başladı. Söze: Hayır, kim sözünü yerine getirirse" diye başlaması da caizdir. Ahd, Tevrat'ta Allah'ın onlardan aldığı sözdür. "Ahdihi"nin he zamirinde ise iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Sözünü yerine getirene racidir.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَل۪يلًا اُو۬لٰٓئِكَ
لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّ۪يهِمْۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٧﴾

77 – Şüphesiz onlar ki Allah'ın sözünü ve yeminlerini az bir pahaya satıyorlar, işte onların ahirette hiçbir nasibi yoktur. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve onları temizlemez. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

"Şüphesiz onlar ki Allah'ın sözünü ve yeminlerini az bir pahaya satıyorlar": Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Eş'as bin Kays, bir arazi için bir Yahudi ile mahkemelik oldu. Yahudi inkar etti, Eş'as de onu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdü, Efendimiz ona: "İspatın var mı?" dedi. O da: Hayır, dedi. Yahudiye de: "Yemin eder misin?" dedi. Bunun üzerine Eş'as: Yemin ederse malımı götürür, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Buhari ve Müslim rivayet etmişlerdir. *İkincisi:* O, Yahudiler hakkında indi. Allah Tevrat'ta onlardan Peygamberin sıfatlarını açıklayacaklarına dair söz aldı, onlar ise inkar edip ayak takımlarından aldıkları dünyalık yüzünden muhalefet ettiler. Bu İkrime ile Mukatil'in sözüdür. *Üçüncüsü:* Bir adam eşyasını gündüzün ilk saatlerinde pazara getirdi, gün-

düzün sonu olunca da, onu satışa arz etti; sabahleyin onu şu fiyata satmadığına, eğer akşam olmasa idi o fiyata satmayacağına yemin etti; ayet bunun üzerine indi. Bu da Şa'bi ile Mücahid'in görüşüdür. Birinci ve üçüncü görüşlere göre ahd: Taate sarılmak, masiyeti terk etmektir. İkinci görüşe göre ise Yahudilerden Tevrat'ta aldığı sözdür. Yemin: ant içmektir. Eğer: O Yahudiler hakkında indi, dersek, o, Yahudiler ve kafirler hakkındadır. Çünkü Allah kıyamet günüde onlarla asla konuşmaz. Eğer: O asiler hakkındadır, dersek, İbn Abbas'tan: Allah onlarla hoş kelam ile konuşmaz, dediği rivayet edilmiştir. "Onlara bakmaz"ın manası da: Onlara gazap ettiği için onlara şefkat ve merhamet etmez, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Fülanün layanzuru ila fülanin vela yükellimuhu, denir ki, manası: Ona kızgındır, demektir.

"Onları temizlemez": Onları küfür ve günahlarının kirinden temizlemez.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ
مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

78 – Onlardan bir grup vardır ki bazı şeyleri kitaptan olmadığı halde kitaptan sanmanız için dillerini kitapla eğip bükerler. "Bu, Allah katındandır" der. Halbuki o, Allah katından değildir. Onlar bilerek Allah'a karşı yalan söylerler.

"Onlardan bir grup": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, Yahudiler hakkında inmiştir, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlar hakkında inmiştir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ve inne": Tekit edatıdır, "leferikan"daki lam da tekidi tekit içindir ve zaittir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Dillerini eğip bükerler" sözünün manası: Onu tahrif ederek ve ilaveler yaparak değiştirirler, demektir. "Elsine": Lisanın çoğuludur. Ebu Amr: Lisan müzekker de müennes de olur; müzekker eden onu elsine ile çoğul yapar, müennes yapan da onu elsün ile çoğul yapar. Ferra da şöyle demiştir:

Aynen lisan kelimesini Araplardan yalnız müzekker olarak işittik. Araplar: Sebeka min fülanin kelamün derler ki ağzından bir söz kaçtı, der ve onu müzekker kılarlar. İbn el - A'rabi şöyle bir şiir getirmiştir:

Dilin tatlıdır, nefsin cimridir,
Malın da dostuna nispetle Ülker yıldızının yanındadır.

Salep de şöyle bir şiir aktarmıştır:

Dilimden kaçana pişman oldum;
Keşke onu çuvalın içinde saklasa idim.

Kâne mini sözü lisanın kelam olduğunu göstermektir.

Salep yine şöyle bir beyit getirmiştir:

Amir oğullarının dili geldi;
Bütün dedikleri kabul edilmez şeylerdir.

Burada da lisanı müennes kılmıştır, çünkü kelime ve mektubu kasdetmiştir.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ
وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ
الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾

79 - Allah bir beşere kitap, hikmet ve peygamberlik versin de, sonra da insanlara, "Allah'ı bırakıp bana kullar olun" desin, ona yakışmaz. Ancak o: "Kitabı öğretmeniz ve onun dersini alıp vermenizle Rabbani olun" der.

"Bir beşere yakışmaz": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerin reislerinden bir topluluk: "Ya Muhammed, seni Rab edinmemizi mi istiyorsun?" dediler. O da: Allah korusun, beni böyle bir şeyle göndermedi, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bir adam, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sana secde edelim mi?" dedi. O da: Hayır, Allah'tan başka kimseye secde edilmesi yaraşmaz, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Hasen Basri, demiştir. *Üçüncüsü:* Bu, Necran Hıristiyanları İsa'ya taptıkları zaman indi, bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

"Beşer" ile kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Kitap da

Kur'an'dır. Bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. *İkincisi:* İsa'dır, kitap da İncil'dir. Bunu Dahhak ile Mukatil, demişlerdir. Hüküm de: Fıkıh ve ilimdir, bunu da Katade ve diğerleri, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası: Bir adamda peygamberlik ile insanlara: "Allah'tan başka bana kul olun" demesi yaraşmaz. Çünkü Allah yalanı sevmez.

"Ancak olun": Yani onlara: Olun, der. Der ifadesi anlaşıldığı için atılmıştır.

Rabbaniyyun'a gelince: Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar insanları hikmetle besleyen ve onunla büyüten kimselerdir. İbn Abbas ile İbn Cübeyr de: Onlar öğretmenlerdir, demiştir. Katade ile Ata da: Onlar fakihler, alimler ve hekîmlerdir, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Onun tekili Rabbanidir, onlar öğreten alimlerdir, demiştir. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Arapça olmadığını sanıyorum, o ya İbranice ya da Süryanice'dir. Şöyle ki Ebu Ubeyde Arapların Rabbani'yi bilmediklerini söylemiştir. Ebu Ubeyd de: Onu ancak fakihler ve ilim adamları bilirler, demiştir. Ve şöyle demiştir: Kitapları bilen bir alimden şöyle dediğini işittim: Onlar helal ile haramı, emir ile yasağı bilen alimlerdir.

İbn Enbari de bazı dilcilerden şöyle dediklerini hikaye etmiştir: Rabbani, Rabbe mensup demektir. Çünkü ilim, onunla Allah'a itaat edilen şeydir. Elif nun mübalağa için başına gelmiştir. Nitekim: Recülün lihyani, derler ki, sakalı büyük adam, demektir.

"Bima küntüm tuallimunel kitabe": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr: Aynın sükunu ve lamın nasbı ile ta'lemune okumuş; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, şeddeli olarak tuallimune okumuşlardır. Hepsi "tedrusune"yi şeddesiz okumuşlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Said bin Cübeyr, Talha bin Musarrif ve Ebu Hayve, tenin zammı ve şedde ile tüderrisune okumuşlardır.

Diraset: Okumaktır. Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Öğretmede tarzınız ve niyetiniz alimlerin ve hekîmlerin tarzı olsun. Çünkü alim ancak ilmi ile amel ederse bu ismi hak eder.

وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا

الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًاۜ اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ

مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

80 – Size melekleri ve peygamberleri Tanrılar edinmenizi emretmez. Hiç siz Müslüman olduktan sonra size küfre dönmenizi emredir mi?

"Vela ye'mürekûm en": İbn Amir, Hamze, Halef, Yakup ve Asım – kendinden yapılan bazı rivayetlerde – Abdülvaris – Ebu Amr'dan – Yezidi, kendi tercihi ile ranın fethası, kalanlar da ranın zammı ile okumuşlardır. Kim mansup okursa mana: "Bir beşerin size şöyle emretmesi yaraşmaz" şeklinde olur. Merfu okuyan da yukarısı ile alakasını keser, onu yeni cümle başı yapar. İbn Cüreyc: Muhammed size şöyle emretmez, demiştir.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ
مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ
لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَٰلِكُمْ
إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ
الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾

81 – Bir zamanlar Allah peygamberlerden: Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim, sonra da size yanınızdakini tasdik edici bir peygamber geldiği zaman ona mutlaka iman edeceğinize ve ona yardım edeceğinize dair sağlam söz almıştı. "Bunu kabul ettiniz ve üzerinize bu ağır yükümü aldınız mı?" dedi. Onlar da :"İkrar ettik" dediler. O da: Şahit olun; ben de sizinle beraber şahit olanlardanım" dedi.

"Ve iz ehazallahu misakannebiyyine": Zeccac şöyle demiştir: "İz" mahallen mansuptur. Mana: Kıssalarında Allah'ın söz aldığı vakti hatırla, demek olur. İbn Abbas: Misak, sözdür, demiştir. Onlardan aldığı söz üzerinde de iki görüş vardı: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik etmektir. Bu; Hazreti Ali, İbn Abbas, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O peygamberlerden ilk gelenlerin son gelenlerin getirdiği şeye iman edeceğine dair aldığı sözdür. Bunu da Tavus, demiştir. Mücahit ile Rebi bin Enes de şöyle demişlerdir: Bu ayet katiplerin hatasıdır, doğrusu İbn Mes'ud'un: "Ve iz ehazallahu misakallezine utul kitabe" okuyuşudur. Rebi buna: "Sümme caeküm resulün" kavlini delil getirmiştir. Bazı ilim adamla-

rı da şöyle demişlerdir: Aslında söz peygamberlerden ve ümmetlerinden alındı, peygamberleri zikredince ümmetlere gerek kalmadı. Çünkü üstlerden söz alınması astlardan da alındığını gösterir. Bu da İbn Abbas ile Zeccac'ın dediklerinden çıkarılan manadır.

Alimler "lema"nın lamında ihtilaf etmişlerdir; çoğu lamı meftuh ve şeddesiz okumuşlardır. Hamze de öyle okumuştur, ancak o, lamı meksur okumuştur. Said bin Cübeyr de mimi şeddeli okumuştur İbn Cübeyr kıraatinin manası: Size verdiğim zaman, demektir. Ferra da Hamze kıraatinde şöyle demiştir: Verdiği şeyden söz almak istemiş, sonra da "ona mutlaka iman edeceksiniz" kavlini söz alma saymıştır. Yine Ferra şöyle demiştir: Lamı mansub okuyan, onu zait kabul eder. Ma burada şart ve ceza edatıdır. Mana da: Eğer size verirsem ve size ne zaman kitap ve hikmetten bir şey verirsem, demek olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Lema ateytüküm"deki lam, şeddeli veya meksur okuyanların kıraatine göre söz almanın cevabıdır, diyor ki, çünkü söz alma yemindir. Şeddesiz okuyanın kıraatine göre de manası: Kasemdir, kasemin cevabı da "letü'minünne bihi"deki lamdır. Peygamberleri gaip sigasıyla zikrettikten sonra niçin muhatap sigasıyla "ateytüküm" dedi? Çünkü kelamda söz ve hikaye manası vardır, onlara hitap ederek: Lema ateytüküm, dedi. Nafi de nun ve elifle "ateynaküm" okumuştur.

"Sonra size bir peygamber gelirse": Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Allah ne zaman bir peygamber göndermiş ise ondan, eğer o hayatta iken Muhammed gönderilirse mutlaka ona iman ve yardım edeceğine dair söz almıştır. Bir başkası da şöyle demiştir: Peygamberlerden söz almak, birbirlerini tasdik etmektir. Isr burada bir cemaate göre söz manasınadır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir. Aslında ısr, ağırlık demektir. Söze de ısr denilmesi onun da bir engelleme, ağırlık ve zorlama olmasındandır. Hepsi "ısri"nin hemzesini meksur okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan mazmum okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Ali de zam da bir lügate benzer, demiştir.

"Şahit olun dedi": İbn Faris şöyle demiştir: Şahitlik: Müşahede edilen şeyi haber vermektir. Bu hitabın kimlere olduğuna dair iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Peygamberleredir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Ümmetlerinize şahit olun, demektir, bunu Hazreti Ali bin Ebu Talib, demiştir. *İkincisi:* Kendinize şahit olun, demektir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O meleklere hitaptır, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. Buna göre daha önce zikri geçmeyen birine hitap edilmiş olur.

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ

الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾ اَفَغَيْرَ دٖينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ

فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

82 – Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.

83 – Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar. Halbuki göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na teslim olmuştur. Yalnız O'na döndürülecekler.

"Efeğayra dinillahi yebğun": Ebu Amr, yeyi meftuh, "ve ileyhi turceun"un tesini de mazmum okumuştur. Diğerleri de her iki kelimeyi de ye ile okumuşlardır. Hafs, Asım'dan "yebğune" ve "yerciune"yi ye ile okumuş, Yakup da aslına bakarak yeyi meftuh ve cimi meksur okumuştur. İbn Abbas şöyle demiştir: Her iki kitap ehli tartıştılar: Her fırka İbrahim'in dinine kendinin daha layık olduğunu iddia ettiler, bunun üzerine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Her iki fırka da İbrahim'in dininden uzaktırlar" dedi. Buna kızdılar ve: Allah'a yemin ederiz ki senin hükmüne razı olmayız ve dinini tutmayız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Allah'ın dininden maksat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dinidir. "Velehu esleme": İtaat etti, boyun eğdi, demektir.

"Tav'an ve kerha": Tav': Kolayca itaat etmek, kerh de: Zorla ve gönlü istemeyerek itaat etmektir. İster istemez üzerinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Kalu belada herkesten ister istemez söz alınmıştır, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan, A'meş de Mücahit'ten rivayet etmiştir. Süddi de böyle demiştir. *İkincisi:* Mü'min isteyerek secde eder, kafir de istemese de gölgesi secde eder. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bunu İbn Ebi Necih ile Leys, Mücahit'ten rivayet etmişlerdir. *Üçüncüsü:* Hepsi O'nun Halık olduğunu ikrar ettiler, bazıları şirk koşsalar da. Bunu ikrar etmeleri şirk koşmalarında aleyhlerine delildir. Bu Ebu'l – Aliye'nin görüşüdür. Bunu Mansur, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Mü'min isteyerek Müslüman oldu, kafir de kılıç korkusu ile Müslüman oldu, bu da Hasen Basri'nin görüşüdür. *Beşincisi:* Mü'min isteyerek itaat etti, kafir de Allah'ın azabını gördüğü zaman Müslüman oldu, o vakitte ona fayda vermedi. Bu da Katade'nin görüşüdür. *Altıncısı:* Hepsinin Müslüman olması, cibilli-

yetlerindeki geçerli emirden dolayıdır, hiç kimse cibilliyetindeki şeyden kaçamaz ve onu değiştiremez. Bu Zeccac'ın görüşüdür. Şabi'nin, hepsi O'na boyun eğdiler, sözünün manası da budur.

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ
وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى
وَع۪يسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ د۪ينًا
فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ
يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ ا۪يمَانِهِمْ وَشَهِدُٓوا اَنَّ الرَّسُولَ
حَقٌّ وَجَٓاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ
﴿٨٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿٨٧﴾

84 – De ki: "Biz Allah'a, bize indirilene; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına indirilenlere; Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbiri arasında ayrım yapmayız. Biz O'na teslim olanlarız.

85 - Kim İslam'dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul olunmaz. O; ahirette ziyan edenlerdendir.

86 – Allah; imanlarından, peygamberlerin Hak olduğuna şahitlik etmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra küfre sapan topluluğa nasıl hidayet eder? Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

87 – İşte onların cezası; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerine olmasıdır.

"Allah imanlarından sonra küfre sapan topluluğa nasıl hidayet eder?": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Ensardan bir adam dininden döndü, müşriklere katıldı, bu ayet, "ancak tövbe edenler hariç" kavline kadar bunun üzerine indi. Kavmi bunu ona yazdılar, o

da tövbe ederek döndü ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de bunu ondan kabul etti ve onu serbest bıraktı. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit ile Süddi de adamın adının, Haris bin Süveyd olduğunu söylemişlerdir. *İkincisi:* O, dinden dönen bir grup hakkında indi, içlerinde Haris bin Süveyd de vardı; o pişman olup geri döndü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Bu ehl-i kitap hakkında indi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i tanıdılar, sonra da inkar ettiler. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen de şöyle demiştir: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. Burada: "Keyfe"nin istifham şeklinde olmakla beraber manasının inkârî olduğunu ve: Allah bunları hidayet etmez anlamına geldiği de söylenmiştir.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

88 – Orada ebedi kalacaklar. Onların azapları hafifletilmez ve onların yüzlerine de bakılmaz.

89 – Ancak bundan sonra tövbe edenler ve hallerini düzeltenler hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"Orada ebedi kalacaklar": Zeccac: Lanet azabında kalacaklar, demiştir. "Velahüm yünzarun": Onlara süre de verilmez, demektir. "Aslahu" ise sapıklıkta olduklarını bildirip bozduklarını ve arkalarına düşen bilmeyenleri aldattıklarını düzeltenler, demektir.

Bu ayet, tövbe edenleri tövbe etmeyenlerden istisna etmiştir; bazıları bunun daha önce geçen ayetlerdeki tehditleri neshettiğini iddia etmişlerse de bu, nesih değildir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولٰئِكَ
هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

90 – Şüphesiz imanlarından sonra inkar edenlerin sonra da inkarlarını artıranların tövbeleri asla kabul olunmaz. Onlar sapıkların ta kendileridir.

"Şüphesiz imanlarından sonra inkar edenlerin": Ayetin kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O Haris bin Süveyd'in tövbe etmeyen arkadaşları hakkında inmiştir. Çünkü onlar: Biz Mekke'de kalır, Muhammed'in başına gelecekleri bekleriz, dediler. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Bu, İsa'yı ve İncil'i inkar eden Yahudiler hakkında inmiştir. Sonra onlar Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar etmekle küfürlerini arttırdılar. Bunu da Hasen, Katede ve Ata el – Horasani, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, Yahudilerle Hıristiyanlar hakkında inmiştir; onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarına iman ettikten sonra onu inkar ettiler, sonra da küfürlerinde durarak inkarlarını artırdılar. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Her ayet indikçe onu inkar ederek küfürlerini artırdılar.

Tövbelerinin kabul edilmemesi hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mürtet oldular, durumlarını ve içlerindeki küfrü gizlemek için yalandan tövbe göstermeğe yeltendiler, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar şirkteki günahlardan tövbe ettiler, şirkten tövbe etmediler, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası şöyledir: Ölüm geldiği zaman ettikleri tövbe kabul olunmayacaktır. Bu da Hasen, Katade, Ata el – Horasani ve Süddi'nin görüşüdür. *Dördüncüsü:* Küfür üzerine öldükleri takdirde tövbeleri asla kabul olunmayacaktır, bunu da Mücahit, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَى بِهِ
أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

91 – Şüphesiz kafir olup da kafir olarak ölenlerin hiçbirinden yer dolusu altın feda etseler de asla kabul olunmaz. İşte onlar için pek acıklı bir azap vardır. Onların hiç yardımcıları da yoktur.

"Şüphesiz kafir olup da kafir olarak ölenler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, Haris bin Süveyd'in hayatta kalan arkadaşları İslam'a girdiler; ayet onlardan kafir olarak ölenler hakkında indi. Zeccac da şöyle demiştir: Mil'üşşey': Bir şeyin dolusu, demektir. Sibeveyh ile Halil de şöyle demişlerdir: Mel', mimin fethası ile fa'l veznindedir, mele'tüşşey'e emleuhu mel'en denir, mastarı sadece

fetha iledir. Melae kadınların giydikleri bürüncüktür. Melavetüddehr de zamanın uzun dilimidir. Araplar: İbli cediden ve temelle habiben, derler ki, yeniyi eskit, dostunla uzun süre yaşa, demektir (dostun eskisi makbuldur). "Zeheben" temyiz olarak mansuptur. İbn Faris şöyle demiştir: Bazen zeheb kelimesi müennes yapılır ve zehebe, denir, çoğulu zehebat'tır.

"Velevifteda bih": Ferra şöyle demiştir: Buradaki vav fazla sayılabilir, atılsa doğru olur, mesela "veliyekune minel mukinin" *(En'am: 75)* ayetinde olduğu gibi. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, yanlıştır, çünkü vavın faydası açıktır, atılacak tipten değildir. Nehhas da şöyle demiştir: Görüş sahibi nahivciler bu ayet hakkında şöyle demişlerdir: Bu vav araya sokuşturulmuş değildir, takdiri şöyledir: Felen yukbele min ahadihim mil'ül ardı zeheben teberruan velevifteda bih (biri teberru ederek dünya dolusu altın feda etse de kabul olunmaz).

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
فَإِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

92 – Sevdiklerinizden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Ne harcarsanız, şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir.

"Lentenalül birre": Bir hakkında dört görüş vardır: *Birincisi:* O cennettir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Süddi ve diğerleri demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Allah'ın size edeceği iyiliğe taatinizle erişemezsiniz. *İkincisi:* Takvadır, bunu da Ata ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Taattir, bunu da Atıyye, demiştir. *Dördüncüsü:* Ecir kazandıran hayırdır, bunu da Ebu Ravk, demiştir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Tümünü reddetmek istememiştir, ancak kemaline eremezsiniz demek istemiştir, sanki: Kamil birre ulaşamazsınız, demektir.

"Sevdiklerinizden harcamadıkça": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kişinin kendi malından cimri ve sağlıklı iken ettiği nafakadır, bunu da İbn Ömer, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* O sevilen maldan yapılan infaktır, bunu da Katade ve Dahhak, demişlerdir. Bu nafakadan ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, farz kılınan sadakalardır, bunu İbn Abbas, Hasen ve Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* Bütün sadakalardır, bunu İbn Ömer, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah rızası için yapılan bütün harcamalardır, ister sadaka olsun, isterse olmasın. Bu da Hasen'den nakledilmiş, Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir.

Buhari ve Müslim, Sahih'lerinde, Enes bin Malik hadisi olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Ebu Talha el – Ensari, Medine'de hurma bahçesi en çok olan kimse idi. En sevdiği malı da Beyruha hurmalığı idi. Mescidin karşısında idi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem oraya girer, tatlı suyundan içerdi. Enes diyor ki: "Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz" ayeti inince, Ebu Talha kalktı: Ya Resulallah, Allah Teala: "Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz" buyuruyor; benim de en sevdiğim malım Beyruha hurmalığıdır. Ben de onun iyiliğini ve Allah katında azığım olmasını istiyorum, onu Allah'ın sana gösterdiği yere koy, dedi. O da: "Peh peh, kazançlı mal, kazançlı mal!" dediğini işittim ve onu akrabalarına vakfetmeni istiyorum, dedi. Ebu Talha da onu akrabalarına ve amcası oğullarına dağıttı.

Abdullah bin Ömer'den rivayet edildiğine göre o bu ayeti okudu ve: Cariyem Rümeysa'dan daha çok sevdiğim malımı göremiyorum, o, Allah rızası için hürdür, dedi. Sonra da: Allah için verdiğim şeyden geri dönecek olmasa idim, onu nikahlardım, dedi ve onu Nafi'a nikahladı, ondan çocuğu oldu.

Ebu Zer'e: "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" dediler, o da: Namaz dinin direğidir, cihat, amelin zirvesidir, sadaka da acayip bir şeydir, dedi. Soruyu soran: Ey Ebu Zer, bence en sağlam ameli terk ettin, bakıyorum da onu zikretmiyorsun, dedi. O da: "Nedir o?" dedi. O da: Oruç, dedi. Ebu Zer de: Gerçi o da Allah'a yakınlıktır, fakat bu sayılanlar arasında yoktur, dedi ve Allah Teala'nın: "Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz" kavlini okudu. Zeccac da: "Şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir" kavlinin manası: Onun karşılığını verir, demiştir.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا
مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا
بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾

93 – Bütün yiyecekler İsrail oğullarına helal idi; ancak İsrail'in (Yakub'un) Tevrat indirilmeden önce kendine haram ettikleri hariç. De ki: Eğer doğru kimseler iseniz onu getirip okuyun.

"Bütün yiyecekler İsrail oğullarına helal idi: İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ben İbrahim dinindenim"

dedi. Yahudiler de: "Nasıl olur, sen deve eti yiyor ve sütünü içiyorsun?" dediler. O da: Bunlar İbrahim'e helal idi, dedi. Onlar da: Bizim haram saydığımız şeylerin hepsi Nuh'a ve İbrahim'e de haram idi, ta bize kadar geldi, dediler; bunun üzerine bu ayet onları yalanlamak üzere indi. Bunu Ebu Ravk ile İbn Saib, demişlerdir. "Taam" yenen şeye denir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hurm ve haram, lübs ve libas da böyledir. Kendine haram ettiği şey hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Deve eti ve sütüdür, bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.[4] Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Ata bin Ebi Rebah, Ebu'l – Aliye ve diğerleri de bu görüştedir. İkincisi. O, damarlardır, bunu Said bin Müseyyeb, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, Katade, Dahhak, Süddi ve diğerleri de bu görüştedir. *Üçüncüsü:* O, karaciğerin iki uzantısı ile böbrekler ve içyağıdır, ancak bunun da sırt yağı müstesnadır, bunu da İkrime, demiştir.

Onu haram etme sebebinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* O uzun ve şiddetli bir hastalığa yakalandı, eğer Allah ona şifa verirse, en sevdiği yiyecek ve içeceği kendine haram edeceğine dair adak etti. Bu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, siyatikten şikayet etti, damarları kendine haram etti, bunu İbn Abbas ile diğerleri demiştir. *Üçüncüsü:* O siyatiğe yakalanınca doktorlar ona perhiz ettiği şeyleri yasakladılar, o da onu haram etti. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O o yemeği yediği zaman siyatiği tutar yatağa düşerdi. Bunu kendine haram etti, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bunu Allah'ın izni ile mi haram etti, ya da kendi içtihadı ile mi haram etti? Bunda da iki görüş vardır: Haram ettiği bu şeyler Yahudilere ne ile haram oldu? Bunda da üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onu kendisi haram etti, o Tevrat'ta haram edilmiş değildi, bunu Atıyye, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Yakup: Eğer Allah bana afiyet verirse, çocuklarım onu yemeyecektir, dedi. *İkincisi:* Onlar da bu haramlıkta babaları Yakub'a uydular, yoksa onlara şer'an haram etmiş değildi. Sonra da bunun haramlığını Allah'a nispet ettiler. O da: "De ki: Eğer doğru kimseler iseniz Tevrat'ı getirin" kavli ile onları yalanladı. Bu da Dahhak'ın görüşüdür. *Üçüncüsü:* Allah bunu onlara Tevrat'tan sonra haram etti, Tevrat'la değil, Onlar büyük bir günah yaptıkları zaman o sebepten onlara hoş bir yiyecek haram edilirdi veya başlarına azap yağardı. Bu da İbn Saib'in görüşüdür. İbn Abbas:

4 – İmam Ahmed, Müsned, 1/274.

"Tevrat'ı getirip okuyun": "Onda deve etinin ve sütünün haram edildiğini görecek misiniz?" demiştir.

فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ

الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Femenfitera": Kim uydurursa, demektir. "Bundan sonra Allah'a yalan": Yani kitaplarındaki açıklamadan sonra, demektir. Tevrat'ı getirip onu okumanızdan sonra da, denilmiştir.

قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًا وَمَا كَانَ

مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿٩٥﴾

95 – De ki: Allah doğru söyledi. Siz de Allah'ı birleyerek İbrahim dinine tabi olun. O müşriklerden değildi.

"Kul sadakallah": Sıdk: Bir şeyi olduğu gibi haber vermektir, zıddı ise yalandır. Bu ayetle hangi haber kastedilmiştir? Bunda da iki görüş vardır: Bununla "İbrahim Yahudi değildi" kavli kastedilmiştir, bunu da Mukatil ile Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *İkincisi:* Bununla "bütün yiyecekler helal idi" kavli kastedilmiştir.

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَ ﴿٩٦﴾

96 – Şüphesiz insanlar için ilk konulan Ev, Mekke'de mübarek ve alemler için hidayet olan Ev'dir.

"Şüphesiz insanlar için ilk konulan Ev": Mücahit şöyle demiştir: Müslümanlarla Yahudiler övündüler: Yahudiler, Beytülmukaddes Ka'be'den üstündür, dediler, Müslümanlar da: Ka'be daha üstündür, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Onun "ilk" olmasında ise iki görüş vardır: *Birincisi:* O yeryüzündeki ilk evdir. Bu görüş sahipleri de nasıl ilk ev olduğu hususunda üç görüşle ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O Allah yeri yarattığı zaman suyun üzerinde göründü. Onu yerden iki bin yıl önce yarattı, yeri de altında söbü (oval) vaziyette yarattı. Said el-Makbüri, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ka'be

suyun üzerinde kaya halinde idi, üzerinde iki melek vardı, yer yaratılmadan iki bin yıl önce gece gündüz tesbih ederlerdi. Dünya yaratılmadan iki bin sene önce Beyt suyun üzerine konuldu, sonra dünya Beyt'in altından yayıldı. İbn Ömer, İbn Amr, Katade, Mücahit ve diğerleri bu görüştedirler. *İkincisi:* Adem yere indirilince ürperdi, Allah ona yeryüzünde benim için bir ev yap, Meleklerimin Arş'in etrafında yaptıklarını gördüğün gibi sen de öyle yap, dedi. O da onu bina etti. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, Ademle beraber indirildi, Tufan olunca göğe mamur vaziyette kaldırıldı. İbrahim de onun temelleri üzerine bina etti. Bunu Şeyban, Katade'den rivayet etmiştir. İkinci görüş: İnsanların ibadet etmeleri için ilk temeli atılan evdir, bu da Hazreti Ali bin Ebu Talib, Hasen Basri, Ata bin Saib ve diğerlerinin görüşleridir.

Bekke'ye gelince: Zeccac şöyle demiştir: Bu ismin Bek'ten türemiş olması muhtemeldir: Bekkennasü baduhum badan, denir ki, insanlar itişip kakıştılar, demektir. Ona Bekke denilmesinde de üç görüş halinde ihtilaf ettiler: *Birincisi:* İnsanların orada izdiham etmesindendir, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, Ferra ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Çünkü orası zorbaların boynunu kırar; hangi zorba oraya kastederse, Allah onun belini kırar, bu Abdullah bin Zübeyr'den rivayet edilmiş, Zeccac da bunu zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü o, zorbaların gururunu kırar, bekektürrecüle denir ki onu alçalttım ve gururunu kırdım, demektir. Bunu Ebu Abdurrahman el – Yezidi ile Kutrub, demişlerdir. Mekke'nin bütün beldenin ismi olduğunda ittifak etmişlerdir. Bekke'de dört farklı görüş bildirmişlerdir: *Birincisi:* O, Ka'be'nin olduğu yerin ismidir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ebu Malik, İbrahim ve Atıyye, demişlerdir. *İkincisi:* Beytullah'ın çevresidir, Mekke ise bunun ötesinde kalan yerdir. Bunu da İkrime, demiştir. Üçüncüsü Mescid-i haram ile Beytullah'tır. Mekke: Bütün haram bölgesinin ismidir. Bunu Zühri ile Damre bin Habib, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Bekke Mekke'dir, bunu da Dahhak ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Kuteybe benin mimle değiştirilmesini delil getirmiştir. Mesela: Semede re'sehu ve sebede re'sehu derler ki başını tamamen kazıdı, demektir. Şerrün lazimün ile şerrün lazibün de aynı manayadır.

"Mübareken": Zeccac şöyle demiştir: Bu, gramerde hal olarak mansuptur, manası: Mekke'de bereketli bir halde duran demektir.

"Hüden": Za hüden demektir, "hüden"in mahallen merfu olması da caizdir ki, manası: O hidayettir, demektir. Bereketine gelince:

Orada günahlar bağışlanır, iyilikler katlanır ve oraya giren emin olur (güvenli bölge).

İbn Ömer, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim Beytullah'ı tavaf ederse, bir ayağını kaldırıp diğerini bastıkça Allah ona bir sevap yazar, onun bir günahını siler ve bir derecesini artırır.[5]

"Alemler için hidayettir": Buradaki hidayet hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, kıble manasınadır, takdiri: Alemler için kıble, demek olur. *İkincisi:* Rahmet manasınadır. *Üçüncüsü:* O, salah manasınadır: kim oraya gitmeye kalkarsa hali Rabbinin katında düzelir. *Dördüncüsü:* O açıklama ve içindeki ayetlerle Allah'a delalet etme manasınadır ki bunu O'ndan başkası yapamaz, çünkü harem'de köpekle ceylan (kurtla kuzu) birlikte otlar, ne kurt kuzuya saldırır ne de kuzu kurttan ürker. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ
وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ
إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

97 – Onda apaçık alametler; Makam-ı İbrahim vardır. Ona kim girerse, emin olur. Ona bir yol bulanın Beyt'i haccetmesi Allah'ın, insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse, şüphesiz Allah alemlerden zengindir.

"Fihi ayatün beyyinatün": Cumhur ayatün okumuştur. Ata da İbn Abbas'tan: "Fihi ayetün biyyinetün makamu İbrahim" okumuştur. Mücahit de böyle okumuştur. Ayet: Makam-ı İbrahim'dir. Kim de: "Ayatün" şeklinde cemi olarak okursa, Hazreti Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh: Ayetler Makam-ı İbrahim ile ona girenin emin olmasıdır, demiştir. Buna göre cemi' sigası tesniye yerine kullanılmış olur. Bu da dilde caizdir, mesela: "Ve künna lihükmihim şahidin" *(Enbiya: 78)* ayetinde olduğu gibi. Ebu Reca şöyle demiştir: Hasen Basri bu ayetleri parmakları ile şöyle sayardı: Makam-ı İbrahim, oraya girenin emin olması ve insanların Beytullah'ı haccetmelerinin Allah'ın hakkı olması gibi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamda gizleme vardır, takdiri: Makam-ı İbrahim de onlardan biridir, demektir. Müfessirler

5 – İmam Ahmed, Müsned, 2/3.

şöyle demişler: Orada çok ayetler vardır: Biri Makam-ı İbrahim'dir, biri oraya girenin emin olmasıdır, biri kuşların onun üzerinden uçmamasıdır, biri hastaların orada şifa bulmasıdır, biri onun kutsallığını çiğneyenlerin derhal azaba çarpılmasıdır, biri Fil sahipleri Ebrehe ordusunun helak edilmesidir vs. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Burada Beyt'ten maksat, harem'in tamamıdır, çünkü bu ayetler onda mevcuttur, Makam-ı İbrahim ise Beytullah'ta değildir. Makam-ı İbrahim'deki ayet, onun bir taşın üzerine çıkıp ayaklarının onun üzerinde iz bırakmasıdır. Bu da Allah'ın kudretine ve İbrahim'in doğruluğuna delildir.

"Kim oraya girerse emin olur": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu haber şeklinde ise de manası emirdir; takdiri: Kim oraya girerse ona aman verin, demektir. Bu da oraya girmeden önce cinayet işleyeni de girdikten sonra cinayet işleyeni içine alacak şekilde geneldir. Ancak şunda icma vardır ki, kim orada cinayet işlerse ona aman verilmez, çünkü o haremin kutsallığını çiğnemiş ve amanı reddetmiştir. Böylece ayetin hükmü onun dışında cinayet işleyip de oraya sığınanlar için kalır. Fakihler bunda ihtilaf etmişlerdir; İmam Ahmed, Mervezi rivayetinde şöyle demiştir: Bir kimse cinayet işler veya el keser veya harem dışında bir had suçu işledikten sonra oraya girerse, ona had tatbik edilmez, oradan çıkıncaya kadar ona kısas uygulanmaz, onunla alışveriş yapılmaz. Eğer bunlardan birini haremde yaparsa, cezasını çeker. Ahmed, Hanbel rivayetinde de şöyle demiştir: Haremin dışında adam öldürür de sonra oraya girerse, öldürülmez. Eğer cinayet adam öldürmeden daha düşükse, ona had uygulanır. Ebu Hanife ve arkadaşları da böyle demişlerdir. Malik ile Şafii ise: Cana kıymada olsun, başka cinayetlerde olsun ona had tatbik edilir, demişlerdir.

"Kim oraya girerse emin olur": Bu da ona hiçbir şey tatbik edilmeyeceğine delildir, bu da İbn Ömer, İbn Abbas, Ata, Şa'bi, Said bin Cübeyr ve Tavus'un mezhebidir.

"Ve lillahi alennasi hiccül beyti": Çoğunluk hanın fethası haccül beyti okumuştur; Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle kesreli "hiccülbeyti" okumuşlardır. Mücahit şöyle demiştir: "Kim İslam'dan başka bir din ararsa ondan kabul olunmaz" *(Al-i İmran: 85)* ayeti inince bütün din sahibi milletler: Bizler de müslümanız, dediler, ayet bunun üzerine indi; onu Müslümanlar haccettiler, müşrikler terk ettiler. Yahudiler de: Biz ise hiçbir zaman onu haccetmeyiz, dediler.

"Menistetaa ileyhi sebila": Nahiv alimleri şöyle demişler: Menistetaa "nas"tan bedeldir, bu da bedel-i ba'z minel kül'dür, tıpkı

darabtü Zeyden re'sehu "Zeyd'e, başına vurdum" demek gibi. Rivayete göre İbn Mes'ud, İbn Ömer, Enes ve Hazreti Aişe'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sebil nedir?" dediler; o da: Azık ile binektir, demiştir.[6]

"Kim inkar ederse": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Kim haccı inkar eder, onun farz olmadığına inanırsa, demektir, bunu Mukassim, İbn Abbas'tan, İbn Cüreyc de Mücahit'ten rivayet etmiş; Hasen, Ata, İkrime, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Kim haccının sevabını ummaz ve onu terk etmenin azabından korkmazsa, onu inkar etmiştir. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan, İbn Ebu Necih de Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bu Allah'ı inkar etmedir, haccı inkar etme değildir. Bu mana İkrime ile Mücahit'ten de rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Kim haccetme imkanını bulduğu halde haccetmez de ölürse, iki gözünün arasına (alnına): Kafir yazılır. Bu İbn Ömer'in görüşüdür. *Beşincisi:* O inkar ile Beyt'te zikredilen ayetleri inkarı irade etmiştir, çünkü müşriklerden bir grup: Biz bu ayetleri inkar ediyoruz, demişlerdir, bu İbn Zeyd'in görüşüdür.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى
مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ
مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

98 – De ki: Ey kitap ehli, Allah yaptıklarınıza şahit iken Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?

99 – De ki: Ey kitap ehli, kendiniz şahit olduğunuz halde iman edenleri Allah yolundan, kendiniz eğriliğini isteyerek niçin çeviriyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

"Ey kitap ehli": Hasen: Bunlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, demiştir. Allah'ın ayetlerine gelince: İbn Abbas: Bunlar Kur'an ile Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, demiştir. Şehid ise, İbn Kuteybe'ye göre şahit manasınadır. Hattabi de: O, gözünden hiçbir

6 – Hakim, Müstedrek, 1/442.

şey kaçmayan, her şeyin yanında hazırmış gibi şahit olandır, demiştir.

"Ey kitap ehli, neden iman edenleri Allah'ın yolundan çeviriyorsunuz?": Mukatil şöyle demiştir: Yahudiler Huzeyfe ile Ammar bin Yasir'i kendi dinlerine davet ettiler, bunun üzerine bu ayet indi. Burada ehl-i kitaptan kimlerin kastedildiğinde ise iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerdir, bunu da Zeyd bin Eslem ile Mukatil, demişlerdir. İbn Abbas: Allah'ın yolu İslam ile hactır, demiştir. Katade de: Neden insanları Allah'ın nebisinden ve İslam'dan çeviriyorsunuz, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onlara "kitaplarınızda Muhammed'i görüyor musunuz?" denildiği zaman: Hayır, deyip insanları ondan çevirirler.

"Tebğuneha": Dilciler: Bu he zamiri sebilden kinayedir, sebil ise müzekker de olur, müennes de olur, demiş ve şu beyti kanıt olarak getirmişlerdir:

Uzaklaşma, bütün genç insanlar,
Yakında o yola gidecektir.

"Tebğuneha"nın manası tebğune leha demektir, Araplar; İbğini hadimen (bana bir hizmetçi ara) derler ki, ibteğihi li, demek isterler. Benimle beraber ara ve onu aramada bana yardım et demek isterlerse, hemzenin fethası ile: Ebğini, derler. Vehebtüke dirhemen derler, vehebtü leke dedikleri gibi. Şair de şöyle demiştir:

Hizmetçileri ilerledi, sonra seslendi:

Size erkek deve kuşu mu avlayayım yoksa yabaneşeği mi?

Esidü leküm demek istemiştir.

Ayetin manası şöyledir: Allah'ın yolu için eğrilik ve tahrifat arıyorlar, iman ve istikameti küfre ve eğriliğe döndürmek istiyorlar, doğrudan sapmak istiyorlar. Bu Ferra, Zeccac ve diğer dilcilerin görüşüdür. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Bu kelam yola denmişse de yoldan gidene demektir. Sanki mana şöyledir: Allah'ın dini için ve hak yol üzerinde olanlar için eğrilik, yani sapıklık istiyorsunuz. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: el – ivec, aynın kesresiyle dinde, sözde ve amelde (teorik şeylerde) kullanılır; aynın fethası ile duvar ve direk gibi (maddi) şeylerde kullanılır. Zeccac da şöyle demiştir: İvec aynın kesriyle hacmı görülmeyen şeyler için, avec de aynın fethasiyle hacmi görülenler için kullanılır. Fi emrihi ve dinihi ivecün (işinde ve dininde eğrilik) vardır, denilir; vefilasa avecün (değnekte eğrilik var-

dır) deniler. İbn Enbari de Saleb'ten şöyle rivayet etmiştir: İvec, aynın kesresiyle Araplarda kavranılmayan şeye denir, aynın fethasıyle de elde edilmeyen şeyler için denilir. Filardı ivecün (yerde eğrilik vardır), ve fiddini ivecün (dinde eğrilik vardır), denir; çünkü bu ikisi genişler, kavranılmaz. Vefilasa avecün (sopada eğrilik vardır), vefissinni avecün (dişte eğrilik) vardır, denilir, çünkü bu ikisi kavranılır ve gerçekleri anlaşılır. İbn Zeyd şöyle demiştir: Aynın fethası ile avec, duvar gibi dik olan her şeye denir. İvec de yaygı veya yer veya din veya geçim gibi şeylere denir.

"Oysa siz şahitsiniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: İnsanları ondan çevirdiğiniz şeyin doğruluğuna ve sizin içinde bulunduğunuz şeyin de batıl olduğuna şahitsiniz. Bu mana İbn Abbas, Katade ve çoklarından rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Burada şahitlerin manası akıllı kimselerdir. Bunu da Ebu Ya'la ile diğerleri demişlerdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾

100 – Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden bir zümreye itaat ederseniz, sizi imanınızdan sonra kafir olarak çevirirler.

İniş sebebi şöyledir: Cahiliye döneminde Evs ile Hazrec'in aralarında savaş vardı, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gelince o savaşı İslam ile söndürdü. Bu arada Evs ile Hazreç'ten iki adam konuşuyorlardı, yanlarında da bir Yahudi vardı. Yahudi onlara eski günlerini ve aralarındaki düşmanlığı hatırlattı, nihayet kavga ettiler; her biri kendi kabilesini çağırdı, silahlanıp çıktılar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem geldi, onları sulh etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mücahit, İkrime ve bir cemaat, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayette hitap Evs ile Hazrec'edir. Zeyd bin Eslem de: Bu grupla Şase bin Kays ile arkadaşları kastedilmiştir, demiştir. Zeccac da: Onlara itaatin manası, onları taklit etmektir, demiştir.

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَى عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ
وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

101 – Nasıl inkar edersiniz ki size Allah'ın ayetleri okunuyor ve O'nun Peygamberi de içinizdedir. Kim Allah'a sıkı tutunursa, şüphesiz doğru yola iletilmiştir.

"Ve men ya'tesım billahi": İbn Kuteybe: Kim kötülüklerden çekinirse, demiştir. Aslında ismet, men etmek, yapmamaktır. Zeccac da şöyle demiştir: Yatesim, "men" ile meczum olmuştur, cevabı da "fekad hüdiye"dir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

102 – Ey iman edenler, Allah'tan hakkı ile korkun. Ancak Müslümanlar olarak ölün.

İkrime şöyle demiştir: Bu ayet, Evs ile Hazreç savaşıp da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem aralarını bulduğu zaman inmiştir. "O'ndan hakkı ile korkun"da da üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah'a itat edilip isyan edilmemesidir; Allah zikredilip unutulmamasıdır, şükredilip nankörlük edilmemesidir. Bunu İbn Mes'ud, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[7] İbn Mes'ud, Hasen, İkrime, Katade ve Mukatil de bu görüştedirler. *İkincisi:* Allah yolunda hakkı ile cihat etmek, bu hususta hiçbir kınayanın kınamasına iltifat etmemek, kendi aleyhine, ataların ve oğulların aleyhine olsa da adaleti ayakta tutmaktır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası şöyledir: Korkmanız hak olan şeyde O'ndan korkunuz. Bunu da Zeccac, demiştir.

Alimler: Bu kelam muhkem midir yoksa mensuh mudur diye ihtilaf edip iki görüş beyan ettiler: *Birincisi:* Bu mensuhtur, bu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Katade, İbn Zeyd, Süddi ve Mukatil'in görüşleridir. Bunlar şöyle demişlerdir: Bu ayet inince Müslümanlara çok zor geldi, Allah Teala da onu: "Allah'tan elinizden geldiği kadar korkun" *(Teğabün: 16)* ayetiyle neshetti. *İkincisi:* O muhkemdir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Tavus da bu görüştedir. Şeyhimiz Ali bin Abdullah şöyle demiştir: Mensuh veya muhkemliği bundan kastedilen manadaki ihtilafa dayanır; mensuh olduğuna inanan, "O'ndan hakkı ile korkma"nın, bütün vacip ve hak olan şeyleri yerine getirmek olduğunu görür ki hiç kimse bunu yerine getiremez, onu elde etmek bir kimse için mümkün değildir. Onun muh-

7 - Hakim, Müstedrek, 2/294.

kem olduğuna inanan da, "O'ndan hakkı ile korkun" emrinin elden geldiği kadar korkmak olduğunu görür. O zaman "elinizden geldiği kadar" kavli "hakkı ile korkmak" kavlini tefsir eder; nesih veya tahsis etmez.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا
وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ
فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ
فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103 – Toptan Allah'ın ipine sarılın; ayrılığa düşmeyin, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani siz düşmanlar idiniz de Allah kalplerinizi uzlaştırdı. Nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Ateş çukurunun kenarında idiniz de sizi ondan kurtarmıştı, Allah ayetlerini size böyle açıklar, umulur ki doğru yolu bulursunuz.

"Vatesımu bihablillahi cemian": Zeccac şöyle demiştir: İteasımu: Sarılınız, demektir. Habl hakkında ise altı görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'ın kitabı Kur'an'dır, bunu Şakik, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir, Katade, Dahhak ve Süddi de böyle demişlerdir. *İkincisi:* O cemaattir, bunu da Şa'bi, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, Allah'ın dinidir, bunu da İbn Abbas, İbn Zeyd, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir: İbn Zeyd ayrıca: O İslam'dır, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'a verilen sözdür, bunu da Mücahit, Ata, bir rivayette Katade ve Ebu Ubeyd demişlerdir. Zeccac buna Şair A'şanın şu beytini delil getirmiştir:

O deveyi kabilelerin verdiği söz sınırdan geçirirse,
Öteki kabilelerden de söz alırsın.

İbn Enbari de şu beyti okumuştur:

Eğer Süleyma'dan bir söz alırsa,
Onun sözüyle daha birçok sağlam söz alır.

Beşincisi: O, ihlastır, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Altıncısı:* O, Allah'ın emri ve taatidir, bunu da Mukatil bin Hayyan demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Cemian" gramerde hal olmak üzere mansuptur, yani hepiniz O'nun ipine sarılmada birleşiniz, demek olur. "Teferreku"nun aslı, teteferreku idi, ancak aynı cinsten iki harf yan

yana gelince te atıldı. Atılan te de ikincisidir, çünkü birincisi gelecek edatıdır, geleceği gösteren edatın atılması caiz değildir. O da nehiy ile mezcumdur, aslı: Lateteferrekune idi, cezmi göstermesi için nun hazfedildi.

"Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın": Bu kelamdan kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar Arap müşrikleridir, güçlü zayıfa her şeyi mubah görürdü, bunu Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Evs ile Hazreç kabileleridir, aralarında şiddetli savaş vardı, bunu da İbn İshak, demiştir. A'da: Adüvvün çoğuludur. İbn Faris: Bunun zulmetmek manasına ada fi'linden geldiğini söylemiştir.

"Feasbahtüm": Oldunuz, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ah kelimesi aslında maksatları bir olan kardeşlerdir. Araplar: Fülanün yetevahha mesarre fülanin derler ki: Onu sevindirecek şeyi gözetliyor, demektir. Şefa ise kenar, kıyı demektir. Bil ki bu, Allah Teala'nın onların helake yaklaştıklarını ve azaba girmek üzere olduklarını gösterdiği bir misaldir. Sanki şöyle demiştir: Siz bir ateş çukurunun kenarında idiniz, ona düşmek için küfr üzere ölmekten başka bir şey kalmamıştı. Süddi de şöyle demiştir: Sizi ondan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem kurtardı.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104 – Sizden hayra davet eden; iyliği emreden ve kötülükten men eden bir cemaat olsun. İşte onlar kurtulanların ta kendisidir.

"Sizden bir cemaat olsun": Zeccac şöyle demiştir: Bu kelamın manası: Hepiniz hayra davet eden ve iyiliği emreden bir cemaat olunuz, demektir. "Ancak burada "min" edatı muhatapları diğer cinslerden ayırmak için gelmiştir. O, emrin muhataplara dönük olduğunu tekit etmektedir, mesela: "Fecteniburricse minel evsan" *(Hac: 20)* ayetinde olduğu gibi ki, putlardan uzak durun, çünkü onlar pistir, demektir. Şairin şu beyti de öyledir:

O arzu edilen şeylerin adamıdır ki onu verir ve ondan istenir.
Haksızlığı kabul etmez, o çok hayır işler ve ağır borçlara tahammül eder.

O çok hayır işleyen ve ağır sorumluluklara tahammül eden biri-

dir, demektir. Çünkü onu çok arzu edilen şeyleri vermekle nitelemiştir. Nevfel: Gönüllü yapılan hayırları çok işleyen; züfer de: Ağır borçları yüklenen demektir. Şu ayet de herkesin emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker görevi ile yükümlü olduğunu gösterir: "Sizler iyiliği emretmek ve kötülükten men etmekle insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz". Zeccac şöyle de demiştir: İçlerinden bir gruba emretmiş olması da caizdir, çünkü davetçilerin davet ettikleri şeyi bilmeleri gerekir, bütün halkın da bunu bilmesi mümkün değildir. İlim cihat gibi farz-ı kifayedir. Ayette geçen hayır hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi. O, İslam'dır, bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Allah'a itaatle amel etmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Maruf: Bütün akıllıların doğru olduğunu bildiği şeydir. Bunun zıddı da münkerdir. Şöyle de denilmiştir: Burada maruf, Allah'a itaattir, münker de O'na isyandır.

وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾

105 – Ayrılığa düşen ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ihtilaf edenler gibi olmayın. İşte onlar için çok büyük bir azap vardır.

"Ayrılığa düşen ve ihtilaf edenler gibi olmayın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu İbn Abbas, Hasen ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Harurilerdir (itikatları bozuk bir fırka), bunu da Ebu Ümame, demiştir.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ
وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ
فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾

106 – O günde ki bazı yüzler ak olacak, bazı yüzler de kapkara olacak. Yüzleri kapkara olanlara gelince, "İmanınızdan sonra inkar mı ettiniz? Öyleyse inkar ettiğiniz için azabı tadın" (denilir).

"Yevme tebyaddu vücuhun ve tesveddü vucuh": Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu İmran el – Cüveyni ve Ebu Nehik, ikisinde de tenin kesresi ile: Tibyaddu ve tisveddü okumuş; Hasen, Zühri, İbn Muhaysın ve Ebu'l – Cevza da, ikisinde de med ile: Tebyâddu ve tesvâddü okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Yamur da, elif ve med ile: Feemmellezines vâddet vebyâddat okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala o azabın vaktini haber verip: O bazı yüzlerin ak olduğu gündür, demiştir. İbn Abbas da: Ehl-i sünnetin yüzleri ak olacak, ehl-i bid'atin yüzleri de kapkara olacaktır, demiştir. Yüzleri kapkara olacaklar hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar kalu belada iman ettikten sonra Allah'ı inkar edenlerdir, bunu Übey bin Ka'b demiştir. *İkincisi:* Onlar Harurilerdir, bunu Ebu Ümame ile Ebu İshak el – Hemadani, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar münafıklardır, bunu da Hasen Basri, demiştir. *Beşincisi:* Onlar ehl-i bid'attir, bunu da Katade, demiştir.

"İnkar mı ettiniz?": Zeccac şöyle demiştir: Bunun manası. Onlara, inkar mı ettiniz, denir. Denir sözü atılmıştır, çünkü kelamda onu gösteren ipucu vardır; mesela: "İsmail: Rabbimiz bizden kabul buyur" *(Bakara: 127)* ayeti gibi ki: Rabbimiz, bizden kabul buyur, derler demektir. Şu da öyledir: "Her kapıdan: Selamün aleyküm" *(Ra'd: 25, 26)*: Mana: Selamün aleyküm, derler. "Ekefertüm"deki hemze istifham içinse de manası tespit ve azarlamadır (istifham-ı inkaridir = inkar mı ettiniz!). Eğer: Bunlar bütün kafirlerdir, dersek, onların kalu belada iman edip sonra inkar etmelerindendir. Eğer: Onlar Haruriler ile ehl-i bid'attir, dersek, imandan sonra küfürleri itikat açısından cemaatten ayrılmalarındandır. Eğer: Onlar Yahudilerdir, dersek, onlar Peygambere, gönderilmeden önce iman etmelerinden, meydana çıktıktan sonra da inkar etmelerindendir. Eğer: Onlar münafıklardır, dersek, onların dilleriyle iman edip, kalpleri ile de inkar etmelerindendir.

"Fezukul azabe": Aslında zevk (tatmak) ağız ile olur, burada ise istiare vardır; sanki onlar bilinen ve tanınan şeyi teşbih yolu ile yemek anında tadılan şeye benzetmişlerdir. Araplar: Kad zuktü min ikrami fülanin ma yürğıbüni fi kasdihi (falanın öyle ikramını tattım ki onu ziyaret etmek mecburiyetinde kaldım) derler ki tanıdım, demektir. Zukil ferese (atın tadına bak), yani huyunu suyunu öğren, derler.

Temim bin Mukbil de şöyle demiştir:

(Güzeller) usta savaşçıların tadıp (tanıyıp) da ellerinde daha da yumuşattıkları,

Rüdeyni mızrağının salınması gibi yürüyorlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:
Allah Kayslilerin akıllarını tattı,
Hafif olduklarını görünce de onlardan nefret etti.

Burada tatmaktan maksat, bilmektir. Halil'in kitabında da şöyle denilmiştir: İnsan başına gelen her kötülüğü tatmıştır.

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

107 – Yüzleri ak olanlara gelince, onlar Allah'ın rahmetindeler. Orada ebedi olarak kalacaklardır.

"Yüzleri ak olanlara gelince": İbn Abbas: Onlar mü'minlerdir, demiştir. Allah'ın rahmeti ise, cennetidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Cennete rahmet denilmesi, oraya girmelerinin O'nun rahmetiyle olmasındandır. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun manası: "Rahmetinin sevabındalar, demektir. Rahmetin "fiha" zamiri ile tekrar edilmesi pekiştirmek içindir.

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ
نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾

108 – Bunlar, Allah'ın sana hak olarak okuduğumuz ayetleridir. Allah alemlere haksızlık etmek istemez.

"Allah alemlere haksızlık etmek istemez": Bazıları: Bunun manası: Onlara suçsuz azap etmez, demişlerdir.

Zeccac da şöyle demiştir: Bize azabı hak edenlere azap ettiğini bildirmiştir.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ
الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ
أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

109 – Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'a aittir. İşler Allah'a döndürülür.

110 – Sizler insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız. Kitap ehli de iman etse idi elbette kendileri için daha hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler vardır; çoğu ise fasıktırlar.

"Sizler insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz": Sebeb-i nüzulü şöyledir: İki Yahudi olan Malik bin Dayf ile Vehb bin Yehuza; İbn Mes'ud, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim, Übey bin Ka'b ve Muaz bin Cebel'e: Bizim dinimiz sizin dininizden daha hayırlıdır, biz sizden daha faziletliyiz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu İkrime ile Mukatil'in görüşüdür. Bu ayetten kimler irade edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Bedir gazileridir. *İkincisi:* Onlar muhacirlerdir. *Üçüncüsü:* Onlar bütün ashaptır. *Dördüncüsü:* Bütün ümmet-i Muhammed'dir. Bütün bu görüşler İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Behz bin Hakîm, babasından, dedesinden, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sizler yetmiş ümmetten daha fazlasınız; onların en hayırlısı ve Allah katında en kıymetlisisiniz.[8] Zeccac da şöyle demiştir: Esas hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına ise de, bu diğer ümmetine de şamildir.

"Küntüm" kavli üzerinde de iki görüş vardır: Birincisi. O aslı üzeredir, ondan maksat mazidir, sonra da bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Siz Levh-i Mahfuz'da böyle idiniz, demektir. *İkincisi:* Bunun manası: Böyle yaratıldınız ve böyle var edildiniz, demektir. Bu iki görüşü müfessirler, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Manası: Var olduğunuz zamandan beri böyle idiniz, demektir, bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: Oldunuzun manası: Siz, demektir: Mesela: "Allah gafur rahimdir" *(Nisa: 96)* ayetinde olduğu gibi.

Bunu Ferra, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bazen fiil mazi sigasıyla gelir, hal ve ya gelecek zaman manasına olur, mesela, "küntüm" kavli gibi ki manası: Siz, demektir. Şu da öyledir: "Hani Allah: Ey İsa, demişti". Bu, diyecek manasınadır. Şu da öyledir: "Allah'ın emri geldi" *(Nahl: 1)*; gelecek, demektir. Şu da öyledir:

---

8 – Tirmizi, Tefsirü sureti Al-i İmran: bab. 9; İbn Mace, Zühd, bab. 34; Darimi, Rikak, bab, 47; Ahmed, Müsned, 4/447, 5/3, 5.

"Beşikte olan bir çocukla nasıl konuşuruz?" *(Meryem: 29)*, yani şimdi beşikte bulunan, demektir. Şu da öyledir: "Allah işiten ve gören oldu" *(Nisa: 134)*, yani Allah işitendir, görendir, demektir. Şu da öyledir: Bulutu kaldırır, biz de onu göndermişizdir" *(Fatır: 9)*, yani göndeririz, demektir.

"Siz, insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Manası: Siz, insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Onları zincirlerle getirirler, onları İslam'a girdirirler.

İkincisi: Sizler çıkarılan ümmetlerin en hayırlısı oldunuz.

"İyiliği emreder ve kötülükten men edersiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu hayırlı olmanın şartıdır, bu mana Ömer bin Hattab, Mücahit ve Zeccac'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Bu Allah'tan onlara övgüdür, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. Ebu'l - Aliye şöyle demiştir: Maruf, tevhittir, münker de şirktir. İbn Abbas: Ehli- kitap: Yahudilerle Hıristiyanlardır, demiştir. "Onlardan mü'minler vardır": Müslüman olanlar vardır, mesela Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi. "Çokları fasıktırlar": Yani kafirdirler, onlar da Müslüman olmayanlardır.

لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

111 - Size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşırlarsa size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra da kendilerine yardım edilmez.

"Size eziyetten başka bir zarar veremezler": Mukatil şöyle demiştir: Sebeb-i nüzulü şöyledir: Yahudilerin başları, Abdullah bin Selam ile arkadaşlarına gelip Müslüman oldukları için onlara eziyet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. İbn Abbas şöyle demiştir: Eziyet vermeleri: "Üzeyr Allah'ın oğludur" *(Tevbe: 30)*; "İsa Allah'ın oğludur" *(Tevbe: 30)*; "Allah üçün üçüncüsüdür" *(Maide: 73)* demeleridir. Hasen Basri de şöyle demiştir: Bu, Allah'a karşı yalan söylemeleri ve Müslümanları sapıklığa çağırmalarıdır. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, bühtan ve iftiralarıdır. Ayetten kastedilen: Müslümanlara ancak sapıklığa çağırmaları ve onlara küfrü işittirmeleri dışında dille eziyet etmekten başka bir şey yapamayacaklarını bildirmektir. Sonra da:

"Eğer sizinle savaşırlarsa, arkalarını dönerek kaçarlar" diyerek onlara karşı zafer va'detti.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ
أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاءُو
بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ
حَقٍّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

112 – Nerede bulunsalar üzerlerine zillet damgası vurulmuştur; ancak Allah'ın ipine ve insanların ipine sarılmış olmaları hariç. Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı. İşte bu, isyan etmeleri ve aşırı gitmelerinden dolayı idi.

"Eyne ma sukifu": Nerede yakalanır ve bulunurlarsa, demektir. Çünkü onlar nereye inseler o yer halkının sözüne ve cizye vermeye muhtaçtırlar. Hasen Basri şöyle demiştir: Bu ümmet hep onları: Mecusilere cizye verirken görmüştür. Habl kelimesine gelince: İbn Abbas, Ata, Dahhak, Katade, Süddi ve İbn Zeyd: Habl, verilen sözdür, demişlerdir. Bazıları da: Kelamın manasının: Ancak mü'minlerden Allah'ın izni ile aldıkları söz hariçtir, şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: "Ancak Allah'ın sözü hariç" kavlinde istisnadan sonrası (maba'di), birinciye (makabline) dahil değildir (istisna munkatıdır). Mana şöyledir: Onlar hor ve zelillerdir, şu kadar var ki onlar kendilerine verilen söze sığınırlar. Ayetin kalan kısmının tefsiri ise Bakara suresinde geçmiştir.

لَيْسُوا سَوَاءً
مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ
وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾

113 – Hepsi bir değiller; kitap ehlinden kıyam duran bir topluluk vardır ki gece saatlerinde secde halinde Allah'ın ayetlerini okurlar.

"Bir değiller": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gece yatsı namazına çıkmadı, nihayet gecenin üçte biri gitti, sonra gelip onlara müjde verdi: Bu namazı ehl-i kitaptan hiç kimse kılmaz,[9] dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: İbn Selam bir bölük Yahudi ile Müslüman olunca, hahamları: Muhammed'e ancak kötülerimiz iman etti, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ümmet-i Muhammed ile Yahudiler bir değildir, bunu İbn Mes'ud ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Yahudilerin hepsi bir değildir; bilakis içlerinde Allah'ın emrini yerine getirenler vardır. Bu da İbn Abbas ile Katade'nin görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Tam vakıf "leysu sevaendir", yani ehl-i kitap bir değildir, demektir. "Kaimen"in manasındada üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah'ın emri üzerinde sebat ederler, demektir, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O adil topluluktur, bunu Hasen, Mücahit ve İbn Cüreyç, demişlerdir.

Üçüncüsü: Doğru olanlar, demektir, bunu Ebu Ubeyd ile Zeccac demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Bir topluluktan bahsetti, arkasından bir tane daha zikretmedi; aslında bir topluluktan daha bahsedilmelidir; çünkü "eşit" olmak için iki tane lazımdır. Araplar eğer kelamda bir delil varsa iki şeyden birini söylemezler. Şair Ebu Züeyb şöyle demiştir:

Kalbim bana isyan etti; ben ise onun emrini
Dinlemekteyim, bilmiyorum istedikleri doğru mudur?

"Değil midir? Yanlış mıdır?" demedi. Çünkü kelamın manası anlaşılmaktadır.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Bir yere hayır niyet edip gittiğim zaman bilmiyorum
O ikisinden hangisi karşıma çıkar:

---

9 – Heysemi, Mecmau'z – Zevaid, 1/312.

Benim istediğim hayır mı?
Yoksa beni isteyen şer mi?
(İlk beyitte şerri zikretmemiştir. Mütercim).

Şu ayet de böyledir: "Gece saatlerinde secde ve kıyam ederek ibadet eden (etmeyen) gibi mi?"dir. *(Zümer: 9)* Zıddını söylememiştir; çünkü ayetin sonunda: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" *(Zümer: 9)* kavlinde gizlenen şeye delil vardır. Zeccac bu görüşü şöyle reddetmiştir: Ehl-i kitabın zikri: "Onlar Allah'ın ayetlerini inkar eder ve peygamberleri haksız yere öldürürler" kavlinde geçmiştir; Allah Teala onlardan kıyam eden bir topluluk olduğunu bildirmiştir. Onun için: "Bir de kıyam etmeyen topluluk vardır" sözüne ne hacet vardır? Sadece onların çoğunluğunun yaptığı fi'li zikretmekle başlamıştır; o da inkar etmek ve karşı gelmektir. Bunlardan onlara muhalif olanları zikretmiştir.

"Anaelleyl": Gece saatleri demektir, ânâ'nın tekili inyün'dür, İbn Faris: Mada minelleyli inyün ve inyani, denir, çoğulu Ânâ'dır, demiştir. Müfessirler: Bu saatlerin belli olup olmamasında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar bellidir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar yatsı namazıdır, bunu İbn Mes'ud ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar akşamla yatsı arasıdır, bunu da Süfyan, Mansur'dan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Gece yarısıdır, bunu Süddi, demiştir.

İkincisi: Belirsiz olarak gece saatleridir, bunu da Katade ile diğerleri demişlerdir.

"Onlar secde ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, namazdan kinayedir, bunu Mukatil, Ferra ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: O bilinen secdedir, maksat; secde halinde okurlar demek değildir; onlar iki şeyi birleştirmişlerdir, onlar da: Okumak ve secde etmektir.

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي
الْخَيْرَاتِ وَاُو۬لٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا
مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالْمُتَّقٖينَ ﴿١١٥﴾

114 – Allah'a ve ahiret gününe iman ederler; iyiliği emredip kötülükten men ederler ve hayırlara koşarlar. İşte onlar iyi kimselerdir.

115 – Ne hayır işlerlerse asla inkar edilmeyecektir. Allah müttakileri çok iyi bilmektedir.

"Vema yef'alu min hayrin felen yükferuh": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir Asım'dan rivayetle, her iki yerde de hitap sigasıyla tef'alu ve tükferuh okumuşlardır, çünkü Cenab-ı Allah: "Küntüm hayra ümmetin" diye muhatap sigası kullanmıştır. Katade: Felen tükferuh: Sizden asla kaybolmayacaktır, demiştir. İçlerinde Hamze, Kisai, Hafs –Asım'dan rivayetle- Abdülvaris –Ebu Amr'dan rivayetle– her ikisinde de ye ile ve kıyamda duran topluluktan haber vererek yef'alu ve yükferu okumuşlardır. Ebu Amr'in kalan arkadaşları ise ye ile te arasında serbest bırakırlar.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ
شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ
مَا يُنْفِقُونَ فِي هَٰذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ
أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ
وَلَٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

116 – Şüphesiz kafirleri ne malları ne de evlatları Allah'tan hiçbir şey gideremez. İşte onlar cehennemin arkadaşlarıdır. Orada ebedi kalacaklardır.

117 – Onların bu dünya hayatında harcadıklarının hali, içinde dondurucu bir soğuk bulunan ve kendilerine zulmeden bir kavmin ekinine dokunup da onu mahveden rüzgarın hali gibidir. Onlara Allah zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

"Onların bu dünya hayatında harcadıklarının hali": Kimlerin hakkında indiğinde dört görüşle ihtilaf ettiler:

Birincisi: O kafirlerin infak ve sadakaları hakkındadır, bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: O ayak takımı Yahudilerin, alimlerine harcamaları hakkında inmiştir, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Bedir savaşına katkıda bulunan Müşrikler hakkındadır.

Dördüncüsü: Müşriklerle savaş etmeye çıkan Müslümanlarla beraber çıkan münafıkların katkıları hakkında inmiştir. Bu iki görüşü Ebu'l – Hasen Maverdi, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Harcama şirk amellerine misal olarak verilmiştir.

Ayette geçen "sırr" kelimesi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, soğuktur, bunu çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O, ateştir, bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Enbari de: Ateşin sesle nitelenmesi alevlenirken ses çıkarmasından dolayıdır, demiştir.

Üçüncüsü: Sırr: Ses çıkarma, çakıl ve taşın hareketidir, sarirünna'l (ayakkabının çıkardığı ses) de ondandır. Bunu İbn Enbari, demiştir. Hars ise: Ekindir. "Kendilerine zulmediyorlardı"nın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfür, masiyetler ve Allah Teala'nın hakkına mani olmakla kendilerine zulmettiler.

İkincisi: Ekim zamanı dışında ekin ekmekle zulmettiler.

"Allah onlara zulmetmedi": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara bu eksikliği suç işlemedikleri halde vermedi; bu, Allah'ın hakkını men etmeleri yüzünden nefislerine zulmettikleri için gelmiştir. Bu, Allah Teala'nın amellerini ahirette iptal edeceğine dair getirdiği bir misaldir. Bize anlatıldığına göre Salep şöyle demiştir: Allah Teala bu ayete rüzgarla başladı, mana ise ekin üzerinedir. Tıpkı şunun gibi: "duymayan davarlara seslenen çoban gibi", aslında mana seslenilen davar üzerinedir. Şu ayet de buna yakındır: "İçinizden ölüp de geride eşler bırakanların eşleri kendi başlarına iddet beklerler"; Burada "eşlerden" haber vermiş, "ellezine"nin işaret ettiği erkekleri terk etmiştir, sanki: İçinizden ölenlerin eşleri iddet beklerler demiş gibidir. Ellezine ile başlamışsa da maksat eşlerdir.

Salep örnek olarak şu şi'ri getirmiştir:

Belki de rüzgar benden bir dönerse,
İbn Ebi Deyyan'ın üzerine, pişman olabilir.

Şair, kendini bırakıp İbn Ebi Deyyan'dan haber vermiştir. Maksadı: Rüzgar benden dönerse belki de İbn Ebi Deyyan pişman olur, demektir. Bazen bir şeyle başlanır, maksat onu geri koymaktır; şu ayet-i kerime gibi: "Kıyamet günü Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün". *(Zümer: 60)* Mana:

Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzleri kıyamet gününde kapkara olacaktır, demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا
بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًاۜ وَدُّوا مَا عَنِتُّمْۚ
قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۚ وَمَا تُخْف۪ي صُدُورُهُمْ اَكْبَرُۜ
قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾

118 – Ey iman edenler, sizden başkalarını sırdaş edinmeyin; onlar size fesat yapmakta kusur etmezler. Sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve nefretleri ağızlarından belli olmuştur. Göğüslerinin gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer aklınızı çalıştırıyorsanız ayetleri size açıklamış bulunuyoruz.

"Ey iman edenler, sizden başkalarını sırdaş edinmeyin": İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Bu ayet; münafıklara samimi davranan Yahudilerle aralarındaki akrabalık, dostluk, komşuluk, emişme ve antlaşma yüzünden sıkı fıkı olan bir grup münafıklar hakkında inmiştir. Onlar bu hareketlerinden men edildiler. Zeccac şöyle demiştir: Bitane: Durumunu gizleyen ve kendisine açınılan kimsedir: Fülanün bitanetün lifülanin denir ki, ona sokuluyor ve onunla can ciğerdir, demektir. Laye'luneküm'ün manası ise: Sizi sonunda zarara sokacak hareketten çekinmezler, demektir.

"Veddu maanittüm": Sıkıntıya uğramanızı, başınıza kötü bir şey ve bir zarar gelmesini isterler, demektir. Fülanün yu'nitü fülanen denir ki, onu zora sokmak ve ona eziyet etmek istiyor, demektir. Bunun aslı: Ekemetün anutun kavlinden gelir ki, uzun, dik ve engebeli yokuş demektir. İbn Kuteybe de: Mindüniküm"ün manası: Müslümanların dışında demektir, habal ise şerdir, demiştir.

"Kin ve nefretleri ağızlarından belli olmuştur": İbn Abbas şöyle demiştir: Size onlardan yalan, kötü söz ve dininize muhalefet göründü. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu ayette Müslümanların memurluk ve katiplik gibi işlerinde zimmileri çalıştırmanın caiz olmadığına işaret vardır. Bunun içindir ki İmam Ahmed: Ehli harple savaşırken zimmilerden yardım istenmez, demiştir. Rivayete göre Hazreti Ömer de, Ebu Musa'nın zimmilerden birini katiplikte kullandığını haber alınca ona yazmış ve onu azarlamış: Allah onları hor ettikten sonra onları tekrar aziz etmez, demiştir.

هَٓا اَنْتُمْ
اُو۬لَٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ
كُلِّه۪ۚ وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ
مِنَ الْغَيْظِۜ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾

119 – Sizler öyle kimselersiniz ki onları seversiniz; onlar ise sizi sevmezler. Sizler kitapların hepsine iman edersiniz. Sizinle karşılaştıkları zaman, "İman ettik" derler. Baş başa kaldıkları zaman size karşı kinlerinden parmak uçlarını ısırırlar. "Kininizden ölün" de. Şüphesiz Allah sinelerin içindekini çok iyi bilmektedir.

"Sizler öyle kimselersiniz ki": İbn Abbas şöyle demiştir: Genellikle ensar Yahudilerle ilişki kurar, onlar da onlarla ilişki kurarlardı. Ensar Müslüman olunca Yahudiler onlara kızdılar, bu ayet bunun üzerine indi. Bu ayette hitap mü'minleredir. İbn Kuteybe de: Kelamın manası: Ey o kimseler sizler öyle kimselersiniz ki, demiştir. "Tuhibbunehum"daki zamir, kendilerine karşı iyi niyet beslenilmekten men edilen kimselere racidir. Mü'minlerin onları sevmelerinde ise dört görüş vardır:

Birincisi: Bu, akrabalık, emişme ve antlaşma yoluyla doğal olarak onlara meyletmedir, bu mana İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

İkincisi: İşledikleri günahlardan dolayı karşılaşacakları azaba karşı acıma manasınadır, bu mana da Katade'den nakledilmiştir.

Üçüncüsü: Bu, münafıkların yalandan iman göstermelerinden dolayıdır, bu da Ebu'l – Aliye'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar Müslümanların kafir olmalarını istemeleri gibi, ötekilerin de onların Müslüman olmalarını istemeleridir. Bu da Mufaddal ile Zeccac'ın görüşüdür. Kitap ise: Kitaplar manasınadır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Sizinle karşılaştıkları zaman, iman ettik, derler": Bu münafıkların halidir. Mukatil: Onlar Yahudilerdir, demiştir. Enamil: Parmak uçlarıdır. İbn Abbas: Ğayz, birine kızmaktır, demiştir. Bunun mecaz olduğu, hallerini izah için söylendiği de denilmiştir: Gerçekte parmak uçlarını ısırma diye bir şey yoktur. "Öfkenizden ölün" sözünün

manası: Ölünceye kadar onunla kalın, demektir. Öfkeleri de Müslümanları birlik görmelerinden kaynaklanmakta idi. İbn Cerir Taberi şöyle demiştir: Bu, Allah'tan Nebisine öfkelerinden ölmeleri için onlara beddua etme emridir.

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ
سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ
شَيْئًا إِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

120 – Size bir iyilik dokunursa onları üzer. Eğer size bir kötülük dokunursa, buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, hileleri size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah yaptıklarını kuşatıcıdır.

"Size bir iyilik dokunursa": Katade: Bu, uyum ve birlikteliktir, demiştir. Kötülük ise: Ayrılık, anlaşmazlık ve Müslümanların bir kesiminin yara almasıdır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İyilik nimet, kötülük de musibettir, demiştir.

"Eğer sabrederseniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Eziyetlerine sabrederseniz, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Allah'ın emrine sabrederseniz, bunu da Mukatil, demiştir.

"Sakınırsanız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Şirkten sakınırsanız, demektir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Günahlardan sakınırsanız, demektir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Layedurruküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr; dadın kesresi ve şeddesiz olarak yedırküm okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, dadın zammesi ve şedde ile layedurruküm okumuşlardır. Zeccac: Dur ile dayr aynı manayadır, demiştir. Keyd'e gelince, İbn Kuteybe: Hile manasınadır, demiştir. Ebu Süleyman Hattabi de: Muhit: gücü bütün yaratıklarını kuşatan ve ilmi bütün eşyayı saran yüce Halık'tır, demiştir.

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ
تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾

121 – Hani sen mü'minleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden erkenden ayrılmıştın. Allah hakkıyle işiten ve kemaliyle bilendir.

"Hani sen ailenden erkenden ayrılmıştın": Müfessirler şöyle demişler: Bu kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Andolsun ki Allah size Bedir'de yardım etmişti, hani sen ailenden erkenden ayrılmıştın. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tübevviü, bevve'tüke menzilen'den gelir ki birine bir konut temin etmek veya iskan edip yerleştirmektir. Makaide lilkıtal da: Mevziler ve saf tutulan yerlerdir. Bunun hangi savaşta olduğunda üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Uhut savaşında idi, bunu Abdurrahman bin Avf, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Zühri, Katade, Süddi, Rebi ve İbn İshak, demişlerdir. Zira o, Uhut savaşında Aişe'nin evinden Uhud'a çıkmış, ashabını savaş düzenine sokmaya başlamıştı.

İkincisi: O Ahzab savaşıdır, bunu da Hasen, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bedir savaşıdır, bu da yine Hasen'den nakledilmiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Birincisi daha doğrudur, çünkü Allah Teala: "Hani içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu" demiştir. Alimler de bunun Uhut savaşında olduğunda müttefiktirler.

"Allah işitendir, bilendir": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Senin çıkışta onlarla istişare etmeni ve onların da çıkmak istemelerini işitmektedir, içlerinde sakladıkları şehitlik arzusunu da bilmektedir.

إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

122 – O zaman sizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuşlardı. Halbuki onların yardımcıları Allah idi. Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

"O zaman sizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuşlardı": Zeccac şöyle demiştir: Mü'minleri mevzilere yerleştirmek o vakit olmuştu. Tefşelâ: Korkmak ve gevşemek demektir. "Vallahu veliyyühüma": Allah onların yardımcılarıdır, demektir. Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Onlar Seleme oğulları ve Harise oğulları olarak bizlerdik, bunun da böyle olmamasını istemezdik, çünkü Allah Teala: "Allah onların yardımcılarıdır" demiştir. Hasen de: Onlar ensardan iki grup idi, böyle şeyler düşünmüşlerdi, Allah onları korudu. Şöyle de denilmiştir: Abdullah bin Übey, Uhut savaşında adamları ile dönünce, ona tabi olanlardan iki bölük böyle şey düşündüler, Allah da onları korudu.

Tevekküle gelince: İbn Abbas: O, Allah'a güvenmektir, demiştir, İbn Faris de: Bir işte acz göstermek ve başkasına itimat etmektir,

demiştir. Fülanün vükeletün ve tükeletün derler ki acizdir, işini başkasına havale ediyor, demektir. Başkası da şöyle demiştir: O, vekalet kökünden tefa'ul veznindedir, vekeltü emri ila fülanin fetevekkele bihi, denir ki: İşimi falancaya havale ettim, o da garanti edip yerine getirdi, demektir. Ene mütevekkilün aleyhi (ben de ona tevekkül ettim) denir. Bazıları da: O, güzel idaresine güvenerek işi Allah'a bırakmaktır, demişler.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123 – Andolsun, Allah size düşmandan zayıf iken Bedir'de yardım etmişti. Allah'tan korkun, umulur ki şükredersiniz.

"Andolsun, Allah size Bedir'de yardım etmişti": Bedir denmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir adında bir adamın kuyusu idi, bunu Şa'bi, demiştir.

İkincisi: O, tarafların karşılaştığı yerin adıdır, bunu da Vakıdi, şeyhlerinden nakletmiştir,

"Siz zayıf idiniz": Sayınız ve teçhizatınız az olduğu için. "Umulur ki şükredersiniz": Yani şükredenlerden olmanız için size yardım etti.

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِن۪ينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَل۪ينَ ﴿١٢٤﴾

124 – Hani sen mü'minlere: "Rabbinizin size indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi yetmez mi?" diyordun.

"Hani sen mü'minlere: "Rabbinizin size indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi yetmez mi?" diyordun": Şa'bi şöyle demiştir: Kürz bin Cabir, Mekke müşriklerine: Ben size kendi kavmimle yardım edeceğim, dedi, bu da Müslümanlara zor geldi, bunun üzerine bu ayet indi. Bu hangi savaşta idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında idi, bunu İbn Abbas, İkrime, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Uhut savaşında idi, sabrettikleri takdirde onlara imdat edeceğini va'detmişti. Onlar da sabretmeyince imdat gelmedi. Bu; İkrime, Dahhak ve Mukatil'den rivayet edilmiştir. Birincisi daha doğ-

rudur. Kifayet: İhtiyacı görecek miktar, demektir. İktifa ise: Bununla yetinmektir. İmdat da: Bir şeyi parça parça vermektir.

"Münzilin": Kurraların çoğu zayı şeddesiz, İbn Amir ise şeddeli okumuştur.

بَلَىٰٓ إِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ وَيَأۡتُوكُم مِّن فَوۡرِهِمۡ هَٰذَا
يُمۡدِدۡكُمۡ رَبُّكُم بِخَمۡسَةِ ءَالَٰفٖ مِّنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

125 – Evet, eğer sabreder ve sakınırsanız, onlar (düşmanlar) da size şu anda (ansızın) gelirlerse, Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle imdat edecektir.

"Size şu anda gelirlerse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O istikametten ve o seferden, bunu İbn Abbas, Katade, Mukatil ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Öfkeleriyle (fevri olarak), bunu da İkrime, Mücahit, Dahhak ve diğerleri demişlerdir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kim o cihetten derse, Bedir günü çıkmaya başladıkları anı kastetmiştir; kim de: öfkelerinden derse, Bedir'de ölüleri için kızmalarını kastetmiştir. Fevrin aslı bir işe başlama anıdır. Faretil kıdrü denir ki, tencerenin içindeki kaynamaya başladı, sonra da devam etti, demektir. İbn Faris de şöyle demiştir: Faretil kıdrü tefuru denir ki, tencere fokurdadı; fara gadabuhu da denir ki adam öfkesinden köpürdü, demektir. Faalehu min fevrihi demek ise: Sakinleşmeden, kızgın iken yaptı (fevri hareket etti), demektir.

O fevri hareketleri hangi günde idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir gününde idi, bunu Katade, demiştir.

İkincisi: Uhut gününde idi. Uhut gününde, Bedir'de karşılaştıkları şeyden dolayı kızmışlardı.

"Müsevvimin": İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım, vavın kesri ile diğerleri de fethi ile okumuşlardır. Kim fethi ile okursa, onlara Allah nişan vurdu, demek ister. Kim de kesri ile okursa melekler kendilerine bizzat nişan vurdular, demek ister. Ahfeş: Sevvemet hayleha demiştir ki, melekler atlarına kendileri nişan vurdular, demektir. Hadiste de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Atlarınıza nişan vurun, melekler de vurdular.[10] Fi'li onların

10 – İbn Cerir Taberi, 7/186.

yaptığını bildirmiştir. Bu da kesre ile olduğunun delilidir (müsevvimin). İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Müsevvimin'nin manası: Savaş nişanı takılan atlar demektir, bu da sima'dan alınmadır. Sevme de: Atlının bizzat kendine koyduğu nişandır. Hazreti Ali şöyle demiştir: Bedir savaşında meleklerin atlarının nişanı kuyruk ve alınlarında birer tutam beyaz yün idi. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Didilmiş kırmızı yün idi. Mücahit de: Atlarının kuyrukları kesik ve orada renkli yün vardı, demiştir. Hişam bin Urve de: Melekler alaca atlar üzerinde idiler, başlarında da sarı sarıklar vardı, demiştir. İbn Abbas, Gıfar oğullarından birinden şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben ve amcam oğlu Bedir savaşında bulunduk, biz müşrik idik, bir bulut geldi; atlara yaklaşınca içinde at kişnemesi sesleri işittik, bir atlının: Hayzum, ilerle, dediğini işittik. Arkadaşım olduğu yerde öldü, ben ise neredeyse ölecektim, sonra kendimi toparladım. Ebu Davud el – Mazeni şöyle demiştir: Ben Bedir'de vurmak için bir adamı takip ediyordum, başı kılıcım ona yetişmeden önce düştü, o zaman onu bir başkasının öldürdüğünü anladım.

Bedir savaşında meleklerin sayısında beş görüş vardır:

Birincisi: Beş bin idiler, bunu Hasen, demiştir. Cübeyr bin Mut'im, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben Bedir kuyusundan su çekiyordum, şiddetli bir rüzgar geldi, ondan daha şiddetlisini görmedim, sonra şiddetli bir rüzgar daha geldi, ondan şiddetli olarak ancak ondan öncekini gördüm, sonra şiddetli bir rüzgar daha geldi, ondan daha şiddetlisini hiç görmedim. Birinci rüzgar Cebrail idi, iki bin melekle inmişti ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdi. İkinci rüzgar Mikail idi, o da iki bin melekle Resulullah'ın sağında idi. Üçüncü rüzgar da İsrafil idi ki o da bin melekle inmişti ve Resulullah'ın solunda idi. Ben de onun solunda idim, Allah onun düşmanlarını hezimete uğrattı.

İkincisi: Dört bin idiler, bunu da Şa'bi, demiştir. *Üçüncüsü:* Bin idiler, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Dokuz bin idiler, bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Sekiz bin idiler, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۗ
وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾

126 – Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Zafer ancak mutlak galip ve hikmet sahibi Allah tarafındandır.

"Allah kılmadı": Yani o imdadı, "ancak müjde kıldı": Nefislerinizi hoş eden bir muştu kıldı "ve onunla kalpleriniz tatmin olsun istedi": Savaşta sakin olsun da, panik yapmasın. Çoğunluk bu imdadın Bedir'de olduğu kanaatindedir. Mücahit ise: Uhut günü olduğunu söylemiştir. Ondan Allah Teala'nın her iki savaşta da imdat ettiğini gösteren bir rivayet vardır. Ancak melekler Bedir dışında savaşmamışlardır.

"Zafer ancak Allah katındandır": Yani sayı ve teçhizat çokluğu ile değildir.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾

127 – Bir de bu imdadı kafirlerin bir tarafını kesmek veyahut onları elleri boş dönsünler diye geri çevirmek için yaptı.

"Bir tarafını kesmek için": Manası: Size yardım etti ki onların bir tarafını kessin. Zeccac da: Onlardan bir bölüğü öldürmek için, demiştir. Bu hangi savaşta idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında idi, bunu Hasen, Katade ve cumhur, demiştir.

İkincisi: Uhut savaşında idi, onlardan yirmi sekiz kişi öldürülmüştü, bunu Süddi, demiştir.

"Ev yekbitehüm": Bunda yedi görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Onları hezimete uğratmaktır, bunu İbn Abbas ile Zeccac demişlerdir.

İkincisi: Onları perişan eder, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onları yere çalar demektir, bunu Ebu Ubeyd ile Yezidi, demişlerdir. Halil de: Bu, yüzü üstü yere çalmaktır, demiştir.

Dördüncüsü: Onları helak eder, demektir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Beşincisi: Onlara lanet eder, demektir, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Onlara karşı zafer kazandırır, demektir, bunu da Müberrid, demiştir.

Yedincisi: Onları kızdırır, demektir, bunu da Nadr bin Şümeyl, demiş, İbn Kuteybe de tercih etmiştir. Ayrıca İbn Kuteybe şöyle

demiştir: İleri dilciler yekbitehüm'deki tenin daldan dönüştüğü kanaatindedirler, sanki aslı: Yekbidehüm'dür, yani ciğerlerine üzüntü, kin ve şiddetli düşmanlık vermek istiyor, demek olur. Fülanün kad ahrakalhüznü kebidehu ve ahrekatiladavetü kebidehu derler ki, üzüntü ve düşmanlık ciğerini yaktı, demektir. Araplar: Düşmanın ciğeri karadır, derler. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Sevgililin adamlarının yanına sokulmaktan çekinmedim,
Onlar kara ciğerli (kara vicdanlı) düşmanlardır.

Sanki ciğerleri aşırı düşmanlık nedeniyle kararmıştır (karaciğer). Bu nedenle düşmana: Kâşih denir, çünkü düşmanlığı keşhinde yani böğründe saklar. Böğürden de ciğeri kastederler, çünkü ciğer oradadır.

Bir şair de şöyle demiştir:
Ben de böğrümde kinler saklıyorum.

Ta ile delin mahreçleri yakındır, Araplar birini diğerine idgam ederler, birini diğeri ile değiştirirler, mesela: Heretessevbe ve heredehu derler ki, elbiseyi yırtmaktır. Kebetel adüvve ve kebedehu da aynı manaya olup düşmanı bastırmaktır. Bunun benzeri Arap dilinde çoktur.

"Elleri boş dönerler": Zeccac şöyle demiştir: Haib, umduğuna nail olmayan kimsedir, Başkası da şöyle demiştir: Haybet ile ye's arasında şu fark vardır: Haybet, umut ettikten sonra olur, ye's ise ummadan olur.

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ
فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾

128 – Ki bu işten sana bir şey yoktur. Yahutta tövbelerini kabul etmek veyahut onlara azap etmek için yaptı. Çünkü onlar zalimlerdir.

"Bu işten sana bir şey yoktur": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Uhut savaşında dişi kırıldı, başı yarıldı, yüzüne kan aktı: "Kendilerini aziz ve celil olan Rablerine davet eden Peygamberlerine böyle yapan bir kavim nasıl iflah olur?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Hadisi Müslim Efradın'da Enes'ten rivayet etmiştir.[11] İbn Abbas, Hasen, Katade ve Rebi de bu görüştedirler.

11 – Ayrıca bkz. İmam Ahmed, Müsned, 3/99, 206; Tirmizi ve İbn Mace.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem münafıklardan bir topluluğa lanet etti, bunun üzerine bu ayet indi, bunu da İbn Ömer, demiştir.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Uhut'ta yenilenlere kötü konuşmak istedi, bunun üzerine bu ayet indi; ondan vazgeçti. Bu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Dördüncüsü: Suffe cemaatinden yetmiş kişi Süleym oğulları ile Usayya ve Zekvan kabilelerine İslam'ı öğretmek için çıktılar; hepsi de öldürüldüler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara kırk gün beddua etti, onun üzerine bu ayet indi, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Beşincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hamze'nin işkence edilmiş cesedini görünce: Allah'a yemin olsun ki ben de onlardan şu kadarına işkence edeceğim, dedi, onun üzerine bu ayet indi, bunu da Vakıdi, demiştir. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların ıslah olmalarından veyahut azap görmelerinden sana bir şey yoktur.

İkincisi: Zafer ve yenilgiden sana bir şey yoktur. "Leke"nin "ileyke" manasına olduğu da söylenmiştir.

"Evyetube aleyhim": Ferra şöyle demiştir: Bunun nasbı için iki yorum vardır: *Birincisi:* İstersen onu "liyaktaa tarafen" kavlinin üzerine atfedersin, istersen "hatta" gizler öyle nasb edersin, mesela: Laezalü maake hatta tu'tiyeni, dersin (hakkımı verinceye kadar yakanı bırakamam demektir). İşin Peygamberin elinde olmadığını bildirince bütün işlerin O'na ait olduğunu bildirmek için: "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur" dedi.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ
لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً
وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾

129 – Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

130 – Ey iman edenler, faizi kat kat artırılmış olarak yemeyin, Allah'tan korkun. Umulur ki iflah olursunuz.

"Ey iman edenler, faizi yemeyin": Bu ayet cahiliye ribası hakkında indi. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Bir adamın birinde alacağı olurdu, vadesi geldiği zaman: Uzat, faizi artıralım, derdi. İşte kat kat artırılmış faiz budur.

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾

131 – O ateşten korkun ki kafirler için hazırlanmıştır.

"O ateşten korkun ki kafirler için hazırlanmıştır": İbn Abbas: Bu, faizi helal saymamaları için tehdittir, demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Allah'ın haram kıldığını helal saymaktan sakının, sonra kafir olursunuz.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾
وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ
وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾

132 – Allah'a ve Peygamber'e itaat edin. Umulur ki merhamet olunursunuz.

133 – Rabbinizin bağışına ve eni göklerle yerler kadar olup takva sahipleri için hazırlanan cennete koşun.

"Vesariu ila mağfiretin min Rabbiküm": Kurraların hepsi vav ile "vesariu" okudular, ancak Nafi ile İbn Amir müstesnadır ki onlar vavı zikretmediler. Ebu Ali: Medine ve Şam Mushaflarında da böyle vav iledir, demiştir. Kim vavla okursa "vesariu" kavlini "ve etiu" kavline atfeder; kim de vavsız okursa, ikinci cümleyi birinci ile ilişkilendirir ve vava ihtiyaç duymaz. Ayetin manası: Mağfireti gerektiren şeye koşun, demektir. Mağfireti gerektiren şeyler hususunda da on görüş vardır:

Birincisi: O, ihlastır, bunu Osman bin Affan radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Farzları eda etmektir, bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, demiştir.

Üçüncüsü: İslam'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dördüncüsü: Cemaatle namazın ilk tekbiridir, bunu da Enes bin Malik, demiştir.

Beşincisi: Taattir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Altıncısı: Tövbedir, bunu da İkrime, demiştir.

Yedincisi: Hicrettir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Sekizincisi: Cihattır, bunu da Dahhak, demiştir.

Dokuzuncusu: Beş vakit namazdır, bunu da Yeman, demiştir.

Onuncusu: İyi amellerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Eni göklerle yer arası kadar olan cennete koşun": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Enden genişliği kastetmiştir, uzunluğun zıddı olan eni kastetmemiştir. Araplar: Biladun aridatün, derler ki, geniş ülke, demektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de Uhut savaşında yenilenler için: Gittiniz, orada genişlik vardır, demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Allah'ın geniş olan ülkesi,
Korkana ve aranana avcının ağı kadardır.

Diyor ki: Bunun aslı uzunluğun karşıtı olan enden gelir, bir şey enli olursa geniş olur. Eğer enli olmazsa, dar ve ince olur. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Eğer onlar birbirine ulansa, ancak cennetin eni kadar olur.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ
وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ
وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

134 – Onlar ki mallarını bollukta ve darlıkta harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever.

"Ellezine yünfikune fisserrai veddarrai": İbn Abbas: Bollukta ve darlıkta, demiştir. Ayetin manası şöyledir: Onlar Allah ile muameleye rağbet ettiler, bolluk onları şımartıp görevlerini unutturmadı, darlık da onları engelleyip cimrilik ettirmedi.

"Velkazıminel gayza": Zeccac şöyle demiştir: Kezamtül ğayza denir ki, içindeki öfkeyi tutmaktır. Kezamel bairi cirrethu da: Deve gevişi boğazında dolaştırıp durdu demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Aslında kazm istemeyerek ve üzülerek tutmaktır, İbn Ömer,

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kul Allah rızası için yuttuğu öfkesinden daha faziletli bir yudum yutmamıştır.[12]

"İnsanları affedenler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Köleleri affetmektir, bunu İbn Abbas ile Rebi, demişler.

İkincisi: Mutlak olarak affetmektir; onlar kendilerine haksızlık edenleri affederler, bunu da Zeyd bin Eslem ile Mukatil, demişlerdir.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً
أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ
وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾
أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

135 – Ve onlar ki çirkin bir şey yaptıkları veyahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlar ve günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar? Ve onlar yaptıkları şeyin üzerinde bilerek ısrar etmezler.

136 – İşte onların mükafatı, Rablerinden bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlerdir. Çalışanların mükafatı ne güzeldir!

"Ve onlar ki çirkin bir şey yaptıkları zaman": Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır:

Birincisi: Bir kadın Hurmacı Nebhan'a geldi, ondan hurma almak istedi, o da kadına sarılıp onu öptü, sonra da pişman oldu. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip bunu anlattı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir ensari ile bir Sakifli kardeş oldular, Sakifli Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile bir gazaya çıktı. Ensari Sakiflinin ailesini kontrol ederdi. Bir gün geldi, kadını yıkanmış, saçları dağınık halde gördü; izin almadan içeri girdi ve onu öpmeğe kalkıştı; kadın da elini yüzüne koydu, adam da elini öptü, sonra da pişman oldu,

12 – İmam Ahmed, Müsned, 2/128; İbn Mace, Zühd, bab, 18.

dönüp gitti. Kadın da: Sübhanallah, emanete hiyanet ettin, Rabbine karşı geldin ve ihtiyacını da göremedin, dedi. Adam yürüyerek dağlara çıktı, günahından Allah'a tövbe etmek istedi. Sakifli dönünce kadın ona kardeşinin yaptığını anlattı, o da onu aramaya çıktı. Nihayet yerini söylediler, o da yaptığına pişman oldu. Onu secdede buldu: Ben kardeşime hiyanet ettim, diyordu. Ona; Ey filan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e git, ona günahını sor, belki Allah senin için bir çıkış yolu gösterir, dedi. Adam Medine'ye döndü, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de zikretmiştir.

Üçüncüsü: Müslümanlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "İsrail oğulları Allah nazarında bizden kıymetli mi idiler? Onlardan biri bir günah işlediği zaman sabahleyin günahlarının kefareti kapısının eşiğine yazılırdı. Bu ayet bunun üzerine indi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi?" dedi, bu ayeti ve öncesini okudu. Bu Ata'nın görüşüdür.

Bu ayet bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanları mı niteliyor? Yoksa başkalarını mı? Bunda da iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: Bu, onları niteliyor, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Bu, başka bir sınıfı niteliyor, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Fahişe: Çirkin şeydir, haddini aşan her şey fahiştir. Burada bundan ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, zinadır, bunu Cabir bin Zeyd, Süddi ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O, bütün büyük günahlardır, bunu da müfessirlerden bir grup demiştir.

Bunun arkasından zikredilen "zulüm" hakkında da ihtilaf etmişlerdir; Bir bölük onunla fahişe arasında fark görmeyip: Nefse zulüm de fahişedir, demişlerdir. Bir grup da aralarında fark görmüş; o küçük günahlardır, demişler.

"Allah'ı zikrederler": Hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, dille istiğfardır, bunu İbn Mes'ud, Ata ve diğerleri demiştir.

İkincisi: O, kalp ile zikirdir, sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'ya arz olunmayı zikretmektir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* O, kıyamet gününde hesaba çekilmeyi zikretmek-

tir, bunu da Vakıdi, demiştir. *Üçüncüsü:* Yaptıklarına karşı Allah'ın tehdidini zikretmektir, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'ın onları men ettiği şeyleri zikirdir. *Beşincisi:* Allah'ın bağışlamasını zikirdir. Son iki görüşü Ebu Süleyman Dımeşki beyan etmiştir.

Israra gelince: Zeccac şöyle demiştir: O, bir şey üzerinde durmadır. İbn Faris de şöyle demiştir: O bir şeye azm edip üzerinde sebat etmektir. Isrardan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: O günahı düşünüp gerçekleştirmektir, bu Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: O, istiğfar etmeden günah üzerinde sebat etmektir, bunu da Katade ile İbn İshak, demişlerdir.

Üçüncüsü: O günaha istiğfarı terk etmektir, bu da Süddi'nin görüşüdür.

"Onlar bilirler" kavlinin üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ısrarın zararlı ve onu terk etmenin sürdürmeden daha iyi olduğunu bilirler, bunu İbn Abbas ile Hasen, demiştir.

İkincisi: Allah'n tövbe edenin tövbesini kabul ettiğini bilirler, bunu Mücahit ile Ebu İmare demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar günah işlediklerini bilirler, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

137 – Gerçekten sizlerden önce olaylar gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların akıbeti nasıl olmuş bir bakın.

"Kad halet min kabliküm sünenün": Sünen: Sünnetin çoğuludur, o da yoldur. Kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Sizden önce kanun ve şeraitlerle muhatap olanlar geçmiştir; onlardan inanmayanlara ne yaptığımıza bakın. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Sizden önce inanmayan ümmetlerin helaki hususunda Allah'ın kanunları geçmiştir; onlardan ibret alın. Bu da Mücahid'in

görüşüdür. "Yeryüzünde dolaşın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bildiğimiz seyr ü seferdir. Zeccac şöyle demiştir: Seferler yaptığınız zaman inkarları yüzünden helak olanların haberlerini öğrenirsiniz.

İkincisi: O tefekkürdür, fanzuru: İbret alın; akibet de işin sonu demektir.

هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

138 – Bu; insanlar için bir açıklama ve sakınanlar için bir yol gösterme ve öğüttür.

"Bu insanlar için bir açıklamadır": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Bu, Al-i İmran suresinden ilk inen ayettir. "Bu" edatı ile neye işaret edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu Hasen, Katade ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, geçmiş milletlerin haberlerinin izahıdır, bunu da İbn İshak demiştir. Beyan: bir şeyi açıklamadır. Baneşşey'ü denir ki: Olay meydana çıktı, demektir. Fülanün eybenü min fülannı ise: Falanca daha açık konuşmaktadır, demektir. Şabi de: Bu, insanların körlüğüne açıklama, sapıklığına yol gösterme ve cahilliğine öğüttür, demiştir.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

139 – Gevşemeyin, üzülmeyin. Eğer inanmışsanız siz üstünsünüz.

"Gevşemeyin, üzülmeyin": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Uhut savaşında yenilince, Halit bin Velid, müşrik atlılarıyla dağın tepesinden üzerlerine geldi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Allah'ım, tepemize çıkmasınlar, Allah'ım, biz onlara ancak seninle karşı koyabiliriz" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.[13] İbn Abbas ve Mücahit: "Velatehinu": Zayıflamayın, gevşemeyin, demişler. Üzülmeyin denilen şey üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, öldürülen Müslüman kardeşleridir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, Uhut savaşındaki yenilgileri ve öldürülmeleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

13 – Taberi, Tefsir, 7/236.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in başının yarılması, dişinin kırılmasıdır. Bunu da Maverdi, demiştir.

Dördüncüsü: O, kaçırdıkları ganimettir, bunu da Ali bin Ahmed en – Neysaburi, demiştir.

"Siz üstünsünüz": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala şöyle buyuruyor: Siz galipsiniz ve işin sonu sizin lehinizedir.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ
وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا
وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾

140 – Eğer size bir yara dokunuyorsa, onlara da o kadar bir yara dokunmuştur. Bu günleri insanların arasında döndürüyoruz (zafer bazen bir topluma, bazen de öteki topluma nasip olur). Bu da Allah'ın, iman edenleri bilmesi ve içinizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.

"Eğer size bir yara dokunuyorsa": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Uhut'ta yara aldılar, karşılaştıkları şeyi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Mess: Yara almaktır. İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Nafi, kafın fethası ile "karh" okumuşlar; Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle kafın zammesi ile "kurh" okumuşlardır. İki kıraatin de manası bir midir, değil midir, diye ihtilaf etmişlerdir. Zeccac: Bu ikisi lügatte aynı manayadır ve manası da: Yaralanma ve acısıdır, demiştir. Ve şöyle demiştir: Nüdavilüha'nın manası da: O devleti mü'minler isyan ettiği zaman onlara karşı kafirlere veriyoruz. Ama itaat ederlerse, onlar zafer kazanırlar, demektir. "Allah'ın bilmesi": Olan biteni bilmesi demektir, çünkü O, öncesini de bilir, O ancak olan şeye göre ceza ve karşılık verir. İbn Abbas da: Burada bilmenin manası, görmektir, demiştir.

"İçinizden şahitler edinmesi için": Ebudduha: Bu, Uhut'ta öldürülenler hakkında inmiştir, demiştir. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Müslümanlar: Rabbimiz, bize Bedir savaşı gibi bir savaş göster de onda şehitlik arayalım, derlerdi, bunun üzerine Uhut savaşında şehit verdiler. İbn Abbas: Burada zalimlerden maksat münafıklardır, demiştir. Başkası da: Onlar Uhut savaşında münafık Übey ile çekilenlerdir, demiştir.

وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾

141 – Bir de iman edenleri tertemiz edip kafirleri kırması içindir.

"İman edenleri tertemiz etmesi içindir": Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Allah bu zafer günlerini insanlar arasında dolaştırdı ki mü'minleri tertemiz etsin ve kafirleri kırsın. Ayette geçen temhis hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O deneme ve imtihandır, delil olarak da şu beyti getirmişlerdir:

Fudayl'i gördüm; karmaşık bir şeydi;
Deneme onu benim için açığa çıkardı.

Bu da Hasen, Mücahit, Süddi, Mukatil, İbn Kuteybe ve diğerlerinin görüşleridir.

İkincisi: O, arıtma ve tasfiye etmedir, bu da Zeccac'ın görüşüdür. Mahasal hablu mahsan denir ki, ipin tüyleri gidip açığa çıkmaktır. Allahümme mahhis anna zünubene da bundandır ki: Günahlarımızı gider, demektir. Zeccac da İmam Halil'den: Temhis'in arıtma ve tasfiye olduğunu nakletmiştir: Mahhastüşşey'e umahhisuhu mahsan denir ki: Bir şeyi iyice arıttım, demektir. Birinci görüşe göre tehmis: Mü'minleri başlarından geçen şeyle denemedir. İkinci görüşe göre de: Aynı sebeple günahlarından arıtmadır. Ferra da şöyle demiştir: Ayetin manası: Allah iman edenlerin günahlarını temizlemek için bunu başlarına getirdi.

"Kafirleri kırmak için": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları helak etmek için, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Davetlerini geçersiz kılmak için. *Üçüncüsü:* Onları azaltmak ve eksiltmek için. *Dördüncüsü:* Amellerini boşa çıkarmak için. Bunu da Zeccac demiştir.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ
وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ
اَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

142 – Yoksa Allah içinizden cihat edenleri belli etmeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz?

143 – Andolsun ki ölümü onunla karşılaşmadan önce arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz ve ona bakıp duruyorsunuz.

"Andolsun ki ölümü arzuluyordunuz": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Bedir'de şehit olanlara ne ikramlar ettiğini Peygamberinin dili ile haber verince, bunu istediler. Şehit düşerek kardeşlerine kavuşmayı arzu ettiler. Allah da onlara Uhut savaşını gösterdi, İçlerinden Allah'ın diledikleri hariç hemen yenildiler. İşte onların hakkında bu ayet indi: "Andolsun ki ölümü, yani savaşı istiyordunuz", "onunla karşılaşmadan önce" yani Uhut'ta onu görmeden önce. "İşte onu gördünüz", yani bugün. Ferra ile İbn Kuteybe: Onun sebeplerini gördünüz, demişlerdir ki onlar da kılıç ve benzeri şeylerdir. "Bakıyordunuz" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kılıçlara bakıyordunuz, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bu pekiştirme ve tekit için zikredilmiştir, bunu da Ahfeş, demiştir. Zeccac da: Onu gördünüz, gözleriniz vardır; mesela: Şöyle şöyle gördün, gözünde bir rahatsızlık yoktur, dersin ki, onu gerçekten gördün, demektir.

Üçüncüsü: Bunun manası: Temenni ettiğiniz şeyi gördünüz, demektir. Ayette gizleme vardır, takdiri: Onu gördünüz, ona bakıyordunuz, öyleyse niçin yenildiniz?

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُۜ اَفَاۨئِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ
انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْۜ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ
اللّٰهَ شَيْـٔاًۜ وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾

144 – Muhammed bir Resul'den başkası değildir. Ondan önce peygamberler geçmiştir. Şimdi eğer ölür veya öldürülürse, ökçeleriniz üzerine dönecek misiniz? Kim ökçelerininin üzerine dönerse, Allah'a hiçbir şeyle asla zarar veremez. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır.

"Muhammed bir Resul'den başkası değildir": İbn Abbas şöyle demiştir: Şeytan Uhut savaşında: Muhammed öldürüldü, diye bağırdı. Askerler de: Eğer öldürüldü ise gider aşiretlerimiz ve kardeşlerimizle anlaşırız, eğer Muhammed hayatta olsa idi, yenilmezdik, dediler ve firar etmek için bahane uydurdular. İşte ayet bunun üzerine indi. Dahhak şöyle demiştir: Bazı münafıklar: Muhammed öldürül-

dü, eski dininize dönün, dediler, bunu üzerine bu ayet indi. Katade şöyle demiştir: Bazı insanlar: Eğer o Peygamber olsa idi öldürülmezdi, dediler. Resulullah'ın ileri gelen ashabından bazı insanlar da: Peygamberinizin savaştığı şey için savaşın ki ona yetişesiniz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Ayetin manası şöyledir: O da kendinden önceki peygamberler gibi ölebilir; eğer yatağında ölür veya kendinden önce öldürülen peygamberler gibi öldürülürse, ökçelerinizin üzerine dönecek misiniz? Yani eski küfür halinize dönecek misinz? Bu, bir temsildir; halinden dönenlere: Ökçelerinin üzerine döndü, denir. Aslı geriye dönüştür. Akıb de ayağın arkası yani ökçe demektir.

"Allah'a hiçbir şeyle asla zarar veremez": Dininden dönmekle Allah'ın hiçbir şeyini eksiltemez, ancak kendine zarar verir. "Allah mükafatlandıracaktır": Şükredenlere sevaplarını verecektir. Bunlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar dinlerinde sebat edenlerdir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh demiştir. Ve şöyle derdi: Ebu Bekir şükredenlerin emiridir. *İkincisi:* Onlar Tevfik ve hidayete şükredenlerdir. *Üçüncüsü:* Dine şükredenlerdir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ
الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا
وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

145 – Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis için ölmek yoktur. Bu va'desi ile yazılmış bir kitaptır. Kim dünya sevabını isterse, ona ondan veririz. Kim de ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Biz, şükredenleri mükafatlandıracağız.

"Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis için ölmek yoktur": İzin hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O emirdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bizzat izindir, bunu da Mukatil, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Allah'ın izni olmadıkça hiçbir nefis için ölmek yoktur.

"Kitaben müeccela": Tekittir, mana: Allah bunu va'deli bir kitap olarak yazmıştır. Ecel (va'de): Belli vakittir. Şu da tekit içindir: "Kitaballahi aleyküm" *(Nisa: 24)*. Çünkü: "Size anneleriniz haram

kılındı" *(Nisa: 22)* deyince, bunun farz olduğu anlaşıldı, "Allah'ın size bir kitabı" *(Nisa: 24)* kavli ile tekit edildi. Şu da öyledir: "Allah'ın işi" *(Neml: 88)*; çünkü: "Dağların yerinde donmuş olduğunu görürsün" *(Neml: 88)* deyince, bunu "Allah'ın işi" kavli ile tekit etti.

"Kim dünya sevabını isterse ona ondan veririz": Yani kim ameli ile dünyayı kastederse, ona az olsun çok olsun, ondan verilir. Kim de ameli ile ahireti kastederse, ona ondan verilir. Mukatil: Ayetten Uhut'ta sebat edenlerle ganimet peşinde koşanlar kastedilmiştir, demiştir.

Ulemanın çoğu bu kelamın muhkem olduğuna kail olmuştur. Bir grup da: "Accelna lehu ma neşaü limen nüridü" *(İsra: 18)* kavliyle mensuh olduğuna kail olmuştur. Doğrusu muhkem olduğudur, çünkü hiç kimseye Allah'ın kudret ve dilemesinin dışında bir şey verilmez.

"Ona ondan veririz": Kavlinin manası: Dediğimizi ve onun için takdir ettiğimizi demektir. Onun dilediğini veririz, dememiştir.

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ
رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا
ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾

146 – Nice peygamberler vardır ki onunla beraber din alimleri savaşmıştır. Allah yolunda başlarına gelen şeyden dolayı gevşemediler; zayıflık göstermediler ve boyun eğmediler (sinmediler). Allah sabredenleri sever.

"Vekeeyyin": Cumhur "Keayyin" vezninde "keeyyin" okumuştur; İbn Kesir de "kâin" vezninde "Kâ'in" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Keayyin" gibi hemzeyi nasb eder ve yeyi şeddelerler. Temimler ise: "ki'tü'den "kâin" gibi derler.

Kisai bana şöyle bir beyt okudu:

İnsanlardan nicesinin hırsla koştuğunu görürsün,
Oğlu için, yarın ya yılan ya da akrep olur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Mü'minin başına öyle musibet gelir ki,
Allah'tan ya azabını yahutta sevabını görür.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kain "kem" (nice) manasınadır, mesela şu ayette olduğu gibi: "Nice kent vardır ki Allah'ın emrine karşı gelmiştir". *(Talak: 8)* Bunda da iki lügat vardır: Hemzeli ve yenin şeddesi ile "keeyyin"; "kail ve bai'" vezninde "kâin". Kur'an'ın her yerinde bu ikisi de okunmuştur. Çoğu ve daha fasih olanı şeddesiz olanıdır. Şair şöyle demiştir:

Nice saygıdeğer kimselere ölüm göstermişizdir;
Bize hakaret ettiği veya günahta ısrar ettiği zaman.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Nice suskun duran vardır ki hoşuna gider;
Onun artık veya eksik kişi olduğu konuşmadadır.

"Katele maahu ribbiyyune kesir": İbn Kesir, Ebu Amr, Eban ve Mufaddal – ikisi de Asım'dan rivayetle – kafın zammesi ve tenin kesri ile elifsiz olarak "kutile" okumuştur. Kalanlar da elifle "katele" okumuştur. İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Ebu Reca, Hasen, İbn Yamur, İbn Cübeyr, Katade, İkrime ve Eyyub da ranın zammesiyle "rubbiyyune" okumuşlardır. İbn Abbas, Enes, Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye ve Cuhderi de fethi ile okumuşlardır. Elif hazfedildiği takdirde iki yoruma ihtimali vardır:

Birincisi: Yalnız peygamberin öldürülmesi, mana da şöyle olur: Nice peygamber vardır ki öldürülmüştür, beraberinde de rabbani alimler vardır, onun ölümünden sonra gevşemediler.

İkincisi: Rabbanilerin öldürülmüş olması, o zaman "gevşemediler" de kalanlar için denilmiş olur. Elifle okunduğu takdirde de mana şöyle olur: Topluluk savaştılar, gevşemediler.

Ribbiyyun'un manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar binlerce kişi demektir, bunu İbn Mes'ud, bir rivayette de İbn Abbas demiş, Ferra da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Kalabalık cemaattir, bunu da el- Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime, Dahhak, Katade, Süddi ve Rebi demişlerdir, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar fakihler ve alimlerdir, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Hasen de böyle demiştir. Yezidi ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar kendilerine tabi olan aslardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Onlar abitler ve arif-i billahlardır, bunu da İbn Faris, demiştir.

"Fema vehenu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gevşemediler, demektir, bunu da İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* O acizliktir, bunu da Katade, demiştir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: İstikâne: Baş eğmek ve zillet göstermektir, miskin de buradan alınmıştır. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar korku ile gevşemediler, güç eksikliği ile zayıflamadılar ve baş eğmekle de sinmediler.

İkincisi: Peygamberleri öldürüldüğü için gevşemediler, düşmanlarına karşı zayıflık göstermediler, başlarına gelen musibetten dolayı da sinmediler.

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا
وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾

147 – Onların sözü sadece: "Ey Rabbimiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki aşırılığımızı bağışla, ayaklarımıza sebat ver ve kafirler topluluğuna karşı bize yardım et" demek oldu.

"Onların sözleri": Yani Rabbanilerin sözleri; "ancak, Rabbimiz, bizi bağışla demeleri oldu": Yani, istiğfardan başka bir şey demediler. İsraf ise: Haddi aşmaktır. Zünub ile küçük günahlar, israf ile de büyük günahlar kastedildiği söylenmiştir.

"Ayaklarımıza sebat ver": İbn Abbas: Savaşta sebat ver, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Dininde sabit eyle, çünkü dininde sabit olan savaşında da sabittir.

فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾

148 – Allah da onlara hem dünya sevabını hem de ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah güzel hareket edenleri sever.

"Allah da onlara dünya sevabını verdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaferdir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ganimettir, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Abbas'dan: Onun zafer ve ganimet dediği de rivayet edilmiştir.

Ahiret sevabında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir.

İkincisi: O ecir ve mağfirettir. Bu, düşmanla karşılaştıkları zaman mü'minlerin ne demesi ve yapması gerektiği şeyleri öğretmedir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تُطِيعُواْ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ
يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ فَتَنقَلِبُواْ
خَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

149 – Ey iman edenler, eğer kafirlere itaat ederseniz, sizi ökçelerinizin üzerine döndürürler; o zaman ziyan etmiş olarak dönersiniz.

"Ey iman edenler, eğer kafirlere itaat ederseniz": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet, Müslümanlar Uhut'tan döndükleri zaman, Abdullah bin Übey'in: Eğer o Peygamber olsaydı, başına bu gelmezdi, demesi üzerine indirilmiştir. Kafirler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: İbn Abbas ile Mukatil'in görüşlerine göre münafıklardır.

İkincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyanlardır, bunu da İbn Cüreyç, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar putperestlerdir, bunu da Süddi, demiştir. Onlar müslümanlara dinlerinden dönmelerini söylemişlerdi. "Sizi ökçelerinizin üzerine döndürürler" kavlinin manası da, sizi şirke döndürürler, demektir. "O zaman ziyan etmiş olarak dönersiniz": Azap görerek, demektir.

بَلِ ٱللَّهُ مَوْلَىٰكُمْ ۖ وَهُوَ خَيْرُ ٱلنَّٰصِرِينَ ﴿١٥٠﴾

150 – Hayır, sizin Mevlanız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

"Hayır, sizin Mevlanız Allah'tır": Yani onlara karşı size yardım edecek veliniz O'dur, öyleyse kafirlerle dostluk düşünmeyin.

سَنُلْقِى فِى قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلرُّعْبَ
بِمَآ أَشْرَكُواْ بِٱللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ سُلْطَٰنًا ۖ
وَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ۚ وَبِئْسَ مَثْوَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥١﴾

151 – Kafirlerin kalplerine Allah'ın bir delil indirmediği şeyleri O'na şirk koşmaları nedeniyle korku salacağız. Onların varacakları yer cehennemdir. Zalimlerin yatağı ne kötüdür!

"Kafirlerin kalplerine korku salacağız": Süddi şöyle demiştir Müşrikler Uhut savaşından sonra Mekke tarafına yönelince, yolun bir kısmında: Onlarla savaştınız, nihayet onlardan küçük bir zümre kalmıştı ki onları bıraktınız?! Geri dönün, onların kökünü kazıyın, dediler Allah da kalplerine korku saldı ve bu ayet indi. İlka: Atmaktır. Ru'b ise korkudur. İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve Hamze ayın sakin olarak hafifçe "ru'b" okumuşlardır. İbn Amir, Kisai, Yakup ve Ebu Cafer ayını mazmum ve ağır olarak, Kur'an'ın neresinde olursa "ruub" okumuşlardır. Sultan burada, bir cemaate göre delil ve kanıt, demektir. Me'va ise: Barınacak yerdir. Mesva da: İkametgahtır. Seva ise: İkamet etmektir. İbn Abbas: Burada zalimler: Kafirlerdir, demiştir.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِه۪ حَتّٰى
اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا اَرٰیكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ
الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ
عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٢﴾

152 – Andolsun ki (Uhut'ta) Allah'ın izni ile onları öldürürken, Allah'ın va'di size doğru çıktı. Nihayet öyle bir an geldi ki bozuldunuz, iş hususunda çekiştiniz ve istediğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra isyan ettiniz. Sizden kimi dünyayı istiyor, kimi de ahireti istiyordu. Sonra denemek için sizi onlardan çevirdi ve muhakkak sizi affetti. Allah, mü'minlere karşı lütuf sahibidir.

"Allah'ın va'di size doğru çıktı": Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı Uhut'tan dönünce, içlerinden bir cemaat: "Bu başımıza nereden geldi? Allah bize zafer va'detmişti?!" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah mü'minlere Uhut'ta zafer va'detti ve onlara yardım etti. Onlar emre muhalefet edip de ganimet

peşinde koşunca, yenildiler. İbn Abbas: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Uhut'ta yardım gördüğü kadar hiçbir yerde görmemiştir, deyince, oradakiler bunu kabul etmediler. O da: Aramızda Allah'ın kitabı vardır; Allah: "Andolsun ki Allah size va'dini gerçekleştirdi, hani onları Allah'ın izniyle öldürüyordunuz" buyuruyor, dedi.

Hass öldürmektir, bunu İbn Abbas,[14] Hasen, Mücahit, Süddi ve bir cemaat demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tehussunehüm: Onları öldürerek köklerini kazıyorsunuz, demektir. Senetün hasus denir ki: Kıtlık nedeniyle her şeyi yiyip bitiren yıl, demektir. Ceradün mahsus da: Soğuktan ölüp kırılan çekirgedir.

"O'nun izni ile": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'nun emriyle demektir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İlmi ile demektir, bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* O'nun takdiri ile demektir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Hatta iza feşiltüm": Korktunuz, demektir. "Tenaza'tüm" de: İhtilaf edip anlaşmazlığa düştünüz, demektir. "Size sevdiğiniz şeyi gösterdikten sonra": Yani zaferi. Ferra şöyle demiştir: Bunda takdim ve tehir vardır, manası şöyledir: Nihayet iş üzerinde tartışınca, başarısız oldunuz ve isyan ettiniz. Bu vav zaittir; "felamma eslema ve tellehu lilcebin" *(Saffat: 103)* ayetinde olduğu gibi, manası: (Nadeynahü) ona seslendik, demektir.

Tartışmalarına gelince o da şöyledir: Bazı okçular: "Müşrikler yenildiler, neden gidip ganimet toplamıyoruz?"dediler. Bazıları da: Hayır, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emrettiği gibi yerimizden ayrılmayalım, dediler. Bunun üzerine bazıları merkezi terk etti, ganimet toplamak istedi ve yerlerinden ayrıldılar. İşte isyan etmeleri budur. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara: "Bizi kuşların kapıp kaçırdığını görseniz de yerinizden ayrılmayın" demişti.

"İçinizden kimi dünyayı istiyor": Müfessirler: Onlar ganimet isteyip yerlerinden ayrılanlardır, demişlerdir. "Kiminiz de ahireti istiyor": Bunlar da: Yerlerinden ayrılmayanlardır. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Bu ayet ininceye kadar ben Muhammed'in ashabının dünyayı isteyeceğini zannetmezdim.

"Sizi onlardan çevirdi": Yani sizi öldürmek ve hezimete uğratmakla müşrikleri sizden çevirdi, "liyebteliyeküm": Sizi deneyip sabredeni panik çıkarandan ayırmak için.

---

14 – İmam Ahmed, Müsned; Hakim, Müstedrek, 2/296.

"Muhakkak sizi affetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi azaptan affetti, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi. Kökünüzün kazılmasından affetti, bunu da Hasen, demiştir. O şöyle derdi: Bunlar Resullah'la beraber idiler, Allah yolunda öfkeli kimseler idiler, Allah yolunda savaşıyorlardı; bir şey yapmamaları istenmiş, onu elden kaçırmışlardı, gam üstüne gamle üzülmedikçe yakaları bırakılmadı, şimdi ise fasık bütün büyük günahları işliyor; her haltı yiyor, yine de bir zarar görmeyeceğini sanıyor, yakında bilecektir!

"Allah mü'minlere karşı lütuf sahibidir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü onları affetti, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hepsi birden öldürülmedi, bunu da Mukatil, demiştir.

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ
وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ
غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ
وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ١٥٣

153 – O vakit siz savaş meydanından uzaklaşıyordunuz, dönüp kimseye bakmıyordunuz. Peygamber de arkanızdan sizi çağırıyordu. Böylece sizi keder üstüne kederle cezalandırdı ki ne kaçırdığınıza ne de başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"İz tus'idune vela telvune": Müfessirler şöyle demişlerdir: "İz" "veleakd afa anküm" kavline mütealliktir. Kurraların çoğu tus'idun kelimesini tanın zammesi ve aynın kesresi ile okumuşlardır. O da is'ad'dan gelmektedir. Eban, Salep'ten, o da Asım'dan fethasını rivayet etmiştir. Bu Hasen ile Mücahid'in de okuyuşudur, o suud'dan gelmektedir. Ferra: İs'ad seferlere ve şehir çıkışlarına başlamaktır, demiştir. Es'adna min Bağdad ila Horasan, denir ki Bağdat'tan Horasan'a çıktık, demektir. Eğer bir merdivene veya basamağa çıkarsan: Saattü, dersin; es'attü, demezsin. Zeccac şöyle demiştir: Kim bir sefere bir yerden başlarsa, as'ada denir. Suud ise aşağıdan yukarıya çıkmaktır. Kim de te ile aynı fethalı okursa, dağa çıkmayı (tırmanmayı) kastetmiş olur. Müfessirler ayetin manasında iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, dağa tırmanmalarıdır, bunu İbn Abbas ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: O da savaşta kötü bozulmadır, bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Telvune": Sapmak, zikzak çizmektir.

"Ala ahad": Kimseye bakmıyordunuz demektir ki geneldir. İbn Abbas'tan, bundan Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem kastedildi dediği rivayet edilmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem arkalarından sesleniyor: "Ey Allah'ın kulları, bana gelin, ben Resulullah'ım" diyordu. Hazreti Aişe, Ebu Miclez ve Humeyd, hemzenin ve hanın zammesi ile "uhudin" okumuş ve belli dağı kastetmişlerdir.

"Feesabeküm": Sizi cezalandırdı, demektir. Burada isabe (sevap, karşılık), azap ve ceza manasınadır; ancak şairin dediği gibidir:

Ziyad'ın ihsanının siyah demirlerden
Veya esmer kırbaçlardan ibaret olmasından korkuyorum.

Beyitte geçen muhadrece kırbaçlar, sud da prangalar, demektir.

"Ğammen biğammin": Bu be'de dört görüş vardır:

Birincisi: O, maa (ile, beraber) manasınadır.

İkincisi: "Ba'de" (sonra) manasınadır.

Üçüncüsü: "Ala" (üzerine) manasınadır. Bu üç görüşe göre iki keder ashapla ilgilidir. Müfessirlerin bu iki kederden ne kastedildiği hususunda da beş görüşü vardır: *Birincisi:* Birinci keder başlarına gelen yenilgi ve öldürülmedir, *ikincisi:* Halit bin Velid'in müşrik altlılarıyla üzerlerine gelmesidir. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Birinci keder ilk firarlarıdır, ikincisi Muhammed öldürüldü diye bir ses duymalarındadır, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* İlki elden kaçırdıkları ganimet ve başlarına gelen öldürülme ve yaralamadır, ikincisi de, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem öldürüldü diye duymalarıdır. *Dördüncüsü:* İlki elden kaçırdıkları ganimet ve fetihtir, ikincisi Ebu Süfyan'ın onları bastırmasıdır. Bunu da Süddi, demiştir. *Beşincisi:* Birincisi Halid bin Velid'in onları batırması, ikincisi de Ebu Süfyanın saldırmasıdır, bunu da Salebi, demiştir.

Dördüncüsü: "Ba" ceza manasınadır, takdiri de şöyledir: Siz başkalarını üzdüğünüz gibi o da sizi üzdü. O zaman iki üzüntüden biri ashaba ait olur ki o da müfessirlerden anlattığımız üzüntülerden biridir. Cezaya çarptırıldıkları üzüntü de başkalarına ait olur. Başkalarından kimler kastedildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, onları Bedir'de üzmüşlerdi, bunu Hasen, demiştir.

İkincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir ki onu muhalefet ettikleri zaman üzmüşler; bunun da cezasını çekmişlerdi, o da başlarına gelen şeyle üzülmeleridir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Likeylatahzenu": "La" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Zait değil asıldır, manası olumsuzluktur. Buna göre kelamın manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizi öyle bir üzdü ki size kaçırdığınızın ve elde ettiğinizin üzüntüsünü unutturdu. Rivayete göre onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in öldürüldüğünü işittikleri zaman başlarına geleni de elden kaçırdıklarını da unuttular. *İkincisi:* O, "velakd afa anküm" kavline bağlıdır, buna göre kelamın manası şöyle olur: Elden kaçırdığınıza ve elde ettiğinize üzülmemeniz için sizi affetti. Çünkü O'nun affı bütün sıkıntıyı giderir.

İkinci görüş: O sıladır (bağlaçtır, zaittir), kelamın manası da şöyledir: Muhalefetinize ceza olarak kaçırdığınıza ve elde ettiğinize üzülmeniz için sizi affetti. Şu ayet de öyledir: "Lielle ya'leme ehlül kitabi ella yakdirune ala şey'in min fadlillah" *(Hadid: 29)*, yani liya'leme (bilsinler diye). Bu, Mufaddal'ın görüşüdür. İbn Abbas da: Kaçırdıkları ganimet, ele geçirdikleri de öldürülme ve yenilgidir, demiştir.

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِنْكُمْ
وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ
الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ
كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ
لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ
لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ
اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿154﴾

154 - Sonra kederin ardından üzerinize bir güven, bir uyku indirdi ki içinizden bir grubu bürüyordu. Bir grubu da kendi nefisleri düşündürmüştü (canlarının derdine düşmüşlerdi). Allah hakkında hak dışı cahiliye zannı gibi zannediyorlardı. "Bu işten bize bir şey var mı?" diyorlardı. De ki: "Şüphesiz işin hepsi Allah'ındır". Onlar sana açıklamadıklarını içlerinde gizlerler. "Eğer bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik" diyorlardı. De ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız üzerlerine öldürülmeleri yazılanlar öldürülecekleri yerlere çıkarlardı". Bir de Allah göğüslerinizdekini yoklamak ve kalplerinizdekini temizlemek istemiştir. Allah göğüslere hakim olan duyguları çok iyi bilmektedir.

"Sonra kederin ardından üzerinize bir güven indirdi": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Emene: Emniyet ve güven, demektir. Vakaatil emenetü filardı, derler ki (ülkede asayiş berkemaldir demektir). Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Sonra korkunuzun ardından size öyle bir güven verdi ki o sayede uyuyordunuz. Çünkü çok korkan uyuyamaz. "Nuasen": "Emeten"den bedel olarak mansuptur. Naiserrecülü yen'asü nuasen, ism-i failinde de fehüve naisün, derler. Bazıları: Na'san derler. Ferra: Ben de onu işittim, ancak hoşuma gitmiyor, demiştir. Alimler şöyle demişler: Nuas: Hafif uykudur, yani uyuklamadır. Uyuklamayı minnet olarak saymasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara korkularının ardından bir güven verdi, öyle ki uyudular; burada nimet korkunun giderilmesidir, çünkü korkan kimse uyuyamaz.

İkincisi: Onları dinlendirerek savaşa güç kazandırdı.

"Yağşa taifeten minküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, sondaki elifi vurgulu olarak ya ile "yağşâ" okumuşlardır, gaip zamiri de nuasa racidir. Hamze, Kisai ve Halef de elifi imale ederek te ile "tağşey" okumuşlardır, zamiri de imaleye gider. Uyku bürüyen topluluğa gelince: Onlar mü'minlerdir, canlarının derdine düşenler de münafıklardır. Kendilerini kurtarmayı düşündükleri için uykuları kaçtı. Ebu Talha şöyle demiştir: Kılıç elimden düşüyordu, sonra onu alıyordum, sonra yine düşüyordu ve onu uykulu olarak geri alıyordum. Bakıyordum; uykudan başını kalkanı ile kapatmamış kimse göremiyordum. Zübeyr de şöyle demiştir: Allah bize bir uyku verdi, herkesin çenesi göğsüne düşüyor, esniyordu. Allah'a yemin ederim ki Mu'tib bin Kuşeyr'in: "Eğer iş bize kalsaydı burada öldürülmezdik" dediğini rüyada gibi duyuyordum ve onu ondan ezberledim.

"Allah'a hak dışı zanlar ediyorlardı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah, Muhammed ve ashabına yardım etmeyecek zannediyorlardı, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar kaderi inkar ettiler, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Muhammed'in öldürüldüğünü zannediyorlardı, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamberin işinin bittiğini ve izmihlale uğradığını zannediyorlardı, bunu da Zeccac, demiştir.

"Zanelcahiliyye": Cahiliye insanların düşündüğü gibi, demektir.

"Yekulune hellena minel emri şey'ün": İstifham gibi görünüyorsa da manası inkardır, takdiri: Malena minelemri şey'ün" elimizde bir şey yoktur, demektir. Hasen de şöyle demiştir: Eğer elimizde olsaydı çıkmazdık, biz zorla çıkarıldık, dediler. Başkası da şöyle demiştir: Emirden maksat başarı ve zaferdir. Onlar: Zafer ancak müşriklerindir, dediler. "De ki: Bütün iş Allah'ındır": Yani başarı ve zafer, kaza ve kader Allah'ındır. Çokları lamın nasbı ile "innelemre küllehu lillah" okudular. Ebu Amr ise ref'i ile "külluhu" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Mansup okuyanların kanıtı "küllehu'nun ihate ve genellikte "ecmain" manasına olmasıdır. Eğer: İnnelemre ecmaa deseydi mutlaka mansup okurdu. Merfu okuyan da onu cümle başı yapmıştır, tıpkı "ve küllühüm atihi"de olduğu gibi.

"İçlerinde gizlerler": Gizledikleri şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: O (eğer evlerimizde kalsaydık burada öldürülmezdik) sözleridir.

İkincisi: Küfrü ve Allah'ın işinde şüpheyi gizlemeleridir.

Üçüncüsü: Uhut'ta Müslümanlarla beraber bulunmaktan pişman olmalarıdır.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: "Elimizde bir şey var mı?" diyen, Abdullah bin Übey, "eğer elimizde bir şey olsaydı" diyen de Mutib bin Kuşeyr'dir.

"De ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız": Yani savaşa katılmasaydınız, üzerine öldürülme yazılanlar yine çıkardı, evinde oturmak onu kurtaramazdı. Madaci: Ölecek yerlerdir. Zeccac şöyle demiştir: "Berezu" kelimesinin manası, beraza, yani açık araziye, meydana çıkmaktır. "Göğüslerinizdekini denemesi için": Onu amellerinizle sınaması için demektir, çünkü onu gıyaben biliyordu, şimdi de aynen biliyor.

"Veliyumahhisa ma fikulubiküm": Katade şöyle demiştir: Size gösterdiği güvenlik ve münafıkların sırlarını açıklama gibi acayip yaptıkları ile kalplerinizi şek ve şüpheden temizlemek istiyor. Bu temizleme mü'minlere mahsustur. Bir başkası da şöyle demiştir: Temizlemeden maksat, kalplerdeki Allah'a, Resul'üne ve mü'minlere olan inancı açığa çıkarmaktır. Hitap mü'minleredir.

"Allah göğüslere hakim olan duyguları çok iyi bilmektedir": Yani onların içindekini. İbn Enbari şöyle demiştir: Manası: Göğüslerde gizli şeylerin gerçeğini çok iyi bilir. Zat şeklinde müennes kullanması hakikat manası itibarı iledir. Nitekim Araplar: Lakıytuhu zate yevmin derler ki, ona bir gün rastladım, demektir. Onu müennes yapmaları: Lakıytuhu merreten fi yevmin manasına olmasından dolayıdır.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا
اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (155)

155 – Şüphesiz iki ordu karşılaştığı gün sizden geri dönenleri kazandıkları (irtikap ettikleri) bazı şeylerden dolayı şeytan ancak onları kaydırmak istemiştir. Allah onları yine de affetmiştir. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok yumuşaktır.

"Şüphesiz sizden iki ordu karşılaştığı gün geri dönenleri": Hitap mü'minleredir. Geri dönmeleri de düşmandan kaçmalarıdır. İki ordu: Mü'minlerin ordusu ile müşriklerin ordusudur. Bu da Uhut savaşında idi. İstezellehüm: Kaymalarını istedi, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu: istaceltü fülanen sözüne benzer ki: Acele etmesini istedim; istameltuhu: Çalışmasını istedim, demektir. İrtikap ettikleri şeyden de günahları kastetmiştir.

Kaçmalarının sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in öldürüldüğünü duydular, kaçmak için bunu bahane ettiler, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Şeytan onlara hatalarını hatırlattı; onlar da razı olmayacağı hal ile Allah'ın huzuruna çıkmak istemediler. Bunu da Zeccac, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ
اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ
اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللّٰهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾

156 – Ey iman edenler, kardeşleri yeryüzünde seyahat ettikleri veyahut gazi oldukları zaman: "Eğer yanımızda olsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi" diyen kafirler gibi olmayın. Allah bunu yüreklerinde bir hasret (yangı) kılmak istemiştir. Allah diriltir ve öldürür. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Ey iman edenler, kafirler gibi olmayın": Yani münafık kardeşlerine veyahut nesep kardeşlerine öyle diyen münafıklar gibi olmayın. Zeccac şöyle demiştir: "İza darabu" deyip de "iz darabu" dememesi, bu durumlarının süreklilik göstermesindendir: Fülanün iza haddese sadaka (konuşursa doğru söyler) ve iza duribe sabere (dövülürse sabreder) demen gibidir. "İza" istikbal (gelecek) edatıdır, ancak buna karar vermesi geçmişlerini bilmesindendir. Müfessirler: "İza darabu filardı"nın: Seyahat ettikleri ve sefere çıktıkları manasına olduğunu söylemişlerdir. "Ğuzzen" de gazinin çoğuludur. Kelamda mahzuf vardır, takdiri: Yeryüzünde seyahat edip ölen veya gazaya katılıp da öldürülen, şeklindedir.

"Allah bunu yapmak için": Yani eğer onların yanlarında olsalardı selamette olurlardı zannettikleri şeyi, "hasreten fi kulubihim": Kalplerinde bir üzüntü kılmak için. İbn Faris: Hasret: Elden kaçan şeye özlem duymaktır, demiştir.

"Allah diriltir ve öldürür": Yani insanın sakınması onun eceline mani olmaz.

"Vallahu bima tamelune basir": İbn Kesir, Hamze ve Kisai, ye ile yamelun, kalanlar da te ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Ye ile okuyanların delili makablinin gaip (üçüncü tekil şahıs) olmasıdır, o da: "Vekalu liihvanihim" kavlidir. Te ile okuyanların delili de, "Vela tekunu kellezine keferu" kavlidir.

وَلَئِن قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾

157 – Eğer Allah yolunda öldürülür veyahut ölürseniz, Allah'tan bir bağışlanma ve rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.

"Velein kutiltüm": "Lein"deki lam kasem içindir, takdiri: "Andolsun ki eğer cihad ederken öldürülürseniz, "ev müttüm" veyahut ikametinizde ölürseniz, şeklindedir. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım'dan rivayetle, Kur'an'ın her yerinde: Müttü, müttüm, mütna okumuşlardır. Hafs da Asım'dan rivayetle Kur'an'ın her yerinde değil de sadece bu ikiyi mimin zammı ile "ev müttüm" "velein müttüm" okumuştur. Nafi, Hamze ve Kisai ise Kur'an'ın her yerinde kesre ile okumuşlardır.

"Allah'tan bir bağışlanma ve rahmet onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır": Yani onu toplamak için cihadı terk ettikleri dünya matahından daha hayırlıdır. Hafs, Asım'dan rivayetle ye ile okumuştur, manası da: Başkalarının toplamak için cihadı terk ettikleri şeyden daha hayırlıdır şeklindedir. İbn Abbas da: Münafıkların dünyada biriktirdiklerinden daha hayırlıdır, demiştir.

وَلَئِن مُّتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

158 – Eğer ölür veya öldürülürseniz muhakkak Allah'a toplanacaksınız.

"Eğer ölürseniz": İkametinizde, "veya öldürülürseniz" cihatta, "Allah'ın huzurunda toplanacaksınız", bu da kıyametten korkutmadır. Haşr de: Sürerek toplamaktır.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ
لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ
فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ
فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

159 – Allah'tan bir rahmet iledir ki onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsa idin, etrafından dağılırlardı. Artık onları affet, onlar için bağış dile ve iş hususunda onlara danış. Karar verdiğin zaman Allah'a güven. Şüphesiz Allah kendine güvenenleri sever.

"Febima rahmetin minallahi linte lehüm": Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac şöyle demişlerdir: Burada "ma" zaittir, "febima nakdıhim misakahum" kavlinde olduğu gibi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada manın gelmesi manayı tekit eder.

Şair Nabiğa şöyle demiştir:

Kişi uzun yaşamak ister,
Uzun yaşamaksa ona zarar verir (mayedurru).

Burada "ma"yı zikrederek manayı tekit etmiştir.

Rahmetin kiminle ilgili olduğu hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ilgilidir. *İkincisi:* Mü'minlerle ilgilidir.

Katade şöyle demiştir: "Linte"nin manası uyumlu davrandın, güzel ahlakla muamele ettin ve sıkıntılarına çok katlandın, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Fazz: Kaba ve kötü huylu demektir. Fezazte tefizzu fezazeten ve fezazen denir, fazz, hayvanın işkembesindeki su ve dışkıdır, demiştir. Ona fazz denilmesi, meşrebinin kaba olmasındandır. Ğalizul kalb ise: Katı kalplidir, denilmiştir. Bu durumda fezaza ile ğılazın birlikte zikredilmesi aynı manaya ve tekit için olur. İbn Abbas da şöyle demiştir: Fazz: Sözde, ğalizul kalp de fiilde kullanılır.

"Lenfaddu": Ayrılırlar demektir. Fadadtü anilkitabı hatmehu, mektubun mührünü açtım, demektir, dağıtmak manasınadır. "Onları bağışla": Günahlarından geç, Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dile, demektir. "İş hususunda onlara danış": Bu da fikirlerini sor, ne düşündüklerini öğren, manasınadır. Bunun: "Şurtül asele'den (bal sağmaktan) geldiği söylenmiştir.

Şöyle bir beyt getirmişlerdir:

Onlar Allah'a yemin etti:
Siz sağdığımız baldan daha tatlısınız, dediler.

Zecacc da şöyle demiştir: Şavertürrecüle müşavereten ve şevren denilir, bundan gelen meşure de isimdir (danışma). Bazıları da: Meşveret, der. Fülanün hesenussureti veşşureti, tipi ve giyimi hoştur, demektir. Şavertü fülanen ise: Fikrimi ve fikrini açıkladım, demektir.

Şürtüddabe de: Hayvanı denemek, yürüyüşünü öğrenmektir. Şurtül asele de: Petekten bal sağmaktır. Aselün muşar da: Sağılan baldır. Şair A'şa şöyle demiştir:

Sanki ağzında karanfil ile
Bal gecelemiştir (mis gibi kokuyor, ağzından bal akıyor).

El- Eryü, bal demektir (arı köküne dikkat. Mütercim).

Allah Nebisine görüşü mükemmel ve tedbiri tam olduğu halde ne için ashabı ile müşavere etmesini buyurduğunda ihtilaf etmişlerdir, bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Ondan sonrakilerin de sünnetine uyması içindir, bu da Hasen ile Süfyan bin Uyeyne'nin görüşüdür.

İkincisi: Kalplerini hoş etmek içindir, bu da Katade, Rebi, İbn İshak ve Mukatil'in görüşleridir. İmam Şafii radıyallahu anh de şöyle demiştir: Bu: Evlenirken bakire kıza danışılır[15] hadisine benzer, maksat gönlünü almaktır, yoksa istemese de babası onu zorlar. İbrahim aleyhisselam'ın oğlunu kurban etmekle emrolunduğu zaman onunla müşavere etmesi de böyledir.

Üçüncüsü: Müşaverenin (danışmanın) bereketini öğretmektir, bu da Dahhak'in görüşüdür. Danışmanın bir bereketi de başarılı olamadığı takdirde başarısızlığın sırf takdir-i İlahi ile olduğunu anlamaktır. O zaman kendini kınamaz. Bir faydası da şudur: O bir şeye karar vermiştir, doğrunun başkasının görüşünde olduğu meydana çıkmıştır, o zaman tek başına çıkarının nerede olduğunu bilmekten aciz olduğunu anlar. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Danışma doğru yolu bulmanın ta kendisidir. Kendi görüşü ile yetinen kendini riske atmıştır. Tedbir seni pişman olmaktan kurtarır. Bir hekîm de şöyle demiştir: Danışma kadar doğruyu ortaya koyan bir şey yoktur. Nimetleri de iyilik etmek kadar koruyan bir şey yoktur. Kibir kadar da nefret kazandıran bir şey yoktur. Şunu bil ki, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı ile iştişare etme emri vahiy gelmeyen hususlardadır. Onları genel olarak zikretmişse de maksat fazilet sahibi ve tecrübeli kimselerdir. Danışması emredildiği şeyde de iki görüş bildirilmiştir, bunları da Kadı Ebu Ya'la aktarmıştır:

Birincisi: O, özellikle dünya işidir. *İkincisi:* Din ve dünya işidir, bu daha doğrudur.

---

15 – Buhari hariç, Sıhah-ı Sitte sahipleri rivayet etmişlerdir.

İbn Mes'ud ile İbn Abbas: Veşavirhüm fi badıl emr (onlara bazı işlerde danış) şeklinde okumuşlardır.

"Feiza azemte": Azm: kalbi bir şeye bağlayıp onu yapmaktır. Ebu Rezin, Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, İkrime ve Cuhderi, tenin zammesiyle "feiza azemtü" okumuşlardır. Tevekkülün ise açıklaması yukarıda geçmiştir.

Kelamın manası şöyledir: Bir şeyi yapmaya karar verdiğin zaman Allah'a tevekkül et, danışmaya değil.

إِن يَنصُرْكُمُ ٱللَّهُ
فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا ٱلَّذِى يَنصُرُكُم مِّنۢ بَعْدِهِۦ
وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

160 - Eğer Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

"İnyansurkümüllahu": İbn Faris şöyle demiştir: Nasr yardım etmek, hizlan da yardımı terk etmektir. "Minbadihi"deki zamirin hizlana raci olduğu söylenmiştir.

وَمَا كَانَ لِنَبِىٍّ أَن يَغُلَّ
وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ
نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

161 – Bir peygamber için ganimete hiyanet etmek olmaz. Kim ganimete hiyanet ederse, ettiği hiyaneti kıyamet gününde getirir. Sonra herkese kazandığı eksiksiz olarak ödenir ve onlara haksızlık da edilmez.

"Bir peygamber için ganimete hiyanet etmek olmaz": Ayetin iniş sebebi için yedi görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında bir koyun sürüsü kayboldu, bazıları: Herhalde bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem aldı, dediler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir adam, Huneyn savaşında Hevazin ganimetlerinden çaldı, bunun üzerine bu ayet indi, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eşraftan bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kendilerine ganimetten özel şeyler vermesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, öncüler gönderdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir koyun sürüsünü ganimet olarak aldı, öncülere pay ayırmadı, onlar da: Ganimet bölüşüldü, bize pay ayrılmadı, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak demiştir.

Beşincisi: Bedir savaşında bir bölük ganimete hiyanet ettiler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Bu, Uhut savaşında ganimet için yerlerini terk edenler hakkında indi, onlar: Korkarız Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Kim bir şey alırsa kendinindir, demiş olsun, dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlara: "Size yerlerinizden ayrılmayın, demedim mi? Bizim ganimete hiyanet edeceğimizden mi korktunuz?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Yedincisi: Bu vahye hiyanet hakkında inmiştir, bunu Kurazi ile İbn İshak, demişlerdir.

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Onlar Kur'an'da dinlerini ve tanrılarını kötüleyen şeyin geçmesinden hoşlanmazlardı, ondan bunun çıkarılmasını istediler, bunun üzerine bu ayet indi.

Kurralar "yağulle" kelimesi üzerinde ihtilaf etmişlerdir: İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, yenin fethi ve ğaynin zammı ile okumuşlardır, manası da hiyanet etmektir. Hiyanet hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çoğunluğun görüşüne göre mala hiyanet etmektir.

İkincisi: Kurazi ile İbn İshak'a göre vahye hiyanet etmektir. Diğerleri de yenin zammı ve ğaynin fethi ile okumuşlardır, bunun da iki izahı vardır: *Birincisi:* Mana, hiyanet edilmek olur, bunu Hasen ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Yuhavvenü'dür, bunu da Ferra demiştir. Zeccac da bunu caiz görmüş, İbn Kuteybe ise reddedip şöyle demiştir: Eğer yuhavvenu demek istese idi, yağlul, derdi; yefsuku, yahunu ve yefcürü gibi.

"Linebiyyin"deki "lam"ın da menkule (lam-ı cuhud) olduğu söylenmiştir. Ayetin manası da: Bir peygamber hiyanet edecek değildir,

olur. Şu ayette de öyledir: "Makâne lillahi en yettihze minveledin" *(Meryem: 36)*, yani Allah evlat edinecek değildir.

Bu ayet, sataşma (gönderme) türünün en latif örneklerindendir; çünkü peygamberlik ortamının hiyanetten beri olduğu sabit olmuştur; öyleyse hiyanet başkasındadır. Şu ayet de öyledir: "Ve inna ev iyyaküm leala hüden ev fi dalalin mübin". *(Sebe': 25)* Süddi'den de bunun benzeri rivayet edilmiştir.

"Vemen yağlul ye'ti bima ğalle yevmel kıyameti" (kim ganimete hiyanet ederse, kıyamet gününde onu getirir): Ğulul: Ganimetten bir şeyi gizlice almaktır. Ğilale de bundan gelir ki, alta giyilen iç çamaşırıdır. Ğalel ise ağaçların altından akan sudur. Ğill de: Kalpteki kindir. Maddenin aslı gizlenmektir. Hiyanet ettiği şeyi getirmesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Hiyanet ettiği şeyi taşıyarak getirir; Buhari ile Müslim'in, Sahihlerinde Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadis bunu göstermektedir, diyor ki: Bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat etmek üzere kalktı, ganimete hiyanetten bahsetti, onun ciddiyetini vurguladı, önemini gözler önüne serip şöyle dedi: Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda kükreyen bir deveyi taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der, ben de: Sana bir şey yapamam, ben sana görevimi tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde boynunda kişneyen bir atı taşırken görmeyeyim: Ya Resulullah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey yapamam, ben sana tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda meleyen bir koyunu taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey yapamam, ben tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda bağıran bir can taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey edemem, ben tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda dalgalanan elbise taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey yapamam, ben görevimi tebliğ ettim, derim.[16] Hadiste geçen ruğa: Devenin kükremesidir. Süğa da: Koyunun melemesidir. Nefs (can) da: Eserlerden gizlice aşırılandır. Ruka ise: Elbisedir. Samit de maldır.

İkincisi: O, hiyanet ettiği şeyin günahını yüklenerek gelir.

Üçüncüsü: Hiyanet ettiği şeyin karşılığını iyiliklerinden öder. En doğrusu, sahih hadisten dolayı birinci görüştür.

---

16 – Buhari, Zekat, bab. 3; Müslim, İmare, hadis no. 24; Ebu Davud, İmare, bab. 12; Ahmed, Müsned, 2/426.

"Sümme tüveffa küllü nefsin ma kesebet": Yani herkese kazandığının karşılığı eksiksiz verilir.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ
بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾

162 – Allah'ın rızasına tabi olan (gözeten), Allah'ın gazabına uğrayan gibi midir? Onun yeri cehennemdir. Orası ne kötü varılacak yerdir!

"Allah'ın rızasına tabi olan": Bu ayetin manasında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bunun manası: Allah'ın rızasını gözetip de hiyanet etmeyen, "kemen bae bisahatin minallah" (hiyanet ettiği zaman Allah'ın gazabına çarpılan gibi midir?) Bu; Said bin Cübeyr, Dahhak ve cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Uhut savaşında mü'minlere kendisine tabi olmalarını emredince, mü'minler ona tabi oldular, münafıklardan bir grup ise geri çekildiler. Allah Teala ona tabi olanlarla olmayanların hallerini ona haber verdi. Bu Zeccac'ın görüşüdür.

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

163 – Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah, yaptıkları şeyi hakkıyle bilmektedir.

"Hum derecatün": Zeccac: Bunun manası: Onlar derece sahipleridir, demiştir. Derecelerin manası hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennet dereceleridir, bunu Hasen, demiştir.

İkincisi: Onların faziletleridir ki bazıları bazılarından daha faziletlidirler, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demiştir. Bu kelamdan kimlerin kastedildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar; Allah'ın rızasını gözetenlerle Allah'ın gazabına uğrayanlardır; Allah'ın rızasını gözeten için sevap, gazabına uğrayan için de azap vardır. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Onlar yalnız Allah'ın rızasını gözetenlerdir; çünkü onların dereceleri farklıdır. Bu da Said bin Cübeyr, Ebu Salih ve Mukatil'in görüşüdür.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ
يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

164 – Allah onlara içlerinden bir Peygamber göndermekle mü'minlere elbette ihsan etmiştir. O Peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okur, onları temizler ve onlara kitabı ve hikmeti öğretir. Gerçi onlar bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.

"Lekad mennallahu alelmü'mine": Allah mü'minlere ihsan etti. "Enfusihim": Kendi cemaatlerinden; kendi soylarından da denilmiştir. Dahhak ile Ebu'l – Cevza, fenin fethası ile "enfesihim" okumuşlardır. Kendi içlerinden birini onlara göndermekle ihsan etmesince de dört görüş vardır:

Birincisi: İçlerinde soyu çok iyi bilindiği için, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onun durumunu deneyip doğruluğunu bildikleri için, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Dili dillerinden olduğu için ondan öğrenmeleri kolay olması için, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Dördüncüsü: Çünkü onlardan bir peygamber çıkmakla şerefleri tamamlanmış olur, bunu da Maverdi, demiştir.

Bu ayet özel midir, yoksa genel midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Araplara özeldir, Hazreti Aişe ile cumhur'dan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O diğer mü'minlere de şamildir, o zaman mana şöyle olur: O melek de değildir, insan cinsi dışından da değildir. Bu da Zeccac'ın tercihidir. Ayetin kalan kısmı ise Bakara'da şerhedilmiştir.

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنّٰى هٰذَا
قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾

165 – Demek onlara iki kat getirdiğimiz bir musibet başınıza geldiği için mi: "Bu nereden?" dediniz. De ki: "Bu, kendi katınızdandır". Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Demek başınıza bir musibet geldiği için mi?": Ömer bin Hattab radıyallahu anh şöyle demiştir: Uhut savaşı başlayınca mü'minler Bedir'de fidye aldıkları için cezalandırıldılar; onlardan yetmiş kişi öldürüldü, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı kaçtı, dişi kırıldı, başındaki miğfer ezildi, yüzüne kan aktı. Bunun üzerine bu ayet indi.

"Evelemma": Zeccac şöyle demiştir: Bu vav atıf içindir, üzerine istifham hemzesi gelmiştir. O gelmeden önceki hali üzere fethali olarak kalmıştır. Mesela biri: Fülanün yetekellemü bikeza ve keza (filanca şöyle şeyle koşuyor) dese, ona cevap veren: Evehüve yekulu keza (demek o öyle diyor ha!) der. Musibet ise Uhut savaşında başlarına gelen şeydir; Bedir savaşında müşriklere onun iki katını etmişlerdi; çünkü onlardan (Müslümanlardan) yetmiş kişi öldürülmüştü. Onlarsa Bedir'de yetmiş kişi öldürdüler, yetmiş kişi de esir aldılar. Bu; İbn Abbas, Dahhak, Katade ve bir grubun görüşüdür. Ancak Zeccac şöyle demiştir: Uhut'ta o kadar isabet ettiniz, Bedir'de o kadar. O, iki misli, iki savaşta kabul etmiştir.

"Bu nereden?": İbn Abbas: "Biz Müslüman olduğumuz halde bu başımıza nereden geldi?" demiştir.

"De ki: O kendinizdendir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası: Bedir'de fidye aldığınız için, bunu da Ömer bin Hattab, demiştir. Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh de şöyle demiştir: Cebrail, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Allah kavminin fidye almasından hoşlanmadı, sana onları esirlerin boyunlarını vurmaları ile fidye alıp kendilerinden de o kadar öldürülmeleri arasında serbest bıraktı, dedi. O da bunu insanlara bildirdi, onlar da: Onlar bizim aşiretlerimiz ve kardeşlerimizdir, onlardan fidye alırız, onların sayısınca şehit veririz, dediler. Bunun üzerine Uhut savaşında Bedir esirleri kadar insan öldürüldü. Buna göre mana şöyle olur: De ki: O fidye almanız ve kendiniz için öldürülmeyi tercih etmeniz dolayısıyladır.

İkincisi: O, Uhut savaşında okçuların isyan etmeleri ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emrini dinlememeleri nedeniyle olmuştur. Bunu da İbn Abbas, Mukatil ve diğerleri, demiştir.

Üçüncüsü: Bu Uhut savaşında Medine'den çıkmada Resulullah'a muhalefet etmeleri nedeniyledir; çünkü onlara şehirde kalıp savunma yapmalarını emretti; onlarsa: Hayır, biz çıkacağız, demişlerdi. Bunu da Katade ile Rebi, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Şüphesiz Allah zafere de hezimete de kadirdir.

وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ
اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ
أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي
قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

166 – İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen şey, Allah'ın izniyledir ve mü'minleri ayırt etmesi içindir.

167 – Bir de münafıkları ayırt etmesi içindir. Onlara: Gelin, Allah yolunda savaşın yahut kendinizi savunun" denildi de: "Eğer biz savaşmayı bilseydik mutlaka size tabi olurduk" dediler. Onlar o gün imandan çok küfre daha yakındırlar. Ağızları ile, kalplerinde olmayanı söylüyorlar. Allah onların gizlediklerini pekiyi bilmektedir.

"İki ordunun karşılaştıkları gün başınıza gelen": İki ordu; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı ve Ebu Süfyan ile adamlarıdır. Bu da Uhut'ta idi. Başlarına gelen şey de yukarıda geçmiştir.

"Allah'ın izni iledir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İzni O'nun emridir. *İkincisi:* O'nun takdiridir, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O'nun ilmidir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Mü'minleri ayırt etmesi içindir": Mü'minlerin başlarına gelen şeye sebat ederek imanlarının görünmesi, münafıkların da bozularak ve sabırsızlık ederek münafıklıklarının açığa çıkması içindir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nifak, tarla sıçanının nafikasından alınmıştır ki deliklerinden biridir; biri tıkanırsa ötekisinden çıkar. Ziyadi, Asmai'den şöyle dediğini nakletmiştir: Tarla sıçanının dört deliği vardır: Nafika: Genellikle bundan girer ve bundan çıkar. Kasıa: Buna böyle denilmesi, deliğin toprağını çıkarıp bir kısmı ile deliğin ağzını tıkamasındandır. Buradan hareketle: Curhu fülanin kad kasaa biddem, derler ki: Yara kanla doldu, akmadı, demektir. Damaa: Buna da böyle denilmesi, toprağı deliğin ağzından çıkarıp sonra deliği sıvar gibi örtmesidir. Buradan hareketle de: Üdmüm kıdreke bişahm der-

ler ki, tencereye içyağı sür, demektir. Rahite ise, hangi kökten geldiğini bildirmemiştir. Sıçanın bu kadar çok delik açmasının sebebi, biri tıkandığı takdirde diğerinden çıkması içindir. Ebu Zeyd şöyle demiştir: Münafık da buna benzetildi; çünkü o, dili ile İslam'a girer, inancı ile ondan çıkar, tıpkı tarla sıçanının bir delikten girip ötekinden çıkması gibi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nifak, İslam orijinli bir kelimedir, Araplar İslam'dan önce bunu bilmezlerdi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Münafıklık edenlerden maksat Abdullah bin Übey ile adamlarıdır. Musa bin Ukbe de şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Uhut savaşında Müslümanlarla çıktı, bin nefer idiler, müşriklerse üç bin kişi idiler. İbn Übey üç yüz adamıyla geri döndü. Ayette geçen savaştan murat, savaşa katılmadır. Müdafaadan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sayıyı çoğaltmaktır, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, İkrime, Dahhak, Süddi, İbn Cüreyc ve diğerleri bu görüştedir. *İkincisi:* Bunun manası: Kendinizi ve harim-i ismetinizi (namusunuzu) savunun, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de bu görüştedir. *Üçüncüsü:* O da savaş manasınadır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Eğer savaş bilseydik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Bugün savaş olacağını bilseydik, size teslim olmazdık, demektir. Bunu İbn İshak, demiştir.

İkincisi: Eğer iyi savaşmayı bilseydik, arkanıza düşerdik.

Üçüncüsü: Bunun manası: Orada öldürülme var, savaşma yoktur, demektir. Bu iki manayı Maverdi, demiştir.

"Hum lilküfri": İlel küfri demektir (lam ila manasınadır). Akrabu minhüm liliman: Yani ilel iman demektir (yine lam ila manasınadır). Neden "o gün" denilmiştir; çünkü daha önce böyle bir durum göstermemişlerdi. Daha önceki halleri imana daha yakın idi.

"Kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylüyorlar": Bunda da iki vecih vardır; bunları da Maverdi, demiştir:

Birincisi: İmanı dilleriyle telaffuz ediyorlar, kalplerinde ise küfrden başka bir şey yoktur.

İkincisi: Bizler yardımcılarız diyorlar, aslında onlar düşmandırlar.

Gizledikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O münafıklıktır. *İkincisi:* Düşmanlıktır.

ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ لِإِخْوَٰنِهِمْ
وَقَعَدُوا۟ لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا۟ ۗ قُلْ فَٱدْرَءُوا۟ عَنْ أَنفُسِكُمُ ٱلْمَوْتَ
إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٦٨﴾

168 – Evlerinde oturup da kardeşleri için: "Eğer bize itaat etselerdi öldürülmezlerdi" diyenler var ya, onlara: "Eğer doğru adamlarsanız ölümü kendinizden geri çevirin" de.

"Kardeşlerine dediler: İbn Abbas: Abdullah bin Übey hakkında indi, demiştir. Kardeşleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklık kardeşleridir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Soy kardeşleridir, bunu da Mukatil, demiştir. Birinciye göre mana şöyle olur: Münafık kardeşlerine: Eğer bizi dinleselerdi Muhammed ile öldürülmezlerdi. İkinciyi göre de mana: Onlar Uhut'ta şehit düşen kardeşleri için: Eğer bizi dinleselerdi, öldürülmezlerdi, dediler, olur.

"Oturdular": Yani oturup cihada gitmediler.

"Fedreu": Def edin, savun", "kendinizden ölümü, eğer doğru kimseler iseniz": Tedbir takdiri önler sözünüzde.

وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾

169 – Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler. Rablerinin katında rızıklanırlar.

"Vela tahsebennellezine kutilu fi sebilillahi emvata": İbn Amir, şedde ile "kuttilu" okumuştur. Kimler hakkında indiğinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Uhut şehitleri hakkında inmiştir. İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Kardeşleriniz Uhut'ta şehit düşünce, Allah onların ruhlarını yeşil kuşların içlerine koydu. Cennet ırmaklarından içiyor, meyvelerinden yiyor ve Arş'ın gölgesinde asılı kandillerde barınıyor. Yedikleri, içtikleri ve barındıkları yerin gözelliğini görünce: "Keşke kardeşlerimiz

Allah Teala'nın bizlere ne yaptığını bilselerdi de cihada katılmaktan çekinmeselerdi, düşmandan yüz çevirmeselerdi", dediler. Allah Teala da: Ben sizin haberinizi onlara ulaştırırım, dedi ve bu ayeti indirdi.[17] Bu Said bin Cübeyr ile Ebudduha'nın görüşleridir.

İkincisi: O Allah'ın ikramına nail olan ve: Rabbimiz, halimizi kardeşlerimize bildir, diyen Bedir şehitleri hakkında inmiştir. Bu ve bundan sonraki ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de aynı görüştedir.

Üçüncüsü: Bi'r-i Maune şehitleri hakkında inmiştir, İbn İshak, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanların seçkinlerinden yetmiş kişiyi Necit halkına gönderdi. Maune kuyusunun başına gelince, Haram bin Milhan, Amir bin Tufeyl'e Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mektubunu verdi. Amir ona bakmadı, duvarın arkasından bir adam çıktı, Haram'ın böğrüne bir mızrak sapladı, öbür tarafından çıktı; o da darbeyi yiyince: Allahu ekber, Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki ben kazandım, dedi. Biri hariç bütün arkadaşları da öldürüldü. Enes bin Malik şöyle demiştir: Allah Teala onların hakkında: "Rabbimize kavuştuğumuzu; bizden razı, bizim de ondan razı olduğumuzu kavmimize ulaştırın" ayetini indirdi. Sonra da bu ayet kaldırıldı, yerine: Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın[18] ayeti indi.

Kimler hakkında indiği hususundaki ihtilaf budur, sebeb-i nüzulü için de üç görüş beyan ederek ihtilaf ettiler:

Birincisi: Şehitler şehit düştükten sonra Allah'tan kardeşlerine yerlerini bildirmesini istediler, bunu da İbn Abbas'tan aktarmış bulunuyoruz.

İkincisi: Bir adam: Şehit düşen kardeşlerimizin ne ile karşılaştıklarını keşke bilseydik, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Şehitlerin sahipleri bir nimete veya bir sevince kavuştukları zaman hasret çekip; bizler nimet ve neşe içindeyiz; babalarımız, oğullarımız ve kardeşlerimiz ise mezarlardadır, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ali bin Ahmed en – Neysaburi, demiştir.

Tefsire gelince: Ayetin manası şöyledir: Onları Allah yolunda öldürülmeyen (sıradan) ölüler gibi zannetme. Bu manayı Bakara'da

---

17 - Hakim, Müstedrek, 2/297. Hakim: Müslim'in şartına göre sahihtir, demiş; Zehebi de ona katılmıştır.

18 - İmam Ahmed, Müsned, 3/137, 210, 289.

açıkladık ve: Ruhlarının kuşların kursaklarında olduklarının, cennet meyvelerinden yediklerinin, cennet ırmaklarından içtiklerinin manasını da zikretmiştik. Mücahit de: Onlar cennet meyvelerinden rızıklanırlar, demiştir.

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ
مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ
أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

170 – Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerine sevinir ve henüz arkalarından kendilerine katılmayan kimselerle de, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir diye de sevinirler.

"Ferihin": Ferah: Sevinçtir. Allah'ın onlara verdiği ise nail oldukları ikram ve rızkıdır. İstibşar: Müjde ile sevinmektir. "Arkalarından kendilerine katılmayanlar" da: Müslüman kardeşleridir. Onlarla sevinmeleri hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala şehitlerin ikramını haber verince, şehitlere de, ben Nebinize ayet indirdim ve ona durumunuzu bildirdim, dedi; onlar da buna sevindiler ve kardeşlerinin de ısrarla şehitlik isteyeceklerini öğrendiler. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: Onlar için şehitlik umdukları kardeşleri ile sevinir: Eğer öldürülürlerse onlar da bizim nail olduğumuz lütfe nail olurlar, derler.

Üçüncüsü: Şehide, içinde yakında kendisine gelecek olan kardeşleri ve aile fertlerinin isimleri bulunan bir yazı verilir; içinde falanca zamanda sana şunlar şunlar gelecektir, yazılır; o da onların gelmesiyle sevinir, tıpkı kayıplarını bekleyenlerin adamlarının gelmesiyle sevindikleri gibi. Bu da Süddi'nin görüşüdür. "En la havfun aleyhim"deki hum zamiri henüz kendilerine katılmayanlara racidir. Ferra da şöyle demiştir: Onlara korku ve keder olmadığına sevinirler. Korku ve kederin hangi hususlarda ortadan kalktığında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara geride bıraktıkları zürriyetleri hususunda korku yoktur, geride bıraktıkları malları için de üzülmezler.

İkincisi: Onlara yeni kavuştukları şeyler için korku yoktur, ahiretle sevindikleri için de dünyadan ayrıldıklarına üzülmezler.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

171 – Ve Allah'ın nimet ve lütfü ile de sevinirler. Şüphesiz Allah mü'minlerin ecrini (mükafatını) zayi etmez.

"Allah'ın nimet ve lütfü ile sevinirler": Mukatil: Rahmet ve rızk ile demiştir.

"Veennallahe": Cumhur feth ile "Allah'ın mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler" demiştir. Kisai de yeni cümle başı olarak kesr ile (inne) okumuştur.

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ
أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾

172 – Bunlar ki kendilerine yara geldikten (isabet aldıktan) sonra Allah'a ve Peygamber'e icabet ederler (çağrısına uyarlar). İçlerinden iyilik eden ve fenalıklardan sakınanlar için pek büyük bir mükafat vardır.

"Bunlar Allah'a ve Peygamber'e icabet ederler": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler Uhut'tan çekilince, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ashabını onları takip etmeye çağırdı, sonra da çağırdıkları ile beraber arkalarından çıktı. Ebu Süfyan, bir toplulukla karşılaştı: Eğer Muhammed'e rastlarsanız, bizim çok kalabalık olduğumuzu haber verin, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlarla karşılaştı, onlar da: Biz Ebu Süfyan'la kalabalık bir grup içinde karşılaştık, sizin ise az olduğunuzu görüyoruz, dediler. O da onları takip etmekten vaz geçmedi. Ebu Süfyan önden gitti, Mekke'ye girdi. Ayet bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas ile cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Ebu Süfyan Uhut'tan dönmek isteyince: Ya Muhammed, tekrar Bedir mevsiminde buluşalım, dedi. Ertesi sene olunca Ebu Süfyan çıktı, sonra Allah onun kalbine korku saldı, dönmeyi uygun buldu. Yolda Nuaym bin Mes'ud ile karşılaştı: Ben Muhammed'le Küçük Bedir mevsiminde buluşmayı kararlaştırmıştım, bu yıl ise kıtlıktır, bizim için uygun değildir, onları bizden çevir ve bizim büyük bir kalabalık olduğumuzu bildir, dedi. Nuaym de onlarla karşılaştı, onları korkuttu, onlar da: Allah bize yeter, O ne güzel vekildir, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ashabı ile çıktı, Bedir'de ikamet edip Ebu Süfyan'ı beklediler. Bunun üzerine: "Allah'a ve Peygamber'e icabet edenler" ayeti indi. Bu mana Mücahit ile

İkrime'den nakledilmiştir. İsticabe: İcabet (cevap verme) manasınadır. Şu beyti kanıt olarak getirmişlerdir:

....

O zaman ona kimse cevap vermedi (felem yestecibhu).

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in çıkması ve ashabını çağırması hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Arkalarına düşmekle düşmanı korkutmak için. *İkincisi:* Ebu Süfyan'la randevulaştığı için. *Üçüncüsü:* Çünkü onların: Müslümanların gücünü kırdınız, sonra da onları bıraktınız, (geri dönün, köklerini kazıyın) dediklerini işitmişti. Karh (yara) hakkında ise açıklama yukarıda geçmiştir.

"İçlerinden iyilik edenler için": Yani Peygambere itaat etmekle iyilik edenler ve ona muhalefetten çekinenler için büyük bir mükafat vardır.

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

173 – Onlar o kimselerdir ki, halk onlara: "Şüphesiz insanlar size asker topladılar; onlardan korkun" dediği zaman, onların imanlarını artırdı; "bize Allah yeter; O, ne güzel vekildir!" dediler.

"Onlar o kimselerdir ki halk onlara dedi": Halktan kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ebu Süfyan'ın karşılaştığı kafiledir; Peygamberi ve ashabını korkutmaları için onlardan söz aldı. Bunu İbn Abbas ile İbn İshak, demişlerdir.

İkincisi: O, Nuaym bin Mes'ud el – Eşcai'dir, bunu da Mücahit, İkrime, Mukatil ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar münafıklardır, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hazırlık yaptığını görünce, Müslümanları cihada çıkmaktan men ettiler ve: Eğer onları yurtlarında bastırırsanız içinizden kimse geri dönmez, dediler. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

"Şüphesiz insanlar sizin için asker topladılar": Ebu Süfyan ile adamlarını kastetmiştir.

"Bu da onların imanlarını artırdı": Zeccac şöyle demiştir: Bu korku onların dinlerindeki sebatlarını ve Peygamberlerine yardımı üzerinde durmalarını artırdı. "Allah bize yeter, dediler": O bizim işi-

mizi görür, dediler. Vekil'e gelince: Ferra: Vekil insanın her şeyine yeten kimsedir, demiştir. İbn Kasım da bunu tercih etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O kefil, demektir. İnsanın malındaki vekil malını üstlenen ve onun bakımını yapan kimsedir. Hattabi de: Vekil: Kulların rızklarını ve menfaatlerini tekeffül eden Allah'tır. Aslın da o, kendisine havale edilen durumu üstlenen kimsedir. İbn Enbari de bir kavmin: Vekil, Rab'tir, dediklerini hikaye etmiştir.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَاتَّبَعُوا
رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾

174 – Kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimeti ve lütfü ile döndüler. Allah'ın rızasına tabi oldular. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Fenkalebu binimetin minallahi": İnkılab: Dönüştür. Nimet üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, mükafattır, bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Afiyettir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* İman ve zaferdir, bunu da Zeccac, demiştir. Lütuf (fazl) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Ticarettir, bunu Mücahit ile Süddi, demişlerdir. Bu da onların Ebu Süfyan'a verilen söz üzerine çıkmaları kavline göredir: Zühri şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir'de Ebu Süfyan'la karşılaşmak için Müslümanları seferberliğe çağırınca, ticaret eşyaları ile çıktılar ve: Eğer Ebu Süfyan'la karşılaşırsak zaten onun için çıkmışızdır; eğer onunla karşılaşmazsak eşyalarımızı satarız, dediler. Bedir'de her sene ticaret fuarı kurulurdu. Onlar gidip ihtiyaçlarını gördüler; Ebu Süfyan ise randevusuna gelmedi.

İkincisi: Onlar Safra bölgesinde bir askeri birlik ile karşılaştılar, ondan rızklandılar, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O, sevaptır, bunu da Maverdi, demiştir.

"Onlara hiçbir kötülük dokunmadı": İbn Abbas: Onları kimse rahatsız etmedi, demiştir. "Allah'ın rızasına tabi oldular": Ebu Süfyan'ın birliğini aramada. "Allah lütuf sahibidir": Müşrikleri mü'minlerden def etmekle ikramı sahibidir.

إِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ
يُخَوِّفُ أَوْلِيَآءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

175 – (Size bu haberi getiren) sadece kendi dostlarını korkutan şeytandır. Binaehnaleyh onlardan korkmayın; eğer mü'minler idiyseniz yalnız benden korkun.

"Size bu haberi getiren sadece şeytandır": Zeccac: Bunun manası: O korkutma şeytanın işi idi, onu korkutulanlara süslü göstermişti.

"Dostlarını korkutur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Sizi dostları ile korkutur, demektir, bunu da Ferra, demiştir. Delil olarak da: "Liyünzire be'sen şediden"i *(Kehf: 4)* göstermiştir ki: Bibe'sin demektir. Şu da öyledir: "Liünzire yevmettelak" *(Ğafir: 15)*, yani biyevmittelak demektir. Zeccac: Bunun manası: Sizi dostlarından korkutur, demektir, demiş; delil olarak da: "Fela tahafuhum ve hafuni" ayetini göstermiştir. Bu; İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime, İbrahim ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir. İbn Enbari kanıt olarak şu beyti getirmiştir:

Erbed'in malı hisselerle taksim ediliyor
Dedikleri gün ayrılığın kesin olduğunu anladım.

Burada Eykantü bitteferruki, demek istemiştir. Be edatı düşürülünce fiil maba'dinde amel edip onu nasbetmiştir. O şöyle demiştir: Bizim bu ayette tercih ettiğimiz mana şöyledir: Yuhavvifüküm evliyaeh (sizi dostlarından korkutur). Araplar: A'taytülemvale (mal verdim) derler, topluma mal verdim, demek isterler. Toplumu atıp ikinci mef'ul ile yetinirler. Bu, delilsiz yere ve zaruret de yokken be (edatı) iddia etmekten doğruya daha yakındır.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: O münafık dostlarını korkutur ki müşriklerle savaşmaya çıkmasınlar. Bunu da Hasen, Süddi, demiş ve Zeccac da bunu zikretmiştir.

"Onlardan korkmayın": Yani şeytanın dostlarından, "benden korkun": Emrimi dinlememekten. "İn" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O "iz" manasınadır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O şart edatıdır, bu da Zeccac ile diğerlerinin görüşüdür.

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا
اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176 – Küfre koşuşanlar seni üzmesin. Çünkü onlar sana hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah onlara ahirette hiçbir hisse vermemek istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.

"Vela yahzünkellezine yusariune fılküfri": Nafi; Kur'an'ın her yerinde "yuhzinke", liyuhzineni" ve "liyuhzin" okumuştur. Ancak Enbiya suresindeki (layahzunuhumul fezau) hariçtir ki *(Enbiya: 103)* onu yenin fethası ve zenin zammesi ile okumuştur. Diğerleri de Kur'an'nın her yerinde yenin fethası ve zenin zammesi ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Nafi Enbiya suresinde bir eser (nakil) görmüşe benziyor, yahut iki ihtimali de kullanmak istemiştir.

Küfre koşanlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklarla Yahudilerin başlarıdır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar münafıklardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Kureyş kafirleridir, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: İslam dininden dönenlerdir, bunu da Maverdi, demiştir.

Küfre koşmalarının manası: Kafirlere arka çıkıp onlara yardım etmeleridir de denilmiştir: Eğer: "Küfre koşmaları onu nasıl üzmez?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Onların yaptıkları seni üzmesin, çünkü sen onlara galip geleceksin.

"Şüphesiz onlar sana hiçbir şeyle zarar veremezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfürleriyle Allah'ın hiçbir şeyini eksiltemezler, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın dostlarına hiçbir şekilde zarar veremezler, bunu da Ata demiştir.

İbn Abbas: Haz: Nasiptir. Ahiret de: Cennettir, demiştir.

"Onlar için büyük bir azap vardır": Cehennem ateşinde.

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا
اللّٰهَ شَيْـًٔا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

177 – Küfrü imanla satın alanlar Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

"Küfrü imanla satın alanlar": Mücahit: Bunlar münafıklardır, iman ettiler, sonra da kafir oldular, demiştir. Satın almanın manası Bakara suresinde geçmiştir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾

178 – Kafirler kendilerine süre vermemizi kendileri için hayırlı sanmasınlar. Biz onlara ancak günahlarını artırmaları için süre veriyoruz. Onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.

"Kafirler kendilerine süre vermemizi kendileri için hayırlı sanmasınlar": Ayetin kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir.

Birincisi: Yahudiler, Hıristiyanlar ve münafıklar hakkında inmiştir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kurayza ve Nadiyr Yahudileri hakkında inmiştir, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Mekke müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Bütün kafirler hakkında inmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi şuralarda ye ile, sini de meksur olarak okumuşlardır: "Vela yahsibennellezine keferu" *(Al-i İmran: 178)*; "vela yahsibennellezine yebhalune" *(Al-i İmran: 180)*; "vela yahsibenellezine yefrahune". *(Al-i İmran: 188)* İbn Amir de onlara katılmıştır, ancak o, sini meftuh okumuştur. Hamze de onları te ile okumuştur. Asım ile Kisai de bu suredekileri te ile okumuşlar, ancak şu ikisi hariç: "Vela yahsibennellezine keferu"; "vela yahsibennellezine yebhalune". Bu ikisini ye ile okumuşlardır. Ancak Asım sini meftuh, Kisai de meksur okumuşlardır. "Vela tahsebennellezine kutilu"yu te ile okumada ihtilaf etmemişlerdir.

"Nümli lehüm": Ömürlerini uzatıyoruz, demektir. "Vehcünri meliyya" da böyledir. İbn Enbari şöyle demiştir: Nümli, melve'den türemiştir ki süre, demektir. Melvetün mineddehri, melveten, mülveten, melaveten, milaveten ve mülaveten denir ki hepsi aynı manayadır. İlbes ceediden ve temelle habiben sözü de buradan gelir ki: Yeni giy, dostu eskit, demektir.

Mütemmim bin Nüveyere de şöyle demiştir:

Yeni ve eski mallarımı vererek
Ömrünü uzatmak isterdim (temelleytü).

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ
عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ
عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَاٰمِنُوا
بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

179 - Allah murdarı temizden ayırıncaya kadar mü'minleri sizin olduğunuz şu halde bırakacak değildir. Allah gaybi size bildirecek de değildir. Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık siz de Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve sakınırsanız sizin için büyük bir mükafat vardır.

"Allah murdarı temizden ayırıncaya kadar mü'minleri bırakacak değildir": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Kureyş şöyle dedi: Ya Muhammed, sen sana tabi olanın cennette, sana muhalefet edenin de cehennemde olacağını iddia ediyorsun. Bize haber ver; sana kim iman eder ve kim iman etmez, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Mü'minler kendilerine mü'minle münafığı ayıracak bir işaret verilmesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Ebu'l - Aliye'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Ümmetim bana arz olundu, bana iman edenle beni inkar eden bildirildi, dedi. Bu da münafıklara ulaştı; alay ettiler ve: Biz onunla beraberiz, bizi tanımıyor, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Yahudiler: "Ya Muhammed, siz bizim dinimizden razı idiniz, kitabınız inmeden önce ölenleriniz nasıl olacak?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Ğafre'nin azatlısı Ömer'in görüşüdür.

Beşincisi: Münafıklardan bir grup onlar da imanlarında mü'minler gibi olduklarını iddia ettiler; Allah da Uhut savaşında nifaklarını meydana çıkardı ve bu ayeti indirdi. Bu da Ebu Süleyman Dımeşki'nin görüşüdür.

Bu ayetle muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerle münafıklardır, bu İbn Abbas ile Dahhak'ın görüşüdür.

İkincisi: Onlar mü'minlerdir; buna göre mana şöyle olur: Allah mü'minle münafığı ayırıncaya kadar sizi o halde bırakacak değildir. Salebi: Mana ehlinin çoğunun görüşü budur, demiştir.

"Hatta yemizel habise minettayyibi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, yenin fethası ile şeddesiz olarak: "Hatta yemize" ve "liyemizallahül habise" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Halef ve Yakup da, şedde ile "yümeyyize" okumuşlardır. Enfal: 37: "Liyümeyyizallahül habise" ayeti de böyledir.

Ebu Ali şöyle demiştir: Lügatte miztü ve meyyeztü ikisi de vardır. İbn Kuteybe: Yümeyyizü: Ayırır demektir. Tayyib ise: Mü'mindir. Habis hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, münafıktır, bunu Mücahit ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

İkincisi: Kafirdir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Ayrımın ne ile yapıldığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O hicret ile savaştır, bunu Katade, demiştir. Bu: Habis kafirdir, diyenlere göredir.

İkincisi: O cihattır, bu da: Münafıktır diyenlere göredir. Mücahit şöyle demiştir: Allah Uhut savaşının cereyan ettiği günde mü'minlerle münafıkları birbirinden ayırdı: Öyle ki onlar münafıklık gösterip geri kaldılar.

Üçüncüsü: O bütün farzlar ve sorumluluklardır, zira mü'min dili ile ikrar etmekle durumu kapalıdır; teklifler gelince durumu açığa çıkar. Bu İbn Keysan'ın görüşüdür.

"Allah gaybi size bildirecek değildir": Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş kafirleridir. Manası da şöyledir: Allah size mü'minle kafiri ayıracak değildir. Çünkü onlar bunu istemiş ve: İman edenle etmeyeni bize haber ver, demişlerdi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, manası da: Allah gaybi Muhammed'e bildirecek değildir. Bunu da Süddi, demiştir. "Yectebi": Seçer, beğenir, demektir. Zeccac ve diğerleri şöyle demişlerdir: Birinci görüşe göre kelamın manası şöyledir: Allah gaybi hiç kimseye bildirmez, ancak peygamberler müstesnadır, onları seç-

miştir. İkinci görüşe göre de şöyledir: Allah gaybi hiç kimseye bildirmez, ancak dilediğini seçer; onu da dilediği şeye muttali kılar.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ
بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلَّهِ
مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

180 – Allah'ın kendilerine lütf-ü kereminden verdiği şeylerde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Bilakis onlar için şerdir. O cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Allah'ın kendilerine verdikleri şeyde cimrilik edenler": Kimlerin hakkında indiğinde iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O mallarının zekatını vermekten cimrilik edenler hakkında inmiştir. Bu İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Ebu Salih rivayetinde İbn Abbas, Şa'bi, Mücahit ve diğerlerinin rivayetinde Süddi'nin görüşleridir.

İkincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını ve peygamberliğini gizleyen hahamlar hakkında inmiştir. Bunu da Atıyye İbn Abbas'tan, İbn Cüreyc de Mücahit'ten rivayet etmiş, Zeccac da beğenmiştir.

Ferra şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Cimrilik edenler cimriliğin kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Burada "cimrilik edenler" zikredilmiş, o yüzden cimriliği zikre gerek duyulmamıştır. Mesela: Kadime fülanün fesürirtü bihi, yani filan geldi, buna sevindim, denir ki, gelmesine sevindim, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Ahmak biri bir şeyden men edildiği zaman, ona koşar
Ve muhalefet eder, beyinsiz muhalefete meyyaldir.

Beyinsizliğe koşar, demektir. Zekatta cimrilik diyenlere göre Allah'ın onlara verdiği maldır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatıdır diyenlere göre de ilimdir.

"O" cimriliğe işarettir, zikri geçmemiştir, ancak "cimrilik ederler" kavli onu göstermektedir. Boyunlarına dolanması hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O yılan gibi yapılır insanın boynuna dolandırılır. İbn Mes'ud, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim malının zekatını vermezse, kıyamet gününde kel bir yılana dönüşür, ondan kaçar, sonunda boynuna dolanır. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Kıyamet gününde boyunlarına dolanır" ayetini okumuştur."[19] Bu İbn Mes'ud ile Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: O ateşten tok yapılıp boynuna dolanır. Bunu Mansur, Mücahit ile İbrahim'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Boyunlarına dolanmasının manası: Onu getirmekle sorumlu tutulmalarıdır. Bunu İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası: Günahının boyunlarına dolanmasıdır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır": İbn Abbas şöyle demiştir: Göklerdekiler ve yerdekiler ölür, ancak alemlerin Rabbi kalır. Zeccac da şöyle demiştir: O günkü topluma anlayacakları şekilde hitap edilmiştir; çünkü onlar insana dönen şey, mülkü olduğu takdirde onu miras kılarlar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Mirasın manası: Bir adamın baş başa kalmadığı şeyle baş başa kalmasıdır. Mahlukat ölüp de yalnız aziz ve celil olan Allah kalınca, bu da onun için miras olur.

"Vallahu bima tamelune habir": İbn Kesir ile Ebu Amr "Seyutavvekune"ye uyumlu olması için "yamelun" okumuşlar diğerleri de: "Ve in tü'minu vetteku"ya uyumlu olması için te ile okumuşlardır.

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ
اَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ
حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾

181 - Gerçekten Allah, "Allah fakirdir, bizler ise zenginiz" diyenlerin sözünü işitti. Onların dediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacak ve onlara: "Yangın azabını tadın" diyeceğiz.

---

19 - İbn Mace, Sünen, hadis no, 1784.

"Gerçekten Allah, Allah: "Fakirdir" diyenlerin sözlerini işitti": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Ebu Bekir es -Sıddik radıyallahu anh Yahudi Midras'ın evine girdi, onları kendi dinlerinden Finhas adında bir adamın etrafında toplanmış buldu. Ebu Bekir ona: Allah'tan kork, Müslüman ol, Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu biliyorsun, dedi. O da: Ey Ebu Bekir, bizim Allah'a ihtiyacımız yoktur, O bize muhtaçtır; eğer bize ihtiyacı olmasa idi, bizden ödünç istemezdi, dedi. Ebu Bekir bunun üzerine kızdı, Finhas'a şiddetli bir tokat attı ve: Allah'a yemin ederim ki eğer aramızda sözleşme olmasaydı, boynunu vururdum, dedi. Finhas da gidip Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet etti. Ebu Bekir de onun dediğini haber verdi, Finhas bunu inkar etti. Ayet bunun üzerine indi. Ebu Bekir'in kızdığı konularda da: Sizden önce kendilerine kitapla verilenlerden ve müşriklerden çok rahatsız edici sözler işiteceksiniz" *(Al-i İmran: 186)* kavlini indirdi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Mücahit, İkrime, Süddi ve Mukatil de benzer görüşler ileri sürmüşlerdir.

İkincisi: "Kim Allah'a bir ödünç verecek?" *(Bakara: 245)* ayeti inince, Yahudiler: Ancak fakir zenginden ödünç ister, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bu Hasen ile Katade'nin görüşleridir.

"Allah fakirdir" diyenler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudi Finhas bin Azura'dır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Huyey bin Ahtap'tır, Bunu Hasen ile Katade, demişlerdir,

Üçüncüsü: Bunu Yahudilerden bir cemaat, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Ebu Bekir: "Allah fakirdir, bizler zenginiz", eğer zengin olsaydı bizden ödünç istemezdi diyenlerden bir adama tokat attı.

Dördüncüsü: O, Nebbaş bin Amr el – Yahudi'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Senektübü makalu": Yalnız Hamze, yenin zammı ile "seyüktebü" ve ref' ile de "katlühüm" okumuş; diğerleri ise nun ile "senektübü makalu", nasb ile "vekatlehüm" ve nun ile de "nekulu" okumuşlardır. İbn Mes'ud ise "ve yukalu" okumuş, A'meş ile Talha da: "Yekulu" okumuşlardır.

"Dediklerini yazacağız" ifadesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Dediklerini muhafaza altına alacağız, demektir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Hafaza meleklerine onu yazmalarını emredeceğiz, bunu da Mukatil, demiştir.

"Peygamberleri öldürmelerini de": Yani bunu da yazacağız. Eğer, "bunu diyen hiçbir peygamber öldürmemiştir?" derse, bunun cevabı şöyledir: O da geçmişlerinin yaptığına razı olmuştur. Nitekim bunu: "Peygamberleri haksız yere öldürürler" kavlinde açıklamıştık. Zeccac şöyle demiştir: "Yangın azabı", yakıcı yani ateş azabı demektir. Çünkü azap ateşten başka bir şeyle de olur.

ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾

182 – Bu, ellerinin önden gönderdiği şey (günah) sebebiyledir. Şüphesiz Allah kullara zulmedici değildir.

"Zalike": Azaba işaret etmektedir. Ellerinin gönderdiği de: Küfür ve hatalardır.

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا
بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ ۗ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٨٣﴾

183 – Onlar ki: "Allah bize, bize ateşin yiyip bitireceği bir kurban gelinceye kadar hiçbir peygambere iman etmememizi emretti" dediler. De ki: "Benden önce peygamberler size mucizelerle beraber o dediğiniz şeyi de getirmişti. Öyleyse eğer doğru kimseler iseniz onları niçin öldürdünüz?"

"Allah bize... emretti": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet; Ka'b bin Eşref, Malik bin Sayf, Huyey bin Ahtap ve bir grup Yahudi hakkında inmiştir. Bunlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Allah bize Tevrat'ta: Bir peygambere iman etmememizi, yani peygamber olduğunu iddia eden bir peygamberi tasdik etmememizi, bize onu yakan bir ateş gelinceye kadar, dediler.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kurban: Kesilen bir şey olsun veya olmasın, Allah'a yaklaştıran şeydir. Kurbanı,istemeleri bunun geçmiş peygamberlerin sünnetlerinden olmasındandır. Ateşin inmesi de kabul alameti idi. İbn Abbas şöyle demiştir: Bir adam sadaka verirdi, ondan kabul olunduğu zaman, gökten bir ateş iner, onu yerdi (yakar-

dı). Bunun da bir vızıltısı ve hışırtısı olurdu. Ata şöyle demiştir: İsrail oğulları Allah için kurban keserlerdi. Etin en kalitelisini alır onu evin ortasında açıkta bırakırlardı. Peygamber evde kalkar Rabbine yakarırdı, ateş iner; o kurbanı alırdı. Peygamber de secdeye kapanırdı. Allah Teala da ona dilediği şeyi vahyederdi.

İbn Abbas şöyle demiştir: Ya Muhammed, Yahudilere de ki: "Size benden önce de peygamberler açık şeylerle geldi", yani mucizeler ve "istediğiniz kurban"la geldiler.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ
جَاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾

184 - Eğer seni yalan sayarlarsa, senden önce mucizeler, sahifeler ve nur saçan kitaplar getiren peygamberler de yalanlanmıştı.

"Eğer seni yalanlarlarsa, senden öndeki peygamberler de yalanlanmıştı": Manası: İlk yalanlanan peygamber sen değilsin, demektir.

Ebu Ali şöyle demiştir: Yalnız İbn Amir, be ziyade ederek: "Bilbeyyanati ve bizzüzübüri" okumuştur. Şam halkının mushaflarında böyledir. Yorumu şöyledir: Benin tekrarı bir nevi tekittir. Cumhur kıraatinin yorumu da şöyledir: Vav amilin tekrarına gerek bırakmamıştır; mesela: Merertü bizeydin ve Amrin dersin, beyi tekrara ihtiyaç duymazsın. Zeccac şöyle demiştir: Zübür, zeburun çoğuludur, zebur da hikmetli her kitaptır.

"Nur saçan kitap": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bundan maksat deliller ve kanıtlarla nur saçan kitaplardır.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

185 – Her nefis ölümü tadacaktır. Ancak ecirleriniz kıyamet günü size eksiksiz ödenir. Artık kim cehennemden uzaklaştırılır ve cennete sokulursa, muradına ermiştir. Dünya hayatı aldanma metaından başka bir şey değildir.

"Her nefis ölümü tadacaktır": İbn Abbas şöyle demiştir: "De ki: Sizi size müvekkel kılınan ölüm meleği öldürür" *(Secde: 11)* ayeti inince, ashap: "Ya Resulallah, bu ademoğlu hakkında indi; cinlerin, kuşların ve hayvanların ölümü nerededir?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Ölümün zikredilmesinde geleceği inkar edenler için tehdit, dünyaya itibar etmeme ve yaşam süresini ganimet bilme vardır.

"Ancak ecirleriniz size kıyamet gününde eksiksiz ödenecektir": Bu iyilik edenler için müjde, kötülük edenler için de tehdittir.

"Femen zuhziha": İbn Kuteybe: Kim bir tarafa çekilir ve uzaklaştırılırsa, demiştir. "Fekad faz": Faze'nin tevili de hoşlanmadığı şeyden uzaklaşmak ve sevdiği şeye yaklaşmaktır. Bir tehlikeden kurtulana ve sevdiği bir şeye kavuşana, faze denir ki, muradına erdi, demektir.

"Dünya hayatı aldanma metaından başka bir şey değildir": Maksat dünya yaşamı insanı uzun yaşama temennisi ile aldatır, halbuki yakında sona erecektir, demektir. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: O, ahireti aramakla meşgul olmayan için aldatıcı metadır; ahireti arayan için ise ondan daha hayırlısına ulaştıracak bir metadır.

لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ
تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾

186 – Mallarınızda ve canlarınızda mutlaka denenecek ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden pek çok incitici sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve korunursanız, şüphesiz bu, azme değer işlerdendir.

"Mallarınızda ve canlarınızda mutlaka deneneceksiniz": İniş sebebi hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Abdullah bin Übey ile Abdullah bin Ravaha'nın da olduğu bir meclise uğradı; meclisi bineğin ayağından kalkan toz bulutu kapladı; Abdullah bin Übey burnunu ridasıyla kapattı ve: Toz etmeyin, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hayvanından indi, sonra onları Allah'a davet etti ve onlara Kur'an okudu. İbn Übey: O, senin dediğinden daha güzel değildir, eğer hak ise de bizi meclisimizde rahatsız etme, dedi. İbn Ravaha da: Ya Resulallah, sen hayvanınla bizim meclislerimize gel,

biz bunu seviyoruz, dedi. Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler sövüştüler. Bunun üzerine bu ayet indi. Urve bunu Üsame bin Zeyd'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Müşriklerle Yahudiler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e çok eziyet ediyorlardı; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ka'b bin Malik el - Ensari söylemiştir.

Üçüncüsü: Bu ayet, Ebu Bekir es - Sıddik ile Yahudi Finhas arasında geçen şeyler için inmiştir, bunu da yukarıda İbn Abbas'tan zikretmiştik.

Dördüncüsü: Bu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Bekir es–Sıddik hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de beğenmiştir. İkrime de: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir es–Sıddik ve Yahudi Finhas hakkında inmiştir, demiştir.

Beşincisi: Ka'b bin Eşref hakkında inmiştir; müşrikleri şiirleri ile Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kışkırtırdı. Zühri'nin görüşü de böyledir.

Zeccac şöyle demiştir: "Letüblevünne"nin manası: Elbette deneneceksiniz, yani mihnetten geçeceksiniz, gerçek mü'min diğerinden anlaşılacaktır, demektir. "Nun" kasem lamını tekit için girmiştir, vav da kendi sakin ve nun da sakin olduğu için zammelenmiştir. Malda denenme hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Gitmesi ve eksilmesidir. *İkincisi:* Ona farzedilen haklardır.

Canda denenmesinde dört görüş vardır:

Birincisi: Musibetlerdir. *İkincisi:* Öldürülmedir. *Üçüncüsü:* hastalıklardır. *Dördüncüsü:* Akraba ve aşiretlerde başa gelen musibetlerdir.

Ata şöyle demiştir: Onlar muhacirlerdir; müşrikler mallarını aldılar, evlerini sattılar ve onlara işkence ettiler.

"Kendilerine kitap verilenlerden işiteceksiniz": İbn Abbas: Bunlar Yahudilerle Hıristiyanlardır; şirk koşanlar da Arap müşrikleridir, demiştir. "Eğer sabrederseniz": Yani eziyete, "Allah'tan korkarsanız": Yasak ettiği şeylerden uzak durmakla, demektir.

"Şüphesiz bunlar azme değer işlerdendir": Yani doğruluğu çok açık olduğu için azmedilecek şeylerdendir.

Cumhur, bu ayetin muhkem olduğuna kanidir, bazıları da zikredilen sabrın kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir.

وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ
لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ
ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

187 – Bir zamanlar Allah kendilerine kitap verilenlerden onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız ve saklamayacaksınız diye söz almıştı. Onlarsa bunu sırtlarının arkasına atmış ve onunla az bir bedel almışlardı. O satın aldıkları şey ne kötüdür!

"Bir zamanlar Allah kendilerine kitap verilenlerden söz almıştı": Bunlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. Buna göre kitap, Tevrat'tır.

İkincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, kitap da Tevrat ile İncil'dir.

Üçüncüsü: Onlar bütün alimlerdir, o zaman kitap cins ismi olur.

"Letübeyyinünnehu": İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir, Mufaddal –Asım'dan– Yakup da –Zeyd'den– her ikisinde de ye ile "leyübeyyinünnehu vela yektumunehu" okumuşlar, kalanlar ile Hafs da –Asım rivayetinde– ikisinde de te ile okumuşlardır. "Letübeyyinünnehu" ile "tektumunehu"daki ha zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bu da: Onlar Yahudiler, diyenlere göredir.

İkincisi: O, kitaba racidir, bunu Hasen ile Katade demiştir. En doğrusu budur, çünkü kitap zikredilenlerin en yakınıdır, bir de zorunlu olarak açıklayacakları şey Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını açığa çıkarmaktır. Bu da bunun bütün kitaplar için genel olduğunu söyleyenlere göredir. Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh de şöyle demiştir: Allah Teala ilim adamlarından öğretme sözünü almadıkça cahillerden de öğrenme sözünü almamıştır.

"Fenebezuhu": Zeccac şöyle demiştir: Yani onu attılar, atılan ve ilgilenilmeyen şeye: Sen onu arkana attın, denir. Şair Ferezdak da şöyle demiştir:

Ey Kays oğlu Temim, ihtiyacım;
Arkaya atılacak, cevabı da bana zor gelecek bir şey olmasın.

Manası şöyledir: İhtiyacım senin katında ihmal edilmesin, atılacak bir şey sayılmasın. "Fenebezuhu"daki he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O misaka, yani alınan söze aittir. *İkincisi:* Kitaba aittir.

"Onunla satın aldılar": Yani yerine getireceklerine dair söz aldığı ve karşılığında onlara cennet va'dettiği şeyle satın aldılar, "semenen kalilen": Yani az bir dünyalık.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ
بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ
بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾

188 – Getirdikleri şeyle (kötülükleriyle) sevinen ve yapmadıkları şeyle övülmelerini isteyen kimselerin, onların azaptan kurtulacakları bir yerde olacaklarını sanma. Onlar için çok acıklı bir azap vardır.

"Vela yahsebennellezine yefrahune bima etev": Kufeliler te ile tahsebenne okumuşlardır. Sebeb-i nüzulü için sekiz görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Yahudilerden bir şey sordu, onlar da onu gizlediler, başka bir şey haber verdiler ve onu haber verdiklerini gösterdiler, bundan övülmelerini talep ettiler, bunu gizledikleri için de sevindiler. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Bu, Yahudilerden bir topluluk hakkında indi, onlar elde ettikleri dünyalıkla sevindiler ve insanların: Onlar alimlerdir, demelerini istediler. Bu ve bundan önceki görüş İbn Abbas'a aittir.

Üçüncüsü: Yahudiler: Biz İbrahim dinindeniz, dediler ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i zikretmeyi gizledir. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Medine Yahudileri Irak ve Yemen Yahudilerine ve kitaplarının yeryüzünde ulaştığı bütün Yahudilere: Muhammed Peygamber değildir, dininizden ayrılmayın, diye yazdılar. Onu inkar üzerinde söz birliği ettiler. Buna da sevindiler ve: Bizler oruç ve namaz ehliyiz, Allah'ın dostlarıyız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu Dahhak ile Süddi'nin görüşleridir.

Beşincisi: Hayber Yahudileri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına geldiler: Biz de sizin görüşünüzdeyiz, biz sizin destekçilerininiz, onlarsa sapıklardır, dediler ve Allah Nebisinin onları yapmadıkları bir şeyle övmesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Yahudilerden bazı insanlar Paygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı bir ordu hazırladılar ve aleyhlerine ittifak ettiler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir. *Yedincisi:* Yahudilerden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girdiler, sonra çıkıp Müslümanlara ona bildikleri birçok şeyleri haber verdiklerini söylediler, Onlar da kendilerini övdüler, içlerindekinin tersini açıkladılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Zeccac demiştir.

Sekizincisi: Münafıklardan bir grup Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşa gitmez, geri çekilirlerdi, Peygamber döndüğü zaman da ondan özür dilerlerdi. Yemin eder ve yapmadıkları şeyle övülmelerini isterlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Said el-Hudri, demiştir. Bu görüş, ayetin münafıklar hakkında indiğini gösterir. Daha öncekiler de Yahudiler hakkında indiğini gösterir.

Getirdikleri (yaptıkları) şey hakkında da sekiz görüş vardır:

Birincisi: O, bildikleri hakkı gizlemeleridir.

İkincisi: Tevrat'ı değiştirmeleridir.

Üçüncüsü: Fani dünyayı ahiret sevabına tercih etmeleridir.

Dördüncüsü: İnsanları saptırmalarıdır.

Beşincisi: Peygamberi yalanlama üzerinde işbirliği etmeleridir.

Altıncısı: Kalplerindekinin zıddını açıklamakla münafıklık etmeleridir.

Yedincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmaya sözbirliği etmeleridir. Bunlar: Onlar Yahudilerdir diyenlere göredir.

Sekizincisi: Savaşlara gitmeyip geride kalmalarıdır. Bu da: Onlar münafıklardır diyenlere göredir.

"Yapmadıkları şeyle övülmelerini isterler": Bunun üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kendilerinden sorduğu bir şeye cevap vermedikleri halde cevap vermişler gibi övülmelerini istediler.

İkincisi: İnsanların onlara: Alimler, demelerini istediler, halbuki alim değillerdir.

Üçüncüsü: Yapmadıkları namaz ve oruçla övülmelerini istediler. Bu üç görüş İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Dördüncüsü: Biz İbrahim dinindeniz, demelerini istediler, halbuki ondan değillerdi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Biz, Peygamberin getirdiklerinden razıyız, demişlerdi, halbuki öyle değillerdi. Bunu da Katade, demiştir. Bu görüşler: Onlar Yahudilerdir diyenlere gördedir.

Altıncısı: Onlar Müslümanlar zafer kazandıkları zaman: Zaferinizden sevindik diye yemin ederlerdi, halbuki öyle değillerdi. Bunu da Ebu Said el – Hudri, demiştir. Bu da: Onlar münafıklardır, diyenlere göredir.

"Fela tahsebünnehüm": İbn Kesir ile Ebu Amr: Ye ile, be de mazmum olarak "felayahsebünnehüm" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de te ile, be de meftuh olarak okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Tahsebünnehüm"ün tekrar edilmesi kıssanın uzamasındandır. Araplar kıssa uzadığı zaman "hasibtü" ve benzerlerini tekrar ederler, olayın başa bağlı olduğunu bildirmek isterler. Mesela: Fela tezunnenne Zeyden iza cae ve kellemeke bikeza ve keza, fela tezunnennehu, derler.

"Bimefazetin": İbn Zeyd ile İbn Kuteybe: Kurtulacak yer, demişlerdir.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٨٩﴾

189 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah her şeye kadirdir.

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır": Bunda: Allah fakirdir, diyenleri yalanlama vardır.

"Allah her şeye kadirdir": Bu da onlar için tehdittir: İsteseydim onlara derhal azap ederdim, demektir.

اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۙ ﴿١٩٠﴾

190– Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde saf akıl sahipleri için ibretler vardır.

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında":

Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır:

Birincisi: Kureyşliler, Yahudilere: "Musa size ne getirdi?"dediler. Onlar da: Asa ile beyaz el, dediler. Hıristiyanlara da: "İsa size ne getirdi?" dediler; onlar da: O anadan doğma körü iyi eder ve baras hastalarına şifa verirdi, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

lem'e gelip: Rabbine dua et, Safa tepesini altın yapsın, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Cübeyr; İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mekkeliler Peygamberden kendilerine bir mucize getirmesini istediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "İlahınız bir tek İlahtır" *(Bakara: 163)* ayeti inince, Kureyşliler: İlahlarımızı eşit tuttu (bire indirdi), dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebudduha demiştir. Adı Müslim bin Subeyh'tir. Ayetin tefsiri ise yukarıda geçmiştir.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ
وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا
بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

191 – Onlar ki Allah'ı ayakta, oturarak ve yanları üstü yatarak zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. "Rabbimiz, bunları boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz. Bizi ateş azabından koru" derler.

"Onlar ki Allah'ı ayakta ve oturarak zikrederler": Bu zikrin ne olduğunda üç görüş vardır:

Birincisi: O namazda zikirdir, kişi ayakta namaz kılar, eğer gücü yetmezse oturarak kılar, buna da gücü yetmezse, yan yatarak kılar. Bu Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: O namazda ve diğerlerinde zikirdir, bu da müfessirlerden bir grubun görüşüdür.

Üçüncüsü: O korkudur, mana da şöyledir: Onlar iş yaparken ayakta, istirahat ederken oturarak ve uyurlarken de yanları üstü yatarak Allah'ı zikrederler.

"Göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler": İbn Faris şöyle demiştir: Tefekkür: Kalbin bir şey üzerinde gidip gelmesidir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Normal tefekkürle kılınan iki rekat namaz, gafil kalp ile bir geceyi ihya etmekten daha hayırlıdır.

"Rabbimiz": Zeccac şöyle demiştir: Manası: "Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın" derler. Yani Onu sana ve peygamberlerinin getirdiği şeylerin doğruluğuna delil olarak yarattın. "Sübhaneke": Seni

kötülükten beri kılarız, bunları boş yere yaratmış olmandan seni tenzih ederiz. "Bizi ateş azabından koru": Biz senin cennetini ve cehennemini tasdik etmiş bulunuyoruz.

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾

192 – Ey Rabbimiz, şüphesiz sen kimi ateşe sokarsan, onu perişan etmişsindir. Zalimlerin yardımcısı yoktur.

"Ey Rabbimiz, şüphesiz sen kimi ateşe sokarsan, onu perişan etmişsindir": Zeccac şöyle demiştir: el – Muhza (perişan edilen) lügatte kendisinden ayrılmayan ve delille lazım gelen şeyde hakarete uğrayan kimsedir. Ahzeytuhu denir ki: Onu delille perişan ettim, demektir. Bu perişanlık kiminle ilgilidir, bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, cehenneme ebedi kalmak üzere giren kimse ile ilgilidir, bunu Enes bin Malik, Said bin Müseyyeb, İbn Cübeyr, Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O içine giren herkesle ilgilidir, bu mana da Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmişlerdir.

"Zalimlerin yardımcıları yoktur": İbn Abbas şöyle demiştir: Müşrikleri Allah Teala'nın azabından engelleyecek bir mani yoktur.

رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ
فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا
وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾

193 – Ey Rabbimiz, şüphesiz biz, "Rabbinize iman edin" diye imana çağıran bir davetçiyi işitip derhal iman ettik. Rabbimiz, sen de bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört ve canımızı iyilerle beraber al.

"Ey Rabbimiz, biz bir davetçiyi işittik": Davetçi hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu İbn Abbas, İbn Cüreyc, İbn Zeyd ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O Kur'an'dır. Bunu da Muhammed bin Ka'b el–Kurazi demiş, İbn Cerir Taberi de onu tercih etmiştir.

"İmana çağıran": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: İmana çağırandır (lam ila manasınadır). Şu ayetler de öyledir: Ellezi hedana lihaza *(A'raf: 43)*; "bienne Rabbeke evha leha". *(Zelzele: 5)* Hedana ila haza ve evha ileyha, demek istemiştir, bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Burada takdim ve tehir vardır, mana: İmana çağıran bir çağırıcıyı işittik, demektir. Bunu Ebu Ubeyde, demiştir.

"Kusurlarımızı ört": Mukatil: Hatalarımızı sil, demiştir. Başkası da: Kapat, demiştir. Şöyle denilmiştir: Günahlar için bağışlama, kusurlar için de örtme kullanılmıştır; çünkü bağışlama sırf lütuftur, örtme ise hayır yapma iledir. "Teveffena maal ebrar": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, "el–ebrar", "el–eşrar", "zati karar" gibi şeyleri fetih–kesr arası okumuşlar; İbn Kesir ile Asım ise fetih ile okumuşlar. "İyilerle beraber olma" nın manası: içlerinde olmaktır İbn Abbas da: Onlar peygamberlerle salihlerdir, demiştir.

رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ
وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

194 – Ey Rabbimiz, peygamberlerine va'dettiklerini bize ver. Bizi kıyamet gününde perişan etme. Şüphesiz sen sözünden dönmezsin.

"Rabbimiz, vaat ettiğini bize ver": İbn Abbas: Cenneti kastediyorlar, demiştir. "Peygamberlerine": Yani onların dili ile. Eğer: "Bunu istemenin gerekçesi nedir? Zaten Allah va'dinden dönmez?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu emir şeklinde ise de manası haberdir, takdiri şöyledir: İman ettik; bizi bağışla ki va'dettiğini bize veresin.

İkincisi: Bu, onları va'dettiği şeyi verdiği kimselerden kılmasını istemektir, yoksa onlar bunu hak etmişler değillerdir. Çünkü iyilerden olduklarına kesin olarak inanırlarsa, kendilerini tezkiye etmiş olurlar.

Üçüncüsü: Bu, düşmanlarına karşı derhal yardım etmesi için istektir, çünkü onlara vakti belirsiz olan bir yardım va'detmişti, onlarsa bunun hemen verilmesini istediler. Bu cevapları İbn Cerir vermiş ve: Bu görüşlerin en doğrusu şudur demiştir: Bu, muhacirlerin sıfatıdır, onlar düşmanlarına karşı hemen yardım istediler, sanki:

Bizim düşmanlara karşı halim davranmana tahammülümüz yoktur. Onları hemen perişan eyle ve onlara karşı bize zafer ver, demişlerdir.

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ
أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ
وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ (١٩٥)

195 – Rableri de onlara şöyle icabet etti (dualarını kabul buyurdu): "Şüphesiz ben, sizden erkek olsun veyahut kadın olsun – ki hep birbirinizdensiniz – amel edenin amelini zayi etmem. Onlar ki hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, savaştılar ve öldürüldüler, ben de mutlaka onların kötülüklerini örteceğim ve Allah katından bir sevap olarak onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Sevabın güzeli Allah katındadır.

"Festecabe lehüm rabbuhum": Rivayete göre Ümmü Seleme: "Ya Resulallah, hicret hakkında kadınlarla ilgili bir şey işitmiyorum?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi.[20] İstecabe: Ecabe manasınadır, mana da: Onlar şöyle dedi şeklindedir: Şüphesiz ben içinizden erkek olsun veyahut kadın olsun hiçbir amel edenin amelini zayi etmem.

"Birbirinizdensiniz"in manası hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Dinde, yardımda ve dostlukta birbirinizdensiniz. *İkincisi:* Hepiniz sevapta birsiniz, çünkü erkekler kadınlardan, kadınlar da erkeklerdendir. *Üçüncüsü:* Hepiniz Adem ile Havva'dansınız.

"Hicret edenler": Yani vatanlarını, ailelerini ve aşiretlerini terk edenler. "Yurtlarından çıkarılanlar": Yani Mekke'den müşriklerin eziyeti üzerine çıkarılıp da hicret edenler. "Katelu": Yani müşriklerle savaşanlar ve kutilu": İbn Kesir ile İbn Amir: Katelu ve tenin şeddesiyle kuttilu okumuşlar; Nafi, Ebu Amr ve Asım ise, şeddesiz olarak: Ve katelu ve kutilu, okumuşlar; Hamze ile Kisai de: Ve kutilu ve kate-

20 – Hakim, Müstedrek, 2/300. Buhari'nin şartına göre sahihtir, onu kitaplarına almamışlardır, demiştir.

lu, okumuşlardır. Ebu Ali: Kuttiluyu takdim etmek caizdir. Çünkü vav ile atfedilenin, lafzan sonra olsa da mana bakımından önce olması caizdir, demiştir.

"Sevaben min indillah": Zeccac şöyle demiştir: Bu, makablini tekit eden mastardır, çünkü mana şöyledir: Ben onları sevaplandırmak için cennetlere koyacağım.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾
مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾

196 – Kafirlerin ülkede dolaşmaları seni aldatmasın.

197 – Azıcık bir faydadır. Sonra da barınakları cehennemdir. O ne kötü yataktır!

"Kafirlerin ülkede dolaşmaları seni aldatmasın": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yahudiler hakkında inmiştir. Sonra bunda da iki görüş vardır: Yahudiler yeryüzünde dolaşır, mal elde ederlerdi; bunun üzerine bu ayet indi, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir Yahudi'den bir miktar arpa ödünç almak istedi, o da rehinsiz vermek istemedi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Eğer bana verse idi ona bedelini mutlaka öderdim; çünkü ben göktede eminim, yerde de eminim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Arap müşrikleri hakkında inmiştir, onlar bolluk içinde idiler, bazı mü'minler: Fakirlik bizi mahvetti, Allah'ın düşmanlarının ise ne halde olduklarını görüyorsunuz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu, Mukatil'in görüşüdür. Katade ise, hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, demiştir. Başkası da: O aldanmazsa da ona hitap etmesi tedip etmek ve uyarmak içindir, demiştir.

"Dolaşmaları" hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların ticaret yapmalarıdır, bunu İbn Abbas, Ferra, Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Onların gece gündüz dolaşmaları ve nimet içinde yüzmeleridir. Bunu da İkrime ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onların dolaşmaları günahları dolayısıyla hemen azaba çekilmemeleridir. Bunu da bazı müfessirler, demiştir. Zeccac

da: O kâr ve kazanç azıcık bir faydadır, demiştir. İbn Abbas da: Dünyada az bin menfaattir, demiştir. Mihad ise yatak manasınadır.

لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

198 – Fakat Rablerinden korkanlar için Allah katından bir bağışlanma olarak altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetler vardır. Allah katındaki şey, iyiler için daha hayırlıdır.

"Lakinillezinettekav": Ebu Cafer burada ve Zümer'de şedde ile "lakinne" okumuştur. Mukatil: İttekav, Allah'ı birlediler manasınadır, demiştir. İbn Abbas da: "Nüzül" sevaptır, demiştir. İbn Faris ise nüzül: Misafire ikram edilen şeydir, nezil de misafirdir, demiştir.

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ
إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

199 – Kitap ehlinden öyleleri vardır ki Allah'a saygı göstererek hem size indirilene hem de kendilerine indirilenlere iman ederler. Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmazlar. İşte onların ecirleri Rableri katındadır. Şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur.

"Kitap ehlinden öyleleri vardır ki Allah'a iman ederler": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Necaşi hakkında inmiştir, çünkü öldüğü zaman Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem üzerine namaz kıldı. Biri: Şu Hıristiyan dinsizinin üzerine namaz kılıyor, o ise kendi toprağındadır, dedi!? Bu ayet bunun üzerine indi. Bu; Cabir bin Abdullah, İbn Abbas ve Enes'in görüşleridir. Hasen ile Katade de: Onun ve adamlarının hakkında inmiştir, demişlerdir.

İkincisi: O Yahudi ve Hıristiyan ehli- kitabının mü'minleri hakkında inmiştir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Abdullah bin Selam ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu da İbn Cüreyc, İbn Zeyd ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Necranlı kırk kişi, Habeşli otuz kişi ve Rum sekiz kişi hakkında inmiştir, bunlar İsa dininden idiler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iman ettiler. Bunu da Ata, demiştir.

"Size indirilene", yani Kur'an'a; "kendilerine indirilene", yani kitaplarına iman ederler. Haşi ise hor ve zelil demektir. "Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmazlar": Yani Yahudi reislerinin yaptığı gibi dünya metaına satmazlar. Hesabın çabukluğunun manası da yukarıda geçmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا
وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

200 – Ey iman edenler, sabredin, sabır yarışı yapın, nöbet bekleyin ve Allah'tan korkun ki felah bulasınız.

"Ey iman edenler, sabredin": Ebu Seleme bin Abdurrahman Namazdan sonra namazı bekleyenler hakkında inmiştir; o gün için nöbet beklenen savaş yoktu, demiştir. Sabretmeleri gereken şey hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O bela ve cihattır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Dindir, bunu da Hasen, Kurazi ve Zeccac, demişlerdir.

Üçüncüsü: Musibetlerdir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Farzlardır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Allah'a itaattir, bunu da Katade, demiştir.

Sabır yarışı yapmaları istenen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Düşmandır, bunu İbn Abbas ve cumhur, demiştir.

İkincisi: Allah'ın onlara ettiği vaattir, bunu da Ata ile el – Kurazi demişlerdir.

Nöbet beklemeleri emredilen hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: Düşmanlarla cihattır, bunu İbn Abbas, Hasen, Katade ve diğerleri, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Murabata ve ribat Onların ve bunların sınırda atlarını bağlamalarıdır, herkes arkadaşı için hazırlık yapar. *İkincisi:* O namazdır, onun üzerine kalplerini bağlamaları emredilmiştir, bunu Ebu Seleme bin Abdurrahman, demiştir. Bakara'da "lealle" ile "felah"ın manalarını zikretmiştik.

4-NİSA SURESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ
وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Medine'de inmiştir. 176 ayettir.

1 - Ey iman edenler, sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, bu ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun. O'nunla birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını koparmak)tan korkun. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözeticidir.

İnişi hakkında iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Mekki'dir, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit, Cabir bin Zeyd ve Katade de bu görüştedirler.

İkincisi: O Medenidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de bu görüştedir. Onun Medeni olduğu, ancak bir ayeti-

nin Mekke'de Osman bin Talha hakkında indiği rivayet edilmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem orayı fethedince, Ka'be'nin anahtarlarını ondan alıp da Abbas'a teslim etmek isteyince inmiştir; o da şu ayettir:

Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder. Bunu Maverdi, demiştir.

"Rabbinizden korkun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, itaat manasınadır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Çekinmek manasınadır, bunu da Mukatil, demiştir. Bir tek nefis: Adem ve eşi Havva'dır. "Haleka minha"daki he zamiri cumhurun kavline göre teb'iz (ba'z) manasınadır. İbn Bahr de: Ondan, yani onun cinsinden, demiştir.[1]

Eşi ne zaman yaratılmıştır? Bunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O (Adem) cennete girdikten sonra yaratılmıştır, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: Cennete girmeden önce yaratılmıştır. Bunu da Ka'bu'l – Ahbar, Vehb ve İbn İshak demişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah Teala Adem'i yaratınca ona bir uyku verdi, Havva'yı onun sol eğelerinden birinden yarattı.[2] Ona hiçbir rahatsızlık vermedi. Eğer böyle bir rahatsızlık duysa idi, hiçbir zaman ona şefkat göstermezdi. Uyanınca: "Ey Adem, bu kim?" denildi. O da: Havva, dedi.

"Besse minhüma": Ferra şöyle demiştir: Besse yaymak manasınadır. Araplardan bazıları: Ebessalluhül halka derler. Besestüke ma nefsi ve ebsestüke derler ki içimdekini sana açtım, demektir.

"Ellezi tesaelune bihi": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Burcumi, Ebu Bekir'den, o da Asım'dan, Yezidi, Şuca, Cu'fi, Abdülvaris, Amr'dan rivayetle şeddeli olarak "tessaelune" okumuşlardır. Asım, Hamze, Kisai ve Ebu Amr'in arkadaşları ondan rivayetle şeddesiz okumuşlardır.

Zeccac şöyle demiştir: Aslı tetesaelune'dir, kim şedde ile okursa, teyi sine idgam eder, çünkü mahreçleri yakındır. Kim de şeddesiz okursa, ikinci teyi hazfeder, çünkü iki te birleşmiştir. "Tesaelune bihi"'nin manası üzerinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onunla birbirinize şefkat duyarsınız, bunu İbn Abbas, demiştir.

---

1 – Ebu Hayyan el – Endelüsi, Bahrulmuhit, 3/154.

2 – Buhari, Ehadisü'l – Enbiya, bab, 1; Nikah, bab, 80; Müslim, Rıda, hadis no, 62.

İkincisi: Onunla akit yapar ve sözleşirsiniz, bunu da Dahhak ile Rebi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onunla haklarınızı istersiniz, bunu da Zeccac, demiştir.

"Velerham": Cumhur mimin nasbı ile okumuştur, mana da: Akrabalık bağlarını koparmaktan sakının demek olur. Bunu bu şekilde İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir. Hasen, Katade, A'meş ve Hamze de, mimin kesri ile okumuşlar; mana, da: O'nun adına ve akrabalık namına birbirinizden dilekte bulunursunuz, demek olur. Bunu bu şekilde Hasen, Ata ve Nahai tefsir etmişlerdir.

Zeccac şöyle demiştir: "Erham"ı cer ile okumak gramerce mümkün değildir, ancak şiirde kafiye zarureti için okunur. Dinde de hatadır, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Babalarınızla yemin etmeyin"[3] demiştir. Ferra da bu görüşe meyletmiştir.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Hamze'nin cer ile okunması, Arapların eski bir adetini haber vermek üzeredir; mana şöyledir: Cahileyede O'nun ve akrabalık adına dilekte bulunduğunuz Allah'tan korkun.

Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim cer ile okursa, be ile mecrur olan ismin üzerine atfeder ki bu, kıyas olarak zayıftır ve az kullanılır. Onu terk etmek daha güzeldir.

Rakîb'e gelince İbn Abbas ile Mücahit: Rakib, gözetleyici, demişlerdir. Hattabi de: O gözünden bir şey kaçmayan bekçidir, insanlar için kullanılırsa, bir şeyle görevlenen ve onu gözetleyen, onda gaflet etmekten sakınan kimse demektir. Rakabtüşşey'e erkubuhu rikbeten denir.

وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ ۖ وَلَا

تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ ۖ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا ﴿٢﴾

2 – Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır.

"Yetimlere mallarını verin": İniş sebebi şöyledir: Gatafan kabilesinden bir adamın yetim yeğenine ait çok malı vardı, çocuk buluğa

3 - Müslim, Kitabu'l – Eyman, hadis no, 4.

erince malını istedi, o da vermedi, onu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dava etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. "Verin" emri velilere ve vasilere dönüktür. Zeccac şöyle demiştir: Onlara buluğdan sonra da yetim denilmesi, daha önceki hallerine binaendir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e de: Ebu Talib'in yetimi derlerdi.

"Vela tetebeddelul habise bittayyibi": İbn Muhaysın: Tek te ile "tebeddelu" okumuştur. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O gerçekten değiştirmektir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O iyiyi alıp yerine kötüyü vermektir. Bunu Said bin Müseyyeb, Dahhak, Nahai, Zühri ve Süddi, demişlerdir. Süddi şöyle demiştir: Birileri yetimin sürüsünden semiz koyunu alır, onun yerine zayıfı verirdi. Kaliteli dirhemleri alır, yerine sahte dirhemleri verirdi. *İkincisi:* O Yetime karşı kâr ederdi, yetim de toy olduğu için bunu bilmezdi, bunu Ata, demiştir.

İkinci görüş: O gerçek değiştirme değildir, onu tüketmek üzere almaktır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kadınları ve çocukları mirasçı yapmazlardı, mirası ancak büyük erkekler alırlardı. Buna göre adamın mirastan aldığı temiz, yetim hakkından aldığı da murdardır. Bu, İbn Zeyd'in görüşüdür. *İkincisi:* O, kendi mallarından yeme yerine yetimlerin mallarından yemedir, bunu da Zeccac, demiştir. "İla" "maa" manasınadır, hub da günahtır. Hasen, Katade ve Nahai hanın fethası ile havb okumuşlardır.

Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar zamme ile hub, Temimliler de fetha ile havb, derler. İbn Enbari şöyle demiştir: Ferra: Mazmum isim, meftuh da mastardır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bunda da üç lügat vardır: Hub, havb ve hab.

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ
مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ③

3 – Eğer yetimler (yetim kızlar) hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, sizin için helal olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder olmak üzere nikah edin. Eğer yine adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yahut sağ ellerinizin sahip olduğu cariye ile (yetinin). Bu sapmamanıza daha yakındır.

"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız": Bunun inişi ve tevili hakkında altı görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar cahiliye döneminde birçok kadınlarla evlenirlerdi, aralarında adaleti terk etmekten sakınmazlardı. Onlara bu ayetle: Yetimler arasında adaleti terk etmekten sakındığınız gibi kadınlar arasında da adaleti terk etmekten sakının, denildi. Bu mana İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Dahhak, Katade, Süddi ve Mukatil'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Yetim velileri kadınlarla yetimlerin mallarıyla evlenirlerdi, kadınlar çoğalınca yetimlerin mallarına yüklendiler, bunun üzerine yetimlerin mallarını muhafaza etmek için dört kadınla sınırlandılar. Bu mana da İbn Abbas ile İkrime'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Ey yetimlerin velileri, yetim kızları nikahladığınız zaman mehirlerinde adalet etmekten korkarsanız, Allah'ın size helal ettiği yabancı kadınlardan nikahlayın. Bu mana da Hazreti Aişe'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası şöyledir: Ey yetimlerin velileri, eğer onları nikahlamada adaleti icra edememekten korkar, onlarla geçimsizlikten ve onlara rağbet etmemekten sakınırsanız, başkalarını nikahlayın. Bu mana da yine Hazreti Aişe ile Hasen'den rivayet edilmiştir.

Beşincisi: Onlar yetimlere veli olmaktan kaçınırlardı, zinadan da kaçınmaları emredildi ve helal nikah yapmaları buyruldu, bu mana da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Onlar yetimlerin mallarından kaçındıkları gibi, yetim kızları nikah etmekten de kaçınırlardı, Allah onlara bu ayetle müsaade etti ve onları adalet edebilecekleri sayı ile sınırladı ve: Ey yetimlerin velileri, onlarda adalet edememekten korkarsanız, onları nikahlayın, adalet etmeniz için de dörtten fazla nikahlamayın. Eğer onlarda adalet edememekten korkarsanız, bir tanesiyle evlenin. Bu mana da Hasen'den rivayet edilmiştir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Eğer korkarsanız"ın manası: Adalet edemeyeceğinizi bilirseniz demektir. Aksatarrecülü denir ki, adalet etmektir, kasatarrecülü de: Haksızlık etmektir. Yetimler hakkında adalet etmenin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yetimleri nikahlamada. *İkincisi:* Mallarında.

"Fenkihu matabe leküm": Size helal olanı nikahlayın, demektir.

İbn Cerir şöyle demiştir: Size hoş olanla fiil kastedilmiş, kadınların şahısları kastedilmemiştir. Bunun için de "ma" demiş, "men" dememiştir. Yetimlerden nikah mı, başkalarından nikah mı? Bunda iki görüş vardır ve bunlar da yukarıda geçmiştir.

"Mesna ve sülase ve ruba'": Zeccac şöyle demiştir: Bu, "ma tabe leküm"den bedeldir, manası da: İkişer ikişer, üçer üçer ve dörder dörder demektir. Allah Teala Araplara lügatlerin en fasihi ile hitap etmiştir. Düzgün konuşan bir kimsenin dokuz diyecek yerde: iki, üç ve dört demesi doğru değildir. Çünkü dokuz, bu sayıyı karşılamak için konulmuştur. O zaman konuşmada acizlik olur (bu sayıdan dokuz kadınla evlenmenin caiz olduğunu çıkaranlara söylüyor. Mütercim).

İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu vavın manası dağıtmadır, toplama değildir. Mana şöyledir: Size helal olan kadınlardan bir durumda ikisi ile evlenin, başka bir durumda üçü ile evlenin, bu iki halin dışında da dört kadınla evlenin.

Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Buradaki vav istediği sayının mubah olması içindir, toplama için değildir. Bu sayı da ancak hürler içindir, köleler için değildir. Bu da Ebu Hanife ile Şafii'nin kavilleridir.

İmam Malik ise: Onlar da hürler gibidir, demiştir. Bizim delilimiz: Nikahlayın kavlidir. Bu da nikah tasarrufunda bulunan için söz konusudur. Kölenin ise böyle bir imkanı yoktur. Onun arkasından: "Bir yahut ellerinizin sahip olduklarından" demiştir ki kölenin böyle bir sahipliği yoktur. Onun için dört değil, ancak iki olabilir.

"Fein hiftüm": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bilirseniz, demektir. *İkincisi:* Korkarsanız, demektir.

"Adalet edememekten": Kadı Ebu Yala: Kadınlar arasında nöbette adaleti kastetmiştir, demiştir.

"Bir tane": Yani tek eşle evlenin, demektir. Hasen, A'meş ve Humeyd, merfu olarak: Fevahidetün okumuşlar; mana da: Biri yeter, demektir.

"Ev mameleket eymanüküm": Cariyeler demektir, İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yetimlere bakmak zorunda kalıp da aralarında adalet edememekten korktuğunuz gibi kadınları nikahladığınız zaman da aralarında adalet edememekten korkun. Sonra şöyle demiştir: Eğer bu dört kadın arasında adalet edememekten korkarsanız, bir kadın nikahlayın ve cariye ile yetinin.

"Zalike edna": Bu daha yakındır. "Teulu"nun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Meyletmektir, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime, Ata, İbrahim, Katade, Süddi, Mukatil ve Ferra, demişlerdir. Ebu Malik ile Ebu Ubeyd de: Haksızlık etmemenize daha yakındır, demişler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Zeccac: Tecuru ile temilu'nun aynı manaya olduğunu söylemiştir. İki Arap bir adamı hakem tayin ettiler; birinin lehine hüküm verdi. Aleyhine hüküm verilen: İnneke vallahi teulu aleyye (Allah'a yemin ederim ki bana haksızlık ediyorsun) dedi.

İkincisi: Sapmamanıza demektir.

Üçüncüsü: Ailenizin kalabalık olmaması için. Bunu İbn Zeyd demiş ve Ebu Süleyman Dımeşki tefsirinde onu İmam Şafii'den rivayet etmiştir. Zeccac ise onu reddetmiş ve: Bütün dilciler bu görüşün hatalı olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bir kadını bile geçindirmek zordur, Köleleri idare etmek dört kadını idare etmekten daha az zor değildir (kalabalık dikkate alınmamalıdır demek istiyor. Mütercim).

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ
نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ﴿٤﴾

4 – Kadınlara mehirlerini yürekten isteyerek verin. Eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlarlarsa, onu da afiyetle içinize sindirerek yiyin.

"Kadınlara mehirlerini yürekten isteyerek verin": Bununla kimlere hitap edildiği hususunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar kocalardır, bu da cumhurun görüşüdür. Delil olarak da evlenenlere hitabın geçmiş olmasıdır. Bu da onun üzerine atfedilmiştir. Mukatil şöyle demiştir: Bir adam mehirsiz evlenir ve: Ben sana mirasçı olurum, sen de bana mirasçı olursun, derdi. Kadın da: Peki, derdi; bunun üzerine bu ayet indi. *İkincisi:* Bu, velilere yöneliktir; sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bir adam bir dulu evlendirdiği zaman mehrini kadın değil, kendi alırdı, bu ayetle bundan men edildiler. Bu da Ebu Salih'in görüşüdür. Ferra ile İbn Kuteybe de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: Bir adam bir adama kendi kız kardeşini verir, onun kız kardeşini de karşılık olarak mehirsiz olarak alırdı (değişik ederlerdi), bu ayetle bundan da men edildiler.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sadukat: Çoğuldur, tekili sadukadır. "Nihleten" üzerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* O farz manasınadır, bunu İbn Abbas, Katade, İbn Cüreyc, İbn Zeyd ve Mukatil, demiş-

lerdir. *İkincisi:* O hibe ve bağış manasınadır, bunu da Ferra, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar cahiliyede kadınlara mehirlerinden hiçbir şey vermezlerdi. Allah onlar için mehri farz kılınca, Allah'tan kadınlara bir ikram oldu, kadınlara hibe olarak erkeklere farz oldu. Zeccac şöyle demiştir: O, Allah'tan kadınlara bir hibedir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Mehre: Nihle denilmesi, kocanın ona karşılık bir şey almamasıdır. Çünkü nikahtan sonra temas ise kadının mülkündedir. Baksanıza, kadın şüphe ile temas edilmiş olsa, mehir kocanın değil kendinin olur. Kocanın hak ettiği şey ise sadece mubahlıktır, mülk değildir.

Üçüncüsü: O gönül hoşluğu ile verilen bir hediyedir, sanki: Onlara mehirlerini istemeyerek vermeyin, demiştir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Dördüncüsü: Nihlenin manası dindarlıktır, takdiri şöyledir: Onlara mehirlerini dindarlık olarak verin. Mesela: Fülanün yentehilu keza, denir ki: Filan dindendir, demektir. Bunu Zeccac, bazı alimlerden nakletmiştir.

Fein tıbne leküm": Yani kadınlar size mehri bağışlarlarsa demektir. Leküm (size) kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kocalardır.

İkincisi velilerdir, "minhu"daki zamir ise sadâk'a, yani mehre racidir. Zeccac: Burada minhü cins içindir, demiştir; tıpkı "fecteniburricse minel evsan" ayetinde olduğu gibi ki, o putlar pistir, demektir. Sanki: Mehir denen şeyi yiyin demiş gibi olur. Binaenaleyh bir adamın zevcesinden mehrin tamamını istemesi caizdir. "Nefsen" ise temyiz olarak mansuptur.

Mana: Eğer onu size gönül rızası ile bağışlarlarsa, onu afiyetle yiyin, demektir. Heni'de de üç görüş vardır: *Birincisi:* Akibeti hayır olan şeydir. *İkincisi:* Geriye fayda ve şifa bırakan şeydir. *Üçüncüsü:* O hayatı zehir etmeyen şeydir. "Meri" ise: hazmedilen ve memnun kalınan yemektir.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ
فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾

5 – Allah'ın ayakta durmanıza vesile kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin. Bunlardan onlara yedirin, onları giydirin ve onlara güzel sözler söyleyin.

"Mallarınızı beyinsizlere (sefihlere) vermeyin": Sefihlerin kimler olduğunda beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar kadınlardır, bunu İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: Kadınlarla çocuklardır, bunu da Said bin Cübeyr, Katade, Dahhak, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe, demişlerdir. Hasen ile Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Evlatlardır, bunu Ebu Malik, demiştir. Bu üç görüş, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Hasen'den: Onların küçük çocuklar olduğu rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Yetimlerdir, bunu da İkrime ve bir rivayette de Said bin Cübeyr, demiştir.

Zeccac, ayetin manası şöyledir, demiştir: Beyinsizlere mallarını vermeyin; delili de "onlara ondan rızklarını verin" kavlidir. "Leküm" demesi, Allah'ın malları cins kılıp onları insanlara vermesidir. Başkası da: Malları velilere nispet etmesi, üzerinde kayyum olmalarındandır.

Beşincisi: Söz mutlaktır, ondan maksat da kısıtlanmayı hak eden bütün beyinsizlerdir, bunu İbn Cerir, Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri demiştir. Ayetten zahir olan da budur.

"Mallarınızı" kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O yetimlerin mallarıdır. *İkincisi:* Beyinsizlerin mallarıdır.

"Elleti cealallahu leküm kıyamen": Hasen: Ellâti ceale lekül kıvamen" okumuştur. İbn Kesir, Asım, Hamze, Kisai ve Ebu Ubeyde'de burada ye ve med ile "kıyamen"; Nafi ile İbn Amir de, elifsiz olarak "kayyimen" okumuşlardır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kıyamen ve kıvamen aynı derecededir: Haza kıvamü emrike ve kıyamuhu, dersin ki, işini ayakta tutan şey demektir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Kıvamen, kıyamen ve kayiymen işi ayakta tutan şeydir. Ve şöyle demiştir: Burada "kıyam" "kıymet"in çoğuludur sözünün hiçbir kıymeti yoktur.

"Onlara onda rızklarını verin": Rızklarını ondan verin demektir.

"Güzel söz" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Güzel vaattir, bunu İbn Abbas, Ata, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Güzel karşılık vermektir, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Duadır, mesela: Allah afiyet versin demek gibi.

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا
بَلَغُوا النِّكَاحَۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُٓوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْۚ
وَلَا تَأْكُلُوهَٓا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُواۜ وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا
فَلْيَسْتَعْفِفْۚ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِۜ فَاِذَا دَفَعْتُمْ
اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾

6 – Yetimleri deneyin: Nikah (evlilik) çağına yaklaştıkları zaman, eğer onlardan rüşdüne erdiklerini sezerseniz, mallarını onlara verin. Onları (mallarını) israf ederek ve büyürler de (elleriniizden alırlar) diye tez elden yemeyin. Kim zengin ise (yemekten) çekinsin. Kim de fakir ise örfe göre yesin. Onlara mallarını verdiğiniz zaman şahit tutun. Hesap görücü olarak Allah yeter.

"Yetimleri deneyin": İniş sebebi şudur: Rifaa adında bir adam öldü, Sabit adında küçük bir çocuk bıraktı; amcası ona veli oldu. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Kardeşimin oğlu yetim olarak benim kucağımdadır, onun malından bana ne helaldir ve malını ona ne zaman vereceğim?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Aynısını Mukatil de zikretmiştir. İbtila denemedir. Ne ile denenecekler? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların akılları denenir, bunu İbn Abbas, Süddi, Süfyan ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Akıllarında ve dinlerinde denenirler, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Mücahit'ten bu iki görüşün benzeri nakledilmiştir. *Üçüncüsü:* Akıl ve dinlerinde, mallarını muhafazada denenirler, bunu da Salebi, demiştir. Kadı Ebu Yala da: Bu denemenin buluğdan önce olacağını söylemiştir.

"Nikah çağına yaklaştıkları zaman": Yani kadınları nikah etme çağına demektir. "Fein anestüm": Bilirseniz manasınadır. Esas anestü: Gördüm, demektir. Rüşd için de dört görüş vardır:

Birincisi: dinde salah ve malı muhafaza etmektir, bunu İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir.

İkincisi: Akılda usluluk ve malı korumaktır, bu da İbn Abbas ile Süddi'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O akıldır, bunu da Mücahit ile Nahai, demişlerdir.

Dördüncüsü: Akıl ve dinde salahtır, bu da Süddi'den rivayet edilmiştir.

Bil ki: Allah Teala yetimlerden kısıtlılığın kaldırılmasını iki şeye bağlamıştır: Buluğ ve rüşt. Velilere de onları denemelerini emretmiştir. Rüşdüne erdikleri anlaşılırsa mallarını onlara teslim etmek velilere vacip olur.

Buluğ da beş şeyden biriyle olur, üçünde kadınlarla erkekler ortaktır; onlar da düş azmak, on beş yaşını doldurmak ve kıl bitmektir. İki şey de kadınlara özeldir; bunlar da hayız ile gebeliktir.

"O malları israf ederek yemeyin": Velilere hitaptır, İbn Abbas: Onları haksız yere yemeyin, demiştir. "Bidaren": Bu da malı çocuğun buluğa ermesinden önce yiyip bitirmektir. "Kim zengin ise yemekten çekinsin": Yani kendi malından yesin, yetimin malını yemesin. Örfe göre yemede de dört görüş vardır:

Birincisi: O ödünç olarak almaktır, bu, Hazreti Ömer, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Ubeyde, Ebu Vail, Mücahit ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: İsraf etmeden muhtaç olduğu kadar yemektir, bu İbn Abbas, Hasen, İkrime, Ata, Nahai, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O yetim için çalıştığı zaman ücretini almaktır. Bu da İbn Abbas ile Hazreti Aişe'den rivayet edilmiştir. Ebu Talib ile Mansur'un İmam Ahmed radıyallahu anh'ten rivayetleri de böyledir.

Dördüncüsü: O zaruret anında almaktır, eğer eli bollaşırsa onu geri öder. Eğer bollaşmazsa, ona helaldir, bu da Şabi'nin görüşüdür.

Alimler bu ayetin muhkem yahut mensuh olduğunda iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Muhkemdir; bu da Hazreti Ömer, İbn Abbas, Hasen, Şabi, Ebu'l – Aliye, Mücahit, İbn Cübeyr, Nahai, Katade ve diğerlerinin görüşleridir. Bunlara göre hükmü şöyledir: Zengine yetimin malından hiçbir şey yemek helal değildir. Yetecek kadar malı olmayan ve yetimin malına bakmak kendisini geçiminden alıkoyan fakire gelince: örfe göre ve israf etmeden yetecek kadar alması caizdir. Zenginleştiği zaman tazmin edip öder mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tazmin etmez, işinin ücreti gibi olur, bu da Hasen, Şa'bi, Nahai, Katade ve Ahmed bin Hanbel'in görüşleridir.

İkincisi: Zengin olduğu zaman tazmin etmesi vaciptir, bu da Hazreti Ömer ile diğerlerinden rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri nakledilmiştir.

İkinci görüş: O: "Mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin" *(Nisa: 29)* ayetiyle mensuhtur. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir ki sahih değildir.

"Onlara şahit tutun": Kadı Ebu Ya'la: Bu, yetim ve veli için ihtiyattır, vacip değildir, demiştir. Yetim için ihtiyattır; çünkü şahit olursa malı almadığını kolay kolay iddia edemez. Veliye gelince: Emin olduğu meydana çıkar ve yetim malın verildiğini inkar ettiği zaman yemin etmek mecburiyetinde kalmaz.

"Hasîb" üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O şahit, demektir, bunu İbn Abbas, Süddi ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O yeter, demektir, ahsebeni hazeşşey'ü'den gelir ki bana yeter, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Mahallenin çocuğu aç ise onu en iyi yiyeceklere besleriz,
Eğer aç değilse, ona her şeyimizle yeteriz.

Üçüncüsü: O hesaba çeken, demektir, o zaman celîs, ekîl ve şerîb gibi ismi fail manasına gelir, bunu da İbn Kuteybe ile Hattabi nakletmişlerdir.

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ
مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ نَصِيبًا
مَفْرُوضًا ﴿٧﴾

7 – Erkekler için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından bir hisse vardır. Kadınlar için de ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından az olsun yahut çok olsun farz kılınmış bir hisse vardır.

"Erkekler için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından bir hisse vardır": İniş sebebi şöyledir: Evs bin Sabit el – Ensari vefat etti, geriye üç kız ile bir kadın bıraktı. Amcasının oğullarından Katada ve Arfeta denen iki adam kalkıp malını aldılar, ne karısına ne de kızlarına bir şey vermediler. Bunun üzerine karısı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu anlattı, fakirlikten şikayet etti. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Katada de şöyle demiştir: O zaman kadınlara miras vermezlerdi, bunun üzerine bu ayet indi.[4]

---

4 – Taberi, Tefsir, 7/597.

Ricaldan maksat erkekler, kadınlardan maksat da dişilerdir, ister küçük olsunlar isterse büyük olsunlar. "Nasîb" hisse demektir. O, bu ayette kapalı bırakılmıştır, miktarı başka yerde açıklanmıştır. Şu ayetler de öyledir: "Hasat zamanı hakkını ver" *(En'am: 141)*; "onların mallarından sadaka al". *(Tevbe: 103)* Mafruz da Allah'ın farz kıldığı, demektir ki vacipten daha kuvvetlidir.

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينُ
فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾

8 – Miras taksiminde hısımlar, yetimler ve yoksullar hazır bulundukları zaman onları da rızıklandırın. Onlara güzel bir söz söyleyin.

"Miras taksiminde hısımlar hazır bulundukları zaman": Bu taksimde iki görüş vardır:

Birincisi: Miras bırakanın ölümünden sonra mirasın taksimidir, buna göre hitap mirasçılaradır. Çokları böyle demiştir; İbn Abbas, Hasen ve Zühri bunlardandır.

İkincisi: O ölünün ölmeden önce vasiyetidir, buna göre kendisine mirasçı olmayana bir şeyler belirtmekle memurdur. Bu İbn Abbas ile İbn Zey'den rivayet edilmiştir. Müfessirler şöyle demişler: Akrabalardan maksat, mirasçı olmayanlardır. "Onları ondan rızıklandırın": Yani onlara verin. Bu, çoğunluğa göre müstehaptır. Bazıları da bunun malda vacip olduğunu söylemişlerdir. Eğer mirasçılar büyük olurlarsa, verme işini kendileri üstlenirler. Eğer küçük olurlarsa, onların yerine mallarının velisi yapar. Rivayete göre Ubeyde yetimlerin mallarını taksim etmiş, bir koyun satın alınmasını söylemiş ve onların mallarından alınmıştır. Yemek yapılıp dağıtılmıştır: Eğer bu ayet olmasa idi, kendi malımdan vermek isterdim, demiştir. Muhammed bin Sirin de velisi bulunduğu yetimlere böyle yapmıştır. Mücahit'ten de: Ayetin hükmü vaciptir, dediği rivayet edilmiştir.

"Güzel söz" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Veli onlara verirken; Al, Allah bereketli eylesin (bereketini gör), der. Bunu Salim el – Eftas, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Veli: Bu, yetimin malıdır, benim bunda hiçbir yetkim yoktur, der. Bunu da Ebu Bişr, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir. İbn Cübeyr'den gelen başka bir rivayet de şöyledir: Eğer ölü onlar için bir şey vasiyet etmiş ise, vasiyetlerini yerine getirir. Eğer mirasçılar

büyük iseler onlara birer parça verir. Eğer küçük iseler, velisi: Benim bu malda müdahale hakkım yoktur, o küçüklere aittir der, işte güzel söz budur.

Üçüncüsü: O güzel vaattir, mirasçıların velileri onlara şöyle der: Bunlar küçük mirasçılardır, buluğa erdikleri zaman hakkınızı tanımalarını söyleriz. Bunu Ata bin Dinar, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onlara maldan bir şeyler verilir; arazi ve köleler taksim edilirken: Bereketini görün, denir. İşte güzel söz budur. Hasen ile Nahai de: Biz ulularımızın böyle yaptıklarına eriştik, demişlerdir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O muhkemdir, bu da Ebu Musa'l – Eş'ari, İbn Abbas, Hasen, Ebu'l – Aliye, Şa'bi, Ata bin Ebi Rebah, Said bin Cübeyr, Mücahit, Nahai ve Zühri'nin görüşleridir. Ayetin mazmununun çoklarına göre müstehap, bazılarına göre de vacip olduğunu zikretmiş bulunuyoruz.

İkinci görüş: O mensuhtur, onu: "Allah size evlatlarınızda vasiyet eder" ayeti neshetmiştir. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Müseyyeb, İkrime, Dahhak, Katade ve diğerlerinin görüşü de budur.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ
وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

9 – Arkalarında onlara karşı korktukları küçük ve zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri) ne olur diye korkacak olanlar korksunlar. Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.

"Arkalarında zayıf zürriyetler bırakanlar korksunlar": Bu ayetle muhatap olanlar hakkında üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: ; vasiyet edenin yanında hazır olanlara hitaptır. Buna göre ayetin manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Malını vasiyet edenin yanında hazır bulunanlar ona malını mirasçı olmayana dağıtıp da mirasçılarını terk etmesini emretmekten sakınsınlar; tıpkı vasiyet edenler kendileri olup da onları mallarını evlatlarına bırakmasını söyleyenler memnun ettiği gibi. Bu mana İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade, Dahhak, Süddi ve Mukatil tarafından verilmiştir. *İkincisi:* Tam bu görüşün zıddınadır; bu da vasiyet edenin yanın-

da bulunanların onu akrabalara vasiyet etmesine mani olup sırf çocuklarına vasiyet etmesini önerenler böyle bir hareketten korksunlar. Bu görüş Mukassim, Süleyman et – Teymi ve diğerlerinin görüşüdür.

İkinci görüş: Bu yetimlerin velilerine hitaptır ve: "Onları israfla ve acele yiyip bitirmeyin" kavline bağlıdır; buna göre kelamın manası şöyle olur: Velisi bulunduğunuz yetimlere iyilik edin, tıpkı sizden sonra evlatlarınızın velilerinin iyilik etmelerini istediğiniz gibi. Bu mana da İbn Abbas ile İbn Saib'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bu vasilere hitaptır; vasiyet edenin çizdiği gibi vasiyeti yerine getirmek ve vasiyetin nerelere harcanacağına dikkat etmekle emrolundular, tıpkı hiç değiştirmeden zayıf zürriyetlere riayet edildiği gibi. Sonra bu da: "Kim vasiyet edenin haktan sapmasından veya bir günah işlemesinden korkar da aralarını bulursa, ona günah yoktur" *(Bakara: 182)* ayetiyle neshedilmiştir. Vasinin bu ayetle haktan sapma gördüğü zaman şer'î enstrümanları kullanması ve mirasçıların arasını bulması emredilmiştir. Bunu da Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah ve diğerleri "Nasih ve Mensuh'ta" zikretmiştir. Buna göre ayet mensuh, öncekine göre de muhkem olur.

"Zıâf" zayıfın çoğuludur, onlar da küçük çocuklardır. Hamze ayni imale ederek "zıayfen" okumuştur; gerekçesi de şudur: Fial vezninde olup da başı isti'la harflerinden ve meksur olanlarda, mesela zıâf, kıfâf ve hifâf gibi, bunlarda imale güzeldir. Çünkü isti'la harfi yükseltilmiş, sonra da kesr ile indirilmiş olur. Ama kesreye meylettikten sonra vurgu ile yükseltilmemesi de müstehaptır. O zaman ses tek düzey olmuş olur. Hamze de hıyı imale ederek "hafu aleyhim"i öyle okumuştur. Burada imale güzeldir, hı her ne kadar isti'la harfi ise de. Çünkü o "hiftü"deki kesreyi talep etmektedir, imale ile o tarafa gitmiş olur. Kavl-i sedid de: Doğru sözdür.

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ
ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

10 – Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, ancak karınlarında bir ateş yerler (tıkarlar). Onlar çılgın ateşe gireceklerdir.

"Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Gatafan kabilesinden Mersed bin Zeyd adında bir

adam, kardeşi oğlunun malına mütevelli oldu ve onu yedi. Ayet bunun üzerine indi, bunu Mukatil bin Hayyan, demiştir.

İkincisi: Hanzala bin Şemerdel bir yetime veli oldu, malını yedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da bazı müfessirler zikretmiştir. Sadece yemeden bahsedilmesi, en büyük hedefi yemek olmasındandır. Bunun almak yerine kullanıldığı da söylenmiştir.

Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Zulüm malı haksız yere almaktır. "Karınlar"dan bahsedilmesi de tekit içindir, nitekim: Gözümle gördüm, kulağımla işittim, dersin. Ateş yemelerinden ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kıyamet gününde ateş yiyeceklerdir. İleride yiyecekleri için böyle denmiştir; mesela: "İçki sıkıyorum" *(Yusuf: 36)* ayetinde olduğu gibi. Süddi de şöyle demiştir: Haksız yere yetim malı yiyen kabrinden kalktığı zaman ağzından, kulaklarından, burnundan ve gözlerinden ateş alevi çıkar. Onu her gören, onun yetim malı yediğini anlar.[5]

İkincisi: Bu misaldir, manası: Kendilerini ateşe götürecek şeyleri yerler, demektir; şu ayette olduğu gibi: "Ölümle karşılaşmadan önce onu temenni ediyordunuz; işte onu gördünüz" *(Al-i İmran: 143)*, yani sebeplerini gördünüz, demektir.

"Seyaslevne saire": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, yenin fethası ile "seyaslevne" okumuşlar; Hasen ile İbn Amir de, yenin zammesi ile okumuşlardır; İbn Mukassim de onlara katılmış, ancak o şeddeli okumuştur. Mana da: Ateşe yakılırlar ve kebap edilirler, demek olur. Sair ise: tutuşturulmuş ateştir, istiarünnar da ateşin tutuşmasıdır.

Tefsir ve fıkıh bilgisi olmayan bazı kimseler, bu ayetin mensuh olduğunu vehmetmişlerdir, çünkü o indiği zaman bazılarının yetimlere karışmaktan sıkıldıklarını, bunun üzerine de: "Onlara karışırsanız kardeşlerinizdir" *(Bakara: 220)* kavlinin indiğini işitmişlerdir ki, bu yanlıştır. Onlardan sıkıntının kaldırılması ıslah niyetiyledir, zulmü mubah görmek niyetiyle değildir.

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ
فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ

5 – Taberi, Tefsir, 8/26.

كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ
مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ
لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ
فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ
آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا
فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾

11 – Allah size çocuklarınız hakkında tavsiye ediyor: Bir erkek için iki dişi hissesi vardır. Eğer mirasçılar ikiden fazla kadın olurlarsa, murisin bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer bir dişi olursa, yarısı onundur. Ebeveyninden her birisi için altıda bir vardır; eğer murisin çocuğu varsa. Eğer çocuğu yoksa ve ona ebeveyni mirasçı oluyorsa, anası için üçte bir vardır. Eğer ölenin kardeşleri varsa, anası için altıda bir vardır. Bu da ettiği vasiyetten veyahut borçtan sonradır. Babalarınızın ve oğullarınızın sizin için hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz. Bu Allah'tan bir farz olarak (tespit edilmiştir). Şüphesiz Allah hakkıyle bilici ve hikmet sahibidir.

"Allah size evlatlarınız hakkında vasiyet ediyor": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Cabir bin Abdullah hastalandı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu ziyaret etti, o da: "Ya Resulallah, malımda ne yapayım?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Buhari ve Müslim rivayet etmiştir.[6]

İkincisi: Bir kadın peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iki kız çocuğu getirdi: Ya Resulallah, bunların babası, Uhut'ta seninle çarpışırken öldürüldü, amcaları da mallarının tamamını aldılar, dedi; ayet bunun üzerine indirildi. Bu aynı zamanda Cabir bin Abdullah'tan da rivayet edilmiştir.[7]

6 – Buhari, Vudu', bab, 44; Müslim Feraiz, hadis no, 6 ve 7; İmam Ahmed, Müsned, 3/298.

7 – İmam Ahmed, Müsned, 3/352; Ebu Davud, Tirmizi, İbn Mace ve Hakim. Hakim sahih olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü: Hassan bin Sabit'in kardeşi öldü, geriye bir kadınla beş kız çocuğu bıraktı. Mirasçıları malını aldılar; ne karısına ne de kızlarına bir şey vermediler. Karısı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip şikayet etti, ayet bunun üzerine indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Zeccac şöyle demiştir: "Yusiküm": Size farz kılıyor, demektir, çünkü vasiyetin kimisi farzdır. Başkası da şöyle demiştir: Vasiyetin zikredilmesi iki şeyden dolayıdır:

Birincisi: Vasiyet işi artıracağı için daha tekit edicidir.

İkincisi: Vasiyette Vasiyet edenin de hakkı vardır, bu da hakkına nispet edilmekle durumu daha da pekiştirmiş olur. Hasen ile İbn Ebi Able, şedde ile: "Yuvassiküm" okumuşlardır.

"Erkek için iki dişi payı vardır": Yani oğlun mirası iki dişinin hissesi kadardır. Sonra ilk sıradaki dişilerin hissesini zikredip "eğer olurlarsa", yani dişiler olurlarsa; "ikiden çok kadınlar". "Fevka" kelimesi için de iki görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, mesela "fardibu fevkal a'nak" *(Enfa: 13)* kavlinde olduğu gibi.

İkincisi: O, fazla manasınadır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Neden ikiden fazla ve birden bahsetti de ikiyi vurgulamadı? Çünkü erkekle birlikte olan her bir dişi için üçte bir verince, dişi ile beraber üçte bir vermesi daha evladır.

"Vein kanet vahideten": Cumhur nasb ile; Nafi de ref ile okumuştur. Mana da: Eğer bir vaki olur veyahut bir bulunursa, demektir.

"Veliebeveyhi": Zeccac şöyle demiştir: Ebevahu eb ve ebetin kelimelerinin tesniyesidir. Ümde aslolan ebet, demektir, ancak üm ile yetinilmiştir. "Ebeveyhi"deki zamir, her ne kadar zikri geçmemiş ise de ölüye racidir.

"Annesi için üçte bir vardır": Yani geriye ebeveynden başkasını bırakmamışsa, malının üçte biri annesinindir, kalan da babanındır. Neden anne zikredilmiştir? Çünkü sırf "veverisehu ebevahu" ile yetinilse idi, malın aralarında ikiye bölüneceği zannedilirdi. Özellikle üçte bir deyince, fazla olduğunu gösterdi.

İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir hemzenin ref'i ile şöyle okumuşlardır: "Feliümmihi"; " butuni ümmehatiküm" *(Zümer: 6)*; "ümmiha" *(Kasas: 59)*; "fi ümmil kitab". *(Zuhruf: 4)* Hamze ile Kisai de bütün bunları vasl halinde kesre ile okumuşlardır. Delilleri de şudur: Onlar hemzeyi makablindeki ye veya kesreye uydurmuşlardır.

"Eğer onun kardeşleri olursa": Yani ebeveynle beraber, onlar annenin üçte bir almasına mani teşkil ederler. Onu altıda bire döndürürler. Şunda ittifak etmiştirler ki üç erkek kardeş olurlarsa, hisselerine engel olurlar. İki erkek kardeş olurlarsa, yine engel olurlar mı? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Üçte bire mani olurlar, bunu da Hazreti Ömer, Osman, Ali, Zeyd ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Ancak üç mani olur. Bunu da İbn Abbas demiş[8] ve delil olarak da ihve kelimesini ileri sürmüştür; ihve cemi ismidir. Cem'in de en azında ihtilaf etmişlerdir; cumhur; En azı üçtür, demiştir. Bir topluluk da: İkidir, demiştir. Birincisi daha doğrudur. Ulemanın annenin hissesini iki erkek kardeşle düşürmeleri ittifak ettikleri bir delilden dolayıdır. Bazen ikiye de cemi, denir. Zeccac şöyle demiştir: Bütün dilciler şunda oybirliği etmişlerdir ki iki kardeş de cemidir. Sibeveyh şöyle hikaye etmiştir: Araplar: Vadaa rihalehüma derler ki, rahley rahileteyhime (iki yükü indirdiler) demek, isterler.

"Vasiyetten sonra": Yani bu hisseler vasiyet ve borçtan sonra bölüştürülür. İbn Kesir, İbn Amir, Asım'dan, her iki yerde sadın fethiyle "yusabiha" okumuş; Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, ikisinde de kesr ile "yusi" okumuşlardır. Hafs da Asım'dan rivayetle birinciyi kesr, ikinciyi feth ile okumuştur.

Bil ki borç lafız itibarı ile sonraya konulmuş ise de mana bakımından öncedir, çünkü borç, aleyhine haktır, vasiyet ise lehine haktır. İkisi de birlikte mirasçıların haklarından öncedir, eğer vasiyet malın üçte birinde yapılmış ise. "Ev" edatı tertibi gerektirmez, ancak ikisinden biri bulunursa mirasın ondan sonra olacağını gösterir, ikisi olursa yine böyledir.

"Babalarınızın ve oğullarınızın sizin için hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ahirette yarardır, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Baba çocuğundan daha yüksek dereceli olursa, çocuğu ona yükseltilir; çocuk için de durum aynıdır. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu, birbirlerine şefaat etmeleridir, bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkinci görüş: O dünyada yarardır, bunu da Mücahit, demiştir. Sonra bunun manasında da iki görüş vardır:

---

8 - Beyhaki, es - Sünen el - Kübra, 6/227.

Birincisi: Mana şöyledir: Babaların ölümü yakın olup da oğulların onların mallarıyla yararlanacağını yahutta oğulların ölümü yakın olup da babaların onların mallarıyla yararlanacağını bilemezsiniz? Bunu İbn Bahr, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Babaların ve oğulların yararları farklıdır; hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz. Zira evlatlar küçükken babalarından yararlanırlar; babalar da yaşlılıklarında oğullarından yararlanırlar. Bunu Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Allah hisseleri kendi hikmetine göre farz kılmıştır; eğer onu size bıraksa idi, hangisinin sizin için daha yararlı olacağını bilemezdiniz, o zaman mallar hikmetsiz olarak boşa giderdi. Şüphesiz Allah halkına yararlı olacak şeyi daha iyi bilir, farz kıldığı şeylerde de hikmet sahibidir.

"Kâne"nin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Allah eşyayı yaratmadan önce bilirdi, onlardan tedbirini takdir ettiği şeylerde de hikmet sahibi idi.

İkincisi: Her zaman öyle demektir. Sibveyh şöyle demiştir: Sanki toplum ilim ve hikmet görmüşler, onlara: Allah her zaman böyledir, yani bu gördüğünüz şekildedir, sonradan olmuş değildir, denilmiştir.

Üçüncüsü: "Kâne" aziz ve celil olan Allah için kullanılınca onun geçmişi ve geleceği bir olur; çünkü eşya O'nun yanında tek hal üzeredir. Bu görüşleri Zeccac, demiştir.

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ
لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ
مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ
وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ
وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا
تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ
وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ
أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا

أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ
وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً
مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

12 – Zevcelerinizin terk ettiğinin yarısı sizindir; eğer onların çocuğu yoksa. Eğer onların çocuğu olursa, onların bıraktıklarının dörtte biri sizindir; ettikleri vasiyetten yahut borçtan sonra. Sizin bıraktıklarınızın da dörtte biri onlarındır; eğer sizin çocuğunuz yoksa. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Bu da ettiğiniz vasiyetten veyahut borçtan sonra. Eğer bir adama "kelale" (mirasçıları arasında çocuğu ve babası olmayan) olarak mirasçı olunursa, yahut bir kadın olur da onun erkek veya kız kardeşi olursa, bunların her biri için altıda bir vardır. Eğer bundan çok olursa, onlar üçte birde ortaktırlar; bu da edilen vasiyetten veyahut borçtan sonradır. Kimseye zarar vermeden. Bu Allah'tan bir vasiyet olarak böyledir. Allah hakkıyle bilendir, çok yumuşaktır.

"Ve in kane recülün yuresu kelaleten": Hasen, vavın fethi ve ranın kesri ve şedde ile "yüverrisü" okumuştur. Kelale'de de dört görüş vardır:

Birincisi: O, babasız ve çocuksuz kimsedir, bunu Ebu Bekir es – Sıddik, demiştir. Ömer bin Hattab da şöyle demiştir: Bir zaman kelaleyi bilemedim, baktım ki o; babası ve çocuğu olmayanmış.[9] Bu da Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Zeyd bin Sabit, İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Ata, Zühri, Katade ve Ferra'nın görüşleridir. Zeccac dilcilerden şöyle nakletmiştir: Kelale: Tekellelehünnebes sözünden gelmektedir ki, kendisine ne oğlu ne de babası mirasçı olmayandır. Ve şöyle demiştir: Kelale baba ve çocuktan başkasıdır. O başın üzerindeki taç gibidir. İbn Kuteybe, Ebu Ubeyde'den onun tekellelehünneseb sözünden geldiğini ve soyu onu kuşatmış olduğunu nakletmiştir. Oğulla baba adamın iki tarafı gibidir. Adam ölüp de geriye onları bırakmadığı zaman iki tarafı gitmiş gibi olur. Bu nedenle iki tarafı gitmeye kelale, denilmiştir.

İkincisi: Kelale çocuğu olmayandır, bunu İbn Abbas, Ömer bin Hattab'tan rivayet etmiştir. Tavus da bu görüştedir.

Üçüncüsü: Kelale, babadan başkasıdır, bunu da Hakem, demiştir.

---

9 - Beyhaki, es - Sünen el - Kübra, 6/224.

Dördüncüsü: Kelale, uzak amca çocuklarıdır, bunu da İbn Faris, İbn el – A'rabi'den zikretmiştir.

Kelale hangi şeye denildiği hususunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mirasçı olan diridir, bu da Ebu Bekir es – Sıddik'in görüşüdür. Ulemanın çoğunluğu şöyle demişlerdir: Kelale baba ve çocuktan başkasıdır. Onlar şöyle demişlerdir: Kelale: İçlerinde çocuk ve baba olmayan mirasçılardır. Bir Arap da şöyle demiştir: Malım çoktur, bana ise uzaktan akraba kelale mirasçı oluyor.

İkincisi: ölünün de dirinin de ismidir, bunu İbn Zeyd, demiştir.

Kelale'nin nereden alındığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O kuşatmadan alınmıştır ki, iklil (taç) da öyledir, çünkü o da başı kuşatır.

İkincisi: O kella'den alınmıştır ki yorgunluktur, sanki miras ona uzaktan ve yorgunluktan ulaşıyor. Şair A'şa şöyle demiştir:

Yemin ettim, ona ağıt yakmayacağım;
Ne yorgunluktan ne de çıplak ayaktan, ta Muhammed'i ziyaret edene kadar.

"Onun erkek veya kız kardeşi varsa": Bunun da anadan olduğunda icma vardır.

"Onlar üçte birde ortaktırlar": Katade şöyle demiştir: Bunda erkekleri ve dişileri birdir.

"Ğayra mudâr": "Ğayra" hal olmak üzere mansuptur. Mana da: Mirasçılara zarar vermeden onu vasiyet eder, demek olur.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾

13 – İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Orada ebedi kalırlar. Bu da en büyük kurtuluştur.

"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır": İbn Abbas: Allah'ın mirasta sınırını belirttiği farzlarıdır, demiştir. "Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse": Miraslar hususunda, "yudhilhü cennatin": İbn Amir ile Nafi

iki yerde de nun lie "nüdhilhü" okumuşlar, kalanlar ise ikisinde de ye ile okumuşlardır.

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ
يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

14 – Kim Allah'a ve Resul'üne isyan eder ve O'nun sınırlarını çiğnerse, onu sürekli içinde kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.

"Kim Allah'a isyan ederse": Taksimine razı olmazsa, "onu ateşe sokar": Eğer: "Asinin ateşte ebedi kalacağına nasıl kesin hüküm verilmiş?" denilirse, cevap şöyledir: Allah'ın hükmünü reddeder ve onu inkar ederse, kafir olur ve cehennemde ebedi kalır.

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا
عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ
فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾

15 – Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, onları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun.

"Vellati ye'tinel fahişete": Zeccac şöyle demiştir: "Elleti"nin cem'i ellâti ve ellevati'dir.

Şair şöyle demiştir:

Şu ve şu kadınlar benim yaşlandığımı
Ve yaşıtlarımdan büyük olduğumu iddia ettiler.

Ellâti de teli ve tesiz olarak cemi olur. Şair şöyle demiştir:

O, haccetmeden Allah'ın rızasını arayan
Fakat suçsuz gafilleri öldürmek isteyen kadınlardandır.

"Fahişe" (fuhuş) çoğunluğa göre zinadır. "Onlara şahit getirin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kocalara hitaptır.

İkincisi: Hakimlere hitaptır. Mana da şöyledir: İçinizden onlara dört şahit getirin. Bu iki maddeyi Maverdi, demiştir. Ömer bin Hattab

da şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah fuhşunuza karşı sizi örtmek için dört şahit şartı koşmuştur. "İçinizden": Müslümanlardan, demektir.

"Onları evlerde tutun": İbn Abbas şöyle demiştir: Kadın zina ettiği zaman bir yıl doluncaya kadar evde hapsedilirdi, Allah onlara bir yol gösterdi: O da ya yüz değnek ya da recmdir.

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا
فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿١٦﴾

16 – İçinizden fuhuş yapanlara eziyet edin. Eğer tövbe eder ve hallerini ıslah ederlerse, onlardan vazgeçin. Çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

"Vellezani": İbn Kesir nunun şeddesiyle "ellezanni" Taha'da, Hac'ta "hazanni", Kasas'ta: "İhdabneteyye hateyenni" ve "fezannike" hepsini nunun şeddesiyle okumuştur. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai ise bütün bunları hafif olarak şeddesiz okumuşlardır. Ebu Amr ise yalnız "fezannike"yi şeddeli okumuştur.

"Ellazani": Zina eden kadın ve erkek demektir. Bu genel midir değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O erkek ve kadınlardan bekârlar ve dullar için geneldir, bunu Hasen ile Ata, demişlerdir.

İkincisi: O zina eden bekârlara özeldir, bunu da Ebu Salih, Süddi, İbn Zeyd ve Süfyan demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Birincisi daha doğrudur, çünkü bu, delaletsiz tahsistir.

"Onu yapanlar": Yani fuhuş yapanlar, demektir. "Onlara eziyet edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, sözle incitme ve kınamadır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade, Süddi, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O kınamadır, ayakkabılarla vurmadır, bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Eğer tövbe ederlerse": Yani fuhuştan" ve "ıslah ederlerse": Yani hallerini "vazgeçin" onlara eziyet etmekten. Bütün bunlar had gelmeden önce idi.

Zina haddi, daha önce eziyet ve özellikle kadını hapsetme şeklinde idi. Her iki hüküm de neshedildi. Nesihleri ne ile oldu? Bunda da ihtilaf etmişlerdir: Bazıları Ubade bin Samit'in Peygamber sallallahu

aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği: "Benden alın, benden alın; Allah onlara bir yol gösterdi; evli evli ile zina ederse yüz değnek ve taş ile recim vardır; bekâr bekârla zina ederse, yüz değnek ve bir yıl sürgün vardır"[10] hadisi ile neshedildiğini söylemişlerdir. Bu da: Kur'an'ın sünnetle neshini caiz görenlere göredir.

Bazıları da: "Zina eden kadınla zina eden erkeğe, her birine yüzer değnek vurun" ayetiyle neshedildiğini, demişlerdir. Burada: "Onu yapanlara" ifadesi bekârlar içindir, bunların hükmü değnek ile evli kadınların hükmü ise recim ile neshedildi.

Bazıları da şöyle demişler: Nesih, Kur'an'la olup sonradan yazısı (okunuşu) kaldırılan ve hükmü baki kalan Kur'anla olmuştur. Çünkü Ubade hadisinde: "Allah onlara bir yol gösterdi" deniyor.[11] Öyle görünüyor ki nesih okunuşu sonradan kaldırılan bir vahiyle olmuştur. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu yorum doğrudur, Kur'an'ın sünnetle neshini caiz görmeyenlerin fikrine uygundur. Ve şöyle demiştir: Neshin Ubade hadisiyle olması imkansızdır, çünkü o, âhad hadislerdendir, onunla nesh caiz değildir.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوٓءَ بِجَهَالَةٍ
ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُو۬لٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

17 – Allah katında tövbe ancak bilmeden kötülük edip sonra da çarçabuk tövbe edenler içindir. İşte Allah onların tövbelerini kabul eder. Allah çok iyi bilen ve hikmet sahibidir.

"Allah katında tövbe ancak bilmeden kötülük edenler içindir": Hasen şöyle demiştir: Tövbeyi ancak Allah kabul eder. "Kötülük" ise günahlardır. Onlara kötülük denilmesi akibetinin kötü olmasındandır.

"Bicehaletin": Mücahit: Her isyan eden isyan ettiği anda cahildir, demiştir. Hasen, Ata, Katade, Süddi ve diğerleri de: Onlara cahil denilmesi isyanlarından dolayıdır; yoksa iyiyi kötüyü ayıramadıklarından değildir, demişlerdir.

Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası: Onlar kötülüğü bilmi-

10 - İmam Ahmed, Müsned, 5/313, 318; Müslim, Hudud, hadis no, 12; ayrıca Ebu Davud ve İbn Mace.

11 - Bir önceki tahrice bakınız.

yorlar, demek değildir, zira bir Müslüman bilmeden bir kötülük yapsa, hiç kötülük etmemiş gibi olur. Burada iki ihtimal vardır:

Birincisi: Onlar o şeyin içindeki kötülüğü bilmeden onu yapmışlardır.

İkincisi: Onlar onun akibetinin iyi olmadığını gördükleri ve bildikleri halde ona atılmışlardır. O nedenle de onlara cahil denilmiştir. Çünkü az bir şeyi çok rahata ve hayırlı akibete tercih etmişlerdir.

"Çarçabuk" (karîb) kelimesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O sağlıklı iken tövbe etmektir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Süddi ile İbn Saib de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, ölüm meleğini görmeden önce tövbe etmektir, bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Ebu Miclez de böyle demiştir.

Üçüncüsü: O, ölmeden tövbe etmektir, bunu İbn Zeyd ve diğerleri demişlerdir.

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ
يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي
تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ
أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾

18 – Yoksa tövbe, ne kötülükler yapıp da onlardan birine ölüm geldiği zaman: "Şüphesiz ben şimdi tövbe ettim" diyenler ne de kafir olarak ölenler içindir. İşte biz onlar için pek acıklı bir azap hazırladık.

"Tövbe kötülükler yapanlar için değildir": Kötülükler üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Şirktir, bunu İbn Abbas ile İkrime, demişlerdir. *İkincisi:* Nifaktır, bunu da Ebu'l – Aliye ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O Müslümanların kötülükleridir, bunu Süfyan Sevri, demiş ve: "Ne de kafir olarak ölenlerin değil" kaydını delil göstermiştir.

"Onlardan birine ölüm geldiği zaman": Ölümün gelmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüme sevk edilmektir, bunu İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: O ruhu kabzetmek için gelen ölüm meleğini görmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala bunun ardından: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz" *(Nisa: 116)* ayetini indirdi. Müşrik olarak ölene bağışlanmayı haram etti ve kendini bir bilenleri de dilemesine bıraktı.[12] Buna göre ayet mü'minler için mensuhtur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ
لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا
بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ
وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى
أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

19 – Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Apaçık kötü bir hareket yapmadıkça, onlara verdiğiniz (mehrin) bir kısmını ele geçirmek için onlara engel olmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, olur ki bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah ona birçok hayır koymuş olabilir.

"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir": İniş sebebi şöyledir: Bir adam öldüğü zaman, onun velileri karısına daha çok hak sahibi olurlardı. İsterlerse onu evlendirmezlerdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.[13] Başka bir rivayet de şöyledir: İslam'ın ilk yıllarında bir adam öldüğü zaman ona en yakın kimse ayağa kalkar, onun karısının üzerine bir örtü atar ve nikahına mirasçı olurdu. Mücahit şöyle demiştir: Bir adam öldüğü zaman en büyük oğlu karısına en haklı olurdu. İsterse onun nikahlar, yahutta onu istediği biri ile evlendirirdi. Ebu Ümame Sehl bin Huneyf şöyle demiştir: Ebu Kays bin Eslet ölünce, oğlu ölümünden sonra karısı ile evlenmek istedi, bu da cahiliyede onlar için vardı; ayet bunun üzerine indi.[14] İkrime de şöyle demiştir: O kadının adı: Kebişe

12 – İbn Cerir Taberi, Tefsir, 8/101.
13 – Taberi, Tefsir, 8/104.
14 – Taberi, Tefsir, 8/105.

bint Ma'n bin Asım'dır. Bu adet Araplarda vardı. Ebu Miclez de: Ensar da bunu yapardı, demiştir. İbn Zeyd: Bu adet Medine'de de vardı, demiştir. Süddi şöyle demiştir: Bu, kadın önce hareket edip de ailesine varmadıkça veliler için bir haktı. Ama kadın giderse artık söz kendisinin olurdu.

"Kadınlara zorla mirasçı olmanız"ın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Nikahına mirasçı olmanız, bu cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Mallarına zorla mirasçı olmanızdır. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ölünün yakını genç kızın üzerine bir örtü atardı, eğer güzel ise onunla evlenirdi, çirkinse ölünceye kadar hapseder, ona mirasçı olurdu.[15]

Kurralar "kürh" kelimesindeki kâfın fethi ve zammı üzerinde dört yerde ihtilaf etmişlerdir: Burada, Tevbe'de ve iki yerde de Ahkaf'ta; İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr hepsini kâfın fethası ile Hamze de zammesiyle okumuştur. İbn Amir de Nisa ve Tevbe'de feth, Ahkaf'ta da zam ile okumuştur. Bunların ikisi de lügattir, bunları Bakara'da anlatmış bulunuyoruz.

"Onlara engel olmayın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu eşlere (kocalara) hitaptır. Sonra yasak olan engelleme üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Erkek karısıyla bir arada bulunmaktan nefret ederdi, eşinin de onda mehri olurdu, kadını hapsederdi; vazgeçmesi için onu döverdi. Bunu İbn Abbas, Katade, Dahhak ve Süddi, demiştir.

İkincisi: Erkek şerefli kadını nikahlardı, bazen de geçinemezlerdi; ondan ayrılırdı; izni olmadan da evlendirmezdi ve buna şahit tutardı. Biri kadını istediği zaman kadın onu razı ederse, ona izin verir, yoksa ona mani olurdu. Bunu İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar talaktan sonra da mani olurlardı, nitekim cahiliyede böyle yaparlardı, bundan men edildiler. Bu da İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir. Bakara'da şunu da zikretmiştik: Adam kadını boşar, onu tekrar alırdı, yine boşar, tekrar alırdı, kadına zarar vermek için bunu sonsuza kadar tekrar ederdi, bunun üzerine: "Boşama iki defadır" *(Bakara: 229)* ayeti indi.

İkinci görüş: Bu velilere hitaptır, sonra bu yasaklandıkları şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Cahiliyede adamın yakın bir kadın hısımı olursa, onun

15 – Taberi, tefsir, 8/109

üzerine bir örtü atardı, bir daha onun izni olmadan evlenemezdi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bir adamın yanında yetim kız olurdu, onu ölünceye kadar hapsederdi, yahutta oğlu ile evlendirirdi, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Veliler kadınlara mirasçı olmak için kadınların evlenmelerine mani olurlardı. Yine bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncü görüş: Bu, "kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir" denilen kocaların mirasçılarına hitaptır. Adam yakınının karısına mirasçı olur, ölünceye kadar onu engeller ya da mehrini geri alırdı. Bu da İbn Abbas ile diğerlerinin görüşüdür. Buna göre kelam, yukarıya bitişik olur. Bundan önceki görüşlere göre de engelleme zikri "kadınlara mirasçı olmanız" kavlinden ayrı olur.

"Kötü bir hareket" (fahişe) hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kocaya karşı dik başlılık etmektir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas Katade ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* Zinadır, bunu da Hasen, Ata, İkrime ve bir grup müfessir, demişlerdir.

Mamer, Ata el – Horasani'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kadın fuhuş yaptığı zaman kocası ona verdiği mehri geri alırdı ve onu evden çıkarırdı. Bu, zina haddi ile neshedildi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bu görüş doğru değildir, çünkü had Allah'ın hakkıdır, fidye ise kocanın hakkıdır. Dolayısıyla biri diğerini iptal edemez. Doğrusu şudur: Kadın zina gibi veyahut dille eziyet etme gibi çirkin bir hareket yaparsa, ona engel olup mehrini fidye olarak geri verinceye kadar ona baskı yapması caizdir.

"Mübeyyineten" kavline gelince: İbn Kesir ile Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle – iki yerde yenin fethası ile "mübeyyeneten" ve "ayatin mübeyyenatin" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai – Asım'dan rivayetle – ikisini de yenin kesresi ile okumuşlardır. Nafi ile Ebu Amr, kesre ile "mübeyyineten" ve fetha ile de "ayatin mübeyyenatin" okumuşlardır. "İşret" (geçim) kelimesinin manası da yukarıda geçmiştir.

"Olur ki bir şeyden hoşlanmamanız": İbn Abbas şöyle demiştir: Olur ki Allah Teala onlara bir çocuk nasip eder de o çocuğa birçok hayır ve bereket vermiş olur. Ayet istenmese de kadını nikahta tutmaya çağırmış ve iki manaya da dikkat çekmiştir: *Birincisi:* İnsan hayrın nerede olduğunu bilemez; bazen kötü bir şey iyi hale gelir, iyi bir şey de kötü hale gelir. *İkincisi:* İnsan neredeyse içinde sevilmeyen bir şey olmayan iyilik bulamaz; onun için sevdiği şeyden dolayı sevmediğine katlanmalıdır. Bu manada şöyle bir şiir demişlerdir:

Kim arkadaşına göz yummazsa,
Bazı şeylerini görmezden gelmezse, itap ederek ölür.
Kim başkasının tökezlemesini araştırırsa,
Bulur, ömür boyu da kusursuz arkadaş bulamaz.

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍۙ وَاٰتَيْتُمْ
اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔاۜ اَتَأْخُذُونَهُ
بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾

20 – Eğer bir zevceyi bırakıp yerine bir başka zevce almak ister ve onlardan birine bir kantar (mehir) vermiş olursanız, ondan hiçbir şeyi almayın. Onu iftira ederek ve açık bir günah işleyerek mi alacaksınız?

"Eğer bir zevceyi bırakıp yerine bir başka zevce almak isterseniz": Bu, erkeklere hitaptır. Zevc: Kadın demektir. "Kantar" kelimesinin izahı da Al-i İmran'da geçmiştir. (Ayet: 14)

"Ondan hiçbir şey almayın": Bu, kadına temas eden veyahut onunla baş başa kalan hakkındadır. Bunu arkasındaki ayet açıklamıştır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Neden yeni bir zevce alma durumunda mehirden bir şeyler almak men edilmiştir; halbuki o her zaman yasaktır? Birileri temas hakkı kadına geçtiği için mehirdeki hakkı düştü zannetmesin veya ikincisi mehre birincisinden daha layıktır, çünkü onun yerine geçmiştir gibi bir fikre kapılmaması içindir.

Bühtan hakkında da iki görüş vardır: Birincisi: O zulümdür, bunu İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İkincisi: Batıldır, bunu da Zeccac, demiştir. Kelamın manası: Onu bühtan ederek ve günaha girerek mi alacaksınız, demek olur?

وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ
اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

21 – Onu nasıl alırsınız ki birbirinize katılmışsınız ve onlar sizden ağır bir söz almışlardır.

"Onu nasıl alırsınız?": Yani onu almayı nasıl caiz görürsünüz? "İfda" (katılma): Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O cimadır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Süddi, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Cima olmasa da kadınla halvette kalmaktır, bunu da Ferra, demiştir.

"Ağır sözden" ne kastedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın erkeklerden aldığı, kadınları iyilikle tutmak veyahut güzellikle salıvermektir. Bu İbn Abbas, Hasen, İbn Sirin, Katade, Dahhak, Süddi ve Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O nikah akdidir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın emanetidir, bunu da Rebi, demiştir.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَٓاؤُكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ
اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًاۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٢٢﴾

22 - Babalarınızın nikahladıklarını nikahlamayın; ancak geçenler (eskiden olanlar) hariç. Çünkü o, çirkin bir hareket, hışım sebebi ve kötü bir yoldur.

"Babalarınızın nikahladıklarını nikahlamayın; ancak geçenler hariç": İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye halkı Allah'ın haram kıldıklarını haram bilirlerdi, ancak babanın karısı ile iki kız kardeşi bir arada nikahta bulundurma hariç. Ayet bunun üzerine indi.[16] Ensardan biri de şöyle demiştir: Ebu Kays bin Eslet vefat etti, oğlu Kays onun karısını istedi, kadın danışmak üzere Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ben onu oğlum gözünde görüyorum, dedi; ayet bunun üzerine indi.

Saleb'in kölesi Ebu Amr şöyle demiştir: Biz Salep'ten, o da Kufelilerden, Müberrid de Basralılardan nakille şöyle demiştir: Nikah lügatte iki şeyi bir araya getirmektir, akitsiz temasa da nikah, denilmiştir. Şair A'şa şöyle demiştir:

Nice mehirsiz nikah edilmiş kadınlar vardır;

Bundan mehirsiz ve akitsiz temas edilmiş kadınları kastetmiştir. Kadı Ebu Ya'la da: Bazen nikah akde de denir, demiştir; Allah Teala: Kadınları nikahlar da onlara el sürmeden boşarsanız" *(Ahzab: 49)* buyurmuştur. Nikah cimada hakiki, akitte mecazidir; çünkü o bir

16 - Taberi, Tefsir, 8/133.

araya gelmenin ismidir: Bir araya gelme ise ancak cima ile olur. O nedenle akde de nikah denilmiştir; çünkü cimaın sebebidir.

"Ancak geçenler hariç": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Geçenler hariçtir, çünkü Allah onu bağışlar, bunu Dahhak ile Mufaddal, demişlerdir.

Ahfeş de şöyle demiştir: Mana şöyledir: Babalarınızın nikah ettiklerini nikah etmeyin; bundan azap görürsünüz, ancak geçenler hariçtir, Allah onları sizin üzerinizden düşürmüştür.

İkincisi: O: Geçenler müstesnadır, manasınadır, bunu da Ferra, demiştir.

Üçüncüsü: Geçenler hariçtir ki onu bırakın, demektir, bunu da Kutrub, demiştir. İbn Enbari de: Geçenler hariç, çünkü o fahiş bir şeydi, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Babalarınızın nikahladıkları gibi nikahlamayın, yani onların İslam'da caiz olmayan nikahları gibi nikahlamayın, ancak cahiliyette geçenler müstesnadır ki bunu İslam'da başlatmak caiz değildir. Eskisi ise affedilmiştir. Bu da şuna benzer: Birine: Yaptığını yapma, dersin, yani eski yaptığının benzerini yapma, demektir. Bunu İbn Cerir, demiştir.[17]

Beşincisi: İlla vav manasınadır, takdiri de: Ne de geçeni yapın demektir. Mana da şöyle olur: Babalarınızın nikahlarını kesip atın, ona yeniden başlamayın. Bunu da bazı Maani bilginleri, demişlerdir.

Altıncısı: O istisna içindir, kelamın takdiri şöyledir: Babalarınızın geçerli nikahla nikahladıklarını nikahlamayın, ancak geçmişte onlardan zina ve haramla ettikleri hariçtir ki onlar size helaldir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Şüphesiz o": Yani nikah, demektir. "Fahişe" de: Fahiş ve çirkin olan demektir. "Makt" de şiddetli buğzdur, bu "makt"ten ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, nikahın ismidir; cahiliye de babanın karısını nikahlamaya makt, derlerdi. Ondan doğan çocuğa da "el – Maktiy" denilirdi. Onlara haram edilen bu nikahın hala kötü olduğu kendilerine bildirilmiştir. Bu Zeccac'ın görüşüdür.

İkincisi: O, bu işi yapana Allah'ın gazabını gerektirir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

---

17 – Taberi, Tefsir, 8/137.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ
وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ
وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي اَرْضَعْنَكُمْ
وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ
وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي
دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ
مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ
سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٢٣﴾

23 – Size şu kadınlar haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren (süt) anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, kadınlarınızın anaları (kayın valideler), kendilerine duhul ettiğiniz (zifafa girdiğiniz) kadınlardan kucağınızda beslediğiniz üvey kızlarınız. Eğer onlara duhul etmemişseniz size bir beis yoktur. Kendi sulbünüzden oğullarınızın helalleri (eşleri, gelinleriniz) ve iki kız kardeşi bir arada almak; ancak geçenler (eskisi) hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Hurrimet aleyküm ümmehatüküm": Zeccac şöyle demiştir: Ümmehatta aslolan: Ümmat demektir, ancak he tekit için ziyade kılınmıştır; mesela ehraktülmae (suyu döktüm)de ziyade ettikleri gibi ki aslı: Eraktü'dür.

"Sizi emziren sütanneleriniz": Bunlara anne denilmesi, hürmetlerinden dolayıdır. Alimler şunda ihtilaf ettiler: Emişmede sayı muteber midir, yoksa değil midir? Hanbel, İmam Ahmed'den bir emme ile emişme sabit olur, dediğini nakletmiştir. Bu da Hazreti Ömer, Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Hasen, Tavus, Şa'bi, Nahai, Zühri, Evzai, Sevri, İmam Malik, Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşleridir. Muhammed

bin Abbas, İmam Ahmed'den: Emişme ancak üç emme ile sabit olur dediğini rivayet etmiştir. Ebu'l – Haris de İmam Ahmed'den: beş ayrı emmeden azı ile emişme sabit olmaz, dediğini nakletmiştir. Şafii'nin görüşü de böyledir.

"Kadınlarınızın anneleri": Kayınvalideler de sırf kızlarına akit yapılmakla haram olurlar, kızlarına ister duhul vaki olsun ister olmasın. Bu; Hazreti Ömer, İbn Mes'ud, İbn Ömer, İmran bin Husayn, Mesruk, Ata, Tavus, Hasen ve cumhurun görüşüdür. Hazreti Ali radıyallahu anh de karısını duhul etmeden boşayan kimse hakkında: Annesiyle evlenebilir, demiştir. Bu Mücahit ile İkrime'nin de görüşüdür.

"Rebaibiküm": Rebibe: Kadının başka kocasından kızıdır. Rebibe: Beslenen demektir, çünkü adam onu besler. Kucağında besleme denilmesi de genellikle öyle olmasındandır, yoksa kucak şart değildir. "Ve helailü ebnaiküm": Zeccac şöyle demiştir: Halail: Zevceler demektir. Halile de helal olan manasınadır, helal'den türemedir. Başkası da şöyle demiştir: Eşe halile denilmesi, kocası nereye hulul eder (konar)sa onunla beraber konmasındandır. Şeyhimiz lügatçi Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Halil koca, halile de kadındır. Bunlara böyle denilmesi, aynı yere gitmelerinden yahut her biri diğerinin mahalline inmesindendir veyahut her biri diğerinin uçkurunu çözmesindendir.

"Kendi sulbünüzden": Ata şöyle demiştir: Sulbün zikredilmesi evlatlık içindir. "İlla ma kad selef" kavli hakkında da bir önceki ayette açıklama yapılmıştır. Burada ise iki şey ilave etmişlerdir:

Birincisi: Ancak Yakub aleyhisselam'ın geçen durumu hariç, çünkü o, Yusuf'un annesiyle kız kardeşini de bir nikahta birleştirmişti. Bu da Ata ile Süddi'den rivayet edilmiştir. Bunda iki yönden zafiyet vardır: *Birincisi:* Bu haramlık bizim şeriatimiz ile ilgilidir, bütün şeriatler bir değildir. Bizden başkasının yaptığı şeyde bizim de affolmamızın bir anlamı yoktur. *İkincisi:* Eğer bu sözü söyleyenden kanıt istense, getirmesi zor olurdu.

İkinci görüş: Bu istisnanın şu faydası vardır: İki kız kardeşe yapılan akit fesih olmaz ve insan için onlardan birini seçme hakkı vardır Firuz ed – Deylemi'nin hadisi de bunu göstermektedir, şöyle demiştir: Ben Müslüman oldum, yanımda (nikahımda) iki kız kardeş vardı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldim: "Birini boşa" dedi.[18] Bunu Kadı Ebu Ya'la zikretmiştir.

18 – İmam Ahmed, Müsned, 4/232.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ
اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا
بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ
فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا
تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

24 – Sağ ellerinizin sahip olduğu cariyeler müstesna olmak üzere, evli kadınlar da size haram kılındı. Üzerinize Allah'ın farzı olarak. Bunların ötesindekileri, namuslu ve zinaya sapmamış olarak mallarınızla aramanız size helal kılındı. O halde onlardan yararlandığınız kadınlara takdir edilen ücretlerini (mehirlerini) verin. Mehir kestikten sonra (bir miktar düşürmede) anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Evli kadınlar da": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Ebu Said el – Hudri rivayet etmiştir: Evtas savaşında evli kadınları esir aldık, onlarla buluşmak istemedik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sorduk, bunun üzerine bu ayet indi, biz de onları helal saydık.[19]

Kurraların ihtilaflarına gelince: İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Hamze, Kur'an'ın her yerinde sadı fetha ile okumuşlardır. Yalnız Kisai, bunu fetha ile okumuş, Kur'an'ın diğer yerlerindekini kesre ile "el – muhsınati" ve "muhsınat" okumuştur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: İhsan: Bir şeyi himaye edip korumaktır, muhsanat da ondandır ki kocaları olan kadınlardır. Çünkü kocaları onları korurlar, başkalarının yaklaşmasına mani olurlar.

Muhsanat: Evli olmasalar da hür kadınlardır, çünkü hür kadın hem korunur, hem de kendisini korur, cariye ise öyle değildir.

Burada muhsanattan kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kocaları olan kadınlardır, bu İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, Hasen Basri, İbn Cübeyr, Nahai, İbn Zeyd, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşüdür.

---

19 - İmam Ahmed, Musned, 3/71; Müslim, Radâ, hadis no, 33; Ebu Davud, Nikah, bab, 44; Nesei, Nikah, bab, 59; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 7/167.

İkincisi: İffetli kadınlardır, çünkü onlar erkeklere nikah akdi veya cariyelik dışında haramdır. Bu da Ömer bin Hattab, Ebu'l – Aliye, Ubeyde ve Süddi'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Hür kadınlardır, mana da şöyledir: Onlar surenin başında zikredilen dört kadından (dört kadın nikah ettikten) sonra haramdır, bu da İbn Abbas ile Ubeyde'den rivayet edilmiştir.

Birinci görüşe göre "ancak sağ ellerinizin sahip oldukları hariç" kavlinin manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Ancak savaşlarda esir aldığınız cariyeler hariçtir. Hazreti Ali, Abdurrahman bin Avf, İbn Ömer, İbn Abbas ayeti böyle tevil etmişler. Bunlar cariyeyi satmayı talak olarak görmezlerdi.

İkincisi: Ancak esirlikle olsun veya başka bir sebeple olsun kocaları olan cariyeleriniz hariç. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Cabir ve Enes ayeti böyle tevil etmişlerdir. Bunlar da cariyeyi satmayı talak olarak görürlerdi. İbn Cerir; İbn Abbas, Said bin Müseyyeb ve Hasen'den: Cariyeyi satmak talaktır, dediklerini zikretmiştir. Doğrusu birincisidir, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Aişe Berire'yi azat ettiği zaman, kocası köle iken onu evlendirdikleri zevci ile kalmakla ayrılma arasında serbest bıraktı ve Hazreti Aişe'nin onu azat etmesini talak kabul etmedi. Eğer talak olsa idi, onu serbest bırakmasının bir manası kalmazdı. Ayetin iniş sebebi olarak zikrettiğimiz şey de birinci görüşün doğruluğunu göstermektedir.

İkinci görüşe göre manası şöyledir: İffetli kadınlar da mülk olmanın dışında haramdır, mülk akit olur, kadın da cariye olur.

Üçüncü görüşe göre manası şöyledir: Sağ ellerinizin sahip olduğu cariyeler hariç dörtten sonra hürleri almak haramdır. Çünkü onların sayı ile bir sınırı yoktur.

"Kitaballahi aleyküm": Zeccac şöyle demiştir: Mansup oluşu tekit olmak üzeredir, manaya göre yapılmıştır. Çünkü "hürrimet aleyküm ümmehatüküm"ün manası şöyledir: Ketaballahu aleyküm haza kitaben. Emir olmak üzere mansup olması da caizdir, o zaman "aleyküm" onu tefsir etmiş olur, mana da: Allah'ın kitabına sarılın, olur. "Bunların ötesindekiler size helal kılındı": Yani bu sayılan şeylerden sonrakiler, ancak sünnet bir kadını halasının veya teyzesinin üzerine almayı da haram etmiştir. İbn Semeyfa' ile Ebu İmran: kâfın, tenin ve benin fethi ile elifsiz olarak ve henin ref'i ile keteballahu aleyküm okumuşlardır. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hanın fethi ile: Ve ehalle okumuşlar; Hamze ile Kisai de elifin zammı ile (ühille) okumuşlardır.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Ulemanın geneli: "Uhille leküm maverae zaliküm" kavlinin umum lafızla varit olup kendisine tahsis girdiği bir umum olduğunu söylemişlerdir. Tahsis eden de peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, bir kadının üzerine halasını veya teyzesini nikahlamayı haram etmesidir. Bu nesh yolu ile yapılmış değildir. Bir bölük ulema da ayette zikredilen helalliğin bu hadisle neshedildiğine kail olmuşlardır.

"Mallarınızla aramanız": Yani ya nikahta mehirle veya mülkte (cariyelikte) bedel!e. "Muhsının": İbn Kuteybe: Evliler manasınadır, demiştir. Zeccac da : Evlilik akdi yapanlar, demiştir. Başkaları da: Zinaya sapmayan iffetli kimseler, demişlerdir. Sifah: Zinadır, İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı: Sefahtül kırbete'den gelir ki kırbadaki suyu döktüm, demektir. Zinaya sifah denilmesi, erkek de kadın da meniyi döktükleri içindir. İbn Faris de şöyle demiştir: Sifah, suyu (meniyi) akitsiz ve nikahsız dökmektir, o dökülüp zayi olan bir şey gibidir.

"Yararlandığınız kadınlara mehirlerini verin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, nikahta mehirle yararlanmaktır, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve Cumhur, demiştir.

İkincisi: Bu, akitsiz olarak belli bir süreye kadar yararlanmaktır. Rivayete göre İbn Abbas müt'a nikahına cevaz verirdi, sonra ondan döndü. Kurra müfessirlerden bazıları kendilerini zorlayarak şöyle demişlerdir: Bu ayetten kastedilen müt'a nikahıdır, sonra o da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yasağı ile neshedilmiştir. Bu ise gereksiz bir zorlamadır. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem müt'ayi önce helal etti, sonra da men etti, böylece onun sözü ile neshedilmiş oldu. Ayet ise müt'anin cevazını içermiyor, çünkü Allah Teala "namuslu ve zinadan kaçmak şartı ile mallarınızla aramanızda" demiştir. Bu da normal nikahı gösterir. Zeccac şöyle demiştir: "Onlardan istifade ettiğiniz" ifadesi, geçerli şartlara göre kıydığınız nikah demektir, o da: "Namuslu olup zina etmemektir", yani evlenme akdi yaparak, demektir. "Onlara ücretlerini verin": Yani mehirlerini. Kim ayette bundan başka bir cihete giderse kesinlikle hata etmiş ve lügatten anlamamıştır.

"Mehir kestikten sonra aranızda anlaşmanızda size günah yoktur": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Kadının mehrinden bir miktarını terk edip kocasına hibe etmesinde size günah yoktur. Bu İbn Abbas ile İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Mehir kestikten sonra bir arada kalmanız veya ayrılmanızda size günah yoktur, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Ey kocalar, kadınlarınız için mehir kestikten sonra onların mehirlerinden bir miktar düşürmelerinde veya sizi tamamen ondan muaf tutmalarında size günah yoktur. Bunu da Ebu Süleyman et – Teymi, demiştir.

Dördüncüsü: Müt'anin süresi dolduktan sonra süreyi uzatmalarında veya bağışlamayıp ücreti artırmalarında size günah yoktur, bunu Süddi, demiştir. Bu görüş müt'ayi kabul edenlere göredir.

Beşincisi: Kadının mehrini erkeğe hibe etmesinde veya kendisine duhul etmeyen erkeğe mehrinin yarısını bağışlamasında size günah yoktur, bunu da Zeccac, demiştir.

Altıncısı: Bu, artırma ve eksiltmede, tehir veya ibrada genel bir hükümdür, bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ
الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ
بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ فَاِذَٓا
اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى
الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ
وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

25 – Sizden kim namuslu mü'min kadınları nikahlayacak bir bolluğa sahip olmazsa, sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın). Allah imanınızı çok iyi bilmektedir. Kiminiz kiminizdensiniz. Onları ailelerinin izni ile namuslu, zinaya kaçmayan ve dost tutmayan kadınlar olarak nikahlayın ve onlara mehirlerini normal surette verin. Onlar evlendikten sonra fuhuş işlerlerse, onlara namuslu hür kadınlara olan cezanın yarısı vardır. (Cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar

içindir. Sabretmeniz ise daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

"Vemen lem yestatı' minküm tavlen": "Tavl": Bir grup müfessire göre zenginlik ve bolluk, demektir. "Muhsanat": İse hür kadınlardır. Zeccac: Mana: Kim hür kadının mehrini veremezse, demiştir. Tale fülanün tavlan ala fülanin, denir ki ondan fazla gücü olmaktır. Burada feteyat'tan maksat: Cariyelerdir. Cariyeye emet, köleye de abd denir. Köle olmayana da bu isim verilir. Ben Şeyhimiz lügatçi Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Mütefettiye: Genç ve delikanlı kız, demektir. Yeni yetme cariyeye de: Fetat, denir. Kuteybe de şöyle demiştir: Feta genç ve yeni yetme manasına değildir, o ancak güçlü ve kuvvetli erkek, demektir.

Cariye için imanın zikredilmesi mubah olması için şarttır, kitabiye cariyenin nikahlanması caiz değildir. Bu cumhurun görüşüdür. Ebu Hanife ise: Caizdir, demiştir.

"Allah imanınızı daha iyi bilir": Zeccac: Manası şöyledir, demiştir: Siz imanınızın görünen kısmına göre amel edin, çünkü sizler birbirinizden gördüğünüz şeylere göre davranmak zorundasınız. "Birbirinizdensiniz": Bunda da iki anlam vardır:

Birincisi: O, nesebi kastetmiştir, yani hepiniz adem oğlusunuz. Manasının: Dininiz birdir şeklinde olması da caizdir, çünkü burada mü'min cariyeleri murat etmiştir. Onlar için neden böyle denilmiştir? Çünkü Araplar başkalarının soylarına dil uzatır, kendi kökleri ile iftihar ederlerdi. Cariyeden doğan erkek çocuğa: Hecin, denir. Allah onlara kölelerle diğerlerinin durumlarının iman konusunda eşit olduğunu bildirdi. Cariye ile evlenmenin mekruh olması ve hür kadınla evlenme imkanı bulduğu takdirde haram olması, doğan çocuğun köle olmasındadır. Bir de cariye erkeklere hizmet etmek için el altında dolaşır. Bu da kocaya zor gelir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Ayetin manası: Hepiniz ademoğlusunuz, öyleyse zaruret halinde cariyelerle evlenmekten kibirlenmeyin, demektir.

İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Kim hür kadınlarla evlenme imkanı bulamazsa, birbirinizle evlenin, yani bu onun cariyesi ile o da öbürünün cariyesi ile evlensin.

"Onları evlendirin": Yani cariyeleri, "ailelerinin izni ile"; Yani efendilerinin. "Ücretler" de Mehirler, demektir.

"Normal surette": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, mana bakımından öncedir, takdiri de şöyledir: Onları ailelerinin izni ile normal şekilde, yani geçerli nikahla evlendirin", "ve onlara mehirlerini verin": Yani normal şekilde, emsallerinin mehirleri gibi. İbn Abbas: "Muhsanat": İffetli, zina etmeyen", "vela müttehizati ahdan": Dost tutmayanlar, demiştir. Cahiliyede açık zinayı haram sayar, gizlisini helal görürlerdi. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: "Müsafihat": Açıktan zina eden kadınlardır. "Müttehizatı ahdan" da: Bir tek dost edinen kadınlardır. Başkası şöyle demiştir: Kadın bir dost edinir ve onunla zina ederdi, başkasıyla etmezdi.

"Feiza uhsınne": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir: Hemzenin zammı ile "uhsınne" okumuşlar; Hamze, Kisai, Ebu Bekir ve Mufaddal –Asım'dan rivayetle– elifin ve sadın fethi ile (ahsanne) okumuşlardır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kim fetha ile okursa: Müslüman olur, İslam sayesinde namuslarını haramdan korurlarsa, demek istemiş; kim de zamme ile okursa: Evlenirler de kocaları sayesinde namuslarını haramdan korurlarsa, demek istemiştir.

"Fahişe": Zinadır, "muhsanat" da hür kadınlardır, "azap" da had cezası demektir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Cariyeye had uygulamak için Müslüman ve evli olmak şart değildir, bunlar olmasa da ona vacip olur. Hadde evliliğin şart olması, iffetli oldukları takdirde onlara evli kadınlara lazım gelen cezanın yarısı lazım gelir vehmine kapılmamak içindir. O da iffetli olduğu takdirde hür kadın gibi had cezası görür.

"İşte bu": Cariyeleri evlendirmeye işarettir. "Anet'te de beş görüş vardır:

Birincisi: O, zinadır, bunu İbn Abbas, Şa'bi, İbn Cübeyr, Mücahit, Dahhak, İbn Zeyd, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* O, helaktir, bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Cariyeyi sevmede karşılaşılacak meşakkattir, bunu da Zeccac nakletmiştir. *Dördüncüsü:* Burada anet, günahtır. *Beşincisi:* O onu zora sokan haddir. Bu ikisini İbn Cerir Taberi, zikretmiştir.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayet, cariyeleri normal şekilde nikah etmeyi iki şarta bağlamıştır:

Birincisi: Hürle evlenme imkanına sahip olmamak.

İkincisi: Zinadan korkmaktır. Bu; İbn Abbas, Şa'bi, İbn Cerir, Mesruk, Mekhul, Ahmed, Malik ve Şafii'nin görüşleridir. Hazreti Ali,

Hasen, İbn Müseyyeb, Mücahit ve Zühri'den: Zengin olsa da böyledir, dedikleri de rivayet edilmiştir. Bu, Ebu Hanife ile arkadaşlarının da görüşüdür.

"Eğer sabrederseniz sizin için daha hayırlıdır": İbn Abbas ve bir grup alim: Cariyeleri nikah etmemeye demişlerdir. Neden sabretmek istenmiştir? Çünkü doğan çocuklar köle olurlar.

يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ
وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾

26 – Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak ve size sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbenizi kabul etmek istiyor. Allah çok iyi bilen ve hikmet sahibidir.

"Yüridüllahi liyübeyyine leküm": Lam, "en" manasınadır, bu da bir grup Arap dili bilginlerinin görüşüdür. İbn Cerir Taberi de bunu tercih etmiştir. Şunlarda da böyledir: "Ve ümirtü lia'dile beyneküm" *(Şura: 15)*; "ve ümirna linüslime" *(En'am: 71)*; "yüriduna liyutfiu". *(Saf: 8)*

Allah'ın açıklaması; bazen Kur'an'ın nassı (açık metni) ile bazen de başka bir nassın delaletiyle olur. Zeccac şöyle demiştir: "Sünen": Yollar demektir. Mana da şöyledir: Peygamberlere ve onlara tabi olanlara doğru yolu gösterdiği gibi size de taatini gösterir. Başkası da şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Allah size sizden önceki hak ve batıl ehlinin yollarını göstermek istiyor ki batıldan sakınasınız ve hakka tabi olasınız ve sizi hakka hidayet etsin.

وَٱللَّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ
ٱلشَّهَوَٰتِ أَن تَمِيلُوا۟ مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾

27 – Allah tövbenizi kabul etmek ister. Halbuki şehvetlerine uyanlar, büyük (fena) bir şekilde sapmanızı isterler.

"Allah tövbenizi kabul etmek ister": Zeccac şöyle demiştir: Tövbenize sebep olacak şeyi size göstermek ister.

"Şehvetlerine uyanlar": Bu hususta da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar zina edenlerdir, bunu Mücahit ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar özellikle zina edenlerdir, bunu da İbn Cerir, demiştir. *Dördüncüsü:* Batıl ehlidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Fena şekilde sapmanızı isterler": Yani isyan ederek haktan sapmanızı isterler.

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

28 – Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister. İnsan zayıf yaratılmıştır.

"Allah sizden hafifletmek ister": Hafifletmek, teklifi kolaylaştırmak veyahut bir kısmını düşürmektir. İbn Cerir, mana şöyledir, demiştir: Allah hür kadınlarla evlenme imkanı bulamayanlara mü'min cariyelerle evlenmelerinde kolaylık ister. İnsanın zayıf yaratılmasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O esas yaratılışı itibarı ile zayıftır. Hasen Basri: O değersiz bir sudan yaratılmıştır, der. *İkincisi:* Onun kadınlara karşı sabrı azdır, bunu da Tavus ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onun, nefsî arzuların baskısını kırmak için azmi zayıftır. Bu; Zeccac ile İbn Keysan'ın görüşüdür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ
كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾

29 – Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksız (batıl) sebeplerle yemeyin; ancak rızaya dayalı bir ticaret olması hariç. Kendinizi öldürmeyin. Çünkü Allah size çok merhametlidir.

"Mallarınızı aranızda batılla yemeyin": Batıl; şeriatte helal olmayan şeydir.

"İlla entekune ticareten": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir: Ref' ile "ticaretün" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Asım da, nasb ile "ticareten" okumuşlardır. Biz de sebebini Bakara suresinin sonunda anlatmış bulunuyoruz.

"Kendilerinizi (nefislerinizi) öldürmeyin": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Bu zahirine göredir ve Allah bir kula nefsini öldürmeyi haram etmiştir. Bu da zahirdir.

İkincisi: Bunun manası: Birbirinizi öldürmeyindir, bu da İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, Süddi, Mukatil ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Farz da olsa nefislerinize bir amel yüklemeyin. Amr bin el – As Zatüsselasil gazasında böyle tevil etmiştir: Soğuk bir gecede askerlerine cünüp iken namaz kıldırdı. Durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e intikal edince ona: "Ey Amr, cünüp iken arkadaşlarına namaz mı kıldırdın?" dedi. O da: Ya Resulallah, ben soğuk bir gecede düş azmıştım, gusül edersem helak olmaktan korktum ve Allah Teala'nın: "Nefislerinizi öldürmeyin" kavlini hatırladım, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de güldü.[20]

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Nefislerinizin hissesinden gafil kalmayın, kim ondan gafil kalırsa, kendini öldürmüş gibidir. Bu da Fudayl bin İyad'ın görüşüdür.

Beşincisi: Günahlar işleyerek onları öldürmeyin.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا
فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

30 – Kim bunu düşmanlık ve tecavüz için yaparsa, onu ateşe atacağız. Bu da Allah'a çok kolaydır.

"Kim bunu düşmanlık ve tecavüz için yaparsa": Burada işaret edilen şey hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, nefsi öldürmedir, bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. *İkincisi:* O Allah Teala'nın surenin başından beri yasak ettikleri şeylere racidir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Nefsi öldürmek, malları batıl sebeplerle yemektir, bunu da Mukatil, demiştir.

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

31 – Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız (öbür) kötülüklerinizi örteriz ve sizi girilecek pek değerli bir yere sokarız.

20 – İmam Ahmed, Müsned, 4/203.

"Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız": Bir şeyden kaçınmak, onu bir tarafa itmektir. Büyük günahlar hakkında da on bir görüş vardır:

Birincisi: Onlar yedidir; Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Ebu Hureyre'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Yedi büyük günahtan sakının": "Onlar nedir?" dediler; şöyle dedi: Allah'a şirk koşmak, büyü yapmak, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu ve bir şeyden haberi olmayan mü'min kadınlara iftira etmek.[21]

Bu hadis başka bir yoldan da Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir; Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Büyük günahlar yedidir: Birincisi Allah'a şirk koşmak, haksız yere cana kıymak, faiz yemek, büyürler de mallarını ellerine alırlar diye acele ile yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftira etmek, hicret ettikten sonra badiyeye (kırsala) geri dönmek.[22]

Hazreti Ali radıyallahu anh'ten de yedi diye rivayet edilmiş ve onları saymıştır.

Ata'dan da; Yedirir, dediği ve onları saydığı rivayet edilmiştir. Ancak şirk ve badiye yerine yalancı şahitliği ve ana babaya asi olmaktır, denilmiştir.

İkincisi: Onlar dokuzdur; Abd bin Umeyr, babasından rivayet etmiştir, ki o zat sahabi idi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Büyük günahlar nelerdir?" diye soruldu, o da: Dokuzdur, dedi: En büyükleri Allah'a şirk koşmaktır, haksız yere adam öldürmek, savaştan kaçmak, yetim malı yemek, büyü yapmak, faiz yemek, namuslu kadına iftira etmek, Müslüman ana babaya asi olmak, ölülerinizin ve dirilerinizin kıblesi olan Ka'be'nin kutsallığını çiğnemek.[23]

Üçüncüsü: Dörttür: Buhari ile Müslim Sahih'lerinde Abdullah bin Amr'dan, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Büyük günahlar dörttür: Allah'a şirk koşmak, ana babaya isyan etmek, cana kıymak ve yalan yere yemin etmek.[24]

---

21 - Buhari, Vasaya, bab, 23; Tıb, bab, 48; Hudud, bab, 44. Müslim, İman, hadis no, .44; Ebu Davud, Vasaya, bab, 10; Nesei, Vasaya, 12.

22 – Bu lafızla aslını bulamadım.

23 - Ebu Davud, Vasaya, bab, 10; Hakim, Müstedrek, uzun olarak, 1/59, 4/259; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 3/408.

24 - Buhari, Eyman, bab, 16; Mürteddin, bab, 1; Diyat, bab, 2; Müslim'de bulamadım.

Enes bin Malik rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem büyük günahları anlattı, yahut ona sordular; şöyle dedi: Allah'a şirk koşmak, cana kıymak, ana babaya isyan etmek ve şöyle dedi: Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi? Yalan söylemek veya yalancı şahitliği etmektir.[25] İbn Mes'ud'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Büyük günahlar dörttür: Allah'a şirk koşmak, Allah'ın tuzağından emin olmak, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek ve Allah'ın rahmetinden meyus olmak. İkrime'den de benzeri rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar üçtür, İmran bin Husayn, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi? Allah'a şirk koşmak, ana babaya asi olmak, yaslanmıştı, doğruldu ve: Yalancı şahitliği etmektir, dedi.[26] Buhari ile Müslim Sahih'lerinde Ebu Bekre'den Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Size büyük günahların en büyüklerini haber vereyim mi? Evet, ya Resulallah, dedik, şöyle buyurdu: Allah'a şirk koşmak, Ana babaya isyan etmek ve yaslanmıştı, doğruldu: Yalancı şahitliği etmektir. Onu o kadar tekrar etti ki: Keşke sussa da kendine eziyet etmese, dedik. O ikisi, Sahih'lerinde İbn Mes'ud hadisi olarak da rivayet etmişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Günahların en büyüğü hangisidir, dedim; o da: Seni yaratan Allah'a şirk koşmak, dedi. "Sonra hangisidir?" dedim: "Seninle beraber yemek yer korkusuyla çocuğunu öldürmektir, dedi. "Sonra hangisidir?" dedim. Komşunun karısı ile zina etmektir, dedi.

Beşincisi: Surenin başından bu ayete kadar zikredilenlerdir, bunu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir.

Altıncısı: On birdir: Allah'a şirk koşmak, ana babaya asi olmak, yalan yere yemin edip boyu beraber günaha batmak, yetim malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftira etmek, yalancı şahitliği etmek, sihir yapmak ve hiyanet etmek. Bu, İbn Mes'ud'dan da rivayet edilmiştir.

Yedincisi: Onlar Allah Teala'nın ateş veya lanet veya gazap veya azapla bitirdiği bütün günahlardır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Sekizincisi: Onlar Allah Teala'nın ahirette azabı, dünyada haddi

25 - İmam Ahmed, Müsned, 3/131.

26 - Beyhaki, es - Sünen el - Kübra: 8/210.

vacip kıldığı bütün günahlardır. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Dahhak da böyle demiştir.

Dokuzuncusu: Allah'a isyan edilen her şeydir, bu da İbn Abbas ile Ubeyde'den rivayet edilmiştir. Bu zayıf bir görüştür.

Onuncusu: Onlar Allah'ın ateşle tehdit ettiği bütün günahlardır, bunu Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, bir rivayette Dahhak ve Zeccac demiştir.

On Birincisi: Onlar sekizdir: Allah'a şirk koşmak, ana babaya isyan etmek, mü'mini öldürmek, namuslu kadınlara iftira etmek, yetim malı yemek, yalancı şahitliği etmek, bir adamın yemini ve sözü ile az bir para koparmak. Bunu Muhriz, Hasen Basri'den rivayet etmiştir.

"Nükeffir anküm seyyiatiküm": Mufaddal, Asım'dan, ikisinde de ye ile "yükeffir; kalanlar da ikisinde de nun ile nükeffir okumuşlardır. Nafi, Eban – Asım'dan – Kisai - Ebu Bekir ile Asım'dan – mimin fethi ile burada ve Hac'ta medhalen okumuşlar; diğerleri ise mimi zamme ile okumuşlardır. "Müdhale sıdkın" ve "muhrace sıdkın"ın miminin mazmum olduğunda ise ihtilaf etmemişlerdir.[27] Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: "Müdhal"in mastar olması da ismi- mekan olması da caizdir. Mimi ister meftuh isterse mazmum okusun. Süddi de şöyle demiştir: Seyyiat burada: Küçük günahlardır. Müdhal kerim de: Cennettir. İbn Kuteybe de: Kerim: Şerefli manasınadır, demiştir.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِه۪ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ لِلرِّجَالِ نَص۪يبٌ مِمَّا
اكْتَسَبُواۜ وَلِلنِّسَٓاءِ نَص۪يبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَۜ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ
مِنْ فَضْلِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يماً ﴿٣٢﴾

32 – Allah'ın kiminizi kiminizden üstün kıldığı (sizde olmayan) şeyleri temenni etmeyin. Erkekler için kazandıklarından bir nasip, kadınlar için de kazandıklarından bir nasip vardır. Allah'tan lütfünü isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyle bilendir.

"Allah'ın kiminizi kiminizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Ümmü Seleme: "Ya Resulallah, erkekler gaza ediyorlar, bizse etmiyoruz, biz ancak yarım miras alıyoruz, dedi; bunun üzerine bu ayet indi.[28]

27 – İsra: 80.

28 – İmam Ahmed, Müsned, 6/322; Hakim, Müstedrek, 2/305.

İkincisi: Kadınlar: Biz de savaşmak ve erkekler gibi ecir kazanmak isteriz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: "Erkek için iki dişi hissesi vardır" ayeti inince, erkekler: Kadınlara mirasta üstün kılındığımız gibi iyiliklerimizle de üstün kılınmak isteriz, dediler. Kadınlar da: Biz de: Mirasımız onlarınkinin yarısı kadar olduğu gibi günahımızın da erkeklerinkinin yarısı kadar olmasını isteriz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Katade ile Süddi, demişlerdir.

Temenninin manası hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Bir adamın başkasının malını temenni etmesidir, bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. *İkincisi:* Kadınların erkek olmayı temenni etmeleridir. Ümmü Seleme'den: Keşke biz de erkek olsaydık, dediği rivayet edilmiştir. Bunun üzerine bu ayet inmiştir.

Temenninin çeşitleri vardır:

Birincisi: İnsanın başkasının malının elinden çıkıp kendisinin olmasını istemesidir ki bu, hasettir.

İkincisi: Başkasının malı kadar malı olmasını temenni edip malının elinden çıkmasını istememesidir ki bu da gıptadır. Çoğu zaman o isteğin elde edilmesinde temenni edenin bir çıkarı olmaz. Hasen şöyle demiştir: Filanın malını temenni etme, ne biliyorsun, belki de onun helaki o maldadır.

Üçüncüsü: Kadının erkek olmayı temenni etmesidir ki bu gibi şey gerçekleşmez. Kul bilsin ki menfaatleri Allah daha iyi bilir; o nedenle Allah'ın takdirine razı olsun, bütün temennileri ahiret amelini artırmak olsun.

"Erkekler için kendi kazandıklarından bir nasip vardır, kadınlar için de kendi kazandıklarından bir nasip vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu kazançtan maksat mirastır, bu da İbn Abbas ile İkrime'nin görüşüdür.

İkincisi: O sevap ve azaptır. Mana da şöyledir: Kadın erkek gibi sevap kazanır, onun gibi de günah kazanır. Bu Katade, İbn Saib ve Mukatil'in görüşüdür. Doğruluğuna da Ebu Süleyman Dımeşki şunu delil getirmiştir: Miras kazançla ele geçmez, kaldı ki ayet temenni ve üstünlük isteme hakkında nazil olmuştur.

"Ves'elullahe min fadlihi": İbn Kesir, Kisai, Eban ve Halef – tercihi olarak – (veselullahe), (feselillahe), (fesel beni israile), (ve sel men erselna) ve bunlar gibi emir sigası ile olup başında "vav" veya "fe"

olan kelimeleri böyle okumuşlardır ki onlara göre bunlar mehmuz (hemzeli) değildir. Ebu Cafer ile Şeybe'den de böyle nakledilmiştir. Diğerleri ise bütün bunları hemze ile okumuşlardır. "Velyeselu ma enfeku" *(Mümtehine: 10)* kavlini hemze ile okumakta ihtilaf etmemişlerdir.

"Fadl"dan ne murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Fadl: Taattir, bunu Said bin Cübeyr, Mücahit ve Süddi, demiştir. *İkincisi:* O rızktır, bunu da İbn Saib, demiştir. O zaman mana şöyle olur: Allah'tan nimetlerini temenni edin, başkasının malını temenni etmeyin.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ
وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

33 – (Erkek ve kadından) her biri için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından mirasçılar kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

"Veliküllin cealna mevaliye": Mevali: Veliler demektir, onlar da asabe olsun diğerlerinden olsun mirasçılardır. Ayetin manası şöyledir: Her insanın terekesine mirasçı olacak varisler vardır. Validan ve akrubun'un gramerce merfu okunmasının iki sebebi vardır:

Birincisi: Mübtedanın haberi olmak üzere merfu olması, takdiri şöyledir: Humul validani velakrabune. O zaman cümle "mimma terek"te tamam olur.

İkincisi: Onun malı terk eden fail olmak üzere merfu olmasıdır ki bu takdirde: el -Validan humul mevla, demek olur.

"Vellezine akadet eymanüküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, elifle "âkadet" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de, elifsiz olarak okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim elifle okursa takdiri şöyle olur: Vellezine "akadethüm eymanüküm. Kim de elifi atarsa mana: Akadet hilfuhum eymenehum, şeklinde olur. Muzafı atmış, muzafunileyhi onun yerine geçirmiş olur. Onların hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar yeminle mirasçı olanlardır; iki adam birbirleriyle yeminleşirlerdi; hangisi ölürse ötekisi ona mirasçı olurdu. Bu: "Veülül erhami baduhum evla biba'd" kavli ile neshedildi. Bunu İbn

Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan Atıyye de şöyle rivayet etmiştir: Cahiliyede bir adam bir adamın arkasına düşer ona katılır ve ona tabi olurdu. Adam öldüğü zaman mirası ailesinin olurdu. Ona tabi olan da eli boş kalırdı. Bunun üzerine Allah Teala "vellezine âkadet eymanüküm" kavlini indirdi, ona da mirasından verildi. Sonra bunun ardından "veülül erhami baduhum evla liba'd" kavli indi. Onların yeminli mirasçılar olduğunu söyleyenlerden bazıları da Said bin Cübeyr, İkrime ve Katade'dir.

İkincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kardeş yaptığı kimselerdir. Onlar da Ensar ile muhacirlerdir. Muhacirler akrabalarını değil de ensarı mirasçı bırakırlardı; çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları kardeş etmişti. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu İbn Zeyd de, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar cahiliyede başkalarının çocuklarını evlat edinirlerdi. Bu da Said bin Müseyyeb'in görüşüdür. Birinci görüşün sahipleri şöyle demişlerdir: Yardım ve miras üzere antlaşma yapanların hükmü Enfal'ın sonundaki ayetle neshedildi. İbn Abbas, Hasen, İkrime, Katade, Sevri, Evzai, Malik, Ahmed ve Şafii böyle demişlerdir.

Ebu Hanife ile arkadaşları ise: Bu hüküm bakidir, ancak akrabalar akitleşenlerden ileri tutulmuştur. Bir grup da: Bunun manası: Onlara yardım ve nasihat gibi hisselerini verin, demişlerdir. Bu da İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Başka bir topluluk şuna kani olmuştur: Cahiliyede antlaşma sadece yardım üzerine yapılırdı, İslam ise bunu değiştirmedi, onu daha da pekiştirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Cahiliyede ne gibi antlaşma varsa, İslam onu daha da kuvvetlendirmiştir.[29] Bunun yardım ve destek olduğunu kastetmiştir. Bu da Said bin Cübeyr'in görüşüdür. Bu da ayetin muhkem olduğunu gösterir.

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ
بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ
فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ
وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ

29 – Cübeyr bin Mut'im hadisi, İmam Ahmed, Müsned, 4/83.

وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾

34 – Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler; bu da Allah'ın bazılarını bazılarına üstün kılması ve erkeklerin mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyledir. Onun için saliha (iyi) kadınlar itaatkardırlar. Allah kendi haklarını nasıl koruduysa onlar da gıyaben erkeğin (şeref ve namusunu) korurlar. Dik başlılık edeceklerinden korktuğunuz kadınlara gelince, onlara öğüt verin, yataklarda yalnız bırakın. (Yine olmazsa) onları dövün. Eğer size itaat ederlerse, onların aleyhlerine bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.

"Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler": İniş sebebi şöyledir: Bir adam karısına bir tokat attı, kadın Resullah'a şikayet etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir Müfessirler bunun Sa'd bin Rebi el – Ensari olduğunu zikretmişlerdir İbn Abbas: "Kavvamun": Kadınları hak üzere tedip etmekle görevlidirler, demiştir. Hişam bin Muhammed, babasından: "Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler" kavlinde: Eğer erkeklerse, demiş ve şu beyti okumuştur:

Sen her erkeği erkek mi ve
Gece yanan her ateşi ateş mi sanırsın?

"Bu da Allah'ın, bazılarını bazılarına üstün kılması nedeniyledir": Yani erkekleri kadınlara üstün kılması nedeniyledir. Erkeğin kadından üstün olması; aklının fazlalığı, miras hissesinin daha büyük olması, ganimet, Cuma namazı, cemaat, hilafet, cihat, talakın onun eline verilmesi vs. gibi şeylerledir.

"Ve nafakalarını kendi mallarından temin etmeleriyledir": İbn Abbas şöyle demiştir: Yani mehir ve nafakaları ile. "Salihat" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kocalarına iyilik eden kadınlardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hayır işleyenlerdir, bunu da Abdullah bin Mübarek, demiştir. İbn Abbas: "Kanitat": Kocaları hakkında Allah'a itaat eden kadınlar; "gıyaben muhafaza edenler" de: Kocaları yokken muhafaza edenlerdir, demiştir. Ata ile Katade de: Kocaları yokken onun malını ve korumaları lazım gelen kendi nefislerini muhafaza eden kadınlar, demişlerdir.

"Bima hafizallah": Cumhur "Allah" ismini merfu okumuştur, mana da onların kıraatine göre üç türlü olur:

Birincisi: Allah'ın onları muhafaza etmesi nedeniyle, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ata ve Mukatil, demişlerdir. İbn Mübarek de Süfyan'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın onları muhafaza edip öyle yapmasıyla.

İkincisi: Allah'ın onların mehirlerini ve lazım gelen nafakalarını koruması iledir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Görünmeyeni Allah'ın emrinin korunduğu şeyle muhafaza edenlerdir. Bunu Zeccac nakletmiştir. Ebu Cafer de Allah ismini mansup okumuştur, mana da: Allah'ın onları kendi taatinde koruması iledir.

"Dik başlılık etmelerinden korktuğunuz kadınlara gelince": Bu korku hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, bilmek manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dik başlılığın görünen işaretleri dolayısıyla zannetmek manasınadır, bunu Ferra, demiş ve kanıt olarak da şu mısraı okumuştur:

Ey Sellam, beni ayıplayacağından korkmadım (bunu zannetmedim).

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nüşuz: kadının kocasından nefret etmesidir: Neşezetil mer'etü ala zevcihe ve neşesat denir ki, ondan nefret etti ve yanında kalmaktan rahatsız oldu, demektir. Nüşuzun aslı: Rahatsız olmaktır. Zecca da: Aslı neşzden gelir ki, yüksek yer manasınadır, demiştir.

"Onlara öğüt verin": İmam Halil şöyle demiştir: Öğüt: Kalbi heyecana getirecek şeyle hayrı hatırlatmaktır. Hasen de şöyle demiştir: Ona dili ile öğüt verir; eğer kabul etmezse, yatağını terk eder. Yatağını terk etme konusunda da dört ayrı görüş belirtmişlerdir:

Birincisi: O, cimaı terk etmektir, bunu Said bin Cübeyr, İbn Ebi Talha ve el - Avf, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. İbn Cübeyr ile Mukatil de böyle, demişlerdir.

İkincisi: Onu terk etmektir, cimaı terk etmek değildir, bunu da Ebudduha, İbn Abbas'tan, Husayf da İkrime'den rivayet etmiştir. Süddi ile Sevri de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Yatakta kötü konuşmaktır; bu da İbn Abbas, Hasen ve İkrime'den rivayet edilmiştir. Bu durumda mana: Onlara yatakta kötü konuşun, demek olur.

Dördüncüsü: O döşeğini ve yatağını terk etmektir; bu da Hasen, Şa'bi, Nahai, Muksim ve Katade'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onu yatakta terk et, eğer kabul ederse ne a'la, yoksa

Allah sana onu yaralamadan dövmeye izin vermiştir. Bir grup ilim adamı da şöyle demiştir: Ayet tertip üzeredir: Dik başlılık korkusu halinde öğüt vermek, dik başlılık görüldüğü zaman yatağını terk etmek, bunu tekrar ettiği ve ısrar ettiği takdirde de onu dövmek. Henüz dik başlılığın başında dövmek caiz değildir. Kadı Ebu Ya'la: İmam Ahmed'in mezhebi de böyledir, demiştir: İmam Şafii de: Daha dik başlılığın başında dövmek caizdir, demiştir.

"Eğer size itaat ederlerse": Yani yatakta, "onların aleyhlerine bir yol aramayın": Onu rahatsız etmek için bahaneler uydurmayın, demektir. Süfyan bin Uyeyne de: Seni sevmeye zorlama, çünkü kalbi onun elinde değildir, demiştir. İbn Cerir de mana şöyledir, demiştir: Çeşitli bahaneler ileri sürerek bedenleri ve malları hususunda size helal olmayan bir yol aramayın. Bu da ona: Sen beni sevmiyorsun, deyip de onu dövmek veya ona eziyet etmek gibi şeylerdir.

Şüphesiz Allah çok yücedir (aliyy), çok büyüktür (kebirdir): Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Eşlerinize zulmetmeyin, sonra Allah onların intikamını sizden alır. Hattabi de şöyle demiştir: Kebir: Celal (ululuk) sıfatı ile muttasıf, şanı yüce, ululuğunun yanında bütün büyükler küçük kalır, demektir. Şöyle de denilmiştir: O mahluklarına benzemekten yücedir.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا
فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا
إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

35 – Eğer aralarının açılmasından korkarsanız onun (erkeğin) ailesinden bir hakem ve onun (kadının) ailesinden de bir hakem gönderin. Eğer onlar barıştırmak isterlerse Allah onların aralarını uzlaştırır. Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir, her şeyden haberdardır.

"Eğer aralarının açılmasından korkarsanız": Korkuda iki görüş vardır:

Birincisi: O varlığı kesin olmayanın varlığından sakınmaktır, bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, bilmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Şikak: Düşmanlıktır, müteşakkiyn'den gelir ki, her sınıf bir şıkka (tarafa) düşmektir. Hakem de: Kendisine verilen işi

takip edendir. İki hakem göndermekle memur olan hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, davanın kendisine getirildiği yetkilidir, bunu Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi. Onlar eşlerdir, bunu da Süddi, demiştir.

"Eğer onlar barıştırmak isterlerse": İbn Abbas: Hakemler isterlerse, demiştir. "Allah aralarını uzlaştırır": Bunda da iki görüş vardır: O, hakemlere racidir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit, Ata, Süddi ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* O eşlere racidir, bunu da bazı müfessirler, demiştir.

Hakemler eşlerin vekilleridir, verdikleri hükümde eşlerin rızası geçerlidir. Bu Ahmed, Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşüdür. Malik ile Şafii de: Hakemlerin hükmü eşlerin rızasına muhtaç değildir, demişlerdir.

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ
وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ
وَابْنِ السَّبٖيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراًۙ ﴿٣٦﴾

36 – Allah'a ibadet edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba komşuya, yabancı komşuya, yakın arkadaşa, yolda kalanlara ve sağ ellerinizin sahip olduğu kölelere iyilik edin. Şüphesiz Allah kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez.

"Allah'a ibadet edin": İbn Abbas: O'nu birleyin, demiştir.

"Ana babaya iyilik edin": Ferra şöyle demiştir: Allah insanları ebeveyne iyilik etmeye teşvik etmiştir.

"Akraba komşuya": Bunda da iki görüş v rdır:

Birincisi: O, seninle onun arasında yakınlık olan komşudur, bunu İbn Abbas, İkrime, Dahhak, Katade, İbn Zeyd, Mukatil ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: O, Müslüman komşudur, bunu da Nevf eş – Şami, demiştir. O zaman mana: İçinizden Müslüman komşuya iyilik edin, olur.

"Vel – caril cünübi": Mufaddal, Asım'dan cimin fethi ve nunun sükunu ile vel – caril cenbi rivayet etmiştir. Ebu Ali Şöyle demiştir: Mana: El – Cari zil cünüb, demektir ki muzaf hazfedilmiş olur. Yabancı komşu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, seninle onun arasında yakınlık olmayan yabancıdır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ata, İkrime, Dahhak, İbn Zeyd, Mukatil ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: o; sağındaki, solundaki, önündeki ve arkandaki komşudur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O; Yahudi ve Hıristiyan'dır, bunu da Nevf eş – Şami demiştir.

Yakın arkadaş hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, zevce (eş)tir, bunu da Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Hasen, İbrahim Nahai ve İbn Ebi Leyla, demişlerdir.

İkincisi: O, yol arkadaşıdır, bunu da Mücahid'in rivayetinde İbn Abbas, Katade, Dahhak, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Said bin Cübeyr'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O arkadaştır, bunu da İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İkrime de böyle, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir Senden hayrının ulaşmasını umut eden kimsedir. Mukatil de: O seferde ve hazarda arkadaşındır, demiştir. İbnüssebil hakkında da Bakara suresinde açıklama yapmıştık.

"Sağ ellerinizin sahip olduklarına da": Yani kölelere iyilik edin Bazıları: Buna dilsiz hayvanlar da girer, demişlerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: "el – Muhtal: Kibirli kibirli yürüyendir; fahur da: Kibriyle insanlara karşı böbürlenendir, demiştir. Mücahit de: O verdiğini sayan ve Allah'a şükretmeyendir, demiştir. İbn Kuteybe de: Muhtal Mağrur ve kibirli kimsedir, demiştir: Zeccac da: Muhtal: Kasılan gururlu ve cahil kimsedir, demiştir. Burada kibirli ve gururlunun zikredilmesi; bunların zengin oldukları zaman akrabalarından ve komşularından kaçmalarından dolayıdır.

ٱلَّذِينَ يَبْخَلُونَ

وَيَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ

مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿٣٧﴾

37 – Onlar cimrilik eden, insanlara cimriliği öneren ve Allah'ın, lütfünden kendilerine verdiği şeyleri gizleyen kimselerdir. Biz o nankörlere aşağılayıcı bir azap hazırlamışızdır.

"Onlar cimrilik edenlerdir": Müfessirler bu ayetin Yahudiler hakkında indiğini söylemişlerdir. Sebeb-i nüzulü ise şöyledir: İbn Abbas şöyle demiştir: Kerdem bin Zeyd, Üsame bin Habib, Nafi bin Ebi Nafi, Bahri bin Amir, Huyey bin Ahtab ve Rifaa bin Zeyd bin Tabut, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bazı ensara gelir; onlara karışır ve onlara öğüt verirlerdi, onlara: Mallarınızı harcamayın, biz fakir olmanızdan korkuyoruz, infaka koşmayın; çünkü sonunun ne olacağını bilemezsiniz, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi.[30] Cimrilik ettikleri ve insanlara cimrilik önerdikleri şey üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O maldır, bunu İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfat ve nübüvvetini meydana çıkarmadır, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

"Ve ye'murunennase bilbuhli": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, sükunla: Bilbuhli okumuşlardır; Hamze ile Kisai de harekeli olarak: Bilbahali okumuşlardır. Hadid suresindekinde de aynı ihtilaf vardır.

"Allah'ın kendilerine lütfünden verdiği kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, onlara Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatları hakkında bilgi verilmiş; onlar da bunu gizlemişlerdi. Bu, cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar; mal sahipleridir; cimrilik ettiler ve zenginliği gizledirler. Bunu da Maverdi ile diğerleri demişlerdir.

"A'tedna": Zeccac: Manası: Onu kendileri için bir hazırlık kıldık, yani kendileri için tespit ettik, demiştir.

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا
بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾

38 – Ve onlar mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimselerdir. Şeytan kime arkadaş olursa, o ne kötü arkadaştır!

30 – bkz. İbn Hişam, es - Siyretü'n – Nebeviye, 2/208; Taberi Tefsiri, 8/353.

"Ve onlar mallarını gösteriş için harcayanlardır": Kimler hakkında indiğinde farklı üç görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar münafıklardır, bunu da Süddi, Zeccac ve Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Mekke müşrikleridir; Peygambere düşmanlık etmek için mal harcadılar, bunu da Salebi, demiştir.

Karîn: Seninle ülfet eden ve sana ısınan arkadaşındır. O, fail veznindedir, iki şeyi birbirine yaklaştırmaktan gelir. Şeytanın ona yakın olmasının da iki manası vardır: *Birincisi:* Onun fi'line katılmasıdır. *İkincisi:* Ona cehennemde arkadaş olmasıdır.

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا
رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

39 – Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe iman etseler ve Allah'ın, kendilerine rızk ettiği şeylerden Allah yolunda harcasalardı, ne olurdu?! Allah onları çok iyi bilendir.

"Onlara ne olurdu?": Mana şöyledir: Mallarını insanlara gösteriş için harcayan ve Allah'a iman etmeyen kimseler, eğer iman etselerdi ne olurdu? Burada zikredilen infak hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sadakadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Zekattır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Allah onları çok iyi bilir": Kavli de onların kötü niyetlerinden dolayı onlar için tehdittir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ
مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ
أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40 – Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez. Eğer o (zerre) bir iyilik olursa, Allah onu katlar ve sahibine kendi katından büyük bir mükafat verir.

"Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez": Haksızlığı (zulmü) geçen kısımda şerh etmiş idik. O, aziz ve celil olan Allah için imkansızdır. Çünkü dilciler: Zulüm, bir kimsenin sahip olmadığı şey üzerinde tasarruf etmesidir, demişler. Halbuki her şey O'nun mülküdür.

Başkaları da şöyle demişlerdir: Zulüm, bir şeyi asıl yerinden başka yere koymaktır, O'nun hikmeti ise faydasız bir şey yapmaktan münezzehtir. Bir şeyin miskali, o şeyin ağırlığı demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Haza ala miskali haza, derler ki onun ağırlığındadır, onun kadardır, demektir. Zeccac da: O sikl kökünden mif'al veznindedir, demiştir.

Ben Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum: İnsanlar miskalin sadece dinar (altın para) ağırlığında olduğunu zannederler, onların zannettikleri gibi değildir. Bir şeyin miskali onun ağırlığı kadardır, her ağırlığa miskal denir, ister ki bin (gram, kilo) olsun. Allah Teala: "Hardal tanesi kadar olsa" *(Enbiya: 47)* demiştir. Ebu Hatim de şöyle demiştir: Asmai'ye, terazilerdeki ağırlık olan miskali sordum: Farsçadır, nasıl diyeceğimi bilmiyorum; ancak miskal diyebilirim; mesela bir adama: Bana miskal uzat desen, o da sana binlik bir ağırlık birimi verse veya bir gramlık bir ağırlık birimi verse, dediğini yapmış ve doğru olur.

Zerreden de ne kastedildiği hususunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O kırmızı karınca başıdır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O bir parça topraktır, bunu da Zeyd bin el – Asam, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O en küçük karıncadır, bunu da İbn Kuteybe ile İbn Faris, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O hardaldır. *Beşincisi:* Güneş ışığında delikten görünen toz parçasıdır, bu ikisini Salebi, demiştir. Bil ki zerre akılla bilinen (soyut) bir şey için misal verilmiştir. Maksat Allah'ın ne az ne de çok zulüm etmeyeceğidir.

"Ve in tekü haseneten": İbn Kesir ile Nafi: Ref ile hasentün okumuşlar; diğerleri de nasb ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim ref ile okursa mana: Bir iyilik meydana gelirse demek olur. Kim de nasb ile okursa mana: Eğer o yaptığı bir iyilik olursa, demek olur.

"Yudaifha": İbn Amir ile İbn Kesir şeddeli olarak ve elifsiz "yuda'ifha okumuşlar; diğerleri de aynın kesri ve elifle yudaifha okumuşlardır. İbn Kuteybe: Elifle yudaifha, birkaç kat verir, demektir; elifsiz yuda'ifha ise bir katı verir, demiştir.

"Min ledünhü": Yani kendi katından demektir. Büyük ecir de: Cennettir.

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾

41 – Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine şahit getirdiğimiz gün (halleri) nice olur?

"Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz gün halleri nice olur?": Zeccac: Ayetin manası: Kıyamet gününde onların hali nasıl olur, demektir; hal kelimesi atılmıştır, çünkü manadan anlaşılmaktadır. "Keyfe" lafzı istifham için ise de manası azarlamadır. Şahit de ümmetin Nebisidir.

Ne ile şahitlik edeceği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Risaletini ümmetine tebliğ ettiğine dair şahitlik edecektir, bunu İbn Mes'ud, İbn Cüreyc, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* İmanlarına şahitlik edecektir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir. *Üçüncüsü:* Amellerine şahitlik edecektir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Lehlerine ve aleyhlerine şahitlik edecektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Seni de getirdiğimiz zaman": Yani Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'i. "Onlar" kelimesi üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar bütün ümmetidir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların aleyhlerine şahitlik edecektir. *İkincisi:* Onların lehlerine şahitlik edecektir; o zaman âlâ" lam manasına olur. İkinci görüş: Onlar kafirlerdir; mesajı tebliği ettiğine dair onların aleyhine şahitlik edecektir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Yahudi ve Hıristiyanlardır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا
الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

42 – O gün kafirler ve Peygamber'e isyan edenler yerle bir olmalarını isterler ve Allah'a karşı hiçbir sözü gizleyemezler.

"Lev tüsevva bihimülard": İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, tenin zammesi ve sin şeddesiz olarak tüsva okumuşlardır. Mana da: Toprak olmayı ve yerle bir olmayı isteyeceklerdir, demektir. Bu da Ferra ile diğerlerinin görüşleridir. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Allah Teala mahlukatı mahşere topladığı zaman, hayvanlara, haşaratlara ve kuşlara: Toprak olun, der. O zaman kafir: Keşke ben de toprak olsaydım, der.

Nafi ile İbn Amir de, tenin fethası ve sinin şeddesi ile: Lev tesevva okumuşlardır. Mana da lev tetesevva demektir, mahreçleri yakın olduğu için te sine idgam edilmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Bu kıraatta biraz geniş düşünülmüştür; çünkü fiil yere (toprağa) isnat edilmiştir, maksat: Yerin de onlar gibi olmasını isterler demek değildir,

esas mana: Onlar yerle bir olmayı isterler demektir. Sonra müfessirlerin mana üzerinde de de iki görüşleri vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Yer yarılsa da içine batsalar, demektir. Bunu Katade, Ebu Ubeyde ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Manası şöyledir: Onlar yeniden diriltilmeyi istemezler; çünkü oradan çıkmadan önce yerle bir olmuşlardı. Bunu da İbn Keysan, demiştir. Zeccac da buna benzer söylemiştir. Hamze ile Kisai de, tenin fethası, sinin harekesi ve vav da imaleli şeddeli olarak: Lev tüsevvi okumuşlardır ki, tetesevva manasınadır; Nafi ile İbn Amir'in idgam ettiği te'yi hazfetmiştir. İki kıraatın manası da birdir.

"Hiçbir sözü (hadisi) Allah'a gizleyemezler": Hadis üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O: Biz müşrik değildik, sözleridir. *İkincisi:* O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumu, na't ve sıfatıdır. Bunu da Ata, demiştir. Birinci görüşe göre, gizleme ahiretle ilgilidir. İkinci görüşe göre ise dünya ile ilgilidir. O zaman mana: Onu gizlememiş olmayı isterlerdi, olur.

Ayetin manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: Organları konuşarak onları rezil ettiği zaman Allah'a şirk koşmalarını gizlememiş olmayı isterler. Bu mana İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlara aleyhlerine şahitlik edince ondan sonra hiçbir sözü Allah'a gizlemezler. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar bir yerde hiçbir sözü gizleyemezler, bir yerde de gizlerler ve: Biz müşrik değildik, derler. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: "Hiçbir sözü Allah'a gizleyemezler": Yeni söz başıdır; "yerle bir olmayı isterler" sözü ile ilişkili değildir. Bu da Ferra ile Zeccac'ın görüşleridir. Allah'a hiçbir sözü gizleyemezler'in manası: Onu gizlemeye güçleri yetmez, çünkü o Allah katında açıktır, demektir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Yerle bir olup da Allah'a karşı hiçbir sözü gizlememiş olmayı isterler.

Altıncısı: Onlar: "Biz müşrik değildik" sözlerinin yalan olduğuna inanmadılar, ancak putlara tapmanın itaat olduğuna inandılar. Bu iki görüşü de İbn Enbari bildirmiştir.

Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Onlara vehmettikleri şey haber verilmiştir; çünkü onlar müşrik olmadıklarını zannediyorlardı. Bu ise onları yalan söylemiş olmaktan çıkarmaz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ
حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ
تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ
مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا
طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ
عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43 - Ey iman edenler, sarhoş iken ne dediğinizi bilinceye kadar ve cünüp iken - yolcu olmanız müstesna - gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur yahut yolculukta bulunur veyahut ayakyolundan (abdest bozmaktan) gelirseniz yahut kadınlara dokunursanız, temiz toprakla teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır.

"Ey iman edenler, sarhoş iken namaza yaklaşmayın": Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Hazreti Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdurrahman bin Avf bize bir yemek hazırladı, bizi davet etti ve bize içki içirdi. İçki bize işledi, namaz vakti geldi; beni öne geçirdiler; ben de: "Kul ya eyyühel kafirun la a'büdü ma tabüdun, ve nanhu nabüdü ma tabüdun" okudum; bunun üzerine bu ayet indi.[31]

Başka bir rivayette, Ebu Abdurrahman'dan ve Hazreti Ali radıyallahu anh'ten, öne geçirip de bu sureyi yanlış okuyanın Abdurrahman bin Avf olduğu bildirilmiştir.[32]

"Namaza yaklaşmayın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Namaz vakitlerinde sarhoşluk verecek şeylere yaklaşmayın. *İkincisi:* Sarhoş iken namaza girmeyin. Birincisi daha doğrudur, çünkü sarhoş kendisine ne hitap edildiğini bilmez. "Sarhoş iken": Kavlinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: içkiden sarhoş iken, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* Uykudan. Bunu da Dahhak, demiştir: Bu görüş akla uzaktır. Bu ayet,

31 - Ebu Davud, Tirmizi ve Taberi tefsiri, Ata bin Saib'den.

32 - İbn Cerir, Tefsir, 8/376.

namaz vaktinin dışında sarhoş olmağa müsaade etmiştir, sonra da içkinin yasak edilmesiyle neshedilmiştir.

"Vela cünüben": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cenabet, uzaklıktır. Zeccac şöyle demiştir: Recülün cünübün, verecülani cünübün, ve ricalün cünübün; tıpkı şöyle denildiği gibi: Recülün rıda, ve kavmün rıza. Cünübe bu ismin verilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Suyun olduğu yere uzak olmasındandır. *İkincisi:* Namazdan, Kur'an okumaktan, mushafa el sürmekten ve mescide girmekten uzak durması gerekmesindendir.

"Ancak yoldan geçmeniz müstesna": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Cünüp iken namaza yaklaşmayın, ancak yolcu olup suyu bulamamanız hariç; o zaman teyemmüm edin ve namazı kılın. Bu mana Hazreti Ali radıyallahu anh, Mücahit, Hakem, Katade, İbn Zeyd, Mukatil, Ferra ve Zeccac'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Cünüp iken namaz kılınan yerlere yani mescitlere yaklaşmayın, ancak oradan geçmeniz müstesna, oturmayın. Bu mana da İbn Mes'ud, Enes bin Malik, Hasen, Said bin Müseyyeb, İkrime, Ata el – Horasani, Zühri, Amr bin Dinar, Ebudduha, İmam Ahmed, Şafii ve İbn Kuteybe'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas ile Said bin Cübeyr'den de ilk iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Birinci görüşe göre: "Abirüssebil": Yolcudur, namaza yaklaşmak da namazı icra etmektir. İkinci görüşe göre: "Abirüssebil": Mescitten geçendir, namaza yaklaşmak da içinde namaz kılınan mescide girmektir.

"Eğer hasta olursanız": Bu kelamın iniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Ensardan bir adam hasta oldu, kalkıp abdest alamadı, hizmetçisi de yoktu; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, ona durumu anlattı; bunun üzerine: "Eğer hasta olur ve yolculukta bulunursanız" ayeti indi, bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından yara çıktı, bu aralarında yayıldı, cünüp oldular; bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler; bunun üzerine "Eğer hasta olursanız..." ayeti indi. Bunu İbrahim Nahai, demiştir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Ayetin zahiri su kullanıldığı takdirde hastalık meydana gelecekse teyemmümün caiz olduğunu göstermektedir; ister telef olmaktan korksun, isterse korkmasın. Yolculuk da öyledir ki onda da su bulunmadığı takdirde teyemmüm etmek caizdir, yolculuk da ister kısa, isterse uzun olsun. Suyun bulunmaması hasta için teyemmüm etmesinin caiz olması için şart değildir. Şart olan zararın mevcut

olmasıdır. Yolculukta ise suyun bulunmaması teyemmümün mubah olması için şarttır, yolculuk şart değildir. Yolculuğun zikredilmesi suyun genellikle onda bulunmamasındandır.

"Ev cae ahadün minküm minel ğaitı": "Ev" vav manasınadır, çünkü eğer öyle olmazsa, hasta veya yolcuya abdesti bozulmadığı halde abdest alması lazım gelir. Ğait: Çukurca yerdir, abdest bozmaktan yeri ile kinaye edilmiştir. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Mezadeye (su tulumuna): Raviye denmesi de böyledir; aslında raviye, üzerinde su tulumu taşınan devedir. Kadınlara: Zaain denilmiştir, aslında zaain: Hevdeçler (mahmiller)dir. Kadınlar onun içinde gizlenirler. Abdestsizliğe de izre denilmiştir, çünkü onlar dışkılarını evlerin çöplüğüne atarlardı.

"Evlâmestümünnisae": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, burada elifle ve Maide'de: Evlamestüm okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Halef de tercihli olarak, Mufaddal da Asım'dan rivayetle, Velid bin Utbe de İbn Amir'den rivayetle, burada elifsiz ve Maide'de "evlemestüm" okumuşlardır. El sürmeden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O cimadır, bunu Hazreti Ali, İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve Katade demişlerdir. *İkincisi:* O el sürmedir, bunu da İbn Mes'ud, İbn Ömer, Şa'bi, Ubeyde, Ata, İbn Sirin, Nahai, Nehdi, Hakemı ve Hammad demişlerdir.

Ebu Ali de şöyle demiştir: Lems el ile olur, bazen burada genişlik yaparlar, başka şeye de denir. "Göğe el sürdük" *(Cin: 8)* ayeti de böyledir ki: Göğün gayıplarına daldık, içimizden kimileri kulak hırsızlığı eder, duyduklarını kahinlere iletir, onlara haber verirdi. Lems el sürmekten başka şeye de denildiği için: "Ellerini sürdüler" *(En'am: 7)* demiştir. Özellikle elin zikredilmesi, başka bir cihetle karışmaması içindir. Nitekim: "Kendi sulplerinizden oğullarınızın helalleri" *(Nisa: 23)* demiştir; çünkü oğul, sulpten olmayan evlatlığa da denilir.

"Su bulamazsanız teyemmüm edin": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Hazreti Aişe radıyallahu anha bir seferinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdi, gerdanlığı koptu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu aramak için durdu, yanlarında su da yoktu, bu ayet bunun üzerine indi. Üseyd bin Hudayr: Ey Ebu Bekir ailesi, bu sizin ilk bereketiniz değildir, dedi. Bunu Buhari ile Müslim tahriç etmişlerdir.[33] Buhari ile Müslim'in tahriç ettikleri başka bir rivayet de

---

33 - Buhari, Teyemmüm, bab. 1; Fedailü's - Sahabe, bab. 5; Müslim, Hayz, hadis no. 108; Nesei, Tahare, bab. 193; Malik, Muvatta', Kitabu't - Tahare, hadis no. 89; Ahmed, Müsned, 6/179.

şöyledir: Hazreti Aişe radıyallahu anha, Esma'dan ödünç bir gerdanlık aldı, o da kayboldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, onu aramak üzere bir adam gönderdi; namaz vakti geldi, yanlarında su da yoktu. Abdestsiz kıldılar, bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler, bunun üzerine teyemmüm ayeti indi.

Teyemmüm lügatte: Niyet edip bir yere gitmektir, bunu da: "Vela teyemmemül habise" ayetinde zikretmiştik. Saîd ise: Topraktır. Bunu Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Ferra, Ebu Ubeyd, Zeccac ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Şafii de: Saîd ancak tozu olan toprağa denir, demiştir. Tayyib hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O temizdir. *İkincisi:* Helaldir. "Yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün": Teyemmümde yüzün sürülen kısmı, abdestte yıkanan belli yeridir. Ellerden sürülmesi lazım gelen yerde ise üç görüş vardır: *Birincisi:* Hırsızlıkta kesilen bileğe kadardır. Ammar, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Teyemmüm yüz ve eller için toprağa bir vurmadır"[34] dediğini rivayet etmiştir. Said bin Müseyyeb, Ata bin Ebi Rebah, İkrime, Evzai, Mekhul, Malik, Ahmed, İshak ve Davud da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O dirseklere kadardır. İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in teyemmüm ettiğini ve kollarını mesh ettiğini rivayet etmiştir. İbn Ömer, oğlu Salim, Hasen, Ebu Hanife ve Şafii de böyle demişlerdir. Şa'bi'den de bu iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Parmakların uçlarından koltuk altlarına kadar yerleri mesh etmek vaciptir. Ammar bin Yasir şöyle rivayet etmiştir: Bir yolculukta Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdik, toprağa el sürme hakkında izin indi, biz de ellerimizi bir vurup yüzlerimizi meshettik, bir daha vurup omuz başlarına ve koltuk altlarına kadar olan kısımları meshettik.[35] Bu da Zühri'nin görüşüdür.

"İnnallahe kane afüvva": Hattabi şöyle demiştir: Afüv, mübalağa kalıbıdır, "afv" günahtan vaz geçmek, suçluyu cezalandırmamaktır. Onun: Afetirrihül esere (rüzgar izi sildi) sözünden geldiği söylenmiştir, sanki affeden de suçlunun günahını silip atmıştır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ
يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾

34 - Buhari, Teyemmüm, bab, 8.

35 - Ebu Davud, Taharet; Nesei, Taharet.

44 – Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi; onlar sapıklığı satın alıyor ve sizin yoldan sapmanızı istiyorlar.

"Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi?": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu; Rifaa ibn Zeyd bin Tabut hakkında inmiştir. *İkincisi:* O İki adam hakkında inmiştir; bunlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem konuştuğu zaman ağzına öykenir (hiddetlenir) ve onu kınarlardı. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O Yahudiler hakkında inmiştir, bunu da Katade, demiştir.

"Onlara verilen nasip": Hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamber olduğunu bilmeleridir. *İkincisi:* Kitaplarındaki şeyleri bilmeleridir, onunla amel etmeleri değil (kuru bilgi).

"Sapıklığı satın alıyorlar": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunda kısaltma vardır; mana: Hidayete karşı sapıklığı satın alıyorlar, demektir. Şu ayet de öyledir: "Ona sonrakiler arasında bıraktık" *(Saffat: 78)*, yani iyi bir ad bıraktık, iyi bir ad zikredilmemiştir; çünkü muhatap onu bilmektedir.

Sapıklığı satın almalarında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, imanı sapıklıkla değiştirmeleridir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem meydana çıkmadan önce ona iman, meydana çıktıktan sonra inkar ile değiştirmeleridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O rüşvet almak ve başkanlıklarını sürdürmek için Peygamberi inkar etmeyi tercih etmeleridir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamalarına karşı hahamlarına para vermeleridir. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Yoldan sapmanızı istiyorlar": Mü'minlere hitaptır, yoldan maksat da: Hidayet yoludur.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَٓائِكُمْؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّاۗ وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَص۪يرًا ﴿٤٥﴾

45 – Allah düşmanlarınızı çok iyi bilmektedir. Gerçek bir dost olarak ve bir yardımcı olarak da Allah yeter.

"Allah düşmanlarınızı çok iyi bilmektedir": O, size onların ne hal

üzere olduklarını bildiriyor; artık onlardan yardım istemeyin, onlar da Yahudilerdir. "Allah veli (dost) olarak yeter": Allah size yeter; O kimin velisi olursa düşmanı ona zarar veremez. Hattabi şöyle demiştir: "Veli" yardımcı demektir. "Veli", mütevelli, yani işleri üstlenen ve yerine getiren demektir. Aslı vely'den gelir ki yakınlık manasınadır. "Nasîr" ise: Faîl vezninde olup fâil manasınadır.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا
وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا
فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا
لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ
إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

46 - Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak: "İşittik ve isyan ettik, dinle, dinlemez olası", "raina" derler. Eğer onlar: "İşittik, itaat ettik, dinle ve bize bak" deselerdi, onlar için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah inkarları yüzünden onlara lanet etmiştir. Artık pek azı hariç iman etmezler.

"Yahudilerden bir kısmı": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet; Rifaa bin Zeyd, Malik bin Dayf ve Ka'b bin Üseyd hakkında inmiştir; hepsi de Yahudi idiler. "Min" edatı hakkında da iki görüş vardır, bunları da Zeccac bildirmiştir:

Birincisi: O "ellezine utülkitabe"ye bağlıdır, mana da: Yahudilerden kendilerine kitaptan hisse verilen kimseleri görmedin mi?" demek olur.

İkincisi. Yeni bir cümledir, mana da: Yahudilerden bir topluluk vardır ki kelimeleri değiştirirler, olur. Değiştirirler kavli de sıfat olur, mevsuf da hazfedilmiş olur. Sibeveyh kanıt olarak şöyle bir beyt getirmiştir:

Zaman iki iki defadan ibarettir: Ölürüm, bir defasında da
Zahmetlerle geçim ararım.

Mana: Onlardan bir defasında ölürüm, demektir. Ebu Ali el - Farisi: Mana şöyledir, demiştir: Allah Yahudilere karşı yardımcı olarak yeter, yani onlara karşı size yardım eder.

"Tahrif": Değiştirme, demektir. "Kelim"eye gelince: "Kelam"ın "kelm"den alındığı söylenmiştir ki o da deriyi ve eti yaran yaradır; buna göre söze kelam denilmesi, kulağı yarıp kelamı ona ulaştırmasındandır. Hayır, hitap çeşitlerinde istenen manaları yardığı için de denilmiştir.

"Kelimeleri değiştirmeleri"nde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir şey sorarlardı; çıkınca da onun sözünü değiştirirlerdi, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bu onların Tevrat'ı değiştirmeleridir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Yerlerinden": Yani mekan ve mana ihtimallerinden, demektir.

"İşittik ve isyan ettik": Mücahit şöyle demiştir: Sözünü işittik, emrine isyan ettik.

"Vesma' ğayra müsmain": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi. Bunun manası: Dinle, dinlemez olası, demektir. Bunu İbn Abbas, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Manası şöyledir: Dinle, dediğin makbul değildir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Raina"nın manası da Bakara'da geçmiştir.

"Leyyen bielsinetihim": Katade şöyle demiştir: "Ley" dili kıpırdatmaktır. İbn Kuteybe de: "Leyyen bielsinetihim": "Raina kelimesini riayet etmek ve bakmaktan çıkarıp kabalık ederek sövmeye götürmektir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: "Onlar için daha hayırlı olurdu": Değiştirdikleri şeyden daha hayırlı ve "akveme": Daha adil olurdu. "Allah onlara inkarları yüzünden lanet etti": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkarları yüzünden.

"Pek azı hariç onlar iman etmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan ancak pek azı iman ederler; onlar da Abdullah ibn Selam ile ona tabi olanlardır. Bunu İbn Abbas, demiştır.

İkincisi: Ancak pek az iman ederler, bunu da Katade ile Zeccac, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: O da Allah onları yarattı ve rızıklarını verdi, itikadıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا

أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ
مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

47 – Ey kendilerine kitap verilenler, bazı yüzleri silip de enselerine döndürmemizden veyahut Cumartesi yaranlarına lanet ettiğimiz gibi onlara da lanet etmemizden önce yanınızdakini tasdik etmek üzere gönderdiğimiz şeye (Kur'an'a) iman edin. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.

"Ey kendilerine kitap verilenler, indirdiğimiz şeye iman edin": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Yahudilerden içlerinde Abdullah bin Soriya ile Ka'b bin Esed de olan bir grup hahamı İslam'a davet etti, onlara: Siz de bilirsiniz ki benim getirdiğim şeyler haktır, dedi. Onlar da: Biz onu tanımıyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas demiştir.

"Kitap verilenler": Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Maverdi, demiştir. Birinciye göre Kitap: Tevrat'tır. İkinciyi göre de: Tevrat ile İncil'dir. İndirdiğimiz şeyden maksat da: Kur'an'dır. Yanlarındaki şeyi tasdik etmenin manası da Bakara suresinde geçmiştir.

"Bazı yüzleri silmemizden önce": Yüzleri silmede de üç görüş vardır:

Birincisi: O, gözleri kör etmedir, bunu İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Onlardaki göz, burun ve kaşı dümdüz etmektir, bu mana da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

Üçüncüsü: Onları hidayet yolundan çevirmektir; Hasen, Mücahit, Dahhak ve Süddi bu görüşe taraftar olmuşlardır. Mukatil de şöyle demiştir: Yüzleri silmeden önce, yani milleti hidayet ve basiretten çevirmeden önce. Buna göre yüz mecazen zikredilmiş olur. Maksat: Basiret ve kalplerdir. Önceki iki görüşe göre de: Yüzden maksat, bilinen organdır.

"Onları enselerine döndürürüz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bunları ensede meydana getirip gözleri oraya yerleştirmektir. Bu İbn Abbas ile Atıyye'nin görüşleridir.

İkincisi: Onları, yani yüzleri ense gibi yapıp orada ne ağız ne kaş ne de göz koymaktır, bu da bir topluluğun görüşüdür; İbn Kuteybe de onların içlerindedir.

Üçüncüsü: Yüzlerde, maymunlarda olduğu gibi kıl bitirmektir, bu da Ferra'nın görüşüdür.

Dördüncüsü: Onları yurtlarından ve yerlerinden sürmektir, İbn Zeyd de buna taraftar olmuştur.

İbn Cerir şöyle demiştir: Mana şöyle olur: İleri gelenlerini ve konakladıkları bölgeleri değiştirip onları daha önce geldikleri Şam tarafına göndermektir.

Beşincisi: Onları sapıklığa döndürmektir, bu da Hasen, Mücahit, Dahhak, Süddi ve Mukatil'in görüşüdür.

"Yahut onlara lanet etmemizden önce": Yüzlerin sahipleri kastedilmiştir. Cumartesi yaranlarının lanet edilmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onları domuza çevirmektir, bunu da Hasen, Katade ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Onları çoklarının öldüğü Tih çölüne göndermektir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Allah'ın emri yerine getirilmiştir": İbn Cerir şöyle demiştir: Burada emir, memur (buyruk) manasınadır, emir denilmesi ondan (emirden) meydana gelmesindendir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰى إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

48 – Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını istediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, büyük bir günah uydurmuş olur.

"Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz": İbn Ömer şöyle demiştir: "Ey nefislerine zulmeden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar" *(Zümer: 53)* ayeti inince: "Ya Resulallah, şirki de mi?" dediler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan hoşlanmadı; bunun üzerine bu indi. Şirk koşmanın manası da yukarıda geçmiştir.

Ayetten maksat şudur: Allah şirk üzerinde ölen müşriki bağışlamaz. "Dilediği kimse için": Kaydında da iki açıdan nimet vardır: *Birincisi:* O şirkten başka günah işleyen her ölünün kesinlikle azaba

uğrayacağını gerektirmez, ister ki o günahın üzerinde ısrar ederek ölsün. *İkincisi:* O'nun isteğine bırakılmasında da Müslümanlar için yarar vardır; o da korku ve ümit üzerinde olmalarıdır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا
يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾

49 – Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır. Onlar hurma çekirdeğinin ince ipliği (fetil) kadar haksızlığa uğramazlar.

"Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi?": İniş sebebi şöyledir: Merhap bin Zeyd ile Bahri bin Avn –ki bunlar Yahudilerden idiler– küçük çocukları ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; yanlarında da bir bölük Yahudi vardı: "Ya Muhammed, bunların günahı var mı?" dediler; o da: Yok, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki biz de onlar gibiyiz; ne zaman gündüz bir günah işlesek, günahımız gece bağışlanır, ne zaman gece bir günah işlesek, günahımız gündüz bağışlanır, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

"Görmedin mi?": Kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* "Sana haber verilmedi mi?" demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* "Bilmedin mi?" demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

Kendilerini temize çıkaranlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İbn Abbas'tan naklettiğimize göre Yahudilerdir; Mücahit, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyanlardır. Hasen Basri ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. "Kendilerini temize çıkarıyorlar"ın manası da: Temiz olduklarını iddia ediyorlar, demektir. Zekeşşey'ü, denir ki: Uygun şartlar altında büyüdü, demektir.

Kendilerini ne ile temize çıkardıkları hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kendilerini günahlardan temize çıkardılar, bunu İbn Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yahudiler şöyle dediler: Bizim ölen çocuklarımız Allah katında bizi temize çıkarırlar ve bize şefaat ederler. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yahudiler namazda çocuklarını öne geçirirlerdi; onlar da imamlık ederlerdi; onların günahsız olduklarını iddia ederlerdi: bu İkrime, Mücahit ve Ebu Malik'in görüşleridir.

Dördüncüsü: Yahudiler şöyle dediler: "Bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" *(Maide: 18)*; "cennete ancak Yahudi veya Hıristiyan olanlar girer". *(Bakara: 111)* Bu görüş de Hasen ile Katade'ye aittir.

"Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır": Yani temiz kılar. Allah kimseye fitil kadar haksızlık etmez: İbn Cerir şöyle demiştir: Esas "fetil": Meftul, yani bükülmüş demektir. Mef'ul sigası faîl'e çevrilmiştir; sarî' ve dehîn gibi.

Fetil üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hurma çekirdeğinin çukurunun içindeki şeydir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ata bin Ebi Rebah, Dahhak, Katade, Atıyye, İbn Zeyd, Mukatil, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O parmakların arası kirden oğuşturulduğu zaman çıkan (fitil gibi) şeydir, bunu el- Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Ebu Malik, Süddi ve Ferra da böyle demişlerdir.

انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

50 – Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Bu, apaçık bir günah olarak yeter.

"Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar": Bu: "Biz Allah'ın oğullarıyız"; "cennete Yahudi ve Hıristiyan olmayanların dışındakiler girmez"; bizim günahımız yoktur vb. gibi yalandan uydurdukları sözleridir. "Bu da onlara yeter": Yani bu yalan sözleri "apaçık bir günah olarak yeter": İşitenler için yalanlarını meydana çıkaracak açık bir günah olarak.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا
مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾

51 – Kendilerine kitaptan nasip verilmiş olanları görmedin mi? Puta ve batıl İlahlara inanıyorlar ve kafirler için: "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.

"Kendilerine kitaptan nasip verilmiş olanları görmedin mi?": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Bir grup Yahudi; Kureyş'e gittiler; onlar da: "Bizim dinimiz mi hayırlı yoksa Muhammed'in dini mi?" dediler. Yahudiler de: Hayır, sizin dininiz daha hayırlıdır, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Ka'b bin Eşref ile Huyey bin Ahtap, Mekke'ye gittiler; Kureyşliler onlara: "Biz mi hayırlıyız yoksa Muhammed mi?" dediler. Onlar da: Siz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu, bir rivayette İkrime'nin görüşüdür. Katade de şöyle demiştir: Ayet, Ka'b, Huyey ve Nadîr oğullarından iki başka adam hakkında indi, bunlar Kureyş'e: Siz Muhammmed'den daha doğru yoldasınız, dediler.

Üçüncüsü: Kureyş kafirlerine: Siz Muhammed'den daha doğru yoldasınız, diyen Ka'b bin Eşref'tir, ayet de bunun üzerine inmiştir. Bu Mücahit, Süddi ve bir rivayette de İkrime'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: Huyey bin Ahtab, müşriklere: Biz de sizler de Muhammed'den daha iyiyiz, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Bu ayette zikredilenlerden kastedilenler Yahudilerdir.

"Cibt" hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, sihirdir, bunu Hazreti Ömer bin Hattab, Mücahit ve Şa'bi, demişlerdir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de: Cibt, puttur, demiştir. *Üçüncüsü:* Huyey bin Ahtab'tır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak ile Ferra da böyle demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ka'b bin Eşref'tir, bunu Dahhak, İbn Abbas ile Leys bin Sa'd'den rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Kahindir, bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Sirin ile Mekhul de böyle demişlerdir. *Altıncısı:* Şeytandır. Bunu Said bin Cübeyr – bir rivayette - Cübeyr, Katade ve Süddi, demişlerdir. *Yedincisi:* Sihirbazdır, bunu da Ebu'l – Aliye ile İbn Zeyd, demişlerdir. Ebu Bişr, Said bin Cübeyr'den: Cibt, Habeş dilinde sihirbazdır, dediğini rivayet etmiştir.

Tağut'tan ne murat edildiği hakkında altı görüş vardır:

Birincisi: Şeytandır, bunu Ömer bin Hattab, Mücahit –bir rivayette– Şa'bi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* O putların önünde durup da onlar adına açıklama yapanlardır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Ka'b bin Eşref'tir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Dahhak ile Ferra da böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Kahindir, bunu da Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Katade ve Süddi, demişlerdir. *Beşincisi:* O puttur, bunu da İkrime, demiş ve: Cibt ile tağut iki puttur, diye açıklama yapmıştır. *Altıncısı:* Sihirbazdır. Bu; İbn Abbas, İbn Sirin ve Mekhul'den rivayet edilmiştir. Bu görüşler, bunların ayrı ayrı şeyler olduğunu gösterir. İbn Kuteybe ile Zeccac'ın da içlerinde bulunduğu bir grup dilci de: Allah'tan başka tapılan, taş veya resim veyahut şeytan; cibt ve tağuttur, demişlerdir.

"Kafirlere diyenler": Yani Kureyş müşriklerine. Siz "iman edenlerden daha doğru yoldasınız"; yani Peygamber ile ashabından. "Yol bakımından": Yani diyanet ve itikat bakımından.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ ۖ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾
أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

52 – İşte onlara Allah lanet etmiştir. Allah da kime lanet ederse, onun için asla bir yardımcı bulamazsın.

53 – Yoksa onların mülkte bir hisseleri mi var? Eğer öyle olsa idi, insanlara hurma çekirdeğinin çukuru kadar bir şey (zırnık) vermezlerdi.

"Yoksa onların mülkte bir hisseleri mi var?": Bu, sorudur, manası ise inkardır, takdiri: Onların hissesi yoktur, demektir. Ferra da şöyle demiştir: "O zaman insanlara bir nakîr bile vermezler" kavli, gizli bir şartın cevabıdır, takdiri de şöyledir: Eğer onların bir hissesi olsa idi, insanlara zırnık bile vermezlerdi. "Nakîr" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O hurma çekirdeğinin arka kısmındaki küçük noktadır, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ata bin Ebi Rebah, Katade, Dahhak, Süddi, İbn Zeyd, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe ve diğerleri de demişlerdir.

İkincisi: O çekirdeğin ortasındaki zardır, bunu da et – Teymi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit'ten de: Onun çekirdeğin ortasındaki iplik olduğu rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O bir adamın başparmağının ucuyla bir şeyi oymasıdır, bunu da Ebu'l – Aliye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O çekirdeğin ortasındaki habbedir, bunu İbn Ebi Nüceyh, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Ezheri de şöyle demiştir: "Fetil, nakir ve kıtmir" basit ve değersiz şeyler için verilen misallerdir.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلٰى مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖۚ فَقَدْ اٰتَيْنَٓا اٰلَ
اِبْرٰه۪يمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظ۪يمًا ﴿٥٤﴾

54 - Yoksa, Allah'ın, insanlara lütf ü kereminden verdiklerini mi kıskanıyorlar? Gerçekten biz, İbrahim hanedanına kitap ve hikmet verdik ve onlara büyük bir mülk verdik.

"Yoksa insanları mı kıskanıyorlar": İniş sebebi şöyledir: Ehl-i kitaplar: "Muhammed, kendine verilen şeylerin mütevazi olduğunu iddia ediyor, halbuki onun dokuz karısı vardır; hangi kral ondan daha üstündür?" dediler, ayet bunun üzerine indi. Bunu el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Em" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, istifham hemzesi manasınadır, bunu İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* O, "bel" (hayır) manasınadır, bunu da Zeccac, demiştir. Hased de Bakara suresinde zikredilmişti. Burada haset edenler de: Yahudilerdir. Burada insanlardan da kimlerin murat edildiği hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Mücahit, Dahhak, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir ve Ömer'dir. Bu, Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Araplardır, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir. Allah'ın onlara lütfünden verdiği şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın, Nebisine dilediği kadar sayısız kadın alma müsaadesidir. Bu da İbn Abbas, Dahhak ve Süddi'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, peygamberliktir, bunu İbn Cüreyc ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, Araplardır görüşüne göre içlerinden bir peygamber göndermesidir.

"İbrahim hanedanına kitap verdik": Yani Tevrat, İncil ve Zebur. Bütün bunlar İbrahim hanedanındadır. Bu Peygamber de İbrahim evladındandır. Hikmet hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamberliktir, bunu Süddi ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Derin din bilgisidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Büyük mülk hususunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Süleyman'ın mülküdür, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Davud ile Süleyman'ın kadın mülkleridir; Davud'un yüz karısı, Süleyman'nın da yedi yüz karısı ile üç yüz cariyesi vardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Meleklerle desteklemedir, bunu da İbn Zeyd ile diğerleri demişlerdir. *Beşincisi:* Dünya siyaseti ile din şeriatini birlikte yürütmedir, bunu da Maverdi, demiştir.

فَمِنْهُم مَّنْ ءَامَنَ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

55 – Onlardan kimi ona iman etti; onlardan kimi de ondan yüz çevirdi. Çılgın ateş olarak cehennem yeter!

"Feminhüm men amene bih": Hüm zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Efendimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in uyardığı Yahudilerdir, bu da Mücahit, Mukatil, Ferra ve diğerlerinin görüşüdür. Bu görüşe göre "bihi"deki he zamiri hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e indirdiği şeye racidir, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: O zaman bu söz: "Allah'ın onlara lütfünden verdiği" kavline dayandırılmış olur ki o da peygamberliktir. *İkincisi:* O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, o zaman da: "İnsanları mı kıskanıyorlar" kavline dayalı olur ki insanlardan maksat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "Onlardan kimi ona iman etti" kavlinden de murat edilenin Abdullah bin Selam ile arkadaşları olur. *Üçüncüsü:* O, İbrahim hanedanından habere raci olur ki bunu da Ferra, demiştir.

İkinci görüş: "Feminhüm"deki hüm zamiri İbrahim hanedanına raci olur, buna göre "bihi"deki he zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, İbrahim'e aittir, bunu Süddi, demiştir. *İkincisi:* Kitaba aittir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve minhüm men sadde anh": İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Cübeyr, İkrime, İbn Yamür ve Cuhderi, sadın ref'i ile: "Men sudde anh" okumuşlar; Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza, Ebu Reca ve el – Cevni de, sadın kesri ile okumuşlardır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ
بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

56 – Ayetlerimizi inkar edenleri yakında cenenneme atacağız. Derileri piştikçe, azabı tatmaları için başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Onları yakında cehenneme atacağız": Zeccac: Ateşte kızartacağız, demiştir. Rivayete göre bir Yahudi kadını Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir koyun kızartması hediye etmişti.

"Derilerini başkalarıyla değiştiririz": Kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu gerçek değildir; buna göre: "günahlardan zevk alan deriler günahlardan zevk almayan derilerle nasıl değiştirilir?" demeye gerek kalmaz; çünkü deriler azabın onlara yetişmesi için alettir, tıpkı zevkin ulaşmasında da alet olduğu gibi. Azap görenler onlardır, deriler değil.

İkincisi: Onlar yakıldıktan sonra aynen tekrar iade edilir, tıpkı kabirlerde çürüdükten sonra tekrar iade edildiği gibi. O zaman değişme sıfata raci olur, zata değil. Mana da şöyle olur: Onları yanmamış derilerle değiştiririz. Mesela: Suğtu hatemi hatemen aher, denir ki: Yüzüğümden yeni bir yüzük kalıba döktüm, demektir. Hasen Basri bu ayet üzerinde şöyle demiştir: Ateş onları günde yetmiş defa yer (yakar); her yediğinde onlara: Tekrar eski halinize dönün, denir, onlar da dönerler.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

57 – İman edip iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetlere girdireceğiz. Onlar için orada tertemiz eşler vardır. Ve onları koyu bir gölgeye koyacağız.

"Onları koyu bir gölgeye koyacağız": Zeccac: Zalîl (koyu gölge), hem sıcaktan hem de rüzgardan koruyan gölgedir. Bütün gölgeler öyle değildir, demiştir. Allah Teala cennetin gölgesinde sıcaklık da olmadığını, soğukluk da olmadığını bildirmiştir. Eğer: "Cennette

soğukluk veya sıcaklık olur mu ki, böyle denilmiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Hayır, ancak onlara anlayacakları şeyle hitap edilmiştir. Mesela: "Onlar için orada sabah akşam rızkları vardır" *(Meryem: 62)* ayetinde olduğu gibi. Başka bir cevap da şöyledir: Bu, onun sıfatının tam ve binasının mükemmel olduğuna işarettir; daha açıkçası, eğer rahatsız edici soğukluk veya sıcaklık olsa idi, binaları ve ağaçları arasında koyu gölge olurdu, demektir.

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا
الْأَمَانَاتِ إِلٰى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا
بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

58 – Şüphesiz Allah size emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah hakkıyle işitici ve hakkıyle görücüdür.

"Şüphesiz Allah size emanetleri ehil olanlara vermenizi emreder": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, Beytullah'ın anahtarını Osman bin Ebi Talha'dan istedi, o da ona vermeye gitti; Abbas: Anam babam sana kurban olsun, onu sikaye görevimle birlikte bana ver, dedi. Osman, Abbas'a verir korkusu ile elini çekti; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Anahtarı getir" dedi. Abbas da sözünü tekrar etti, Osman da elini çekti; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsan anahtarı bana göster, dedi. O da: İşte ya Resulallah, onu Allah'ın emaneti olarak al, dedi. Anahtarı aldı, Beyt'i açtı; bunun üzerine Cebrail bu ayeti getirdi. O da Osman'ı çağırdı, anahtarı ona verdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit, Zühri, İbn Cüreyc ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O amirler hakkında inmiştir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Zeyd bin Eslem, oğlu ve Mekhul da böyle demişlerdir. Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiş ve: Amirler Müslümanların mallarındaki emanetleri eda etmekle emrolundular, demiştir.

Üçüncüsü: O genel emanetler hakkında inmiştir, bu da Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Hasen ve Katade'den rivayet edilmiştir. Kadı Ebu

Ya'la da bunu tercih etmiştir. Bil ki onun özel bir sebep üzerine inmesi hükmünün genel olmasına mani teşkil etmez. Çünkü o, emanetler ve benzerleri için geneldir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Emanet abdestte, namazda, oruçta ve konuşmadadır; bunların en çetini ödünçlerdedir.

"Allah size ne güzel öğüt veriyor": Yani size verdiği öğüt ne güzeldir. Biz de bunu Bakara'da açıklamıştık.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ
فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ
تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا (٥٩)

59 – Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Resule ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer bir şeyde tartışırsanız, Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız, onu Allah'a ve Resul'üne götürün. Bu daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

"Ey iman edenler, Allah'a ve Resul'e itaat edin": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Abdullah bin Huzafe bin Kays es – Sehmi, hakkında inmiştir; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu bir askeri birlikte göndermişti. Bunu Buhari ve Müslim, İbn Abbas hadisi olarak tahriç etmişlerdir.

İkincisi: Ammar bin Yasir, bir askeri birlikte Halit bin Velid ile beraberdi, o kavim kaçtı, içlerinden biri Ammar'ın yanına girdi: "Ben Müslüman oldum, bunun bana faydası olur mu yoksa arkadaşlarım gibi ben de mi kaçayım?" dedi. Ammar da. Sen dur, sen emniyettesin, dedi. Adam da döndü, durdu, Halit geldi; adamı yakaladı; Ammar: Ben ona aman verdim, o Müslüman oldu, dedi. O da: "Ben senin amirin iken birine aman mı veriyorsun?" dedi. İkisi tartıştılar. Resulallah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Resul'e itaat edin": Resule itaat etmek, hayatında emrini tutup, yasağından kaçmaktır; ölümünden sonra da sünnetine uymaktır.

Emir sahipleri hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar amirlerdir, bunu Ebu Hureyre, bir rivayette İbn Abbas, Zeyd bin Eslem, Süddi ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Onlar alimlerdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da Cabir bin Abdullah, Hasen, Ebu'l – Aliye, Ata, Nahai ve Dahhak'ın görüşleridir. Bunu Husayf, Mücahit'ten rivayet etmiştir

Üçüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır; Bunu da Ebu Nüceyh, Mücahit'ten rivayet etmiştir, Bekr bin Abdullah el – Müzeni de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Ebu Bekir ile Ömer'dir, bu da İkrime'nin görüşüdür.

"Fein tenazatüm fi şey'in": Zeccac: Manası; ihtilaf eder de her grup: Söz benim sözümdür, derse, demiştir. Münazaa kökünden gelir ki her biri delil çekmeye çalışmaktır.

"Onu Allah'a ve Peygambere havale edin": Nasıl havale edileceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'a havale etmek kitabına havale etmektir; Peygamber'e havale etmek de sünnetine havale etmektir: Bu da Mücahit, Katade ve cumhurun görüşüdür. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu havale de iki şekilde olur: *Birincisi:* İsmiyle manasıyla mahsus olana havale etmektir. *İkincisi:* Delalet ve kıyas koluyla havale etmektir.

İkinci görüş: Onu Allah'a ve Peygamber'e havale etmek, bir şey bilmeyenin: Allah ve Resul'ü daha iyi bilirler, demesidir. Bunu bir grup demiştir ki Zeccac da içlerindedir.

Tevilden de ne murat edildiği hakkında dört görüş vardır: Birincisi. O ceza ve sevaptır, bu Mücahit ile Katade'nin görüşüdür. *İkincisi:* O sonuçtur, bu da Süddi, İbn Zeyd, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşüdür. *Üçüncüsü:* O gerçekleşmedir, mesela: "Bu rüyamın tevilidir "tabiridir, gerçekleşmesidir" *(Yusuf: 100)* kavlinde olduğu gibi. Bunu da bir rivayette İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Bunun manası: Onu Allah'a ve Resul'üne havale etmeniz, kendi yorumunuzdan daha güzeldir, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ
وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ
ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾

60 – Sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmedin mi; tağuta baş vurmak istiyorlar; halbuki onu inkar etmekle emrolunmuşlardı. Şeytan ise onları pek uzak bir sapıklıkla azdırmak istiyor.

"İnandıklarını iddia edenleri görmedin mi?" Ayetin iniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: O, münafıklardan bir adam hakkında indi; onunla bir Yahudinin arasında dava vardı. Yahudi: Muhammed'e gidelim, dedi. Münafık da: Hayır, Ka'b bin Eşref'e gidelim, dedi. Yahudi kabul etmedi. İkisi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; Yahudi'nin lehine karar verdi. Münafık: Ömer bin Hattab'a gidelim, dedi. Ona doğru yöneldiler, kıssayı ona anlattılar; o da: Az bekleyin, yanınıza geliyorum, dedi. Eve girdi; kılıcını kuşandı, sonra çıktı, münafığa bir vurdu; buz gibi oldu (öldü) ve: Allah ve Resul'ünün hükmüne razı olmayana benim hükmüm böyledir, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ebu Bürde el – Eslemi kahin idi, Yahudiler arasında hüküm verirdi. Müslümanlardan bir bölük insan ona başvurdular; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bir Yahudi ile bir münafığın arasında dava vardı; Yahudi münafığı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e davet etti, çünkü o rüşvet almazdı. Münafık da kendi hakemlerine davet etti, çünkü onlar rüşvet alırlardı. Anlaşamayınca, bir kahini hakem etmeye karar verdiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Şa'bi'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: Nadiyr oğullarından bir adam Kurayza oğullarından birini öldürdü, dava ettiler; onların münafıkları: Kahin Ebu Bürde'ye gidelim, dediler; o iki gruptan Müslümanlar da: Hayır, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gidelim, dediler; münafıklar kabul etmediler; kahine gittiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Za'm ve zü'm, ikisi de lügattir, çoğunlukla doğruluğu gerçekleşmeyen şey için kullanılır. "Sana indirilene ve daha önce indirilene iman ettiklerini iddia edenler": Hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, münafıktır. *İkincisi:* Ona indirilene iman ettiğini iddia eden münafık, ondan önce indirilene iman ettiğini iddia eden de Yahudidir. Tağut ise Ka'b bin Eşref'tir. Bunu İbn Abbas, Mücahit, Rebi' ve Dahhak, demişlerdir.

"Ona inanmamakla emrolunmuşlardı": Mukatil: Kahinlerden el çekmekle emrolunmuşlardı, demiştir. "Dalâl baîd" ise: Uzun sapıklık, demektir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ
وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

61 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Resul'e gelin" denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.

"Onlara: "Allah'ın indirdiklerine gelin" denildiği zaman" Mücahit şöyle demiştir: Bu ve bundan önceki ayet Yahudi ile Münafığın davası hakkında inmiştir. "Lehüm"deki hüm zamiri, o iddiada bulunanlara racidir. "Allah'ın indirdiği": Kur'an'ın hükümleridir. Resul'e gitmek de: Hükmüne razı olmaktır.

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ
أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاؤُكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا
وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾

62 – Ellerinin öne sürdüğü şey yüzünden başlarına bir musibet geldiği zaman halleri nice olur? Sonra da sana gelip Allah'a yemin ederler ve: "Biz ancak iyilik etmek ve arabulmak istedik" derler.

"Başlarına bir musibet geldiği zaman": Yani Allah'tan bir musibet geldiği zaman ne yaparlar ve hangi çareye başvururlar? Musibetten ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu tehdit ve gözdağıdır. *İkincisi:* O, Hazreti Ömer'in öldürdüğü münafığın imha edilmesidir.

"Ellerinin öne sürdüğü şey hususunda da üç görüş vardır *Birincisi:* Münafıklık ve alay etmeleridir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hükmünü reddetmeleridir. *Üçüncüsü:* Eski günahlarıdır.

"İn eredna": Biz istemedik, demektir.

"Ancak iyilik etmek ve arabulmak istedik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Hazreti Ömer onların adamını öldürünce, kanını iste-

meye geldiler; biz kan istemekle başka değil bize iyilik etmek ve hakka uygun iş yapmak istedik, dediler.

İkincisi: Biz davayı Ömer'e götürmekle iyilik etmek ve arabulmak istedik.

Üçüncüsü: Onlar başkasının hakemliğine gitmekle dönüp Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den özür dilediler ve: Senin kararından dönmemiz hükmü normalleştirmek ve hasımların arasını bulmak içindir, yoksa hakkın acılığına dayanamamak için değildir, dediler.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا
بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

63 – Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerindekini bilir. Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve kendilerine tesir edecek söz söyle.

"Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerindekini bilir": Yani münafıklık ve kaypaklığı. İbn Abbas da: İçlerinde dediklerinin tersini saklamalarını, demiştir. "Onlardan yüz çevir": Onları cezalandırma. "Onlara öğüt ver": Dilinle. "Ve onlara tesirli söz söyle": Yani onlara git: Eğer bir daha yaparsanız canınızı yakarım, de. Zeccac şöyle demiştir: Beluğarrecülü yebluğu belağaten fehüve beliğun, denir ki: Kalbindekini tam olarak dile getirmektir.

Alimler "belağat"in tarifinde konuşmuşlardır; bazıları: Manayı kalbe en güzel sözle ulaştırmaktır, demişler. "Belağat": Mananın doğru olmasıyla beraber ibarenin de güzel olmasıdır, demişler. Belağat: Manayı anlatmakla beraber kısa konuşmak ve karşıyı sıkmayacak şekilde çeşitli ibare kullanmaktır, demişler. Halid bin Safvan da şöyle demiştir: Sözün en güzeli lafzı az, manası çok olandır. Kelamın hayırlısı, başı sonunu dinlemek için heyecan uyandırandır. Başkası da şöyle demiştir: Bir sözün belağat adını alması için lafzı manasını geçmeli, manası da lafzını geçmelidir. Lafzı kulağına manasının kalbine gelmesinden daha önce gelmemelidir.

Bazıları da: Bu ayette zikredilen "yüz çevirme"nin kılıç ayetiyle mensuh olduğuna kail olmuşlardır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ
اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا
اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ
تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾

64 – Biz her peygamberi ancak Allah'ın izni ile kendisine itaat edilsin, diye gönderdik. Eğer onlar nefislerine haksızlık ettikleri zaman sana gelip Allah'tan bağış dileseler, Peygamber de onlar için bağış dilese idi, Allah'ın tövbeleri çok kabul ettiğini, çok merhametli olduğunu görürlerdi.

"Vema erselna min resulin illa liyutaa": Zeccac şöyle demiştir: "Min" edatı tekit için gelmiştir; mana da: Biz bir peygamberi ancak itaat edilsin diye göndeririz, şeklinde olur. "Allah'ın izni ile": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İzin emir manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bizzat izniyle demektir, bunu da Mücahit, demiştir. Zeccac da: Mana: Allah ona izin verdiği için itaat edilsin diye gönderdik şeklinde olur, demiştir.

"Eğer onlar nefislerine haksızlık ettikleri zaman": "Hüm" (onlar) zamiri daha önce bahsi geçen hakeme başvuran iki adama racidir. İbn Abbas: Resul'ün verdiği karara kızmakla nefislerine haksızlık edenler, demiştir. "Sana gelip de Allah'tan bağış dileselerdi": Yaptıkları şey için, demektir.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ
يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ
حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

65 – Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem tutup sonra da verdiğin karardan dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan ve iyice teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.

"Hayır, Rabbine andolsun ki iman etmezler": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Zübeyr ile ensardan bir adamın Harre sulama kanalı mevzuunda tartışmaları üzerine inmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Zübeyr'e: "Ey Zübeyr, sen bahçeni sula, sonra da suyu komşuna gönder" dedi; bunun üzerine ensari kızdı: "Ya Resulallah, halan oğlu olduğu için böyle karar verdin, değil mi?" dedi. Resulullah'ın rengi attı, sonra Zübeyr'e: Ey Zübeyr, sen bahçeni sula, su ağaçların köküne ininceye kadar suyu tut, dedi. Zübeyr: Allah'a yemin ederim ki benim hakkımda indiğini zannediyorum, derdi. Bunu Buhari ile Müslim rivayet etmişlerdir.[36]

İkincisi: O Ka'b bin Eşref'in hakemliğine müracaat eden münafık ile Yahudi hakkında inmiştir, kıssaları da yukarıda geçmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Hayır, Rabbine andolsun ki iman etmezler": Yani seni hakem tutmadıkça mü'min olmazlar, demektir. "La" edatının onların mü'min oldukları iddialarını ret için olduğu da söylenmiştir. Mana da şöyledir: Hayır, hükmüne karşı çıkarken durum onların iman ettik diye zannetikleri gibi değildir, dedi, sonra da yeniden söze başladı ve: Rabbine andolsun ki aralarında ihtilaf ettikleri şeyde seni hakem tayin etmedikçe iman etmiş olmazlar, dedi.

"Harec" kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O şüphedir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* O sıkıntı, demektir; bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir. "İyice teslim olurlar": Üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Emrettiğin şeye teslim olup sana itiraz etmezler. Bu; İbn Abbas, Zeccac ve cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Çekiştikleri şeyi senin kararına teslim ederler. Bunu da Maverdi, demiştir.

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ
مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ
خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْرًا
عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

36 – Buhari, Kitabü'ş – Şürbi vel – Müsakat, bab, 6, 7, 8; Tefsirü Suretinnisa, bab, 12; Sulh, bab, 12; Müslim, Fedail, hadis no, 129; Ebu Davud, Akkdiye, Bab, 31; Tirmizi, Ahkam, bab, 26; Nesei, Kada, bab, 19, 27; İbn Mace, Mukaddime, bab, 2; Ruhûn, bab, 20; Ahmed, Müsned, 4/5.

66 – Eğer biz onlara: "Kendinizi öldürün ve yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık, bunu ancak içlerinden pek azı yaparlardı. Eğer onlar kendilerine verilen öğüdü tutsalardı hem onlar için daha hayırlı hem de imanlarını daha pekiştirici olurdu.

67 – Ve o zaman onlara kendi katımızdan büyük bir mükafat verirdik.

68 – Onları elbet doğru bir yola iletirdik.

"Eğer biz onlara: Kendinizi öldürün, diye yazsaydık": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Yahudilerden bir adam: Allah'a yemin ederim ki Allah bize: Kendinizi öldürün, diye yazdı, biz de onları öldürdük, dedi. Sabit bin Kays bin eş – Şemmas da: Allah'a yemin ederim ki eğer Allah bize de aynısını yazarsa, biz de yaparız, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, Süddi'nin görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: "Lev" edatı, bir şeyin olmamasından dolayı başka bir şeyin olmaması içindir; mesela: Levcaeni Zeydün leci'tuhu, denir ki, mana: O gelmediği için ben de gelmedim, demektir. "Ketebna": Farz kıldık manasınadır, anlam da: Eğer mü'minlere kendi nefislerinizi öldürün diye farz kılsaydık, olur. Ebu Amr: Nunun kesresiyle: Eniktülu, vavın zammesiyle de: Evuhrucu, okumuş; İbn Amir, İbn Kesir, Nafi ve Kisai de: Nunun ve vavın zammesiyle: Enuktulu evuhrucu okumuşlardır. Asım ile Hamze de ikisinin de kesresi ile okumuşlardır: Manada da şöyledir: Eğer Musa kavmine farz ettiğimizi onlara da farz etse idik, bunu içlerinden ancak pek azı yaparlardı. Bu, cumhurun kıraatidir. İbn Amir nasb ile: İlla kalilen okumuştur. "Eğer onlar": Yani mü'min olduklarını iddia eden ve tağutun hakemliğine başvuran münafıklar, "kendilerine verilen öğüdü tutsalardı": Yani kendilerine edilen Allah'a itaat ve emrini yerine getirme va'zını dinleselerdi, "onlar için elbette hayırlı olurdu", işleri daha sağlam olurdu. Süddi de: "Daha pekiştirici": Yani daha doğrulayıcı olurdu, demiştir.

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَعَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ
النَّبِيّ۪نَ وَالصِّدّ۪يق۪ينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِح۪ينَۚ وَحَسُنَ اُو۬لٰٓئِكَ
رَف۪يقًاۜ ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَل۪يمًا ﴿٧٠﴾

69 – Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın, kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddikler, şehitler ve salihlerle beraberdirler. Bunlar da ne güzel arkadaştır!

70 – Bu lütuf Allah'tandır. Allah'ın her şeyi bilmesi yeter.

"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in azatlısı Sevban, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i çok severdi. Resulullah onu bir gün üzgün gördü: "Ey Sevban, neden üzgünsün?" dedi. O da: Bir ağrım yoktur, ancak ben seni görmediğim zaman seni özlüyorum, ahireti hatırlıyor; orada seni görememekten korkuyorum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı, ona: Dünyada senden ayrılmak istemiyoruz, çünkü sen bizden ayrıldığın zaman bizim üstümüzde (yüksek derecelerde) olursun, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mesruk'un görüşüdür.

Üçüncüsü: Ensardan bir adam Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e üzgün vaziyette geldi: "Seni neden üzgün görüyorum?" dedi. O da: Ya Resulallah, yarın sen peygamberlerle beraber yüksek makamlara çıkarsın, biz de sana ulaşamayız, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bu da Said bin Cübeyr'in görüşüdür. İbn Abbas şöyle demiştir: Kim farzlarda Allah'a, sünnette de Resul'e itaat ederse. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sıddik: Çok doğru kimsedir; nitekim: Fıssik (çok fasık), sikkir çok sarhoş, şirrib çok içici, himmir, çok şarapçı, sikkit, çok suskun, ficcir çok günahkar, işşik çok aşık, dıllil çok sapık, zıllim çok zalim, o şeyi çok yapan demektir. Bir şeyi bir iki kere yapana, onu çok yapıp da onu adet haline getirmedikçe böyle denilmez. Şüheda ise şehidin cem'idir, o da Allah yolunda öldürülendir.

Ona şehit denilmesinde beş görüş vardır. *Birincisi:* Çünkü Allah ve melekleri onun cennetlik olduğuna şahitlik etmişlerdir. *İkincisi:* Çünkü rahmet melekleri ona şahitlik ederler. *Üçüncüsü:* yere düştüğü içindir, yer de şahidedir, bu iki görüşü dilci İbn Faris, demiştir. *Dördüncüsü:* Öldürülünceye kadar Allah'ın emrinde hakka şahitliği yerine getirdiği içindir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Beşincisi:* Çünkü o öldürülmekle Allah'ın kendisine hazırladığı ikrama şahit olacaktır, bunu da şeyhimiz Ali bin Abdullah, demiştir.

Salihlere gelince: O içi ve dışı temiz olan herkese denir. Cumhur; peygamberlerin, sıddiklerin, şehitlerin ve salihlerin bu sıfatları taşıyan herkes için genel olduğunu söylemişlerdir. İkrime ise özellikle: Burada Peygamberlerden maksat Muhammed, sıddiklerden maksat Ebu Bekir, şehitlerden maksat Ömer, Osman ve Ali; salihlerden maksat da diğer sahabelerdir, demiştir.

"Ve hasüne ulaike refika": Zeccac: Refika temyiz olmak üzere mansup olmuştur, o tekildir, cemi yerine kullanılmıştır, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Orada sıska develerin leşleri vardır, kemikleri ise
Açığa çıkmıştır, derisinden de yağlar sızmaktadır.

(Maksat, derilerinden demektir. Mütercim).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Boğazınızda kemik vardır, biz de üzüldük.

Yani boğazlarınızda kemikler vardır, demek istemiştir.

"Bu lütuf": Yani zikredilenlere verilenler, "Allah'tandır, Allah'ın da bilmesi yeter": Yani maksat ve niyetleri bilmesi yeter.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾

71 – Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın; müfrezeler halinde veyahut topluca sefere çıkın.

"Fenfiru sübatin": Yani cemaatler halinde çıkın, demektir. Sübat'ın tekili sübedir, topluluklar halinde demek istiyor. Zeccac da: "Sübat" Öbek öbek topluluklardır, demiştir. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

Sabah erkenden onurlu toplulukların yanına gidiyorum;
Neşve içindeler ve istediğimiz her şey onlarda var.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Fenfiru sübatin: Gruplar ve ayrı birlikler halinde yahutta hepiniz gidin, demektir.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnfiru hifafen ve sikalen" *(Tevbe: 41)*; "illa tenfiru yuazzibküm azaben elime" *(Tevbe: 39)* ayetleri, "mü'minlerin hepsinin sefere çıkması doğru değildir" *(Tevbe: 122)* ayetiyle mensuhtur. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu hususta durum devlet başkanının görüşüne bırakılmıştır; bunda mensuh diye bir şey yoktur.

وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ
مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾
وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾

72 – İçinizden şüphesiz ağır davranan vardır. Eğer başınıza bir musibet gelirse, "onlarla beraber hazır bulunmadım da Allah bana gerçekten lütfetti" der.

73 – Eğer size Allah'tan bir lütuf dokunursa, sanki aranızda hiç dostluk yokmuş gibi, "keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı elde etseydim" der.

"İçinizden şüphesiz ağır davranan vardır": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf ettiler: *Birincisi:* O; Abdullah bin Übey ve adamları gibi münafıklar hakkında inmiştir. onlar cihada gitmekte ağır davranırlardı; eğer birlik bir sıkıntı ile karşılaşırsa, geride kalanlar: Allah bana iyilik etti, der; eğer bir ganimetle karşılaşırsa, keşke ben de onlarla beraber olsaydım, der. Bu da İbn Abbas ile İbn Cüreyc'in görüşüdür.

İkincisi: O din ilimleri hakında bilgileri az olup da din zayıflığı için değil de az bildikleri için ağır davrananlar hakkında inmiştir. Bunu da Maverdi ve diğerleri demiştir. Birinciye göre onların "sizden" diyerek mü'minlere nispeti İslam'ı ağızlarıyla söylemelerinden ve hükümlerinin üzerlerine tatbik edilmesinden olur; ikinciye göre de nispet gerçekten olur. İbn Cerir: "Limen"deki lam tekik içindir, demiştir. Zeccac da: "Leyubattienn"deki lam da kasem lamıdır, demiştir. Mesela: İnne minküm lemen ahlefe billahi luyubattienne (içinizden ağırdan alacağım diye Allah'a yemin edenler vardır) demiş gibi olur. Ebtaerrecülü ve batue denir ki, ikisi de gecikmek ve ağırdan almaktır. Batue ağırlaşmak, ağırdan almak demektir. Ebu Cafer, hemzenin sükunu ile "leyubattien" okur. "Leyubattıenne"nin manası üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kendisini geri kor, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Başkasını geri kor, bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür. İbn Abbas: Musibet, sıkıntı manasınadır, "Allah'tan lütuf" da: Fetih ve ganimettir, demiştir.

"Keen lem yekün beyneküm ve beynehu meveddetün": İbn Kesir, Hafs, Mufaddal da Asım'dan rivayetle, te ile: "Keenlemtekün" okur. Çünkü müsnedünileyh olan fail lafzan müennestir. Nafi, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ye ile okumuşlardır. Çünkü tenisliği gerçek değildir. Zeccac da şöyle demiştir: Mananın şöyle olması caizdir: Sanki aranızda dostluk yokmuş gibi, yani sizinle beraber savaş etmeye söz vermemiş gibi, keşke ben de onlarla beraber olsaydım, der. Bu kelamın ara cümlesi olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: Eğer size Allah'tan bir iyilik dokunursa, keşke ben de onlarla beraber olaydım der. Eğer başınıza bir musibet gelirse,

sanki onunla sizin aranızda bir sözleşme olmamış gibi: Allah bana iyilik etti, der. Bu durumda "meveddet"in manası: Sanki aranızda iman üzerine akit yokmuş gibi olur.

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ
الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

74 – O halde dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsın. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veyahut galip gelirse, biz ona ileride çok büyük bir mükafat vereceğiz.

"Ellezine yeşrunel hayateddünya": Yeşrune burada bir grup müfessire göre aramak manasınadır; şöyle bir beyit getirmişlerdir:

Bürd'ü aradım... Keşke ben
Bürd'ün arkasından bir kurukafa olaydım (öleydim).

Bürd: Kölesi idi, onu satmıştı (şimdi onu arıyor. Mütercim). Ayetin manası şöyledir: Savaşanların savaşı ihlas üzere ve ahireti aramak üzere olsun.

"Öldürülür veya galip gelirse": Bu genel neticeye göre söylenmiştir; bazen galip gelmeyen ve öldürülmeyen de sevap kazanır.

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ
الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

75 – Size ne oluyor da Allah yolunda ve: "Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu kentten çıkar; bize katından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı ver" diyen zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?

"Velmüstadafine minerrical": Ferra şöyle demiştir: Takdiri: Vefilmüstadafine'dir. Aynısı İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Elmüstadafun mahallen mecrurdur, mana da: Allah yolunda ve zayıflar yolunda, demektir, yani: "Neden onları kurtarmaya koşmuyorsunuz?" demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar birtakım Müslümanlardı, Mekke'de idiler, çıkamıyorlardı. "el-

Karye" (kent): Bir cemaate göre Mekke'dir. Ferra da şöyle demiştir: Ezzalimi"nin mecrur olması "ehl"in sıfatı olmasındandır. Ehil de karyeye ait olunca ona nispet edilen fiil kendisine nispet edilmiş gibi olur. Mesela: Merertü birrecüli el –vasiaite darihi (evi geniş adama uğradım) demiş gibi olursun.

"Bize kendi katından bir veli ver": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Allah'tan kendilerini oradan çıkaracak bir veli ve onları müşriklerden koruyacak bir yardımcı istemişlerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince aziz ve celil olan Allah Peygamber aleyhisselam'ı onlara veli kıldı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Attab bin Esiy'di başlarına geçirdi; onlara yardımcı oldu. Zayıf güçlüden intikam almaya başladı.

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ ۖ إِنَّ كَيْدَ
الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

76 – İman edenler Allah yolunda savaşırlar. Kafirler ise tağutun yolunda savaşırlar. Öyleyse siz de şeytanın dostları ile savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.

Onlar tağutun yolunda savaşırlar": Burada tağut: Şeytandır. Ebu Ubeyde ise şöyle demiştir: Burada tağut cemi manasınadır, tıpkı "velahmel hinzir" kavlinde olduğu gibi ki: Ve lahmel hanazir, demektir.

"İnn keydeşşeytani": Yani şeytanın hilesi, demektir. "Zayıftır": Çünkü Bedir savaşında adamları perişan oldular.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ
وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ
مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً ۚ وَقَالُوا رَبَّنَا
لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ ۗ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا
قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

77 – Kendilerine: "ellerinizi savaştan çekin, namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin" denen kimseleri görmedin mi? Onlara savaş yazılınca, hemen içlerinden bir grup, insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. "Rabbimiz, bize savaşı niçin yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar erteleseydin" dediler. De ki: "Dünyanın faydası pek azdır. Ahiret ise sakınanlar için daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ipliği kadar kadar haksızlığa uğratılmazsınız.

"Kendilerine: Ellerinizi savaştan çekin, denen kimseleri görmedin mi?": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O muhacirlerden birkaç nefer hakkında indi, bunlar kendilerine müşriklerle savaşma izni verilmesini isterlerdi. Bunlar savaş farz kılınmadan önce Mekke'de idiler. Bundan men edildiler. Onlara izin verilince de bazıları bundan hoşlanmadılar. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade, Süddi ve Mukatil de bu görüştedirler.

İkincisi: Bu eski zamanda yaşamış bir kavmin sıfatını anlatmak için inmiştir; bu ümmet de onlar gibi davranmaktan ikaz edildiler. Atıyye bu manayı İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de. Sanki: Bize bir kral gönder diyenlerin kıssasına atıfta bulunuyor demiştir. Mücahit de: O Yahudiler hakkındadır, demiştir.

El çekmek: Bundan maksat da savaşmaktan çekinmektir. Bu da Mekke'de idi. "Kütibe": Farz kılındı, manasınadır. Bu da Medine de olmuştu. Bu da birinci görüşe göredir.

"İçlerinden bir grup": Bu grupta da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklardır. *İkincisi:* Onlar mü'minler idi, savaş farz kılınınca korku ve çekingenliklerinden münafık oldular. *Üçüncüsü:* Onlar mü'minlerdir, ancak karakterleri onları mağlup etti ve nefisleri savaştan nefret etti.

"İnsanlardan korkarlar": Bu insanların kimler olduğu hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mekke kafirleridir. *İkincisi:* Bütün kafirlerdir.

"Ev eşedde haşyeh": Bu "ev" edatının vav manasına olduğu söylenmiştir. "Kütibet" ise: Farz kılındı manasınadır. "Levla" da: Hella (teşvik) manasınadır. Ferra şöyle demiştir: Eğer arkasından isim görmezsen, o soru edatıdır, hella manasınadır. Eğer arkasından merfu isim görürsen, o cevabı lam olan türündendir. Örnek olarak: Levla

Abdullah ledarabtüke (eğer Abdullah olmasa idi seni döverdim) dersin. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onun cevapsız görürsen bil ki o, "hella" manasınadır: Levla faalte keza dersin (şöyle yapmalı değil miydin!). "Levma" da onun gibidir. "Eğer "levla"nın cevabını görürsen, "hella" manasına değildir, o bir şeyin vukuundan dolayı başka bir şeyin olmadığını gösterir; mesela şu örnekte olduğu gibi: "Eğer o (Yunus) tesbih edenlerden olmasa idi, balığın karnında kalırdı". *(Saffat: 143)* Ben de derim ki: Cevabı olan "levma" konuşmada gayet çoktur, bu hususta şu misali göstermişlerdir:

Eğer haya olmasaydı ve saçım da ağarmasaydı,
Ben, Kasım'ın anasını ziyaret ederdim.

"Hella" manasına olan levla için de şu örneği vermişlerdir:

Sizler şişman deve kesmeyi en şerefli hareket sayıyorsunuz,
Ey Davtara oğulları, silaha gömülmüş ve peçeli yiğitleri de saysaydınız ya!

"Yakın bir süre": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: O ölümdür, sanki onlar şöyle demişlerdir: Bizi bıraksaydın da normal ölümümüzle ölseydik ve bizi öldürülmekten bağışlasaydın! Bu da Süddi ile Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O zaman tanımadır, sanki şöyle demişlerdir: Bize cihadı farz etmeseydin de çoğalsa ve güçlense idik! Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri, demişlerdir.

"De ki: Dünyanın faydası azdır": Yani ondaki hayat süresi kısadır.

"Vela tuzlemune fetilâ": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ye ile vela yuzlemune okumuşlar; Nafi, Ebu Amr ve Asım da, te ile okumuşlardır. Meta ve fetil kelimelerinin manası da yukarıda geçmiştir.

أَيْنَ مَا تَكُونُوا
يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ
يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ
قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَمَالِ هٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

78 – Nerede olursanız ölüm size ulaşır; ister ki sağlam kalelerde olun. Onlara bir iyilik dokunursa, bu, Allah katındandır, derler. Başlarına bir musibet gelirse, bu, senin yüzündendir, derler. De ki:

Hepsi Allah katındandır. Bu topluluğa ne oluyor ki neredeyse söz anlamıyorlar!

"Nerede olursanız ölüm size ulaşır": İniş sebebi şöyledir: Münafıklar Uhut şehitleri hakkında: Eğer yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu; İbn Abbas ile Mukatil'in görüşleridir. Buruc ise: Kalelerdir, bunu İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. "Müşeyyede" kavli hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, sağlam demektir, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Yüksek demektir, bunu da Ebu Malik, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Badanalı demektir, bunun da Hilal bin Habbab ile el – Yezidi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O kireçle yapılmıştır, demektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Beşincisi:* O göklere yükselen burçlardır, bunu da Rebi bin Enes ile Sevri, demişlerdir. Süddi de: O göklere yükselen beyaz binalar (saraylar) dır, demiştir.

"Başlarına bir şey gelirse": Bunlar hakkında da ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* Onlar münafıklarla Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar münafıklardır, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Yahudilerdir, bunu da Seriy, demiştir.

"İyilik ve kötülük" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: İyilik; bolluk ve yağmur; kötülük de kıtlık ve pahalılıktır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İyilik; fetih ve ganimet; kötülük de bozgun, yaralanma vesairedir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Sendendir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senin uğursuzluğundandır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tedbirsizliğindendir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"De ki: Hepsi Allah katındandır": İbn Abbas şöyle demiştir: İyilik ve kötülük: İyiliğin Allah katından olması, onu nimet olarak ihsan etmesindendir. Kötülüğün de O'ndan olması, onunla denemesindendir.

"Fema lihaülail kavmi": Ebu Amr ile Kisai, "fema"daki elif üzerinde vakfetmişler; şu ayetlerde de böyledir: "Malihazel kitabi"; "malihazerresuli"; "femalillezine keferu". Diğerleri ise lam üzerinde vakfetmişlerdir. "Hadis" (söz) ise: Kur'an olduğu söylenmiştir. Sanki: Kur'an'ı anlamıyorlar ki ona iman etsinler ve hepsinin Allah katından olduğunu bilsinler, demiştir.

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ
وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

79 – Başına gelen bir iyilik Allah'tandır. Başına gelen bir kötülük de kendi nefsindendir. Biz seni insanlara peygamber olarak gönderdik. Buna şahit olarak Allah yeter.

"Başına gelen bir iyilik Allah'tandır": Bu kelamla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, geneldir, takdiri şöyledir: Ey insan başına gelen şey Allah'tandır, bunu Katade, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap ise de maksat başkasıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Allah'ın sana verdiği iyilik ve Allah'ın sana verdiği kötülük O'ndandır. Her iki fiil de aziz ve celil olan Allah'a racidir. "İyilik ve kötülük" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: İyilik; Bedir'de nasip olan fetihtir; kötülük de Uhut'ta başlarına gelendir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* İyilik taat; kötülük de beladır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ebu'l – Aliye'den de aynısı rivayet edilmiştir, doğrusu da budur. Çünkü ayet geneldir. Kirdab da Yakub'tan şöyle rivayet etmiştir: "Ma esabeke femennullahi (başına gelen Allah'ın vergisidir); nun şeddeli ve merfu, mim mansub, "Allah" ismi de mecrurdur. "Vema esabeke min seyyietin femen nefsük"; bunda da mim mansub, sin merfudur (başına gelen Allah'tandır, nefsin kim oluyor?). İbn Abbas da şöyle okumuştur: Maesabeke min seyyietin, femin nefsik ve ene ketebtüha aleyke (sana gelen bir kötülük nefsindendir, onu sana ben yazdım). İbn Mes'ud da: Onu sana ben sayarak verdim, demiştir.

"Fe min nefsik": Yani günahının yüzündendir, bunu Hasen ile Katade ve bir grup müfessir demişlerdir. Burada İbn Enbari başka bir ihtimal daha zikretmiş ve mana şöyledir, demiştir: Efemin nefsike (kendinden mi?), istifham hemzesi gizlenmiştir; "ve tikle nimetün": Eve tikle nimetün kavlinde olduğu gibi.

"Ve erselnake resula": Zeccac şöyle demiştir: Resul'ün zikredilmesi "erselnake" kavlini tekit içindir. "Billahi"deki ba da tekit içindir. Mana: Allah şahit olarak yeter, demektir. Şehid de temyiz olmak üzere mansubtur, çünkü: Allah yeter der de neye yeteceğini açıklamazsan sözü kapalı bırakmış olursun.

Burada Allah'ın şahitliğinden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Senin Peygamber olduğuna şahittir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onların dedikleri şeye şahittir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Senin mesajı ilettiğine, onların da yalanlayıp münafıklık ettiklerine şahittir, bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Eğer: "Bunlar: İyilik Allah katındandır, kötülük Peygamber aleyhisselam katındandır dedikleri zaman, onları: "De ki: Hepsi Allah katındandır" sözü ile reddedip, sonra da dönüp "sana gelen iyilik Allah'tandır, sana gelen kötülük ise nefsindendir" diyerek onları nasıl kınadı? O topluluk sadece böyle mi?" dediler denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onlar kötülüğü ve uğursuzluğu ona nispet etmekle Peygamber'ee izafe ettiler; O da: Hepsi Allah'ın takdiri iledir, dedi. Sonra da: Sana gelen bir iyilik, Allah'tandır, yani O'nun lütfüdür, başına gelen kötülük de günahının yüzündendir, hepsi Allah'ın takdiri ile olsa da böyledir, dedi.

İkincisi: Manaya aşina bir bölük de şöyle dediler: Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri şöyledir: Bu topluluğa ne oluyor ki neredeyse söz anlamıyorlar ve: Sana gelen bir iyilik Allah'tandır, sana gelen kötülük de nefsindendir, diyorlar. Buna göre bu, onların sözünden olur. Kur'an'da hazfedilip de söylenmeyen çok söz vardır; mesela şunlar gibi: "Rabbimiz, bizden kabul buyur" *(Bakara: 127)*: Yani Rabbimiz, derler, demektir. "Yahut başından rahatsızlığı olan fidye versin" *(Bakara: 196)*, yani tıraş olursa fidye versin, demektir. "Yüzleri simsiyah olanlara: Kafir mi oldunuz?" *(Al-i İmran: 106)*, yani onlara böyle denir, demektir. "Melekler onlara her kapıdan girer: Selamün aleyküm" *(Ra'd: 23, 24)*, böyle derler. "Yahut onunla ölüler konuşturulsaydı, hayır emir Allah'ındır" *(Ra'd: 31)*, yani böyle bir şey olsaydı o, bu Kur'an olurdu, demektir. "Üzerinizde Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı" *(Nur: 20)*, size azap ederdi, demektir. "Rabbimiz, gördük ve işittik" *(Secde: 12)*, yani böyle derler. Şair Nemir bin Tevleb de bu kabilden şöyle demiştir:

Kim ölümden korkarsa,
Nerede (olsa) karşısına çıkar.

Yani nereye gitse, demektir. Bir başkası da şöyle demiştir:

Yemin ederim ki senden başka bir elçi bize gelseydi,
Ancak seni reddedecek bir şey bulamıyoruz.

Yani onu reddederdik, demek istemiştir.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾

80 – Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara muhafız göndermedik.

"Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir, kim de beni severse, Allah'ı sevmiştir",[37] deyince, münafıklar: Bu adam şirke yaklaştı, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Kelamın manası şöyledir: Kim Peygamber'in getirdiğini kabul ederse, ancak Allah'ın dediğini kabul etmiştir. Kim de yüz çevirirse, yani ona itaatten yüz çevirirse, demektir. "Hafîz" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O gözcü demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hesaba çekendir, bunu da Süddi ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Müfessirler şöyle demişler: Bu, savaş emrinden önce idi, sonra kılıç ayetiyle neshedildi.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ
بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ
مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾

81 – "Baş üstüne" derler. Yanından çıkınca da, içlerinden bir bölük geceleyin senin dediğinden başkasını kurarlar. Allah onların geceleyin kurdukları planı yazıyor. Artık onlara aldırma. Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter!

"Baş üstüne" derler: Münafıklar hakkında inmiştir, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında iken, emniyette olmak için iman ederlerdi; çıkınca da muhalefet ederlerdi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Ferra da şöyle demiştir: "Taatün"deki ref', emrüke taatün (emrin baş üstüne manasından) dolayıdır, (mahzuf mübtedanın haberidir, Mütercim) demiştir.

"Beyyete taifetün": Ebu Amr ile Hamze, tenin sükunu ve tıya idgam ile beyyattaifetün okumuşlar, kalanlar ise "te ile okumuşlardır.

37 - Buhari, Cihad, bab. 109; İtisam, bab. 2; Ahkam, bab. 1; Müslim, İmare, hadis no. 32, 33; İmam Ahmed, Müsned, 2/244, 270, 213; ayrıca bkz. Nesei ve İbn Mace.

Ebu Ali şöyle demiştir: Te, tı ve dal yakın bölgeden çıkarlar. O nedenle idgamı güzeldir. Ayrı okuyan da harfler ayrı ve mahreçleri de farklı olduğu için öyle okurlar. İbn Kuteybe de: Mana şöyledir, demiştir: Gece, sana dediklerinin tersini uydururlar. Şair de şöyle demiştir:

Bana geldiler; ben de gece uydurduklarından hoşlanmadım
Bana kötü bir şeyle gelirlerdi.

Araplar: Haza emrün kad kuddire bileyl (bu gece uydurulmuş bir şey) derler. Bazıları da: Beyyete, değiştirdi manasınadır, demiştir ve şu misali vermiştir:

Kralın yanında sözümü değiştirdi,
Allah senin gibi nankör kulun canını alsın!

"Dediğinden başkasını": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bölüğün senin yanında dediğinin tersini uydururlar, bu da İbn Abbas ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. *İkincisi:* Ya Muhammed, senin dediğinin tersini uydururlar, bu da Katade ile Süddi'nin görüşüdür.

"Allah uydurduklarını yazıyor": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu meleklerin tespit ettiği ameller arasında yazıyor, bunu Mukatil ve diğerleri, demişlerdir. *İkincisi:* Onu sana kitabında indiriyor. *Üçüncüsü:* Onu sizin adınıza muhafaza ediyor ki cezasını çekesiniz. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlardan yüz çevir, onları cezalandırma, aziz ve celil olan Allah'a güven. Güvence olarak Allah yeter. Ve şöyle demiştir: Sonra da bu yüz çevirme neshedildi ve onlarla savaşmakla emrolundu.

Eğer: "Önce toptan zikredilip de sonra da: "Bir bölük uydurdu" demenin hikmeti nedir, halbuki hepsi de münafıktırlar?" denilerse, buna iki türlü cevap verilir; bunları müfessirler, demiştir:

Birincisi: O gece uykusuz kalıp da işi kuran ve bir de kurmayanlardan bahs etti. *İkincisi:* O münafıklığı üzerinde kalacak olanları bildiğini zikretti, dönenleri zikretmedi.

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

82 – Yoksa Kur'an'ı gereği gibi düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsa idi, onda birçok tutarsızlık görürlerdi.

"Yoksa Kur'an'ı gereği gibi düşünmüyor (tedebbür etmiyor)lar mı?": Zeccac şöyle demiştir: Tedebbür, bir şeyin sonunu düşünmektir. "Deb" arıdır, çünkü o kendine yararlı şeyin arkasına düşer.

"Debr" çok maldır, debr denmesi çokluğundandır. Çünkü o sonrakilere ve arkadan gelenlere kalır. İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'an'ı düşünmüyorlar mı, onun üzerinde fikir yürütüp ayetlerinin birbirini tasdik ettiğini ve kimsenin ona güç yetiremediğini görmüyorlar mı? İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kur'an: Ma kareetinnakatü selen kattu, kavlinden gelir ki, devenin rahmi, içine yavru almadı, demektir. Ebu Ubeyde de misal olarak şu beyti getirmiştir:

Develer ak renklidir, rahimleri yavru içermemektedir.
Kur'an'a da böyle denilmesi, sureleri toplayıp içerdiği içindir.

"Onda birçok tutarsızlık görürlerdi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O çelişkidir, bunu İbn Abbas, İbn Zeyd ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Yalandır, bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O üst düzey ve adi kelam içermesi bakımından farklılığıdır, çünkü bir kelam uzadıkça içine adi sözler alması kaçınılmazdır. Kur'an'da ise üst düzeyden başkası yoktur. Bunu da bir bölükle beraber Maverdi, demiştir.

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ
أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ
لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ
وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾

83 – Onlara güven veya korku ile ilgili bir şey geldiği zaman onu yayarlar. Eğer onu Peygamber'e ve içlerinden emir sahiplerine götürselerdi, içlerinden onun içyüzünü anlayanlar onun ne olduğunu bilirlerdi. Eğer üzerinizde Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, içinizden pek azı hariç şeytana uyardınız.

"Onlara güven veya korku ile ilgili bir şey geldiği zaman": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, kadınlarından ayrılınca, Hazreti Ömer mescide girdi, insanların, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hanımlarını boşadığını konuştuklarını duydu; Peygamber aleyhisselam'ın yanına girip, ona hanımlarını boşayıp boşmadığını sordu. O da: Hayır, dedi. Bunun üzerine çıktı: Ey insanlar, duyun, Resulullah, hanımlarını boşamadı, dedi. Bunun üzerine

bu ayet indi. O işin iç yüzünü anlamış oldu. Bunu Müslim tek başına İbn Abbas ile Ömer'den tahriç etmiştir.[38]

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik gönderip de galip gelip veya mağlup oldukları zaman insanlar bunu konuşurlar ve ifşa ederlerdi, Resulullah'ın çıkıp da konuşmasını beklemezlerdi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bu ayette işaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar münafıklardır, bunu İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Münafıklar ile zayıf Müslümanlardır, bunu da Zeccac, demiştir.

Emniyetten de ne kastedildiği hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Askeri birliğin zafer ve ganimet kazanmasıdır, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir kavmi yendiğine dair gelen zafer haberidir ki onlardan emin olurdu. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir kavimle sulh yapıp onlara aman verme kararıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

Dördüncüsü: Güven mahallinden gelen emniyettir ki o da Medine'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, Hazreti Ömer'in bir hadisinden çıkararak söylemiştir.

"Korku" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, askeri birliğin maruz kaldığı felakettir, bunu da bir bölük müfessir, demiştir. *İkincisi:* O Peygambere gelen bir haberdir ki bir kavmin kendine karşı birlik olduklarını işitir ve onlardan korkardı. Bunu Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamber'in verdiği savaş ve harb kararıdır, bunu da Maverdi, demiştir.

"Ezau bih": İbn Kuteybe: Onu yayarlar, hakkında şayia çıkarırlar, demiştir. İbn Cerir Taberi de: "Bihi"deki he zamiri, şeye aittir, demiştir

"Onu götürselerdi": Yani o şeyi ve durumu, "Peygamber'e", haber veren o olsa idi. "İçlerinden emir sahiplerine": Bunlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi kurmaylardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar Ebu Bekir ile Ömer'dir, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Alimlerdir, bunu da Hasen,

38 – Sahih Müslim, Kitabu't – Talak, hadis no, 29.

Katade ve İbn Cüreyc, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Askeri birliklerin komutanlarıdır, bunu da İbn Zeyd ile Mukatil, demişlerdir.

"İçyüzünü anlayanlar": Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar o haberi yayanları ve şayia çıkaranları araştıranlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar emir ve komuta sahipleridir, bunu da İbn Zeyd demiştir. "İstinbat" lügatte çıkarmaktır. Zeccac şöyle demiştir: Bunun aslı nabat'tan gelir ki o, kuyudan ilk kazıldığı zaman çıkan sudur. Bundan da: Kad enbata fülünün ğadrae denir ki, suyu kara balçıktan çıkardı, demektir. Nabatlılara böyle denilmesi de yerden bir şeyler çıkarmalarındandır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Onlara Müslüman askeri birlik hakkında zafer veya hezimetle ilgili bir haber geldiği zaman onu ifşa ederler, Eğer Peygamber veya komutanlar o haberi değerlendirip de doğru veya yanlış olduğunu duyuruncaya kadar sussalardı, o zaman bunun doğruluğunu işi üstlenenler bilirlerdi.

"Üzerinizde Allah'ın lütfü olmasaydı": Lütüften ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, Resulullah'tır. *İkincisi:* İslam'dır. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Emir ve komuta sahipleridir.

Rahmet hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O vahiydir. *İkincisi:* İhsandır. *Üçüncüsü:* Nimettir. *Dördüncüsü:* Başarıdır.

"Pek azı hariç şeytana uyardınız": Bu istisnanın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O haberi yaymaya racidir, takdiri, onu pek azları hariç yayarlardı, demek olur. Bu görüş de İbn Abbas ile İbn Zeyd'e aittir, Ferra ile İbn Cerir de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: O haberin aslını öğrenenlere aittir, takdiri şöyledir: Onu anlayanlar bilirdi, ancak pek azları hariç. Bu da Hasen ile Katede'nin görüşleridir, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir. Bu iki görüşe göre ayette takdim ve tehir vardır.

Üçüncüsü: O, şeytana uymaya racidir, takdiri de şöyledir: Şeytana uyardınız, ancak içinizden pek azları hariç. Bu da Dahhak'in görüşüdür, Zeccac da bunu tercih etmiştir. Bazı alimler de mana şöyledir, demişlerdir: Eğer size peygamber göndermek suretiyle Allah'ın lütfü olmasa idi, pek azınız hariç sapıtırdınız, onlar da akıllarıyla Allah'ı tanır ve O'ndan başkasına ibadet edenlerin sapıklıklarını anlarlardı, Kus bin Saide gibi.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ
أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

84 – Artık sen de Allah yolunda savaş. Kendinden başkasından sorumlu tutulmazsın. Mü'minleri (savaşa) teşvik et. Olur ki Allah, kafirlerin şiddetini kırar. Şiddeti en sert ve cezası en ağır olan Allah'tır.

"Artık sen de Allah yolunda savaş": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem insanları Uhut'tan sonra Küçük Bedir'de Ebu Süfyan'la karşılaşmaya çağırınca, bazıları bundan hoşlanmadı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Fekatil"in fe'si hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "vemen yukatil fisebilillahi feyuktel ev yağlib" kavlinin cevabıdır. *İkincisi:* O "vema leküm latukatilune fi sebilillahi" kavline bağlıdır. Bu ikisini İbn Seriy zikretmiştir. Allah yolundan maksat da: Cihattır.

"Sen nefsinden başkasından sorumlu tutulmazsın": Yani nefsinle mücadele etmekten başkasından, demektir. "Harrid": Teşvik et, kışkırt manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: "Asâ" lügatte umut ve korku manasınadır. Allah'a umut bağlamak vaciptir. "Be's" de şiddet manasınadır. İbn Abbas: Allah'ın azabı çok şiddetlidir, demiştir. Katade de: Tenkil: Azaptır, demiştir.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا
وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

85 – Kim güzel bir şefaatte bulunursa, ona ondan bir nasip olur. Kim de kötü bir şefaatte bulunursa, ona da ondan bir pay olur. Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Kim güzel bir şefaatte bulunursa": Şefaatten ne murat edildiği hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O, insanın insana bir fayda vermek veya onu bir beladan kurtarmak için aracılık etmesidir. Bu da Hasen, Mücahit, Katade

ve İbn Zeyd'in görüşleridir. *İkincisi:* O iki kişinin arasını bulmaktır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* O erkek ve kadın mü'minlere dua etmektir, bunu da Maverdi, demiştir. *Dördüncüsü:* Manası şöyledir: Kim ya Muhammed, tek ashabını çift yapar da düşmanlarla savaşmada ve Allah yolunda cihat etmede onları çift hale getirirse, demektir. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Kötü şefaat hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O kovuculuk yapmaktır, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Erkek ve kadın mü'minlere beddua etmektir ki, Yahudiler böyle yaparlardı. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Kim küfr ehlinin tekini mü'minlere karşı çift eder de mü'minlerle savaşırsa, demektir. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: el – Kifl: Lügatte nasip demektir, iktefeltel baire kavlinden alınmıştır ki devenin sırtına çulu atıp üzerine binmektir. Bu harekete kifl denilmesi, ondan bir nasibi kullandığı içindir. "Mukît" üzerinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O muktedir, manasınadır, Uhayha el – Cellah, şöyle demiştir:

Kindar insan vardır ki nefsimi ondan çekmişimdir,
Ve ben ona kötülük etmeye de muktedirimdir.

İbn Abbas, İbn Cerir, Süddi, İbn Zeyd, Ferra, Ebu Ubeyd, İbn Kuteybe ve Hattabi bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: O koruyucu manasınadır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade ile Zeccac da böyle demişlerdir. Ve Katade şöyle demiştir: O daha çok muhafıza benzemektedir, çünkü kut'tan türemiştir. Kuttürrecüle ekutuhu kuten denir ki, onu hayatta bırakacak şeyle canını muhafaza ettim, demektir. Kut: Bir şeyi ne artık ne eksik yeteri kadar koruyacak şeye denir. Mukitin manası da: Bir şeye ihtiyacı kadar koruma veren demektir. Şair de bu manada şöyle demiştir:

Hesaba çekildiğim zaman fazilet lehime mi yoksa aleyhime midir?
Ben kendimi hesapta korurum.

Üçüncüsü: O şahittir, bunu da İbn Ebi Neciyh, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiştir. *Dördüncüsü:* O hesaba çekendir, bunu da Hasif, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Denetleyicidir, bunu da Ebu Şeybe, Ata'dan rivayet etmiştir. *Altıncısı:* Devamlı demektir, bunu da İbn Cüreyc, Abdullah bin Kesir'den rivayet etmiştir. *Yedincisi:* O, kut (azık) veren-

dir, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir. Hattabi de şöyle demiştir: El – Mukît, rızık veren manasınadır. Ferra da: Katehu ve ekatehu birdir, demiştir. (Yani üçlüsü ile dörtlüsü aynı manayadır. Mütercim).

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ
مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

86 – Bir selamla selamlandığınız zaman ondan daha güzeli ile selam verin yahut ona aynısıyla karşılık verin. Allah her şeyin hesabını arayandır.

"Ve iza huyyiytüm bitahiyyetin": Tahiyye hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O selamdır, bunu İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Duadır, bunu da İbn Cerir ile Maverdi, demişlerdir. "Ondan daha güzeli ile": Bu da ona ilave etmektir. Reddi de misliyle mukabele etmektir. Hasen şöyle demiştir: Müslüman kardeşin sana: es – Selamü aleyküm derse, selamını al ve: Ve rahmetullah'ı ziyade et. Yahutta misliyle mukabele et, ziyade etme. Dahhak da şöyle demiştir: Esselamü aleyke derse, sen de: Vealeykümüsselam ve rahmetullahi ve berekatuhu, dersin. Selamın sonu budur. Katade de şöyle demiştir: Müslümana daha güzeli ile dersin, ehl-i kitaba da misliyle mukabele edersin.

اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ
وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

87 – Allah'tan başka hiçbir İlah yoktur. Sizi vukuunda şüphe olmayan kıyamet gününde mutlaka toplayacaktır. Sözü Allah'tan daha doğru olan kimdir?

"Allah'tan başka hiçbir İlah yoktur": Mukatil şöyle demiştir: Öldükten sonra dirilmede şüphe edenler hakkında nazil oldu. Zeccac şöyle demiştir: "Leyecmaannekum"deki lam kasem içindir: Vallahi leyecmaannekum demiş gibidir. Kıyamete kıyamet denilmesi, insanların kabirlerinden kıyam edip kalktıkları için olması caizdir. Hesaba kalktıkları için olması da caizdir.

"Sözü Allah'dan daha doğru olan kimdir?": Kendini neden bu

sıfatla niteledi; çünkü halkın yalan söylemesi mümkündür de Halık'ın söylemesi mümkün değildir.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ
وَاللّٰهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللّٰهُ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

88 – Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Halbuki Allah onları yaptıkları yüzünden tepesi aşağı indirmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın.

"Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?": İniş sebebi üzerinde yedi görüş vardır:

Birincisi: Bir kavim Müslüman oldular, Medine'de vebaya ve sıtmaya yakalandılar, çıktılar; onları Müslümanlardan birkaç nefer karşıladı: "Niçin çıktınız?" dediler. Onlar da: Biz Medine'de vebaya yakalandık, havası bize iyi gelmedi, dediler. Onlar da: "Resulullah sizin için örnek değil mi?" dediler. Bazıları: Münafık oldular, dediler, bazıları da: Münafık olmadılar, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Seleme bin Abdurrahman babasından rivayet etmiştir.[39]

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhut savaşına çıkınca, onunla beraber çıkanlardan bazıları geri döndüler. Müslümanlar bunların hakkında gruplara ayrıldılar; bir grup: Onlarla savaşalım, dediler, bir grup da: Onlarla savaşmayalım, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu, Buhari ve Müslim'de Zeyd bin Sabit hadisinden alınmıştır.[40]

Üçüncüsü: Mekke'de bir kavim İslam'ı telaffuz ettiler, bunlar müşriklere de yardım ederlerdi. Bir ihtiyaçlarından dolayı Mekke'den çıktılar. Müslümanlardan bir topluluk: Onlara çıkın, onları öldürün, çünkü onlar düşmanlarınıza arka çıkıyorlar, dediler. Bir topluluk da: Onlarla nasıl savaşırız ki bizim dediğimizi onlar da diyorlar, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bir kavim Medine'ye geldiler, Müslüman oldukları-

39 – İmam Ahmed, Müsned, 3/131.

40 – Ayrıca bkz. İmam Ahmed, Müsned, 5/184.

nı gösterdiler, sonra da Mekke'ye döndüler; şirklerini açığa vurdular; bunun üzerine bu ayet indi. Bu Hasen ile Mücahid'in görüşüdür.

Beşincisi: Bir topluluk Mekke'de imanlarını ilan ettiler, hicretten de çekindiler; mü'minler bunlar hakkında ihtilaf ettiler; işte bu ayet onların hakkında indi. Bu Dahhak'ın görüşüdür.

Altıncısı: Münafıklardan bir grup Medine'den çıkmak istediler, mü'minlere: Biz Medine'de hasta olduk, hava değişimine çıktık; çünkü biz çöl halkıyız, dediler ve gittiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı bunlar hakkında ihtilaf ettiler; işte bu ayet bunun üzerine indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Yedincisi: Bu Hazreti Aişe hakkında konuşan İbn Übey hakkında nazil oldu, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Size ne oluyor?": Mü'minlere hitaptır, mana da şöyledir: "Onların durumunda ihtilaf etmede size ne oluyor? "Fiet": Grup demektir. "Erkesehüm": Hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları geri çevirdi, demektir, bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Rekestüşşey'e ve erkestuhu ikisi de lügattir: Onları küfürlerine geri çevirdi, demektir: Bu Ferra ile Zeccac'ın görüşleridir. *İkincisi:* Onları düşürdü, demektir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü.* Onları helak etti, demektir, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü.* Onları saptırdı, demektir, bunu da Süddi, demiştir.

Kazandıkları şey ise: Küfür ve mürtetlikleridir. Ebu Süleyman şöyle demiştir: "Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?" demesi şunun içindir; çünkü mü'minlerden bir topluluk Onlar kardeşlerimizdir, bizim dediğimiz kelimeyi söylediler, dediler.

"Onun için asla bir yol bulamazsın": Bunda da iki görüş vardır *Birincisi:* Delile giden bir yol, bunu Zeccac, demiştir. *İkincisi* Hidayete giden bir yol, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا
كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾

89 – Kendileri kafir oldukları gibi sizin de kafir olup eşit olmanızı isterler. Öyleyse onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları tutun; nerede bulursanız öldürün. Onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin.

"Kendileri kafir oldukları gibi sizin de kafir olmanızı isterler": Allah Teala o taifenin içlerindekini mü'minlere haber verdi ki onlara iyi zan etmesin, onları savunmasın ve düşman olduklarını bilsinler.

"Onlardan dostlar edinmeyin": Yani onlara samimi davranmayın, çünkü onlar sizin düşmalarınızdır. "Hicret edinceye kadar": Yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dönünceye kadar. İbn Abbas şöyle demiştir: Eğer hicret ve tevhitten dönerlerse, "onları tutun": Yani esir edin ve harem içinde ve dışında nerede bulursanız onları öldürün.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Hicret, Mekke fethedilinceye kadar farz idi. Hasen de şöyle demiştir: Hicretin farzlığı devam etmektedir. Şunu bil ki insanlar hicret hususunda üç grupturlar: Birincisine hicret vaciptir; bu dar-ı harpte Müslüman olduğunu açıklayamaz, çünkü canından korkar, ama hicret etmeğe gücü yeter; işte hicret ona "Allah'ın dünyası hicret edeceğiniz kadar geniş değil miydi?" kavlinden dolayı vaciptir. *İkincisi:* Hicret ona vacip değil, müstehaptır; o da dar-ı harpte dinini açıklamaya gücü yetendir. *Üçüncüsü:* Hicret onun için müstehap da değildir; bu da dinini açıklamaya ve hareket etmeye gücü yetmeyendir, mesela pir-i fani ve kötürüm hasta gibi ki zorluktan dolayı hicret onun için müstehap değildir.

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ
قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن
يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ
فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ
السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾

90 – Ancak sizinle onların arasında antlaşma bağı bulunan bir kavme iltica edenler yahut sizinle veyahut kendi kavimleri ile savaşmaktan içleri sıkılmış olarak size gelenler müstesna. Allah

isteseydi mutlaka onları size musallat ederdi de şüphesiz sizinle savaşırlardı. Eğer sizden geri çekilir, sizinle savaşmaz ve barışı size bırakırlarsa, Allah onlara karşı size bir yol bırakmamıştır.

"Ancak iltica edenler müstesnadır": Bu istisna öldürülmeye racidir, dostluğa değildir. İltica edenler hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Temas kurup sığınanlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Hilal bin Uveymir el - Eslemi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ona yardım da etmemek aleyhinde de bulunmamak üzere mütareke yapmıştı. Kavminden olsun veya başkalarından olsun Hilal e katılanlar, Hilal gibi korunmuş olurlardı.

İkincisi: İntisap edenler, demektir, bunu İbn Kuteybe demiş ve şu beyti kanıt göstermiştir:

İntisap ettiği zaman: Ey Bekr bin Vail oğulları der,
Bekr ise onu esir etmiş ve burnunu sürtmüştür.

İttesalet ile o kabileye intisap etmeyi kastetmiştir.

Zikri geçen kavim hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Bekr bin Zeyd-i Menat oğullarıdır. *İkincisi:* Onlar Hilal bin Uveymir el - Eslemi, Süraka bin Malik ve Huzeyme bin Amir bin Abdimenaf'tır. Bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Müdlic oğullarıdır. *Dördüncüsü:* Huzaa ve Müdlic oğullarıdır, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas da: Misak: Söz ve antlaşmadır, demiştir

"Evcauküm": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Manası: Veyahut size gelen bir kavme iltica edenler, demektir. Bunu da bir cemaatle beraber Zeccac, demiştir.

İkincisi: O öldürülmek için arananlara racidir, takdiri şöyledir: Veyahut dönüp de içinize girenlerdir, Süddi de bu manada söylemiştir.

"Hasırat suduruhum": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Bunda kad gizlidir "kad hasırat suduruhum".

İkincisi: O haber üstüne haberdir. "Caukum" kavli birinci haberdir, cümle onunla tamam olmuştur. Hasırat da: İkinci haberdir ve yeni cümledir. Bu ikisini Zeccac nakletmiştir. Hasen, Yakup ve Mufaddal, Asım'dan rivayetle hâl olarak: "Hasıreten suduruhum" okumuşlardır. "Hasırat" daralmak manasınadır. Kelamın manası: Sizinle onların arasında antlaşma olduğu için sizinle savaşmaktan kalpleri sıkılanlar, demektir. Savaşmak istemedikleri kendi kavimleri de Kureyş'tir. Mücahit şöyle demiştir: Sizinle savaşmaktan veyahut kavmi ile savaşmaktan kalbi sıkılan, Hilal bin Uveymir'dir.

"Allah dileseydi onları size musallat ederdi": Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala onları savaşmaktan kalplerine korku salmakla geri çektiğini bildirmiştir. "Es – Selem": Kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O İslam'dır, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* Sulh (barış)tır, bunu da Rebi ile Mukatil, demişlerdir.

Bir bölük müfessir de şöyle demişlerdir: Müşriklerin bu ayette geçen sözleşme ve silah bırakmaları kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Allah Teala İslam'ı güçlendirince mü'minlere Arap müşriklerinden İslam veya kılıç dışında bir şey kabul etmemelerini buyurdu.

سَتَجِدُونَ
اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى
الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ
وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ
وَاُولٰٓئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

91 – Diğerlerini de şöyle bulacaksınız: Onlar sizden ve kendi kavimlerinden emin olmak isterler. Ne zaman fitneye döndürülseler onun içine tepetaklak atılırlar. Eğer sizden uzaklaşmaz, barışı size bırakmaz ve ellerini sizden çekmezlerse, onları tutun, nerede yakalarsanız öldürün. İşte onlara karşı size açık bir yetki vermişizdir.

"Diğerlerini de şöyle bulacaksınız": Bunun kimler hakkında indiğinde ihtilaf etmişler ve dört görüş ileri sürmüşlerdir:

Birincisi: Bu; Esed ve Gatafan kabileleri hakkında inmiştir, onlar sözleriyle mü'minlerden emin olmak için İslam'ı demişler ve küfürleriyle de kendi kavimlerinden emin olmak istemişlerdir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bu, Abdüddar oğulları hakkında inmiştir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O bir kavim hakkında indi ki onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den aman almak istediler ve: Seninle de savaşmayacağız, kendi kavmimizle de savaşmayacağız, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O, Nuaym bin Mes'ud el – Eşcai hakkında inmiştir, Müslümanlardan da müşriklerden de aman almıştı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile onların arasında söz götürüp getirirdi (ikili oynardı). Sonra Nuaym Müslüman oldu, bu Süddi'nin görüşüdür. Ayetin manası da şöyledir: Bir kavim de göreceksiniz ki hem size hem de kavimlerine uyum sağlarlar, her iki grupdan da emin olmak isterler; şirke davet edildikleri zaman ona dönerler. Eğer sizinle savaşmaktan geri durmaz, barışı size bırakmaz ve ellerini sizinle savaşmaktan çekmezlerse, onları yakalayın, yani esir edin, nerede bulursanız onları öldürün. Onları öldürme hususunda size yetki vermişizdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayette zikri geçenlerden el çekmek, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ
مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ
اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ
لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ
كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ
اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ
فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ
اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

92 – Bir mü'minin bir mü'mini hata dışında öldürmesi olamaz. Kim bir mü'mini hataen (yanlışlıkla) öldürürse, mü'min bir köle azat etmesi ve maktulün ailesine diyet ödemesi gerekir. Ancak (diyeti, kan bedelini) bağışlamanız hariç. Eğer (öldürülen) mü'min olmakla beraber size düşman bir kavimden olursa, (öldürenin) mü'min bir köle azat etmesi gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma olan bir kavimden olursa, ailesine diyet ödemeli ve mü'min bir köle azat etmelidir. Bunu bulamayan Allah'tan bir tövbe olarak arka arkaya iki ay oruç tutar. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

"Bir mü'minin bir mü'mini hata dışında öldürmesi olamaz": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ayyaş bin Rebia Mekke'de Resulullah'ın hicretinden önce Müslüman oldu. Sonra Müslümanlığını kavmine açıklamaktan korktu, Medine'ye çıktı. Annesi iki oğlu Ebu Cehil ile Haris bin Hişam'a, ki bunlar onun ana bir kardeşleri idiler: Allah'a yemin ederim ki onu bana getirinceye kadar ne gölgede otururum, ne de bir şey yer ve içerim, dedi. Onlar da onu aramaya çıktılar. Yanlarında da Haris bin Zeyd vardı. Ayyaş'a geldiler, o yüksek bir eve sığınmıştı. Ona: Aşağı in, annen güneşte duruyor, yemiyor ve içmiyor. Dinine karışmayacağımıza sana söz veriyoruz, dediler. O da indi, onu bağladılar ve her biri ona yüzer değnek vurdular. Onu annesine getirdiler. Annesi: O dini inkar etmedikçe bağlarını çözmem, dedi. Onu bağlı olarak güneşe attılar, o da dediklerini yaptı. Haris bin Zeyd ona: Ey Ayyaş, eğer üzerinde bulunduğun din doğru idiyse onu bıraktın; eğer sapık idiyse onu kabul ettin, dedi. O da kızdı ve: Allah'a yemin ederim ki, seni tenhada bulursam, mutlaka öldürürüm, dedi. Sonra Ayyaş ellerinden kurtuldu, Medine'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hicret etti. Sonra da Haris Müslüman oldu, hicret etti, Ayyaş bunu bilmedi. Bir gün onunla karşılaştı ve onu öldürdü. Ona: O Müslüman olmuştu, dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, durumu haber verdi ve: Onun Müslüman olduğunu bilmiyordum, dedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr, Süddi ve cumhur bu görüştedirler.

İkincisi: Ebudderda bir askeri birlikte, lailahe illallah diyen bir adamı öldürdü, sonra Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, yaptığını anlattı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası: Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi kesinlikle olamaz. İstisna birinciden değildir, mana: Mü'minin hata etmesi hariçtir, demektir. Ebu Ubeyde, Yunus'tan rivayet etmiştir: O; Ru'be'ye bu ayetten sordu, o da: Onu ne taammüden ne de yanlışlıkla öldüremez, ancak "illa" "vav" yerine geçmiştir, dedi. Şair de şöyle demiştir:

Her kardeş, kardeşinden ayrılacaktır,

Babanın başına yemin ederim ki böyledir, Ferkadan yıldızları hariç.

Ferkadan yıldızları da, demek istemiştir. Bazı mana ehli de şöyle demiştir: Ayetin takdiri şöyledir: Ancak onu yanlışlıkla öldürür, bu da Allah'ın yazdıkları arasında yoktur. Çünkü yanlışlıkta serbestlik de

yasaklık da söz konusu değildir. Şöyle de denilmiştir: İstisna ancak ayetin içerdiği günahı hak etme ve ölümün lazım gelmesinden olmuştur.

"Mü'min bir köle azat etmek": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Köle azat etmek katile kendi malında vaciptir. Namazı ve orucu sahih olmayan (çocuk) bir köleyi azat etmede ihtilaf etmişlerdir; İmam Ahmed'den caiz olduğu rivayet edilmiştir. İbn Talha da İbn Abbas'tan böyle rivayet etmiştir. Bu Ata ile Mücahid'in de görüşüdür. İmam Ahmed'den: Ancak namazı ve orucu caiz olanın azat edilmesi yeter, dediği rivayet edilmiştir. Bir rivayette İbn Abbas, Hasen, Şa'bi, İbrahim ve Katade'nin de görüşleri böyledir.

"Ailesine diyet vermek": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayette bu diyetin kimlere lazım geldiği açıklanmamıştır. Fakihler bunun katilin yakın mirasçılarına lazım geldiğinde ittifak etmişlerdir. Bunu da yardımlaşma mahiyetinde üstlenirler. Diyet de üç yılda, her sene üçte biri olmak üzere ödenir. Bunda cinayeti işleyene bir şey lazım gelmez. Ebu Hanife: O da mirasçılardan biri gibidir, demiştir.

Canın altı çeşit bedeli vardır: Bin dinar, on iki bin gümüş dirhem, yüz deve, iki yüz sığır, bin koyun. Hulle (takım elbise)de de İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır: *Birincisi:* Esas rivayet budur, iki yüz hulledir. Bu, Müslüman hür erkeğin diyetidir. Müslüman hür kadının diyeti ise bunun yarısıdır.

"Bağışlamaları hariç": Said bin Cübeyr: Maktulün velilerinin katili diyetten affetmeleri hariçtir, demiştir.

"Eğr (öldürülen) mü'min olmakla beraber size düşman bir kavimden olursa": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Eğer maktul kafir bir kavimden ise, onda bir köle azat etme vardır, diyet yoktur. Çünkü onun mirasçıları kafirlerdir.

İkincisi: Eğer o kavminin arasında ikamet eder de onu mü'min olduğunu bilmeyen biri öldürürse, ona bir köle azat etme vardır, diyet yoktur, çünkü o, kafirlerin arasında ikamet etmekle kendi kıymetini heder etmiştir.

İki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini Nahai, ikincisini de Said bin Cübeyr kabul etmiştir. Birinciye göre "min" ba'z manasına, ikinciye göre de fi manasına olur.

"Eğer maktul sizinle onların arasında antlaşma olan bir kavimden olursa": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ehl-i zimmetten yanlışlıkla öldürülen bir adamdır, onun katiline diyet ve kefaret lazım gelir. Bu da İbn Abbas, Şa'bi, Katade, Zühri, Ebu Hanife ve Şafii'nin görüşleridir. Bizim arkadaşlarımızın ise diyet vacip olacak miktarda çeşitli açıklamaları vardır.

İkincisi: O öldürülen mü'mindir, kavmi ise kafirdir, onlar için bir anlaşma yapılmıştır; onun diyeti kavminin, mirası da Müslümanlarındır. Bu da Nahai'nin görüşüdür.

"Kim bunu bulamazsa arka arkaya iki ay oruç tutar": Bu orucun, bulunmadığı takdirde yalnız kölenin karşılığı mı yoksa köle ile diyetin karşılığı mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir? Cumhur: Yalnız kölenin karşılığıdır, demiş; Mesruk, Mücahit ve İbn Sirin de: İkisinin de karşılığıdır, demişlerdir. Alimler şunda ittifak etmişdirler ki iki ay oruca mazeretsiz olarak ara verilirse, yeniden başlaması gerekir. Ama bir hastalık veya hayızdan dolayı kesilirse, bize göre süreklilik bozulmuş olmaz. İmam Malik de böyle demiştir. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Hastalık keser de, hayız kesmez. Aralarındaki fark şöyledir: Adet icabı hasta olmadan iki ayı doldurmak mümkündür de, hayızda ise bu mümkün değildir. Bize göre ise her iki durumda da mazurdur.

"Allah'tan tövbe olarak": Zeccac, bunun manası şöyledir, demiştir: Allah bunu kendinden bir tövbe olarak yaptı. "Allah her şeyi bilendir": Yani halkına hangi teklifin yararlı olduğunu daima bilir. "Hikmet sahibidir": Aralarında verdiği hükümde ve işlerini tedbir etmede.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا
فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

93 – Kim bir mü'mini kasden (taammüden) öldürürse, onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap ve lanet etmiştir. Ona çok büyük bir azap hazırlamıştır.

"Kim bir mü'mini kasden öldürürse": İniş sebebi şöyledir: Makis bin Subabe, kardeşi Hişam bin Subabe'yi Neccar oğullarında ölü olarak buldu. O da Müslüman idi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, durumu ona aktardı. Resulullah, Fihr oğullarından bir elçi gönderdi, ona şöyle dedi: Neccar oğullarına git, benden onlara selam söyle ve onlara: "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, size:

Eğer Hişam'ın katilini biliyorsanız, onu Makis bin Subabe'ye teslim etmenizi, eğer katilini bilmiyorsanız, ona diyetini vermenizi emrediyor" de. Fihri de bunu onlara tebliğ etti. Onlar da: Biz onun katilini bilmiyoruz, ancak onun diyetini veririz, dediler ve ona yüz deve verdiler. Sonra da ikisi (kardeşi ile elçi) Medine'ye dönmek üzere yola koyuldular. Şeytan, Makis bin Subabe'ye geldi: Kardeşinin diyetini mi kabul ediyorsun? Bu sana yaşadığın sürece ar olacaktır. Yanındakini kardeşinin yerine öldür ve diyeti de fazlalık olarak al, dedi. O da Fihrliye bir taş attı, başını yardı, sonra da onlardan bir deveye bindi ve kalanlarını Mekke'ye doğru sürdü, şöyle diyordu:

Ona karşılık bir Fihirliyi öldürdüm ve onun diyetini
Neccar oğullarının ileri gelen büyüklerinin üzerine yükledim.

İntikamımı aldım ve başımı yastığa koyup rahat uyudum
Ve putlara dönen ilk adam oldum.

İşte bu ayet bunun üzerine indi. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'nin fethinde onun idamını çıkardı, o da öldürüldü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[41]

"Kasden": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun mü'min olduğunu bildiği halde kasden öldürürse, bunu Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Öldürmeyi kurarsa, demektir, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir. "Onun cezası cehennemdir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun cezası kesin olarak cehennemdir. *İkincisi:* Eğer ona ceza verirse cezası cehennemdir, demektir. Alimler: Bir mü'mini kasden öldürenin tövbesi var mıdır, yok mudur diye ihtilaf ettiler? Çoğunluk tövbesinin olduğuna kail oldular. İbn Abbas ise onun tövbesinin olmadığını bildirmiştir.

Alimler bu ayetin muhkem mi yahut mensuh mu olduğunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: Muhkemdir, demiş ve bunun haber olduğunu; haberlerin de neshe ihtimali olmadığını delil getirmişlerdir. Sonra bunlar da iki bölüğe ayrılmışlardır: *Birincisi:* Şöyle demiştir: O (ayet) zahirine göredir, mü'minin katili cehennemde ebedi olarak kalır. *İkincisi:* O geneldir, tahsis edilmiştir; delili de şudur: Eğer onu bir kafir öldürse idi de sonra Müslüman olsaydı, dünya ve ahirette cezası sıfırlanırdı. Onun tahsis edilmiş umum olduğu sabit olunca, tahsise hangi delil uygun ise onunla amel etmek vaciptir. Tahsis sebeplerinden biri de onu öldürmeyi helal saymaktır; o zaman helal saydığı için cehennemde ebedi olarak kalır. Bir topluluk da şöyle

41 - Suyuti, ed - Dürrü'l - Mensur; Taberi, Tefsir, 9/61.

demiştir: O, tövbe etmeyen için tahsis edilmiştir, delili de Furkan suresindeki: "Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi iş yapanlar müstesnadır ki Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir" *(Furkan: 70)* ayetidir. Diğerleri de şöyle demişler: Bu: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bundan ötesini dilediği kimse için bağışlar" *(Nisa: 48)* ayeti ile neshedilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا
لِمَنْ أَلْقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ
عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ
كَذَٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ
فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

94 – Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini arayarak "sen Müslüman değilsin" demeyin. Çünkü Allah katında çok ganimet vardır. Siz de önceden böyle idiniz de Allah size lutfetti. Öyleyse durumu iyice araştırın. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik gönderdi, içlerinde de Mikdad bin Esved vardı. O kavme gelince onların dağıldıklarını gördüler, bir adam kaldı, onun da çok malı vardı, yerinden ayrılmadı: Eşhedü enla ilahe illallah, dedi. Mikdad da üzerine atılıp onu öldürdü. Arkadaşlarından biri: "Lailahe illallah diyen bir adamı öldürdün! Bunu mutlaka Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e söyleyeceğim, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelince: Ya Resulallah, bir adam lailahe illallah diye şahadet getirdi, Mikdad da onu öldürdü, dediler. O da: Mikdad'ı bana çağırın, dedi. Gelince. "Ey Mikdad, lailahe illallah diyen bir adamı mı öldür-

dün, yarın lailahe illallah ile ne yapacaksın?" dedi. Bunun üzerine Allah Teala: "Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini arayarak "sen Müslüman değilsin" demeyin, durumu iyice araştırın" ayetini indirdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Mikdad'a: O adam imanını kafir kavminden gizliyordu, imanını açıkladı ve sen de onu öldürdün? Sen de daha önce Mekke'de imanını gizliyordun, dedi.[42]

İkincisi: Süleym oğullarından bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir bölük ashabı ile karşılaştı, yanında da bir koyun sürüsü vardı. Adam selam verdi; onlar da: Bizden korunmak için selam verdi, dediler ve onu öldürdüler. Koyunlarını da aldılar. Onu Resulullah sallalalhu aleyhi ve sellem'e getirdiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Mekkelilerden bir kavim, Resulullah'ın bir askeri birliğinin kendilerine doğru geldiğini işitip kaçtılar. İçlerinden biri yerinde kaldı, Müslüman olmuştu. Ona Mirdas deniyordu. Askeri birliğin başında da Galip bin Fadale adında biri vardı. Mirdas atlıları görünce, Allahu ekber diyerek tekbir getirdi vé yanlarına geldi, onlara selam verdi, Üsame bin Zeyd de onu öldürüp koyunlarını sürdü. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip haber verdiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buna çok kızdı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de: Üsame birliğin komutanı idi, demiştir.

Dördüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebu Hadred el – Eslemi, Ebu Katade ve Muhallim bin Cessame'yi bir askeri birlik ile İdam bölgesine gönderdi. Onlar Amir bin Azbat el – Eşcai ile karşılaştılar. Amir onları İslam selamı ile selamladı, Muhallim bin Cessame, üzerine atılıp onu öldürdü, devesini ve su kırbasını ganimet olarak aldı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelince, ona durumu haber verdiler, o da: "İman ettim dedikten sonra onu öldürdün mü?!" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Ebi Hadred, babasından rivayet etmiştir.[43]

Ayetin tefsirine gelince: "Allah yolunda sefer ettiğiniz zaman": Yani yürüyüp gaza ettiğiniz zaman, demektir.

---

42 – Hakim, Müstedrek, 2/245, sahihtir demiş, Zehebi de ona katılmıştır.

43 – İmam Ahmed, Müsned, 6/11.

"Fetebeyyenu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, teybin maddesinden nun ile: Fetebeyyenu okumuşlardır ki, bir işe atılmadan önce iyice düşünüp taşınmaktır. Hamze ile Kisai de, se ile: Fetesebbetu okumuşlardır ki, sebat edip acele etmemektir. Hucurat suresindekini de böyle okumuşlardır.

"Limen elka ileykümüsselame": İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir, Hafs, Asım'dan ve Kisai sinin fethasi ve elifle "es- selam" okumuşlardır ki, Zeccac: Selam vermekten gelmesi de, teslim olmaktan gelmesi de caizdir, demiştir. Nafi, İbn Amir, Hamze, Halef, Cebel'e Mufaddal'dan, o da Asım'dan rivayetle sinin fethası ve elifsiz olarak selem okumuşlardır ki teslim olmak manasınadır. Eban bin Yezid de Asım'dan rivayetle sinin kesresi, lamın sükunu ve elifsiz olarak silm okumuşlardır. "Silm" ise sulh ve barış demektir. Cumhur mimin kesri ile: Mü'mina okumuş; Hazreti Ali, İbn Abbas, İkrime, Ebu'l – Aliye, Yahya bin Ya'mur ve Ebu Cafer, emandan gelmek üzere mimin fethası ile "mü'mena" okumuşlardır.

"Tebtağune aradal hayatid dünya": Arad: az olsun, çok olsun dünya malı demektir. Müfessirler: bundan maksat öldürdükleri adamdan aldıkları ganimettir, demişlerdir.

"Allah katında çok ganimetler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennet sevabıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O dünyadaki rızık kapılarıdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Siz de daha önceden böyle idiniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Siz de daha önce mü'min kavminizden bu kelime ile aman alıyordunuz, öyleyse bunu diyenleri korkutmayın. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Siz de Mekke'de iken imanınızı bunun gizlediği gibi gizliyordunuz, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Siz de önceden müşrik idiniz, bunu da Mesruk, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

"Allah size lütfetti": Lütfettiği şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: Hicrettir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İmanı açıklamaktır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* İslam'dır, bunu da Katade ile Mesruk, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O adamı öldürenin tövbesini kabul etmesidir, bunu da Süddi, demiştir.

"Fetebeyyenu": Bu da birinciyi tekittir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ
اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾

95 – Mü'minlerden mazereti olmadığı halde savaşa katılmayanlarla Allah yolunda malları ve canları ile cihat edenler bir değildir. Allah mallarıyla canlarıyla cihat edenleri savaşa katılmayanlardan bir derece üstün kılmıştır. Gerçi her ikisine de güzellik va'detmiştir. Allah cihada katılanlara savaşa katılmayanlara karşı büyük bir mükafat vermiştir.

"Savaşa katılanlarla katılmayanlar bir değildir": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bu ayet, bir savaş çıktığı zaman ona katılmamak için izin isteyen bir topluluk hakkında inmiştir. Zeyd bin Sabit şöyle demiştir: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturuyordum, birden kendini sükunet hali bürüdü, sonra geçti: Yaz, dedi: Savaşa katılmayan mü'minlerle Allah yolunda cihat edenler bir değildir... Bunun üzerine (a'ma) İbn Ümmi Mektum kalktı: "Ya Resulallah, cihada gücü yetmeyenler ne olacak?" dedi. Allah'a yemin ederim ki daha sözünü bitirmemişti ki aynı sükunet hali Resulullah'ı bürüdü, sonra da açıldı: Oku, dedi; ben de yazdığım ayeti okudum; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Mazereti olanlar hariç, kavlini okudu. Ben de onu ayete iliştirdim."

"Oturup kalanlar bir değildir": Yani savaştan kalanlar, mana: Cihat eden daha üstündür, demektir. İbn Abbas: Cihad ile Bedir savaşı kasdedilmiştir, demiştir. Mukatil de: Tebuk gazası, demiştir.

"Ğayrü üliddarari": İbn Kesir, Ebu Amr ve Hamze, ranın zamını ile: "Ğayru" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Kisai, Halef ve Mufaddal da, nasbı ile: Ğayra, okumuşlardır. Ebu Ali şöyle yorumlamıştır: Kim rayı zammeli okursa, "ğayru"yu kaidun kelimesine sıfat yapar. Kim de mansub okursa, onu kaidin'den istisna eder. "Darar" (mazeret) kelimesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O müzmin hastalık vb. sebebiyle acizliktir. İbn Abbas:

44 – İmam Ahmed, Müsned, 5/184; ayrıca bkz. Buhari, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesei.

Onlar Hastalık ve ağrının kendilerini savaştan alıkoyduğu kimselerdir, demiştir. İbn Cerir ile İbn Kuteybe de: Onlar kronik hastalardır, demişler. Zeccac da: Darar: Kör veya a'ma veya müzmin hasta gibi kimselerdir, demiştir.

İkincisi: O mazerettir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Allah mallarıyla canlarıyla cihad edenleri savaşa katılmayanlardan bir derece üstün kılmıştır": Bu katılmayanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mazeret sebebiyle katılmayanlardır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Mazeretleri olmadığı halde katılmayanlardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Derece fazilet demektir. Güzellik ise bir grup müfessire göre cennettir.

"Allah cihada katılanları katılmayanlara üstün kılmıştır": İbn Abbas şöyle demiştir: Burada katılmayanlar, sıkıntısı olmadan katılmayanlardır. Said bin Cübeyr de: Onlar mazereti olmayanlardır, demiştir.

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

95 – (O büyük mükafat) kendinden birtakım dereceler, bağışlanma ve rahmettir. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

"Derecatin minhu": Zeccac şöyle demiştir: Derecat, ecren azimen kavlinden bedel olarak mansuptur ve mükafatı açıklamaktadır. Derecelerden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennetin dereceleridir. İbn Muhayrîz şöyle demiştir: Dereceler yetmiştir, her derecenin arası koşu için zayıflatılan atın yetmiş yıl koştuğu mesafe kadardır. Mukatil de aynısını söylemiştir.

İkincisi: Derecelerin manası: Faziletler, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Katade şöyle demiştir: Eskiler şöyle derlerdi: İslam bir derecedir, İslam'da hicret bir derecedir, hicrette cihad bir derecedir, cihadda öldürülme bir derecedir.

İbn Zeyd de şöyle demiştir: Dereceler yedidir; bu da beraet suresinde: Susuzluk, bir vadiyi kat etme gibi sevabı yazılan yedi şeydir. *(Tevbe: 120, 121)*

Eğer: "Allah Teala sözün başında derece demişken sonunda niçin

dereceler dedi?" şeklinde bir soru tevcih edilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: İlk geçen derece, mücahitlerin mazeretleri olanlara karşı bir derece üstünlüğüdür. Dereceler ise mücahitlerin mazereti olmayanlara karşı birçok aşamalarla olan üstünlükleridir. Bu mana da İbn Abbas'ın görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: İlk derece övgü ve ululama derecesidir. Dereceler ise: Cennet makamlarıdır. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ
الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ
فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ
مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾

97 – Melekler nefislerine zulmedenlerin canlarını aldığı zaman onlara: "Sizler nerede idiniz?" dediler. Onlar da: "Biz yeryüzünde acizlerden idik" dediler. Onlar (melekler): "Allah'ın yeryüzü hicret edeceğiniz kadar geniş değil miydi?" dediler. İşte onların barınakları cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir!

"Melekler nefislerine zulmedenlerin canlarını aldığı zaman": Ayetin iniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Mekke'de bazı insanlar İslam'ı ikrar ettiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşına çıkınca Kureyş onlardan yanlarında çıkmadık bir kimse bırakmadılar. İşte İslam'ı ikrar eden bu kimseler öldürüldü; ayet de bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de şöyle demiştir: Bu ayet, İslam'ı telaffuz eden bir takım insanlar hakkında indi. Bunlar Ebu Cehil'le beraber çıktılar; Bedir savaşında öldürüldüler. Geçersiz mazeret ileri sürdüler. Allah onlardan bu mazereti kabul etmedi.

İkincisi: Bir grup, Bedir savaşında münafıklık ettiler ve: Bunları (Müslümanları) dinleri aldattı, dediler ve müşriklerle beraber kaldılar, sonunda da öldürüldüler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalıp da onunla beraber çıkmayanlar hakkında nazil oldu. Bunlardan kimi Peygamber'e katılmadan önce öldü, melekler yüzlerine ve arkalarına vurdular. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Teveffi (vefat etmek)" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümle ruhları kabz etmektir. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Cehenneme sürmektir, bunu da Hasen, demiştir. Mukatil şöyle demiştir: Meleklerden maksat, yalnız ölüm meleğidir. Başka bir yerde de: Ölüm meleği ile yardımcılarıdır, demiştir. Onlar da altı tanedir: Üçü mü'minlerin ruhlarını kabz ederler, üçü de kafirlerin ruhlarını kabz ederler. Zeccac şöyle demiştir: "Zalimiy enfüsihim": Hal olarak mansuptur. Mana da: Nefislerine zulm ederken canlarını alır, demektir. Aslında zalimin idi, izafetten dolayı tahfif için nun düşürülmüştür. Nefislerine zulümleri hakkında da kıssalarında geçtiği üzere dört görüş ihtimali vardır:

Birincisi: O, hicreti terk etmektir. *İkincisi:* Küfre dönmeleridir. *Üçüncüsü:* Yakînden sonra şüphe etmeleridir. *Dördüncüsü:* Müşriklere yardım etmeleridir.

"Nerede idiniz!": Zeccac şöyle demiştir: Bu azarlama sorusudur, mana da: Sizler müşriklerinin arasında mı idiniz yoksa Müslümanların arasında mı idiniz, demektir?

"Bizler yeryüzünde zayıflar (ezilenler) idik, dediler": Mukatil şöyle tefsir etmiştir: Biz Mekke toprağında ezilmiş idik, imanı dilimize almamız mümkün değildi. Melekler de: "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi?" dediler: Yani Medine. "Oraya hicret etseydiniz": Burada fi edatı ila manasına kullanılmıştır. Meleklerin bu sözü, onların hicrete güçlerinin yettiğini gösterir.

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾
فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

98 – Ancak ellerinden bir çare gelmeyenler ve bir yol bulamayan zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar müstesna.

99 – İşte onları Allah'ın affetmesi umulur. Allah, çok affedici, çok bağışlayıcıdır.

"Ancak zayıf erkekler müstesna": İniş sebebi şöyledir: Müslümanlar Mekke'deki zayıf Müslümanlar için: Bunlar Bedir'de öldürülenler gibidir, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mücahit, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "el – Müstadafin

"me'vahüm cehennem" kavlinden müstesna olmak üzere mansuptur. Ebu Süleyman da: Zayıflar; yaşlılar, kadınlar ve çocuklardır, demiştir.

"Ellerinden bir çare gelmeyenler": Yani ne Mekke'den çıkmak ne yol masrafı bulmak ne de güç kazanmak için hiçbir çareleri olmayanlar, demektir.

"Yol bulamayanlar": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: Medine'ye gidecek yolu bulamayanlar, demektir. Bunu İbn Abbas, İkrime ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Gidecekleri bir yol bulamayanlar, demektir ki, çıktıkları takdirde helak olurlardı. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. "Asâ (umulur ki)": Kavli hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O icap (kesinlik) manasınadır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Reca manasınadır ki mana: Onlar affı umarlar, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَث۪يرًا
وَسَعَةًۜ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِه۪ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ يُدْرِكْهُ
الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١٠٠﴾

100 – Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde birçok gidecek yer ve bolluk bulur. Kim evinden Allah'a ve Resul'üne hicret etmek üzere çıkar sonra da ona ölüm yetişirse, onun mükafatı Allah'a düşmüştür. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Yecid filardi murağamen kesiren ve saah": Said bin Cübeyr ile Mücahit: Hoşuna gitmeyen şeyden kaçacak yer bulur, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Murağam ile muhacer aynı manayadır ve göçecek yer, demektir. Rağamtü ve hacertü denir ki, göçtüm, demektir. Aslı şudur: Bir adam Müslüman olduğu zaman kavmine rağmen çıkardı, yani onlara kızar ve hicret ederdi, onlarla alakasını keserdi. Onun için gidecek yere: Murağam, Peygambere dönmeye de, hicret denilmiştir. Çünkü adam, kavim ve aşiretini terk ederdi.

Bolluk "saah" için de iki görüş vardır: *Birincisi:* Rızk bolluğudur, bunu İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Dini açıklamaya imkan bulmaktır, bunu da Katade, demiştir.

"Kim evinden Allah'a ve Resul'e hicret etmek üzere çıkarsa": Şunda ittifak etmişdirler ki bu ayet, hicret etmek üzere çıkıp da yolda

ölen bir adam hakkında inmiştir. Bunda da altı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Damure bin el – İys'dir, kör ve zengin idi: Beni taşıyın, dedi. Taşıdılar, hasta idi, Ten'im bölgesinde öldü. Bu kelam onun hakkında indi. Bunu Said bin Cübeyr rivayet etmiştir.[45]

İkincisi: O, el -İys bin Damure bin Zinba'el–Huzai'dir. Ailesine kendisini sediri ile taşımasını söyledi, Ten'im bölgesine varınca öldü. Bu ayet de onun hakkında indi. Bunu Bişr, Said bin Cübeyr'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O İbn Damure el–Cündai'dir, hastalandı, oğullarına: Beni Mekke'den çıkarın, onun sıkıntısı beni öldürdü, dedi. Onlar da: "Nereye?"dediler; eliyle Medine tarafına işaret etti, hicret etmek istiyordu. Bu kelam onun hakkında indi. Bunu da İbn İshak zikretmiştir. Mukatil de: Onun Cündeb bin Damure olduğunu söylemiştir.

Dördüncüsü: Onun adı Sebure'dir; bu surenin 97 – 100 ayetleri inince hasta olduğu halde ailesine: Beni taşıyın, ben zenginim, beni Medine'ye ulaştıracak malım vardır, dedi. Harem bölgesini geçince, öldü, bu kelam da onun hakkında nazil oldu. Bunu Katade, demiştir.

Beşincisi: O, Kinane oğullarından bir adamdır, hicret etti, yolda öldü; kavmi onunla alay ettiler: Ne istediğine kavuştu ne de ailesinin arasında kaldı ki öldüğü takdirde defnedilsin, dediler. Bu kelam onun hakkında indi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: O Hakîm bin Hizam'ın kardeşi Halid bin Hizam'dır, hicret etmek üzere çıktı, yolda öldü. Bunu Zübeyr bin Bekkar, demiştir. Ayetteki "vakaa" kelimesi: Vacip oldu manasınadır.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ
فِي الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ
اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

101 – Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman eğer kafirlerin size fenalık yapacağından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kafirler sizin için apaçık bir düşmandır.

"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur": Mücahit, Ebu Ayyaş'tan şöyle dediğini rivayet

45 – Beyhaki, es – Sünen el - Kübra, 9/14.

etmiştir: Biz Usfan mevkiinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdik, müşriklerin başında da Halit bin Velid vardı. Öğleyi kıldık, müşrikler: Eğer onlara namazda iken saldırırsak onları gafil avlarız, dediler. Bunun üzerine kısaltma ayeti öğle ile ikindi arasında indi.[46] Darb filard: Yeryüzünde seyahat etmektir; cünah da günahtır; kasr ise kısaltmadır, fitne de öldürmedir.

Namazı kısaltma hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O rekat sayılarını azaltmaktır.

İkincisi: Sınırlarını daraltmaktır. Ayetin zahiri kısaltmanın ancak korku anında caiz olacağını göstermektedir, durum ise öyle değildi. Ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in seferinin çoğuna göre inmiştir ki çoğunda genellikle düşman korkusu vardı. Şöyle de denilmiştir: "Namazı kısaltmanız" tam bir cümledir. "Eğer korkarsanız": İse yeni söz başıdır.

Alimler yolcu namazının kısaltılmış iki rekat mı yoksa değil mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: Kısaltılmış değildir; yolcu namazı o şekilde farz kılınmıştır, demişlerdir. Bu da İbn Ömer, Cabir bin Abdullah, Said bin Cübeyr ve Ebu Hanife'nin görüşleridir. Buna göre namazın kısaltılması tek rekat olmasıdır. Bu da ancak yolculuk ve korku halinde caizdir. Çünkü onlara göre yolculuktaki iki rekat, korku olmazsa tamdır, kısaltılmış değildir. Delilleri de şudur: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Zi Kıred gazasında namaz kıldı, insanlar da arkasında iki saf oldular; bir saf arkasında idi, bir saf da düşman karşısında idi. Arkasındakilere bir rekat kıldırdı, sonra onlar çekilip ötekilerin yerlerini aldılar, onlar da geldiler; Efendimiz de onlara bir rekat kıldırdı. Geçen rekatı kaza etmediler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah namazı Peygamberinize hazarda dört, seferde iki, korku halinde de bir rekat olarak farz kıldı.[47]

İkincisi: O, kısaltılmıştır, tam değildir. Bu da Mücahit, Tavus, Ahmed ve Şafii'nin görüşleridir. Ya'la bin Ümeyye de şöyle demiştir: Ömer bin Hattab'a: İnsanların bugün emniyet içindeyken namazı kısaltmalarına şaştım, Allah Teala ise "eğer korkarsanız" demiştir, dedim. Hazreti Ömer de: Ben de senin şaştığın şeye şaştım, bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e söyledim; o da: Bu, Allah'ın size ettiği bir ikramdır, ikramını kabul ediniz, dedi.[48]

---

46 – İmam Ahmed, Müsned, 4/95; Hakim, Müstedrek, 1/337.

47 – Müslim, Salatü'l – Müsafirin ve Kasruha, hadis no, 5, 6; Ebu Davud, Sefer, bab, 18; Nesei, Havf, bab, 4; Ahmed, Müsned, 3/363.

48 – Müslim, Salatü'l – Müsafirin, hadis no, 4; Ahmed, Müsned, 1/175; Ebu Davud, Tirmizi, Nesei ve İbn Mace.

Yolcu için namazı kısaltmak ancak yolculuğu mubah ise caizdir, bunu da İmam Malik ile Şafii demişlerdir. Ebu Hanife ise: Yolculuğu masiyet ise de caizdir, demiştir. Niyet ettiği ikamet müddetinde tam kılacağı, ondan azında ise kısa kılacağı süreye gelince, arkadaşlarımız (Hanbeliler): Yirmi iki namazdır, demişler. Ebu Hanife ise: On beş gündür, demiştir. İmam Malik ile Şafii de: Dört gündür, demişlerdir.

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ
مَعَكَ وَلْيَأْخُذُٓوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ
وَرَٓائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ
وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا
لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمٖيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً
وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ
مَرْضٰٓى اَنْ تَضَعُٓوا اَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ
لِلْكَافِرٖينَ عَذَابًا مُهٖينًا ﴿١٠٢﴾

102 – Sen içlerinde olup da onlara namazı kıldırdığın zaman onlardan bir grup seninle namaza dursun ve silahlarını alsınlar. Secde ettikleri zaman sizlerin arkasında dursunlar. Namaz kılmayan öteki grup da gelsin, seninle beraber namaz kılsın; tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Kafirler isterler ki silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da üzerinize birden saldırsınlar. Eğer yağmurdan bir sıkıntınız olur veyahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmakta size bir günah yoktur. Tedbirlerinizi alın. Şüphesiz Allah kafirler için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

"Sen içlerinde olup da onlara namazı kıldırdığın zaman": İniş sebebi şudur: Müşrikler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabının öğleyi kıldıklarını görünce, birbirlerine: Onları bırakın, onların bir namazı vardır ki babalarından ve oğullarından daha kıymetlidir, o da ikindi namazıdır. Ona kalktıkları zaman onlara saldırın, dediler. Onlar da ikindi namazına kalkınca, Cebrail bu ayeti getirdi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Sen içlerinde olduğun zaman": Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır. Hükmün de onunla sınırlı olduğunu göstermez. Bu, "onların mallarından sadaka al" *(Tevbe: 103)* kavli gibidir. Ebu Yusuf da: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den sonra korku namazı kılmak caiz değildir, demiştir. "Fihim"deki hum zamiri, yeryüzünde sefere çıkanlara racidir.

"Onlara namaz kıldırdığın zaman": Yani namaz kıldırmaya başladığın zaman, demektir. "Feltekum taifetün mink" (sizden bir bölük kalksın): Yani dursun, demektir. "Karanlık bastığı zaman dururlar" *(Bakara: 20)* ayetinde de böyledir.

"Silahlarını alsınlar": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar geride kalanlar, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar kendisinin yanında namaz kılanlardır. Bunu da İbn Cerir, demiştir. Bu silah da insanın kuşandığı kılıç ve koluna bağladığı hançer gibi şeylerdir.

"Secde ettikleri zaman": Yani kendisiyle beraber namaz kılanlar. "Olsunlar": Burada işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar namaz kılmayan ve namaz kılanları kollayan bölüktür. Bu mana İbn Abbas'ın görüşünden alınmıştır. *İkincisi:* Onlar kendisiyle beraber namaz kılanlardır, secde ettikleri zaman korumalara katılmaları emredilmiştir.

Alimler secdeden sonra nasıl çekilecekleri hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: imamla beraber bir rekatı tamamladıkları zaman kendi başlarına bir rekatı tamamlar ve çekilirler; namazları tamamdır, demişler.

Diğerleri de şöyle demişlerdir: Bir rekat kılar, çekilirler. Bunlar da ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: İmamla beraber bir rekat kıldıkları ve selam verdikleri zaman bu onlara yeter, demişlerdir. Diğerleri de, ki Ebu Hanife de onların arasındadır: Hayır, o rekattan sonra korumalara katılırlar, onlar hala namazdadırlar, namaz kılmayan bölüğün yerine geçen düşmana karşı dururlar ve öteki grup gelir. Öteki grup hakkında da ihtilaf etmişlerdir: Bir topluluk: İmam onlara namaz kıldırdığı zaman teşehhüdü uzatır ki onlar da kaçan rekatı kaza etsinler, sonra onlara selam verdirir, demişler. Diğerleri de şöyle demişlerdir: Hayır, ikinci bölüğe bir rekat namaz kıldırır, selam verir, onlar ise selam vermezler, tam tersine düşmanın karşısına dönerler. Sonra ilk grup gelir, kaçırdığı namazı kaza eder ve selam verir; gider, ötekisi gelir; namazını tamamlar. Bu, Ebu Hanife'nin mezhebidir.

"Tedbirlerini ve silahlarını alsınlar": İbn Abbas şöyle demiştir: İlk

önce namaz kılanları kasdetmiştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bununla düşmanların karşısında olanları kasdetmesi de caizdir, çünkü namaz kılan savaşan değildir. Silah taşıması emrolunan cemaat olması da caizdir, çünkü onlar düşmanı daha çok korkuturlar ve onlardan daha çok çekinirler. "Cünah": İsim (vebal) demektir. Canahtü kavlinden gelir ki bir yerden sapmak ve hedeften şaşmaktır. Mana da şöyledir: Silahlarınızı bıraktığınız zaman haktan sapmış olmazsınız.

"Eğer sizde yağmurdan dolayı bir sıkıntı olursa": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara silahlarını bırakmalarına izin verilmiştir; çünkü silahlar hastaya ve yağmurda ağır gelir. Ve şöyle demiştir: Tedbirinizi alın ki sizi gafil avlamasınlar.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ

فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

103 – Namazı bitirdiğiniz zaman Allah'ı ayakta, oturarak ve yanlarınız üstü yatarken zikredin. Güvende olduğunuz zaman namazı eksiksiz kılın. Şüphesiz namaz mü'minlerin üzerine belli vakitlerde yazılmış bir farzdır.

"Namazı bitirdiğiniz zaman": Yani korku namazını, demektir. "Kadaytüm": Bitirmek manasınadır.

Allah'ı zikredin": Bu zikirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ı namaz dışında zikretmektir, bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Cumhur da: Bu tesbih, tekbir, dua ve şükürdür, demiştir.

İkincisi: O, namazdır, buna göre mana şöyle olur: Namazı ayakta kılın, eğer gücünüz yetmezse oturarak, yine de gücünüz yetmezse, yanlarınızın üzerine yatarak kılın. Bu İbn Mes'ud'un görüşüdür. İtminanda olmaktan da ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O seferden vatana dönmektir. Bu da Hasen, Mücahit ve Katade'nin görüşleridir. *İkincisi:* O korkudan sonra güvende olmaktır, bu da Süddi, Zeccac ve Ebu Süleyman Dımeşki'nin görüşüdür.

Namazı ikame etme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O namazı tamamlamadır. Bunu Mücahit, Zeccac ve İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Rukuunu, secdesini ve korku halinde terk edilen şeylerden vacip olanları yerine getirmedir. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

"Kanet alel mü'minine kitaben mevkuta": Kitaben farz kılınmıştır, demektir. Mevkut üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, farz kılınmış manasınadır. Bunu İbn Abbas, Mücahit, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Belli vakitlerde demektir, bu da İbn Mes'ud, Katade, Zeyd bin Eslem ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ
فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا
يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

104 – O topluluğu (düşmanları) aramakta gevşemeyin. Eğer siz acı duyarsanız onlar da sizin gibi acı duyarlar. Allah'tan onların ummadıklarını umuyorsunuz. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

"O topluluğu aramakta gevşemeyin": Tefsirciler şöyle demişlerdir: İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Uhut dönüşünde ashabına Ebu Süfyan ve adamlarının izlerini sürmelerini emretti. Onlar da yaralı olduklarını ileri sürdüler; bunun üzerine bu ayet indi. Zeccac şöyle demiştir: "Tehinu": Zayıflamaktır, çekimi de, vehene yehinü şeklindedir. Her türlü zayıflık vehndir. İbteğal kavme de: Birilerini aramaktır. Kavim burada kafirlerdir. "İn tekunu te'lemun": Eğer acı duyuyorsanız, onlar da sizin gibi acı ve yorgunluk çekiyorlar. Siz ise bununla beraber onların beklemediği şeyi bekliyorsunuz, demektir. Bu beklenen şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, umuttur, bunu Mukatil, demiştir. Zeccac da: İlimlerine güvenilen bütün dilciler bu görüştedirler, demiştir. *İkincisi:* O korkudur. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Korkunun umut manasında kullanılması ancak negatif şekilde görülmüştür, mesela "Neden Allah için saygı umut etmiyorsunuz?" *(Nuh: 13)*; "Allah'ın günlerini ummazlar" *(Casiye: 14)* ayetlerinde olduğu gibi. Bu manada şair de şöyle demiştir:

Develeri sürenle karşılaştığı zaman umut etmez (korkmaz):
Yedi deve ile mi karşılaştı yoksa bir deve ile mi?

El – Hüzeli de şöyle demiştir:

Onu arı soktuğu zaman sokmasından korkmaz,
Döner işçi arıların kovanına saldırır.

"Korktum" manasına: Recevtüke; recevtüke manasında da korktum denilmez (olumlu cümlede. Mütercim).

Zeccac şöyle demiştir: Umudun korku manası içermesi şundandır; çünkü insan umudunun gerçekleşmemesinden korkabilir. Birinci görüşe göre mana: Siz zaferi, dininizin açığa çıkmasını ve cenneti umuyorsunuz, olur. İkinci görüşe göre de: Onlar korkmadıkları halde siz Allah'ın azabından korkuyorsunuz, olur.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا
أَرَاكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾

105 – Şüphesiz kitabı sana hak ile indirdik ki insanların arasında Allah'ın sana gösterdiği ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma.

"Kitabı sana hak ile indirdik": Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır:

Birincisi: Tu'me bin Ubeyrık, Katade bin Numan'ın zırhını çaldı. Zırh da içinde un bulunan bir çuvalın içinde idi. Un çuvalın deliğinden akmaya başladı, eve kadar devam etti. Sonra da onu bir Yahudi'nin yanında sakladı. Zırh Tu'me'nin yanında arandı, onun yanında bulunmadı ve: Benim bilgim yoktur, diye yemin etti. Zırhın sahipleri de: Hayır, Allah'a yemin ederiz ki o evimize girdi, onu aldı. Biz izini sürdük, unun izini gördük, dediler. Yemin edince onu bıraktılar. Unun izini sürdüler, Yahudinin evine vardığını görünce, onu yakaladılar. Yahudi: Onu bana Tu'me verdi, dedi. Tu'menin aşireti de: Onu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e götürün, arkadaşımızın suçsuz olduğu meydana çıkar, dediler. Ona (Efendimize) geldiler, ona bu hususta konuştular. O da bir şeyler yapmak ve Yahudi'yi cezalandırmak istedi. Bu ayetlerin hepsi bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yahudilerden bir adam, Tu'me bin Ubeyrık'a bir zırh emanet etti, o da emanete hiyanet etti. Etrafın haberdar olacaklarını anlayınca onu Ebu Müleyl el – Ensari'nin evine attı. Tu'me'nin aşireti onu savundular, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onu aklamasını ve Yahudi'yi yalanlamasını istediler. Bunun üzerine bu ayetler indi. Bu Süddi ile Mukatil'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Rifaa bin Zeyd'in yukarı odası delindi, yiyeceği ve silahı alındı, bundan Ubeyrık'ın oğulları itham edildi. Onlar da Beşir, Mübeşşir ve Bişr idiler. Katade bin Numan Peygamber sallallahu aleyhi

ve sellem'e gitti: Ya Resulallah, bir ev halkımız haksızlığa maruz kaldı, amcam Rifaa bin Zeyd'in yukarı odasını deldiler, silahını ve erzakını aldılar, dedi. O da: "Buna bakayım" dedi. Ubeyrık'ın kabilesinden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gittiler: Katada bin Numan ve amcası bizden bir ev halkını hedef aldılar, onlara hırsızlık iftirası attılar; onlar ise Müslüman ve namuslu kimselerdir, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Katade'ye: "Sen kanıtın olmadığı halde onları itham ettin!" dedi. Bu ayetler bunun üzerine indi.[49]

Kitap: Kur'an'dır. Hak da: Adaletle hükmetmektir. "İnsanlar arasında karar vermen için": Aralarında hüküm vermen için. "Allah'ın sana gösterdiği ile": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona öğrettiği ilimdir, ona öğrettiği de kanıtı olmayan hiç kimsenin iddiasını kabul etmemektir. *İkincisi:* İçtihadı ile vardığı karardır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Hainlere hasım olma": Zeccac şöyle demiştir: Hainlere hasım da olma, onları savunma da. Onun hasım olup olmadığında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Hitap etti ve onu mazur gördü. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Buna niyetlendi, fakat yapmadı, bunu da Said bin Cübeyr ile Katade, demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu ayet, bir kimsenin gerçek durumunu öğrenmedikçe bir kimseyi haklı veya haksız bulmaya yeltenmenin caiz olmadığını göstermektedir. Çünkü Allah Teala bu gibi şeyde Peygamber'ine itap etmiştir.

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

106 – Allah'tan mağfiret dile. Çünkü Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Allah'tan mağfiret dile": Mağfiret dilemesini istediği şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onu mazur görmeye kalkışmasıdır.

İkincisi: Buna azmetmesidir.

---

49 - Hakim, Müstedrek, 4/385. Hakim: Bu hadis, Müslim'in şartlarına haizdir, buna rağmen Buhari ile Müslim Sahihlerine almamışlardır, demiştir. Zehebi ise bir yorum yapmamıştır.

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ
مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ
اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

107 – Nefislerine hainlik edenlerden yana mücadele etme. Şüphesiz Allah aşırı hain günahkarı sevmez.

108 – İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizlemezler. Halbuki O, razı olmayacağı şeyleri gece uydurup düzerlerken onlarla beraberdi. Allah, yaptıklarınızı kuşatmıştır.

"Nefislerine hainlik edenlerden yana mücadele etme": Yani nefislerini hain ilan edip hiyanet etmekle onları hain durumuna düşürenlerden yana mücadele etme, demektir. İkrime de şöyle demiştir: Onlardan maksat: Tu'me bin Ubeyrık ile ondan yana mücadele eden kavmidir. Avfi'nin, İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste şöyle denilmiştir: Tu'me'nin aşiretinden on kişi gece Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gittiler: Arkadaşlarımız suçsuzdurlar, dediler. "İstihfa": Gizlemektir, mana da şöyledir: Hiyanetleri açığa çıkmasın diye insanlardan gizlenirler de ilmi ile yanlarında olan Allah'tan gizlenmezler. Gece düşünülen ve gece içine dalınıp konuşulan şey de, büyyite ile ifade edilir. Ulemanın büyük çoğunluğu gizlenenler ve gece laf uyduranlar Tu'me'nin kavmi olduğunda müttefiktirler. Uydurdukları da: Yalan söyleyerek arkadaşlarını temize çıkarmaya çalışmalarıdır. Zeccac da şöyle demiştir: O, bizzat hırsızın kendisidir, uydurduğu da: Yahudi'yi hırsızlıkla itham ederim, ben çalmadım diye yemin ederim; yeminim kabul olunur, Yahudi'nin yemini ise kabul olunmaz, savıdır.

هَا أَنْتُمْ هَٰؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ
يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

109 – Sizler öyle kimselersiniz ki onları dünya hayatında müdafaa ettiniz; ya onları kıyamet gününde Allah'a karşı kim müdafaa edecek veyahut kim onların vekili olacak?

"Ha entüm cadeltüm anhüm": Zeccac şöyle demiştir: "Ha" tenbih edatıdır, başta tekrar edilmiştir. Mana da: Sizler onları savunan kimselersiniz, demektir. "Mücadele ve cidal": şiddetli husumettir. Cedel de ipi şiddetle bükmektir. Kelam, hırsızı savunanlara dönüktür. "Anhum" zamiri ise hırsıza racidir. "Aleyhim" de: "Lehüm" manasınadır. Vekil ise: Müvekkilin işini gören kimsedir. Sanki O: Rabbinizle duruşurken size kim vekalet edecektir, demiştir?

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ

ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١١٠﴾

110 – Kim bir kötülük yapar yahut kendine haksızlık eder de sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ın çok bağışlayıcı ve çok merhametli olduğunu görür.

"Kim bir kötülük eder veyahut kendine haksızlık eder de": İniş sebebinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, hırsıza hitap olarak ona tövbe takdim etmek için inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Zeyd ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, kavminden kendisi için mücadele edenler hakkında inmiştir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bundan bütün kötülük edenler ve günah işleyenler kasdedilmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Onun genel oluşu, özel sebeple inmesine mani değildir. Bu kötülük hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hırsızlıktır. *İkincisi:* Şirktir. *Üçüncüsü:* Günaha girecek her şeydir. Bu haksızlık hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, suçsuzu itham etmektir. *İkincisi:* Şirkten başka bütün günahlardır.

وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا

فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِه۪ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًا ﴿١١١﴾

111 – Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanır. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

"Kim bir günah kazanırsa": Yani kim bir günah işlerse, "onu ancak kendi aleyhine kazanır": Vebali kendi boynunda kalır, demektir. Bunu da Mukatil, demiştir. Bu da Tu'me hakkındadır.

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖيٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيٓئًا فَقَدِ احْتَمَلَ
بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبٖينًا ﴿١١٢﴾

112 – Kim de bir hata veyahut bir günah kazanır, sonra da onu bir suçsuzun üzerine atarsa gerçekten bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

"Kim bir hata veyahut bir günah kazanırsa": Ulemanın büyük çoğunluğu bu ayetin Tu'me bin Ubeyrık kıssası ile ilgili olarak indiğinde müttefiktirler. Dahhak, İbn Abbas'tan bunun Hazreti Aişe'ye iftira atan Abdullah bin Übey bin Selul hakkında indiğini rivayet etmiştir.

"Hatieten ev ismen": Bunda da dört görüş vardır: "Hatie" hırsızın yalan yeminidir, "ism" de zırhı çalması ve Yahudi'nin üzerine atmasıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: "Hatie" günahla ilgili şeydir, "ism" de suçsuza iftira etmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: "Hatie" bazen kasıtlı olur, bazen de yanlışlıkla olur. "ism" ise hep kasıtlı olur. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. Zeccac da şöyle nakletmiştir: Hatie, günahı kaldırılan yanlışlıkla adam öldürme gibi şeydir (hata).

Dördüncüsü: Allah Teala bazı masiyetlere hatie, bazılarına da ism adını vermekle şunu bildirmiştir ki, kim bu iki ismin altına girer, bir şey yapar da sonra da onu bir suçsuzun üzerine atarsa, bühtan etmiş olur. Bunu da Zeccac, demiştir. "Sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa": Yani yaptığı cinayeti bir suçsuzun üzerine yıkarsa, demektir.

Eğer: "Hatie ve ism ikilidir, sonradan nasıl (tekil zamirle) bihi demiştir?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: Şöyle demek istemiştir: Sonra o ikisini bir suçsuzun üzerine atarsa. İsm demekle hatie kelimesini tekrara gerek kalmamıştır. Mesela: "İnfaddu ileyha" kavli gibi ki bundan özellikle ticareti zikretmiş, mana ise ticaret ve eğlence, demektir.

İkincisi: He zamiri kazanca racidir, "kazanırsa" kelimesi kazanca delalet edince onun yerine zamir kullanmıştır.

Üçüncüsü: He hatie ve ism'in manasına racidir, sanki "Kim bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuza atarsa, demiş gibidir. Bu görüşleri İbn Enbari, zikretmiştir.

Dördüncüsü: He zamiri özellikle ism'e racidir, bunu İbn Cerir Taberi demiştir. Hırsızın iftira ettiği suçsuzdan kimin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudi idi, bunu da İbn Abbas, İkrime, İbn Sirin, Katade ve İbn Zeyd demişlerdir. İkrime ile Katede, isminin: Zeyd bin Sümeyr olduğunu demişlerdir.

İkincisi: O Müslüman idi, bunu da İbn Abbas, Katade bin Numan, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. Bu müslümanın da kim olduğunda ihtilaf etmişlerdir: Dahhak, İbn Abbas'tan onun İbn Übey'in iftira attığı Hazreti Aişe olduğunu rivayet etmiştir. Katade bin Numan da: O Lebid bin Sehl'dir, demiştir. Süddi ile Mukatil de; O, Ebu Müleyl en – Ensaridir, demişlerdir. Bühtan ise, büyüklüğünden dolayı insanı şaşırtan (kuyruklu) yalandır. Bühiterrecülü denir ki: Adam şaştı, demektir. İbn Saib de şöyle demiştir: Suçsuza iftira etmekle bühtan yüklenmiş, yalan yemin etmekle de açık bir günah yüklenmiştir.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ
وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَۜ وَمَا
يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍۜ
وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ
تَكُنْ تَعْلَمُۜ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

113 – Eğer üzerinde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir bölük seni şaşırtmak isterlerdi. Onlar ancak kendilerini şaşırtırlar. Sana hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın senin üzerindeki lütfu büyüktür.

"Eğer üzerinde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı": İniş, sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Tu'me ve kavminin kıssasıyla ilgilidir, şöyle ki onlar onun durumunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e karıştırdılar. Bu da İbn Saib yoluyla İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Sakif heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Savaşa katılmamak, öşür vermemek ve bir sene Uzza putuna tapmak üzere sana biat etmeye geldik, dediler. O da kabul etmedi, bu ayet bunun üzerine indi. Bu da Dahhak rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür.

Allah'ın lütuf ve rahmetinden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamberlik ve masumiyettir. *İkincisi:* İslam ve Kur'an'dır. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Mukatil de şöyle demiştir: Eğer Allah, Tu'me'nin durumunu sana açıklayarak ve seni Kur'an'la hainleri tasdik etmekten çevirerek sana lütfetmeseydi, içlerinden bir grup seni şaşırtmak isterlerdi. Ferra da: Mana: Kad hemmet şeklindedir, demiştir (yani gizli kad edatı vardır, demek istemiştir. Mütercim). Eğer: Nasıl "eğer Allah'ın senin üzerinde lütuf ve rahmeti olmasaydı bir grup seni şaşırtmak isterdi?" denebilir ki, gerçekten de istemiştir?"denirse, cevabı şöyledir: Eğer Allah'ın senin üzerinde lütuf ve rahmeti olmasaydı, o istedikleri şeyin tesiri senin üzerinde görülürdü. O gruba gelince: İbn Saib'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre, Tu'me'nin kavmidir, Dahhak'in rivayetine göre de Sakif heyetidir.

Şaşırtmada da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kararda yanıltmadır. *İkincisi:* Haktan saptırmadır.

Zeccac da şöyle demiştir: Onlar ancak kendilerini şaşırtırlar, çünkü onlar sapıkların amellerini işlerler; dolayısıyla sapıklık da onlara döner. "Kitap" ise, Kur'an'dır.

"Hikmet"te de üç görüş vardır:

Birincisi: Vahiy ile hüküm vermektir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Helal ve haramdır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kitaptakini açıklamak, doğruyu ilham etmek, aklına doğru cevabı getirmektir. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Sana bilmediğini öğretti": Kavli üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, şeriattir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Öncekilerin ve sonrakilerin haberleridir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. *Üçüncüsü:* Kitap ve hikmettir, bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Allah'ın senin üzerindeki lütfu büyüktür": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İman ihsan etmesidir. *İkincisi:* Peygamberlik ihsan etmesidir, bu ikisi İbn Abbas'ın görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bu geneldir, Allah'ın ona özel olarak verdiği bütün lütufları içine alır. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ
أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ
فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

114 – Onların birçok fısıldaşmalarında hayır yoktur. Ancak kim bir sadaka vermeyi veya bir iyilik etmeyi veyahut insanların arasını düzeltmeyi emrederse, onunki müstesnadır. Kim bunu Allah rızasını aradığı için yaparsa, yakında biz ona büyük bir mükafat vereceğiz.

"Onların birçok fısıldaşmalarında hayır yoktur": İbn Abbas: Onlar Tu'me'nin kavmidir, demiştir. Mukatil de: Hepsi Yahudi'dir ve Tu'me'nin durumu hakkında fısıldaşmışlardır, demiştir. Mücahit de: O, bütün insanların fısıldaşmaları için geneldir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Necvanın manası: Bir topluluğun veya iki kişinin gizli veya açık olarak bir tarafa çekilmesidir. Necevtüşşey'e lügatte: Bir şeyi ayırıp bir tarafa atmaktır. Necevtülcilde denir ki: Devenin veya başkasının derisini yüzüp çıkardım, demektir. Şair de şöyle demiştir:

O ikisine: Onun derisini çıkarıp alın;
Onun hörgücü ve iki kürek arası size yeter, dedim.

Necevtü fülanen denir ki: Ağzını kokladım, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Mücalid'in ağzını kokladım, onun
Çok eskiden ölmüş murdar köpek gibi koktuğunu gördüm.

Bütün bunların aslı necve'den gelir ki, yüksek yer demektir. Şair de seli anlatırken şöyle demiştir:

Tepeye çıkanla düzlükte duran,
Evine çekilenle açık araziye çıkan birdir (sel her tarafı kaplamıştır).

Onların fısıldaşmalarından maksat da kendi aralarında uydurdukları sözdür.

"Ancak sadaka emredeninki müstesna": Bunun manasının: Sadaka vermeyi emredenin fısıldaması müstesnadır, şeklinde olması caizdir. İstisna-i munkatı olması da caizdir ki mana: Ancak sadaka emreden müstesnadır ki onların fısıldaşmalarında hayır vardır, demek olur. "Sadaka emretmek" de: Ona teşvik etmektir.

"İyilik (maruf)": Üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O farzdır, İbn Abbas ile Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: O bütün iyi işler için geneldir. Bu da Kadı Ebu Ya'la ile Ebu Süleyman Dımeşki'nin tercihleridir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ
مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ
نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

115 – Kim kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Peygamber'e muhalefet eder ve mü'minlerinkinden başka bir yola giderse, onu yöneldiği şeye döndürür ve onu cehenneme atarız. Orası ne kötü bir yerdir.

"Kim Peygamber'e muhalefet ederse": Bunun iniş sebebi için de iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an, Tu'me'nin yalanını ve haksızlığını açıklayıp da o da dışlanmaktan ve rezillikten korkunca Mekke'ye kaçtı, müşriklere katıldı. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd ve Süddi'nin görüşüdür. Mukatil de şöyle demiştir: Tu'me Mekke'ye gelince, Haccac bin İlat es – Sülemi'ye misafir oldu, o da ona bolca ikram etti. Tu'me onun evinde altın olduğu haberini aldı, gece çıkıp evin duvarını deldi. Onlar da durumu fark edince evi kuşattılar, onu görünce onu taşa tutmak istediler. Haccac bundan utandı, çünkü misafiriydi. Onu bıraktılar, o da çıkıp gitti. Süleym oğulları bölgesine geçip putlarına taptı, şirk üzerinde öldü. Bunun üzerine: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bunun dışında dilediğini bağışlar" ayetini indirdi. Başkası da şöyle demiştir: Hayır o, tüccarlarla beraber çıktı, onların bir şeyini çaldı, onlar da onu taşa tutup öldürdüler. Bir gemiye bindiği, orada mal çaldığı, anlaşılınca da denize atıldığı da söylenmiştir.

İkinci görüş: Bir kavim Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip Müslüman oldular, sonra da dinden döndüler. Ayet onların hakkında indi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ayetin manası şöyledir: Kim kendisi için tevhid ve hüküm belli olduktan sonra tevhit ve hudutta Peygamber'e muhalefet eder ve Müslümanların yolundan başkasına giderse, biz de onu yöneldiği şeye yönlendiririz, yani onu nefsi için tercih ettiği şeyle baş başa bırakırız ve onu cehenneme girdiririz.

İbn Faris de şöyle demiştir: Saleytüllahme aslihi, denir ki eti kızarttım, kebap ettim, demektir. Onu yaktım demek istersen: Asleytuhu, dersin. "Saet masire": İse, ne kötü varacak yer, demektir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾

116 – Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, (haktan) çok uzak bir şekilde sapmış demektir.

"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Tu'me bin Ubeyrık'ın Mekke'ye kaçıp şirk üzerinde ölmesi dolayısıyla inmiştir. Bu da içlerinde Said bin Cübeyr olmak üzere cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Bedevilerden yaşlı bir kimse Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ben günahlara batmış bir kimseyim, ancak Allah'ı bildikten sonra O'na şirk koşmadım; pişmanım ve istiğfar ediyorum Halim ne olacak?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Tefsiri ise yukarıda geçmiştir.

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ
إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللَّهُ ۘ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ
مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾

117 – Onlar (müşrikler) O'ndan başka ancak dişilere dua ederler. Onlar ancak azgın şeytana dua ederler.

118 - Allah ona (şeytana) lanet etmiştir. (Şeytan): "Celalin hakkı için kullarından belli bir kesim edineceğim", dedi.

"İn yed'unc min dunihi illa inasa": "İn" "ma" manasına "yed'une" de ibadet ederler manasınadır. "Dunihi"deki he zamiri de aziz ve celil olan Allah'a aittir. Meşhur kıraat ise inasa'dır. Sa'd bin Vakkas, Abdullah bin Ömer, Ebu Miclez, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l-Cevza, vavın ve senin fethi ve hemzesiz olarak, illa vesenen okumuşlar; İbn Abbas ile Ebu Rezin de, hemzenin ve nunun ref'i ile elifsiz

ünüsen okumuşlardır. Ebu'l – Aliye, Muaz el – Kari ve Ebu Nüheyk de hemzenin ref'i ve seden sonra elifle ünasen okumuşlardır. Ebu's – Sivar el – Adevi ile Ebu Şeyh el – Hennani de, hemzenin fethi ve seden sonra elifle evsanen okumuşlardır. Ebu Hureyre, Hasen ve el – Cuni, fu'la vezninde ünsa okumuşlardır. Eyyub Sahtiyani ise, vavın ve senin ref'i ve elifsiz olarak, illa vünsa, okumuşlardır. Muverrık el – İcli de, hemze ve senin ref'i ile elifsiz olarak, üsünen okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim, inansen derse, o ünsa'nın cem'idir. Kim de, ünüsen derse, o inasın cem'idir. Kim de, üsnen derse o, vesenin cem'idir. Aslı vüsndür, ancak vav mazmum olduğu zaman onu hemzeye çevirmek caizdir, mesela Allah Teala'nın: "Ve izerrüsülü ukkıtet" *(Mürselat: 11)* kavlinde olduğu gibi. Üsün olması da caizdir ki aslı üsn'dür; zammeden sonra zamme gelmiştir. Üsn olması da caizdir, mesela esed ve üsd gibi.

Müfessirlere gelince onların inas'ın manasında dört görüşleri vardır:

Birincisi: İnas ölüler manasınadır, bunu da İbn Abbas ve bir rivayette Hasen, demişlerdir. Hasen şöyle demiştir: Taş ve odun gibi bütün cansız şeyler inastır. Zeccac da şöyle demiştir: Bütün ölülerden dişiler olarak haber verilir; mesela el – ahcar tu'cibünü (taşlar hoşuma gidiyor) ve ed – derahimü tenfanuni (paralar bana fayda veriyor) gibi.

İkincisi: İnas, putlardır, bu da Hazreti Aişe ile Mücahid'in görüşüdür.

Üçüncüsü: İnas; Lat, Uzza ve Menat, hepsi de müennestir. Bu da Ebu Malik, İbn Zeyd ve Süddi'nin görüşleridir. Ebu Reca da Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Arap kabilelerinden putu olmayan hiçbiri yoktu, ona: Filan oğullarının dişisi derlerdi. Bunun üzerine bu ayet inmiştir. Zeccac da: Mana şöyledir, demiştir: Onlar ancak dişi ismi taşıyan şeylere ibadet ederler.

Dördüncüsü: Onlar meleklerdir, onların Allah'ın kızları olduklarını iddia ederlerdi, bunu da Dahhak, demiştir.

Şeytandan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Putun içinde bulunan şeytandır. İbn Abbas şöyle demiştir: Her putun içinde bir şeytan vardır, onlara hizmet edenlere görünürdü. Übey bin Ka'b de: Her putun yanında dişi bir cin vardır, demiştir.

İkincisi: O İblistir, ona ibadet etme de, süslediği şeylerde ona itaat etmedir. Bu da Mukatil ile Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: O, taptıkları putlarıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Merîd"e gelince: Zeccac şöyle demiştir: Merîd, mârid demektir ki itaatten çıkan demektir, manası da: Kötülükte ileri giden manasınadır. Merederrecülü muruden denir ki, isyan edip itaatten çıkmaktır. Murudun tevili de cinsinin varabileceği en uç noktaya varan kimse demektir. Aslı lügatte, yumuşaklıktan gelir, buradan hareketle tüyü bitmemiş genç erkeğe emred derler. Aynı mantıkla yaprağı dökülmüş ağaca şeceretün merdae, düz kayaya da, sahratün merdae denir.

"Allah ona lanet etti": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ona yeni baştan lanet etti, demektir, bu da o: Putlardır diyenlerin görüşüdür.

İkincisi: O, eski durumunu haber vermektedir, bu da: O İblis'tir diyenlerin görüşüdür. İbn Cerir de: Kelamın manası: Allah onu kovdu ve cennetten çıkardı, demiştir. Kale: İblis dedi: "Vallahi onlardan belli bir kesim edineceğim": İbn Kuteybe: Onlardan kendi nefsim için bir hisse ayırıp onu azdıracağım, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Kesilen hisse: Her bin kişiden birinin cennetlik, diğerlerinin ise cehennemlik olmasıdır. Zeccac şöyle demiştir: Fard (farz), lügatte kesmek manasınadır. "Furda" da: Su kanalındaki çatlak ve yarıktır. Yaydaki "Fard" da: kirişin bağlandığı kertiktir. Allah'ın kullara lazım kıldığı fard (farz) ise: Onlardan kesin olarak istediği (onlara kestiği) şeydir.

وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ
وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ
فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَن يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِّن دُونِ
اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا ﴿١١٩﴾

119 – "Onları kesinlikle saptıracağım, onları kuruntulara boğacağım ve onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar; onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler". Kim Allah'tan başka şeytanı dost edinirse, açık bir şekilde ziyan etmiştir.

"Onları kesinlikle saptıracağım": İbn Abbas: Doğru yoldan saptıracağım, demiştir. Başkası da: Onun davetten başka saptırma olanağı yoktur, demiştir. "Onları kuruntulara boğacağım": Kavlinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, insanlara verdiği yalan haberdir. İbn Abbas şöyle

demiştir: Onlara: Cennet yoktur, cehennem yoktur, öldükten sonra dirilme yoktur, der. *İkincisi:* O tövbeyi geciktirmeleridir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O ahirette hayır şansına nail olacaksınız diye onları vehme kaptırmasıdır. Bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* O temennileri onlara süslemesidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Feleyübettikünne azanel en'ami": Katade, İkrime ve Süddi şöyle demişler: O Bahire denen devenin kulağını yarmaktır. Zeccac şöyle demiştir: "Yübettikünne"nin manası: Yarmaktır, betektüşşey'e ebtükühu betken denir ki, bir şeyi kesmektir. Betekehu ve beteke, kataahu ve kataat ile aynı manayadır. Bu da Bahire devesinde olurdu; cahiliye zamanında bir deve beş karın doğurur da beşincisi erkek olursa o devenin kulağını yarar, artık ondan istifade etmezlerdi. Ne sudan ne de meradan uzaklaştırılmazdı. Yorgun bir kimse ona rastlasa üzerine binmezdi. İblis, bu davranışın onlar için Allah'a yakınlık olduğunu yaldızlamıştı.

Allah'ın yarattığını değiştirmede de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın dinini bozmadır, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen - bir rivayette - Said bin Müseyyeb, İbn Cübeyr, Nahai, Dahhak, Süddi, İbn Zeyd ve Mukatil böyle demişlerdir. Dini değiştirmenin: Haramı helal etme, helali haram etme olduğu da söylenmiştir.

İkincisi: O erkeği eneyerek/iğdiş ederek Allah'ın yarattığını değiştirmedir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu aynı zamanda Enes bin Malik'ten de rivayet edilmiştir. Katade ile İkrime'den bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, dövme yaparak Allah'ın yarattığını değiştirmedir, bu da İbn Mes'ud ve bir rivayette de Hasen'in görüşleridir.

Dördüncüsü: O, Allah'ın emrini değiştirmedir, bunu da Ebu Şeybe, Ata'dan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, güneşe, aya ve taşlara tapma, haram ettikleri hayvanları haram saymalarıdır. Halbuki bunlar, başka değil, onlardan istifade etmek için yaratılmıştır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Kim şeytanı Allah'tan başka veli edinirse": Veli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Rab manasınadır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Dostluktan (muvalalattan) gelmektedir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Eğer biri: "İblis, sonuçları nereden bildi de, onları mutlaka saptıracağım, dedi; A'raf 17'de: "Onların çoğunu şük-

redenler olarak bulamayacaksın" dedi; İsra 62'de de: "Mutlaka onların kökünü kazıyacağım" dedi?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu onun zannıdır, zannı da gerçekleşmiştir. Bu hususta Allah Teala şöyle demiştir: "İblis onlara zannını gerçekleştirdi". *(Sebe7: 20)* Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir. Bu zannın sebebinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala ona: "Yemin ederim ki senden ve sana tabi olanlardan, hepinizden cehennemi mutlaka dolduracağım" *(Sad: 85)* deyince, maksadına nail olacağını anladı. *İkincisi:* O, Adem'in ayağını cennetten kaydırınca: Bunun zürriyeti ondan daha zayıftır, dedi.

İkincisi: Mana: Bu hususta onu teşvik edecek ve bunun için var gücümle çalışacağım, demektir, yoksa o, gaybı biliyordu, demek değildir. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Onun, halkın çoğunun şükretmeyeceğini Allah'ın meleklere bildirmesi ile bilmiş olması da caizdir. Bunu da Maverdi, demiştir.

Eğer: "Neden bir kısmı ile yetindi? "Belli bir kesim" dedi ve "çoklarını şükredenler olarak bulamaycaksın"; "ancak pek azı" dedi?" denirse, buna da üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Daha önce açıkladığımız gibi, halkın geleceğini melekler tarafından bilmiş olması caizdir.

İkincisi: O, Adem'den her istediğini elde edemeyince, evlatlarının bir kısmına umut bağladı ve bir kısmından da umudunu kesti.

Üçüncüsü: O cennet ve cehennemi gözüyle görünce, ikisine de gelecek olanları bildi, belli kesim demekle de cehenneme gireceklere işaret etti.

يَعِدُهُمْ
وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ أُولَٰئِكَ
مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا
وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

120 - Şeytan onlara vaatlerde bulunur ve onları kuru temennilere boğar. Şeytanın vaad ettikleri aldatmacadan başka bir şey değildir.

121 – İşte onların yeri cehenemdir. Ondan kaçacak yer de bulamazlar.

122 – İman edip iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları cennetlere girdireceğiz. Bu, Allah'ın bir hak va'didir. Sözü Allah'tan daha doğru olan kim vardır?

"Şeytan onlara vaatlerde bulunur": Yani şeytan, dostlarına vaatlerde bulunur. Vaat ettiği şeyler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar için yeniden dirilme olmayacağıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlara yardım va'di. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir. Onları kuru temennilere boğmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O gurur ve kuruntulardır, mesela: Sen uzun yaşacaksın, dünyadan murat (kâm) alacaksın, der. *İkincisi:* Allah'ın velilerini mağlup edeceksin, der.

"Şeytanın va'dettiği aldatmacadan başka bir şey değildir": Yani onları aldattığı şey bir batıldır. Mahis'e gelince: Zeccac: O sapacak ve sığınacak yer, demiştir. Hıstü anirrecüli ahisu ve bir rivayette, cim ve dad ile: Cuddu ecidu denir ki o da aynı manayadır. Fakat manaları bir olsa da Kur'an'da caiz değildir, zira kıraat sünnettir. Kur'an'daki de caiz olanın en fasihidir. Bir de: Hustu ehusu havsan ve hıyasaten denir ki: İplikle dikmek manasınadır. Asmai şöyle demiştir: Hus ayne sakarik, derler ki: Şahininin gözünü seyrek olarak dik, demektir. Hus, aynı zamanda gözdeki çekikliktir. Vakaa haysa baysa ve hasa basa derler ki, kurtulamayacak bir şeyin içine düşmektir.

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا
أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ
مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾

123 – İş ne sizin kuruntularınızla ne de kitap ehlinin kuruntularıyladır; kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır. Allah'tan başka kendisi için ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir.

"İş sizin kuruntularınızla değildir": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Din mensupları tartıştılar; Tevrat ehli: Kitabımız kitapların en hayırlısıdır, peygamberimiz de peygamberlerin en hayırlısıdır, dediler. İncil ehli de aynısını söylediler. Müslümanlar da: Bizim kitabımız, bütün kitapları ortadan kaldırmıştır, Peygamberimiz de Peygamberlerin sonuncusudur, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Sonra Allah Teala dinler arasında şu kavli ile seçim yaptı: "Kendini Allah'a teslim edenden dini daha güzel kimdir?" dedi. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mesruk, Ebu Salih, Katade ve Süddi de bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: Araplar: bizler öldükten sonra dirilmeyiz, azap görmeyiz, hesaba çekilmeyiz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Yahudi ve Hıristiyanlar: Cennete bizden başkası girmez, dediler. Kureyş de: Öldükten sonra dirilmeyiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İkrime'nin görüşüdür.

Zeccac şöyle demiştir: "Leyse"nin ismi gizlidir, mana da: Allah'ın sevabı sizlerin kuruntularınıza göre değildir, şeklindedir. Sevabı gösteren şey yukarıda geçmiştir, o da: "Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdireceğiz" kavlidir. "Sizin kuruntularınız" kavlindeki sizden kimler kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, çoğunluğa göre Müslümanlardır.

İkincisi: Mücahid'in kavline göre de müşriklerdir. Müslümanların kuruntuları: "Bizim kitabımız bütün kitapları ortadan kaldırmıştır, Peygamberimiz de ahir zaman peygamberidir" demeleridir. Müşriklerin kuruntuları da: Öldükten sonra dirilmeyiz, demeleridir. Ehl-i kitabın kuruntuları da: Bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, ateş bize ancak sayılı günler dokunur, kitabımız kitapların en hayırlısıdır, peygamberimiz de peygamberlerin en hayırlısıdır, sözleridir. Allah Teala ise cennete girmek ve mükafat kazanmak amellerledir, kuruntularla değildir, dedi.

"Kötülük"ten de ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi. O günahlardır, Ebu Bekr es–Sıddik'in: "Ya Resulallah, "kim bir kötülük yaparsa onun cezasını çeker" ayetinden sonra kurtuluş nasıldır? Bir kötülük yaptığımız zaman karşılığını göreceğiz' hadisi de buna gider. Efendimiz de: Allah seni bağışlasın, ey Ebu Bekir, sen hasta olmaz mısın? Sen üzülmez misin? Hiç başın dara düşmez mi? İşte cezasını çektiğiniz şeyler bunlardır, dedi.[50]

---

50 – İmam Ahmed, Müsned, 1/181; Hakim, Müstedrek, 3/74; Beyhaki, es – Sünen el - Kübra, 3/373.

İkincisi: O şirktir, bunu da İbn Abbas, Yahya bin Ebi Kesir, demişlerdir.

Bu ceza (karşılık) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O bütün kötülük için geneldir, çünkü onun karşılığı verilecektir. Bu da Übey bin Ka'b ile Hazreti Aişe'nin görüşüdür, İbn Cerir de bunu tercih etmiştir. Delil olarak da yukarıda naklettiğimiz hadisi getirmiştir.

İkincisi: O kafirlere mahsustur, onlar bütün yaptıklarının cezasını çekerler. Mü'min ise ettiği her kötülüğün cezasını çekmez, bunu da Hasen Basri, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Allah mü'minlere kötülüklerini silmeyi va'detti, müşriklere ise va'detmedi.

"Kendisi için Allah'tan başka bir dost bulamaz": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Allah'ın kendisini ameliyle cezalandırmak istediği kimse bir veli bulamaz. O da, yakın demektir. Allah'ın azap ve cezasına mani olacak bir yardımcı da bulamaz.

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ
مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَق۪يرًا ﴿١٢٤﴾

124 – Erkek veya kadından kim mü'min olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve hurma çekirdeğinin çukuru kadar haksızlığa uğratılmazlar.

"Erkek veya kadından kim mü'min olarak iyi işler yaparsa": Mesruk şöyle demiştir: "İş ne sizin ne de ehl-i kitabın kuruntularıyla değildir" ayeti inince, ehl-i kitap: Biz de siz de eşitiz, dediler; bunun üzerine: Kim iyi işler yaparsa, ayeti indi. Bu da imanın amel-i salihle ilişkili olduğunu gösterir; binaenaleyh biri olmazsa diğeri kabul olunmaz. Nakîr'in de izahı daha önce geçmiştir.

وَمَنْ اَحْسَنُ د۪ينًا مِمَّنْ
اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ
حَن۪يفًاۜ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰه۪يمَ خَل۪يلًا ﴿١٢٥﴾

125 – İyilik yapan bir kimse olarak yüzünü (kendini) Allah'a teslim edenden ve İbrahim'in dosdoğru dinine tabi olandan daha güzel olan var mıdır? Allah İbrahim'i dost (halil) edinmiştir.

"Yüzünü Allah'a teslim edenden dini daha güzel olan var mıdır?": İbn Abbas: Allah bu ayetle dinlerin en hayırlısını ortaya koymuştur, demiştir. "Esleme": İhlas gösteren, demektir. "Vech" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O dindir. *İkincisi:* Ameldir. İhsan (güzel yapma)da da iki görüş vardır: *Birincisi:* O tevhittir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın farz ettiği şeyleri yerine getirmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"İbrahim'in milletine tabi olmada" da iki görüş vardır: *Birincisi:* O tevhit ve taatte ona tabi olmaktır. *İkincisi:* Şeriatinde ona tabi olmaktır, Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir.

Halil'e gelince: İbn Abbas: Halil, saf, başkası da: Samimi, demiştir. Zeccac da: O sevgisinde halel olmayandır, demiştir. Halil: Fakir manasınadır, İbrahim'e halil denilmesi, sevgisinin kâmil bulunmasından olması da caizdir, fakirlik ve ihtiyacını O'ndan başka birine arz etmediği için olması da caizdir. Hulle de: Sadakattır, çünkü iki dosttan her biri arkadaşının eksiğini kapatır. Halle de: İhtiyaçtır, ona halle denilmesi, ihitiyacın insanda ihtilal yapmasındandır. Yenen sirkeye de hall denilmesi, diğer tatları bastırmasındandır. İbn Enbari şöyle demiştir: Halil, hulleden fifat-ı müşebbehedir, hulle de sevgidir. Bazı dilciler de şöyle demişlerdir: Halil, sevgisinde ne eksiklik ne de halel olan kimsedir. Mana da: O, Allah'ı severdi, Allah da onu öyle bir severdi ki içinde ne eksiklik ne de halel vardı. Halil fakir manasınadır diyenler de vardır, mana da şöyledir: Allah onu fakirlik ve ihtiyacını yalnız kendisine arz ettiği için Halil edinmiştir.

Kendisini Halil edinme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onu yemek yedirdiği için Halil edinmiştir. Abdullah bin Amr, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O; "ey Cebrail, Allah Teala İbrahim'i niçin Halil edindi?" dedi. O da: Yemek yedirdiği için, dedi.[51]

İkincisi: Bir sene kıtlık oldu, insanlar İbrahim aleyhisselam'ın kapısına yiyecek istemeye geldiler. Onun da Mısır'da bir dostu vardı, ona her sene gıda maddesi gönderirdi. O da adamlarını develeriyle dostuna gönderdi. O da onlara bir şey vermedi. Adamları: Şu çölden

51 – Beyhaki, Şuabu'l – iman, cilt, 7, hadis no, 9616.

kum yüklesek de insanlar gıda maddesi getirdiğimizi zannetseler, dediler ve hararları (çuval) kumla doldurdular, sonra da İbrahim aleyhisselam'a geldiler, durumu ona bildirdiler. İbrahim halk adına üzüldü. Uyudu, Sara geldi, o da olan biteni bilmiyordu. Hararları açtı, baktı ki beyaz unla dolu. Ekmekçileri çağırdı, ekmek yaptılar ve insanlara yedirdiler. İbrahim uyandı: "Bu ekmekler de nereden?" dedi. Sara da: Mısırlı dostundan, dedi. O da: Hayır, dostum Allah'tan, dedi. İşte o gün Allah onu Halil edindi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, putları kırdığı ve kavmi ile mücadele ettiği için Allah onu Halil edinmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

126 – Göklerde ne var, yerde ne varsa (hepsi) Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatmıştır.

"Allah her şeyi kuşatmıştır": Yani ilmi her şeyi kuşatmıştır.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ
وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي
لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ
وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

127 – Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: Allah onlar hakkında, kitapta kendilerine yazılanları (mirası) vermediğiniz ve onlarla evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar hakkında ve zayıf çocuklar hakkında size fetva veriyor ve size yetimler hakkında da adaleti ayakta tutmanızı emrediyor. Ne hayır işlerseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyle bilicidir.

"Senden kadınlar hakkında fetva isterler": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar cahiliye devrinde kadınlara ve çocuklara miras vermezlerdi. Allah Teala bu surede mirası farz kılınca, bu onlara zor geldi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bunu sordular. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu; İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Yetim kız güzel olduğu ve onu sevdiği takdirde velisi onunla evlenir ve malını yerdi. Çirkin olduğu takdirde de onu ölünceye kadar erkeklerle evlenmekten men ederdi. Öldüğü zaman da ona mirasçı olurdu. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar kadınlara mehirlerini vermezlerdi, onlara velileri sahip olurdu. "Kadınlara mehirlerini isteyerek verin" ayeti inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bunu sordular. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha'nın görüşüdür.

Dördüncüsü: Bir adamın yaşlı bir karısı vardı, ondan da evlatları vardı, onu boşamak istedi, kadın: Yapma, istersen yanımda ayda bir veya iki kere kal, dedi. O da: Eğer bu uygunsa benim için iyidir, dedi ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti, bunu ona anlattı, o da: "Allah senin ne dediğini işitti, isterse sana cevap verir, dedi.[52] Bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu da Salim el – Eftas, Said bin Cübeyr'den rivayet etmiştir.

Beşincisi: Yetim kızın velisi, onun malına ve güzelliğine göz koysa, ona mehrini tam vermezdi. Bunun üzerine bu ayet indi ve onları tam mehri vermeye razı olmadıkça onlarla evlenmekten men etti. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

"Yesteftunek": Yani senden fetva isterler, fetva, zor meseleleri açıklamaktır. İstiftanın, haber isteme olduğu da söylenmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Fetvasını istedikleri meseleler de: "Kadın ve küçük çocuk nasıl mirasçı olur?" gibi şeylerdir.

"Vema yütla aleyküm filkitab": Zeccac şöyle demiştir: "Ma" merfudur (mübtedadır), mana da şöyledir: Allah size onlar (kadınlar) hakkında fetva veriyor ve size onlar hakkında kitapta okunan şeyler hususunda da fetva veriyor. Onlar hakkında okunan da: "Yetimlere mallarını verin..." kavlidir.

Erkeklere evlenme hususunda okunan şey de Allah Teala'nın: "Eğer yetim kızlar hakkında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız size helal olan kadınlardan nikahlayın" *(Nisa: 3)* ayetidir.

---

52 – Buhari, Sulh, bab, 4; Müslim, Tefsir, hadis no, 6.

Yetim kadınlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar yetim kadınlardır; sıfat isme (mevsufa) muzaf olmuştur, mesela yevmul cumua' kavlinde olduğu gibi.

İkincisi: Onlar yetimlerin analarıdır, yetim evlatları onlara izafe edilmiştir.

Onlara yazdığı şey hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, mirastır, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* O, mehirdir. Sonra bununla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kadının velileridir; onlar mehri kadın değil kendileri alırlardı. *İkincisi:* Yetim kızın velisidir, onunla evlendiği takdirde mehri hususunda ona adil davranmazdı.

"Ve terğabune en tenkihuhünne": Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onların güzelliklerine ve mallarına rağbet ederek onlarla evlenmek istiyorsunuz. Bu da Hazreti Aişe ile Ubeyde'nin görüşüdür. *İkincisi:* Çirkin oldukları için onlarla evlenmekten çekiniyor ve mallarına rağbet ederek de onları yanınızda tutuyorsunuz. Bu da Hasen'in görüşüdür.

"Velmüstadafine minel vildan": Zeccac şöyle demiştir: Velmüstadafine "vema yütla aleyküm filkitabi fi yetemaennisai" kavline matuf olarak mahallen mecrurdur. Mana da: Çocuklar hakkında fetva veriyor demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onların küçük erkek ve kız çocuklarına miras vermediklerini demek istiyor. Allah da onları bundan men etti ve her hisse sahibine hissesini beyan etti.

"Ve en tekumu lilyetama bilkıstı": Kavli de tevil-i müfred hükmünde mahallen mecrurdur, mana da şöyledir: Yetim kadınlar ve yetimlere adaletli davranmanız hakkında fetva veriyor. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onların yani kadınların mehir ve miraslarında adil olmalarını istiyor.

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِمَٓا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًاۜ وَالصُّلْحُ خَيْرٌۜ وَاُحْضِرَتِ
الْاَنْفُسُ الشُّحَّۜ وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾

128 – Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut ona yüz vermemesinden korkarsa, o ikisinin aralarını sulh etmelerinde

onlara günah yoktur. Sulh daima hayırlıdır. Zaten nefisler aşırı cimriliğe hazırlanmıştır. Eğer iyilik eder ve sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden korkarsa": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Sevde, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onu boşamasından korktu: Ya Resulallah, beni boşama, nikahında tut, nöbetimi Aişe'ye devredeyim, dedi; o da yaptı. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[53]

İkincisi: Muhammed bin Mesleme'nin kızı, Rafi bin Hadic'in nikahı altında idi, Rafi yaşlılık veya başka bir durumundan dolayı onu sevmedi, onu boşamak istedi. O da: Beni boşama, yanıma istediğin zaman gel, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Zühri, Said bin Müseyyeb'ten rivayet etmiştir.[54] Mukatil de: Kadının adının Huveyle olduğunu bildirmiştir.

Üçüncüsü: Bundan önceki ayette Salim el – Eftas yoluyla Said bin Cübeyr'den rivayet ettiğimiz olay üzerine inmiştir. Hazreti Aişe şöyle demiştir: Bu bir kadın hakkında indi, erkeği onunla çok durmak istemiyor ve ondan ayrılmak istiyordu. Belki kadın onu seviyor yahutta ondan çocuğu olduğu için ondan ayrılmak istemiyordu. Ona: Beni boşama, nikahında tut, bana ne yaparsan sana helal ediyorum, dedi. Bunu Buhari ve Müslim rivayet etmişlerdir.[55]

Geçimsizik korkusu hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O meydana çıktığı zaman onu bilmektir. *İkincisi:* İşaretleri görüldüğü zaman ondan korkmaktır. Zeccac şöyle demiştir: Kocanın geçimsizlik etmesi: Kadına kötü muamele edip ona ve nafakasına önem vermemesidir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Nüşuz (geçimsizlik): Erkeğin kadından uzaklaşıp ona yüz vermeyerek başka kadınla meşgul olmasıdır.

"Fela cünaha aleyhima en yessaleha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, yenin fethi ve şedde ile: "Yessaleha beynehüma" okumuşlardır. Aslı "yetesaleha"dır, te sada idgam edilmiştir. Asım, Hamze ve Kisai de, yenin zammı ve şeddesiz olarak "yusliha" okumuşlardır. Müfessirler mana şöyledir demişlerdir: Razı olacakları ve aralarında ki geçimi devam ettirecek bir şey yapmalarında onlara günah yoktur.

53 – Tirmizi, Tefsirü Suretın Nisa, bab, 26; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 3/297.

54 – İmam Malik, Muvatta', 2/548.

55 – Buhari, Sulh, bab, 4; Müslim, Tefsir, hadis no, 6.

Mesela başka kumalarını ona tercih etmesine sabretmesi gibi. Hazreti Ali ile İbn Abbas'tan, bu durumda kadının mehrinin bir kısmından geçmesini veya gece nöbet hakkını başka kadına devretmesini caiz gördükleri rivayet edilmiştir.

"Sulh daima hayırlıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sulh ayrılıktan hayırlıdır, bunu da Mukatil ile Zeccac demişlerdir.

İkincisi: Sulh, geçimsizlikten ve yüz vermemekten daha hayırlıdır. Bunu da Maverdi, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Kadın ne zaman aşağıdan alır ve aza kanaat eder ve bunun üzerinde sulh olurlarsa, caizdir. Eğer kadın kabul etmezse, erkek onu istemediği şeye zorlayamaz.

"Nefisler cimriliğe (şuhh'a) hazırlanmıştır": "şuhh": Bir şeye aşırı hırs göstermektir. İbn Faris şöyle demiştir: Şuhh, hırsla beraber cimriliktir. Teşahharrecülani alel emri denir ki iki adam iddialarında ısrar ettiler, demektir. Bu aşırı cimrilik eşlerden hangisindedir? Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Kadındadır, takdiri şöyledir: Kadının nefsi kocasına karşı hakkı üzerinde ısrar etmiştir. Bu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr'in görüşüdür.

İkincisi: Çifttedir; kadın kocasına karşı hakkında ısrar etmekte, erkek de başkasını sevmekle kadına karşı cimrilik etmektedir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Erkek ona bir şey verip de onu salıvermek istemez, kadın da malından bir şey verip de erkeğin şefkatini celbetmek istemez.

"Eğer iyilik ederseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kadından hoşlanmadığı şeye sabretmekle. *İkincisi:* Onunla iyi geçinmeye özen göstermekle.

"Sakınırsanız": Yani kadına haksızlık etmekten. "Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır": Size onun karşılığını verir.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ
حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَاِنْ
تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾

129 – Ne kadar çaba gösterseniz de kadınlar arasında adaleti başaramazsınız. Bari birine tamamen meyledip de (diğerini) askıda gibi bırakmayın. Eğer nefislerinizi ıslah eder ve sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Kadınlar arasında adaleti başaramazsınız": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Tabiatın meyli demek olan kadınlar arasında sevgide eşitliği temin edemezsiniz, çünkü bu elinizde değildir. "Ne kadar çaba gösterseniz de": Buna karşı. "Öyleyse meyletmeyin": Sevdiğiniz kadına nafaka ve gece nöbetinde. Mücahit şöyle demiştir: Kötülük etmek isteyip de ötekini askıda gibi bırakmayın. İbn Abbas şöyle demiştir: Askıda gibi: Ne dul, ne de kocalı demektir. Katade de: Tutuk evinde gibi demiştir.

"Eğer ıslah ederseniz": Yani nöbette adalet etmekle ve "sakınırsanız": Yani haksızlıktan, "şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır": Kalplerinizin meylini.

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهٖ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَك۪يمًا
﴿١٣٠﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا
الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ
تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ
اللّٰهُ غَنِيًّا حَم۪يدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿١٣٢﴾

130 – Eğer (geçimsiz karı koca) ayrılırlarsa, Allah her birini bol rahmetinden zengin eder. Allah'ın rahmeti geniş, hikmet sahibidir.

131 – Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size Allah'tan korkun diye tavsiyede bulunduk. Eğer inkar ederseniz şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah zengindir, övgüye layıktır.

132 – Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

"Eğer geçimsiz karı koca ayrılırlarsa": Diyor ki: Eğer kadın kocasının sevdiği kadını tercih etmesini kabullenemez ve ayrılığı tercih

ederse, şüphesiz Allah her birini bol rızkından zengin eder. İbn Saib şöyle demiştir: Yani kadını (yeni) erkekle, erkeği de kadınla zengin eder. Sonra hayır istemede rağbet etmeyi gerektiren şeyi zikredip şöyle dedi: "Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Sizden önce kitap verilenlere şu tavsiyede bulunduk": Bunlar Tevrat, İncil ve diğer kitap ehlidir. "Ve size de tavsiyede bulunduk": Yani Kur'an mensuplarına. "Allah'tan korkun:" O'nu birleyin, diye. "Eğer inkar ederseniz": Size tavsiye ettiklerini, "şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır": Sizin muhalefetiniz O'na zarar vermez. Göklerde ve yerde ne kadar melek varsa, hepsi O'nundur, diyenler de olmuştur ki, onlar Allah'a sizden daha itaatkârdırlar. "Zengin ve övgüye layıktır"ın manasını Bakara'da, "vekil"in manasını da Ali-İmran'da anlatmış bulunuyoruz.

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ
وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾

133 – Ey insanlar, Allah dilerse sizi götürür ve başkalarını getirir. Allah buna kadirdir.

"Ey insanlar, Allah dilerse sizi götürür": İbn Abbas: Müşrik ve münafıkları kasdediyor, demiştir. "Ve başkalarını getirir": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu, kafirleri tehdittir, diyor ki: Eğer dilerse, sizden öncekileri küfrettikleri ve peygamberleri yalanladıkları için helak ettiği gibi sizi de helak eder.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

134 – Kim dünya sevabını dilerse, dünya sevabı da ahiret sevabı da Allah katındadır. Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir.

"Kim dünya sevabını dilerse": Şöyle denilmiştir: Bu ayet münafıklar hakkında inmiştir, onlar kıyameti tasdik etmez, sadece geçici dünyayı isterlerdi. Bunu Ebu Süleyman demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Arap müşrikleri kendilerine dünya hayrından vermesi ve onlardan şerrini def etmesi için Allah'a ibadet ederlerdi, öldükten sonra dirilmeye iman etmezlerdi. Allah da dünya ve ahiret hayrının kendi yanında olduğunu bildirdi. Maverdi de: Dünya sevabından maksat, cihatta

ganimettir, ahiret sevabından maksat da cennettir ve ayetin gayesi de cihat edeni Allah'ın sevabına teşvik etmektir, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى
أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ
أَوْلَى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا
فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

135 – Ey iman edenler, adaleti ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. Şahitliğiniz ister ki sizin yahut ana babanızın veyahut akrabalarınızın aleyhine olsun. (aleyhine şahitlik edilen) zengin yahut fakir olsun, Allah onlara (sizden) daha yakındır. Öyleyse hislerinize kapılıp adaletten sapmayın. Eğer dilinizi eğip büker yahut yüz çevirirseniz şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

"Ey iman edenler, adaleti ayakta tutanlar olun": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Bir fakirle bir zengin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dava ettiler, onun meyli fakire doğru idi, çünkü fakirin zengine zulmedemeyeceğini sanıyordu. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu Süddi'nin görüşüdür.

İkincisi: Bu, (yukarıda geçen) İbn Ubeyrık kıssası ile ilgilidir. Bu, onu savunanlara hitaptır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Kavvam": Kaimden mübalağa kalıbıdır. "Kıst" da: Adalet demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Kime karşı olursa olsun, isterse nefsinize karşı olsun, şahitlikte adaletten ayrılmayın. Zeccac: Kelamın manası şöyledir, demiştir: Adaleti ayakta tutun, Allah için hak ile şahitlik edin. Hak ile şahitlik ister şahidin, ister ana babanın isterse yakının aleyhine olsun. "Eğer" lehine şahitlik edilen "zengin olursa", Allah ona daha yakındır. Eğer "fakir olursa" Allah yine ona yakındır. Nefsin aleyhine şahitlik: İnsanın üzerindeki hakkı ikrar etmesidir. Ayet, aleyhine şahitlik edilenin fakirlik veya zenginliğine bakılmamasını emretmiştir. Çünkü Allah onları görmektedir. Ata da şöyle demiştir: Fakire haksızlık etmeyin, zengini de ululamayın, bu hususta dilinizi tutun. Ayetin şahitlik hakkında indiğini söyleyenlerden bazıları şunlardır: İbn Abbas, Hasen Basri, Mücahit, İkrime, Zühri, Katade ve Dahhak'tır.

"Adalette hislerinize tabi olmayın": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Hislerinize tabi olmayın, haktan sapmaktan Allah'tan korkun, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Adalet etmek için hislerine uymayın, bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Haktan sapmak endişesiyle keyfinize uymayın. *Dördüncüsü:* Hevesinize uyup da haktan sapmayın. Bu son ikisini Maverdi, demiştir.

"Ve in telvu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve Kisai, ilki mazmum olmak üzere iki vav ile lam da sakin olarak: "Telvu" okumuşlardır.

Bu kıraatin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Haktan başka bir şeye şahitlik etmesi için şahidin dilini eğip bükmesidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Dilini haktan başka şeye büker, şahitliği olduğu gibi yapmaz veya ondan vazgeçip terk eder. Bu Mücahit, Said bin Cübeyr, Dahhak, Katade, Süddi ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Hakimin yüzünü bazı davacılara çevirip bazılarına hiç bakmamasıdır. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İnsanın kibir ve gururundan dolayı Allah'ın emrinden boyun bükmesidir. Bu takdirde: "Ve in telvu": Yüz çevirirseniz manasına olur. Bunu da Maverdi, demiştir. A'meş, Hamze ve İbn Amir, tek vav ile mim de mazmum olarak: "Telu" okumuşlardır. Mana da: İnsanların işlerini üstlenir veya terk ederseniz olur. Hitap da hakimlere dönük olur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ
وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

136 – Ey iman edenler, Allah'a Peygamber'ine, Peygamber'ine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberini ve ahiret gününü inkar ederse, haktan çok uzak sapmış demektir.

"Ey iman edenler, Allah'a ve Peygamber'ine iman edin": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Abdullah bin Selam, Ka'b'in iki oğlu Esed ile Üseyd, Salebe bin Kays, Selam, Seleme ve Yamin, bunlar ehl-i kitabın mü'minleri idiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Ya Resulallah, biz sana, senin kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyr'e iman ediyor, bundan başka kitapları ve peygamberleri inkar ediyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ehl-i kitap mü'minleri ile Yahudiler arasında bir konuşma oldu, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mukatil'in, görüşüdür.

"Ey iman edenler": Burada işaret edilenler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Müslümanlardır, bunu Hasen Basri, demiştir. Mana da şöyle olur: Ey Muhammed'e ve Kur'an'a iman edenler, imanınızda sebat edin.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Dahhak demiştir. Mana da şöyle olur: Ey Musa'ya ve Tevrat'a, İsa ve İncil'e iman edenler, Muhammed'e ve Kur'an'a iman edin.

Üçüncüsü: Münafıklardır, bunu da Mücahit demiştir. Mana da: Ey görünürde dilleri ile iman edenler, kalplerinizle iman edin.

"Velkitabillezi nezzele ala resulihi": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, ikisinde de zamme ile "nüzzile" ala resuluhi velkitabillezi "ünzile" min kabl; Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de, iki fetha ile "nezzele" ala resulihi velkitabillezi "enzele", okumuşlardır. Resulüne indirilen kitaptan maksat: Kur'an'dır, daha önce indirilen kitaptan maksat da Kur'an'dan önce indirilen bütün kitaplardır. O zaman buradaki kitap cins ismi olur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا
كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾

137 – Şüphesiz iman edip sonra kafir olanları, sonra iman edip tekrar kafir olanları, sonra küfürlerini artıranları, Allah onları bağışlayacak ve onları doğru yola iletecek değildir.

"Şüphesiz iman edip sonra kafir olanlar": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu ayet, Musa'ya iman eden, sonra Musa'nın ardından kafir olan, sonra Üzeyr'e iman eden, sonra da onun ardından kafir olan, sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile küfürlerini

artıranlar hakkında inmiştir. Bu görüş İbn Abbas'a aittir. Katade'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar Musa'ya iman ettiler, sonra buzağıya tapmakla kafir oldular, sonra onun dönüşünden sonra ona iman ettiler, sonra arkasından da İsa'yı inkar ettiler, sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile küfürlerini artırdılar.

İkincisi: O, Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında nazil olmuştur, Yahudiler Tevrat'a iman ettiler, İncil'i inkar ettiler; Hıristiyanlar da İncil'e iman ettiler, sonra onu bırakıp inkar ettiler. Sonra da Kur'an ve Muhammed ile küfürlerini artırdılar. Bunu da Şeyban, Katade'den rivayet etmiştir. Hasen'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar ehl-i kitaptan bir kavimdir, bunlar müslümanları şüpheye düşürmeye niyet ettiler, bunlar iman gösterir, sonra inkar ederlerdi. Sonra dinlerinde kalmaları ile küfürlerini artırdılar. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar Tevrat'a ve Musa'ya iman ettiler, sonra Musa'nın ardından inkar ettiler, sonra İsa'ya ve İncil'e iman ettiler, sonra da onun ardından kafir oldular. Sonra da Muhammed ve Kur'an'la küfürlerini artırdılar.

Üçüncüsü: O, münafıklar hakkında inmiştir, onlar iman ettiler, sonra dinden döndüler, sonra küfürleri üzerinde öldüler. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Cüreyc, Mücahit'ten: "Sonra küfürlerini artırdılar" kavlinde: Ölünceye kadar onun üzerinde sebat ettiler, dediğini rivayet etmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah onları bağışlayacak değildir": Bunun üzerinde kaldıkları sürece. "Onlara doğru yolu gösterecek değildir": Küfürleri nedeniyle onları hidayete erdirecek değildir. Bağışlanmamalarını küfürden sonra küfre bağlaması, şunun içindir; çünkü küfürden sonra iman edenin küfrü bağışlanır, tekrar dinden dönerse ilk küfründen de sorumlu olur (şartlı tahliye gibi eski cezayı da çeker. Mütercim).

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾

138 – Münafıklara, kendileri için acıklı bir azap olduğunu müjdele!

"Münafıkları müjdele": Mukatil şöyle iddiada bulunmuştur: Feth suresinde Peygamber ve mü'minlerin bağışlandığı inince, Abdullah bin Übey ve yanındaki birkaç adam: "Bizim için ne var?"dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bir başkası da şöyle demiştir: Münafıklar Yahudilerle dostluk kurarlardı, onun için azapla müjdelenmede onlara katıldılar. Zeccac da: Ayetin manası şöyledir, demiştir: Onlara müjdeyi azapla ver. Araplar şöyle derler: Senin selamın dayaktır, yani

sana selam yerine dayak vardır, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Atlılara atlılarla yaklaştım,
Aralarında selamlaşma yerine çetin vuruşma oldu.

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ
أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ
الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

139 - Onlar ki mü'minleri bırakıp kafirleri dost edinirler. Onların yanında izzet mi arıyorlar? Bütün izzet (onur) Allah'a aittir.

"Onlar ki kafirleri dost edinirler": İbn Abbas: Kafirleri yardım ve destekte dost edinirler, demiştir.

"Onların yanında izzet mi arıyorlar?": Yani Muhammed ve ashabını yenmekle, mana: Onlardan güç mü alıyorlar, demektir. Mukatil de şöyle demiştir: Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmak için Arap müşriklerine yardım ederlerdi. Zeccac da şöyle demiştir: Münafıklar kafirlerin yanında onur mu arıyorlar? "İzzet": Direnç göstermek, ezerek galip olmak, demektir. Arapların: Ardun azazun kavlinden gelir ki: Üzerinde bitki olmayan toprak demektir. Bu durumda izzet: Hor duruma düşme ihtimali olmayan üstünlük ve şiddet diye tevil edilir.

Kadın Şair Hansa da şöyle demiştir:

Sanki yaklaşılmaz bir koruluk gibi değillerdi;
Çünkü o zaman galip gelen parsayı toplardı (men azze bezze).

Kad üstüizze alel marid derler ki: Hastanın ağrısı arttı, demektir. Bu da: insanların: Yeizzü aleyye en yefale sözünden gelir ki: Bunu yapması zoruma gidiyor, demektir. Kad azzeşşey'ü de: Bir şeyin azalıp zor bulunmasıdır. Madde olarak aynı esastan gelir.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ
أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا
مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ
إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

140 – Gerçekten Allah kitapta size şöyle indirmiştir: "Allah'ın ayetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir konuşmaya dalıncaya kadar onlarla oturmayın. Aksi takdirde siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah münafıkları ve kafirleri hep birlikte cehenneme toplayacaktır.

"Ve kad nezzele aleyküm filkitabi": Asım ile Yakup, nunun ve zenin fethi ile: "Nezzele" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah onlarla oturmanın yasak olduğunu En'am: 68 ayetinde şöyle indirmiştir: Ayetlerimize dalanları gördüğün zaman, onlardan yüz çevir. Münafıklar Yahudi hahamları ile oturur, Kur'an'la alay eder ve onu yalanlarlardı. Allah Teala da müslümanları onlarla oturmaktan men etti. Allah'ın ayetleri: Kur'an'dır. Mana da şöyledir: Allah'ın ayetleriyle küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman küfür ve alaydan başka bir konuya geçinceye kadar onlarla beraber oturmayın. "Şüphesiz sizler": O durumda onlarla oturursanız, "onlar gibi olursunuz". Hangi konuda onlar gibi olacakları hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İsyanda onlar gibi olursunuz. *İkincisi:* Hallerine razı olmada onlar gibi olursunuz. Çünkü kafirle oturan (haline razı olmadıkça) kafir olmaz. Ayet, asilerle oturmaktan sakınmaya dikkat çekmiştir. İbrahim Nahai de şöyle demiştir: Bir adam mecliste oturur, bir kelime konuşur, Allah da ondan razı olur, bu sayede ona rahmet eder, rahmet onun çevresindekileri de kaplar. Bir adam da mecliste oturur, bir kelime konuşur, Allah da ona kızar, ona gazap eder, gazap çevresindekileri de sarar.

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوا أَلَمْ
نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ
عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

141 – Onlar sizi gözetlerler: Eğer sizin için Allah'tan bir fetih olursa: "Sizinle beraber değil miydik?" derler. Eğer kafirler için (zaferden) bir nasip olursa: "Üstünlüğünüzü temin etmedik mi? Sizi mü'minlerden kollamadık mı?" derler. Allah kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir. Allah, mü'minlere karşı kafirlere asla bir yol vermeyecektir.

"Onlar sizi gözetlerler": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu ayet, özellikle münafıklar hakkında inmiştir. Mukatil şöyle demiştir: Münafıklar mü'minlerin başına bir şeyler gelmesini beklerlerdi; eğer fetih olursa: Sizinle beraber değil miydik? Bize de ganimetten hisse verin, derlerdi. Eğer kafirler için bir şans, yani devlet olursa kafirlere: "Size akıl hocalığı etmedik mi?" derlerdi. Zeccac: "Sizi destekleyerek galip gelmenizi sağlamadık mı?" derler, demiştir. "İstihvaz", lügatte, istila manasınadır. Huztül ibile ve huztüha denir ki: Develerin etrafını sarıp toplamaktır. Başkası da: Sizi yardım ve destek ile kollamadık mı, demiştir. İbn Cüreyc de: "Sizin dininizden olduğumuzu size açıklamadık mı?" demiştir.

"Sizi mü'minlerden kollamadık mı?": Kavli üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi ondan soğutarak sizi ondan men etmedik mi?

İkincisi: Onların haberlerini size bildirmekle.

Üçüncüsü: Sizi imana girmekten çevirmekle. Anafikir: Kafirleri minnet altında bırakmaktır, yani sizin üzerinizdeki hakkı bilin, demektir.

"Allah kıyamet günü aranızda hüküm verecektir": Yani mü'minlerle münafıkların arasında. İbn Abbas şöyle demiştir: Yani münafıkların azabını tehir ettiğini demek istiyor.

"Allah kafirlere mü'minlere karşı bir yol vermeyecektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kıyamet gününde onların diyecekleri bir şey olmayacaktır. Yüsey' el - Hadrami, Hazreti Ali bin Ebu Talip'ten şöyle rivayet etmiştir: Bir adam gelip kendisine: Allah kafirlere mü'minlere karşı bir yol vermeyecektir, ayetini görüyor musun? Adamlar bizimle savaşıyor, üstümüze çıkıp bize galip geliyorlar, dedi. O da: Allah kafirlere mü'minlere karşı kıyamet gününde bir yol vermeyecektir, dedi.[55]

İkincisi: Sebil (yol)dan maksat onları yenmektir, yani galip gelecek olanlar mü'minlerdir, hayırlı akibet de onlarındır. Bu mana İkrime rivayetinde İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Üçüncüsü: Sebil (yol) delildir. Süddi: Yani onların öldürülmelerinde ve yurtlarından çıkarılmalarında onlara karşı diyecekleri bir şey olmayacaktır. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Allah münafıkları mü'minlerin gireceği cennete girdirmeyecek, mü'minleri de

55 - Hakim, Müstedrek, 2/309, sahihtir, demiş ve Zehebi de ona katılmıştır.

onların girecekleri yere girdirmeyecektir. Kafirlerin mü'minlere: Sizler bizim düşmanlarımızdınız, münafıklar da dostlarımızdı, hepiniz cehennemde toplandınız, diyemeyeceklerdir.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى يُرَاؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾

142 – Şüphesiz Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar; halbuki O, onları aldatmaktadır. Onlar namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkar ve insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı da pek az anarlar.

"Şüphesiz münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar": Yani aldatan kimse gibi çalışırlar. Peygamberini aldatırlar, diyenler de olmuştur. O ise onları aldatır: Yani onları aldatmalarından dolayı cezalandırır. Zeccac şöyle demiştir: Onların dıştan gösterdiklerini kabul etmekle emredince, onları bununla aldatmış gibi olur. Şöyle de denilmiştir: Onları aldatması, kıyamet gününde nurlarını söndürmekle olur. Bunun bir kısmını da Bakara suresinde şerh etmiştik.

"Namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar": Yani ağır ağır kalkarlar. "Küsala": Keslan'ın cem'idir, "kesel" ise bir işi ağırdan almaktır. Ebu Amr el – Cuni, kâfın fethası ile "kesala" okumuş; İbn Semeyfa' kâfın fethası ve elifsiz olarak "kesla" okumuştur. Çünkü onlar kanlarınının akıtılmasından korktukları için namaz kılarlar, onun sevabını ummazlar, azabından korkmazlar.

"İnsanlara gösteriş yaparlar": Yani insanlara göstermek için namaz kılarlar. Katade şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki, insanlar olmasaydı, münafık namaz kılmazdı.

Onlara, az zikrederler denmesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Az denildi, çünkü o makbul değildir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Çünkü o, riyadır, eğer Allah için olsaydı, çok olurdu. Bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir.

Üçüncüsü: O bizatihi azdır, çünkü onlar dıştan görünen ile yetinirler. Gizli yapılan kıraat ve okuma ile ilgilenmezler. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ
هَٰؤُلَاءِ ۚ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

143 – Bu ikisi (küfürle iman) arasında gider gelirler; ne onlara (kafirlere) ne de onlara (mü'minlere) yanaşırlar. Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın.

"Müzebzebine beyne zalik": Müzebzeb: İki şey arasında gidip gelendir. Aslı tezebzübtür ki hareket ve sarsıntıdır. Bu da münafığın sıfatıdır. Çünkü o, dininde şaşmıştır, sağlam bir itikada dönmez. İbn Zeyd de şöyle demiştir: "Bunun arasında" kavlinin manası: İslam'la küfür arasında demektir; küfrü açıklamazlar ki kafirlere katılsınlar, imanı da tasdik etmezler ki mü'minlere ait olsunlar. İbn Abbas da: Allah kimi saptırırsa sen onun için hidayete giden bir yol bulamazsın demiştir. İbn Ömer, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Münafık; iki sürü arasında şaşkın kalan koyun gibidir; bir defa o tarafa gider, bir defa da bu tarafa gider; hangisine katılacağını bilemez.[56]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ
أَتُرِيدُونَ أَن تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٤٤﴾

144 – Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmeyin. Size karşı Allah'a apaçık bir kanıt vermek mi istiyorsunuz?

"Kafirleri dost edinmeyin": Kafirlerden kimlerin kasdedildiğine dair iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Münafıklardır. Zeccac şöyle demiştir: Onları sırdaş ve gözde edinmeyin. Sultan: Açık kanıttır. Emir'e sultan denilmesi, yeryüzünde Allah'ın kanıtı olmasındandır. Sultan kelimesi, selit kökünden gelir, selit de ışık saçan şey demektir. Bundan dolayı da zeytinyağına salit, denilmiştir. Araplar sultan kelimesini müennes ve müzekker şeklinde kullanır: Kadat aleykessultan, emeretkessultan

56 - İmam Ahmed, Müsned, 7/129; Müslim, Sıfatü'l – Münafikin ve ahkamuhum, hadis no. 17.

denir. Müzekker kullanılması daha çoktur. Kur'an'da da o şekilde gelmiştir. Kim müennes yaparsa, huccet (kanıt) manasını dikkate alır, kim de müzekker yaparsa, sultan (yetki) sahibini dikkate alır. İbn Enbari ayetin manası şöyledir, demiştir: Kafirleri dost edinmekle Allah'a sizi azaba atacak ve sizi gazabına uğratacak bir kanıt mı vermek istiyorsunuz?

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

145 – Şüphesiz münafıklar cehennemin en alt katındadır. Sen onlar için asla bir yardımcı bulamazsın.

"İnnel münafikine fidderkil esfeli minennar": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ranın fethasıyla okumuşlar; Asım, Hamze, Kisai ve Halef de ranın sükunu ile okumuşlardır. Her iki lügat de vardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Cehennem derekeler, yani menziller halinde ve tabaka tabakadır. Onun her menzili bir dereke (dicece)dir. İbn Enbari bir alimden: Derekeler, birbirinin altında derecelerdir, dediğini rivayet etmiştir. Dahhak da şöyle demiştir: Derece: Üst üste olana (yukarı çıkana), dereke de alt alta olana (aşağı inene) denir. İbn Faris de: Cennette dereceler, cehennemde de derekeler vardır, demiştir. İbn Mes'ud da bu ayette şöyle demiştir: Onlar üzerlerine kapalı demirden tabutlar içindedirler. İbn Enbari de: Kilidi olmayan kapalı tabutlarda olurlar, demiştir. Burada geçen mübhem kelimesi karışık, manası bilinmeyen şeye denir ki, buradan hareketle tabutların kapısı yoktur, demek olur.

"Onlar için asla bir yardımcı bulamazsın": Yani Allah'ın azabına mani olacak bir yardımcı.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا
دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ
الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

146 – Ancak tövbe edip kendilerini ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini Allah'a has kılanlar (samimi olanlar) hariç. İşte onlar mü'minlerle beraberdirler. Allah onlara yakında büyük bir mükafat verecektir.

"Ancak tövbe edenler hariç": Mukatil şöyle demiştir: İniş sebebi

şöyledir: Bir topluluk, münafıkların karar kılacakları yer söz konusu olunca: "Filan ve filan münafık idiler, tövbe ettiler, onlara ne yapılacak?" dediler. Bunun üzarine bu ayet indi. Ayetin manası şöyledir: Ancak münafıklıktan tövbe edenler, tövbeden sonra amellerini "düzeltenler" ve "Allah'a sarılanlar": Yani dinine sarılanlar hariçtir.

"Dinlerinde ihlas gösterenler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Din İslam'dır, onda ihlas göstermek de, şirkten arındırılmasıdır. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, ameldir, ihlası da, münafıklık ve şirk şüphesinden uzak tutulmasıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Feülaike maal mü'minin": "Maa" (beraber) kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O aslı üzere olup yakınlık manasınadır. "Mü'minlere hangi hususta yakın olduklarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Dostlukta yakındırlar, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Din ve sevapta yakındırlar, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

İkincisi: "Min" manasınadır, takdiri de: Onlar mü'minlerdendir, şeklinde olur. Bunu da Ferra, demiştir.

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ
اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلٖيمًا ﴿١٤٧﴾

147 – Eğer şükreder ve O'na inanırsanız, Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren, her şeyi çok iyi bilendir.

"Ma yef'alullahu biazabiküm": "Ma" istifham (soru) edatıdır, manası ise onaylamadır: Yani Allah şükreden mü'mine azap etmez, demektir. Ayetin manası da şöyledir: Eğer nimetine şükreder; O'na ve Peygamberi'ne iman ederseniz, size niçin azap etsin? İman, lafzan arkada ise de mana bakımından öndedir. İbn Abbas'tan: Şükürden maksat, tevhittir, dediği rivayet edilmiştir.

"Allah şükre karşılık verendir, her şeyi çok iyi bilendir": Yani az amellerinize çok karşılık veren, niyetlerinizi bilen, demektir. Şakiren: Kabul eden manasınadır, diyenler de vardır.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّٓوءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمٖيعًا عَلٖيمًا ﴿١٤٨﴾

148 – Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan hariç. Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Biri bir topluma misafir oldu, ona yüz vermediler, o da onları şikayet etti. Ayet bu şikayete izin mahiyetinde indi, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Bir adam, Ebu Bekir'e kötü konuştu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de orada hazır idi. Ebu Bekir defalarca sustu, sonra ona cevap verdi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de kalkıp gitti. Ebu Bekir: "Ya Resulallah, adam bana sövdü, sen ona bir şey demedin, ben ona cevap verince kalktın?" dedi. O da şöyle dedi: "Bir melek senin yerine ona cevap veriyordu; sen ona cevap verince melek gitti, şeytan geldi" dedi.[57] Ayet de bunun üzerine inmiştir. Bu Mukatil'in görüşüdür.

Kurralar "illa men zulim"i okumada ihtilaf etmişlerdir; cumhur, zının zammı ve lamın kesri ile "zulim" okumuşlar; Abdullah bin Amr, Hasen, İbn Müseyyeb, Ebu Reca, Said bin Cübeyr, Katade, Dahhak ve Zeyd bin Eslem, her ikisinin de fethi ile (zalem) okumuşlardır.

Cumhurun kıraatine göre kelamın manasında üç görüş vardır:

Birincisi: Ancak mazlumun zalime beddua etmesi hariçtir ki Allah ona izin vermiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Mazlumun zalimden intikam alması hariçtir, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Mazlumun kendisine zulmedeni haber vermesi de hariçtir. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. İbn Cüreyc de ondan: Misafirin kendisini kabul etmeyeni kötülemesi hariçtir, demiştir. Zıyı meftuh okuyanlara gelince, Saleb, onu: "Ma yefalullahu biazabiküm" illa men zalem şeklinde mutalaa etmiştir. Zeccac da bunda iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: Mana şöyledir: Ancak zalim müstesnadır ki haksızlıkla kötülüğü açıkça ifade eder.

İkincisi: Anc^k sizin zalim için kötülüğü açıklamanız hariçtir. Buna göre illa burada istisna-i munkatı olur, mana da ^öyle olur: Ancak mazlum hariçtir ki onun zalim hakkında kötü söylemesi caizdir. Ancak zalim de bazen kötü sözü açıkça söyler, siz de ona karşı açıkça karşılık verin. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Ancak zulmeden, yani münafıklık üzerinde ısrar eden hariçtir ki ona karşı kötülük açıkça söylenir ki ondan vaz geçsin.

"Şüphesiz Allah hakkıyle işitendir": Yani açıkça söylediğiniz kötü

57 - Ebu Davud, Said bin Müseyyeb'ten mursel; Ebu Hureyre'den de muttasıl olarak rivayet etmiştir.

sözü işitendir; "hakkıyle bilendir": Gizlediğinizi. Mazlumun ahını işitir ve onun kalbindekini bilir, artık o da Allah'tan korksun ve haktan başka bir şey demesin, şeklinde manalandıranlar da olmuştur. Hasen de şöyle demiştir: Ancak zulme uğrayan hariçtir ki, onun aşırıya kaçmadan zalime beddua etmesine izin verilmiştir, mesela: Allah'ım, ona karşı bana yardım et, Allah'ım, ondan hakkımı al, Allah'ım, bana yapmak istediği kötülüğe fırsat verme, demesi gibi.

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

149 – Eğer bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz veyahut bir kötülüğü affederseniz, şüphesiz ki Allah çok affedici ve çok güçlüdür.

"Eğer bir iyiliği açıklarsanız": İbn Abbas: Oruç ve sadaka gibi amelleri demiştir. Bazıları da: Kötülüğe karşı iyilik açıklarsanız, demişlerdir. Çokları "tuhfuhu"daki henin hayra raci olduğu görüşündeler. Bazıları da: Kötülüğe racidir, demişlerdir.

"Şüphesiz Allah çok affedicidir": Ebu Süleyman: O kadar güçlü olmakla beraber affedicidir, siz de güçlü olduğunuz zaman affediniz, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ
وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ
بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾

150 – Şüphesiz Allah'ı ve Peygamberlerini inkar edip Allah'la Peygamberlerinin aralarını açmak isteyen ve: "Bir kısmına iman eder, bir kısmını da inkar ederiz" diyerek her ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler (var ya);

"Şüphesiz Allah'ı ve Peygamberlerini inkar edenler": Ayetin iniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir ki, Musa'ya, Uzeyr'e ve Tevrat'a iman eder, İsa'ya, İncil'e, Muhammed'e ve Kur'an'a küfrederlerdi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyanlardır ki, Yahudiler Tevrat'a ve Musa'ya iman ettiler; Hıristiyanlar da İncil ile İsa'ya iman edip Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar ettiler. Bunu da Katade, demiştir. "Allah'la Peygamberlerinin aralarını açmak istiyorlar": Kavlinin

manası da şöyledir: Onlar Allah'a imanla Peygamberlerine imanın arasını açmak istiyorlar ki O'na iman edip de Peygamberlerin tamamını veya bir kısmını inkar etmekle iman sahih olmaz. "Bunun arasında bir yol tutmak istiyorlar": Yani bazı peygamberlere iman etmek ve bazılarını inkar etmek arasında. "Bir yol": Yani fikren gidecek bir yol (mezhep), demektir. İbn Cüreyc de: Tutacakları bir din, demiştir.

أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا
مُهِينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ
أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَكَانَ اللَّهُ
غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

151 – İşte onlar gerçek kafirlerdir. Biz de kafirler için aşağılayıcı bir azap hazırladık.

152 – Allah'a ve peygamberlerine iman edip bunlardan hiçbirinin arasında fark görmeyenler ise, işte onlara da mükafatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"Onlar gerçek (hak) kafirlerdir": Burada hak kelimesi küfürlerini tekit için zikredilmiştir; çünkü bazı peygamberlere iman etmenin onlardan kafir ismini uzaklaştıracağını zannedenler olabilir.

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ
كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ ۚ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَٰلِكَ فَقَالُوا
أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ ثُمَّ اتَّخَذُوا
الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَٰلِكَ ۚ
وَآتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾

153 – Kitap ehli senden üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Musa'dan ise bundan daha büyüğünü istemiş; "Bize Allah'ı açıkça göster" demişlerdi de onları haksızlıkları yüzünden yıldırım çarpmıştı. Sonra da kendilerine apaçık mucizeler gelmesinin ardından buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Musa'ya da apaçık bir yetki verdik.

"Kitap ehli senden isterler": Ayetin iniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendilerine özel bir kitap indirilmesini istediler; bu da Hasen ile Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Bize Allah katından filancaya senin Allah'ın Peygamberi olduğuna dair bir kitap ve filancaya da senin Allah'ın Peygamberi olduğuna dair bir kitap getirmedikçe sana inanmayız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Yahudiler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den Musa'ya indirilen gibi kendilerine yazılı bir kitap indirmesini istediler. Bu da el - Kurazi ile Süddi'nin görüşüdür.

Ehl-i kitaptan kimler murat edildiğine dair de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır.

İkincisi: Yahudilerdir.

Gökten indirilecek kitap hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dan başka yazılı bir kitaptır.

İkincisi: Onun risaletini tasdik eden bir kitaptır. Bakara suresinde de Allah'ı açıkça görmek istemelerinin, buzağıyı tanrı edinmelerinin manasını açıklamıştık. "Açık mucizeler" ise: Musa'nın getirdiği mucizelerdir.

Eğer: Nasıl "sonra buzağıyı tanrı edindiler, "sümme" (sonra) edatı ise zaman bakımından gecikme ve geriliği iktiza eder; buzağıyı tanrı edinmeleri: "Bize Allah'ı açıkça göster" sözünden sonra mı oldu?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir; bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: "Sümme" onların eski fiillerine yöneliktir, mana da şöyledir: Bir zamanlar Musa ile kırk gece vaatleşmiştik, buna muhalefet ettiler, sonra da siz buzağıyı tanrı edindiniz.

İkincisi: Lafızda sonra ise de manada öncedir, takdiri şöyledir: Buzağıyı tanrı edindiler, sonra da Musa'dan bundan daha büyüğünü istediler. Bunun bir benzeri de şudur: "Mektubu onlara bırak, sonra onlardan geri çekil, ne cevap vereceklerine bak" *(Neml: 28)*; mana ise şöyledir: Mektubu onlara at, sonra ne cevap vereceklerine bak, sonra onlardan uzaklaş.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Sonra buzağıyı tanrı edinmişlerdi, edinmişlerdi, kavli gizlenmiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası haberde sonra ise de meydana gelmede öncedir, nitekim biri: Su içtim, sonra ekmek yedim, der ki, suyu içtim, sonra da size su içtiğimi haber verdikten sonra ekmek yedim, demektir.

"Bunu da affettik": Yani buzağıya tapanların köklerini kazımadık. "sultanun mübin" ise: Açık kanıt demektir. İbn Abbas da: Bunların Beyaz el ile asa olduğunu söylemiştir. Başkası da: Dokuz mucize olduğunu bidirmiştir.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ
الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ
لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

154 – Sağlam sözleri sebebiyle Tur'u tepelerine kaldırdık ve onlara: "Kapıdan eğilerek girin" dedik. Onlara: "Cumartesi günü hakkında haddi aşmayın" dedik ve onlardan ağır söz aldık.

"Sağlam sözleri nedeniyle Tur'u tepelerine kaldırdık": Yani Tevrat'takilerle amel edeceklerine dair Allah'a verdikleri söz ve taahhüt nedeniyle.

"La ta'du fissebti": Nafi, aynın sükunu ile okumuş, Verş de ondan aynın fethası ve dalın şeddesiyle "taaddu" okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri ise şeddesiz olarak "tadu" okumuşlardır. Hepsi de dalı zammeli okumuşlardır. Bunu ve diğerlerini Bakara'da zikretmiş bulunuyoruz. "Misak galiz": İse, kuvvetli söz demektir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ
بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا
يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾

155 – Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın ayetlerini inkar etmeleri, Peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve: "Kalplerimiz perdelidir" demeleri nedeniyle (onlara lanet ettik). Hayır, Allah küfürleri yüzünden onların (kalplerini) mühürlemiştir. Artık pek azı hariç iman etmezler.

"Febima nakdıhim misakahüm": "Ma" edatı tekit için getirilmiştir, zaittir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Sözlerini bozmaları nede-

niyle – ki o da: Allah'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatına ve diğer şeylere dair indirdiklerini açıklayacaklarına dair onlardan aldığı sözdür - "Be"nin gelmesini gerektiren ve onun amili yani müteallakı olan şey hazfedilmiştir, (o da belalarını verdik vb. şeylerdir). (Onlara temiz şeyleri haram ettik): Yani sözlerini bozmaları ve daha sonra zikredilecek şeyler nedeniyle onlara bazı temiz şeyleri haram ettik. (İleride 60. ayette gelecek olan) "febizulmin" kavli, "febima nakdıhim" kavlinden bedeldir. Allah küfürlerinin cezası olarak kalplerini mühürlemiştir. İbn Faris şöyle demiştir: Tab': Mühürlemektir. Allah Teala'nın kafirin kalbini mühürlemesi bundandır ki, ona ne hidayet ne de nur ulaşmasın diye kalbini mühürlemiş gibidir. O zaman hiçbir hayra muvaffak olamaz. Tabe' ise damga vurulan mühürdür.

"Pek azı hariç artık iman etmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Abdullah bin Selam ile arkadaşlarıdır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Onların imanı azdır, o da: Rabbimiz Allah, demeleridir (Peygamber yok. Mütercim). Bunu da Mücahit, demiştir.

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾

156 – Bir de küfürleri ve Meryem'e büyük bir iftira etmeleri yüzünden.

"Küfürleri yüzünden": Küfrün tekrar edilmesinde fayd.: vardır, bu hususta da iki görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi. Şunu murad etmiştir: Muhammed'i ve Kur'an'ı ink ırlarını nedeniyle. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Mesih İsa'yı inkarları sebebiyle, halbuki onunla müjdelenmişlerdi. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Bühtan" ise: Bir grup alime göre: Meryem'e zina isnat etmeleridir.

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ
وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ
لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾

بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

157 - "Allah'ın Resul'ü Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük" demeleri yüzünden (onlara lanet ettik). Halbuki onu öldürmediler de asmadılar da. Ancak (maktul onlara) karıştırıldı. Şüphesiz onun hakkında tartışanlar bundan dolayı bir şüphe içindedirler. Bu hususta zanna uymaktan başka bir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler.

158 - Bilakis onu Allah kendi katına kaldırdı. Allah mutlak galip, ince hikmet sahibidir.

"Mesih'i öldürdük demeleri nedeniyle": Zeccac şöyle demiştir: Onu öldürmedikleri halde öldürdük diyerek itiraf ettikleri için öldürmüş gibi azap edilecekler. Çünkü onlar, öldürdükleri kimseyi, Peygamber olarak öldürdüler.

"Allah'ın Resul'ü": kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Yahudilerin sözlerindendir, o zaman mana: İddialarına göre o, Allah'ın Resul'üdür.

İkincisi: O, Allah'ın sözüdür, o zaman da mana, onlardan hikaye etme (aktarma) şeklinde olur.

"Ancak (maktul) onlara karıştırıldı": Yani bir benzerini öldürdüler.

Ona benzeyen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın Yahudilerden öldürülmesini istediği biridir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Yahudiler İsa'yı öldürmeye karar verince, Cebrail onu bir kulübeye soktu, duvarda küçük bir dolap vardı. Arkasından bir adam girdi. Allah onu İsa'ya benzetti. Arkadaşlarının yanına çıkınca onu İsa zannederek öldürdüler. Sonra da onu astılar. Mukatil ile Ebu Süleyman böyle, demişlerdir.

İkincisi: O; Hazreti İsa'nın arkadaşlarından biridir, Said bin Müseyyeb, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Allah Teala İsa'yı göğe kaldırmak isteyince, İsa arkadaşlarına çıktı: "Hanginiz bana benzemek ve benim yerime öldürülmek ister ki, cennette benim derecemde olsun?" dedi. Bir genç kalktı: Ben, dedi. Ona: Otur, dedi, sonra da sözünü ona tekrar etti; genç yine kalktı, İsa: Otur, dedi. Sonra sözünü yine tekrar etti, genç yine: Ben, dedi. O da. Peki, öyleyse sen, dedi. Hazreti İsa'nın kılığına girdi, İsa da göğe kaldırıldı. Yahudiler geldiler, o adamı yakalayıp öldürdüler, sonra da onu astılar. Bu görüş; Vehb bin Münebbih, Katade ve Süddi'ye aittir.

"Onun hakkında ihtilaf edenler": İhtilaf edenler hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir. Buna göre "fihi"deki he

zamiri hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* O, onun öldürülmesine racidir ki onu öldürüp öldürmediklerinde ihtilaf ettiler. Bu hususta ihtilaf sebeplerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Hazreti İsa'ya benzeyen kişiyi öldürdükleri zaman ona sadece başı benzetilmişti, cesedi benzetilmemişti, bunun üzerine: Yüzü İsa'nın yüzü, ceset başkasının cesedi, dediler. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Onlar "Eğer bu, İsa ise, o adam nerede? Eğer o adam ise, İsa nerede?" dediler. Bu da Süddi'nin görüşüdür. *İkincisi:* "He" zamiri Hazreti İsa'ya racidir. O konuda ihtilaf etmeleri de kiminin o veled-i zinadır, kiminin de, sihirbazdır, demeleridir.

İkincisi: İhtilaf edenler Hıristiyanlardır. Buna göre de "fihi"deki he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, öldürülmesine racidir, öldürüldü mü yoksa değil mi? *İkincisi:* Ona racidir; o İlah mıdır değil midir? "Minhu"nun hesinde ise iki görüş vardır:

Birincisi: O, onun öldürülmesine racidir.

İkincisi: Bizzat ona racidir; o İlah mıdır? Yoksa veled-i zina mıdır? Yoksa büyücü müdür?

"Malehüm bihi min ilmin illettibaaz zanni": Zeccac şöyle demiştir: O, birinciden (ilimden) istisna değildir, mana da şöyledir: Onların bir bilgileri yoktur, ancak onlar zanna tabi olurlar. Eğer merfu olursa, onların bilgileri zanna tabi olmaktır şeklinde olur. Nitekim Araplar: Senin selamın dayaktır, derler.

"Vema kateluhu": "He" zamirinde üç görüş vardır:

Birincisi: O zanna racidir; mana da şöyledir: Zanlarını kesin olarak öldürmediler. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O ilme racidir, yani: Onu bilmeyi kesin olarak öldürmediler. Görüş ve konuşma için: Onu kesin olarak öldürdüm ve onu bilerek öldürdüm, dersin. Bu da Ferra ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. İbn Kuteybe şöyle de demiştir: Bunun aslı şudur: Bir şeyi öldürmek onu ezmek, tepelemek ve yenmekle olur. Demek istiyor ki: Mesih'i öldürme bilgileri kavranılan bir bilgi değildi, ancak bir zan idi.

Üçüncüsü: O, İsa'ya racidir, bu takdirde mana şöyle olur: İsa'yı gerçekten öldürmediler. Bu da Hasen Basri'nin görüşüdür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Yakin kelimesi mana bakımından daha sonradır, takdiri şöyledir: Onu öldürmediler, bilakis Allah onu yakinen (kesinlikle) kendisine kaldırdı.

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ
عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾

159 – Kitap ehlinden kim varsa mutlaka ölümünden önce ona (İsa'ya) iman edecektir. O da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır.

"Kitap ehlinden kim varsa mutlaka ona iman edecektir": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onlardan ona iman etmeyen olmayacaktır. Şu ayet de böyledir: "Ona içinizden uğramayacak yoktur". *(Meryem: 71)*

Kitap ehli hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır. Bunu da Hasen ile İkrime, demiştir. "Bihi"deki he'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, İsa aleyhisselam'a racidir, bunu İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* O Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bunu da İkrime demiştir. "Mevtihi"deki he zamiri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, mü'mine racidir, Said bin Müsseyyeb, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kıyamete kadar ne zaman bir Yahudi ölürse mutlaka İsa'ya iman eder. İbn Abbas'a: "Ya damdan düşerse?" dediler, o da: Havada iken bunu dili ile söyler, dedi. Übey kıraatinde de: "kalbe mevtihim" denilmiştir. Bu da Mücahid ile Said bin Cübeyr'in görüşüdür. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudi ölmeden önce ona iman eder, İsa'nın kul olduğuna dair şahadet getirmedikçe Hıristiyan'ın canı çıkmaz. İkrime de şöyle demiştir: Yahudi ve Hıristiyan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmedikçe ruhu çıkmaz.

İkincisi: O, İsa'ya racidir. Ata da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsa yeryüzüne indiği zaman ona tabi olmayan ne bir Yahudi ne bir Hıristiyan ne de Allah'tan başkasına ibadet eden biri kalır, mutlaka ona tabi olur, onu tasdik eder ve onun Allah'ın ruhu, kelimesi, kulu ve Nebisi olduğuna şahadet eder. Bu da Katade, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. İbn Cerir de bunu tercih etmiştir. Hasen Basri'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Zeccac ise bu akla uzaktır, demiştir, çünkü Allah Teala: Ehl-i kitaptan hiç kimse yoktur ki" buyurmuştur. Yeryüzünde kalanlar da ufak bir azın-

lıktır. Meğer ki mana: Onların hepsi: Deccal'i öldürmek için inen İsa'ya iman ederiz, derler şeklinde ola.

"Kıyamet gününde onlara şahit olacaktır": Rabbinin mesajını ilettiğine ve kendinin de kul olduğunu ikrar ettiğine dair şahit olacaktır.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذٖينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ
طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ كَثٖيرًا ﴿١٦٠﴾

160 – Yahudilerin haksızlıkları ve birçok insanları Allah yolundan alıkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helal edilmiş temiz şeyleri onlara haram ettik.

"Yahudilerin haksızlıkları yüzünden": Mukatil şöyle demiştir: Allah Tevrat ehline faizi ve insanların mallarını haksız yere yemelerini haram etti; onlar ise bunu yaptılar ve insanları Allah'ın dininden ve Muhammed aleyhisselam'a iman etmekten alıkoydular, Allah da onlara: "Yahudilere bütün tırnaklıları haram ettik" *(En'am: 146)* kavlinde zikrettiği şeyleri bir ceza olarak haram etti. Ebu Süleyman şöyle demiştir: Haksızlık etmeleri: Verdikleri sözü bozmaları, Allah'ın ayetlerini ve daha önceki ayetlerde zikredilenleri inkar etmeleridir. Mücahit de şöyle demiştir: "İnsanları Allah yolundan alıkoymaları": Kendilerini ve başkalarını haktan alıkoymalarıdır, demiştir. İbn Abbas da: İnsanları Allah yolundan yani İslam'dan çevirmeleri, insanların mallarını haksız yere yemeleri, yani Allah'ın dinini yalan sayarak yemeleri, Allah'ın hükmüne karşı rüşvet almaları ve daha çok yemek için Allah'ın indirdiği kitapları değiştirmeleri, demiştir.

وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَاَعْتَدْنَا
لِلْكَافِرٖينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٦١﴾

161 – Bir de men edildikleri halde faiz almaları ve insanların mallarını batıl sebeplerle yemeleri (haksız kazanç) yüzünden (bazı helalleri onlara haram ettik). Onlardan kafir olanlara acıklı bir azap hazırladık.

"Ve a'tedna": Kafirlere hazırladık, demektir. Neden "onlardan" denilmiştir? Çünkü onlardan bir kısmının iman edip azaptan emin olacaklarını biliyordu.

لَٰكِنِ الرَّاسِخُونَ
فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

162 – Ancak onlardan sağlam ilme sahip olanlarla mü'minler; sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler ve Allah'a ve ahiret gününe iman ederler. İşte onlara büyük bir mükafat vereceğiz.

"Ancak sağlam ilme sahip olanlar": İbn Abbas: Bu, kitap ehlinin mü'minleri için bir istisnadır, demiştir. Rasihun ise: İlimleri sağlam olanlardır. Ebu Süleyman da: Onlar Abdullah bin Selam, onunla beraber iman edenler ve Cafer bin Ebu Talip'le Habeşistan'dan dönen İncil ehlinden iman edenlerdir. Mü'minler de: Resulullah'ın ashabıdır, demiştir. "Namaz kılanlar": İse onu emredildikleri gibi yerine getirenlerdir.

"El – mukimine"nin mansup olmasında ise dört görüş vardır:

Birincisi: O, katibin hatasıdır. Bu da Hazreti Aişe'nin görüşüdür. Osman bin Affan'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mushafta dilbilgisi hatası vardır, Araplar onu dilleriyle doğrultacaktır. İbn Mes'ud, Übey, Said bin Cübeyr, İkrime ve Cuhderi ise vav ile: el – Mukimunessalate" okumuşlardır.

Zeccac da şöyle demiştir: Bu hatadır diyenin sözü cidden akıldan uzaktır, çünkü Kur'an'ı toplayanlar dil ehli ve önder kimseler idiler. Onlar nasıl başkalarının doğrultacağı bir şeyi Allah'ın kitabında bırakırlar? Bunun onlara nispet edilmesi uygun değildir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Osman hadisi sahih değildir, çünkü senedinde kopukluk vardır. Osman'ın kendinden sonrakilerin düzeltecekleri bir şeyi Kur'an'da bırakması imkansızdır.

İkincisi: O, "Ma"nın üzerine atıftır, mana da şöyle olur: Sana indirilene ve namaz kılanlara iman ederler. Bunların da melekler olduğu, bir görüşte de peygamberler olduğu söylenmiştir.

Üçüncüsü: O "minhüm"deki hüm zamirinin üzerine matuftur, mana da şöyledir: onlardan ve namaz kılanlardan ilimleri sağlam olanlar, sana indirilene iman ederler. Zeccac şöyle demiştir: Bu nahiv

alimlerince kötü bir görüştür, zahir mecrur şiir dışında zamir mecrura atfedilmez.

Dördüncüsü: O, medh üzere mansuptur, mana da şöyledir: Namaz kılanları yad et, onlar zekat verenlerdir! Şöyle bir misal getirdiler:

Kavmim uzak olmasın; onlar
Düşmanların zehiri, kesilecek develerin afetidir.

Bütün savaş meydanlarına inenleri yad et,
Onlar harama uçkur çözmemişlerdir.

Buna göre: Savaş meydanlarına inenleri yad et kavlinin manası: Onlar temizdirler, olur. Merertü bizeydin el kerim sözün de bu kabildendir ki: Eğer onu başkasından ayırmak istersen, elkerimi dersin ki sözün akışı da öyledir. Eğer onu methetmek istersen nasb edersin: Biziyedin eklerime dersin. Sanki: Kerem sahibi Zeyd'i yad et demiş gibi olursun. Eğer istersen merfu okur ve: Huvel kerimi demiş gibi olursun. Caeni kavmükel mutimine filmahli velmuğisune fişşedadid (kıtlıkta yemek yediren kavmin geldi, onlar zorluklarda imdat edenlerdir) demek olur. Bu, Halil ile Sibeveyh'in görüşüdür. Bu görüşleri Zeccac nakletmiş ve bu (son) görüşü tercih etmiştir.

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ ۚ
وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ
وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ ۚ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾

163 – Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik.

"Sana da vahyettik": İbn Abbas şöyle demiştir: Adiy bin Zeyd ile Sükeyn: Ya Muhammed, Allah'ın Musa'dan sonra bir beşere bir şey indirdiğini bilmiyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Al-i İmran'da vahyin manasını zikretmiştik. Bunlar orada zikredilmişti.

İshak: Yabancı bir isimdir, Arapça'ya uygun gibi görünse de öyledir. Eshakahullahu ishakan denir ki, Allah onu kahretsin, demektir. Yakub da yabancı bir isimdir. Arapça'daki yakub ise erkek keklik kuşudur, onun asıl Arapça'sı kabec'tir. Şeyhimiz dilci Ebu

Mansur'dan böyle okudum. Eyyub: Yabancı isimdir. Yunus da yabancı isimdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nunun zammı ve kesri ile Yunus, Yunis, denir. Ebu Zeyd el – Ensari, Araplardan kesre, zamme ve fetha ile hemzeli şeklini rivayet etmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Yunus, nunun zammesiyle ve hemzesiz olarak Hicazlıların lügatidir. Esed oğullarından bazıları, hemze ile: Yu'nus, derler. Akil oğullarının bazıları da hemzesiz olarak nunun fethası ile Yunes, derler. Meşhur kıraat, hemzesiz olarak nunun ref'i ile Yunus'tur. İbn Mes'ud, Katade, Yahya bin Ya'mur ve Talha: Nunun kesri ile hemzeli olarak: Yu'nis okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve Cuhderi, nunun fethi ile hemzesiz olarak Yunes okumuşlardır. Ebu'l – Mütevekkil de nun fethi le hemzeli olarak: Yu'nes okumuştur.

Ebu Semmak el – Adevi de nunun kesri ile hemzesiz olarak Yunis okumuştur. Amr bin Dinar, nunun ref'i ile hemzesiz okumuştur. Harun da yabancı isimdir. Diğer peygamber isimleri ise yukarıda geçmiştir. Zebur'a gelince: Kurraların çoğu zenin fethi Zebur okurlar. Ebu Rezin, Ebu Reca, A'meş ve Hamze zenin zammı ile Zubur okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim zeyi fetha ile okursa, bir kitabı kasdeder. Kim de zamme ile Zubur okursa, kitapları kasdeder. Davud'u zikretmenin manası: Muhammed'in Kur'an'la üstün kılındığını unutmayın, gerçi Allah Davud'a Zebur'u vermişse de bunu unutmayın, demektir. Ebu Ali şöyle demiştir: Hamze sanki Davud'un kitabını belli bölümlere ayırmış, her bölüme zübür demiştir. Sonra onu çoğul yaparak Zübur, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Zebur feul veznindedir, mef'ul manasınadır, mesela halub, rekub deyip de mahlub ve merkub manasını kasdettiğin gibi. Bu da: Zebertül kitaba ezburuhu zebren kavlinden gelir ki, kitabı yazmak demektir. Bunda Zübur şeklinde bir lügat daha vardır ki, sanki cemi'dir, demiştir.

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا
لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾

164 – Sana daha önce anlattığımız peygamberler ve sana anlatmadığımız peygamberler de gönderdik. Allah, Musa ile gerçekten konuştu.

"Ve kellemellahu Musa teklima": Kelleme fi'linin teklim masdarı ile tekit edilmesi, Musa'nın Allah'ın kelamını gerçekten işittiğini gösterir. Ebu Süleyman Dımeşki rivayet etmiş, demiştir ki: İsmail bin

Muhammed es - Saffar'dan işittim: Salep'ten şöyle dediğini işittim: Eğer Allah Teala fi'li masdar ile tekit etmese idi, birimizin birine: Kad kellemtü leke fülanen sözünü ona pusula yazdığı veya bir elçi gönderdiği manasına alması caiz olurdu. Ama teklimen deyince, bunun sadece Allah'ın kelamını işitme olduğu meydana çıkar.

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ
بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

165 – Müjdeci ve uyarıcı peygamberler (gönderdik) ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir delilleri (diyecekleri) olmasın. Allah mutlak galiptir, ince hikmet sahibidir.

"İnsanların Allah'a karşı bir diyecekleri olmasın": Yani peygamberler gelmedi diye tevhidi ve taati terk etmede, mazeretleri olmasın. Çünkü bu gibi şeyler ancak peygamberlerle vacip olur.

لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ
بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ
وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

166 – Ancak Allah sana indirdiğini bilerek indirdiğine şahitlik eder. Buna melekler de şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de yeter.

"Ancak Allah şahitlik eder": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir Yahudi cemaatinin yanına girdi, onlara: Allah'a yemin ederim ki benim Allah'ın Resul'ü olduğumu biliyorsunuz, dedi. Onlar da: Bunu bilmiyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Mekke'nin ileri gelenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Seni Yahudilerden sorduk, bilmediklerini iddia ettiler; seni Allah'ın gönderdiğine şahitlik edecek birini getir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Saib'in görüşüdür. Zeccac şöyle demiştir: Şahit: Tanıklık ettiği şeyi açıklayan kimsedir. Allah Teala da bunu açıkladı, bunu açıklamakla beraber bunun hak olduğunu da bilir. "Onu bilerek indirdi": Kavlinin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu indirdi, o hususta bilgisi vardır, bunu Zeccac, demiştir.

İkincisi: Onu ilminden indirdi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onu, senin en hayırlı yarattığı kulu olduğunu bilerek indirdi, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

"Melekler de şahitlik ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın indirdiğine şahitlik ederler. *İkincisi:* Senin doğruluğuna şahitlik ederler.

"Ve kefa billahi şehida (Allah'ın şahitliği de yeter)": Zeccac, "be" tekit için gelmiştir, demiştir.

Mana da: Allah'ın şahitliği ile yetinin, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

167 – Şüphesiz inkar edip insanları Allah'ın yolundan çevirenler, haktan uzak bir şekilde sapmışlardır.

"Şüphesiz inkar edip insanları Allah'ın yolundan çevirenler": Mukatil ve diğerleri: Bunlar Muhammed'i inkar edip insanları İslam'dan çevirenlerdir, demişlerdir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Onların İslam'dan çevirmeleri, müşriklere ve onlara tabi olanlara: Kitabımızda Muhammed'in sıfatını görmüyoruz, demeleridir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾
إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

168 – Şüphesiz (Allah'ı) inkar edip zulmedenleri Allah bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir.

169 – Ancak içinde ebedi kalacakları cehennem yoluna iletir. Bu da Allah'a göre çok kolaydır.

"Şüphesiz inkar edip zulmedenler": Mukatil ve diğerleri şöyle demişlerdir: Bunlar da Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar eden Yahudilerdir. Burada zikredilen zulüm hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kitaplarındaki sıfatını inkar etmeleridir.

"Allah onları bağışlayacak değildir": Onlardan küfür üzere ölenleri demek istiyor. Ebu Süleyman şöyle demiştir: Allah onların çirkin

fiillerini kapatacak değildir, bilakis onları dünyada rezil edecek, sürgün ve esaretle onları cezalandıracak, ahirette de ateşle azap edecektir. "Doğru yola iletecek de değildir": Kurtulacakları yola. Mukatil de: Hidayete giden yola, demiştir. "Bu da Allah'a göre çok kolaydır": Yani onlara azap etmek Allah için basittir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ
فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

170 – Ey insanlar, Peygamberler size gerçeği getirmiştir; kendi hayrınıza olarak (ona) iman edin. Eğer inkar ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Ey insanlar": Genel bir ifadedir. İbn Abbas'tan ise: Müşrikleri kasdetti, dediği rivayet edilmiştir. "Peygamber size gerçeği getirmiştir": Yani hidayet ve doğruluğu.

"Hayrınıza olarak iman edin": Zeccac; Halil'den ve bütün Basralılardan şöyle nakletmiştir: Hayran meful-i leh olarak mansuptur, çünkü sen birine: Hayrına olarak vaz geç desen ve onu bir işten men edip başka bir işe itsen mana şöyle olur: O işe son ver ve senin için hayırlı olana gel, senin için hayırlı olan şeye gir. Halil ile Sibeveyh, Ömer bin Rebia'nın şu beytini kanıt olarak getirmişlerdir:

Ey kadın, ona Malik'in iki büyük ağacın randevu ver
Veya aralarındaki tepeyi, ova için.

Sanki: Ovaya gel, demiştir.

"Eğer inkar ederseniz şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır": Yani O'nun size de sizin imanınıza da ihtiyacı yoktur "Allah hakkıyle bilir" meydana gelecek iman veya küfrü. "Hikmet sahibidir": Sizin ne yapacağınızı bildiği halde bunu size teklif etmede.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ
إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا

إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ
اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللّٰهُ إِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ
وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾

171 – Ey kitap ehli, dininizde haddi aşmayın. Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyin. Ancak Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın elçisidir, Meryem'e attığı (ulaştırdığı) bir söz ve kendisinden bir ruhtur. Artık Allah'a ve Peygamberlerine iman edin; İlahlar "üçtür" demeyin. Kendi hayrınıza olarak buna son verin. Ancak Allah bir tek İlahtır. Çocuğu olmaktan O'nu tenzih ederiz. Göklerde ve yerde ne varsa, O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

"Ey kitap ehli, dininizde haddi aşmayın": Mukatil şöyle demiştir. Bu ayet, Necran Hıristiyanları, Seyyid, Akıb ve bu ikisinin yanındakiler hakkında inmiştir. Cumhur ise: Bu ayetten Hıristiyanların kasdedildiği hususunda müttefiktir. Hasen Basri de: Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında, indi, demiştir. Guluv: İfrat ve haddi aşmadır. Galassa'ru de: Fiyatların yükselmesidir. Zeccac da şöyle demiştir: Guluv: Haksızlıkta ileri gitmektir. Hıristiyanların İsa hakkında aşırı gitmeleri, bazılarının: O Allah'tır, bazılarının da o: Üçün üçüncüsüdür, demeleridir. Hasen'e göre de, Yahudilerin aşırı gitmeleri: O (İsa) veled-i zinadır, demeleridir. Bazı alimler de: Dininizde ilaveler zorluklarla haddi aşmayın, demişlerdir.

"Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyin": Yani: Allah'ın ortağı veya oğlu veyahut eşi (zevcesi) vardır, demeyin. "Mesih"in, "kelime"nin manasını da Al-i İmran suresinde anlatmış bulunuyoruz. "O'nun ruhudur" ifadesinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, beden ruhlarından bir ruhtur. Übey bin Ka'b şöyle demiştir: Allah Teala Ademoğullarından söz alınca İsa da o ruhlardan biri idi, onu Meryem'e gönderdi, ondan da hamile kaldı.

İkincisi: Ruh, üfürmedir, ona ruh demesi, Cebrail'in Meryem'in iç çamaşırına üfürmesindendir. Şair Zürrimme'nin beyti de bu manayadır:

Onu (ateşi) ağzına yaklaştır ve ona ruhun (nefesin)le üfür,
Onu iyice harlandır, dedim.

Üçüncüsü: (Kendisinden bir ruhtur) sözünün manası, Allah'ın diriltmesiyle bir diridir, demektir.

Dördüncüsü: Ruh, rahmettir, mana da: Ondan bir rahmettir, olur "Kendisinden bir ruhla destekledi" *(Mücadele: 22)* kavli de böyledir.

Beşincisi: Burada ruh Cebrail'dir, mana da. Onu Meryem'e Allah attı, atan da onun ruhu (Cebrail)dir. Bu üç görüş Ebu Süleyman Dımeşki'ye aittir.

Altıncısı: Kur'an'a ruh denilmiştir. Bunu da Kadı Ebu Ya'la zikretmiştir.

Yedincisi: Ruh vahiy demektir, Allah Teala Meryem'e onunla müjde vermek için vahyetti, Cebaril'i de onu gömleğine üfürmekle görevlendirdi, Bunu da İsa'nın zatına: Ol, demekle vahyetti ve oldu. "Melekleri emrinden ruhla indirir" *(Nahl: 2)* ayeti de böyledir ki vahiyle indirir, demektir. Bunu da Salebi, demiştir.

"O'ndan" ifadesi de şereflendirmek için bir izafettir, mesela Beytullah (Allah'ın Ev)i denmesi gibi. Şu da buna yakındır: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden size müsahhar etti". *(Casiye: 13)*

"Vela tekulu selasetün": Zeccac: Selasetün gizli mübtedanın haberi olarak merfudur: Alihetüna salasetün demek olur, demiştir. ""Ancak Allah bir tek İlahtır": Yani İlah sadece birdir. "Sübhaneh": Bunun manası da, O'nu evlat edinmekten tenzih etmektir. Ebu Süleyman şöyle demiştir: "Allah vekil olarak yeter": Halkının kayyumu ve işlerinin idarecisi olarak yeter.

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ
الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ
فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾

172 – Ne Mesih (İsa) ne de Allah'a yakın melekler, Allah'a kul olmaktan çekinmezler. Kim O'na itaat etmekten çekinir ve kibir taslarsa, Allah onların hepsini yakında kendi huzurunda toplayacaktır.

"Mesih İsa Allah'a kul olmaktan çekinmez": İniş sebebi şöyledir: Necran heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Ya Muhammed, arkadaşımızdan bahsetmiyorsun, dediler. O da: "Arkadaşınız kim?" dedi. Onlar da: İsa, dediler. O da: "Onun hakkında ne diyeyim? O, Allah'ın kuludur, dedi. Onlar da: Hayır, O, Allah'tır, dediler. O da: Allah'ın kulu olması onun için utanç vesilesi değildir,

dedi. Onlar da: Hayır, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Yestenkifü: Çekinmektir, aslı nekeftüddem'a'dan gelir ki gözyaşını parmağı ile yanaktan uzaklaştırmaktır.

Şair de şöyle demiştir:

Ayrıldılar; eğer onların yeminini hatırlamasa idi,
Gözünün yaşları durmazdı.

"Ne de Allah'a yakın melekler": İbn Abbas: Bunların Arş'i taşıyan melekler olduğunu söylemiştir.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا
الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا
وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

173 – İman edip iyi işler yapanlara gelince, Allah onlara mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfünden onlara fazla verecektir. İbadetten çekinip büyüklük taslayanlara gelince, onlara da pek acıklı azap edecektir. Onlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.

"Onlara mükafatlarını eksiksiz verecektir": Yani amellerinin sevabını. "Lütfünden de artıracaktır": İyiliklerini kat kat artıracaktır. İbn Mes'ud, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Mükafatlarını eksiksiz verecektir" kavlinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cennete girerler, lütfünden de dünyada iyilik edenlerden kendilerine cehennem hak olanlara fazla olarak şefaat verecektir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾

174 – Ey insanlar, size Rabbinizden bir delil gelmiştir ve size apaçık bir nur indirilmiştir.

"Size Rabbinizden bir delil gelmiştir": Delil hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, kanıttır, bunu Mücahit ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süfyan Sevri, demiştir. Apaçık nur ise: Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir. Ona nur ismi verilmesi, hükümlerin onunla ışıkla meydana çıkmış gibi açıklanmasındandır.

فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِه۪ فَسَيُدْخِلُهُمْ ف۪ي رَحْمَةٍ مِنْهُ
وَفَضْلٍۙ وَيَهْد۪يهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطاً مُسْتَق۪يماًۜ ﴿١٧٥﴾

175 – Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları rahmet ve lütfüne girdirecek ve onları kendi doğru yoluna iletecektir.

"İ'tesamu bihi": O'na sımsıkı sarılanlar, demektir. "Bihi"deki he' zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, nura racidir ki o da Kur'an'dır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *İkincisi:* Allah Teala'ya racidir, bunu da Mukatil, demiştir. "Rahmet"te de iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, bizzat rahmettir. Mana da: Allah onlara rahmet edecektir, şeklindedir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. "Lütuf" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennetteki rızıktır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, iyiliktir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Onları kendi doğru yoluna iletecektir": Yani onları doğru yolu bulmaya muvaffak kılacaktır. İbn el – Hanefiyye de: Doğru yol, Allah'ın dinidir, demiştir.

يَسْتَفْتُونَكَۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُٓ
اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ فَاِنْ كَانَتَا
اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ
مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّواۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٧٦﴾

176 – Senden fetva isterler. De ki: Allah size "kelale" hakkında şöyle fetva veriyor: Bir kimse ölür de onun çocuğu olmaz; kız kardeşi olursa, onun için bıraktığının yarısı vardır. O da (kelale de) onun (kadının) çocuğu yoksa ona mirasçı olur. Eğer kız kardeşler iki olurlarsa, onlar için bıraktığı şeyin üçte ikisi vardır. Eğer erkekli kadınlı kardeş olurlarsa, erkek için iki dişi hissesi vardır. Allah size, şaşırırsınız diye bunları açıklıyor. Allah her şeyi iyi bilmektedir.

"Senden fetva isterler": Ayetin iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Cabir bin Abdullah hakkında inmiştir. Ebuzzübeyr, Cabir'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hastalandım, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni ziyarete geldi, yanında da Ebu Bekir vardı. Beni baygın buldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem abdest aldı, sonra abdest suyundan üzerime döktü, ben de ayıldım ve: "Ya Resulallah, malımı ne yapacağım, dokuz kız kardeşim vardır. Çocuğum da yoktur?" dedim. Bana bir cevap vermedi, sonra çıktı ve beni yalnız bıraktı. Sonra bana döndü ve: Ey Cabir, senin bu hastalıktan ölmeyeceğini görüyorum, aziz ve celil olan Allah kız kardeşlerin hakkında ayet indirdi ve onlara üçte iki hisse verdi, dedi ve: "Senden fetva isterler, Allah size kelale hakkında fetva veriyor" ayetini okudu. Cabir: Bu ayet benim hakkımda indi, derdi.[58]

İkincisi: Ashabı, kelale konusu düşündürmüştü, bunu Allah'ın Peygamberine sordular, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Katade'nin görüşüdür. Said bin Müseyyeb de şöyle demiştir: Ömer bin Hattab, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Kelale'ye nasıl miras vereceğiz?" diye sordu. O da: "Allah size bunu açıklamamış mıydı?" dedi ve: "Eğer bir adama kelale olarak mirasçı olunursa" ayetini okudu, sonra da aziz ve celil olan Allah: "Senden fetva isterler, de ki: Allah size kelale hakkında fetva veriyor" ayetini indirdi.[59]

"Eğer bir kimse helak olur: Yani ölür de, "onun çocuğu olmazsa": Yani babası olmazsa, demektir. İkisinden birini zikretmekle yetindi. Konunun kelale hakkında olması da hazfedileni gösterir; o da çocuğu ve babası olmayandır.

"Onun kız kardeşi olursa": Ana baba bir kız kardeşi olursa, demek istiyor. "Onun için ölünün bıraktığının yarısı vardır": Tek olduğu zaman. "O da ona mirasçı olur": Yani kadının ne çocuğu ne de babası olmazsa, kız kardeşinin mirasının tamamını alır. Bu da ana baba

58 – Müslim, Feraiz, hadis no. 5; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 6/231).

59 – Taberi, Tefsir, 9/431.

bir veya baba bir erkek kardeştir. "Eğer iki dişi olurlarsa": Yani iki kız kardeş olurlarsa, demektir. Ahfeş'e: "isneteyn (iki) kaydının ne faydası vardır? Halbuki "kaneta'dan bu anlaşılmaktadır?" diye sordular. O da şöyle dedi: Sıfat taşımayan sayıyı ifade etmiştir, çünkü (kaneta) iki küçük kızı yahut iki hür kızı veya iki iyi kimseyi veya iki kötü kimseyi ifade edebilir. Ama "iki" diye mutlak olarak nitelenince, nasıl olursa olsun, demektir. "O ikisi için üçte iki vardır": Ölü kardeşlerinin terekesinden. "Eğer olurlarsa": Yani geriye bırakılanlar.

"Allah size şaşırırsınız diye açıklama yapıyor": İbn Kuteybe: Şaşırmayasınız diye demiştir. Zeccac da bunda iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Şaşırmayasınız diye, olumsuzluk edatı "la" gizlenmiştir. *İkincisi:* Şaşırmanızı istemediği için diye. Bu da Basralıların görüşüdür. İbn Cüreyc de: Miraslar konusunda şaşırmayasınız, demiştir.